

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

2/2019

Τόμος 39
Απρίλιος - Ιούνιος

Άρθρα

Δ.Β. Σκιαδάς

Εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων στην ΕΕ: Διαχειριστικός ελιγμός ή βραδυφλεγής δημοσιονομική βόμβα;

Μ. Παπακωνσταντής

Ευρωπαϊκή Αρχή Εργασίας

Γ. Χιονίδης

Σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και δικαιώματα γονικής μέριμνας των ατόμων με αναπηρία και η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία

Κ.-Α. Πούλου

Οι αξίες του κράτους δικαίου και της ανεξαρτησίας ως δίοδοι για το ΔΕΕ για τον περιορισμό της κανονιστικής αυτονομίας των κρατών μελών: προς μια «ολοένα στενότερη Ένωση»;

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2019)
- ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2019)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Συμβατότητα του μηχανισμού επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών της CETA με το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ
- Πρόγραμμα ανταλλαγής ελληνικών ομολόγων και εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΚΤ
- Κτήση του επαγγελματικού τίτλου του δικηγόρου και ελευθερία εγκατάστασης
- Άρνηση χορήγησης ή ανάκληση του καθεστώτος πρόσφυγα
- Υποχρέωση ανάκτησης ενίσχυσης χορηγηθείσας δυνάμει ΓΑΚ η οποία δεν ικανοποιεί τον χαρακτήρα κινήτρου
- Εγγυήσεις ανεξαρτησίας των αρμοδίων αρχών για την έκδοση ΕΕΣ
- Συνεχιζόμενη νομολογιακή διαφοροποίηση και παραβίαση των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της δίκαιης δίκης
- Επιβολή προστίμου για παρακώλυση του ελεύθερου ανταγωνισμού και διατάξεις περί παραγραφής

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
EFSTATHIOS KOUTSOHINAS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMÉRIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Δ.Ν., Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Ειδική Επιστήμονα Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

Εκτύπωση - Σελιδοποίηση: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη, Τηλ. 2310 925768)

© 2019 Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: V. TZORTZI, Docteur en Droit, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Secrétaire du CIEEL, Chargée de cours à l' Université Démocrite de Thrace, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

ΕΥ. ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Βεζυρτζή Αναστασία, Δ.Ν., LL.M, Δικηγόρος, Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια

Γαμπά Δήμητρα, ΜΔΕ, Σπουδάστρια Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών

Γαϊτενίδης Νικόλαος, Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Γαλάνης Θεόδωρος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Γκάκου Μαριάνθη, Προπτυχιακή φοιτήτρια νομικής

Δημοπούλου Αφροδίτη-Κανέλλα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Ζάχου Μαλαματή, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Κιουρκτσή Ευφροσύνη, ΜΔΕ, Νομικός, Απόφοιτος ΕΣΔΔΑ, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

Κόνιαρης Βασίλειος, Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Κρίκα Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Κώστογλου Ευστρατία, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μουαμελετζή Ευτυχία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ, Συντονίστρια ΜοΚΕ

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Πούλου Κωνσταντίνα-Αντιγόνη, ΜΔΕ, ΜJur, Επιστ. Συνεργάτης του Καθ. Δρ. W. Kahl, Ινστιτούτο Γερμανικού και Ευρωπαϊκού Διοικητικού Δικαίου, Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης

Ροδόπουλος Μιχαήλ, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Σαπαρδάνη Μαρία, Ασκ. Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

Σγουρίδου Αικατερίνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σκιαδάς Β. Δημήτριος, Μ.Jur, Δ.Ν., Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Κάτοχος Έδρας Jean Monnet

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζάκας Λ. Δημήτριος-Παναγιώτης, Δ.Ν., Δικηγόρος

Τσιτσιπά Έλλη, Ασκ. Δικηγόρος

Χαδιού Βαϊα, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Χατζικωνσταντίνου Χριστίνα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Χιονίδης Γεώργιος, Δικηγόρος

Περιεχόμενα 2/2019

ΑΡΘΡΑ

Δ.Β. Σκιαδάς

Εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων στην ΕΕ: Διαχειριστικός ελιγμός ή βραδυφλεγής δημοσιονομική βόμβα; 137

Μ. Παπακωνσταντής

Ευρωπαϊκή Αρχή Εργασίας 147

Γ. Χιονίδης

Σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και δικαιώματα γονικής μέριμνας των ατόμων με αναπηρία και η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία 155

Κ.-Α. Πούλου

Οι αξίες του κράτους δικαίου και της ανεξαρτησίας ως δίοδοι για το ΔΕΕ για τον περιορισμό της κανονιστικής αυτονομίας των κρατών μελών: προς μια «ολοένα στενότερη Ένωση»; 165

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 179

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 191

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2019) 197

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, 30.04.2019 (Συμβατότητα του μηχανισμού επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών της CETA με το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ) – Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη 233

ΓεΔΕΕ T-107/17, Steinhoff κ.λπ./ΕΚΤ, 23.05.2019 (Πρόγραμμα ανταλλαγής ελληνικών ομολόγων και εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΚΤ) – Παρατηρήσεις Μ. Κρίκα 246

ΔΕΕ C-431/17, Monachos Eirinaios, 07.05.2019 (Κτήση του επαγγελματικού τίτλου του δικηγόρου και ελευθερία εγκατάστασης) – Παρατηρήσεις Ε. Κώστογλου 250

ΔΕΕ C-391/16, C-77/17 και C-78/17, M (Révocation du statut de réfugié), 14.05.2019 (Άρνηση χορήγησης ή ανάκληση του καθεστώτος πρόσφυγα) – Παρατηρήσεις Α.-Κ. Δημοπούλου 255

ΔΕΕ C-349/17, Eesti Pagar, 05.03.2019 (Υποχρέωση ανάκτησης ενίσχυσης χορηγηθείσας δυνάμει ΓΑΚ η οποία δεν ικανοποιεί τον χαρακτήρα κινήτρου) – Παρατηρήσεις Μ. Ροδόπουλος 263

ΔΕΕ C-508/18 και C-82/19 PPU, OG (Parquet de Lübeck), 27.05.2019 (Εγγυήσεις ανεξαρτησίας των αρμοδίων αρχών για την έκδοση ΕΕΣ) – Παρατηρήσεις Β. Χαδιού	273
II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	
A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2019)	281
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ	
ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 17257/13, Σινέ Τσαγκαράκη Α.Ε.Ε. κατά Ελλάδος, 23.05.2019 (Συνεχιζόμενη νομολογιακή διαφοροποίηση και παραβίαση των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της δίκαιης δίκης) – Παρατηρήσεις Α. Βεζυρτζή	289
III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ	
ΣΤΕ (Τμ. Β' επταμ.), απόφαση αριθμ. 582/2019, 27.03.2019 (Επιβολή προστίμου για παρακώλυση του ελεύθερου ανταγωνισμού και διατάξεις περί παραγραφής) – Παρατηρήσεις Θ. Γαλάνης	293
ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ	
Πρόγραμμα JUSTICE – Ημερίδα με θέμα «Η αρχή της Αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η προστασία των Δικαιωμάτων»	299
Εναρκτήρια εκδήλωση του Προγράμματος Διδυμοποίησης με τη Γεωργία «Ενίσχυση των δυνατοτήτων για την Υπηρεσία Λογιστικής Τυποποίησης, Αναφορών και Εποπτεία Ελεγκτών της Γεωργίας»	299
Ημερίδα ΚΔΕΟΔ σε συνεργασία με την έδρα Jean Monnet με θέμα «Ένα Μανιφέστο για το Εργατικό Δίκαιο»	300
Τρίτη διάλεξη της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» με προσκεκλημένο τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Humboldt, κ. Christoph Möllers	300
Διάλεξη της καθηγήτριας Robin-Olivier για τη σχέση της κοινωνικής και της νομισματικής πολιτικής της ΕΕ	301
Επιστημονική συνάντηση με θέμα «Τα θεμελιώδη δικαιώματα: σκέψεις για το μέλλον της προστασίας τους στην Ευρώπη»	301
Ημερίδα με θέμα «Η δοκιμασία της Ευρωπαϊκής Ιδέας»	301
Ημερίδα ΚΔΕΟΔ με θέμα «Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας – Επίκαιρα Ρυθμιστικά Ζητήματα και Εξελίξεις»	302
Ολοκλήρωση του έργου «Νέος Ερευνητικός και Επιμορφωτικός Προγραμματισμός του ΚΔΕΟΔ» με την οικονομική υποστήριξη του ΙΣΝ	302
Συνέδριο με θέμα «Εδραιώνοντας τον Ευρωπαϊκό Χώρο Δικαιοσύνης: Η Προστασία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»	304
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ	
I. Βιβλιοπαρουσιάσεις	305
II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Β' τρίμηνο 2019	307

Table of contents 2/2019

ARTICLES

D.V. Skiadas

Outstanding amounts in the European Union: Managing maneuver or financial time bomb? 137

M. Papakonstantis

European Labour Authority 147

G. Chionidis

Sexual, childbearing and parental rights of persons with disabilities and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities 155

K.-A. Poulou

The values of rule of law and independence as constitutional doors for the CJEU for the curtailment of the Member States' procedural autonomy: towards an "ever closer Union"? 165

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 179

II. Information Technology e-news 191

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence (March – May 2019) 197

B. Annotations ECJ-EGC

ECJ Opinion 1/17, 30.04.2019 (*Compliance of the investor-state dispute settlement mechanism of CETA with primary EU law*) – Annotation M. Sapardani 233

EGC T-107/17, Steinhoff κ.λπ./EKT, 23.05.2019 (*Exchange programme of Greek bonds and non-contractual liability of the ECB*) – Annotation M. Krika 246

ECJ C-431/17, Monachos Eirinaios, 07.05.2019 (*Obtainment of the professional qualification of lawyer and freedom of establishment*) – Annotation E. Kostoglou 250

ECJ C-391/16, C-77/17 and C-78/17, M (*Révocation du statut de réfugié*), 14.05.2019 (*Refusal to grant or revocation of refugee status*) – Annotation A.-K. Dimopoulou 255

ECJ C-349/17, Eesti Pagar, 05.03.2019 (*Obligation to recover aid granting under general block exemption regulation which does not act as an incentive*) – Annotation M. Rodopoulos 263

ECJ C-508/18 and C-82/19 PPU, OG (Parquet de Lübeck), 27.05.2019 (*Guarantee of independence of the competent authorities for the execution of an EAW*) – Annotation V. Chadiou 273

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

A. Review of jurisprudence (February – April 2019) 281

B. Annotations

ECHR, Application No 17257/13, Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece, 23.05.2019 (*Continuing case-law differentiation and violation of the principles of legal security and fair trial*) – Annotation A. Vezyrtzi 289

III. NATIONAL COURTS

Council of State (Sect. B, seven-member), Judgment No 582/2019, 27.03.2019 (*Imposition of fine for restricting free competition and provisions on limitation period*) – Annotation Th. Galanis 293

CONFERENCES – RESEARCH

"JUSTICE" Programme – Conference on "The principle of solidarity in the European Union and the protection of rights" 299

Kick off event of the Twinning Programme with Georgia "Strengthening capacities of the service for Accounting, Reporting and Auditing Supervision in Georgia" 299

Conference CIEEL in cooperation with the Jean Monnet Chair on "A Manifesto for Labour Law" 300

Third Lecture of the "Thyssen Lectures series" by Christoph Möllers, Professor of the Humboldt University 300

Lecture of Professor Robin-Olivier on the relationship between Social and Monetary Policy of the European Union 301

Scientific event on "Fundamental Rights: Thoughts about their future protection in Europe" 301

Conference on "The challenge of the European Idea" 301

Conference CIEEL on "Renewable Energy Sources – Current regulative issues and developments" 302

Completion of the project "New Research and Educative Planning of CIEEL" with the financial support of the SFN 302

Conference on "Building a European Area of Justice: The protection of fundamental rights" 304

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews 305

II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 2nd Trimester 2019 307

Table des matières 2/2019

DOCTRINE

D.V. Skiadas

Reste à liquider (RAL) dans l'UE: gestion de manœuvre ou bombe budgétaire à rotation lente? 137

M. Papakonstantis

Autorité européenne du travail 147

G. Chionidis

Les droits sexuels, reproductifs et parentaux des personnes handicapées et la Convention des Nations unies relative aux droits des personnes handicapées 155

K.-A. Poulou

Les valeurs de l'état de droit et de l'indépendance comme moyen de l' CJUE de limiter l'autonomie réglementaire des États membres: vers une "Union toujours plus étroite"? 165

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 179

II. @-tualités d'informatique juridique 191

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence (Mars- Mai 2019) 197

B. Notes

ECJ Avis 1/17, 30.04.2019 (*Compatibilité du règlement des différends entre les investisseurs et les États de l' AECG avec le droit primaire de l'Union*) – Notes M. Sapardani 233

EGC T-107/17, Steinhoff e.a. / BCE, 23.05.2019 (*Échange obligatoire de titres de créance grecs et responsabilité non contractuelle de la BCE*) – Notes M. Krika 246

ECJ C-431/17, Monachos Eirinaios, 07.05.2019 (*Acquisition de la qualification professionnelle d'avocat et liberté d'établissement*) – Notes E. Kostoglou 250

ECJ C-391/16, C-77/17 και C-78/17, M (Révocation du statut de réfugié), 14.05.2019 (*Refus d'octroi ou révocation du statut de réfugié*) – Notes A.-K. Dimopoulou 255

ECJ C-349/17, Eesti Pagar, 05.03.2019 (*Obligation de l'autorité nationale de récupérer une aide qu'elle a octroyée en application du règlement no 800/2008 et qui n'a pas un effet incitatif*) – Notes M. Rodopoulos 263

ECJ C-508/18 και C-82/19 PPU, OG (Parquet de Lübeck), 27.05.2019 (<i>Garantie d'indépendance des autorités judiciaires compétentes pour délivrer un mandat d'arrêt européen</i>) – Notes V. Chadiou	273
II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	
A. Revue de Jurisprudence (Février – Avril 2019)	281
B. Notes	
CEDH, Requête No 17257/13, Affaire Sine Tsaggarakis A.E.E. c. Grèce, 23.05.2019 (<i>Divergence de jurisprudence profonde et persistante et violation du principe de la sécurité juridique et du droit à un procès équitable</i>) – Notes A. Vezirtzi	289
III. JURIDICTIONS NATIONALES	
Conseil d'Etat (Section B), Arrêt No 582/2019, 27.03.2019 (<i>Imposition d'amende pour restriction de la libre concurrence et dispositions concernant le délai de prescription</i>) – Notes Th. Galanis	293

ÉDUCATION – RECHERCHE

Programme JUSTICE – Journée sous le titre "Le principe de solidarité dans l'UE et la protection des droits"	299
Cérémonie d'ouverture du Programme du jumelage entre la Grèce et la Géorgie sur le thème "Renforcement des capacités du Service de comptabilité, de reporting et d'audit en Géorgie"	299
Journée du CIEEL en collaboration avec la chaire Jean Monnet Journée sous le titre "Un Manifeste pour le droit du travail"	300
Troisième conférence de la série des "Conférences Thyssen" par le Professeur de l'université Humboldt, Christoph Möllers	300
Conférence de la Professeur Robin-Olivier sur la relation entre la politique sociale et monétaire de l'UE	301
Réunion scientifique sous le titre "Droits fondamentaux: réflexions sur l'avenir de leur protection en Europe"	301
Journée sous le titre "Le défi pour l'Idée d'Europe"	301
Journée du CIEEL sous le titre "Sources d'énergie renouvelables - Problèmes réglementaires actuels et évolutions"	302
Achèvement du projet "Nouvelle planification de la recherche et de la formation du CIEEL" avec le soutien financier de la FSN	302
Colloque sous le titre: "L'établissement d'un espace européen de justice: La protection des droits fondamentaux"	304

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique	305
II. Le Droit de l'UE dans les revues juridiques helléniques: 2ème Trimestre 2019	307

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHeIDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκεΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤραΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

ΣΛΕΕ	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΕΕ	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
Συλλ.	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυλλΥπ	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
ΣυνθΕΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυνθΕΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣυνθΕΚΑΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
ΣυνθΕΚΑΧ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
ΣυνθΕΟΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
ΤεΣ	: Τεύχος εκτός σειράς
ΤοΣ	: Σύνταγμα (Το)
Υπερ	: Υπεράσπιση
ΦΠΑ	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
ΧρηΔικ	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
ΧρΙΔ	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
ΑcP	: Archiv für civilische Praxis
AFDI	: Annuaire Français de Droit International
AJCL	: American Journal of Comparative Law (The)
AJDA	: Actualité Juridique du Droit Administratif
AJIL	: American Journal of International Law
AöR	: Archiv des öffentlichen Rechts
ASL	: Air and Space Law
BB	: Der Betriebs - Berater
CDE	: Cahiers de Droit Européen
Clunet	: Journal du Droit International (J.D.I.)
C.M.L.R.	: Common Market Law Reports
CML Rev.	: Common Market Law Review
CommLP	: Commercial Law Practitioner
CONSUM.L.J.	: Consumer Law Journal
DZWir	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EA	: Europa-Archiv
EBRL	: European Business Law Review
ECHR	: European Convention on Human Rights
ECJ	: European Court of Justice
E.C.L.R.	: European Competition Law Review
EELR	: European Environmental Law Review
EGC	: European General Court
E.H.R.L.R.	: European Human Rights Law Review
E.H.R.R.	: European Human Rights Reports
EIPR	: European Intellectual Property Review
EJIL	: European Journal of International Law
ELJ	: European Law Journal
E.L.Rev.	: European Law Review
Elrev./HR	: European Law Review / Human Rights Survey
EPL	: European Public Law
ERPL	: European Review of Private Law- Revue Européenne de Droit Privé - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
EStAL	: European State Aid Law Quarterly
ETL	: European Transport Law - Droit Européen des Transports - Europäisches Transportrecht
EuGRZ	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
EuR	: Europarecht
EuZW	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EWS	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
GATS	: General Agreement on Trade Services
GRUR Int.	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
HRLJ	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔτΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHellDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (EEEυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: EEEυρΔ, 1981, σ. 259, RHellDE, 1981, p. 259

Εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων στην ΕΕ: Διαχειριστικός ελιγμός ή βραδυφλεγής δημοσιονομική βόμβα;

Δημήτριος Β. Σκιαδάς*

Η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται συχνά να λειτουργήσει επί τη βάση απαιτητικών συνθηκών και αυστηρών ρυθμίσεων που διέπουν τα δημόσια οικονομικά της. Στο πλαίσιο αυτό έχει προβλεφθεί η δυνατότητά της να αναλαμβάνει δεσμεύσεις και να διενεργεί πληρωμές σε διακριτά χρονικά διαστήματα, τα οποία, αναλόγως του πλαισίου που αφορούν οι συγκεκριμένες ενέργειες, μπορεί να απέχουν σημαντικά μεταξύ τους, με αποτέλεσμα τη δημιουργία εκκρεμοτήτων δημοσιονομικής τακτοποίησης. Το ζήτημα αυτό τίθεται μετ' επιτάσεως τα τελευταία χρόνια λόγω των υψηλών ποσών που αφορά και είναι ιδιαίτερα επίκαιρο καθώς είναι σε εξέλιξη η διαπραγμάτευση για το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο 2021-2027 και η μετάβαση από το τρέχον Πλαίσιο (2014-2020) στο νέο ενδέχεται να δημιουργήσει οξύτατο πρόβλημα με ορατό τον κίνδυνο για την Ένωση να αδυνατεί να πληρώσει τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει. Στο παρόν κείμενο εξετάζονται το πλαίσιο του πρωτογενούς και δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ που αφορούν αυτό το ζήτημα, καθώς και η υφιστάμενη κατάσταση μαζί με ορισμένες θέσεις των δύο βασικών συντελεστών της σχετικής δημόσιας συζήτησης, του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

δημοσιονομικό σύστημα ΕΕ – προϋπολογισμός ΕΕ – εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων – αρχή ετήσιας διάρκειας – πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο – δημοσιονομική πειθαρχία

I. Εισαγωγή

Η δημοσίευση της Ετήσιας Έκθεσης του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου αποτελεί μια ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα διαδικασία δημοσιοποίησης των πορισμάτων του φορέα εξωτερικού ελέγχου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) σχετικά με τη διαχείριση των πόρων του προϋπολογισμού της και τα συναφή ζητήματα που τίθενται¹. Μια πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή των ζητημάτων αυτών που θέτει το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο αφορά τη δημοσιονομική και χρηματοοικονομική διαχείριση της ΕΕ, ιδίως ως προς το μέλλον των δημοσίων οικονομικών της Ένωσης, ζήτημα το οποίο έχει τεθεί στο προσκήνιο ενόψει της γενικότερης διαπραγμάτευσης που έχει ξεκινήσει σχετικά με το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο (ΠΔΠ) της ΕΕ για την περίοδο 2021-2027. Ένα ενδιαφέρον σημείο σε αυτή τη διαπραγμάτευση είναι ότι, ενώ έχουν δει το φως της δημοσιότητας πολλές προτάσεις και προβληματισμοί σχετικά με τα δημοσιονομικά μεγέθη που θα κατανεμηθούν μεταξύ των διαφόρων πεδίων πολιτικής, ως μηχανισμός χρηματοδότησης των σχετικών πολιτικών από τον προϋπολογισμό της ΕΕ², δεν έχουν τύχει ανάλογης προβολής

τυχόν προβληματισμοί σχετικά με τη διαδικασία τήρησης των ορίων αυτών των δημοσιονομικών μεγεθών, εκτός ίσως από τη γενικότερη πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη σύναψη νέας διοργανικής συμφωνίας μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής για τη δημοσιονομική πειθαρχία, τη συνεργασία σε δημοσιονομικά θέματα και τη χρηστή δημοσιονομική διαχείριση³.

Η αναφορά στις μελλοντικές προοπτικές των δημοσιονομικών δεδομένων της ΕΕ και, ιδίως, στην τήρηση των σχετικών προβλέψεων δεν είναι τυχαία, καθώς οι δημοσιονομικές απαιτήσεις που διαμορφώνονται σε επίπεδο Ένωσης εμφανίζονται αυξημένες και παράλληλα υπάρχουν προδιαγραφές που θέτει το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ, η τήρηση των οποίων καθίσταται αφενός νομικά επιβεβλημένη και αφετέρου οικονομικά αναπόδραστη, ώστε να υπάρχει προοπτική ομαλών δημοσιονομικών εξελίξεων.

* *M.Jur, Δ.Ν., Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Κάτοχος Έδρας Jean Monnet*

1. Για τη σημασία της Ετήσιας Έκθεσης του Ελεγκτικού Συνεδρίου βλ ενδεικτικά D. SKIADAS, Article 287 T FEU on Responsibilities of the Court of Auditors σε H. Smit ... [et al.] (eds), Smit & Herzog on The Law of the European Union, Vol. 4, Lexis-Nexis, 2016, σσ. 287-8 έως 287-14.

2. Βλ. π.χ. EUROPEAN COMMISSION, Communication on A Modern Budget for a Union that Protects, Empowers and Defends – The Multiannual Financial Framework for 2021-2027, Brussels, 02.05.2018 COM(2018) 321 final, EUROPEAN PARLIAMENT, Resolution of 30 May 2018 on the 2021-2027 multiannual

financial framework and own resources (2018/2714(RSP)), Doc No P8_TA-PROV(2018)0226, EUROPEAN COMMITTEE OF THE REGIONS, Opinion on the Multiannual Financial Framework package for the years 2021-2027, adopted during the 131st plenary session, 8-10 October 2018, Doc No COTER-VI/042, EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE, Opinion on the Communication from the Commission on A Modern Budget for a Union that Protects, Empowers and Defends – The Multiannual Financial Framework for 2021-2027, adopted during the 537th plenary session, 19 September 2018, Doc No ECO/460 – EESC-2018-02072-00-00-AC-TRA (EN) 1/19.

3. EUROPEAN COMMISSION, Proposal for a Interinstitutional Agreement between the European Parliament, the Council and the Commission on budgetary discipline, on cooperation in budgetary matters and on sound financial management, Brussels, 02.05.2018, COM(2018) 323 final.

II. Το πλαίσιο των Συνθηκών

Η Συνθήκη της Λισσαβόνας τροποποίησε τις δημοσιονομικές διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης και έτσι θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά – είχε προταθεί και κατά τις εργασίες για το Σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης⁴ που δεν υιοθετήθηκε τελικά – η πρόβλεψη ότι «*Η εκτέλεση των εγγεγραμμένων στον προϋπολογισμό δαπανών απαιτεί την προηγούμενη έκδοση νομικά δεσμευτικής πράξης της Ένωσης που να παρέχει τη νομική βάση για τη δράση της και την εκτέλεση των αντίστοιχων δαπανών*» (άρθρο 310 παρ. 3 ΣΛΕΕ). Η ρύθμιση αυτή ουσιαστικά θέτει, σε επίπεδο Συνθηκών, ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα θέματα της δημοσιονομικής λειτουργίας της ΕΕ: το δόγμα των «*actions ponctuelles*» (η πλέον πρόσφορη μετάφραση που αποδίδει τη σημασία του όρου είναι «ειδικές πρωτοβουλίες»), κατά το οποίο δαπάνες που αφορούν τέτοιες δραστηριότητες δεν απαιτούν νομοθετική εξουσιοδότηση γιατί εμπíπτουν στην αυτονόητη αρμοδιότητα που απορρέει από τον ρόλο της Επιτροπής ως εκτελεστικής εξουσίας της Ένωσης⁵. Το δόγμα αυτό εδράζεται στη διάκριση μεταξύ γραμμών του προϋπολογισμού που νομιμοποιούν δαπάνες για μέτρα που εντάσσονται σε πολιτικές της Ένωσης αλλά δεν μπορούν να περιγραφούν και να εξειδικευθούν στον προϋπολογισμό και γραμμές που προβλέπουν πιστώσεις για ρητά προσδιορισμένες και εξειδικευμένες δραστηριότητες. Στην πρώτη περίπτωση είναι απαραίτητο – εκτός από την αναφορά στον προϋπολογισμό – να υπάρχει και μια επιπρόσθετη νομική βάση για την υλοποίηση της δραστηριότητας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση αρκεί η αναφορά στον προϋπολογισμό⁶. Η άποψη αυτή αντανάκλαται και στο σκεπτικό του ΔΕΚ που έκρινε ότι οι συνθήκες υπό τις οποίες ασκούνται οι νομοθετικές αρμοδιότητες (διαμόρφωση μιας πολιτικής) και οι δημοσιονομικές αρμοδιότητες (χρηματοδότηση μιας πολιτικής) δεν είναι ίδιες μεταξύ τους, και, συνεπώς, κατά την άσκησή τους πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια ώστε οι μεν να μην επηρεάζουν τις δε⁷. Δεδομένου ότι μέχρι τη Συνθήκη της Λισσαβόνας δεν υπήρχε καμία διάταξη στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης που να δίνει την πρωτοκαθεδρία στις νομοθετικές αρμοδιότητες έναντι των δημοσιονομικών και αντιστρόφως, δεν γίνονταν αποδεκτό ότι μπορεί να διαμορφωθεί μια πολιτική με κανονιστικές ρυθμίσεις στα πλαίσια του προϋπολογισμού (αυτό αφορά το Ευρωπαϊκό

Κοινοβούλιο), ούτε αντιθέτως να διαμορφωθούν κανονιστικές ρυθμίσεις υπό μορφή δημοσιονομικών όρων με τέτοιο τρόπο που να αλλοιώνει την κατανομή αρμοδιοτήτων στη διαδικασία επί του προϋπολογισμού (αυτό αφορά ιδίως το Συμβούλιο)⁸. Η ρύθμιση της παρ. 3 του άρθρου 310 ΣΛΕΕ θέτει πλέον έναν κανόνα που προβλέπει ότι για την καταβολή δαπανών στα πλαίσια μιας πολιτικής πρέπει να υπάρχει, επιπλέον της πρόβλεψης στον προϋπολογισμό, και μια νομοθετική βάση, υιοθετώντας έτσι σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ τη λογική της «διπλής βάσης», καθώς απαιτείται τόσο νομοθετική όσο και δημοσιονομική πρόβλεψη για τη χρηματοδότηση μιας δραστηριότητας. Αυτή η επιλογή αντανάκλαται στις ρυθμίσεις του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ (βλ. κατωτέρω) και δημιουργεί το πλαίσιο για τον έλεγχο της τήρησης ή όχι της δημοσιονομικής πειθαρχίας στα δημόσια οικονομικά της Ένωσης από τα ίδια τα όργανά της.

Συναφής είναι η πρόβλεψη της παρ. 4 του άρθρου 310 ΣΛΕΕ (πρόκειται κατ'ουσίαν για το παλαιό άρθρο 270 Συν-ΘΕΚ) που αφορά την ουσία της δημοσιονομικής πειθαρχίας για την ΕΕ: «*Προκειμένου να εξασφαλιστεί η δημοσιονομική πειθαρχία, η Ένωση δεν εκδίδει πράξεις που δύνανται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στον προϋπολογισμό, χωρίς να παρέχει την εγγύηση ότι οι δαπάνες που απορρέουν από τις πράξεις αυτές δύνανται να χρηματοδοτηθούν στο πλαίσιο των ιδίων πόρων της Ένωσης και τηρουμένου του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου ...*». Η ρύθμιση αυτή είχε εισαχθεί στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, ιδίως ενόψει των δημοσιονομικών περιορισμών που προϋπέθετε η επίτευξη της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Οι περιορισμοί αυτοί επέβαλλαν τη λήψη πρόνοιας, ώστε κάθε δραστηριότητα της Ένωσης να έχει κοστολογηθεί και οι αρμόδιοι φορείς να λαμβάνουν υπόψιν τους δημοσιονομικούς περιορισμούς της δράσης της Ένωσης⁹. Η εμπειρία των συγκρούσεων μεταξύ των θεσμικών οργάνων της Ένωσης επί θεμάτων προϋπολογισμού ανέδειξε την επικινδυνότητα που υπήρχε για την επίτευξη δημοσιονομικής πειθαρχίας¹⁰ και, για τον λόγο αυτό, θεσμοθετήθηκαν συγκεκριμένες διαδικασίες προστασίας του στόχου αυτού. Η βασική ιδέα των εν λόγω διαδικασιών έγκειτο στην κοινή αρμοδιότητα του Συμβουλίου, της Επιτροπής και του Κοινοβουλίου για την επίτευξη δημοσιονομικής πειθαρχίας, στα πλαίσια των γενικότερων αρμοδιοτήτων τους, και κατά συνέπεια επιβαλλόταν μια ρεαλιστική συνεργασία μεταξύ τους¹¹. Η συνεργασία αυτή πήρε τη μορφή μιας σειράς Αποφάσεων και Διοργανικών Συμφωνιών, οι οποίες σταδιακά ανα-

4. Βλ. Final Report to the Members of the Convention of the Working Group IX on simplification, CONV 424/02, σ. 21.

5. Βλ. A. DASHWOOD, The limits of European Community powers, E.L.Rev., 1996, σ. 127.

6. Βλ. P.J.G. KAPTEYN / P. VERLOREN VAN THEMAAT, Introduction to the Law of the European Communities, 3rd ed., Kluwer Law International, 1998, σ. 372.

7. Βλ. ΔΕΚ C-242/87, Επιτροπή/Συμβούλιο, 30.05.1989, ECLI:EU:C:1989:217, σκ. 18.

8. Βλ. P.J.G. KAPTEYN / P. VERLOREN VAN THEMAAT, ό.π., σ. 371.

9. Βλ. W. CAIRNS, Introduction to European Union Law, Cavendish Publishing Limited, 1998, σ. 56.

10. Βλ. P.J.G. KAPTEYN / P. VERLOREN VAN THEMAAT, ό.π., σ. 355.

11. Ibid, σ. 356.

προσαρμόζονταν στα δημοσιονομικά δεδομένα που είχε να αντιμετωπίσει η Ένωση¹². Η χρήση Διοργανικών Συμφωνιών είναι πλέον μια κοινή πρακτική στη λειτουργική λογική της Ένωσης, καθώς οι Συμφωνίες αυτές, αν και δεν συμπληρώνουν το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ, μπορούν για χρησιμοποιηθούν για την εφαρμογή του¹³. Οι Διοργανικές Συμφωνίες είναι πράξεις «*sui generis*», με ένα ιδιαίτερο νομικό καθεστώς μεταξύ μιας πολιτικής δέσμευσης και μιας νομικής υποχρέωσης, συχνά δε χαρακτηρίζονται με τον όρο «μαλακό δίκαιο» (*soft law*), ιδίως στις περιπτώσεις των Συμφωνιών για τη δημοσιονομική πειθαρχία¹⁴. Τα εργαλεία αυτά αποσκοπούν στο να καταστήσουν σαφές *erga omnes* ότι οι δαπάνες της Ένωσης πρέπει να τελούν πάντα υπό το καθεστώς δημοσιονομικής πειθαρχίας, με τον προϋπολογισμό να είναι η βάση της κάθε πληρωμής, δηλαδή μόνο όταν υπάρχει σχετική πίστωση στις σχετικές γραμμές του προϋπολογισμού θα λαμβάνουν χώρα οι αντίστοιχες συναλλαγές, οι οποίες δεν μπορούν να υπερβαίνουν τα όρια που τίθενται στον προϋπολογισμό.

Επί της ουσίας, η δημοσιονομική πειθαρχία επιτυγχάνεται με τον ορισμό δημοσιονομικών προοπτικών, δηλαδή με την προετοιμασία μιας αρμονικής και ελεγχόμενης εξέλιξης των δαπανών και την εξισορροπημένη κατανομή των δαπανών, ιδίως μεταξύ αυτών για την Κοινή Αγροτική Πολιτική και αυτών για την οικονομική και κοινωνική συνοχή. Οι δημοσιονομικές προοπτικές θεωρούνται δεσμευτικά όρια δαπανών για ανάληψη πιστώσεων και καταβολή πληρωμών¹⁵. Για πρώτη φορά με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας καθιερώθηκε, σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ, ρύθμιση για τις δημοσιονομικές προοπτικές υπό τον τίτλο «Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο», που περιλα-

βάνεται στο άρθρο 312 ΣΛΕΕ. Σε επίπεδο νομοθετικής και δημοσιονομικής πρακτικής αυτό ήδη είχε υιοθετηθεί από το 1988, με στόχο την επίτευξη ελέγχου στην αύξηση των δαπανών της Ένωσης. Το πλαίσιο αυτό, λειτουργώντας ως σημείο αναφοράς για τα περιθώρια δράσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ κατά τη διαδικασία του προϋπολογισμού, μείωσε κατά πολύ τις συγκρούσεις μεταξύ νομοθετικής και δημοσιονομικής εξουσίας, επιβάλλοντας συνέπεια μεταξύ των δημοσιονομικών αποτελεσμάτων των νομοθετικών πρωτοβουλιών και του υφιστάμενου δημοσιονομικού πλαισίου¹⁶. Η ύπαρξη μιας τέτοιας ρύθμισης σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου προτάθηκε στα πλαίσια των εργασιών για το Σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης, όταν διαπιστώθηκε η αποτελεσματικότητα του συστήματος των δημοσιονομικών προοπτικών ως προς τη μείωση των διοργανικών συγκρούσεων σε δημοσιονομικά θέματα¹⁷. Η πρόταση αυτή υπήρξε η βάση για όλες τις μετέπειτα σχετικές διεργασίες. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο την υιοθέτησε, την επεξεργάστηκε και πρότεινε αλλαγές¹⁸, οι οποίες τελικά έγιναν δεκτές και περιλαμβάνονται πλέον στο κείμενο των σχετικών διατάξεων¹⁹. Η ρύθμιση αυτή θεωρήθηκε τολμηρό πείραμα²⁰, καθώς, εάν οι ετήσιες δημοσιονομικές προβλέψεις είναι δύσκολες, οι πολυετείς δημοσιονομικές προβλέψεις είναι συχνά αδύνατες, αφού περιλαμβάνουν στοιχεία όπως εκτιμήσεις μελλοντικών δαπανών, διατήρηση ή αλλαγή πολιτικών προτεραιοτήτων, πορεία πληθωρισμού, κ.λπ.²¹. Παρόλα αυτά, η μέχρι σήμερα εμπειρία πολυετούς δημοσιονομικού σχεδιασμού στην ΕΕ έχει δικαιώσει τους εμπνευστές της.

III. Οι ρυθμίσεις του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ

Με δεδομένο το προαναλυθέν πλαίσιο που θέτουν οι Συνθήκες για τη δημοσιονομική λειτουργία της Ένωσης ως προς τις προβλέψεις για το μέλλον, είναι φυσικό επακόλουθο να αναδεικνύονται σε κρίσιμο παράγοντα της σχετικής ανάλυσης οι διατάξεις του Δημοσιονομικού

12. Βλ. Απόφαση Συμβουλίου 377/88/ΕΟΚ για τη δημοσιονομική πειθαρχία, ΕΕ 1988 L 185/29, Διοργανική Συμφωνία του 1988 για τη δημοσιονομική πειθαρχία και τη βελτίωση της διαδικασίας του προϋπολογισμού, ΕΕ 1988 L 185/33, Απόφαση Συμβουλίου 729/94/ΕΚ για τη δημοσιονομική πειθαρχία, ΕΕ 1994 L 293/14, Διοργανική Συμφωνία του 1993 για τη δημοσιονομική πειθαρχία και τη βελτίωση της διαδικασίας του προϋπολογισμού, ΕΕ 1993 C 331/1, Διοργανική Συμφωνία του 1999 για τη δημοσιονομική πειθαρχία και τη βελτίωση της διαδικασίας του προϋπολογισμού, ΕΕ 1999 C 172/1, Κανονισμός Συμβουλίου 2040/2000/ΕΚ για τη δημοσιονομική πειθαρχία, ΕΕ 2000 L 244/27, Διοργανική Συμφωνία του 2006 για τη δημοσιονομική πειθαρχία και τη βελτίωση της διαδικασίας του προϋπολογισμού, ΕΕ 2006 C 139/1, Κανονισμός Συμβουλίου 1248/2007/ΕΚ για τη δημοσιονομική πειθαρχία, ΕΕ 2007 L 282/3, Διοργανική Συμφωνία του 2013 για τη δημοσιονομική πειθαρχία, τη συνεργασία σε δημοσιονομικά θέματα και τη χρηστή δημοσιονομική διαχείριση, ΕΕ 2013 C 373/1.

13. Βλ. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα La Pergola της 15.11.1995 σε ΔΕΚ 41/95, Συμβούλιο/Κοινοβούλιο, ECLI:EU:C:1995:382, σημ. 21.

14. Βλ. J. MÖNAR, *Interinstitutional Agreements: The Phenomenon and its new dynamics after Maastricht*, CMLR, 1994, σσ. 693-719.

15. Βλ. P.J.G. KAPTEYN / P. VERLOREN VAN THEMAAT, *ό.π.*, σ. 356.

16. Βλ. EUROPEAN COMMISSION, *European Union – Public Finance*, 2008, σσ. 39-40.

17. Βλ. *Final Report to the Members of the Convention of the Working Group IX on simplification*, CONV 424/02, σ. 19.

18. Βλ. EUROPEAN PARLIAMENT, *Report on reform of the budgetary procedure: possible options in view of the revision of the treaties* (Rapporteur: T. Wynn), A5-0046/2003 Final, σ. 7.

19. Με τον τρόπο αυτό το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο διατήρησε τις αρμοδιότητές του στον εν λόγω τομέα. Βλ. Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Οι Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδ. Σάκκουλα, 2008, σ. 49, υποσημ. 132.

20. Βλ. Δ. ΣΚΙΑΔΑΣ, *Οι δημοσιονομικές διατάξεις της Συνθήκης της Λισσαβόνας*, ΕΕΕυρΔ, 2010, σ. 332.

21. Βλ. J. MCCAFFERY, *Features of the Budgetary Process*, σε R.T. Meyers (ed.), *Handbook of Government Budgeting*, Jossey-Bass, 1999, σ. 11.

Κανονισμού της ΕΕ που εξειδικεύουν αυτό το πλαίσιο και, μάλιστα, οι διατάξεις που οριοθετούν και εξειδικεύουν τις σχετικές πράξεις δημοσιονομικής λειτουργίας ως προς τις μελλοντικές δεσμεύσεις²².

Πιο συγκεκριμένα, κατά το άρθρο 2 του Δημοσιονομικού Κανονισμού ορίζονται: ως «δημοσιονομική δέσμευση» η πράξη με την οποία ο αρμόδιος διατάκτης κρατά στον προϋπολογισμό τις απαραίτητες πιστώσεις για την εκτέλεση μεταγενέστερων πληρωμών προς εκπλήρωση νομικών δεσμεύσεων²³, ως «δημοσιονομική εγγύηση» η νομική δέσμευση της Ένωσης για στήριξη προγράμματος ενεργειών με ανάληψη χρηματοοικονομικής υποχρέωσης επί του προϋπολογισμού, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περίπτωση επέλευσης συγκεκριμένου γεγονότος στη διάρκεια της υλοποίησης του προγράμματος, και που εξακολουθεί να ισχύει για όλη την περίοδο έως τη λήξη των ανειλημμένων δεσμεύσεων στο πλαίσιο του υποστηριζόμενου προγράμματος²⁴, ως «αποδέσμευση» η πράξη με την οποία ο αρμόδιος διατάκτης ακυρώνει εν όλω ή εν μέρει την κράτηση πιστώσεων που πραγματοποιήθηκε προγενέστερα με δημοσιονομική δέσμευση²⁵, και ως «νομική δέσμευση» η πράξη με την οποία ο αρμόδιος διατάκτης αναλαμβάνει ή καθιερώνει υποχρέωση από την οποία προκύπτει μεταγενέστερη πληρωμή ή πληρωμές και η αναγνώριση δαπάνης που επιβαρύνει τον προϋπολογισμό, και η οποία περιλαμβάνει ειδικές συμφωνίες και συμβάσεις που συνάπτονται στο πλαίσιο χρηματοδοτικών συμφωνιών-πλαίσιο εταιρικής σχέσης και συμβάσεων-πλαίσιο²⁶.

Οι έννοιες αυτές αποτελούν τα σημεία αναφοράς για την εκτέλεση των δαπανών του προϋπολογισμού της Ένωσης. Οι δαπάνες αυτές αποτελούν αντικείμενο τεσσάρων ενεργειών δημοσιονομικής διαχείρισης: ανάληψης, εκκαθάρισης, εντολής πληρωμής και πληρωμής²⁷. Κρίσιμη

ενέργεια για την παρούσα ανάλυση είναι η ανάληψη.

Η ανάληψη μιας δαπάνης διακρίνεται στην ανάληψη από νομική άποψη («νομική δέσμευση») και στην ανάληψη από λογιστική άποψη («δημοσιονομική δέσμευση»)²⁸. Όπως προκύπτει και από τους προαναφερθέντες αντίστοιχους ορισμούς, από νομική άποψη η ανάληψη σημαίνει την έγκριση της δαπάνης με την οποία έγκριση δημιουργείται η οφειλή, ενώ από λογιστική άποψη η ανάληψη σημαίνει τη διαπίστωση ύπαρξης της σχετικής πίστωσης (χρημάτων) στον προϋπολογισμό, την καταγραφή της δαπάνης με την οποία εξασφαλίζεται η εξατομίκευσή της και η συνακόλουθη μη δυνατότητα διάθεσης της αντίστοιχης πίστωσης (δηλαδή του χρηματικού ποσού) για την κάλυψη άλλης δαπάνης. Δηλαδή, κατά την ανάληψη της δαπάνης, το αρμόδιο όργανο (διατάκτης), έχοντας στη διάθεσή του τις πιστώσεις που έχουν εγκριθεί στον προϋπολογισμό, αναλαμβάνει για λογαριασμό του φορέα που εκπροσωπεί την υποχρέωση να πληρώσει την αξία των συναλλαγών που αφορούν την κάλυψη των αναγκών για τις οποίες προβλέφθηκαν οι αντίστοιχες δαπάνες, οπότε με μια πράξη αφενός προβαίνει σε έγκριση δαπάνης και αφετέρου σε ανάληψη της αντίστοιχης υποχρέωσης, πιστοποιώντας ταυτόχρονα την ύπαρξη ανάλογης διαθέσιμης πίστωσης στον προϋπολογισμό²⁹.

Βασική αρχή της δημοσιονομικής διαχείρισης της ΕΕ είναι, μεταξύ άλλων, η αρχή της ετήσιας διάρκειας του προϋπολογισμού, κατά την οποία οι πιστώσεις που εγγράφονται στον προϋπολογισμό εγκρίνονται για τη διάρκεια ενός οικονομικού έτους το οποίο αρχίζει την 1η Ιανουαρίου και λήγει την 31η Δεκεμβρίου³⁰, τα έσοδα καταλογίζονται σε ένα οικονομικό έτος βάσει των ποσών που εισπράττονται κατά τη διάρκεια του εν λόγω έτους³¹, οι δεσμεύσεις πιστώσεων ενός οικονομικού έτους καταλογίζονται βάσει των νομικών δεσμεύσεων που αναλαμβάνονται έως την 31η Δεκεμβρίου του εν λόγω έτους³² και οι πληρωμές καταλογίζονται στο πλαίσιο ενός οικονομικού έτους βάσει των πληρωμών που πραγματοποιούνται από τον υπόλογο έως την 31η Δεκεμβρίου του ίδιου οικονομικού έτους³³. Όμως, όπως ορθά είχε σημειωθεί³⁴, έγινε σχετικά γρήγορα αντιληπτό στον δημοσι-

22. Ο ισχύων Δημοσιονομικός Κανονισμός της Ένωσης είναι ο Κανονισμός (ΕΕ, EURATOM) 2018/1046 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 18ης Ιουλίου 2018 σχετικά με τους δημοσιονομικούς κανόνες που εφαρμόζονται στον γενικό προϋπολογισμό της Ένωσης, ΕΕ 2018 L 193/1 (εφεξής Δημοσιονομικός Κανονισμός). Επίσης συναφής είναι και ο Κανονισμός (ΕΕ, EURATOM) 1311/2013 του Συμβουλίου της 2ας Δεκεμβρίου 2013 για τον καθορισμό του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου για την περίοδο 2014-2020, ΕΕ 2013 L 347/884, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει, στον βαθμό που καθορίζει τα ετήσια ανώτατα όρια των πιστώσεων για αναλήψεις υποχρεώσεων ανά κατηγορία δαπανών και τα ετήσια ανώτατα όρια των πιστώσεων για πληρωμές, για την περίοδο αναφοράς (2014-2020).

23. Βλ. στοιχείο 8 του άρθρου 2 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

24. Ibid, στοιχείο 9.

25. Ibid, στοιχείο 22.

26. Ibid, στοιχείο 37.

27. Βλ. άρθρο 111 παρ. 1 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

28. Βλ. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑΣ, Στοιχεία Δημοσιονομικού Δικαίου, εκδ. Σάκουλα, 2012, σ. 121.

29. Βλ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, Οι αρχές του Κοινοτικού Προϋπολογισμού και η εφαρμογή τους, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σσ. 62-63.

30. Βλ. άρθρο 9 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

31. Βλ. άρθρο 10 παρ. 1 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

32. Ibid, παρ. 3.

33. Ibid, παρ. 4.

34. Βλ. D. STRASSER, Τα δημόσια οικονομικά της Ευρώπης, εκδ. Ευρωπαϊκές Προοπτικές, 1980, σσ. 71-72.

ονομικό βίο, αρχικά των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (και μετέπειτα της Ένωσης), ότι έπρεπε η αρχή της ετήσιας διάρκειας των προϋπολογισμών, που εκφραζόταν με την αυτοτελείά τους (ήτοι οι διαδοχικοί προϋπολογισμοί είναι αυτοτελείς και ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλον³⁵), να «συμφιλιωθεί» με την ανάγκη διαχείρισης πολυετών προγραμμάτων, καθώς αυτά είχαν ολοένα και αυξανόμενη σπουδαιότητα στον τομέα των δαπανών. Η «συμφιλίωση» αυτή εκφράζεται πλέον με το να περιλαμβάνει ο προϋπολογισμός της Ένωσης αφενός διαχωριζόμενες πιστώσεις, οι οποίες συνίστανται σε πιστώσεις αναλήψεων υποχρεώσεων και πιστώσεις πληρωμών, και αφετέρου μη διαχωριζόμενες πιστώσεις³⁶. Οι διαχωριζόμενες πιστώσεις είναι αυτές που προορίζονται για την κάλυψη πολυετών δράσεων, ενώ οι μη διαχωριζόμενες πιστώσεις προορίζονται για εξασφάλιση ανάληψης και πληρωμής δαπανών που αφορούν ετήσιες ενέργειες κατά τη διάρκεια κάθε οικονομικού έτους³⁷. Συνεπώς, οι πιστώσεις ανάληψης υποχρεώσεων είναι εκείνες που καλύπτουν (κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους) το συνολικό κόστος των νομικών δεσμεύσεων που αναλαμβάνονται κατά τη διάρκεια του εκάστοτε οικονομικού έτους³⁸, αλλά υπάρχει και δυνατότητα να καλύπτουν και νομικές δεσμεύσεις που αφορούν ενέργειες των οποίων η υλοποίηση μπορεί να εκτείνεται σε περισσότερα από ένα οικονομικά έτη³⁹, ενώ οι πιστώσεις πληρωμών καλύπτουν τις πληρωμές που απορρέουν από την εκπλήρωση των νομικών δεσμεύσεων που αναλαμβάνονται κατά τη διάρκεια του εκάστοτε οικονομικού έτους ή προηγούμενων οικονομικών ετών⁴⁰. Πάντως, οι δημοσιονομικές δεσμεύσεις για την ανάληψη ενεργειών, των οποίων η υλοποίηση εκτείνεται σε περισσότερα του ενός οικονομικά έτη, μπορούν να κατανέμονται σε περισσότερα οικονομικά έτη με ετήσιες δόσεις, μόνον όταν αυτό προβλέπεται από τη βασική πράξη ή όταν αφορούν διοικητικές δαπάνες⁴¹. Οι διαχωριζόμενες πιστώσεις αντιπροσωπεύουν πάνω από το 60% των πόρων του προϋπολογισμού της Ένωσης και αφορούν πολιτικές, όπως π.χ. η Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνοχής, η Πολιτική Ανταγωνιστικότητας ή η Εξωτερική Δράση της ΕΕ, ενώ οι μη διαχωριζόμενες πιστώσεις αφορούν την Κοινή Αγροτική Πολιτική ή τις διοικητικές δαπάνες της Ένωσης⁴².

35. Βλ. L. TROTABAS / J.-M. COTTERET, *Droit budgétaire et comptabilité publique*, Dalloz, 1995, σ. 54.

36. Βλ. άρθρο 7 παρ. 2 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

37. Βλ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 159-160.

38. Βλ. άρθρο 7 παρ. 3 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

39. Βλ. άρθρο 114 παρ. 2 και 3 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

40. Βλ. άρθρο 7 παρ. 4 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

41. Βλ. άρθρο 112 παρ. 2 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

42. Βλ. S. SAUREL, *Le budget de l' Union Européenne*, La

Με βάση αυτές τις έννοιες, η εκτέλεση των δαπανών του προϋπολογισμού της ΕΕ⁴³ εδράζεται στη διάκριση μεταξύ των πιστώσεων που αναφέρονται ως διαθέσιμες προς ανάληψη (πρόκειται για τις πιστώσεις που προβλέπει αρχικά ο προϋπολογισμός ως διαθέσιμες προς ανάληψη καθώς και ύστερα από τυχόν διορθώσεις του, τις αποδεσμευθείσες και ανασυσταθείσες πιστώσεις ανάληψης υποχρεώσεων που μεταφέρονται από προηγούμενα έτη, τις πιστώσεις ανάληψης υποχρεώσεων που μεταφέρονται αυτομάτως από το προηγούμενο έτος και, τέλος, τις πιστώσεις που δεν μεταφέρονται αυτομάτως από το προηγούμενο έτος και δεν έχουν αναληφθεί) και των πιστώσεων που αναφέρονται ως διαθέσιμες προς πληρωμή (πρόκειται για τις πιστώσεις που προβλέπει αρχικά ο προϋπολογισμός ως διαθέσιμες προς πληρωμή καθώς και ύστερα από τυχόν διορθώσεις του, και τις πιστώσεις που μεταφέρθηκαν από το προηγούμενο οικονομικό έτος υπό μορφή αυτόματων μεταφορών ή μη αυτόματων μεταφορών).

Οι πιστώσεις για αναλήψεις υποχρεώσεων διατίθενται κατά τη διάρκεια του οικονομικού έτους για την ανάληψη υποχρεώσεων (δηλαδή οι χρησιμοποιηθείσες πιστώσεις για αναλήψεις υποχρεώσεων είναι το ποσό των υποχρεώσεων που έχουν αναληφθεί), ενώ οι πιστώσεις για πληρωμές του οικονομικού έτους διατίθενται κατά τη διάρκεια του οικονομικού έτους για την εκτέλεση πληρωμών και δεν περιλαμβάνουν τις πιστώσεις που μεταφέρθηκαν από το προηγούμενο οικονομικό έτος (δηλαδή οι χρησιμοποιηθείσες πιστώσεις για πληρωμές είναι το ποσό των πληρωμών που πραγματοποιήθηκαν έναντι πιστώσεων του ίδιου οικονομικού έτους).

Οι μη χρησιμοποιηθείσες πιστώσεις, είτε για ανάληψη υποχρεώσεων είτε για πληρωμές, μπορούν να μεταφερθούν στο επόμενο οικονομικό έτος έπειτα από απόφαση του αρμόδιου οργάνου, οι πιστώσεις για ανάληψη υποχρεώσεων και για πληρωμές που είναι διαθέσιμες από διατεθέντα έσοδα μεταφέρονται αυτόματα και οι υπόλοιπες πιστώσεις για ανάληψη υποχρεώσεων και για πληρωμές ακυρώνονται⁴⁴.

Τα ανωτέρω νομικά δεδομένα συνθέτουν τη βάση της ανάλυσης σχετικά με την πορεία των αναλήψεων υποχρεώσεων στη δημοσιονομική διακυβέρνηση της Ένωσης, ιδίως ως προς την εξέλιξη των σχετικών μεγεθών και την τυχόν επίπτωσή τους στην οικονομική κατάσταση της Ένωσης στο άμεσο αλλά και το απώτερο μέλλον.

documentation Française – Direction de l' information légale et administrative, 2018, σσ. 71-72.

43. Βλ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, ό.π., σσ. 73-76.

44. Για την ακύρωση και μεταφορά πιστώσεων βλ. άρθρα 12 και 13 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

IV. Τα ευρήματα του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου και οι θέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Στην Ετήσια Έκθεσή του για το οικονομικό έτος 2017 το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο διαπίστωσε ότι, για το έτος αναφοράς (2017), η Ευρωπαϊκή Ένωση ανέλαβε υποχρεώσεις ύψους 158,7 δις ευρώ επί συνόλου διαθεσίμων πιστώσεων ανάληψης υποχρεώσεων ύψους 159,8 δις ευρώ (ποσοστό κάλυψης 99,3%) και πλήρωσε τελικά 124,7 δις ευρώ, ενώ το προβλεπόμενο στο ΠΔΠ όριο πιστώσεων πληρωμών ήταν 142,9 δις ευρώ και το αρχικό όριο πιστώσεων πληρωμών στον προϋπολογισμό ήταν 134,5 δις ευρώ (έκλεισε τελικά στα 126,8 δις ευρώ). Το χαμηλό ύψος των διενεργηθεισών πληρωμών (με απόκλιση από τις προβλέψεις του ΠΔΠ κατά 18,2 δις ευρώ) για δεύτερη συνεχή χρονιά (2016 και 2017) σε συνδυασμό με τον αργό ρυθμό υλοποίησης του προϋπολογισμού κατά τη διάρκεια του οικονομικού έτους, εκτιμάται από το Συνέδριο ότι συνεπάγεται πρόσκαιρη μείωση των συνεισφορών των κρατών για κάλυψη αυτών των δαπανών (μέσω του συστήματος ιδίων πόρων της ΕΕ⁴⁵), αλλά δημιουργεί ενδεχόμενο αύξησης των συνεισφορών για την περίοδο 2018-2020 καθώς θα υπάρχουν σημαντικά υψηλότερες ανάγκες πληρωμών όσο πλησιάζει η λήξη του τρέχοντος ΠΔΠ, οπότε θα υπάρξει πίεση αύξησης των ανωτάτων ορίων των πιστώσεων πληρωμών⁴⁶.

Η απόκλιση μεταξύ των ποσών που διατέθηκαν σε αναλήψεις υποχρεώσεων και των πληρωμών για το 2017 είχε ως αποτέλεσμα το να ανέλθουν οι συνολικές εκκρεμείς δημοσιονομικές αναλήψεις υποχρεώσεων για το ΠΔΠ 2014-2020 στο ποσό των 267,3 δις ευρώ, τη στιγμή που στο αντίστοιχο χρονικό σημείο υλοποίησης του ΠΔΠ 2007-2013 (τέταρτο έτος) οι συνολικές εκκρεμείς δημοσιονομικές αναλήψεις υποχρεώσεων ανέρχονταν στο ποσό των

194,4 δις ευρώ, διαμορφώνοντας μια διαφορά 72,9 δις ευρώ μεταξύ των δύο προγραμματικών περιόδων, ενώ υπάρχει προβλεπόμενη αυξητική τάξη για τα επόμενα χρόνια (2018-2020), σε βαθμό που να δημιουργείται κίνδυνος ανεπάρκειας των διαθεσίμων πιστώσεων πληρωμών για την ικανοποίηση όλων των σχετικών αιτημάτων που θα προκύψουν επί τη βάση των αντιστοίχων αναλήψεων υποχρεώσεων⁴⁷.

Οι διαπιστώσεις αυτές εδράζονται στη φύση και λειτουργία των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων (γνωστές στη διεθνή ορολογία με το ακρωνύμιο RAL – από τον γαλλικό όρο *reste à liquider*) στο σύστημα δημοσιονομικής διακυβέρνησης.

Οι εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων περιλαμβάνουν το σύνολο των υποχρεώσεων που ανελήφθησαν κατά το τρέχον και κατά τα προηγούμενα έτη και δεν έχουν ακόμη αποτελέσει αντικείμενο πληρωμής ή ακύρωσης («αποδέσμευσης»). Ουσιαστικά, συνιστούν μελλοντική οικονομική υποχρέωση που βαρύνει τον προϋπολογισμό. Η αιτία δημιουργίας τους έγκειται στην εγγενή χρονική υστέρηση μεταξύ της έναρξης υλοποίησης ενός προγράμματος (χρονικό σημείο κατά το οποίο δεσμεύονται κατά κανόνα τα σχετικά κεφάλαια είτε συνολικά είτε σε ετήσιες δόσεις) και του χρόνου πραγματοποίησης των πληρωμών. Η διάρκεια των σχετικών διαδικασιών υλοποίησης (π.χ. δημοσίευση πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος, αξιολόγηση των αιτήσεων για χρηματοδότηση από την ΕΕ, έκδοση αποφάσεων χρηματοδότησης, δημοσίευση προσκλήσεων για την υποβολή προσφορών και την ανάθεση συμβάσεων, δηλώσεις, πιστοποίηση και έλεγχος δαπανών, αίτημα πληρωμής στην Επιτροπή κ.λπ.) ποικίλλει ανάλογα με το έργο και, ειδικά σε περιπτώσεις πολύπλοκων έργων υποδομής, οι διαδικασίες αυτές διαρκούν ενίοτε αρκετά χρόνια. Συνεπώς, δεδομένου ότι, οι δεσμεύσεις αναλαμβάνονται κάθε χρόνο, μπορούν να παραμένουν σε εκκρεμότητα επί σειρά ετών, ενόσω τα έργα βρίσκονται στο στάδιο της υλοποίησης. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα, οι δεσμεύσεις αυτές θεωρούνται ως εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων, η αξία των οποίων αυξάνεται όταν αναλαμβάνονται νέες δεσμεύσεις και μειώνεται όταν πραγματοποιούνται πληρωμές ή αποδεσμεύσεις (αυτές συμβαίνουν π.χ. όταν παρέλθει η προθεσμία πληρωμής ή δεν υπάρχουν επαρκείς πόροι για την κάλυψη των νομικών δεσμεύσεων). Πάντως, η αξία των αποδεσμεύσεων είναι σχετικά χαμηλή. Τα τελευταία 11 έτη (2007-2017) αντιστοιχούσαν στο 2,1 % των συνολικών δεσμεύσεων⁴⁸.

45. Οι πόροι που χρηματοδοτούν τον προϋπολογισμό της ΕΕ, παρά την ένταξή τους στο σύστημα των ιδίων πόρων της Ένωσης, επί της ουσίας προέρχονται από συναλλαγές και οικονομική δραστηριότητα που έχουν αναφορές σε εθνικό επίπεδο, δηλ. α) εισφορές, πριμοδοτήσεις, δασμούς του κοινού δασμολογίου και λοιπούς δασμούς που θεσπίζονται από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης επί των συναλλαγών με τρίτες χώρες, εισφορές και άλλα τέλη στο πλαίσιο της κοινής οργάνωσης των αγορών ζάχαρης, β) έσοδα από την εφαρμογή ενιαίου συντελεστή (0,30% εκτός από Γερμανία, Ολλανδία και Σουηδία που είναι 0,15%) για όλα τα κράτη μέλη στις εναρμονισμένες βάσεις υπολογισμού του ΦΠΑ, γ) έσοδα από την εφαρμογή ενιαίου συντελεστή, που καθορίζεται στο πλαίσιο της διαδικασίας του προϋπολογισμού βάσει όλων των άλλων εσόδων, στο άθροισμα των ΑΕΕ όλων των κρατών μελών. Βλ λεπτομέρειες για το ισχύον σύστημα ιδίων πόρων της ΕΕ σε Απόφαση (ΕΕ, EURATOM) 335/2014 του Συμβουλίου της 26ης Μαΐου 2014 για το σύστημα των ιδίων πόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2014 L 168/105.

46. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ΕΕ 2018 C 357/46.

47. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 49.

48. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων στον προϋπολογισμό της ΕΕ – Σε πρώτο πλάνο, Συνοπτική Περιπτωσιολογική Επισκόπηση, Απρίλιος 2019, σσ. 7-8.

Διαχειριστικός ελιγμός ή βραδυφλεγής δημοσιονομική βόμβα;

Μια μεγάλη κατηγορία δαπανών που παρουσιάζει υψηλό ποσοστό εκκρεμών αναλήψεων υποχρέωσης είναι αυτή που αφορά την Πολιτική Συνοχής και τις συναφείς χρηματοδοτήσεις από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (ΕΔΕΤ – πρόκειται για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), το Ταμείο Συνοχής (ΤΣ), το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ), το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Θάλασσας και Αλιείας (ΕΤΘΑ)). Η απορρόφηση των σχετικών πόρων από τα κράτη μέλη υπήρξε ιδιαίτερα αργή για το ΠΔΠ 2014-2020, καθώς μέχρι και το 2017 (4ο έτος υλοποίησης) είχε απορροφηθεί μόλις το 16,4% των διατιθεμένων ποσών (συγκριτικά σημειώνεται ότι για το ΠΔΠ 2007-2013 το αντίστοιχο ποσοστό απορρόφησης ήταν 22,1%)⁴⁹.

Η Επιτροπή έχει διαπιστώσει ότι οι καθυστερήσεις απορροφητικότητας πόρων των ΕΔΕΤ από τα κράτη μέλη οφείλονται α) στην καθυστέρηση της έγκρισης των σχετικών νομοθετημάτων σε επίπεδο ΕΕ (Κανονισμοί, Οδηγίες) καθώς και των επιχειρησιακών προγραμμάτων που υπέβαλλαν τα κράτη μέλη, β) στην καθυστέρηση του κλεισίματος του προηγούμενου ΠΔΠ, κάτι που οφείλεται και στην παράταση κατά έναν χρόνο (από $n+2$ σε $n+3$) του κανόνα αποδέσμευσης πόρων, η οποία αναχαίτισε τον επείγοντα χαρακτήρα της υποβολής αιτημάτων πληρωμής από τα κράτη μέλη προς την Επιτροπή, γ) στην καθυστέρηση πιστοποίησης της διαχειριστικής ικανότητας των αρμοδίων εθνικών αρχών από ανεξάρτητο φορέα, δ) στις δυσκολίες προσαρμογής των κρατών μελών στις αλλαγές που επέφερε το θεσμικό πλαίσιο του τρέχοντος ΠΔΠ με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την καθυστέρηση της εξασφάλισης τήρησης των εκ των προτέρων αιρεσιμοτήτων κατά την έγκριση των επιχειρησιακών προγραμμάτων⁵⁰.

Ειδική μνεία κάνει το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο στην περίπτωση της χρονικής αλληλεπικάλυψης μεταξύ των διαδοχικών ΠΔΠ ως προς τα ΕΔΕΤ (1994-1999, 2000-2006, 2007-2013, 2014-2020) καθώς, κατά τα πρώτα έτη εφαρμογής ενός ΠΔΠ, πολλές πληρωμές αφορούν δεσμεύσεις που έχουν αναληφθεί στο πλαίσιο του προηγούμενου ΠΔΠ (εφόσον οι δημοσιονομικοί κανόνες της ΕΕ παρείχαν στα κράτη μέλη πρόσθετο χρόνο μετά το χρονικό πέρας του τελευταίου ΠΔΠ για την ανάλωση της χρηματοδότησης που τους είχε διατεθεί), ενώ παράλληλα άρχιζαν επίσης να αναλαμβάνονται δεσμεύσεις στο πλαίσιο του επό-

μενου ΠΔΠ. Κάθε χρονική παράταση που παρεχόταν για τη δικαιολόγηση των δαπανών κατά το οριστικό κλείσιμο αύξανε τον χρόνο αλληλοεπικάλυψης και, ως εκ τούτου, τις εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων⁵¹. Κατά την άποψη της Επιτροπής, πάντως, η αλληλεπικάλυψη μεταξύ δυο περιόδων είναι αναγκαία, δεδομένης της πολυετούς διάρκειας υλοποίησης πολλών έργων και κάτι τέτοιο είναι απόλυτα φυσιολογικό επακόλουθο της διάρκειας των φάσεων εκκίνησης και περάτωσης των έργων⁵².

Μια άλλη ενδιαφέρουσα παρατήρηση του Συνεδρίου αφορά στην έκθεση του προϋπολογισμού της ΕΕ σε μεγάλο αριθμό νομικών υποχρεώσεων που επιβάλλουν την εκτέλεση πληρωμών σε μελλοντικό χρόνο υπό διάφορες προϋποθέσεις (π.χ. εγγυήσεις που ενδεχομένως να χρειαστούν χρηματοδότηση εάν επέλθει μελλοντικό γεγονός, όπως στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοοικονομικής Σταθερότητας, κ.λπ.). Οι σχετικές αναλύσεις της Επιτροπής για τις εν λόγω υποχρεώσεις δεν καλύπτουν όλες τις ενδεχόμενες υποχρεώσεις ούτε περιλαμβάνουν σενάρια προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων και δεν μπορεί να γίνει εκτίμηση του συνολικού αντικτύπου. Η επίλυση του προβλήματος, κατά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, έγκειται στις διατάξεις του Δημοσιονομικού Κανονισμού για την πρόβλεψη κοινού ταμείου εγγυήσεων και τη χρήση πραγματικού ενιαίου συντελεστή πρόβλεψων⁵³, καθώς έτσι θα υπάρχει ένας μηχανισμός που θα εξασφαλίζει μεγαλύτερη ευελιξία στη διαχείριση των σχετικών πόρων με κριτήριο, μάλιστα, τη διασφάλιση που θα επιτυγχανόταν από κάθε μεμονωμένο συντελεστή πρόβλεψης κάθε υποχρέωσης που θα υπάγεται στο κοινό ταμείο εγγυήσεων, αν και, όπως σημειώνει το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, τα δεσμευμένα κεφάλαια στο εν λόγω ταμείο ενδέχεται να μην επαρκούν εάν υπάρξουν ταυτόχρονα περισσότεροι χρηματοοικονομικοί κίνδυνοι⁵⁴.

Σε επίπεδο συστημικής αντιμετώπισης των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διακρίνει το πλήθος των αιτήσεων πληρωμής που εκκρεμούν («συσσώρευση») στο τέλος του έτους σε «φυσιολογικό» και «μη φυσιολογικό». Η φυσιολογική συσσώρευση περιλαμβάνει αιτήσεις που παραλαμβάνονται με τόση καθυστέρηση, ώστε είναι αδύνατη η διεκπεραίωσή τους εντός του οικονομικού έτους, ενώ η μη φυσιολογική αφορά

49. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 53.

50. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Ανακοίνωση για την Ενδιάμεση επανεξέταση/αναθεώρηση του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου 2014-2020, Βρυξέλλες, 14.09.2016, COM(2016) 603 τελικό, EUROPEAN COMMISSION, Staff Working Document on Mid-term review/revision of the multiannual financial framework 2014-2020, Brussels, 14.09.2016, SWD(2016) 299 final

51. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Εκκρεμείς αναλήψεις ..., ό.π., σσ. 21-23.

52. Βλ. Απαντήσεις Επιτροπής σε ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 76.

53. Βλ. άρθρα 212 και 213 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

54. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 70.

αιτήσεις πληρωμής που δεν μπορούν να εξοφληθούν λόγω της ανεπάρκειας των πιστώσεων πληρωμών στον προϋπολογισμό του έτους αναφοράς. Με δεδομένη την ανωτέρω περιγραφείσα κατάσταση στα ΕΔΕΤ καταγράφηκαν από το 2011 έως το 2015 πολλές περιπτώσεις μη φυσιολογικής συσσώρευσης και μεταφοράς πληρωμών στα επόμενα έτη, εις βάρος των προϋπολογισμών των επομένων ετών. Η χρονική συγκυρία (λήξη ΠΔΠ 2007-2013 και έναρξη ΠΔΠ 2014-2020) επέτρεψε, λόγω της καθυστερημένης έναρξης των προγραμμάτων των ΕΔΕΤ για το ΠΔΠ 2014-2020, τη διάθεση πόρων του νέου ΠΔΠ (είναι ενδεικτικό ότι χρησιμοποιήθηκαν πλήρως οι ετήσιες πιστώσεις πληρωμών των ετών 2014 και 2015 για την εξόφληση των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων του ΠΔΠ 2007-2013), ώστε να απορροφηθεί η «μη φυσιολογική» συσσώρευση εκκρεμών αιτήσεων πληρωμής έως το τέλος του 2016. Εάν δεν είχαν υπάρξει καθυστερήσεις, οι ανάγκες πληρωμών στην αρχή του τρέχοντος ΠΔΠ θα ήταν πολύ υψηλότερες και θα υπήρχε εκ νέου κίνδυνος ανεπάρκειας των πιστώσεων πληρωμών⁵⁵.

Συναφής είναι η διαδικασία των «δυναμικών μη φυσιολογικών εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων» (γνωστή διεθνώς ως PAR-Potential Abnormal RAL), η οποία είναι μια ετήσια ανάλυση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με κύρια επιδίωξη τον εντοπισμό τυχόν μη δικαιολογημένων εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων που έχουν εγγραφεί στους λογαριασμούς, αλλά οι οποίες θεωρείται ότι ενδεχομένως στερούνται νομικής ή/και πραγματικής βάσης για την πραγματοποίηση των αντίστοιχων πληρωμών. Η ανάλυση καλύπτει τις δεσμεύσεις που περιλαμβάνονται στους λογαριασμούς επί τουλάχιστον πέντε έτη και εκείνες για τις οποίες την τελευταία διετία δεν πραγματοποιήθηκε καμία πληρωμή. Κατ' αρχήν, όλες οι «μη φυσιολογικές» δεσμεύσεις θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο αποδέσμευσης. Η ανάλυση πραγματοποιείται για κάθε περίπτωση χωριστά από τις υπηρεσίες της Επιτροπής που διαχειρίζονται τις εν λόγω δεσμεύσεις. Κατά τα έτη 2010 έως 2017, το ποσό που προσδιοριζόταν ως δυναμικών μη φυσιολογικών εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων αντιστοιχούσε κατά μέσο όρο περίπου στο 2,1% των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων του κάθε έτους και τελικά μόνο ένα μικρό ποσοστό του ποσού αυτού (π.χ. 0,15 % των RAL στο τέλος του 2017) ήταν πράγματι μη φυσιολογικό και αποδεσμεύθηκε σε μεταγενέστερο στάδιο⁵⁶.

V. Οι αξιολογήσεις επικινδυνότητας

Συνήθως, η πρώτη διάσταση της επικινδυνότητας μιας κατάστασης συνίσταται στην υπερεκτίμηση ή την υποτίμηση των επιπτώσεών της.

55. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Εκκρεμείς αναλήψεις ..., ό.π., σσ. 19 και 46.

56. Ibid, σσ. 36-37.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ασχοληθεί ήδη από προηγούμενες προγραμματικές περιόδους με τις εκκρεμείς αναλήψεις πληρωμών εντοπίζοντας τα αίτια αυτής της κατάστασης⁵⁷ αλλά, όπως προκύπτει από τα δημοσιονομικά δεδομένα, τα επίπεδα των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων που παρουσιάζονταν στις προβλέψεις υποεκτιμούνταν συστηματικά (χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων για τα προγράμματα της περιόδου 1994-1999 που ανήλθαν το 2004 σε 3,3 δις ευρώ, ενώ θα έπρεπε να είχαν εκκαθαριστεί πλήρως, και για τα προγράμματα της περιόδου 2007-2013 που είχαν εκτιμηθεί σε 180 δις ευρώ για το 2013 και τελικά ανήλθαν σε 222 δις ευρώ)⁵⁸.

Για την τρέχουσα προγραμματική περίοδο (2014-2020), η αρχική πρόβλεψη των εκκρεμών αναλήψεων πιστώσεων ανερχόταν σε 260 δις ευρώ για το 2020 αλλά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναθεώρησε την εκτίμησή της σε 295 δις για το 2020 και 314 δις ευρώ για το 2023⁵⁹. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται στο γεγονός ότι αρχικά η Επιτροπή αξιοποίησε τα ιστορικά δεδομένα των προγραμματικών περιόδων 2000-2006 και 2007-2013, με την υπόθεση εργασίας ότι οι καθυστερήσεις πληρωμών των ετών 2007 και 2008 δεν θα επαναλαμβάνονταν και η υλοποίηση των προγραμμάτων της περιόδου 2014-2020 θα άρχιζε νωρίτερα, μια υπόθεση που αποδείχθηκε εσφαλμένη και, μάλιστα, οι καθυστερήσεις ήταν μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες της προηγούμενης περιόδου⁶⁰.

Το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο θεωρεί πως το πολύ χαμηλό επίπεδο πληρωμών για το 2017, σε συνέχεια μάλιστα του αντίστοιχα χαμηλού επιπέδου πληρωμών του 2016, ως προς τα όρια που είχαν τεθεί, έχουν αυξήσει υπερβολικά το ύψος των εκκρεμών δημοσιονομικών αναλήψεων υποχρεώσεων με κίνδυνο να μην επαρκούν, στο τέλος του τρέχοντος ΠΔΠ, οι πιστώσεις πληρωμών για την κάλυψη των υποχρεώσεων της Ένωσης, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για μη φυσιολογική σώρευση ανεξόφλητων απαιτήσεων⁶¹. Δεδομένου ότι ο κύριος όγκος των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων αφορά στα

57. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Ανακοίνωση για την Εξέλιξη της εκτέλεσης του προϋπολογισμού των διαρθρωτικών ταμείων και κυρίως του ΥΠΕ, Βρυξέλλες, 20.09.2002, COM(2002) 528 τελικό.

58. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Εκκρεμείς αναλήψεις ..., ό.π., σσ. 43-44.

59. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Έκθεση για τις Μακροπρόθεσμες προβλέψεις μελλοντικών εισορών και εκροών του προϋπολογισμού της ΕΕ για την περίοδο 2019-2023, Βρυξέλλες, 10.10.2018, COM(2018) 687 τελικό.

60. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Εκκρεμείς αναλήψεις ..., ό.π., σ. 44.

61. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 73.

ΕΔΕΤ, η Επιτροπή έχει εκφράσει την άποψη ότι το επίπεδο των σχετικών εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων κατά το τέταρτο έτος της περιόδου προγραμματισμού αποτελεί μέρος του κανονικού κύκλου εφαρμογής που παρατηρήθηκε κατά το παρελθόν για τα εν λόγω ταμεία (ο κύκλος αυτός χαρακτηρίζεται από την ομαλή ετήσια μορφή των πιστώσεων ανάληψης υποχρεώσεων κατά την περίοδο 2014-2020, την εφαρμογή του κανόνα $n+3$ και τη βραδεία εφαρμογή των προγραμμάτων που έχουν ως συνέπεια τη σημαντική αύξηση των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων) και, επιπλέον, το αυξημένο συνολικό περιθώριο για πληρωμές που προβλέφθηκε για το τέλος του τρέχοντος ΠΔΠ (με τη μεταφορά του συνολικού περιθωρίου πληρωμών του 2017 στα έτη 2019 και 2020) θα είναι επαρκές για να καλύψει τις υποχρεώσεις πληρωμών της ΕΕ⁶².

Κατά την Επιτροπή, το πλέον κρίσιμο σημείο είναι η λειτουργία των νομοθετικών οργάνων της Ένωσης (Συμβούλιο και Ευρωκοινοβούλιο), ώστε εγκαίρως να έχει θεσπιστεί αφενός (ως προς το τρέχον ΠΔΠ) το θεσμικό πλαίσιο για την υλοποίηση των προγραμμάτων που χρηματοδοτούνται από τον προϋπολογισμό της ΕΕ και αφετέρου (ως προς το επόμενο ΠΔΠ 2021-2027) το συνολικό πλαίσιο δημοσιονομικής πολιτικής και λειτουργίας της Ένωσης⁶³, και έτσι να μην υπάρχουν αλυσιδωτές καθυστερήσεις στις πληρωμές. Σε αυτό το σημείο, παρατηρείται ότι τα νομοθετικά όργανα της Ένωσης, που αποτελούν και την αρχή επί του ενωσιακού προϋπολογισμού, έχουν διαφορετική προσέγγιση ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης των προβλημάτων που θέτουν οι εκκρεμείς αναλήψεις, καθώς το Συμβούλιο πιστεύει ότι η διόγκωσή τους μπορεί να ελεγχθεί με μια πιο αυστηρή προσέγγιση των αναλαμβανόμενων δεσμεύσεων, ενώ το Ευρωκοινοβούλιο εκτιμά πως μόνο ο ορισμός ενός υψηλότερου επιπέδου πιστώσεων πληρωμής μπορεί να απορροφήσει τις εκκρεμείς αναλήψεις⁶⁴.

Ειδικά για την περίπτωση του ΠΔΠ 2021-2027 έχει υποστηριχθεί ότι, για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο ανεπάρκειας των πιστώσεων πληρωμών για την ΕΕ, είναι σκόπιμο να μειωθούν οι πιστώσεις ανάληψης υποχρεώσεων για τα προγράμματα του εν λόγω ΠΔΠ, κάτι που βασίζεται – σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση – στην ισχύουσα απόφαση περί ιδίων πόρων της Ένωσης η οποία επιτάσσει τη διατήρηση μιας εύτακτης ισορροπίας μεταξύ πιστώσεων ανάληψης υποχρεώσεων και πιστώσεων πληρωμών. Η εναλλακτική προσέγγιση που έχει προταθεί είναι, στο πλαίσιο του νέου ΠΔΠ, να αυξηθούν οι πιστώσεις πληρωμών και συνακόλουθα να αυξηθεί και το ανώτατο όριο των ιδίων πόρων, ώστε να καλυφθεί το προτεινόμενο νέο όριο πιστώσεων πληρωμών και η Ένωση να εκπληρώνει

τις υποχρεώσεις της υπό οποιοσδήποτε συνθήκες⁶⁵.

Προς την κατεύθυνση της αποφυγής της συσσώρευσης εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων στο πλαίσιο του επόμενου ΠΔΠ, θα μπορούσαν να συμβάλλουν η έγκαιρη έγκριση του ΠΔΠ για την περίοδο 2021-2027 και των συναφών πολυετών προγραμμάτων, η απλούστευση των κανόνων για την ανάληψη του προϋπολογισμού και η αξιόπιστη πρόβλεψη των αναγκών πληρωμών⁶⁶, ζητήματα για τα οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί να αναλάβει πρωτοβουλία στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, προτείνοντας τη θεσμοθέτηση μηχανισμών για τη διαχείριση του κινδύνου σώρευσης καθυστερημένων πληρωμών, όπως π.χ. η ήδη προταθείσα αύξηση του ανωτάτου ορίου πληρωμών, η εφαρμογή κανόνα αποδέσμευσης $n+2$ και η μείωση των επιπέδων προχρηματοδότησης των προγραμμάτων⁶⁷.

VI. Ως κατακλείδα ...

Είναι πρόδηλο από τα ανωτέρω ότι οι εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων αποτελούν έναν διαρκή κίνδυνο για τα δημοσιονομικά μεγέθη της Ένωσης και την ικανότητά της να φανεί φερέγγυα στην εξόφληση των απαιτήσεων που διαμορφώνονται κατά την υλοποίηση των διαφόρων πολιτικών της.

Από το εννοιολογικό περιεχόμενο των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων είναι προφανές ότι το επίπεδό τους μπορεί να μειωθεί με τρεις τρόπους: α) με την αύξηση του επιπέδου των πιστώσεων πληρωμών, όταν δεν επαρκούν, β) με τη μείωση του επιπέδου των πιστώσεων ανάληψης υποχρεώσεων στους μελλοντικούς προϋπολογισμούς, ώστε οι πιστώσεις πληρωμών να αρκούν για την κάλυψη των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων και γ) με την αποδέσμευση κεφαλαίων⁶⁸.

Σύμφωνα με την ισχύουσα, βάσει του πρωτογενούς και του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ, κατανομή αρμοδιοτήτων στα πλαίσια της δημοσιονομικής διακυβέρνησης της Ένωσης, τις δυο πρώτες επιλογές μπορούν να τις υιοθετήσουν (ως απόφαση) τα όργανα επί της αρχής του προϋπολογισμού (Συμβούλιο και Ευρωκοινοβούλιο), καθώς αποτελούν στοιχεία που εντάσσονται τόσο στο Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο της ΕΕ όσο και στον ετήσιο προϋπολογισμό της Ένωσης.

62. Ibid, σσ. 50 και 53.

63. Ibid, σσ. 57 και 76.

64. Βλ. S. SAUREL, ό.π., σ. 72.

65. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 74.

66. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Εκκρεμείς αναλήψεις ..., ό.π., σ. 49.

67. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 78.

68. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Εκκρεμείς αναλήψεις ..., ό.π., σ. 48.

Η τρίτη επιλογή της αποδέσμευσης εμπίπτει στην αρμοδιότητα που έχει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας, καθώς η αποδέσμευση προβλέπεται στο σχετικό θεσμικό πλαίσιο της διαχείρισης των προγραμμάτων που χρηματοδοτεί η Ένωση. Η θεσμοθέτηση και η εφαρμογή αυστηρών κανόνων αποδέσμευσης των δεσμεύσεων πιστώσεων που δεν έχουν ακόμη αξιοποιηθεί σε πληρωμές μέσα σε δεδομένα πλαίσια (π.χ. οι κανόνες αποδέσμευσης πιστώσεων «n+2» και «n+3» για τα ΕΔΕΤ) δείχνουν να θέτουν ένα μέτρο στη διόγκωση των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων και το ζητούμενο είναι να επιτευχθεί μια ορθολογική σχέση αναλογίας (ισορροπία) μεταξύ των πιστώσεων ανάληψης υποχρεώσεων (δεσμεύσεων) και των πιστώσεων πληρωμών⁶⁹. Παράλληλα, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, ως έχουσα το δικαίωμα της νομοθετικής πρωτοβουλίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι σκόπιμο να συνοδεύει τις νομοθετικές προτάσεις της που συνεπάγονται τη δημιουργία σημαντικών ενδεχομένων υποχρεώσεων με μια επισκόπηση της συνολικής αξίας αυτών των υποχρεώσεων που οφείλει να καλύψει ο ενωσιακός προϋπολογισμός μαζί με σενάρια ακραίων καταστάσεων και του αντικτύπου τους επί του προϋπολογισμού⁷⁰, κάτι που τόσο το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ (σε γενικό επίπεδο όπως αναλύθηκε ανωτέρω) όσο και ο Δημοσιονομικός Κανονισμός (πιο εξειδικευμένα)⁷¹ προβλέπουν.

Είναι θετικό το ότι πλέον το πρόβλημα των εκκρεμών αναλήψεων υποχρεώσεων είναι ψηλά στην ατζέντα του διαθεσμικού διαλόγου στην Ένωση, με το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο να αναδεικνύει την υποχρέωση της Ένω-

σης «να μην δίνει υποσχέσεις που δεν μπορεί να τηρήσει»⁷² και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να εξετάζει τη βιωσιμότητα των οικονομικών της Ένωσης και να δηλώνει ότι οι υφιστάμενες εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων αυτές καθ' εαυτές «δεν θέτουν κανένα δημοσιονομικό ρίσκο» αλλά και ότι για να μην υπάρχει επικίνδυνο χρονικό κενό μεταξύ δεσμεύσεων και πληρωμών «είναι κρίσιμη η συμφωνία επί του επόμενου ΠΔΠ κατά το φθινόπωρο»⁷³. Η μέχρι σήμερα αποφυγή του κινδύνου αδυναμίας πληρωμών εκ μέρους της Ένωσης δείχνει ότι υπάρχουν τα εργαλεία για την αντιμετώπιση του προβλήματος, αρκεί αυτό να γίνει έγκαιρα και σωστά, χωρίς απώλειες για τους εμπλεκόμενους και χωρίς απλά να υπάρξει μια χρονική μετατόπιση του προβλήματος στο μέλλον, καθώς σε μια τέτοια περίπτωση τα δεδομένα τότε να μην είναι τόσο ευχάριστα ...

69. Βλ. S. SAUREL, ό.π., σ. 72.

70. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, Ετήσια Έκθεση σχετικά με την εκτέλεση του προϋπολογισμού για το οικονομικό έτος 2017, ό.π., σ. 78.

71. Βλ. άρθρο 210 παρ. 3 του Δημοσιονομικού Κανονισμού.

72. Βλ. δηλώσεις του Προέδρου του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου, κ. K.-H. Lehne, κατά τη δημοσίευση της Ετήσιας Έκθεσης του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου για το οικονομικό έτος 2017 σε Δελτίο Τύπου της 04.10.2018 (διαθέσιμο σε: <https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/INauditinbrief-2017/INauditinbrief-2017-EL.pdf>).

73. Βλ. δηλώσεις του Επιτρόπου κ. G.H. Oettinger, αρμόδιου για θέματα Προϋπολογισμού με αφορμή τη δημοσίευση της Συνοπτικής Περιπτωσιολογικής Επισκόπησης του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου για τις εκκρεμείς αναλήψεις υποχρεώσεων στον προϋπολογισμό της ΕΕ τον Απρίλιο 2019 (διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/oettinger/blog/no-financial-risk-statement-commissioner-oettinger-european-court-auditor-report-020419_en).

Ευρωπαϊκή Αρχή Εργασίας

Μάρκος Παπακωνσταντής*

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1149 ιδρύει την Ευρωπαϊκή Αρχή Εργασίας ως έναν οργανισμό ο οποίος συμβάλλει στην εξασφάλιση δίκαιης κινητικότητας του εργατικού δυναμικού στην εσωτερική αγορά με έμφαση στους ενωσιακούς κανόνες για τη διασυνοριακή κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και για τον συντονισμό της κοινωνικής ασφάλισης στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο νέος οργανισμός αναμένεται ότι θα βελτιώσει τη συνεργασία και την έγκαιρη ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των κρατών μελών στους προαναφερόμενους τομείς και θα αυξήσει τη διαφάνεια και την πρόσβαση σε σχετικές πληροφορίες και υπηρεσίες για τους ιδιώτες και τους εργοδότες.

διασυνοριακές διαφορές – επιχειρησιακή συνεργασία – πρόσβαση σε πληροφορίες – ανταλλαγή πληροφοριών – επιθεωρήσεις – διαμεσολάβηση

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 3 ΣΕΕ ορίζει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) θα πρέπει να αναπτύξει μια άκρως ανταγωνιστική κοινωνική οικονομία της αγοράς, με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο, και να προάγει την κοινωνική δικαιοσύνη και προστασία. Πρόκειται για μία διάταξη η οποία επί της ουσίας θέτει τον προγραμματισμό της Ένωσης για τα επόμενα χρόνια παρέχοντας το απαραίτητο πολιτικό πλαίσιο για τη χάραξη στρατηγικών και την υιοθέτηση κανονιστικών μέτρων στον τομέα της απασχόλησης. Σύμφωνα με το άρθρο 9 ΣΛΕΕ, η Ένωση, κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και των δράσεων της, συνεκτιμά τις απαιτήσεις που συνδέονται, μεταξύ άλλων, με την προαγωγή υψηλού επιπέδου απασχόλησης, με τη διασφάλιση επαρκούς κοινωνικής προστασίας, με την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και με την ανάπτυξη ενός υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης, κατάρτισης και προστασίας της ανθρώπινης υγείας.

Από τις πολιτικές και τις προτεραιότητες της ΕΕ, μεταξύ εκείνων που οι Ευρωπαίοι υποστηρίζουν αδιαλείπτως είναι η ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών, δηλαδή η δυνατότητα των τελευταίων να ζουν, να εργάζονται, να σπουδάζουν και να ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα σε οποιαδήποτε χώρα της Ένωσης¹. Η υποστήριξη αυτή αυξάνεται διαρκώς όχι μόνο λόγω της ορθής λειτουργίας των κανόνων της εσωτερικής αγοράς αλλά και του διπλασιασμού, κατά την τελευταία δεκαετία, του αριθμού των

Ευρωπαίων πολιτών που ζουν και εργάζονται σε κράτος μέλος διαφορετικό από αυτό του οποίου είναι υπήκοοι².

Η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων αποτελεί στοιχείο της ζωής της ΕΕ το οποίο ωφελεί τους ιδιώτες, τις οικονομίες και τις κοινωνίες στο σύνολό τους. Η διασφάλιση και η προαγωγή, όμως, του συγκεκριμένου κεκτημένου απαιτεί όχι μόνο τη διαρκή βελτίωση του υφιστάμενου πλαισίου λειτουργίας, αλλά και σαφείς και δίκαιους κανόνες, τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας, καθώς και την αποτελεσματική εφαρμογή των κανόνων αυτών. Είναι, λοιπόν, προς αυτή την κατεύθυνση που η ΕΕ εντατικοποιεί κατά τα τελευταία χρόνια την παραγωγή ενός εκτενούς νομοθετικού σώματος κανόνων με σκοπό να απαντήσει στις ανησυχίες ως προς τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των εργαζομένων και τη λειτουργία ενός επιχειρηματικού περιβάλλοντος χωρίς ανισότητες που στρεβλώνουν τον ανταγωνισμό.

Η οικοδόμηση μιας κοινωνικότερης Ευρώπης και η βελτίωση της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς αποτελούν βασική προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από την επομένη της ανάληψης της προεδρίας Juncker το 2014³. Κατά την πενταετή θητεία του τελευταίου στην

* ΔΝ, Δικηγόρος

1. Σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο (φθινόπωρο 2017), περισσότεροι από 8 στους 10 Ευρωπαίους στηρίζουν «την ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών της ΕΕ, οι οποίοι μπορούν να ζουν, να εργάζονται, να σπουδάζουν και να ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα οπουδήποτε στην ΕΕ», βλ. European Commission, Standard Eurobarometer 88, Autumn 2017, διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2143> [προσπελάστηκε 01.07.2019].

2. Το 2017, 17 εκατομμύρια Ευρωπαίοι πολίτες ζουν και εργάζονται σε κράτος μέλος διαφορετικό από αυτό του οποίου είναι υπήκοοι. Ο αριθμός των αποσπασμένων εργαζομένων από το 2010 στο 2016 αυξάνεται κατά 68% και φτάνει τα 2,3 εκατομμύρια. Σε καθημερινή βάση 1,4 εκατομμύρια Ευρωπαίοι πολίτες μεταβαίνουν για την εργασία τους σε άλλο κράτος μέλος. Βλ. European Commission, Towards fair labour mobility: setting up a European Labour Authority, 9 April 2019, διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=20687&langId=en> [προσπελάστηκε 10.07.2019]. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ετήσια έκθεση του 2017 για την ενδοενωσιακή κινητικότητα του εργατικού δυναμικού.

3. Βλ. J.-C. JUNCKER, Νέο ξεκίνημα για την Ευρώπη: Το πρόγραμμά μου για απασχόληση, ανάπτυξη, δικαιοσύνη και δημοκρατική αλλαγή, Στρασβούργο, 22 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/juncker-political-guidelines-speech_el.pdf [προσπελάστηκε 02.07.2019].

ηγεσία της Επιτροπής, δρομολογούνται διάφορες πρωτοβουλίες προς αυτή την κατεύθυνση⁴. Είναι, λοιπόν, ανάμεσα σε αυτές που στις 17 Νοεμβρίου 2017, στην κοινωνική σύνοδο κορυφής του Γκέτεμποργκ για τη δίκαιη απασχόληση και την ανάπτυξη, οι πρόεδροι των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, οι αρχηγοί κρατών ή κυβερνήσεων της Ένωσης, οι κοινωνικοί εταίροι και άλλοι βασικοί ενδιαφερόμενοι φορείς επικεντρώνονται στην ανάγκη να αναπτυχθεί περαιτέρω η κοινωνική διάσταση της Ένωσης και στον τρόπο με τον οποίο μπορούν να αξιοποιηθούν πλήρως οι νέες ευκαιρίες και να αντιμετωπιστούν οι κοινές προκλήσεις για τις αγορές εργασίας και τα μελλοντικά συστήματα πρόνοιας⁵. Κατά τη συνάντηση αυτή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και η Επιτροπή διακηρύττουν από κοινού τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων⁶. Πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο ορίζει είκοσι βασικές αρχές και δικαιώματα για τη στήριξη της καλής λειτουργίας και της δίκαιης διάστασης των αγορών εργα-

σίας και των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Ο ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων περιλαμβάνει τρεις βασικές προτεραιότητες: ίσες ευκαιρίες και πρόσβαση στην αγορά εργασίας, δίκαιοι όροι εργασίας και κοινωνική προστασία και ένταξη⁷.

Στο πλαίσιο της σταδιακής ανάπτυξης του ευρωπαϊκού πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υποβάλει στις 13 Μαρτίου 2018 μία πρόταση Κανονισμού για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Αρχής Εργασίας (ΕΑΕ)⁸. Ο στόχος ίδρυσης της Αρχής είναι τριπλός. Πρώτον, η αδιάλειπτη παροχή πληροφοριών στους πολίτες και τις επιχειρήσεις σχετικά με τις ευκαιρίες απασχόλησης, μαθητείας, κινητικότητας, προσλήψεων και κατάρτισης, καθώς και η καθοδήγηση σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις όσων ζουν, εργάζονται και/ή δραστηριοποιούνται σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ. Δεύτερον, η υποστήριξη της συνεργασίας μεταξύ των αρμόδιων εθνικών αρχών σε διασυνοριακά θέματα, εξασφαλίζοντας ότι η εφαρμογή των κανόνων της ΕΕ που προστατεύουν και ρυθμίζουν την κινητικότητα είναι κατανοητή και αποτελεσματική. Τρίτον, η προσφορά υπηρεσιών διαμεσολάβησης και εξεύρεσης λύσεων σε περίπτωση διασυνοριακών διαφορών ή διαταραχών στην αγορά εργασίας. Έναν χρόνο μετά την πρόταση της Επιτροπής, ο Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1149⁹ ιδρύει την ΕΑΕ¹⁰. Πρόκειται για έναν οργανισμό της ΕΕ με νομική

4. Στην ομιλία που ο πρόεδρος Jean-Claude Juncker εκφωνεί ενώπιον του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στις 13 Σεπτεμβρίου 2017, με θέμα την κατάσταση της Ένωσης, αναφέρει πως «σε μια Ένωση ίσων, δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν εργαζόμενοι δεύτερης κατηγορίας. Θα πρέπει να διασφαλίσουμε τη δίκαιη, απλή και αποτελεσματική επιβολή των κανόνων της ΕΕ για την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού από έναν νέο φορέα εποπτείας και επιβολής. Φαντάζει παράλογο να υπάρχει μια Τραπεζική Αρχή για την εποπτεία των τραπεζικών προτύπων, αλλά όχι μια κοινή Αρχή Εργασίας που να διασφαλίζει τη δικαιοσύνη στην ενιαία αγορά», βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πρόεδρος Jean-Claude Juncker Ομιλία για την κατάσταση της Ένωσης 2017, Βρυξέλλες, 13 Σεπτεμβρίου 2017, διαθέσιμο στο: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_el.htm [προσπελάστηκε 02.07.2019].

5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Κοινωνική σύνοδος κορυφής για τη δίκαιη απασχόληση και την ανάπτυξη: ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της ΕΕ, Δελτίο Τύπου, Βρυξέλλες, 16 Νοεμβρίου 2017, διαθέσιμο στο: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4643_el.htm [προσπελάστηκε 01.07.2019]. Η ανάγκη να αναπτυχθεί περαιτέρω η κοινωνική διάσταση της Ένωσης επαναλαμβάνεται στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 14ης Δεκεμβρίου 2017, βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Σύνοδος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (14 Δεκεμβρίου 2017) – Συμπεράσματα, έγγρ. EUCO 19/1/17 REV 1, διαθέσιμο στο: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-19-2017-REV-1/el/pdf> [προσπελάστηκε 12.07.2019].

6. Ο ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων εξαγγέλλεται για πρώτη φορά από τον πρόεδρο Juncker στην ομιλία του για την κατάσταση της Ένωσης το 2015, βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Κατάσταση της Ένωσης 2015 – Καιρός για εντιμότητα, ενότητα και αλληλεγγύη, Στρασβούργο, 9 Σεπτεμβρίου 2015, διαθέσιμο στο: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-5614_el.htm [προσπελάστηκε 10.07.2019]. Για πρώτη φορά παρουσιάζεται ως πρόταση της Επιτροπής τον Απρίλιο του 2017, βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Η Επιτροπή παρουσιάζει τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων, Δελτίο τύπου, Βρυξέλλες, 26 Απριλίου 2017, διαθέσιμο στο: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1007_el.htm [προσπελάστηκε 10.07.2019].

7. Η υλοποίηση των αρχών και δικαιωμάτων που ορίζει ο ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελεί κοινή ευθύνη των κρατών μελών, των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, των κοινωνικών εταίρων και άλλων ενδιαφερομένων. Η υλοποίηση του πυλώνα υποστηρίζεται από έναν διαδικτυακό πίνακα αποτελεσμάτων στον κοινωνικό τομέα όπου παρακολουθούνται οι τάσεις και οι επιδόσεις όλων των κρατών μελών της ΕΕ. Για τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων, διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights_el [προσπελάστηκε 01.07.2019].

8. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αρχής Εργασίας, COM(2018) 131 final, 13.03.2018· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Η Επιτροπή εγκρίνει προτάσεις για μία Ευρωπαϊκή Αρχή Εργασίας και για την πρόσβαση στην κοινωνική προστασία, Δελτίο Τύπου, Στρασβούργο, 13 Μαρτίου 2018, διαθέσιμο στο: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-1624_el.htm [προσπελάστηκε 10.07.2019]. Προκειμένου να διευκολυνθεί η σύσταση της Αρχής και να εξασφαλιστεί ότι θα συγκροτηθεί και θα λειτουργήσει άμεσα, η Επιτροπή προβαίνει στη σύσταση μιας συμβουλευτικής επιτροπής.

9. Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1149 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Ιουνίου 2019, για την ίδρυση Ευρωπαϊκής Αρχής Εργασίας, την τροποποίηση των Κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 883/2004, (ΕΕ) αριθ. 492/2011 και (ΕΕ) 2016/589 και την κατάργηση της Απόφασης (ΕΕ) 2016/344, ΕΕ L 186 της 11.07.2019, σσ. 21-56.

10. Κατά τις διαπραγματεύσεις σχετικά με την υιοθέτηση του Κα-

προσωπικότητα που εδρεύει στη Μπρατισλάβα¹¹. Η Αρχή προβλέπεται να ξεκινήσει τις εργασίες της το φθινόπωρο του 2019 με σκοπό να είναι πλήρως επιχειρησιακή έως το 2024¹².

II. Καθήκοντα της Ευρωπαϊκής Αρχής Εργασίας

Η ΕΑΕ από την έναρξη λειτουργίας της αναλαμβάνει ως κεντρικό ρόλο να επικουρεί τα κράτη μέλη και την Επιτροπή κατά την αποτελεσματική εφαρμογή και επιβολή του ενωσιακού δικαίου σχετικά με την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού εντός της Ένωσης και κατά τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στην τελευταία. Ο ρόλος αυτός επιτυγχάνεται με την εκτέλεση των κάτωθι καθηκόντων: α) τη διευκόλυνση της πρόσβασης των ιδιωτών και των εργοδοτών σε πληροφορίες σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που αφορούν την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού σε ολόκληρη την Ένωση· β) τη διευκόλυνση της συνεργασίας και της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των κρατών μελών με στόχο τη συστηματική, αποδοτική και αποτελεσματική εφαρμογή και επιβολή του σχετικού με την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού ενωσιακού δικαίου σε ολόκληρη την ΕΕ· γ) τον συντονισμό και τη στήριξη της διενέργειας συνδυασμένων και κοινών επιθεωρήσεων που διενεργούνται από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών· δ) τη διενέργεια αναλύσεων και εκτίμησης κινδύνου σχετικά με ζητήματα διασυνοριακής κινητικότητας του εργατικού δυναμικού· ε) την υποστήριξη των κρατών μελών με τη δημιουργία υποδομής ικανοτήτων σε σχέση με την αποτελεσματική εφαρμογή και επιβολή του σχετικού ενωσιακού δικαίου· στ) τη συνδρομή στην καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας και· ζ) τη διαμεσολάβηση σε διαφορές μεταξύ των κρατών μελών κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου σε θέματα κινητικότητας και εθνικής κοινωνικής ασφάλισης.

Προτού αναφερθούμε αναλυτικότερα στα καθήκοντα της Αρχής, θα πρέπει να προβούμε σε τρεις διευκρινίσεις.

νονισμού, ορισμένα κράτη μέλη τάχθηκαν υπέρ της ονομασίας «Ευρωπαϊκός Οργανισμός Εργασίας», εκτιμώντας ότι η ονομασία αυτή ανταποκρίνεται καλύτερα στον ρόλο της Αρχής που δεν είναι άλλος από την υποστήριξη των κρατών μελών. Την πρόταση αυτή υποστήριξε και η αυστριακή προεδρία. Κάποια άλλα κράτη μέλη υποστήριξαν πως το όνομα «Ευρωπαϊκή Αρχή Εργασίας» ανταποκρίνεται στον επιχειρησιακό ρόλο της Αρχής σε σύγκριση με άλλους οργανισμούς. Τελικά, υπερίσχυσε η τελευταία ονομασία, βλ. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη θέσπιση Ευρωπαϊκής Αρχής Εργασίας – Γενική προσέγγιση, έγγρ. 14583/18, Βρυξέλλες, 28 Νοεμβρίου 2018.

11. Την έδρα της Αρχής διεκδικούσε και η Λευκωσία.

12. Στις 16 Οκτωβρίου 2019 θα παρουσιαστούν το διοικητικό συμβούλιο και το πρόγραμμα εργασίας της ΕΑΕ.

Πρώτον, ο στόχος της ίδρυσης της ΕΑΕ είναι να διασφαλίσει τη δίκαιη κινητικότητα του εργατικού δυναμικού σε ολόκληρη την Ένωση και να συνδράμει τα κράτη μέλη και την Επιτροπή στον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας. Η ίδρυση του οργανισμού δεν συνεπάγεται επέκταση του ουσιαστικού δικαίου της Ένωσης. Δεν δημιουργεί νέα δικαιώματα και νέες υποχρεώσεις για τους ιδιώτες και τους εργοδότες, συμπεριλαμβανομένων των επιχειρήσεων και των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, και δεν θίγει όσα δικαιώματα εκχωρούνται σε αυτούς από το ενωσιακό δίκαιο ή το εθνικό δίκαιο. Δεν δημιουργούνται νέες αρμοδιότητες σε επίπεδο ΕΕ. Τα κράτη μέλη παραμένουν πλήρως υπεύθυνα για την εφαρμογή και την επιβολή της σχετικής ενωσιακής νομοθεσίας, για τα συστήματα εργασιακών σχέσεων τους και για την επιβολή του εργατικού τους δικαίου. Η δημιουργία της ΕΑΕ δεν θίγει τις υφιστάμενες διμερείς συμφωνίες και τις ρυθμίσεις διοικητικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών. Η ενίσχυση της συνεργασίας στον τομέα της επιβολής δεν συνεπάγεται υπέρμετρη διοικητική επιβάρυνση για τους μετακινούμενους εργαζόμενους ή τους εργοδότες. Συνεπώς, δεν αποσκοπεί στο να ακυρώσει αλλά να διευκολύνει την εφαρμογή του σχετικού ενωσιακού κεκτημένου.

Δεύτερον, οι ωφελούμενοι της ίδρυσης και λειτουργίας της ΕΑΕ είναι οι εργαζόμενοι, οι μη μισθωτοί, τα άτομα που αναζητούν εργασία καθώς και όσα δεν έχουν οικονομική δραστηριότητα. Η δράση της καλύπτει τόσο τους πολίτες της ΕΕ όσο και τους υπηκόους τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στην ΕΕ, όπως οι αποσπασμένοι εργαζόμενοι, οι ενδοεταίρικά μετατιθέμενοι ή οι επί μακρόν διαμένοντες, καθώς και τα μέλη των οικογενειών τους.

Τρίτον, στο πλαίσιο του τομέα των διεθνών οδικών μεταφορών, η Αρχή θα ασχοληθεί με τις πτυχές της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού και της κοινωνικής ασφάλειας. Να σημειωθεί ότι στον τομέα των διεθνών οδικών μεταφορών πάνω από 2 εκατομμύρια εργαζόμενοι διασχίζουν καθημερινά τα εσωτερικά σύνορα της ΕΕ μεταφέροντας εμπορεύματα ή επιβάτες. Καθώς η επιβολή των ενωσιακών κανόνων για την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού σ' αυτόν τον τομέα έχει αποδειχθεί δύσκολη, η επιχειρησιακή υποστήριξη που θα παρέχει η ΕΑΕ στις εθνικές αρχές θα συμβάλει ώστε να εξασφαλιστεί η δίκαιη και αποτελεσματική επιβολή των σχετικών ενωσιακών κανόνων κινητικότητας.

1. Παροχή πληροφοριών σε ιδιώτες και εργοδότες για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους στους τομείς της κινητικότητας εργαζομένων και του συντονισμού κοινωνικής ασφάλειας

Η ΕΑΕ βελτιώνει τη διαθεσιμότητα, την ποιότητα και τη δυνατότητα πρόσβασης στις πληροφορίες γενικού χαρακτήρα που παρέχονται στους ιδιώτες, στους εργοδότες και στις οργανώσεις των κοινωνικών εταίρων σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους σε περιπτώσεις

διασυννοριακής κινητικότητας. Οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα αυτά απορρέουν από τις πράξεις¹³ της Ένωσης που στοχεύουν στη διευκόλυνση της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού σε ολόκληρη την Ένωση. Προς επίτευξη του προαναφερομένου στόχου, η Αρχή προβαίνει στις ακόλουθες ενέργειες: α) χρησιμοποιεί την ενιαία ψηφιακή θύρα που θεσπίζεται με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2018/1724 με σκοπό την εύκολη πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας πληροφόρηση στους πολίτες και τις επιχειρήσεις που ασκούν ή προτίθενται να ασκήσουν τα δικαιώματά τους βάσει του ενωσιακού δικαίου στον τομέα της εσωτερικής αγοράς¹⁴. β) υποστηρίζει τα κράτη μέλη στην εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/589 για τη λειτουργία του Ευρωπαϊκού δικτύου υπηρεσιών απασχόλησης (EURES)¹⁵ και διαχειρίζεται το Ευρωπαϊκό γραφείο συντο-

νισμού EURES¹⁶. γ) συνδράμει τα κράτη μέλη στην προσπάθειά τους να συμμορφωθούν με τις υποχρεώσεις τους ως προς την πρόσβαση σε βασικές πληροφορίες σύμφωνα με τη διαδικτυακή πύλη EURES και τη διάδοση πληροφοριών που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης και την απόσπαση των εργαζομένων· δ) υποστηρίζει τα κράτη μέλη στη βελτίωση της ακρίβειας, της πληρότητας και της φιλικότητας προς τον χρήστη των σχετικών εθνικών πηγών και υπηρεσιών πληροφόρησης σύμφωνα με τα κριτήρια ποιότητας που καθορίζονται στον Κανονισμό (ΕΕ) 2018/1724¹⁷. ε) υποστηρίζει τα κράτη μέλη στον εξορθολογισμό της παροχής πληροφοριών και υπηρεσιών στους ιδιώτες και τους εργοδότες όσον αφορά τη διασυννοριακή κινητικότητα και· στ) διευκολύνει τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων οργάνων για την παροχή πληροφοριών, καθοδήγησης και υποστήριξης σε ιδιώτες και εργοδότες στον τομέα της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού εντός της εσωτερικής αγοράς¹⁸.

13. Οι πράξεις αυτές απαριθμούνται στο άρθρο 1 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1149 και είναι οι εξής: α) η Οδηγία 96/71/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου· β) η Οδηγία 2014/67/ΕΕ· γ) ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 883/2004 και ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 987/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων των Κανονισμών (ΕΟΚ) αριθ. 1408/71 και (ΕΟΚ) αριθ. 574/72 του Συμβουλίου στον βαθμό που εξακολουθούν να ισχύουν, ο Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1231/2010 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 859/2003 του Συμβουλίου που επεκτείνει τις διατάξεις των Κανονισμών (ΕΟΚ) αριθ. 1408/71 και (ΕΟΚ) αριθ. 574/72 στους υπήκοους τρίτων χωρών οι οποίοι δεν καλύπτονται ήδη από τους Κανονισμούς αυτούς μόνο λόγω της ιθαγένειάς τους· δ) ο Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 492/2011· ε) η Οδηγία 2014/54/ΕΕ· στ) ο Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 2016/589· ζ) ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 561/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου· η) η Οδηγία 2006/22/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου· θ) ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1071/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

14. Η ενιαία ψηφιακή θύρα παρέχει στους Ευρωπαίους πολίτες και στις επιχειρήσεις εύκολη πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας πληροφόρηση, σε επαρκείς διαδικασίες, σε αποτελεσματικές υπηρεσίες υποστήριξης και επίλυσης προβλημάτων, καθώς και σε αποδοτικές διαδικασίες όσον αφορά τους ενωσιακούς και τους εθνικούς κανόνες που ισχύουν για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις που ασκούν ή προτίθενται να ασκήσουν όσα δικαιώματά τους απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο στον τομέα της εσωτερικής αγοράς, κατά την έννοια του άρθρου 26 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Για τον Κανονισμό (ΕΕ) 2018/1724, βλ. Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1724 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 2ας Οκτωβρίου 2018, για τη δημιουργία ενιαίας ψηφιακής θύρας με σκοπό την παροχή πρόσβασης σε πληροφορίες, σε διαδικασίες και σε υπηρεσίες υποστήριξης και επίλυσης προβλημάτων και για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1024/2012, ΕΕ L 295 της 21.11.2018, σσ. 1-38.

15. Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2016/589 καθιερώνει ένα πλαίσιο συνεργασίας με σκοπό τη διευκόλυνση της άσκησης του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων εντός της Ένωσης σύμφωνα με το άρθρο 45 ΣΛΕΕ. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της θέσπισης αρχών και κανόνων σχετικά με την οργάνωση και τη λειτουργία του δικτύου EURES και με τη συνεργασία μεταξύ

της Επιτροπής και των κρατών μελών σχετικά με την ανταλλαγή διαθέσιμων συναφών δεδομένων για κενές θέσεις, αιτήσεις εργασίας και βιογραφικά σημειώματα. Για τον Κανονισμό (ΕΕ) 2018/1724, βλ. Κανονισμός (ΕΕ) 2016/589 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Απριλίου 2016, για το ευρωπαϊκό δίκτυο υπηρεσιών απασχόλησης (EURES), την πρόσβαση των εργαζομένων σε υπηρεσίες κινητικότητας και την περαιτέρω ενοποίηση των αγορών εργασίας και για την τροποποίηση των Κανονισμών (ΕΕ) αριθ. 492/2011 και (ΕΕ) αριθ. 1296/2013, ΕΕ L 107 της 22.04.2016, σσ. 1-28.

16. Το ευρωπαϊκό γραφείο συντονισμού EURES παρέχει κοινή ενημέρωση, εργαλεία και καθοδήγηση σε δραστηριότητες κατάρτισης. Παράλληλα, είναι αρμόδιο για τη λειτουργία και την ανάπτυξη της διαδικτυακής πύλης EURES και μίας κοινής πλατφόρμας. Οι αρμοδιότητες του ευρωπαϊκού γραφείου συντονισμού περιγράφονται στο άρθρο 8 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/589. Βλ. Κανονισμός (ΕΕ) 2016/589 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Απριλίου 2016, για το ευρωπαϊκό δίκτυο υπηρεσιών απασχόλησης (EURES), την πρόσβαση των εργαζομένων σε υπηρεσίες κινητικότητας και την περαιτέρω ενοποίηση των αγορών εργασίας και για την τροποποίηση των Κανονισμών (ΕΕ) αριθ. 492/2011 και (ΕΕ) αριθ. 1296/2013, ό.π.

17. Τα κριτήρια ποιότητας αφορούν την παροχή πληροφοριών σχετικά με τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις, τους κανόνες, τις διαδικασίες, τις υπηρεσίες υποστήριξης και επίλυσης προβλημάτων και την προσβασιμότητα στο διαδίκτυο. Βλ. Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1724 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 2ας Οκτωβρίου 2018, για τη δημιουργία ενιαίας ψηφιακής θύρας με σκοπό την παροχή πρόσβασης σε πληροφορίες, σε διαδικασίες και σε υπηρεσίες υποστήριξης και επίλυσης προβλημάτων και για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1024/2012, ΕΕ L 295 της 21.11.2018, σσ. 1-38.

18. Τα όργανα ορίζονται στην Οδηγία 2014/54/ΕΕ, βλ. Οδηγία 2014/54/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο

2. Διευκόλυνση της συνεργασίας και της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των κρατών μελών

Η Αρχή διευκολύνει τη συνεργασία και την επιτάχυνση της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των κρατών μελών και υποστηρίζει την ουσιαστική συμμόρφωσή τους με την εν λόγω υποχρέωση. Παράλληλα, προάγει την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών και συμβάλλει στη διάδοσή τους μεταξύ των κρατών μελών. Προς αυτή την κατεύθυνση και κατόπιν υποβολής αιτήματος ενός ή περισσότερων κρατών μελών, υποστηρίζει τις εθνικές αρχές για τον εντοπισμό των αρμόδιων σημείων επαφής των εθνικών αρχών σε άλλα κράτη μέλη και διευκολύνει την παρακολούθηση της πορείας των αιτημάτων και των ανταλλαγών πληροφοριών μεταξύ των εθνικών αρχών με την παροχή υλικοτεχνικής και τεχνικής υποστήριξης. Τέλος, διευκολύνει και στηρίζει τις διασυνοριακές διαδικασίες επιβολής κυρώσεων και προστίμων. Για τη μεγιστοποίηση της διασυνοριακής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών, η ΕΑΕ ενθαρρύνει τη χρήση καινοτόμων προσεγγίσεων και προάγει τη δυνατότητα χρήσης μηχανισμών ηλεκτρονικής ανταλλαγής βάσεων δεδομένων σε πραγματικό χρόνο.

3. Συντονισμός και στήριξη συνδυσασμένων και κοινών επιθεωρήσεων

Η ΕΑΕ έχει μεταξύ των καθηκόντων της τον συντονισμό και τη στήριξη των εθνικών αρχών στη διενέργεια συνδυσασμένων και κοινών επιθεωρήσεων στους τομείς των αρμοδιοτήτων της. Συνδυσασμένες επιθεωρήσεις είναι οι επιθεωρήσεις που διενεργούνται ταυτόχρονα σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη, όσον αφορά συναφείς υποθέσεις, στο πλαίσιο των οποίων κάθε εθνική αρχή δραστηριοποιείται στη δική της επικράτεια. Κοινές επιθεωρήσεις είναι οι επιθεωρήσεις που διενεργούνται σε ένα κράτος μέλος με τη συμμετοχή των εθνικών αρχών ενός ή περισσότερων άλλων κρατών μελών. Οι δύο επιθεωρήσεις υποστηρίζονται από το προσωπικό της Αρχής. Οι επιθεωρήσεις διενεργούνται κατόπιν αιτήματος των κρατών μελών ή κατόπιν πρότασης του Οργανισμού στην περίπτωση που ο τελευταίος αντιληφθεί την ύπαρξη πιθανής απάτης ή κατάχρησης και εφόσον τα κράτη μέλη συμφωνούν. Τα κράτη μέλη και η Αρχή τηρούν έναντι τρίτων απόρρητες τις πληροφορίες σχετικά με τις προβλεπόμενες επιθεωρήσεις.

Η συμφωνία για τη διενέργεια συνδυσασμένης ή κοινής επιθεώρησης που συνάπτεται μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών μελών και της Αρχής καθορίζει τους όρους υλοποίησής της, συμπεριλαμβανομένου του πεδίου εφαρμογής και του σκοπού της επιθεώρησης και, ενδεχομένως, τυχόν ρυθμίσεων σχετικά με τη συμμετοχή του

προσωπικού της Αρχής. Οι συνδυσασμένες και κοινές επιθεωρήσεις διέπονται απόλυτα από το νομικό πλαίσιο που ορίζει η εθνική νομοθεσία των κρατών μελών εντός των οποίων διενεργούνται. Οι εθνικές αρχές συμμετέχουν στη διαδικασία των επιθεωρήσεων και έχουν πλήρη εξουσία. Το προσωπικό της Αρχής μπορεί να παρίσταται ως παρατηρητής, να παρέχει υλικοτεχνική υποστήριξη και να συμμετέχει με την εκ των προτέρων συμφωνία του κράτους μέλους στην επικράτεια του οποίου θα παράσχει την αρωγή του. Η αρχή του κράτους μέλους όπου διενεργείται συνδυσασμένη ή κοινή επιθεώρηση υποβάλλει έκθεση στην Αρχή σχετικά με τη συνολική επιχειρησιακή διεξαγωγή της συνδυσασμένης ή κοινής επιθεώρησης και με τα αποτελέσματά της, το αργότερο έξι μήνες από το τέλος της διαδικασίας.

Στην περίπτωση που ένα κράτος μέλος αποφασίσει να μην συμμετάσχει σε συνδυσασμένη ή κοινή επιθεώρηση, ενημερώνει αμελλητί την Αρχή και τα άλλα ενδιαφερόμενα κράτη μέλη γραπτώς για τους λόγους της απόφασής του. Ενδεχομένως ενημερώνει για τα μέτρα που προτίθεται να λάβει για τη διευθέτηση της υπόθεσης, καθώς και για τα αποτελέσματα των εν λόγω μέτρων μόλις αυτά γίνουν γνωστά. Η Αρχή μπορεί να προτείνει στο κράτος μέλος που δεν συμμετείχε σε συνδυσασμένη ή κοινή επιθεώρηση να διενεργήσει δική του επιθεώρηση σε εθελοντική βάση. Το κράτος μέλος που αποφασίζει να μην συμμετάσχει τηρεί απόρρητες τις πληροφορίες σχετικά με την επιθεώρηση.

4. Αναλύσεις και εκτίμηση κινδύνου της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού

Η Αρχή, σε συνεργασία με τα κράτη μέλη και, όπου ενδείκνυται, με τους κοινωνικούς εταίρους, εκτιμά τους κινδύνους και διενεργεί αναλύσεις σχετικά με την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στην Ένωση. Η εκτίμηση κινδύνου και η διενέργεια αναλύσεων επιτρέπουν στον Οργανισμό να παρακολουθεί τις νεοεμφανιζόμενες τάσεις και προκλήσεις ή τα κενά στους τομείς της κινητικότητας των εργαζομένων και του συντονισμού της κοινωνικής ασφάλισης. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης αξιολόγησης, η Αρχή διεξάγει αναλύσεις και μελέτες για την αγορά εργασίας. Παράλληλα, χρησιμοποιεί, στο μέτρο του δυνατού, σχετικά και τρέχοντα στατιστικά στοιχεία από υφιστάμενες έρευνες, ενώ αξιοποιεί και διασφαλίζει τη συμπλήρωσή τους από την εμπειρογνωσία των οργανισμών και των υπηρεσιών της Ένωσης, καθώς και των εθνικών αρχών, οργανισμών ή υπηρεσιών στους τομείς της απάτης, της εκμετάλλευσης, των διακρίσεων, της πρόβλεψης δεξιοτήτων και της υγείας και ασφάλειας στην εργασία. Μετά την ολοκλήρωση εκτίμησης κινδύνου ή οποιουδήποτε άλλου είδους ανάλυσης, η Αρχή υποβάλλει απευθείας τα πορίσματά της στην Επιτροπή, καθώς και στα οικεία κράτη μέλη, περιγράφοντας τα πιθανά μέτρα

της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, ΕΕ L 128 της 30.04.2014, σσ. 8-14.

για την αντιμετώπιση των αδυναμιών που εντοπίζονται. Η Αρχή ενσωματώνει επίσης περίληψη των σχετικών πορισμάτων της στις ετήσιες εκθέσεις της προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Επιτροπή.

5. Υποστήριξη της δημιουργίας υποδομής ικανοτήτων

Η ΕΑΕ στηρίζει τα κράτη μέλη και τις αρμόδιες αρχές τους στη δημιουργία υποδομής ικανοτήτων με σκοπό την προώθηση της συνεπούς επιβολής του ενωσιακού δικαίου στο πεδίο των αρμοδιοτήτων της. Για τον σκοπό αυτό εκτελεί τις ακόλουθες δραστηριότητες: α) αναπτύσσει, σε συνεργασία με τις εθνικές αρχές και, κατά περίπτωση, τους κοινωνικούς εταίρους, κοινές, μη δεσμευτικές κατευθυντήριες γραμμές προς χρήση από τα κράτη μέλη και τους κοινωνικούς εταίρους, συμπεριλαμβανομένων των κατευθυντήριων γραμμών για τις επιθεωρήσεις σε υποθέσεις με διασυνοριακή διάσταση, καθώς και κοινούς ορισμούς και κοινές έννοιες· β) προάγει και υποστηρίζει την αμοιβαία συνδρομή, τις ανταλλαγές προσωπικού και τα προγράμματα αποσπάσεων μεταξύ των εθνικών αρχών· γ) προωθεί την ανταλλαγή και τη διάδοση εμπειριών και ορθών πρακτικών· δ) αναπτύσσει τομεακά και διατομεακά προγράμματα κατάρτισης, μεταξύ άλλων για τις επιθεωρήσεις εργασίας, καθώς και ειδικό υλικό κατάρτισης, μεταξύ άλλων μέσω διαδικτυακών μαθησιακών μεθόδων και· ε) προωθεί εκστρατείες ευαισθητοποίησης, συμπεριλαμβανομένων των εκστρατειών για την ενημέρωση των ιδιωτών και των εργοδοτών, ιδίως των ΜΜΕ, σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους και τις ευκαιρίες που τους παρέχονται.

6. Καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας

Η Αρχή αναπτύσσει συνέργειες για τη διασφάλιση της δίκαιης εργασιακής κινητικότητας και την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας. Ως «αντιμετώπιση» της αδήλωτης εργασίας νοείται η πρόληψη, η αποτροπή και η καταπολέμηση αυτής της μορφής εργασίας. Με βάση τις γνώσεις και τις μεθόδους εργασίας της ευρωπαϊκής πλατφόρμας που δημιουργείται με την Απόφαση (ΕΕ) 2016/344 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου¹⁹, η Αρχή συγκροτεί, με τη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων, μια μόνιμη ομάδα εργασίας με την ονομασία «πλατφόρμα». Σκοπός της τελευταίας είναι η ενίσχυση της συνεργασίας για την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας. Η πλατφόρμα αποτελείται από έναν ανώτερο εκπρόσωπο που διορίζει κάθε κράτος μέλος, έναν εκπρόσωπο της Επιτροπής και μέχρι τέσσερις εκπροσώπους διακλαδικών οργανώσεων κοινωνικών εταίρων σε επίπεδο Ένωσης

που ορίζονται από τις εν λόγω οργανώσεις. Της πλατφόρμας προεδρεύει ένας εκπρόσωπος της Αρχής. Στις συνεδριάσεις της μπορούν να συμμετέχουν ως παρατηρητές εκπρόσωποι των οργανώσεων των κοινωνικών εταίρων σε τομείς με υψηλή συχνότητα αδήλωτης εργασίας, ένας εκπρόσωπος από το Eurofound, τον EU-OSHA και τη ΔΟΕ και ένας εκπρόσωπος από κάθε τρίτη χώρα που συμμετέχει στον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ).

Η ευρωπαϊκή πλατφόρμα υποστηρίζει τις δραστηριότητες της Αρχής για την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας με τους ακόλουθους τρόπους: α) με την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των αρμόδιων αρχών και άλλων εμπλεκόμενων φορέων των κρατών μελών με σκοπό την αποδοτικότερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των ποικίλων μορφών αδήλωτης εργασίας και της ψευδώς δηλωμένης εργασίας που συνδέεται με την αδήλωτη εργασία, συμπεριλαμβανομένης της ψευδούς αυτοασφάλισης· β) με τη βελτίωση της ικανότητας των διάφορων σχετικών αρχών και φορέων των κρατών μελών να αντιμετωπίζουν τις διασυνοριακές πτυχές της αδήλωτης εργασίας, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία ισότιμων όρων ανταγωνισμού· γ) με την αύξηση της ευαισθητοποίησης του κοινού και με την ενθάρρυνση των κρατών μελών να εντείνουν τις προσπάθειές τους σε αυτόν τον τομέα· δ) με τη βελτίωση των γνώσεων σχετικά με την αδήλωτη εργασία· ε) με τη διευκόλυνση και την αξιολόγηση των διαφόρων μορφών συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών· στ) με τη δημιουργία εργαλείων για αποτελεσματική ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών, καθώς και με την ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών για την επιβολή της νομοθεσίας· ζ) με την ανάπτυξη προγράμματος ομαδικής μάθησης για τον εντοπισμό ορθών πρακτικών σε όλους τους σχετικούς τομείς και με τη διοργάνωση αξιολογήσεων από ομοτίμους για την παρακολούθηση της προόδου όσον αφορά την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας στα κράτη μέλη που επιλέγουν να συμμετάσχουν στις εν λόγω αξιολογήσεις και· η) με την ανταλλαγή εμπειριών των εθνικών αρχών στο πλαίσιο της εφαρμογής του σχετικού ενωσιακού δικαίου.

Η πλατφόρμα ενθαρρύνει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών μέσω της ανταλλαγής βέλτιστων πρακτικών και πληροφοριών. Παράλληλα, συμβάλλει στην ανάπτυξη τεχνογνωσίας και ανάλυσης, στη διευκόλυνση καινοτόμων προσεγγίσεων για αποτελεσματικότερη διασυνοριακή συνεργασία και στην οριζόντια κατανόηση των ζητημάτων που αφορούν την αδήλωτη εργασία.

7. Διαμεσολάβηση μεταξύ των αρχών των κρατών μελών

Η Αρχή διαμεσολαβεί σε περιπτώσεις διαφορών μεταξύ εθνικών αρχών ως προς την εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας στους τομείς της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού και του συντονισμού της κοινωνικής ασφάλισης. Στην περίπτωση, λοιπόν, που δύο ή περισσότερα

19. Απόφαση (ΕΕ) 2016/344 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, περί δημιουργίας ευρωπαϊκής πλατφόρμας με σκοπό την ενίσχυση της συνεργασίας προς την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας, ΕΕ L 65 της 11.03.2016, σσ. 12-20.

κράτη μέλη δεν μπορούν να επιλύσουν μία διαφορά στους προαναφερόμενους τομείς με άμεσες επαφές και διάλογο, η ΕΑΕ κινεί τη διαδικασία διαμεσολάβησης κατόπιν συναίνεσης όλων των κρατών μελών που είναι μέρη στη διαφορά. Η διαδικασία κινείται είτε κατόπιν αιτήματος ενός ή περισσότερων ενδιαφερόμενων κρατών μελών είτε με πρωτοβουλία της ίδιας της Αρχής και εφόσον για τη διαφορά δεν έχουν επιληφθεί οι αρμόδιες δικαστικές εθνικές αρχές. Εάν αυτό συμβεί κατά τη διαμεσολάβηση, η διαδικασία αναστέλλεται. Να σημειωθεί ότι οι ιδιώτες και οι εργοδότες που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην άσκηση των ενωσιακών δικαιωμάτων τους δεν εμπίπτουν στη διαμεσολάβηση. Στην περίπτωση αυτή, έχουν τη δυνατότητα να προσφεύγουν στις εθνικές και ενωσιακές υπηρεσίες που προορίζονται για την αντιμετώπιση τέτοιων περιπτώσεων, όπως το δίκτυο SOLVIT.

Η διαδικασία διαμεσολάβησης περιλαμβάνει δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο της διαμεσολάβησης διεξάγεται μεταξύ των κρατών μελών, τα οποία είναι μέρη στη διαφορά, και ενός διαμεσολαβητή, ο οποίος εκδίδει μη δεσμευτική γνωμοδότηση με κοινή συμφωνία. Στο πρώτο στάδιο της διαμεσολάβησης δύνανται να συμμετέχουν εμπειρογνώμονες από τα κράτη μέλη, την Επιτροπή και την Αρχή ασκώντας συμβουλευτικό ρόλο. Εάν στο πρώτο στάδιο της διαμεσολάβησης δεν βρεθεί λύση, η Αρχή δρομολογεί ένα δεύτερο στάδιο διαμεσολάβησης ενώπιον της επιτροπής διαμεσολάβησης, υπό την προϋπόθεση ότι συμφωνούν όλα τα κράτη μέλη τα οποία είναι μέρη στη διαφορά. Η επιτροπή διαμεσολάβησης, η οποία εμπνέεται από την επιτροπή συνδιαλλαγής της Διοικητικής Επιτροπής για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, απαρτίζεται από εμπειρογνώμονες προερχόμενους από τα κράτη μέλη, εξαιρουμένων των εμπειρογνώμωνων των κρατών μελών που είναι μέρη στη διαφορά. Σκοπός της είναι να συμβιβάζει τις απόψεις των κρατών μελών τα οποία είναι μέρη στη διαφορά. Οι εμπειρογνώμονες από την Επιτροπή και την Αρχή δύνανται να συμμετέχουν στο δεύτερο στάδιο διαμεσολάβησης ασκώντας συμβουλευτικό ρόλο.

Η συμμετοχή των κρατών μελών τα οποία είναι μέρη στη διαφορά και στα δύο στάδια της διαμεσολάβησης είναι προαιρετική. Όταν ένα κράτος μέλος αποφασίσει να μην συμμετάσχει στη διαμεσολάβηση, ενημερώνει εγγράφως την Αρχή και τα λοιπά κράτη μέλη τα οποία είναι μέρη στη διαφορά για τους λόγους της απόφασής του.

III. Δομή και οργάνωση της Αρχής

Ακολουθώντας την κοινή προσέγγιση για τους αποκεντρωμένους οργανισμούς της ΕΕ, η Αρχή θα διοικείται από ένα διοικητικό συμβούλιο, τον εκτελεστικό διευθυντή και την ομάδα των συμφεροντούχων. Το διοικητικό συμβούλιο θα απαρτίζεται από έναν ανώτερο εκπρόσωπο για

κάθε κράτος μέλος και από δύο εκπροσώπους της Επιτροπής με όλα τα μέλη της να διαθέτουν δικαίωμα ψήφου. Το διοικητικό συμβούλιο θα περιλαμβάνει, επίσης, έναν ανεξάρτητο εμπειρογνώμονα, ο οποίος θα διορίζεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, και τέσσερις εκπροσώπους που θα διορίζονται από τους διακλαδικούς κοινωνικούς εταίρους. Ο εν λόγω εμπειρογνώμονας και οι εκπρόσωποι δεν θα διαθέτουν δικαίωμα ψήφου. Το διοικητικό συμβούλιο αξιολογεί και εγκρίνει την ενοποιημένη ετήσια έκθεση δραστηριοτήτων της Αρχής, συμπεριλαμβανομένης της επισκόπησης της εκτέλεσης των καθηκόντων της. Εν συνεχεία, τη διαβιβάζει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Επιτροπή και το Ελεγκτικό Συνέδριο και τη δημοσιοποιεί.

Ο εκτελεστικός διευθυντής διορίζεται με 5ετή θητεία από το διοικητικό συμβούλιο μέσα από έναν κατάλογο υποψηφίων που προτείνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Είναι αρμόδιος για τη διαχείριση της Αρχής και εκ της θέσεως αυτής λογοδοτεί στο διοικητικό συμβούλιο. Κατόπιν σχετικού αιτήματος, υποβάλλει έκθεση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με την εκτέλεση των καθηκόντων του. Το Συμβούλιο μπορεί να καλέσει τον εκτελεστικό διευθυντή να υποβάλει έκθεση για την εκτέλεση των καθηκόντων του.

Η ομάδα συμφεροντούχων θα απαρτίζεται από εκπροσώπους των κοινωνικών εταίρων σε ενωσιακό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των αναγνωρισμένων τομεακών κοινωνικών εταίρων της Ένωσης που εκπροσωπούν διαφορετικούς τομείς που ασχολούνται ιδιαίτερα με τα θέματα κινητικότητας του εργατικού δυναμικού. Η ομάδα αυτή θα έχει συμβουλευτικά καθήκοντα. Κατόπιν αιτήσεως ή με δική της πρωτοβουλία μπορεί να υποβάλει γνώμες στην Αρχή σχετικά με θέματα που σχετίζονται με την εφαρμογή και την επιβολή του δικαίου της Ένωσης στους τομείς της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού και του συντονισμού των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας.

Κάθε κράτος μέλος ορίζει έναν εθνικό υπάλληλο-σύνδεσμο που αποσπάται ως εθνικός εμπειρογνώμονας στην Αρχή για να εργαστεί στην έδρα της. Οι εθνικοί υπάλληλοι-σύνδεσμοι συμβάλλουν στην εκτέλεση των καθηκόντων της Αρχής διευκολύνοντας τη συνεργασία και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των κρατών μελών, καθώς και την υποστήριξη και τον συντονισμό των συνδυασμένων ή κοινών επιθεωρήσεων. Επιπλέον, ενεργούν ως εθνικά σημεία επαφής για ερωτήματα που υποβάλλουν τα κράτη μέλη τους και για ερωτήματα τα οποία σχετίζονται με τα κράτη μέλη τους, είτε απαντώντας στα εν λόγω ερωτήματα άμεσα είτε επικοινωνώντας με τις εθνικές διοικήσεις τους, μεταξύ άλλων και σε περιπτώσεις αιτημάτων για ανταλλαγή προσωπικών δεδομένων ή προτάσεων για κοινές επιθεωρήσεις. Πέρα από τους εθνικούς υπάλληλους-συνδέσμους, η Αρχή μπορεί να χρησιμοποιεί, σε οποιοδήποτε τομέα εργασίας της, αποσπασμένους εθνικούς εμπειρογνώμονες ή άλλο προσωπικό που δεν

απασχολείται από την Αρχή.

Ο εκτιμώμενος ετήσιος προϋπολογισμός της Αρχής θα είναι περίπου 50 εκατ. ευρώ. Το προσωπικό της θα απαρτίζεται από περίπου 140 μέλη, στα οποία περιλαμβάνονται και οι εθνικοί υπάλληλοι-σύνδεσμοι.

IV. Επίμετρο

Η ΕΑΕ καλείται να απλουστεύσει την υπάρχουσα θεσμική διάρθρωση στους τομείς της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού και του συντονισμού της κοινωνικής ασφάλισης, συγκεντρώνοντας σε μία μόνιμη δομή επιχειρησιακά καθήκοντα που αυτή τη στιγμή είναι διασκορπισμένα σε διάφορους οργανισμούς της ΕΕ. Με τον τρόπο αυτό, η Αρχή θα ενσωματώσει τέσσερις υπάρχοντες φορείς της ΕΕ: την Τεχνική επιτροπή για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, την Επιτροπή εμπειρογνομόνων για την απόσπαση εργαζομένων, την Ευρωπαϊκή πλατφόρμα με σκοπό την ενίσχυση της συνεργασίας προς την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας και το Ευρωπαϊκό γραφείο συντονισμού της EURES. Παράλληλα, η Αρχή θα συνεργάζεται στενά με φορείς της ΕΕ που εξακολουθούν να λειτουργούν υπό την τρέχουσα δομή τους, όπως η Διοικητική Επιτροπή για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας, η Συμβουλευτική Επιτροπή για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας και η Συμβουλευτική επιτροπή για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων εξασφαλίζοντας τη συμπληρωματικότητα των εργασιών τους. Τέλος, η Αρχή θα συνεργαστεί στενά με τους οργανισμούς που δρουν στον τομέα της απασχόλησης, όπως το Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας (Eurofound), το Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης (Cedefop), τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία (EU-OSHA) και το Ευρωπαϊκό Ίδρυμα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (ETF). Μέσα από την ανάπτυξη συνεργειών και στη βάση

της εμπειρογνομοσύνης των προαναφερόμενων οργανισμών, π.χ. όσον αφορά την πρόβλεψη των δεξιοτήτων, την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία και την αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας, η Αρχή μπορεί να στηρίξει τις δικές της αναλύσεις και τις εκτιμήσεις κινδύνου στον τομέα της διασυνοριακής κινητικότητας του εργατικού δυναμικού.

Ο εξορθολογισμός του θεσμικού πλαισίου που θα προκύψει από την απλούστευση της υφιστάμενης θεσμικής διάρθρωσης στους τομείς της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού και του συντονισμού της κοινωνικής ασφάλειας θα διαμορφώσει πολύτιμες συνέργειες και θα εξαλείψει τις σημερινές επικαλύψεις. Παράλληλα, αναμένεται ότι από τη λειτουργία της Αρχής θα προκύψει εξοικονόμηση πόρων, καθώς με την υποστήριξή της τα κράτη μέλη θα είναι σε θέση να εισπράττουν τις εισφορές κοινωνικής ασφάλειας πλήρως και πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι μέχρι σήμερα. Τέλος, με την παροχή τεχνικής και υλικοτεχνικής υποστήριξης, η Αρχή θα μειώσει την επιβάρυνση που υφίστανται τα κράτη μέλη στο πλαίσιο της διασυνοριακής συνεργασίας.

Η ΕΑΕ αποτελεί έναν οργανισμό με κεντρικό ρόλο την ενίσχυση της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού και τον καλύτερο συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας. Συνιστά ένα στοίχημα με σκοπό την προώθηση της βελτιωμένης λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς και ένα επιπλέον βήμα στην προσπάθεια δημιουργίας ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος για την κινητικότητα των εργαζομένων διευκολύνοντας τη δίκαιη, απλή και αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου σε ολόκληρη την ΕΕ. Η ίδρυσή της έναν χρόνο μετά την κατάθεση της πρότασης της Επιτροπής μαρτυρά τη σπουδή των κρατών μελών να δώσουν λύσεις σε προβλήματα που «βασανίζουν» τη μεταξύ τους συνεργασία και δυσχεραίνουν την εφαρμογή των πλεονεκτημάτων από την πλήρη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

Σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και δικαιώματα γονικής μέριμνας των ατόμων με αναπηρία και η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία

Γεώργιος Χιονίδης*

Η παρούσα μελέτη¹ επιδιώκει να παρουσιάσει τις διακρίσεις που υφίστανται τα ΑμεΑ κατά την απόλαυση των σεξουαλικών, αναπαραγωγικών και γονεϊκών τους δικαιωμάτων. Στόχος της είναι να εντοπίσει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που κρύβονται πίσω από τις διακρίσεις αυτές, καθώς και να εξετάσει αν η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία μπορεί να δώσει ουσιαστικές λύσεις στην αντιμετώπιση των εν λόγω διακρίσεων.

Η μελέτη αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος αναλύονται οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και τα συστήματα αξιών που υποστηρίζουν τις διακρίσεις σε βάρος των ΑμεΑ και εξετάζεται πώς τα εθνικά δικαστήρια ενστερνίστηκαν τις αντιλήψεις αυτές προκειμένου να αιτιολογήσουν αποφάσεις τους με τις οποίες καταργούν ή περιορίζουν τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ΑμεΑ.

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης παρουσιάζεται η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο μπορεί αυτή να συμβάλει στην εξασφάλιση της απόλαυσης των σεξουαλικών, αναπαραγωγικών και γονεϊκών δικαιωμάτων των ΑμεΑ, καθώς και στον περιορισμό ή την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος τους.

ΑμεΑ – αναπηρία – δίκαιο απαγόρευσης των διακρίσεων – Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ – σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και δικαιώματα άσκησης γονικής μέριμνας

I. Εισαγωγή

Παρά τη σημαντική πρόοδο που έχει σημειώσει τα τελευταία χρόνια ο τομέας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η εμπειρία δείχνει ότι τα άτομα με αναπηρία και, ιδιαίτερα οι ανάπηρες γυναίκες και τα ανάπηρα κορίτσια, εξακολουθούν να βιώνουν σημαντικές ανισότητες όσον αφορά την απόλαυση των σεξουαλικών, αναπαραγωγικών και γονεϊκών δικαιωμάτων τους². Κεντρικό ρόλο σε αυτές τις ανισότητες παίζουν οι κυρίαρχες στερεοτυπικές αντιλήψεις που επηρεάζουν με διττό τρόπο τις γυναίκες και τα κορίτσια με αναπηρία. Προκαλούν, ειδικότερα, την άνιση μεταχείρισή τους τόσο λόγω της αναπηρίας τους όσο και εξαιτίας του φύλου τους³. Απόρροια της στερεοτυπικής αυτής αντιμετώπισης είναι, αφενός, η θεώρηση των ατόμων με σωματική ή αισθητηριακή αναπηρία ως

«ασεξουαλικών» και, αφετέρου, ο χαρακτηρισμός των ατόμων με διανοητική ή ψυχιατρική αναπηρία ως ανίκανων να ελέγχουν τις σεξουαλικές σχέσεις τους. Ακριβώς λόγω των στερεοτυπικών αυτών αντιλήψεων, τα άτομα με αναπηρίες και, κυρίως, οι γυναίκες με διανοητικές ή ψυχιατρικές αναπηρίες, στερώνονται με ανησυχητικούς ρυθμούς. Προκαλεί, μάλιστα, εντύπωση το γεγονός ότι η μη εθελούσια, δηλαδή η υποχρεωτική στέρωση των ατόμων με αναπηρία, εξακολουθεί να εφαρμόζεται ακόμη και σε χώρες του Δυτικού Κόσμου, όπως οι ΗΠΑ, το Μεξικό, η Αυστραλία, το Βέλγιο και η Ισπανία⁴.

Λανθασμένες, εξάλλου, αντιλήψεις για την αναπηρία περιορίζουν την πρόσβαση των ανάπηρων ατόμων σε υπηρεσίες αναπαραγωγικής περίθαλψης. Έτσι, οι ανάπηρες γυναίκες εμποδίζονται συχνά να αποκτήσουν πληροφορίες για την ιατρική τους περίθαλψη καθώς και για υπηρεσίες που μπορούν να εξυπηρετήσουν τις αναπαραγωγικές ανάγκες τους. Επίσης, τα άτομα με αναπηρία είναι περισσότερο εκτεθειμένα στον ιό AIDS/HIV λόγω της περιορισμένης πρόσβασής τους στη σεξουαλική εκπαίδευση, στην πληροφόρηση και στις υπηρεσίες πρόληψης. Τέλος, τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και τα υψηλά ποσοστά βιασμών, σε συνδυασμό με την περιορισμένη δυνατότητα καταγγελίας τους στις δημόσιες αρχές λόγω έλλειψης γνώσεως, αποτελούν επίσης εκδηλώσεις του ίδιου προβλήματος⁵.

* Δικηγόρος

1. Η παρούσα αποτελεί ανεπτυγμένη μορφή εισηγήσεως που παρουσιάστηκε σε διήμερη εκδήλωση με τίτλο: «Σύγχρονα Θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ΑμεΑ», που έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη, στις 23-24 Απριλίου 2018, και διοργανώθηκε από την έδρα Jean Monnet της Νομικής Σχολής Α.Π.Θ. «Προστασία των Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην ΕΕ και Συγκριτικοί Νομικοί Πολιτισμοί».
2. Βλ. World Health Organisation, Sexual Health, Human Rights and the Law, 2015, διαθέσιμο σε: http://www.who.int/reproductivehealth/publications/sexual_health/sexual-health-human-rights-law/en/ (τελ. επίσκεψη 17.06.2018).
3. Βλ. J. KEM, Across Boundaries: The Emergence of an International Movement of Women with Disabilities, Hastings Women's L.R., σ. 244.

4. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, Persons with Disabilities and their Sexual, Reproductive and Parenting Rights: An International and Comparative Analysis, Frontiers L. China, 2016, σ. 56.

5. Ibid, σσ. 57-58 (σημ. 3).

Ένα ακόμα πεδίο διάκρισης σε βάρος των ΑμεΑ είναι ο αποκλεισμός της δυνατότητάς τους να γίνουν γονείς⁶. Πέρα από τη στέρωση, τα ΑμεΑ υφίστανται διακριτική μεταχείριση όταν επιχειρούν να υιοθετήσουν ένα παιδί ή να προσφύγουν σε θεραπείες τεχνητής γονιμοποίησης. Όμως, ακόμη και τα ανάπηρα άτομα που καταφέρνουν τελικά να γίνουν γονείς, υφίστανται σοβαρές διακρίσεις. Έρευνες στον Καναδά, στις ΗΠΑ, στην Αυστραλία, στη Νέα Ζηλανδία και στο Ηνωμένο Βασίλειο έχουν αποδείξει ότι οι γονείς με αναπηρία υφίστανται μόνιμη αφαίρεση των παιδιών τους από τις κοινωνικές υπηρεσίες σε ποσοστά που κυμαίνονται από 30 έως 80%, ενώ τα παραπάνω ποσοστά είναι συντριπτικά μεγαλύτερα και κυμαίνονται στο 70 έως 80% αντίστοιχα, όταν πρόκειται για ψυχικά ανάπηρους γονείς. Τέλος, οι γονείς με αναπηρίες χάνουν συνήθως την επιμέλεια των παιδιών τους όταν παίρνουν διαζύγιο⁷.

II. Η εξέλιξη των αντιλήψεων για τον περιορισμό των σεξουαλικών, αναπαραγωγικών και γονικών δικαιωμάτων των ΑμεΑ

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Οι αντιλήψεις που υποστηρίζουν την υποχρεωτική στέρωση των ΑμεΑ έχουν μια μακρά ιστορική εξέλιξη. Αρχικά, οι υποχρεωτικές στειρώσεις θεμελιώθηκαν σε λόγους που αντλήθηκαν από τη θεωρία της ευγονικής. Με τον καιρό, το θεμέλιο αυτό έχασε την ευρεία κοινωνική αποδοχή που απολάμβανε παλαιότερα, χωρίς όμως η επιρροή του να εξαφανιστεί εντελώς. Η ιδεολογία που υποστηρίζει τη στέρωση λόγω ευγονικής εξακολουθεί να περιστέλλει τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, οδηγώντας σε υποχρεωτικές στειρώσεις. Το κάνει, όμως, με τρόπο συγκεκαλυμμένο, χρησιμοποιώντας εύηχες και άκακες διατυπώσεις⁸. Έτσι, αν ταξινομούσε κανείς τα επιχειρήματα και τις αντιλήψεις στις οποίες βασίζονται οι υποχρεωτικές στειρώσεις, θα δημιουργούσε τρεις διακριτές κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι προσεγγίσεις που βασίζονται στις ιδεολογίες της ευγονικής. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα επιχειρήματα που επικαλούνται το βέλτιστο συμφέρον του ανάπηρου ατόμου ή τρίτων. Και στην τρίτη κατηγορία εντάσσονται οι αντιλήψεις που θεωρούν δε-

δομένη την ακαταλληλότητα του ανάπηρου ατόμου να ασκήσει γονική μέριμνα⁹.

2. Τα επιχειρήματα της ευγονικής στη νομολογία εθνικών δικαστηρίων που επιβάλλει υποχρεωτική στέρωση σε ΑμεΑ

Στις ΗΠΑ η υποχρεωτική στέρωση των κοινωνικά ανεπαρκών ατόμων ξεκίνησε στις αρχές του 20ού αιώνα με το κίνημα της ευγονικής. Βασιζόμενη στην αντίληψη ότι το ανθρώπινο είδος μπορεί να βελτιωθεί και οι κοινωνικές ασθένειες να εξουδετερωθούν, μέσω προγραμμάτων επιλεκτικής τεκνοποίησης, η ευγονική στοχοποίησε τους διανοητικά ελαττωματικούς, τους ψυχικά ασθενείς και τους σωματικά ανάπηρους, δηλαδή τους τυφλούς, τους κωφούς, τους παραπληγικούς καθώς και τους καρδιοπαθείς, τους νεφροπαθείς και τους καρκινοπαθείς, προκειμένου να τους αποτρέψει από το να τεκνοποιήσουν¹⁰. Το κίνημα οδήγησε μέχρι το 1970 στην εισαγωγή νομοθετημάτων υποχρεωτικής στειρώσεως σε πάνω από 30 αμερικανικές Πολιτείες καθώς και στη στέρωση πάνω από 65.000 αμερικανών πολιτών¹¹. Η υποχρεωτική στέρωση, όμως, δεν περιορίστηκε μόνο στις ΗΠΑ. Κατά την ίδια χρονική περίοδο στη Γερμανία έγιναν 60-100 χιλιάδες στειρώσεις, ενώ στον Καναδά και, ειδικότερα, στην περιφέρεια της Αλμπέρτα, πραγματοποιήθηκαν 2.500 στειρώσεις. Σε χώρες, τέλος, όπως η Δανία, η Φινλανδία, η Ελβετία, η Σουηδία, η Αγγλία, η Νορβηγία, το Βέλγιο, η Ισλανδία, η Αυστρία, η Ινδία, η Κίνα, η Ιαπωνία και η Αυστραλία η στέρωση περιθωριοποιημένων ατόμων και, κυρίως, των ανάπηρων γυναικών συνιστούσε μια κανονικότητα¹².

Το κεντρικό επιχείρημα που επικαλέστηκε το κίνημα της ευγονικής ήταν ότι η αναγνώριση σε άτομα με αναπηρίες (κυρίως διανοητικές ή ψυχιατρικές) του δικαιώματος να τεκνοποιήσουν θα οδηγούσε στην αναπαραγωγή παιδιών με παρόμοιες αναπηρίες. Στην περιβόητη απόφαση *Buck κατά Bell* (1927)¹³, προβλήθηκε ακριβώς αυτό το επιχείρημα από τους δικαστές του Ανώτατου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου των ΗΠΑ. Στην εν λόγω υπόθεση η Carrie Buck ήταν μια «καθυστερημένη» γυναίκα που ζούσε σε άσυλο στην Πολιτεία της Βιρτζίνια, όπως ακριβώς και η μητέρα της. Στα 17 της χρόνια έμεινε έγκυος μετά από βιασμό. Η κόρη της Βίβιαν θεωρήθηκε επίσης νοητικά καθυστερημένη. Μετά τη γέννηση της Βίβιαν το άσυλο επιχείρησε να

6. Βλ. National Council on Disability, *Rocking the Cradle: Ensuring the Rights of Parents with Disabilities and Their Children*, 2012.

7. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σσ. 58-59 (σημ. 3) R.M. POWELL, *Can Parents Lose Custody Simply Because They Are Disabled?*, GP Solo & Small Firm, 2014, σ. 4.

8. Βλ. L. TILLEY ... [et al.], *The Silence is roaring: Sterilization, reproductive rights and women with intellectual disabilities*, *Disability and Society* Vol. 27, 2012, διαθέσιμο σε: <http://oro.open.ac.uk/id/eprint/30719>, (τελ. επίσκεψη 21.06.2018), σσ. 4-6.

9. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 59 (σημ. 3).

10. Βλ. P.A. LOMBARDO, *Medicine, Eugenics, and the Supreme Court: From Coercive Sterilization to Reproductive Freedom*, *J. Contemp. Health L. & Pol'y*, 1997, σσ. 1-27.

11. Βλ. P.A. LOMBARDO, *Three Generations, No Imbeciles: Eugenics, Supreme Court and Buck v. Bell*, *The John Hopkins University Press*, Baltimore, 2008, σσ. 255-300.

12. *Ibid*, σσ. 303-310 R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 60 (σημ. 3).

13. Βλ. *Buck v. Bell*, 274 U.S. 200 (1927).

τη στειρώσει και, μετά από συνεχείς εφέσεις, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ θεώρησε τη διαδικασία της στειρώσης σύμφωνη με το αμερικανικό Σύνταγμα με την αιτιολογία ότι εξυπηρετούσε τα συμφέροντα τόσο του ασθενή όσο και της κοινωνίας. Ο δικαστής Holmes δήλωσε μάλιστα στην εν λόγω υπόθεση ότι «τρεις γενιές ηλιθίων ήταν αρκετές»¹⁴.

Η λογική της ευγονικής εξακολουθεί να κυριαρχεί στις αιτιολογίες που επικαλούνται τα διάφορα εθνικά δικαστήρια. Το 2004 λ.χ., το Οικογενειακό Δικαστήριο της Αυστραλίας επέτρεψε τη στειρώση ενός 12χρονου διανοητικά ανάπηρου κοριτσιού με σύνδρομο οζώδους σκλήρυνσης, μία γενετική πάθηση με 50% κίνδυνο κληρονομικής μετάδοσης¹⁵. Μολονότι η πρόγνωση της πάθησης ποικίλλει, με πολλούς από τους διαγνωσθέντες να ζουν φυσιολογικά, το Δικαστήριο έκανε δεκτή την κατάθεση ειδικού ο οποίος ισχυρίστηκε ότι η στειρώση του νεαρού κοριτσιού ήταν επιβεβλημένη και θα απέβαινε προς το συμφέρον του λόγω της γενετικής φύσης της διαταραχής και του κινδύνου κληρονομικής μετάδοσής της κατά 50% στους απογόνους της¹⁶.

Τα παραπάνω επιχειρήματα, εξάλλου, εκφράζονται συχνά και εκτός των δικαστηρίων. Ειδικοί της υγειονομικής περιθαλψης προσπαθούν, για παράδειγμα, να αποτρέψουν τα άτομα με γενετικής φύσεως αναπηρίες από το να τεκνοποιήσουν, επικαλούμενοι επιχειρήματα που βασίζονται στην ευγονική. Τα επιχειρήματα, μάλιστα, αυτά εξακολουθούν να προβάλλονται και να αποτελούν τη βάση διακριτικών μεταχειρίσεων σε βάρος των γυναικών με γενετικές αναπηρίες, παρόλο που οι αντιλήψεις στις οποίες βασίζονται είναι στην πλειονότητά τους επιστημονικώς αβάσιμες¹⁷.

3. Το επιχείρημα του υπέρτερου συμφέροντος του ανάπηρου ατόμου

Μία άλλη γραμμή αιτιολόγησης των υποχρεωτικών στειρώσεων των ΑμεΑ είναι ότι η διαδικασία γίνεται για το βέλτιστο συμφέρον τους. Πολλές γυναίκες ή κορίτσια στειρώνονται ή υποχρεώνονται να τερματίσουν την εγκυμοσύνη τους υπό την πίεση της πατερναλιστικής φράσης «για το καλό σας».

Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση της Jeannette που απασχόλησε τα βρετανικά δικαστήρια. Η Jeannette¹⁸ ήταν ένα κορίτσι με διανοητική αναπηρία και επιληψία που στα 17 της χρόνια είχε αρχίσει να δείχνει σημάδια σεξουαλικής αυτοεπίγνωσης και ορμών. Η μητέρα της, σε συνεργασία

με τις τοπικές αρχές, ζήτησαν από το δικαστήριο να δοθεί άδεια στειρώσής της, προβάλλοντας ως επιχείρημα το γεγονός ότι το ενδεχόμενο της εγκυμοσύνης θα μπορούσε να την οδηγήσει σε σημαντικούς συναισθηματικούς κινδύνους¹⁹. Επειδή το κορίτσι θα ενηλικιώνόταν σε 6 μήνες, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο αντιμετώπισε το θέμα με τη διαδικασία του κατεπείγοντος, καθώς δεν ήταν βέβαιο ότι οι γονείς της θα διατηρούσαν τη γονική μέριμνα μετά την ενηλικίωσή του. Το House of Lords δέχτηκε ότι η ευημερία και το βέλτιστο συμφέρον της Jeannette καθιστούσαν επιβεβλημένη τη στειρώσή της. Έκρινε, επίσης, ότι μία λιγότερο επεμβατική μέθοδος ελέγχου της εγκυμοσύνης θα ήταν μη ρεαλιστική και θα αλληλεπιδρούσε αρνητικά με τη φαρμακευτική αγωγή της επιληψίας που ακολουθούσε η Jeannette. Επίσης, η μη στειρώση της Jeannette σε συνδυασμό με την παχυσαρκία της καθιστούσαν τη διάγνωση μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης αδύνατη.

Σε μία άλλη υπόθεση που απασχόλησε επίσης τα δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου²⁰, η βασεκτομή θεωρήθηκε ότι εξυπηρετούσε το βέλτιστο συμφέρον ενός 37χρονου ατόμου, του DE, που έπασχε από διανοητική αναπηρία. Το πρόβλημα δημιουργήθηκε όταν η μακροχρόνια σύντροφος του DE, που ήταν επίσης άτομο με διανοητική αναπηρία, έμεινε έγκυος. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην επιβολή αυστηρών περιορισμών προκειμένου το ζευγάρι να μην μένει μόνο του. Οι γονείς του DE ζήτησαν από το δικαστήριο μαζί με τις υπηρεσίες υγείας έγκριση προκειμένου να υποχρεωθεί να υποστεί βασεκτομή, υποστηρίζοντας ότι μια τέτοια διαδικασία θα αποκαθιστούσε την ανεξαρτησία του και θα απέτρεπε τις εγκυμοσύνες. Το δικαστήριο θεώρησε ότι ο DE δεν είχε ικανότητα να αποφασίσει αν θα συναινούσε στη διαδικασία. Έκρινε τη βασεκτομή νόμιμη και προς το βέλτιστο συμφέρον του DE και εξουσιοδότησε τις τοπικές ιατρικές αρχές να διεκπεραιώσουν την όλη διαδικασία. Το δικαστήριο, μάλιστα, οδηγήθηκε στην απόφαση αυτή παρά την αμφιθυμία του DE για τη βασεκτομή και την επιθυμία του να χρησιμοποιήσει εφεξής προφυλακτικά²¹.

Υπάρχουν, όμως, ακόμα πιο προβληματικές αποφάσεις. Πιο συγκεκριμένα, ορισμένα δικαστήρια έχουν χαρακτηρίσει τη μη εθελούσια στειρώση γυναικών και κοριτσιών ως μέτρο που είχε ως σκοπό να τις προστατέψει από την σεξουαλική κακοποίηση και τις συνέπειές της, παρά την παντελή έλλειψη σύνδεσης του πρώτου στοιχείου με τη στειρώση. Για παράδειγμα, στην προαναφερθείσα απόφαση *Re H* το αυστραλιανό δικαστήριο δέχτηκε τη στειρώση του 12χρονου κοριτσιού με την αιτιολογία ότι «αν το κορίτσι έπεφτε θύμα σεξουαλικής κακοποίησης και έμενε έγκυος, το γεγονός αυτό θα συνιστούσε μία πολύ σύνθετη

14. Ibid, παρ. 208 και 205-206 (σημ. 14).

15. Βλ. *Re H* [2004] FamCa 496 (Austl).

16. Ibid, παρ. 49 (σημ. 16).

17. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 62 (σημ. 3).

18. Βλ. *Re B. (A MINOR)* [1988] 1 A.C. (H.L) (the "Jeannette's case").

19. Ibid, παρ. 199 (σημ. 19).

20. Βλ. *A NHS Trust v DE* [2013] EWHC 2562.

21. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 63 (σημ. 3).

από ηθικής και ιατρικής απόψεως περίπτωση. Η υστερεκτομή αντίθετα θα εξάλειφε τη δυνατότητα ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και τις περαιτέρω ιατρικές περιπλοκές που σχετίζονται με αυτή»²².

4. Το επιχείρημα του υπέρτερου συμφέροντος τρίτων προσώπων (συγγενών, οικείων ή της κοινωνίας)

Χαρακτηριστική είναι μια υπόθεση του 2010, που απασχόλησε το Οικογενειακό Δικαστήριο της Αυστραλίας, το οποίο επέτρεψε την πραγματοποίηση υστερεκτομής στην Άντζελα, ένα 11χρονο κορίτσι που έπασχε από το Rett Syndrome, δηλαδή από μία ασθένεια που προκαλεί σημαντικές σωματικές και διανοητικές βλάβες καθώς και επιληψία²³. Οι γονείς της Άντζελα αιτήθηκαν έγκριση για να προχωρήσουν σε στείρωση της προκειμένου να αποτρέψουν την περίοδό της, ισχυριζόμενοι ότι λιγότερο επεμβατικές μέθοδοι δεν θα ήταν αποτελεσματικές²⁴. Κατά τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας, κατατέθηκε ότι οι επιπτώσεις της στείρωσης στην Άντζελα θα ήταν περιορισμένες και ότι τα προβλήματα της έμμηνου ρύσης θα μπορούσαν να επιλυθούν με τον τρόπο αυτό. Κρίνοντας τη στείρωση ως επιλογή προς το βέλτιστο συμφέρον της Άντζελα, το δικαστήριο αναγνώρισε ότι λόγω της φύσης της αναπηρίας της η Άντζελα δεν είχε τη διανοητική ικανότητα να αναλογιστεί τι σημαίνει μια μελλοντική εγκυμοσύνη. Η στείρωση θα την απάλλαζε, επομένως, από το βάρος αυτό. Επιπλέον, αποδεχόμενο χωρίς κανέναν δισταγμό τα στοιχεία που δόθηκαν από έναν μαιευτήρα και έναν γυναικολόγο, το δικαστήριο έκρινε ότι η στείρωση της Άντζελα θα βελτιώνει σημαντικά την κοινωνική θέση της μητέρας της²⁵.

Στην αμερικανική υπόθεση *Ashley X*, μια ανήλικη ήταν διανοητικώς ανάπηρη και είχε περιγραφεί από τους γιατρούς της ως «μη κινητικό άτομο» με σοβαρές συνδυαστικές, αναπτυξιακές και διανοητικές αναπηρίες. Το 2006, όταν η ανήλικη ήταν 6 ετών, οι ιατροί ενός νοσοκομείου διεξήγαγαν, με την έγκριση των γονιών της, μια σειρά ιατρικών πράξεων που περιλάμβανε αναπτυξιακή καθυστέρηση μέσω ορμονοθεραπείας, υστερεκτομή και αφαίρεση και των δύο μαστών. Οι γιατροί δικαιολόγησαν τη μόνιμη αλλαγή που επέφεραν στο σώμα της Ashley X οι διαδικασίες με το επιχείρημα ότι θα της εξασφάλιζαν καλύτερη ποιότητα ζωής, επιτρέποντας στην οικογένειά της να τη φροντίζει καλύτερα, καθώς και θα της έδιναν τη δυνατότητα να διατηρήσει περισσότερη αξιοπρέπεια σε ένα σώμα που θα ήταν υγιέστερο, πιο άνετο για αυτή και περισσότερο ταιριαστό στην κατάσταση της ανάπτυξής

της. Όσον αφορά την υστερεκτομή, οι γονείς της Ashley X δήλωσαν ότι «αυτή δεν είχε ανάγκη την μήτρα της γιατί δεν θα έκανε ποτέ παιδιά»²⁶. Επιπλέον, οι γιατροί της Ashley X θεώρησαν ότι η υστερεκτομή θα ωφελούσε τόσο την ίδια όσο και την οικογένειά της διότι θα εξαφάνιζε τις περιπλοκές της περιόδου²⁷. Έτσι, το βέλτιστο συμφέρον της Ashley X θεωρήθηκε ότι ισοδυναμούσε με την ικανότητα των γονιών της να την κρατούν με εύκολο τρόπο στο σπίτι και να μπορούν να την μετακινούν. Είναι αξιοσημείωτο ότι όλες αυτές οι διαδικασίες έγιναν χωρίς την έγκριση δικαστηρίου, δηλαδή χωρίς δικαστική απόφαση, με την απλή έγκριση ενός εσωτερικού συμβουλίου βιοηθικής. Λίγα χρόνια αργότερα, μία έρευνα αποκάλυψε ότι στην υπόθεση αυτή το νοσοκομείο είχε παραβιάσει τη νομοθεσία²⁸. Παρόλα αυτά, η θεραπεία της Ashley X εξακολουθεί να είναι δημοφιλής σε ολόκληρο τον κόσμο με πάνω από 100 οικογένειες να υποβάλλουν τα παιδιά τους σε παρόμοιες διαδικασίες, ενώ χιλιάδες άλλες να εξετάζουν ως ενδεχόμενο την προσφυγή σε αυτές²⁹.

5. Το επιχείρημα ότι το άτομο με αναπηρία είναι ανίκανο να ασκήσει γονική μέριμνα

Η ανικανότητα του ατόμου με αναπηρία να είναι γονιός αποτελεί μία άλλη αιτιολογία της στείρωσης. Έτσι, στο πλαίσιο της στείρωσης, το ζήτημα μετατίθεται πλέον στο εάν η γυναίκα με αναπηρία θα μπορούσε να γίνει μια ικανή μητέρα σε περίπτωση που έμενε έγκυος και γεννούσε ένα παιδί. Τέτοια ερωτήματα γύρω από την ικανότητα άσκησης της γονικής μέριμνας εξαρτώνται από τον τύπο και τη σοβαρότητα της αναπηρίας που μπορεί να ποικίλει σε πολύ μεγάλο βαθμό. Έτσι, οι ανάπηρες γυναίκες, και κυρίως οι γυναίκες με διανοητικές αναπηρίες, αποτελούν συχνά αντικείμενο διάχυτων στερεοτύπων που αφορούν στην καταλληλότητά τους να γίνουν μητέρες και, γενικότερα, στην ικανότητά τους να ασκήσουν τα καθήκοντα που απορρέουν από τη γονική μέριμνα³⁰.

Στην υπόθεση της *Jeannette*³¹, για παράδειγμα, το House of Lords ενέκρινε τη στείρωσή της εν μέρει και λόγω «της

22. Ibid, σ. 64 (σημ. 3).

23. Βλ. *Re Angela* [2010] FamCA 98 (Austl).

24. Ibid, παρ. 20 (σημ. 23).

25. Ibid, παρ. 17 (σημ. 22) R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 65 (σημ. 3).

26. Βλ. The 'Ashley Treatment' Towards a Better Quality of Life for Pillow Angel, διαθέσιμο σε: <http://pillowangel.org/Ashley%20Treatment%20v7.pdf> (τελ. επίσκεψη 04.07.2018).

27. Βλ. J. KOMPLATT, The Ashley Treatment: The Current Legal Framework Protects the Wrong Rights, Minn. J.L. Sci. & Tech., 2009, σσ. 774-779, διαθέσιμο σε: <https://scholarship.law.umn.edu/mjlst/vol10/iss2/12> (τελ. επίσκεψη 04.07.2018).

28. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 66 (σημ. 3).

29. Βλ. E. PILKINGTON / K. MCVEIGH, 'Ashley treatment' on the rise amid concerns from disability rights group, The Guardian, Μάρτιος 2015, διαθέσιμο σε: <https://www.theguardian.com/society/2012/mar/15/ashley-treatment-rise-amid-concerns> (τελ. επίσκεψη 04.07.2018).

30. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 67 (σημ. 3).

31. Βλ. *Re H*, ό.π., (σημ. 17).

ανικανότητάς της να επιθυμήσει ή να νοιαστεί για ένα παιδί». Συνεπώς, «η επέμβαση θα ήταν προς το βέλτιστο συμφέρον της»³². Ειδικότερα, ένας εκ των δικαστών εξέφρασε την άποψη ότι «είναι εκτός πραγματικότητας να μιλάμε για το βασικό δικαίωμα ενός ατόμου στην αναπαραγωγή όταν το άτομο αυτό είναι ανίκανο να γνωρίζει τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ της σεξουαλικής συνεύρεσης και της γέννησης ενός παιδιού, τη φύση της εγκυμοσύνης, το τι περιλαμβάνει ένας τοκετός, καθώς και όταν δεν είναι σε θέση να διαμορφώσει μητρικά ένστικτα ή να νοιαστεί για ένα παιδί»³³. Συνεπώς, οι δικαστές ενδιαφέρθηκαν περισσότερο για την ικανότητα της Jeannette να γίνει μητέρα παρά για την ικανότητά της να κάνει μια επιλογή, έχοντας υπόψη όλα τα δεδομένα³⁴.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Αργεντινής ενέκρινε επίσης τη στέρωση της JVA, μιας 23χρονης γυναίκας με διανοητική αναπηρία, μετά από σχετική αίτηση της θείας και επιτρόπου της, προβάλλοντας ως επιχείρημα το δικαίωμα της JVA στην υγεία και σε ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης³⁵. Το κατώτερο δικαστήριο είχε αρνηθεί να εξουσιοδοτήσει τη στέρωση, δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στην επιθυμία της JVA να αποκτήσει κάποια ημέρα παιδιά. Ωστόσο, το εφετειακό δικαστήριο, μολοντί αναγνώρισε ότι υπάρχουν διεθνείς κανόνες που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα, δεν θεώρησε τους κανόνες αυτούς νομικά δεσμευτικούς, παρά τις προσπάθειες του διεθνούς νομοθέτη να εξασφαλίσει στα ΑμεΑ τη δυνατότητα να ζουν με αξιοπρέπεια. Επιπλέον, το δικαστήριο έκρινε ότι η άδεια στέρωσης της JVA δεν βασίστηκε μόνο στην ανάγκη να αποφευχθεί η εγκυμοσύνη, αλλά και στην ανάγκη να αφαιρεθούν όλα τα εμπόδια έτσι ώστε η JVA να απολαμβάνει με αποτελεσματικό τρόπο τα ανθρώπινα δικαιώματά της. Το δικαστήριο, υιοθετώντας την προσέγγιση ότι υπάρχουν *de facto* ανισότητες – μεταξύ των οποίων και η ανικανότητα των ατόμων να κατανοούν τις συνέπειες της τεκνοποίησης και του αυτοκαθορισμού – δέχτηκε ότι η διαφορετική μεταχείρισή της JVA ενώπιον του Νόμου δεν οδηγούσε σε αδικία. Όσον αφορά την JVA, έκρινε επίσης ότι η λειτουργικοί περιορισμοί της, η ανέχειά της και η προχωρημένη ηλικία της επιτρόπου της καθιστούσαν τη στέρωσή της επιβεβλημένη προκειμένου να έχει πλήρη σεξουαλική ζωή χωρίς να κινδυνεύει να επιβαρυνθεί από μία εγκυμοσύνη που θα την εμπόδιζε να απολαύσει με αποτελεσματικό τρόπο τα θεμελιώδη δικαιώματά της³⁶.

32. Ibid, παρ. 199 (σημ. 17).

33. Ibid, παρ. 204 (σημ. 17).

34. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 67 (σημ. 3).

35. Βλ. Superior Tribunal de Justicia RNg (STJ), 17.06.2011, *Asesor de Menores e Incapaces No 1 c. (A., J.V.)/insania/casacion (the "In re J.V.A.")*, No. 24837/10, Sentence No. 4.

36. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 67 (σημ. 3).

Τέλος, μία πρόσφατη απόφαση του Κολομβιανού Συνταγματικού Δικαστηρίου έγινε αντικείμενο έντονης κριτικής διεθνώς³⁷. Το Δικαστήριο θεώρησε επιτρεπτή τη συνεχιζόμενη πρακτική της στέρωσης ανηλίκων με συγκεκριμένες αναπηρίες, προβάλλοντας ως επιχείρημα ότι «ένα πρόσωπο που δεν μπορεί να κατανοήσει την φύση της διαδικασίας της στέρωσης ούτε τις συνέπειές της, όπως συμβαίνει με τα άτομα με σοβαρές και βαριές αναπηρίες, θα αξιολογήσει με δυσκολία τις ευθύνες της γονεϊκότητας». Η στέρωσή του, επομένως, συνιστά «μια μορφή προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του»³⁸.

III. Τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ΑμεΑ υπό το φως της Σύμβασης του ΟΗΕ για την προστασία των δικαιωμάτων τους

1. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Το δικαίωμα στη σωματική ακεραιότητα και το δικαίωμα στις αναπαραγωγικές επιλογές, το δικαίωμα ελευθερίας από βασανιστήρια και απάνθρωπη συμπεριφορά, που περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον ΟΗΕ, και την απαγόρευση της ακούσιας στέρωσης των ΑμεΑ, κατοχυρώνονται από μια σειρά διεθνών συμβάσεων για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ωστόσο, τα ΑμεΑ εξακολουθούν να υφίστανται συστηματικές και διάχυτες διακρίσεις που καταλήγουν πρακτικά στην άρνηση της απόλαυσης των αναπαραγωγικών και γονεϊκών δικαιωμάτων τους³⁹.

2. Γενικά χαρακτηριστικά και καινοτομίες της Σύμβασης

Η Σύμβαση για τα δικαιώματα των ΑμεΑ αποτελεί το πρώτο και το πιο ολοκληρωμένο διεθνές συμβατικό κείμενο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον 21ο αιώνα, όπως επίσης και την πρώτη νομικά δεσμευτική διεθνή σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έχει ως πεδίο εφαρμογής της ειδικά τα άτομα με αναπηρία⁴⁰. Υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ τον Δεκέμβριο του 2006 και άνοιξε για επικύρωση τον Μάρτιο του 2007. Η ταχύτητα με την οποία τέθηκε σε ισχύ και ο αριθμός των επικυρώσεων που έλαβε αποτελεί ρεκόρ για τον ΟΗΕ⁴¹. Αποτελεί, επίσης, την πρώτη διεθνή σύμβαση

37. Βλ. Decision of the Colombia Constitutional Court: Case 131/14 (Mar.11, 2014).

38. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 68 (σημ. 3).

39. Ibid, σ. 69 (σημ. 3).

40. Βλ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol, υιοθετήθηκε την 13.12.2006 και τέθηκε σε ισχύ την 04.05.2008, UNGA Res. 61/611.

41. Βλ. Η Σύμβαση σήμερα μετράει ήδη 175 επικυρώσεις και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο που την συνοδεύει 92 επικυρώσεις, διαθέσιμο σε: <http://www.un.org/disabilities/documents/maps/enablemap.jpg> (τελ. επίσκεψη 23.02.2018).

ανθρωπίνων δικαιωμάτων που είναι ανοιχτή για υπογραφή σε οργανισμούς περιφερειακής ολοκλήρωσης, καθώς και την πρώτη στην ιστορία της Ε.Ε. διεθνή σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων που υπογράφηκε από αυτή⁴².

Η Σύμβαση συνοδεύεται από ένα προαιρετικό πρωτόκολλο, που δημιουργεί έναν μηχανισμό ελέγχου ο οποίος δίνει τη δυνατότητα σε ένα οιοδήποτε δικαιοδοτικό όργανο του ΟΗΕ, την Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, να επιλαμβάνεται και να εξετάζει τόσο ατομικές όσο και συλλογικές αναφορές.

Υιοθετώντας το μοντέλο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Σύμβαση έχει ως αποστολή να προστατέψει και να προάγει τα δικαιώματα των ΑμεΑ. Επιδιώκει, πιο συγκεκριμένα, να εξασφαλίσει στα ΑμεΑ πλήρη και ισότιμη απόλαυση όλων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και να προωθήσει τον σεβασμό της εγγενούς αξιοπρέπειάς τους (άρθρο 1 της Σύμβασης ΟΗΕ). Δύο είναι οι σημαντικότερες καινοτομίες της Συμβάσεως: η πρώτη έγκειται στο γεγονός ότι εγκαταλείπει το παραδοσιακό ιατρικό ή φιλανθρωπικό μοντέλο της αναπηρίας, που εξακολουθεί να εφαρμόζεται σε ορισμένες χώρες, για χάρη του λεγόμενου κοινωνικού μοντέλου. Η δεύτερη καινοτομία της Σύμβασης είναι ότι κατοχυρώνει ένα μίγμα ατομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων υπέρ των ατόμων με αναπηρία, τονίζοντας το αδιαίρετο και την αλληλεξάρτηση των δικαιωμάτων αυτών.

3. Η μετάβαση από το ιατρικό στο κοινωνικό μοντέλο για την αναπηρία

Το ιατρικό μοντέλο αντιλαμβάνεται την αναπηρία ως δυσλειτουργία που χρειάζεται να αντιμετωπιστεί, να θεραπευθεί, να επιδιορθωθεί ή να αποκατασταθεί. Η αναπηρία αντιμετωπίζεται, με άλλα λόγια, ως απόκλιση από την κανονική κατάσταση της υγείας ενός ανθρώπου. Έτσι, ο αποκλεισμός των ανάπηρων ατόμων από την κοινωνία θεωρείται ως ατομικό πρόβλημα. Το ιατρικό μοντέλο βασίζεται σε δύο υποθέσεις με επικίνδυνες επιπτώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα: πρώτον, ότι τα ανάπηρα άτομα χρειάζονται καταφύγιο και κοινωνική περίθαλψη και δεύτερον, ότι η αναπηρία μπορεί να αποκλείσει τη δικαιопρακτική ικανότητα. Η πρώτη υπόθεση «νομιμοποίησε» τις χωριστές εγκαταστάσεις για τα ανάπηρα άτομα, δηλαδή τα ειδικά σχολεία, τα άσυλα ή τα προστατευόμενα εργαστήρια, ενώ η δεύτερη διαμόρφωσε το ιδεολογικό πλαίσιο για τη δημιουργία νομοθεσιών ψυχικής υγείας και επιτροπείας, οι οποίες υιοθετούν την αντίληψη ότι η ανα-

πηρία ισοδυναμεί με ανικανότητα⁴³.

Αντίθετα, το κοινωνικό μοντέλο αντιλαμβάνεται την αναπηρία ως κοινωνική κατασκευή και επιχειρεί να την ερμηνεύσει μέσω των μηχανισμών της διάκρισης και της καταπίεσης. Για τους υποστηρικτές του κοινωνικού μοντέλου, η αναπηρία θεωρείται μία απλή διαφορά μέσα στο συνεχές της ανθρώπινης ποικιλομορφίας. Θεμελιώδης αρχή του κοινωνικού μοντέλου είναι η διάκριση μεταξύ βλάβης και αναπηρίας. Ενώ η βλάβη σχετίζεται με μία κατάσταση του σώματος ή του νου, η αναπηρία είναι το αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο το περιβάλλον και η κοινωνία αντιδρούν σε αυτή τη βλάβη. Έτσι, με βάση αυτή την κεντρική διχοτόμηση μεταξύ βλάβης και αναπηρίας, ο αποκλεισμός των ανάπηρων ατόμων από την κοινωνία θεωρείται, από τους υποστηρικτές του κοινωνικού μοντέλου, ως το αποτέλεσμα των εμποδίων και των διακρίσεων που θέτει σε αυτά η ίδια η κοινωνία⁴⁴.

Η αλλαγή παραδείγματος από το ιατρικό στο κοινωνικό μοντέλο αναπηρίας έχει συχνά χαρακτηριστεί ως το βασικό επίτευγμα της Σύμβασης. Ενώ η Σύμβαση δεν περιέχει έναν ορισμό για την αναπηρία, επιβεβαιώνει στο άρθρο 2 το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας, σε αντίθεση προς το ιατρικό μοντέλο⁴⁵. Ωστόσο, κατά μία άποψη, η Σύμβαση προχωρά ένα ακόμα βήμα παραπέρα: κωδικοποιεί επιπλέον ένα νέο μοντέλο ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τα άτομα με αναπηρία⁴⁶.

Πέραν αυτού, η Σύμβαση δημιουργεί ένα μίγμα δικαιωμάτων, αποτελούμενο τόσο από κλασικά ατομικά δικαιώματα, όπως η ελευθερία, όσο και από ουσιαστικά κοινωνικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Στη συνέχεια, ενεργοποιεί τα δύο αυτά σύνολα δικαιωμάτων, εξασφαλίζοντας την ισότιμη και αποτελεσματική απόλαυσή τους μέσω της αρχής της μη διάκρισης. Με άλλα λόγια, σκοπός της Σύμβασης δεν είναι να δημιουργήσει νέα δικαιώματα, αλλά να εξασφαλίσει ότι τα υπάρχοντα δικαιώματα θα είναι αποτελεσματικά για τα άτομα με αναπηρία⁴⁷. Έτσι, η Σύμβαση αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα διεθνούς κειμένου που αναγνωρίζει το αδιαίρετο και την αλληλεξάρτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δεν

42. Η Ε.Ε. αποτελεί ένα από τα πρώτα 82 μέρη που υπέγραψαν τη Σύμβαση την πρώτη ημέρα που αυτή άνοιξε για υπογραφές και την επικύρωσε την 23.12.2010, όχι όμως και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο.

43. Βλ. T. DEGENER, A New Human Rights Model of Disability, σε V. Della Fina ... [et al.] (eds.), The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities – A Commentary, Springer International Publishing AG Cham Switzerland, 2017, σ. 42.

44. Ibid, σ. 43 (σημ. 44).

45. Βλ. D. FERRI, The Conclusion of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities by the EC/EU: A Constitutional Perspective, Eur. Y.B. Disability L., 2010, σσ. 51-52.

46. Βλ. T. DEGENER, ό.π., σσ. 44-53 (σημ. 44).

47. Βλ. G. QUINN, The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Toward an New International Politics of Disability, Tex. J on. C.L. & C.R., 2009, σσ. 42-43.

εμπεριέχει απλώς όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά τα διαπλάθει στο κείμενό της με τέτοιον τρόπο, ώστε να αποκαλύπτεται η αλληλεξάρτηση και η συσχέτισή τους⁴⁸.

Για την αντιμετώπιση της εκτεταμένης και συστημικής διάκρισης που υφίστανται τα άτομα με αναπηρία, η Σύμβαση κατοχυρώνει μια σειρά από γενικές αρχές που διατρέχουν το σύνολό της και μορφοποιούν τη συνολική της προσέγγιση.

Πρόκειται ειδικότερα για:

(α) τον σεβασμό της εγγενούς αξιοπρέπειας και της ατομικής αυτονομίας, συμπεριλαμβανομένης και της ελευθερίας να κάνει κανείς τις δικές του επιλογές και να είναι ανεξάρτητος,

(β) την αρχή της μη διάκρισης,

(γ) την αρχή της πλήρους και αποτελεσματικής συμμετοχής και ένταξης στην κοινωνία,

(δ) τον σεβασμό της διαφορετικότητας και την αποδοχή των ΑμεΑ ως μέρους της ανθρώπινης ποικιλομορφίας της ανθρωπότητας,

(ε) την αρχή της ισότητας των ευκαιριών,

(στ) την αρχή της προσβασιμότητας,

(ζ) την αρχή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών,

(θ) τον σεβασμό για τις εξελισσόμενες δυνατότητες των παιδιών με αναπηρία και τον σεβασμό του δικαιώματός τους να διατηρήσουν την ταυτότητά τους (άρθρο 3)⁴⁹.

4. Η προστασία της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ΑμεΑ

Η Σύμβαση είναι ιδιαίτερα σημαντική στην κατοχύρωση των σεξουαλικών, αναπαραγωγικών και γονικών δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρίες⁵⁰. Ενώ διασφαλίζει τα δικαιώματα όλων των ατόμων με αναπηρία, αναγνωρίζει επίσης ότι συγκεκριμένες κατηγορίες αναπήρων, όπως οι γυναίκες και τα νεαρά κορίτσια, αντιμετωπίζουν πολλαπλές ή πιο οξυμένες διακρίσεις, οι οποίες τις φέρνουν αντιμέτωπες με τη βία, τη βλάβη, την κακοποίηση, την παραμέληση, την αμελή μεταχείριση, την κακομεταχείριση και την εκμετάλλευση⁵¹. Επιπλέον, μολονότι η Σύμβαση δεν απαγορεύει ρητά τη μη συναινετική στέρωση, εξασφαλίζει στα άτομα με αναπηρία έναν αριθμό δικαιωμάτων που τους παρέχουν προστασία ενάντια σε τέτοιου είδους διαδικασίες⁵². Πράγματι, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία έχει ζητήσει επανειλημμένα από τα κράτη να εφαρμόσουν μέτρα ενάντια στην ακούσια στέρωση προσώπων με αναπηρία.

Όσον αφορά το ουσιαστικό μέρος της, η Σύμβαση δεν κατοχυρώνει μόνο την τυπική ισότητα αλλά και την ουσιαστική ισότητα. Για τον λόγο αυτό, προβλέπει ότι τα κράτη έχουν θετικές υποχρεώσεις να την υλοποιήσουν. Οφείλουν, για παράδειγμα, να παρέχουν υποστήριξη στα ΑμεΑ κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας⁵³.

4.1. Τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ΑμεΑ ως έκφραση του δικαιώματος στην προσωπική ακεραιότητα

Τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία απορρέουν από το δικαίωμά τους στην προσωπική ακεραιότητα.

Τα άρθρα 15 και 16 της Σύμβασης συνδέονται με την κακοποίηση και την κακομεταχείριση των προσώπων με αναπηρία και θα πρέπει να ερμηνεύονται έτσι ώστε να περιλαμβάνουν στο περιεχόμενό τους την απαγόρευση της εξαναγκαστικής ή ακούσιας στέρωσής τους. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 15 της Σύμβασης απαγορεύει τα βασανιστήρια και τη σκληρή, απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία⁵⁴, όπως επίσης και την υποβολή σε επιστημονικά πειράματα χωρίς συναίνεση. Το άρθρο 16 της Σύμβασης κηρύσσει ότι όλα τα άτομα με αναπηρία είναι ελεύθερα από όλες τις μορφές εκμετάλλευσης, βίας και εξαπάτησης, συμπεριλαμβανομένων των εκφάνσεων που βασίζονται στο φύλο τους, ενώ υποχρεώνει επίσης τα κράτη μέρη να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την πρόληψη όλων των μορφών εκμετάλλευσης, βίας και κακοποίησης, εξασφαλίζοντας κατάλληλες μορφές βοήθειας, φιλικά προσκείμενες στο φύλο και στην ηλικία, για την υποστήριξη των ΑμεΑ, των οικογενειών τους καθώς και των ατόμων που έχουν αναλάβει τη φροντίδα τους⁵⁵.

Στα μέτρα αυτά συμπεριλαμβάνεται και η παροχή πληροφοριών και εκπαίδευσης με στόχο την αποφυγή, αναγνώριση και αναφορά περιστατικών εκμετάλλευσης, βίας και κακοποίησης. Τα κράτη μέρη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι οι υπηρεσίες προστασίας είναι φιλικά προσκείμενες στο φύλο και στην αναπηρία. Για την πρόληψη όλων των μορφών εκμετάλλευσης, βίας και κακοποίησης, τα κράτη μέρη οφείλουν να διασφαλίσουν ότι όλες οι εγκαταστάσεις και τα προγράμματα, που είναι σχεδιασμένα για να εξυπηρετούν τα ΑμεΑ, τελούν υπό την αποτελεσματική εποπτεία ανεξάρτητων αρχών. Αυτή ακριβώς η επιβαλλόμενη υποχρέωση είναι ιδιαίτερα σημαντική για τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ΑμεΑ ως έκφραση του δικαιώματος στην προσωπική ακεραιότητα.

48. Βλ. T. DEGENER, *ό.π.*, σ. 44 (σημ. 44).

49. Βλ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, *ό.π.*, άρθρο 3 (σημ. 41).

50. Βλ. Rocking the Cradle, *ό.π.*, σσ. 77-82 (σημ. 5).

51. Βλ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, *ό.π.*, προοίμιο, παρ. 17 (σημ. 41).

52. Βλ. M. SCHAAF, Negotiating Sexuality in the Convention on

the Rights of Persons with Disabilities, International Journal on Human Rights, 2011, σ. 123.

53. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, *ό.π.*, σ. 70 (σημ. 3).

54. Βλ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, *ό.π.*, άρθρο 15 (σημ. 41).

55. Ibid, άρθρο 16 (σημ. 41).

αλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματα των ΑμεΑ, καθώς οι γυναίκες με αναπηρίες αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα οξυμμένο κίνδυνο να υποστούν βία και κακοποίηση που περιλαμβάνει και την σεξουαλική κακοποίηση⁵⁶.

Τέλος, στο άρθρο 17 της Σύμβασης κατοχυρώνεται ένα θετικό δικαίωμα σεβασμού της διανοητικής και φυσικής ακεραιότητας των ΑμεΑ σε ίση βάση με τους άλλους. Το παραπάνω άρθρο απαγορεύει, επομένως, όλες τις μη συναινετικές ιατρικές επεμβάσεις σε βάρος των ΑμεΑ και, κατά συνέπεια, και την ακούσια στέρωσή τους⁵⁷.

4.2. Υπηρεσίες αναπαραγωγικής περίθαλψης και πληροφόρησης

Όπως παρατηρήθηκε ανωτέρω, τα άτομα με αναπηρίες αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια όσον αφορά την πρόσβασή τους σε υπηρεσίες αναπαραγωγής, περίθαλψης και πληροφόρησης, παρόλο που οι υπηρεσίες αυτές είναι κρίσιμες για την απόλαυση των σεξουαλικών, αναπαραγωγικών και γονεϊκών δικαιωμάτων τους. Μολονότι στο αρχικό σχέδιο της Σύμβασης είχε ενσωματωθεί ένα διακριτό δικαίωμα στις υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, τελικά το δικαίωμα αυτό προσαρμόστηκε στα άρθρα 23 και 25 της Σύμβασης που αφορούν αντίστοιχα στο δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή και στην υγεία⁵⁸.

Ειδικότερα, το άρθρο 25(α) της Σύμβασης προβλέπει ότι τα κράτη υποχρεούνται να παρέχουν στα ΑμεΑ το ίδιο εύρος, ποιότητα και επίπεδο ελεύθερης ή προσιτής υγειονομικής περίθαλψης και προγραμμάτων, όπως προβλέπεται και για τα υπόλοιπα άτομα, συμπεριλαμβανομένου και του τομέα της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας και των, βασισμένων στον πληθυσμό, προγραμμάτων δημόσιας υγείας. Στην παρ. δ' του άρθρου 25 προβλέπεται, εξάλλου, ότι τα κράτη μέρη υποχρεούνται να απαιτούν από τους επαγγελματίες της υγείας να προσφέρουν φροντίδα ίδιας ποιότητας στα άτομα με αναπηρίες, όπως και στους άλλους, βάσει της ελεύθερης και ενημερωμένης συγκατάθεσης, αυξάνοντας, μεταξύ άλλων, την ευαισθητοποίηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, την αξιοπρέπεια, την αυτονομία και τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρίες, μέσω της κατάρτισης και της δημοσίευσης ηθικών προτύπων για τη δημόσια και ιδιωτική υγειονομική περίθαλψη. Επομένως, από την παραπάνω διάταξη προκύπτει ανεπιφύλακτα ότι οι διαδικασίες στέρωσης επιτρέπονται μόνο εφόσον δοθεί ελεύθερη και ενημερωμένη συναίνεση του ατόμου που τις υφίσταται⁵⁹.

4.3. Οικογένεια και γονεϊκότητα

Ένα από τα σημαντικότερα δικαιώματα που στερούνται, σύμφωνα με τα παραπάνω, τα ΑμεΑ, είναι το δικαίωμα να γίνουν γονείς⁶⁰. Το άρθρο 23 της Σύμβασης παρέχει την πιο σχετική διασφάλιση των δικαιωμάτων τους να δημιουργούν και να συντηρούν οικογένειες. Το εν λόγω άρθρο υποχρεώνει τα κράτη μέρη να λάβουν αποτελεσματικά και κατάλληλα μέτρα προκειμένου να εξαλείψουν τις διακρίσεις σε βάρος των ΑμεΑ για ένα τεράστιο εύρος ζητημάτων, όπως είναι ειδικότερα ο γάμος, η οικογένεια, η γονεϊκότητα και οι σχέσεις. Στην παραπάνω διάταξη αναγνωρίζονται ειδικότερα:

1^ο: το δικαίωμα των ΑμεΑ, που είναι σε ηλικία γάμου, να παντρεύονται και να δημιουργούν οικογένεια, εφόσον υπάρχει ελεύθερη και πλήρης συγκατάθεση των συζύγων,

2^ο: τα δικαιώματα των ΑμεΑ να αποφασίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα για τον αριθμό των παιδιών που θα κάνουν, καθώς και για το χρονικό διάστημα στο οποίο θα τα αποκτήσουν. Τα ΑμεΑ πρέπει να έχουν πρόσβαση σε ηλικιακά κατάλληλη πληροφόρηση και εκπαίδευση για την αναπαραγωγή και τον οικογενειακό προγραμματισμό και θα πρέπει να τους παρέχονται τα απαραίτητα μέσα για να διευκολύνονται κατά την άσκηση των δικαιωμάτων αυτών,

3^ο: τα ΑμεΑ, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, διατηρούν την ικανότητα αναπαραγωγής σε ίση βάση με τους άλλους⁶¹.

Επίσης, με τη ρητή απαγόρευση του χωρισμού του παιδιού από τους γονείς του εξαιτίας της αναπηρίας, τα κράτη μέρη εξασφαλίζουν ότι το παιδί δεν θα αποχωρίζεται τους γονείς του παρά τη θέλησή του, εκτός αν οι αρμόδιες αρχές αποφασίσουν, με την επιφύλαξη δικαστικής αναθεώρησης και σύμφωνα με το εφαρμοστέο δίκαιο και τις διαδικασίες, ότι ο χωρισμός αυτός είναι απαραίτητος για το συμφέρον του παιδιού. Σε καμία περίπτωση κανένα παιδί δεν θα χωριστεί από τους γονείς του εξαιτίας της αναπηρίας, είτε του παιδιού είτε του ενός είτε και των δύο γονέων⁶².

Τέλος, κατοχυρώνει το δικαίωμα επιλογής του αριθμού των παιδιών που θα κάνουν τα ΑμεΑ και το πότε θα κάνουν παιδιά.

Το άρθρο 25 παρέχει μία ευρύτατη εγγύηση μη διάκρισης προς τους γονείς με αναπηρία και επιβάλλει στα κράτη να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα. Μέχρι στιγμής, ήδη στην υπόθεση *Suchita Srivastava & Anr. Vs Chandigarh Administration*⁶³, ινδικό δικαστήριο επικαλέστηκε τη Σύμ-

56. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 72 (σημ. 3).

57. Βλ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., άρθρο 17 (σημ. 41).

58. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 72 (σημ. 3).

59. Βλ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., άρθρο 25 (σημ. 41).

60. Βλ. Rocking the Cradle, ό.π., σ. 43 (σημ. 5).

61. Βλ. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., άρθρο 23 (σημ. 41).

62. Βλ. R.M. POWELL / A.M. STEIN, ό.π., σ. 75 (σημ. 3).

63. Βλ. *Suchita Srivastava & Anr. Vs Chandigarh Administration*, 243 A.I.R. 2010 S.c. 235.

βαση προκειμένου να απορρίψει αίτημα της Ινδικής Κυβέρνησης να ζητήσει εξουσιοδότηση προκειμένου να τερματίσει την εγκυμοσύνη μιας γυναίκας με διανοητική αναπηρία και διέταξε την τοπική κυβέρνηση να παρέχει την κατάλληλη υποστήριξη στη γυναίκα αυτή και το παιδί. Από τους σχολιαστές της Σύμβασης το δικαίωμα σε κατάλληλη υποστήριξη μεταφράζεται τόσο σε προσαρμοσμένο εξοπλισμό όσο και στην απαγόρευση εμποδίων σε ανθρώπους με αναπηρία να γίνουν ανάδοχοι γονείς ή να υιοθετήσουν⁶⁴.

4.4. Δικαιοπρακτική ικανότητα

Όπως έγινε αντιληπτό στις αποφάσεις που αναλύθηκαν προηγουμένως, το ζήτημα που αφορά στη συναίνεση και στην αναγνώριση δικαιοπρακτικής ικανότητας σε περιπτώσεις ακούσιας στέρωσης, ειδικά σε ανθρώπους με διανοητικές και ψυχιατρικές αναπηρίες, απασχολεί συχνά τα δικαστήρια. Ειδικότερα, τα ΑμεΑ αποτελούν την ομάδα εκείνη των προσώπων που τους αρνούνται, με τη μεγαλύτερη συχνότητα, τη δικαιοπρακτική ικανότητα⁶⁵. Το άρθρο 12 της Σύμβασης δίνει απάντηση σε αυτή την πραγματικότητα. Η ικανότητα προς δικαιοπραξία δεν έχει μόνο την έννοια της παθητικής αποδοχής των δικαιωμάτων, αλλά και της ικανότητας άσκησης των δικαιωμάτων αυτών. Σύμφωνα με γενικό σχόλιο της Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, το άρθρο 12 της Σύμβασης σημαίνει⁶⁶: «*ότι το μοντέλο ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Σύμβασης σηματοδοτεί μία στροφή από την υποκατάσταση στη λήψη αποφάσεων στην υποβοηθούμενη λήψη αποφάσεων*». Σύμφωνα με αυτή τη συλλογιστική, «*υποστήριξη κατά την άσκηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας σημαίνει σεβασμό στα δικαιώματα, τη βούληση και τις προτιμήσεις των ατόμων με αναπηρία. Η υποστήριξη αυτή δεν θα πρέπει να καταλήγει ποτέ στην υποκατάστασή τους κατά τη λήψη μιας απόφασης*». Αυτή η προσέγγιση είναι σχεδόν επαναστατική και ανατρέπει όλη τη συλλογιστική των δικαστικών αποφάσεων που αναλύθηκαν στο πρώτο μέρος της μελέτης.

IV. Επίλογος – Συμπεράσματα

Παρότι τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ΑμεΑ έχουν σε μεγάλο βαθμό αναγνωριστεί ως κομμάτι των πιο βασικών δικαιωμάτων, τα εν λόγω άτομα εξακολουθούν να βιώνουν σημαντικές και διάχυτες διακρίσεις στον τομέα αυτό. Πράγματι, για τα άτομα με αναπηρίες, η νομολογία πάνω σε ζητήματα αυτού του είδους δικαιωμάτων έχει επικεντρωθεί μονομερώς και συντριπτικά στη μη εθελούσια στέρωση, στην υποχρεωτική άμβλωση και την αφαίρεση της γονικής μέριμνας των παιδιών, αντί να

διασφαλίσει την ισότιμη πρόσβαση στις υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, στην πληροφόρηση και στην άσκηση της γονικής μέριμνας.

Η στέρηση των σεξουαλικών, αναπαραγωγικών και γονεϊκών δικαιωμάτων των ΑμεΑ αποτελεί σε μεγάλο βαθμό προϊόν μακρόχρονων στερεοτύπων που αναπαριστούν τα άτομα με αναπηρία, είτε ως σεξουαλικά είτε ως ανίκανα να δεσμευτούν με στενές προσωπικές σχέσεις ή σεξουαλικές και αναπαραγωγικές δραστηριότητες. Η στέρηση αποτελεί την ενσάρκωση ενός στίγματος που τα ΑμεΑ φέρουν όσον αφορά τα δικαιώματα αυτού του είδους. Διαχρονικά, όπως επιδιώχθηκε να αναδειχθεί στην παρούσα μελέτη, η νομολογία σε διάφορες έννομες τάξεις έχει την τάση να περιορίζει τα δικαιώματα των ΑμεΑ. Αυτά ακριβώς τα στερεότυπα, με ιστορική αφετηρία τις θεωρίες της ευγονικής αλλά και νεότερες προσεγγίσεις άμεσα ή έμμεσα επηρεασμένες από αυτή, οδήγησαν τους εθνικούς δικαστές να θεωρήσουν ως δεδομένη την ανικανότητα αναπαραγωγικού αυτοπροσδιορισμού των ΑμεΑ, ενώ οι επιθυμίες τους να τεκνοποιήσουν αγνοήθηκαν εντελώς.

Η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία αποτελεί ένα σημαντικό διεθνές κείμενο που σηματοδοτεί την αλλαγή παραδείγματος στον τρόπο με τον οποίο γίνονται αντιληπτά και εφαρμόζονται τα σεξουαλικά, αναπαραγωγικά και γονεϊκά δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία. Η Σύμβαση επιβάλλει ίση πρόσβαση σε όλα τα είδη υγειονομικής περίθαλψης, συμπεριλαμβανομένων και των υπηρεσιών σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας. Επιβάλλει τον σεβασμό των οικογενειακών και γονεϊκών σχέσεων και απαιτεί την αναγνώριση της προσωπικής αυτονομίας του ατόμου, ακόμα και αν αυτή απαιτεί μηχανισμούς υποστήριξης. «Σπάει» έτσι ιστορικά στερεότυπα πολλών αιώνων.

Ωστόσο, παρά την πολύ ενθαρρυντική αφετηρία της, η επιτυχία της Σύμβασης είναι ακόμα το ζητούμενο. Μια σειρά από πεδία μελλοντικών αντιπαραθέσεων μένουν ανοιχτά για να την επιβεβαιώσουν. Η λήψη υπόψη της συναίνεσης του ατόμου με αναπηρία πριν από οποιαδήποτε επέμβαση στην προσωπική και σωματική του ακεραιότητα θα αποτελέσει το πρώτο τεστ για την επιτυχία της Σύμβασης. Το άρθρο 12 ανατρέπει μια νομολογιακή προσέγγιση, η οποία δεν λάμβανε υπόψη τη συναίνεση των ατόμων με αναπηρία, και την αντικαθιστά με έναν μηχανισμό που ξεκινάει ακριβώς από αυτή. Επίσης, η επιρροή της Σύμβασης στην αναμόρφωση του θεσμού της επιτροπείας και της δικαστικής συμπαράστασης αποτελεί ένα άλλο πεδίο μελλοντικής σύγκρουσης. Τέλος, ο ρόλος των τρίτων στο πολύπλοκο πλέγμα των σχέσεων των ατόμων με αναπηρία με την κοινωνία υπό το φως των διατάξεων της Σύμβασης θα είναι ένα τρίτο μελλοντικό πεδίο αντιπαραθέσης.

64. Βλ. R.M. POWELL /A.M. STEIN, ό.π., σ. 75 (σημ. 3).

65. Ibid.

66. Βλ. UNCRPD Comm., General Comment No.1 (2014) – Art.12: Equal recognition before the Law, 11th Sess., UN DOC. CRPD/C/GC/1, 8 (May 18, 2014).

Οι αξίες του κράτους δικαίου και της ανεξαρτησίας ως δίοδοι για το ΔΕΕ για τον περιορισμό της κανονιστικής αυτονομίας των κρατών μελών: προς μια «ολοένα στενότερη Ένωση»;

Κωνσταντίνα-Αντιγόνη Πούλου*

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής, ΔΕΕ) αναδεικνύεται, ενόψει της πρόσφατης νομολογίας του, σε θεματοφύλακα των θεμελιωδών αξιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ιδίως αυτών της ανεξαρτησίας, τόσο της δικαστικής όσο και του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών (εφεξής, ΕΣΚΤ), και του κράτους δικαίου. Οι σύγχρονες εξελίξεις σχετικά με την κρίση του κράτους δικαίου, στο επίκεντρο των οποίων βρίσκονται η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία, δεν θα μπορούσαν να αφήσουν αδιάφορο το ανώτατο δικαιοδοτικό όργανο της Ένωσης. Ειδικότερα, μέσα από μια συγκριτική ανάλυση της ιδιόμορφης δομής του ευρωπαϊκού δικαστικού και τραπεζικού συστήματος προκύπτει το κοινό συμπέρασμα της διπλής ιδιότητας των εθνικών δικαστηρίων και των Εθνικών Κεντρικών Τραπεζών (εφεξής, ΕθνΚΤ) ως ταυτόχρονα εθνικών και ευρωπαϊκών οργανισμών. Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό αποτέλεσε και τη συνταγματική δίοδο για το ΔΕΕ για τη διείσδυση στην κανονιστική και δικονομική αυτονομία των κρατών μελών, με περίτρανα παραδείγματα τις αποφάσεις του στις υποθέσεις *ASJP* και *Rīmsēvičs* κατά Λετονίας. Το ερώτημα που ανακύπτει και στις δύο περιπτώσεις αφορά στα συνταγματικά όρια, τα οποία διευρύνθηκαν – αν δεν ξεπεράστηκαν – από το ΔΕΕ, με αποτέλεσμα την επέκταση των εξουσιών του και την αντίστοιχη επέμβαση στην αυτονομία των κρατών μελών.

Θεμελιώδεις αξίες της Ένωσης – κράτος δικαίου – δικαστική ανεξαρτησία – αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης – ανεξαρτησία του ΕΣΚΤ – λειτουργική ανεξαρτησία διοικητών ΕθνΚΤ – περιορισμός αυτονομίας κρατών μελών

I. Εισαγωγή

Η τελευταία δεκαετία μπορεί κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως μια δεκαετία «πολυκρίσεων». Ξεκινώντας με τα «PIIGS»¹ και την – ακόμα παρούσα σε κάποια κράτη μέλη – οικονομική κρίση, προχωρώντας στο Brexit, την επιτομή της πολιτικής κρίσης, και καταλήγοντας στην κρίση του κράτους δικαίου με πρωταγωνιστές την Πολωνία και την Ουγγαρία, η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί να (επανα)καθορίσει τον ρόλο της και να αντιδράσει καταλλήλως. Πέρα από κάθε προσδοκία ή ακόμα και φαντασία, το 2017 ενεργοποιήθηκαν για πρώτη φορά στην ιστορία της Ένωσης τα άρθρα 7 και 50 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (εφεξής, ΣΕΕ). Έκτοτε, κάθε βήμα και μέτρο των ευρωπαϊκών θεσμών έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά αυτή την προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του ρόλου του ευρωπαϊκού δικαίου.

Σε αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έμεινε αμέτοχο αλλά αντιθέτως κατέστησε σαφές στα κράτη μέλη πόσο βαθιά μπορεί να διεισδύσει το ευρωπαϊκό δίκαιο, με την υπόθεση *Rīmsēvičs* κατά Λετονίας² να καταλήγει μάλιστα σε ακύρωση μιας εθνικής διοικητικής απόφασης. Αυτή η απόφαση-σταθμός, σε συνδυασμό με την προηγούμενη απόφασή του στην υπόθεση *ASJP*³,

η οποία αποτέλεσε με τη σειρά της σημείο καμπής του ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου, υποδεικνύουν τη δημιουργία ενός μοτίβου, στην καρδιά του οποίου βρίσκεται μια θεμελιώδης έννοια: αυτή της ανεξαρτησίας. Τόσο η ανεξαρτησία των δικαστών όσο και η ανεξαρτησία του ΕΣΚΤ αποτελούν από εδώ και στο εξής τον «συνταγματική» δίαυλο στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών μελών. Έτσι, εθνικά μέτρα με σκοπό την αναδιοργάνωση του δικαστικού συστήματος ή εθνικές αποφάσεις που απαλλάσσουν – έστω και προσωρινά – τον διοικητή μιας εθνικής κεντρικής τράπεζας από τα καθήκοντά του δεν εκφεύγουν του δικαστικού ελέγχου του ΔΕΕ.

Οι ομοιότητες που προκύπτουν από τη σθεναρή και πρωτοποριακή στάση του ΔΕΕ στις προαναφερθείσες αποφάσεις, καθώς και από την ίδια τη δομή του δικαστικού και τραπεζικού συστήματος, προσφέρουν τη δυνατότητα καθολικής αξιολόγησης του ρόλου του ΔΕΕ ως προστάτη της ανεξαρτησίας σε αυτούς τους τομείς. Η επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου στις υπό μνεία υποθέσεις εισάγει μια καινοτόμο ανάγνωση του ευρωπαϊκού δικαίου, ενώ ταυτόχρονα θέτει σημαντικά ερωτήματα για το εναπομείναν εύρος της εθνικής αυτονομίας των κρατών μελών. Ακόμα και στις υποθέσεις για τις οποίες τα κράτη μέλη είναι πεπεισμένα ότι δεν εμπíπτουν στη σφαίρα του ευρωπαϊκού δικαίου, το ΔΕΕ έχει διαφορετική άποψη.

Βάσει των ανωτέρω, σκοπός αυτού του άρθρου είναι η σκιαγράφηση του ανερχόμενου μοτίβου του ΔΕΕ, στην καρδιά του οποίου οι έννοιες της ανεξαρτησίας και του κράτους δικαίου παίζουν κεντρικό ρόλο. Στα πρώτα δύο μέρη θα γίνει ανάλυση του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού δικαστικού συστήματος και του ΕΣΚΤ, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο διπτός ρόλος των εθνικών θε-

* ΜΔΕ, ΜJur, Επιστ. Συνεργάτης του Καθ. Δρ. W. Kahl, Ινστιτούτο Γερμανικού και Ευρωπαϊκού Διοικητικού Δικαίου, Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης

1. «PIIGS» για: Πορτογαλία, Ιταλία, Ιρλανδία, Ελλάδα και Ισπανία.

2. Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις ΔΕΕ C-202/18 και C-238/18, *Rīmsēvičs*/Λετονία, 26.02.2019, ECLI:EU:C:2019:139.

3. ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117.

σμών ως ταυτόχρονα ευρωπαϊκών και εθνικών. Το τρίτο και τέταρτο μέρος του άρθρου υπογραμμίζουν τη νέα συνταγματική διάσταση της δικαστικής ανεξαρτησίας και της ανεξαρτησίας του ΕΣΚΤ, ενώ παράλληλα παρατίθενται οι λόγοι και οι συνταγματικές προεκτάσεις αυτής της εξέλιξης. Το άρθρο κλείνει με κάποιες παρατηρήσεις-συμπεράσματα.

II. Το ευρωπαϊκό δικαστικό σύστημα

Εκ πρώτης όψης, η κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων φαίνεται ξεκάθαρη. Σύμφωνα με το άρθρο 19 παρ. 3 ΣΕΕ, το ΔΕΕ είναι αρμόδιο να αποφαινεται επί των προσφυγών που ασκούνται από κράτος μέλος, θεσμικό όργανο ή φυσικά ή νομικά πρόσωπα προδικαστικώς, κατόπιν αιτήματος εθνικών δικαστηρίων, επί της ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης ή επί του κύρους πράξεων που εκδόθηκαν από τα θεσμικά όργανα και επί των λοιπών περιπτώσεων που προβλέπονται από τις Συνθήκες. Το άρθρο 263 ΣΛΕΕ προσδιορίζει περαιτέρω ότι η εξουσία του ΔΕΕ να ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων των θεσμικών οργάνων και, στη συνέχεια, να προβαίνει στην ακύρωσή τους θεμελιώνεται στην αναρμοδιότητα, στην παράβαση ουσιώδους τύπου, στην παράβαση των Συνθηκών ή οποιουδήποτε κανόνα δικαίου σχετικού με την εφαρμογή τους ή στην κατάχρηση εξουσίας. Σε πρώτο επίπεδο, επομένως, δικαιοδοσία για τον έλεγχο νομιμότητας των θεσμικών οργάνων έχει αποκλειστικά το ΔΕΕ και σε καμία περίπτωση τα εθνικά δικαστήρια. Συνταγματικά, αντίστοιχη εξουσία ακύρωσης δεν έχει απονεμηθεί – τουλάχιστον ρητά – στο ΔΕΕ σε σχέση με εθνικά μέτρα.

Τα εθνικά δικαστήρια μπορούν από τη μεριά τους να παραπέμπουν στο ΔΕΕ υπό τους όρους του άρθρου 267 ΣΛΕΕ προδικαστικό ερώτημα σε σχέση με την ερμηνεία των Συνθηκών ή το κύρος και την ερμηνεία των πράξεων των θεσμικών ή λοιπών οργάνων ή οργανισμών της Ένωσης. Μετά την απόφαση επί του προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ θα παραπέμψει την υπόθεση στο αντίστοιχο εθνικό δικαστήριο, το οποίο είναι πλέον υπεύθυνο για την εφαρμογή και τήρηση του ευρωπαϊκού δικαίου. Επομένως, η σχέση μεταξύ εθνικών δικαστηρίων και ΔΕΕ βασίζεται στο σύστημα παραπομπής (reference-based) και δεν αντιστοιχεί σε αυτήν ενός συστήματος προσφυγής (appeal system), στο οποίο το ΔΕΕ αποφαινεται εν είδει δευτεροβάθμιου δικαστηρίου⁴. Το σύστημα παραπομπής έχει αναδειχθεί στον πιο αποτελεσματικό μηχανισμό συνομιλίας μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων και έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού δικαίου και στην καθιέρωση ενός μοντέλου διττής δικα-

στικής κυριαρχίας⁵.

Το ανωτέρω θεσμικό πλαίσιο υποδεικνύει ως τέτοιο την ύπαρξη μιας οριζόντιας και διμερούς σχέσης μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων. Οριζόντια, διότι φαίνεται να επιτελούν διαφορετικές αλλά ισάξιες λειτουργίες στη σφαίρα των αρμοδιοτήτων τους, και διμερής υπό την έννοια ότι η απόφαση του ΔΕΕ επί προδικαστικού ερωτήματος απευθύνεται στο συγκεκριμένο εθνικό δικαστήριο που την υπέβαλε εξ αρχής⁶. Ωστόσο, αυτή η σχέση εξελίχθηκε σταδιακά σε κάθετη και πολυμερή, εφόσον τα εθνικά δικαστήρια αποτελούν πλέον μέρος της δικαστικής πυραμίδας σε ευρωπαϊκό επίπεδο και εξασφαλίζουν την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου. Η πολυμερής φύση αυτής της σχέσης αναφέρεται στην *de facto* επίδραση των αποφάσεων του ΔΕΕ επί προδικαστικών ερωτημάτων σε όλα τα εθνικά δικαστήρια⁷. Αυτή η αλλαγή στη φύση της σχέσης μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων σηματοδοτήθηκε από τις αποφάσεις στις υποθέσεις *De Costa*⁸ και *CILFIT*⁹, στις οποίες κατέστη σαφές ότι τα εθνικά δικαστήρια λειτουργούν ως εκπρόσωποι του Δικαστηρίου όταν αποφαινούνται επί ζητημάτων του ευρωπαϊκού δικαίου, με το ΔΕΕ να βρίσκεται στην κορυφή αυτής της δικαστικής ιεραρχίας¹⁰.

Με βάση τα ανωτέρω, το ευρωπαϊκό δικαστικό σύστημα είναι αποκεντρωμένο: οι ευρωπαίοι πολίτες προβάλλουν τις αξιώσεις τους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία με τη σειρά τους παραπέμπουν τα αναπάντητα ζητήματα ευρωπαϊκού δικαίου στο ΔΕΕ. Αυτός ο μηχανισμός συνεργασίας έχει αποτελέσει το σημαντικότερο εργαλείο της διαδικασίας ολοκλήρωσης της ΕΕ. Αξίζει να σημειωθεί, επιπλέον, ότι όσο προχωράει η ολοκλήρωση της ΕΕ, το ΔΕΕ απομακρύνεται σταδιακά από τα ζητήματα της οικονομικής ενοποίησης και επικεντρώνεται σε περισσότερο ευαίσθητα συνταγματικά ερωτήματα, η επίλυση των οποίων δεν προκύπτει από τις Συνθήκες¹¹. Σ' αυτό το πλαίσιο, όταν καλείται να αποφανθεί επί ζητημάτων που άπτονται των συνταγματικών παραδόσεων και ταυτοτήτων, το ΔΕΕ τις αποδέχεται στον βαθμό που δεν θέτουν

4. P. CRAIG / G. DE BÚRCA, *EU Law Text, Cases and Materials*, Oxford University Press, 2011, σ. 442.

5. T. TRIDIMAS, *The ECJ and the National Courts: Dialogue, Cooperation, and Instability* σε: A. Arnulf / D. Chalmers (eds), *The Oxford Handbook of European Union Law*, Oxford University Press, 2015, σ. 407.

6. P. CRAIG / G. DE BÚRCA, *ό.π.*, σ. 442.

7. H. RASMUSSEN, *The European Court's Acte Clair Strategy in CILFIT*, *E.L.Rev.*, 1984, σ. 242.

8. ΔΕΚ C-28/62, *Da Costa en Schaake NV κ.λπ./Administratie der Belastingen*, 27.03.1963, ECLI:EU:C:1963:6.

9. ΔΕΚ C-283/81, *CILFIT/Ministero della Sanità*, 06.10.1982, ECLI:EU:C:1982:335.

10. P. CRAIG / G. DE BÚRCA, *ό.π.*, σ. 443.

11. T. TRIDIMAS, *ό.π.*, σ. 404.

σε κίνδυνο τη συνοχή της ευρωπαϊκής έννομης τάξης. Επομένως, ο διάλογος μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων εκτυλίσσεται στη σκιά αυτού του συγκεντρωτικού συνταγματικού μοντέλου, του οποίου βασικά θεμέλια αποτελούν οι αρχές της υπεροχής του ευρωπαϊκού δικαίου και του άμεσου αποτελέσματος.

Τέλος, κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, το ΔΕΕ διαθέτει μεγάλο περιθώριο κινήσεων: μπορεί να επαναιαυτώσει το προδικαστικό ερώτημα, να καθιερώσει την εφαρμογή ορισμένων τεστ ανάλογα με τα νομικά και πραγματικά περιστατικά, να αφήσει την τελική απόφαση στα εθνικά δικαστήρια ή να δώσει τόσο συγκεκριμένες οδηγίες, ώστε τα εθνικά δικαστήρια να ενσωματώνουν εν τέλει την επιχειρηματολογία του στην απόφασή τους. Αυτά τα χαλαρά όρια δικαιοδοσίας του ευρωπαϊκού δικαστικού συστήματος έχουν ανοίξει τον δρόμο για τις καινοτόμες εξελίξεις στο ευρωπαϊκό δίκαιο, αλλά και για τον επαναπροσδιορισμό των εξουσιών μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων¹². Σε αυτό το πνεύμα, οι υποθέσεις *ASJP* και *Rimšēničs κατά Λετονίας* αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο το ΔΕΕ αξιοποίησε – στη δεύτερη περίπτωση μάλλον διέυρυνε – τις εξουσίες του και εξέδωσε δυο βαρυσήμαντες αποφάσεις.

III. Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ONE) και το θεσμικό πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ)

1. Η ONE

Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση θεωρείται η κόρη οφθαλμού της διαδικασίας ολοκλήρωσης της Ένωσης, παρά το γεγονός ότι η βιωσιμότητά της έχει αμφισβητηθεί έντονα μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης. Ο αρχικός στόχος σε ευρωπαϊκό επίπεδο ήταν η ανάπτυξη εναρμονισμένων οικονομικών πολιτικών μεταξύ των κρατών μελών και η δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς μέσω της απελευθέρωσης του εμπορίου αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίου¹³. Ωστόσο, η κυκλοφορία του κεφαλαίου δεν είχε ακόμα απελευθερωθεί ούτε οι αντίστοιχες διατάξεις (άρθρα 67-71 της Συνθήκης ΕΟΚ) παρήγαγαν άμεσο αποτέλεσμα. Η έκθεση Βέρνερ του 1970 αποτέλεσε το πρώτο έγγραφο για τη δημιουργία μιας νομισματικής ένωσης με απώτερο στόχο την κυκλοφορία ενός μόνο νομίσματος στα κράτη μέλη¹⁴. Κατόπιν μιας σειράς δράσεων, μεταξύ

των οποίων η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη¹⁵, η έκθεση του Delors¹⁶ και η Συνθήκη του Μάαστριχτ,¹⁷ οικοδομήθηκε σταδιακά η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ONE).

Η ONE αποτελείται από τρεις θεμελιώδεις άξονες: το ενιαίο νομισματικό σύστημα, το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ) και το ενιαίο νόμισμα, το ευρώ (άρθρο 119 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ)¹⁸. Το ΕΣΚΤ συγκροτείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και τις Εθνικές Κεντρικές Τράπεζες (ΕθνΚΤ) όλων των κρατών μελών. Εξ αυτών, μόνο όσα έχουν υιοθετήσει το ευρώ¹⁹ και η ΕΚΤ σχηματίζουν το Ευρωσύστημα²⁰. Επομένως, το ΕΚΣΤ έχει διπλή δομή, στον πυρήνα της οποίας βρίσκεται η ΕΚΤ και στην περιφέρεια οι ΕθνΚΤ. Το νομικό πλαίσιο του ΕΚΣΤ αποτυπώνεται στα άρθρα 127-144 και 282-284 ΣΛΕΕ, καθώς και στο Καταστατικό του ΕΣΚΤ και της ΕΚΤ²¹ (εφεξής, Καταστατικό), που έχει προσαρτηθεί στις Συνθήκες ως Πρωτόκολλο αριθ. 4.

2. Η πολυπλοκότητα της δομής του ΕΣΚΤ

Απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της πολυπλοκότητας στη δομή του ΕΣΚΤ αποτελεί η σύντομη παράθεση των βασικών στόχων και καθηκόντων του. Το άρθρο 127 παρ. 1 ΣΛΕΕ κατονομάζει ως πρωταρχικό στόχο του ΕΣΚΤ τη διατήρηση της σταθερότητας των τιμών. Το ΕΣΚΤ στηρίζει επιπλέον τις γενικές οικονομικές πολιτικές στην Ένωση, προκειμένου να συμβάλλει στην υλοποίηση των στόχων της Ένωσης, που ορίζονται στο άρθρο 3 ΣΕΕ. Σε σχέση με τα καθήκοντα που του έχουν ανατεθεί, αυτά διακρίνονται σε βασικά και μη βασικά. Τα άρθρα 127 παρ. 2 ΣΛΕΕ και 3.1 του Καταστατικού ορίζουν ως βασικά καθήκοντα του ΕΣΚΤ τη χάραξη και εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής της Ένωσης, τη διενέργεια πράξεων συναλλάγματος σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 219, την κατοχή και διατήρηση των επίσημων συναλλαγ-

12. Ibid, σ. 430.

13. R.M. LASTRA, *International Financial and Monetary Law*, Oxford University Press, 2015, σ. 223.

14. P. WERNER, *Report to the Council and the Commission on the realization by stages of economic and monetary union in the Community*, 08.10.1970, διαθέσιμο σε: http://aei.pitt.edu/1002/1/monetary_werner_final.pdf, (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

15. Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, ΕΕ 1987 L169/2.

16. Committee for the Study of Economic and Monetary Union, *Report on Economic and Monetary Union in the European Community*, 12.04.1989, διαθέσιμο σε: https://www.cvce.eu/en/obj/report_on_economic_and_monetary_union_in_the_european_community_12_april_1989-en-725f74fb-841b-4452-a428-39e7a703f35f.html, (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

17. Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ΕΕ 1992 C 191/1.

18. R.M. LASTRA, *ό.π.*, σ. 240.

19. Η Βουλγαρία, η Δανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Κροατία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Ρουμανία, η Σουηδία και η Τσεχική Δημοκρατία δεν αποτελούν μέλη του Ευρωσυστήματος.

20. Η ΕΚΤ, το ΕΣΚΤ και το Ευρωσύστημα, διαθέσιμο σε: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/escb/html/index.el.html>, (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

21. Πρωτόκολλο (αριθ. 4) για το καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ΕΕ 2012 C 326/230.

ματικών διαθέσιμων των κρατών μελών και την προώθηση της ομαλής λειτουργίας των συστημάτων πληρωμών. Αυτό, ωστόσο, δεν συνεπάγεται και την ίδια συμμετοχή της ΕΚΤ και των ΕθνΚΤ στην εκπλήρωση αυτών των καθηκόντων. Η χάραξη της νομισματικής πολιτικής διενεργείται αποκλειστικά από την ΕΚΤ, ενώ η εφαρμογή της πραγματοποιείται αποκεντρωμένα μέσω των ΕθνΚΤ, σύμφωνα όμως πάντα με τις οδηγίες και κατευθυντήριες γραμμές της ΕΚΤ²². Τα μη βασικά καθήκοντα του ΕΣΚΤ αναφέρονται στην έκδοση τραπεζογραμματίων σε ευρώ²³, στην προληπτική εποπτεία των πιστωτικών ιδρυμάτων και τη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος²⁴, σε συμβουλευτικές λειτουργίες και τη συλλογή στατιστικών πληροφοριών²⁵ και στη διεθνή συνεργασία και τις εξωτερικές σχέσεις²⁶.

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει ότι η πολυπλοκότητα στη δομή του ΕΚΣΤ εκτείνεται σε τρεις διαστάσεις: πρώτον, η ΕΚΤ αποτελεί δημιούργημα (αποκλειστικά) του ευρωπαϊκού δικαίου, ενώ οι ΕθνΚΤ του αντίστοιχου εθνικού δικαίου του εκάστοτε κράτους μέλους. Δεύτερον, πρέπει πάντα να γίνεται διάκριση μεταξύ των κρατών μελών με νόμισμα το ευρώ και εκείνων που έχουν διατηρήσει το εθνικό τους νόμισμα. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ είναι ταυτόχρονα μέλη του ΕΣΚΤ και του Ευρωσυστήματος, ενώ τα κράτη μέλη με εθνικό νόμισμα αποτελούν μέρος μόνο του ΕΣΚΤ. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ένωση διαθέτει την αποκλειστική αρμοδιότητα στη νομισματική πολιτική των κρατών μελών με νόμισμα το ευρώ (άρθρο 3 παρ. 1 στ. γ' ΣΛΕΕ), η οποία, όπως προαναφέρθηκε, καθορίζεται και εφαρμόζεται από το ΕΣΚΤ. Πρέπει σε κάθε περίπτωση να σημειωθεί ότι αρμόδια για τη δημοσιονομική και γενικότερη οικονομική πολιτική παραμένουν τα κράτη μέλη²⁷, τα οποία έχουν μόνο υποχρέωση συντονισμού των οικονομικών τους πολιτικών²⁸. Η ΕΕ διακρίνεται, λοιπόν, από μια βασική ασυμμετρία: έχει αποκλειστική αρμοδιότητα για τη νομισματική πολιτική των κρατών μελών με νόμισμα το ευρώ και μονάχα αρμοδιότητα να συντονίζει τις οικονομικές πολιτικές όλων των κρατών μελών.

3. Η διττή ιδιότητα των ΕθνΚΤ ως ευρωπαϊκών και εθνικών οργανισμών

Σε αυτό το σημείο πρέπει να υπογραμμισθεί η διττή ιδιο-

τητα των ΕθνΚΤ των κρατών μελών με νόμισμα το ευρώ²⁹. Από τη μια μεριά, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ΕΣΚΤ και λειτουργούν ως εκτελεστικά όργανα όταν εκτελούν καθήκοντα εντός του Ευρωσυστήματος, σύμφωνα πάντα με τους κανόνες που θέτει η ΕΚΤ³⁰. Υπό αυτή τους την ιδιότητα, διέπονται από το ευρωπαϊκό δίκαιο και εκτελούν τα καθήκοντα ως εκπρόσωποι της ΕΚΤ. Υπό νομικούς όρους, οι ΕθνΚΤ δεν έχουν λόγο στη χάραξη της νομισματικής πολιτικής των κρατών μελών, αλλά εκτελούν τα καθήκοντα που τους ανατίθενται από την ΕΚΤ σύμφωνα με τα άρθρα 9.2, 12.1 υποπαρ. 2 και 3 και 14.3 του Καταστατικού. Δεδομένου μάλιστα ότι σε αυτό το πλαίσιο η ΕΚΤ φέρει εξωσυμβατική ευθύνη κατά το άρθρο 349 παρ. 3 ΣΛΕΕ, οι ΕθνΚΤ, ως εκπρόσωποι της ΕΚΤ, είναι λειτουργικά – αν και όχι στη νομική τους μορφή – ευρωπαϊκοί οργανισμοί³¹. Από την άλλη πλευρά, είναι καθαρά εθνικοί οργανισμοί όταν εκτελούν λειτουργίες άλλες από εκείνες που καθορίζονται στο Καταστατικό, σύμφωνα με το άρθρο 14.4 του Καταστατικού, και υπό αυτή τους την ιδιότητα φέρουν οι ίδιες πάσα νομική ευθύνη. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι οι ΕθνΚΤ φοράνε ένα «διπλό καπέλο» και λειτουργούν κατά περίπτωση τόσο ως ευρωπαϊκοί όσο και ως εθνικοί οργανισμοί. Συμπερασματικά, το ΕΣΚΤ αποτελεί ένα πολύπλοκο και μοναδικό πολυεπίπεδο σύστημα με στοιχεία ταυτόχρονα από την ευρωπαϊκή και την εθνική έννομη τάξη.

IV. Προς μια νέα διάσταση της δικαστικής ανεξαρτησίας

1. Το νομικό πλαίσιο των άρθρων 19 παρ. 1 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ

Οι επίμαχες διατάξεις για την επίλυση συνταγματικών ζητημάτων που άπτονται της δικαστικής ανεξαρτησίας είναι, μετά την πρωτοποριακή απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *ASJP*, τα άρθρα 2, 19 παρ. 1 ΣΕΕ, 267 ΣΛΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ. Το άρθρο 19 ΣΕΕ ορίζει το αποκεντρωμένο σύστημα δικαστικού ελέγχου, στο οποίο τα εθνικά δικαστήρια λειτουργούν και ως ευρωπαϊκά. Το βασικό κανάλι επικοινωνίας μεταξύ των δύο σφαιρών αποτελεί το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, η λογική του οποίου αναλύθηκε ανωτέρω³². Το άρθρο 19 ΣΕΕ δεν επιτελεί απλώς μια νομιμοποιητική λειτουργία για τα δικαστήρια της Ένωσης, αλλά πολύ

22. Άρθρα 12.1 παρ. 3 και 14.3 του Καταστατικού.

23. Άρθρα 128 παρ. 1 ΣΛΕΕ και 16 του Καταστατικού.

24. Άρθρα 127 παρ. 5 ΣΛΕΕ και 25 του Καταστατικού.

25. Άρθρα 127 παρ. 4 ΣΛΕΕ, 4 και 5 του Καταστατικού.

26. Άρθρα 138 και 219 ΣΛΕΕ, 6 και 23 του Καταστατικού.

27. A. HINAJEROS, *Economic and Monetary Union* σε: C. Barnard / S. Peers (eds), *European Union Law*, Oxford University Press, 2017, σ. 575.

28. Άρθρα 2 παρ. 3, 5 παρ. 1, 119 παρ. 1, 120 και 121 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

29. Το άρθρο 42.1 του Καταστατικού αποκλείει ρητά την εφαρμογή ορισμένων διατάξεων του Καταστατικού στα «κράτη μέλη με παρέκκλιση».

30. Άρθρο 14.3 του Καταστατικού.

31. M. SELMAYR, EZB, ESZB und Eurosystem; Zentralbankmandat; Unabhängigkeit; Anhörungsrecht σε: H. Von Der Groeben / J. Schwarze / A. Hatje (eds), *Europäisches Unionsrecht*, Nomos, 2015, σ. 1235.

32. Βλ. παραπάνω υπό II.

περισσότερο επιτάσσει την εξασφάλιση της τήρησης του ευρωπαϊκού δικαίου. Αυτή η ιδέα, ότι, δηλαδή, η διοίκηση υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο, αποτελεί την καρδιά της αρχής του κράτους δικαίου³³. Το ΔΕΕ είχε δείξει περίτρανα μέχρι πρότινος την ανάγκη για προστασία της αποτελεσματικότητας του ευρωπαϊκού δικαίου εις βάρος της αδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών³⁴, τα οποία είναι υπεύθυνα για την «πρόβλεψη των ένδικων βοηθημάτων και μέσων που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης»³⁵. Τον Φεβρουάριο του 2018 έκανε το ίδιο, αυτή τη φορά όμως σε σχέση με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που απορρέουν από το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ για την πραγματική δικαστική προστασία.

Μέχρι τώρα, ο όρος «ανεξαρτησία» είχε απασχολήσει το Δικαστήριο στις περιπτώσεις που έπρεπε να κρίνει εάν το σώμα που υποβάλει προδικαστικό ερώτημα πληροί τις προϋποθέσεις του «δικαστηρίου» κράτους μέλους υπό την έννοια του άρθρου 267 παρ. 2 και 3 ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο, προκειμένου να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα, καταφεύγει σε μια σειρά κριτηρίων, όπως πχ. εάν το εν λόγω σώμα έχει συγκροτηθεί με Νόμο, εάν η δικαιοδοσία του είναι υποχρεωτική, εάν η διαδικασία ενώπιόν του είναι *inter partes* ή εάν είναι ανεξάρτητο. Στην πρόσφατη απόφασή του στην υπόθεση *Achmea*³⁶, το ΔΕΕ κλήθηκε ακόμα να απαντήσει εάν ένα διαιτητικό δικαστήριο μπορεί να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο πλαίσιο μιας διμερούς επενδυτικής συμφωνίας μεταξύ δύο κρατών μελών³⁷. Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά την προϋπόθεση της «ανεξαρτησίας», το Δικαστήριο της προσέδωσε δύο διαστάσεις στην υπόθεση *Wilson*³⁸, μια εξωτερική και μια εσωτερική. Η εξωτερική διάσταση αναφέρεται στην προϋπόθεση ότι «το οικείο όργανο προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις που θα μπορούσαν να θέσουν

σε κίνδυνο την ανεξάρτητη κρίση των μελών του ως προς τις διαφορές που υποβάλλονται στην κρίση του», ενώ η εσωτερική στην «τήρηση ίσων αποστάσεων από τους διαδίκους και από τα αντιμαχόμενα συμφέροντά τους σε σχέση με το αντικείμενο της διαφοράς»³⁹. Επομένως, εθνικοί Νόμοι που καθορίζουν τη σύνθεση του οργάνου, τον διορισμό των μελών του, τη διάρκεια της θητείας τους και τους λόγους εξαιρέσεως ή παύσεως τους βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με την εγγύηση της ανεξαρτησίας των δικαστών. Ωστόσο, στην υπόθεση *ASJP* η έννοια της δικαστικής ανεξαρτησίας απεγκλωβίστηκε από τα όρια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και αναδείχθηκε σε βασικό στοιχείο της αρχής του κράτους δικαίου⁴⁰.

Το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ θεμελιώνει με τη σειρά του το ατομικό δικαίωμα σε αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη και σε δίκαιη δίκη ενώπιον ενός ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου. Όπως κατέστησε σαφές το ΔΕΕ στην υπόθεση *Inuit*, «αντικείμενο του άρθρου αυτού δεν είναι η τροποποίηση του συστήματος δικαστικού ελέγχου που προβλέπουν οι Συνθήκες, και δη οι κανόνες περί παραδεκτού των ευθειών προσφυγών που ασκούνται ενώπιον των δικαστηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης» σύμφωνα με το άρθρο 263 ΣΛΕΕ⁴¹. Οι έννοιες «δικαστήριο» και «ανεξαρτητο» ερμηνεύονται με τον ίδιο τρόπο όπως στο πλαίσιο του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Πρέπει, ωστόσο, να υπογραμμισθεί ότι ο Χάρτης δεσμεύει τα κράτη μέλη μόνο όταν αυτά εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ.

2. Η ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ στην υπόθεση *ASJP*

Η ερμηνεία από το ΔΕΕ του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ και η καθιέρωση ενός αδιάρρηκτου δεσμού μεταξύ δικαστικής ανεξαρτησίας και της κατοχυρωμένης αξίας του κράτους δικαίου στο άρθρο 2 ΣΕΕ σε μια υπόθεση που αφορούσε τη νομιμότητα μέτρων λιτότητας ήταν κάθε άλλο παρά αναμενόμενη. Το προδικαστικό ερώτημα του Πορτογαλικού Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου αφορούσε στη συμβατότητα της πορτογαλικής νομοθεσίας, που προέβλεπε προσωρινές περικοπές στους μισθούς ανθρώπων που απασχολούνταν στον δημόσιο τομέα, μεταξύ των οποίων και δικαστών, με τα άρθρα 19 παρ. 1 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ. Το ΔΕΕ έδραξε της ευκαιρίας και μετέτρεψε αυτή την υπόθεση σε υπόθεση αφορούσα την έννοια της δικαστικής ανεξαρτησίας ως προϋπόθεσης της πραγματικής δικαστικής προστασίας⁴².

33. P. CRAIG, *EU Administrative Law*, Oxford University Press, 2018, σ. 269.

34. Βλ. A.M. VAN DEN BOSSCHE, *Private enforcement, procedural autonomy and article 19(1) TEU: Two's Company, Three's a Crowd*, *Yearbook of European Law*, 2014, σ. 41.

35. ΔΕΚ C-50/00, *Unión de Pequeños Agricultores/Συμβούλιο*, 25.07.2002, ECLI:EU:C:2002:462, σκ. 41.

36. ΔΕΕ C-284/16, *Achmea*, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158.

37. Για σχολιασμό της απόφασης βλ., ενδεικτικά, Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, *Κρατικές Ενισχύσεις και Διμερείς Επενδυτικές Συμφωνίες*, 2018, διαθέσιμο σε: <https://european-law-association.gr/wp-content/uploads/2019/02/%CE%9C%CE%BF%CF%85%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%84%CE%B6%CE%AE.pdf> (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019) J.H. POHL, *Intra-EU Investment Arbitration after the Achmea Case: Legal Autonomy Bounded by Mutual Trust?*, *European Constitutional Law Review*, 2018, σ. 767 N. LAVRANOS / T. SINGLA, *Achmea: Groundbreaking or Overrated?*, *Zeitschrift für Schiedsverfahren*, 2018, σ. 348.

38. ΔΕΚ C-506/04, *Wilson*, 19.09.2006, ECLI:EU:C:2006:587.

39. *Ibid*, σκ. 49-53.

40. Βλ. παρακάτω υπό 4.3.

41. ΔΕΕ C-583/11 P, *Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ./Κοινοβούλιο και Συμβούλιο*, 03.10.2013, ECLI:EU:C:2013:625, σκ. 90-97.

42. Για το ζήτημα της δικαστικής ανεξαρτησίας γενικά, βλ. Β. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ, *Ζητήματα δικαστικής ανεξαρτησίας*, ΘΠΔΔ, 2018,

Το Δικαστήριο προέβη στα εξής βήματα προκειμένου να το πετύχει: πρώτον, επικεντρώθηκε μόνο στην πραγματική/αποτελεσματική δικαστική προστασία του άρθρου 19 ΣΕΕ παραμερίζοντας το άρθρο 47 του Χάρτη, τονίζοντας ότι το πρώτο είναι εφαρμοστέο στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και ξεπερνώντας έτσι τα εμπόδια του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη⁴³. Η σκέψη 29 της απόφασης υπονοεί ότι το ΔΕΕ διακρίνει μεταξύ του πεδίου εφαρμογής των δύο άρθρων, με το άρθρο 19 ΣΕΕ να έχει μάλλον ευρύτερο πεδίο εφαρμογής από αυτό του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ. Δεύτερον, εδραίωσε τη συνταγματική σύνδεση μεταξύ των άρθρων 2 και της αρχής του κράτους δικαίου και του άρθρου 19 ΣΕΕ, το οποίο συγκεκριμενοποιεί την αρχή του κράτους δικαίου με την ανάθεση του καθήκοντος ασκήσεως του δικαστικού ελέγχου εντός της έννομης τάξης της Ένωσης όχι μόνο στο Δικαστήριο, αλλά και στα εθνικά δικαστήρια⁴⁴. Με άλλα λόγια, τα εθνικά δικαστήρια αποτελούν ταυτόχρονα και ευρωπαϊκά δικαστήρια όταν αποφαινόμενα επί ζητημάτων του ευρωπαϊκού δικαίου⁴⁵. Σε αυτό το πλαίσιο, τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα, βάσει ιδίως της αρχής της ειλικρινούς συνεργασίας κατά το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ, να διασφαλίζουν, εντός της επικράτειάς τους, την εφαρμογή και την τήρηση του δικαίου της Ένωσης⁴⁶. Τρίτον, το ΔΕΕ αναφέρθηκε στα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και στο άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ για να τονίσει τη σημασία της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας από την πλευρά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υπογράμμισε ότι η αποτελεσματική δικαστική προστασία αποτελεί βασικό συστατικό της αρχής του κράτους δικαίου. Τέλος, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι κάθε κράτος μέλος πρέπει να διασφαλίζει ότι τα όργανα που συμμετέχουν στο ευρωπαϊκό δικαστικό σύστημα πληρούν τις προϋποθέσεις της πραγματικής δικαστικής προστασίας⁴⁷.

σ. 319.

43. ΔΕΕ C-64/16, ό.π., σκ. 29. Για τη σχέση μεταξύ των άρθρων 19 παρ. 1 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ, βλ. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η σχέση των άρθρων 19 ΣΕΕ και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ υπό το πρίσμα της ανεξαρτησίας και της αποτελεσματικότητας της δικαστικής προστασίας, διαθέσιμο σε: <https://www.prevedourou.gr/%CE%B7-%CF%83%CF%87%CE%AD%CF%83%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CF%89%CE%BD-19-%CF%83%CE%B5%CE%B5-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-47-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%87%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7-%CF%84%CF%89/> (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

44. ΔΕΕ C-64/16, ό.π., σκ. 32.

45. M. BONELLI / M. CLAES, Judicial serendipity: how Portuguese judges came to the rescue of the Polish judiciary, *European Constitutional Law Review*, 2018, σ. 632.

46. ΔΕΕ C-64/16, ό.π., σκ. 34.

47. Ibid, σκ. 37.

Μετά από τη συστηματική ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ, το Δικαστήριο διευκρίνισε τις προϋποθέσεις της πραγματικής δικαστικής προστασίας. Προς τούτο, στηρίχθηκε πρώτα στη νομολογία του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με την οποία τα κριτήρια για το αν ένα σώμα έχει συγκροτηθεί με Νόμο, εάν η δικαιοδοσία του είναι υποχρεωτική, εάν η διαδικασία ενώπιόν του είναι *inter partes* ή εάν είναι ανεξάρτητο λαμβάνονται υπόψη για τον χαρακτηρισμό του ως δικαστηρίου. Η μόνη συνέπεια, εάν ένα σώμα δεν είναι ανεξάρτητο, είναι ότι δεν μπορεί να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ. Ωστόσο, στην υπόθεση *ASJP* η προϋπόθεση της δικαστικής ανεξαρτησίας αναβαθμίστηκε σε συνταγματική υποχρέωση των κρατών μελών απορρέουσα από το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ. Αυτή η επιχειρηματολογία, ακόμα και αν είναι επιθυμητή, πάσχει από ένα λογικό άλμα. Το Δικαστήριο, προκειμένου να στηρίξει την ερμηνεία του άρθρου 19 ΣΕΕ, κατέφυγε στην προϋπόθεση της πρόσβασης σε ανεξάρτητο δικαστήριο του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ. Μια αρχή-φάντασμα που φαίνεται να κρύβεται πίσω από την επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου είναι αυτή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, υπό την έννοια ότι μόνο τα ανεξάρτητα δικαστήρια μπορούν να εγγυηθούν την τήρηση του ευρωπαϊκού δικαίου⁴⁸.

Η νέα φόρμα που απορρέει από το άρθρο 19 παρ.1 ΣΕΕ και επιβάλλει μια γενική υποχρέωση εξασφάλισης της δικαστικής ανεξαρτησίας είναι η εξής: «στο μέτρο κατά το οποίο ένα όργανο δύναται να αποφαινεται, ως «δικαστήριο» επί ζητημάτων που αφορούν την εφαρμογή ή την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, στοιχείο το οποίο εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει, το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος πρέπει να εξασφαλίζει ότι το εν λόγω όργανο ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις που είναι συμβατές με την αποτελεσματική δικαστική προστασία, συμφώνως προς το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ»⁴⁹. Αρκεί, επομένως, το εθνικό δικαστήριο να μπορεί δυνητικά να λειτουργήσει ως ευρωπαϊκό δικαστήριο. Δεν είναι απαραίτητο υπόθεση ενώπιόν του να εμπίπτει σε πεδίο του δικαίου της Ένωσης⁵⁰.

Με την καθιέρωση της λειτουργικής προϋπόθεσης της δικαστικής ανεξαρτησίας, το δικαστήριο άνοιξε τον δρόμο του δικαστικού ελέγχου εθνικών μέτρων που αφορούν στη δομή και λειτουργία του εθνικού δικαστικού συστή-

48. M. BONELLI / M. CLAES, ό.π., σ. 634.

49. ΔΕΕ C-64/16, ό.π., σκ. 40.

50. Βλ. επίσης L. PECH / S. PLATON, Judicial independence under threat: The Court of Justice to the rescue in the *ASJP* case, *CMLRev.*, 2018, σ. 1827. M. OVÁDEK, Has the CJEU just Reconfigured the EU Constitutional Order?, διαθέσιμο σε: <https://verfassungsblog.de/has-the-cjeu-just-reconfigured-the-eu-constitutional-order/> (τελευταία επίσκεψη στις 01.06.2019).

ματος, παρόλο που η Ένωση δεν έχει αρμοδιότητα νομοθέτησης σε αυτόν τον τομέα. Στον βαθμό που το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ επεκτείνεται και σε περιπτώσεις που δεν υπάρχει καμία σύνδεση με το δίκαιο της Ένωσης, εγείρονται ερωτήματα συνταγματικής ασάφειας και κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών. Επίσης, το γεγονός ότι το Δικαστήριο απλώς μετέφερε την προϋπόθεση της δικαστικής ανεξαρτησίας από το άρθρο 267 ΣΛΕΕ στο άρθρο 19 ΣΕΕ και τη θεώρησε ως μια από τις προϋποθέσεις της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, αφήνει ανοιχτό το ερώτημα, εάν και ποιες άλλες προϋποθέσεις συμπεριλαμβάνονται στο άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ με την ίδια βαρύτητα, όπως αυτή της δικαστικής ανεξαρτησίας. Η σύντομη επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου σε σχέση με ένα τόσο σημαντικό ζήτημα φαίνεται μάλλον ανεπαρκής να απαντήσει σε όλα τα ερωτήματα που προκύπτουν σε σχέση με το πραγματικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ.

Ένα περαιτέρω ζήτημα που χρήζει διευκρίνησης είναι ο βαθμός απόδειξης και ο τρόπος με τον οποίο το Δικαστήριο θα αξιολογήσει εάν τα εθνικά μέτρα υπό έλεγχο υπονομεύουν τη δικαστική ανεξαρτησία. Θα εξετάσει εάν τα εθνικά μέτρα μπορεί να αποτελέσουν συστημική απειλή⁵¹ στη δικαστική ανεξαρτησία ή θα εξεταστεί *in concreto* η ανεξαρτησία κάθε δικαστή σε συγκεκριμένη υπόθεση; Σε λόγο που έβγαλε τον Φεβρουάριο 2019 στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης ο καθηγητής και πρώην δικαστής του συνταγματικού δικαστηρίου της Πολωνίας, Biernat Stanislaw, ισχυρίστηκε ότι οι δικαστές, παρά τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, παραμένουν ανεξάρτητοι όταν εκφέρουν δικαστική κρίση. Το Δικαστήριο είναι, ωστόσο, πιο πιθανό να αξιολογήσει *in abstracto* τη νομιμότητα των εθνικών μέτρων σε σχέση με την επίδρασή τους στη δικαστική ανεξαρτησία. Το Δικαστήριο θα κληθεί, επομένως, να ξεκαθαρίσει αυτά τα ερωτήματα στις επόμενες αποφάσεις του.

3. Το κρυμμένο μήνυμα της *ASJP*: νέο όπλο κατά της κατάρρευσης του κράτους δικαίου

Η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *ASJP* μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητή μόνο εάν διαβαστεί υπό το φως των εξελίξεων της κρίσης του κράτους δικαίου στην Πολωνία. Οι μεταρρυθμίσεις στο δικαστικό σύστημα έχουν γίνει αφορμή μιας τεράστιας συζήτησης γύρω από το γενικότερο ζήτημα της απειλής του κράτους δικαίου⁵². Έχοντας υπόψιν του αυτές τις εξελίξεις, το ΔΕΕ αποφάσισε να αντιμετωπίσει μια υπόθεση για τα μέτρα λιτότητας στην

Πορτογαλία – στην οποία θα μπορούσε να ξεκαθαρίσει μια για πάντα τη νομική φύση των Μνημονίων και τον αντίστοιχο ρόλο του ΧΘΔΕΕ⁵³ – ως μια υπόθεση για τη δικαστική ανεξαρτησία. Στόχος αυτού του μέρους είναι, επομένως, η ανάλυση της παρούσας κατάστασης και των τελευταίων εξελίξεων στον «διάλογο» μεταξύ Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Πολωνίας.

Τα πρώτα σημάδια κατάρρευσης του κράτους δικαίου⁵⁴ στην Πολωνία εμφανίστηκαν μετά την εκλογή της νέας κυβέρνησης το φθινόπωρο του 2015. Με μια σειρά νομοθετικών και διοικητικών πράξεων με στόχο τη μεταρρύθμιση του δικαστικού συστήματος, η δικαστική εξουσία τέθηκε σταδιακά υπό πολιτικό έλεγχο. Η ηλικία συνταξιοδότησης των εν ενεργεία δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου μειώθηκε, ο διορισμός των δικαστών στο Συνταγματικό Δικαστήριο άλλαξε και οι αποφάσεις του έπαψαν να δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως⁵⁵. Ενόψει αυτών των εξελίξεων, η Επιτροπή προχώρησε σε μια σειρά ενεργειών, οι οποίες απέβησαν όλες άκαρπες. Αρχικά, ενεργοποίησε το πρώτο στάδιο του (ανεπίσημου) Ευρωπαϊκού Πλαισίου για την ενίσχυση του Κράτους Δικαίου (EU Framework to strengthen the Rule of Law)⁵⁶. Η άρνηση της Πολωνίας για οποιαδήποτε συνεργασία με την Επιτροπή, οδήγησε την τελευταία στην πρώτη σύστασή της σχετικά με το κράτος δικαίου στην Πολωνία⁵⁷ τον Ιούλιο 2016, με την οποία την καλούσε να διαχειριστεί τη συστημική απειλή του κράτους δικαίου. Η συνεχής αδιαφορία από την πλευρά της Πολωνίας οδήγησε στην κοινοποίηση τριών περαιτέρω συστάσεων τον

51. Ο όρος «συστημική απειλή» αναφέρεται στην απειλή της δικαστικής ανεξαρτησίας ως σύνολο.

52. Βλ. σχετικά V. SKOURIS, *Demokratie und Rechtsstaat*, C.H. Beck, 2018· A. ΜΕΤΑΞΑΣ (εκδ.), *Η κρίση του κράτους δικαίου στην ΕΕ*, Ευρασία, 2019.

53. Για αυτό το ζήτημα βλ. ενδεικτικά K. LENAERTS / J.A. GUTIÉRREZ-FONS, *The European Court of Justice as the Guardian of the Rule of EU Social Law* σε: C. Barnard / G. De Baere / F. Vandenbroucke (eds), *European Social Union after the Crisis*, Cambridge University Press, 2017· A. POULOU, *Financial Assistance Conditionality and Human Rights Protection: What is the Role of the European Charter of Fundamental Rights*, CMLRev., 2017· M. MARKAKIS / P. DERMINE, *Bailouts, the legal status of Memoranda of Understanding, and the scope of application of the EU Charter*: Florescu, CMLRev., 2018.

54. Απόδοση του όρου «rule of law backsliding», L. PECH / K.L. SCHEPPELE, *Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU*, Cambridge Yearbook of European Legal Studies, 2017, σ. 3.

55. Συγκεκριμένα για το σύνολο των πολωνικών μέτρων βλ. Σύσταση (ΕΕ) 2016/1374 της Επιτροπής της 27ης Ιουλίου 2016 σχετικά με το κράτος δικαίου στην Πολωνία, ΕΕ 2016 L 217/53.

56. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, *A new EU Framework to strengthen the Rule of Law*, 11.03.2014, COM(2014) 158 final.

57. Σύσταση (ΕΕ) 2016/1374 της Επιτροπής, ό.π.

Δεκέμβριο 2016⁵⁸, τον Ιούλιο 2017⁵⁹ και τον Δεκέμβριο 2017⁶⁰, ωστόσο πάλι επί ματαίω. Αποτέλεσμα αυτού του «μονολόγου» από την πλευρά της Επιτροπής ήταν η σύνταξη αιτιολογημένης πρότασης για την Απόφαση του Συμβουλίου για τη διαπίστωση της ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης του κράτους δικαίου από την Πολωνία⁶¹.

Στη σκιά αυτών των εξελίξεων λάμβανε, ωστόσο, χώρα ένας άλλος, εξίσου σημαντικός, διάλογος και, συγκεκριμένα, αυτός μεταξύ της Επιτροπής και του ΔΕΕ. Για μια ακόμη φορά, η συνεργασία μεταξύ των ευρωπαϊκών θεσμών απεδείχθη άσφογη. Ενόψει του αδιεξόδου από την εξάντληση των πολιτικών εργαλείων που διέθετε η Επιτροπή, το ΔΕΕ πρόσθεσε ένα ισχυρότερο: τη νομική βάση για την έναρξη της διαδικασίας προσφυγής κατά κράτους μέλους του άρθρου 258 ΣΛΕΕ. Όντως, η Επιτροπή έχει προχωρήσει στο δεύτερο στάδιο του άρθρου 258 ΣΛΕΕ κατά της Πολωνίας δυο φορές έως τώρα. Η πρώτη προσφυγή του Μαρτίου 2018⁶² αφορά στον Νόμο για την οργάνωση των τακτικών δικαστηρίων και η δεύτερη του Οκτωβρίου 2018 στη μείωση του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησεως των δικαστών του Ανώτατου Δικαστηρίου⁶³. Τον Απρίλιο 2019 η Επιτροπή ενεργοποίησε για τρίτη φορά το άρθρο 258 ΣΛΕΕ αποστέλλοντας προειδοποιητική επιστολή στην Πολωνία σχετικά με το νέο πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών⁶⁴. Η απάντηση της Πολωνίας δεν ήταν επαρκής ώστε να αμβλύνει τις ανησυχίες της Επιτροπής, με αποτέλεσμα την αποστολή από τη μεριά της τελευταίας αιτιολογημένης γνώμης σχετικά με

το νέο πειθαρχικό καθεστώς των Πολωνών δικαστών⁶⁵. Οι διατάξεις-κλειδιά στις προαναφερθείσες ενέργειες της Επιτροπής ήταν, ως αναμενόταν, τα άρθρα 19 παρ. 1 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ.

Μέχρι σήμερα, το ΔΕΕ έχει διατάξει με ασφαλιστικά μέτρα, στο πλαίσιο της δεύτερης διαδικασίας προσφυγής κατά κράτους μέλους κατά της Πολωνίας, την άμεση αναστολή εφαρμογής ορισμένων διατάξεων⁶⁶, ενώ τον Ιούνιο 2019 εξέδωσε τη σχετική απόφαση⁶⁷, με την οποία διαπίστωσε την αντίθεση των πολωνικών Νόμων προς το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ. Στο σημείο αυτό αξίζει να επικεντρωθούμε σε πρώτη φάση σε δύο θεμελιώδεις παρατηρήσεις του Γεν. Εισαγγελέα Tanchev⁶⁸. Πρώτον, τόνισε ότι οι διαδικασίες των άρθρων 7 ΣΕΕ και 258 ΣΛΕΕ αποτελούν δύο διακριτές και ξεχωριστές διαδικασίες, η ενεργοποίηση της μιας εκ των δύο δεν αποκλείει την ενεργοποίηση της άλλης⁶⁹. Το άρθρο 7 ΣΕΕ είναι ο κατεξοχήν πολιτικός δρόμος αποδοκιμασίας του σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, ενώ το άρθρο 258 ΣΛΕΕ αποτελεί τη δικαστική οδό ενώπιον του ΔΕΕ για την εξασφάλιση της τήρησης του δικαίου της Ένωσης. Το δεύτερο σημείο που αξίζει να αναφερθεί αφορά στη σχέση μεταξύ των άρθρων 19 παρ. 1 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ. Ο Γεν. Εισαγγελέας συμφώνησε με τις παρατηρήσεις της Πολωνίας και τάχθηκε υπέρ της ξεχωριστής ανάγνωσης των δύο διατάξεων επικαλούμενος την επιχειρηματολογία του ΔΕΕ στην υπόθεση *ASJP*. Μια συνδυαστική ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων, που θα επέτρεπε τη μεταφορά των προϋποθέσεων του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας στο άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ, θα παραβίαζε τα όρια εφαρμογής του Χάρτη, όπως αυτά καθορίζονται στο άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ⁷⁰.

Από την επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου, η οποία πράγματι περιορίστηκε στη συμβατότητα των πολωνικών Νόμων με το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ – άνευ ωστόσο περαιτέρω ανάλυσης περί του διαφορετικού πεδίου εφαρμογής του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ – αξίζει να σημειωθούν τα ακόλουθα. Το ΔΕΕ έπιασε το νήμα από το σημείο που το άφησε στην υπόθεση *ASJP* και συγκεκριμενοποίησε τις

58. Σύσταση (ΕΕ) 2017/146 της Επιτροπής της 21ης Δεκεμβρίου 2016 σχετικά με το κράτος δικαίου στην Πολωνία συμπληρωματική προς τη σύσταση (ΕΕ) 2016/1374, ΕΕ 2017 L 22/65.

59. Σύσταση της Επιτροπής της 26ης Ιουλίου 2017 σχετικά με το κράτος δικαίου στην Πολωνία συμπληρωματική προς τις Συστάσεις (ΕΕ) 2016/1374 και (ΕΕ) 2017/146 της Επιτροπής, 26.07.2017 COM(2017) 5320 final.

60. Σύσταση (ΕΕ) 2018/103 της Επιτροπής της 20ής Δεκεμβρίου 2017 σχετικά με το κράτος δικαίου στην Πολωνία συμπληρωματική προς τις Συστάσεις (ΕΕ) 2016/1374, (ΕΕ) 2017/146 και (ΕΕ) 2017/1520, ΕΕ 2018 L 17/50.

61. Αιτιολογημένη πρόταση σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση σχετικά με το κράτος δικαίου στην Πολωνία, 20.12.2017, COM(2017) 835 final.

62. ΔΕΕ C-192/18, *Επιτροπή/Πολωνία (Indépendance des juridictions de droit commun)*, εν εξελίξει.

63. ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία*, 24.06.2019, ECLI:EU:C:2019:531.

64. EUROPEAN COMMISSION – Press Release: Rule of Law: European Commission launches infringement procedure to protect judges in Poland from political control, 03.04.2019, διαθέσιμο σε: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1957_en.htm (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

65. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ – Δελτίο Τύπου: Κράτος δικαίου: η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κάνει το επόμενο βήμα για την προστασία των δικαστών στην Πολωνία από τον πολιτικό έλεγχο, 17.07.2019, διαθέσιμο σε: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-4189_el.htm, (τελευταία επίσκεψη 20.07.2019).

66. ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία*, 17.12.2018, ECLI:EU:C:2018:1021.

67. ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία*, ό.π.

68. ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία*, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchev, 11.04.2019, ECLI:EU:C:2019:325.

69. Ibid, σημ. 50.

70. Ibid, σημ. 52-60.

προϋποθέσεις διασφάλισης της ανεξαρτησίας των δικαιοδοτικών οργάνων, κυρίως σε ό,τι αφορά την αρχή της ισοβιότητας. Η εν λόγω αρχή, παρόλο που δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα, επιδέχεται εξαιρέσεις μόνον εφόσον το δικαιολογούν θεμιτοί και επιτακτικοί λόγοι, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας⁷¹. Η Πολωνία δεν απέδειξε, ωστόσο, τη συνδρομή της συγκεκριμένης προϋπόθεσης, συμπέρασμα το οποίο στηρίχθηκε και στις εκθέσεις της Επιτροπής και της Επιτροπής της Βενετίας⁷². Επίσης, το Δικαστήριο τόνισε ότι η παύση των δικαστών είναι δυνατή, εφόσον κριθεί ότι είναι ακατάλληλοι για την άσκηση των καθηκόντων τους λόγω αδυναμίας ή σοβαρού παραπτώματος, τηρουμένων των προσηκουσών διαδικασιών, κάνοντας σαφή νύξη στο πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών, το οποίο αποτελεί και το αντικείμενο της τρίτης περίπτωσης ενεργοποίησης του άρθρου 258 ΣΛΕΕ από την Επιτροπή κατά της Πολωνίας. Είναι προφανές ότι το Δικαστήριο προετοιμάζει το έδαφος για τις μελλοντικές εξελίξεις και θέτει σταδιακά, αλλά οριστικά, τις προϋποθέσεις για την προστασία της αρχής της ισοβιότητας των δικαστών και, επομένως, της δικαστικής ανεξαρτησίας.

4. Η νέα διάσταση της δικαστικής ανεξαρτησίας

Παρότι η νέα διάσταση της δικαστικής ανεξαρτησίας μετά την απόφαση στην υπόθεση *ASJP* είναι ευπρόσδεκτη, θα ήταν απαραίτητη μια πιο διεξοδική και ξεκάθαρη επιχειρηματολογία από το ΔΕΕ. Πράγματι, ο σεβασμός των αξιών που περιλαμβάνονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ και επί των οποίων στηρίζονται οι αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης και η ύπαρξη ανεξάρτητων δικαστηρίων, που είναι οι πρωταγωνιστές κατά την εφαρμογή των εν λόγω αρχών, αποτελούν βασική και αδιαπραγμάτευτη προϋπόθεση. Διαφορετικά, η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης θα μετατραπεί σε αρχή δυσπιστίας, ιδίως σε περιπτώσεις που αφορούν εκτέλεση δικαστικής απόφασης που εκδόθηκε από κράτος μέλος με συστημικές πλημμελίες στο κράτος δικαίου⁷³.

Η παραπάνω αδιάρρηκτη σχέση και οι πρακτικές συνέπειες της (έλλειψης) αμοιβαίας εμπιστοσύνης έγιναν εμφανείς στην πολυσυζητημένη υπόθεση *LM*⁷⁴, στην οποία

έλαβε χώρα ένας εκ των κάτω προς τα άνω («bottom-up») έλεγχος του κράτους δικαίου ενός κράτους μέλους από άλλο κράτος μέλος μέσω υποβολής προδικαστικού ερωτήματος. Το Ιρλανδικό Ανώτατο Δικαστήριο δίστασε να εκτελέσει το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης (εφεξής, ΕΕΣ) σε βάρος του κ. Celmer και να τον εκδώσει στην Πολωνία με το σκεπτικό ότι εκεί τίθενται ζητήματα κρίσης του κράτους δικαίου, όπως αδιάσειστα προκύπτει από την ενεργοποίηση του άρθρου 7 ΣΕΕ από την Επιτροπή. Το Δικαστήριο διάλεξε σε αυτήν την περίπτωση να εξετάσει το ερώτημα από την πλευρά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βάσει του άρθρου 47 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ, προκειμένου να διαπιστώσει εάν ελλοχεύει κίνδυνος παραβίασης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, και προσάρμοσε το σκεπτικό που παρέθεσε στην υπόθεση *ASJP* στο λεγόμενο διπλό τεστ *Aranyosi*⁷⁵, που ήδη εφαρμόζει στις περιπτώσεις άρνησης εκτέλεσης ΕΕΣ λόγω παραβίασης θεμελιώδους δικαιώματος. Αυτή η προσέγγιση αποβαίνει προβληματική, διότι εναπόκειται στο εκάστοτε κράτος μέλος που καλείται να εκτελέσει το ΕΕΣ να αξιολογήσει *in concreto* εάν συντρέχει τέτοιος κίνδυνος για το άτομο που αφορά η υπόθεση. Αξίζει να αναρωτηθεί κανείς, ωστόσο, ποια θα ήταν η προσέγγιση του ΔΕΕ, εάν το Ιρλανδικό Ανώτατο Δικαστήριο είχε ισχυριστεί παραβίαση του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ αντί για το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ, δεδομένου του διαφορετικού πεδίου εφαρμογής των δύο άρθρων. Μέχρι στιγμής, το ΔΕΕ έχει δεχτεί παρεκκλίσεις από την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στο πλαίσιο του ΕΕΣ μόνο σε περιπτώσεις παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων. Δεν είναι απίθανο, ωστόσο, να δεχόταν την παραβίαση από κράτος μέλος της υποχρέωσης απορρέουσας από το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ ως έναν – καινούριο – λόγο άρνησης εκτέλεσης του ΕΕΣ, ανεξάρτητα από την εφαρμογή του διπλού τεστ *Aranyosi*. Μια τέτοια προσέγγιση θα βρισκόταν σε πλήρη συμφωνία με την επιχειρηματολογία του στην υπόθεση *ASJP*.

Η Πολωνία δεν είναι, ωστόσο, η μοναδική χώρα για την οποία κρούει ο κώδωνας του κινδύνου. Οι τελευταίες νομικές εξελίξεις στην Ουγγαρία, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία έχουν απασχολήσει τους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Υπό την ηγεσία του Όρμπαν στην Ουγγαρία όχι μόνο αναθεωρήθηκε το Σύνταγμα, αλλά τέθηκε σε ισχύ μια σειρά Νόμων που υπονομεύουν θεμελιώδη δικαιώματα, μεταξύ των οποίων και την ελευθερία του λόγου, ενώ «ροκανίστηκε» και η ανεξαρτησία των δικαστών⁷⁶. Δεδο-

71. ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία*, ό.π., σκ. 58.

72. *Ibid*, σκ. 78-82.

73. Για την έννοια των συστημικών πλημμελειών του κράτους δικαίου βλ. A. VON BOGDANDY / M. IOANNIDIS, *Systemic deficiency in the rule of law: What it is, what has been done, what can be done*, CMLRev., 2014, σ. 59. Για τη σχέση της δικαστικής ανεξαρτησίας και της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης βλ. M. ΒΗΛΑΡΑΣ, *Δικαστική Ανεξαρτησία και Αρχές της Αμοιβαίας Εμπιστοσύνης και Αναγνώρισης στην Πρόσφατη Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2019, σ. 128.

74. ΔΕΕ C-216/18 PPU, *Minister for Justice and Equality*, 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:586.

75. ΔΕΕ C-404/15, *Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198.

76. Για περαιτέρω ανάλυση των μεταρρυθμίσεων στην Ουγγαρία βλ. C. MÖLLERS / L. SCHNEIDER, *Die Demokratiesicherung in der Europäischen Union*, Mohr Siebeck, 2018. Venice Commission, *Opinion on ACT CLXII of 2011 on the legal status and remuneration of judges and ACT CLXI of 2011 on the organisation and administration of courts of Hungary*, 10.03.2012, CDL-AD(2012)001.

μένου ότι οι προσφυγές κατά κράτους μέλους βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ από την Επιτροπή κατά της Ουγγαρίας απέβησαν άκαρπες⁷⁷ και ενώ εκκρεμούν δύο ακόμα⁷⁸, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε τον Σεπτέμβριο του 2018 υπέρ της ενεργοποίησης του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ κατά της Ουγγαρίας⁷⁹. Στρέφοντας τώρα το βλέμμα στη Ρουμανία, η Επιτροπή απέστειλε προειδοποιητική επιστολή τον Μάιο του 2019 ξεκαθαρίζοντας ότι δεν θα διστάσει να στραφεί δικαστικά κατά της Ρουμανίας σε περίπτωση που δεν αποσύρει τη νομοθεσία που υπονομεύει τη δικαστική ανεξαρτησία και τη μάχη εναντίον της διαφθοράς⁸⁰. Τέλος, η Βουλγαρία φαίνεται να είναι η επόμενη στη σειρά, λόγω υψηλών επιπέδων διαφθοράς και της άσκησης πολιτικού ελέγχου στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης⁸¹. Έχοντας υπόψιν της αυτό το παρασκήνιο, η Επιτροπή δρομολόγησε τον Απρίλιο 2019 μια διαδικασία προβληματισμού σχετικά με το κράτος δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και καθόρισε δυνατές κατευθύνσεις για μελλοντική δράση, χωρίς ωστόσο κάποια καινοτόμο πρόταση⁸².

V. Η ανεξαρτησία του ΕΣΚΤ

Εάν η δικαστική ανεξαρτησία έχει αναχθεί μετά την υπόθεση *ASJP* σε βασικό πυλώνα στο ευρωπαϊκό δικαστικό σύστημα, τότε η ανεξαρτησία του ΕΣΚΤ αποτελεί το λειτουργικό ισοδύναμό της στο πεδίο της ΟΝΕ. Η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Rimšėničs κατά Λετονίας*, που κατέληξε στην ευθεία ακύρωση μιας εθνικής απόφασης, το αποδεικνύει περίτρανα. Σε αυτό το μέρος του άρθρου θα αναλυθεί το νομικό πλαίσιο, στο οποίο στήριξε το ΔΕΕ την επιχειρηματολογία του, η ίδια η επιχειρηματολογία του

ΔΕΕ, ενώ τέλος θα αναφερθούν οι βασικότερες συνταγματικές επιπλοκές που προκύπτουν από την προσέγγιση του ΔΕΕ.

1. Τα άρθρα 130 ΣΛΕΕ, 7 και 14.2 του Καταστατικού

Ξεκινώντας από το άρθρο 130 ΣΛΕΕ, το οποίο επαναλαμβάνεται ουσιαστικά στο άρθρο 7 του Καταστατικού, στόχος του είναι η εξασφάλιση της ανεξαρτησίας των δύο «συστατικών» του ΕΣΚΤ, δηλαδή της ΕΚΤ και των ΕθνΚΤ⁸³. Στην ανεξαρτησία της ΕΚΤ και των ΕθνΚΤ θα αναφερόμαστε εφεξής με τη φράση «ανεξαρτησία του ΕΣΚΤ». Τόσο η ΕΚΤ όσο και οι ΕθνΚΤ απαγορεύεται, επομένως, να ζητούν ή να δέχονται υποδείξεις από τα θεσμικά ή λοιπά όργανα ή οργανισμούς, από την κυβέρνηση κράτους μέλους ή από άλλον οργανισμό κατά την άσκηση των εξουσιών και την εκτέλεση των καθηκόντων και υποχρεώσεων που τους ανατίθενται από τις Συνθήκες και το Καταστατικό. Αυτή η διάταξη προβλέπει το *modus operandi* του ΕΣΚΤ και τον τρόπο εκτέλεσης των καθηκόντων που περιλαμβάνονται στο άρθρο 127 παρ. 2 ΣΛΕΕ⁸⁴. Το άρθρο 282 παρ. 3 ΣΛΕΕ λειτουργεί συμπληρωματικά και αναφέρεται, συγκεκριμένα, στην ανεξαρτησία της ΕΚΤ ως θεσμικού οργάνου της Ένωσης. Συμπερασματικά, το πεδίο εφαρμογής και το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 130 ΣΛΕΕ εξαντλείται εκεί που τελειώνουν και τα καθήκοντα του ΕΣΚΤ. Ως εκ τούτου, καθήκοντα που εκτελούνται π.χ. βάσει του άρθρου 14.4 του Καταστατικού δεν καλύπτονται από τις προϋποθέσεις της λειτουργικής ανεξαρτησίας του άρθρου 130 ΣΛΕΕ. Όσον αφορά στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 130 ΣΛΕΕ, αυτό εκτείνεται σε όλα τα κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που δεν έχουν υιοθετήσει το ευρώ⁸⁵.

Η προαναφερθείσα ανεξαρτησία έχει τέσσερις διαστάσεις: τη θεσμική, τη λειτουργική, την προσωπική και την οικονομική⁸⁶. Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου, θα επικεντρωθούμε στην προσωπική, που αποτέλεσε και τον βασικό άξονα επιχειρηματολογίας του ΔΕΕ. Αυτή αναφέρεται, ιδίως, στην ακεραιότητα των μελών των αποφασιστικών οργάνων του ΕΣΚΤ που είναι ταυτόχρονα και τα αποφασιστικά όργανα της ΕΚΤ, δηλαδή το Διοικητικό

77. ΔΕΕ C-286/12, *Επιτροπή/Ουγγαρία*, 06.11.2012, ECLI:EU:C:2012:687 και ΔΕΕ C-288/12, *Επιτροπή/Ουγγαρία*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:237.

78. ΔΕΕ C-66/18, *Επιτροπή/Ουγγαρία (Enseignement supérieur)* και ΔΕΕ C-78/18, *Επιτροπή/Ουγγαρία*.

79. Πρόταση ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με πρόταση να κληθεί το Συμβούλιο να διαπιστώσει, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από την Ουγγαρία των αξιών στις οποίες θεμελιώνεται η Ένωση (2017/2131(INL)).

80. J. STRUPCZEWSKI, EU threatens legal steps against Romania over rule of law, διαθέσιμο σε: <https://www.reuters.com/article/us-eu-romania/eu-threatens-legal-steps-against-romania-over-rule-of-law-idUSKCN1S1DL> (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

81. R. VASSILEVA, Is Bulgaria the EU's next rule of law crisis?, 12.09.2018, διαθέσιμο σε: <https://euobserver.com/opinion/142795> (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

82. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ – Δελτίο Τύπου: Κράτος δικαίου: Η Επιτροπή ανοίγει τη συζήτηση για την ενίσχυση του κράτους δικαίου στην ΕΕ, 03.04.2019, διαθέσιμο σε: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1912_el.htm (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

83. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2013, σ. 337.

84. C. MANGER-NESTLER, Unabhängigkeit von EZB und nationalen Zentralbanken σε: M. Pechstein / C. Nowak / U. Häde (eds), *Frankfurter Kommentar zu EUV, GRC und AEUV*, Mohr Siebeck, 2017, σ. 733.

85. Με την εξαίρεση του Ηνωμένου Βασιλείου (αριθ. 4 και 7 Πρωτόκολλο (αριθ. 15) για ορισμένες διατάξεις που αφορούν το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας, ΕΕ 2012 C 326/284). Βλ. επίσης άρθρο 139 παρ. 2 ΣΛΕΕ.

86. Για ανάλυση όλων των διαστάσεων της ανεξαρτησίας βλ. C. MANGER-NESTLER, ό.π. και P. ATHANASSIOU, *Reflections on the Modalities for the Appointment of National Central Bank Governors*, E.L.Rev., 2014, σ. 27.

Συμβούλιο και η Εκτελεστική Επιτροπή⁸⁷. Τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής διορίζονται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και παύονται από το ΔΕΕ, εάν δεν πληρούν πλέον τις προϋποθέσεις για την εκτέλεση των καθηκόντων τους⁸⁸. Αντιθέτως, το Διοικητικό Συμβούλιο απαρτίζεται αφενός από τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής και αφετέρου από τους διοικητές των ΕθνΚΤ, των οποίων το νόμισμα είναι το ευρώ⁸⁹. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η ακεραιότητα και η προσωπική ανεξαρτησία των τελευταίων, η διάρκεια της θητείας τους δεν μπορεί να είναι μικρότερη των πέντε ετών και οι λόγοι απαλλαγής από τα καθήκοντά τους ορίζονται αποκλειστικά στο άρθρο 14.2 του Καταστατικού, στο οποίο στρεφόμεστε εν συνεχεία.

Το άρθρο 14.2 του Καταστατικού ορίζει τις προϋποθέσεις απαλλαγής του διοικητή μιας ΕθνΚΤ από τα καθήκοντά του. Αυτή είναι δυνατή μόνο εάν ο εν λόγω διοικητής δεν πληροί πλέον τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την εκτέλεση των καθηκόντων του ή εάν διαπράξει βαρύ παράπτωμα, που σημαίνει ότι το εθνικό δίκαιο δεν μπορεί να προβλέψει άλλους ή επιπρόσθετους λόγους απαλλαγής. Υποστηρίζεται η άποψη ότι, από τον συνδυασμό των άρθρων 130 ΣΛΕΕ, 7 του Καταστατικού και 14.2 του Καταστατικού, οι αποκλειστικοί λόγοι απαλλαγής που εμπεριέχονται στο τελευταίο ισχύουν και για τα λοιπά μέλη των αποφασιστικών οργάνων των ΕθνΚΤ και όχι μόνο για τον διοικητή⁹⁰. Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητη μια παρατήρηση. Σε αντίθεση με τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής, για τους διοικητές των ΕθνΚΤ δεν υπάρχει καμία ρύθμιση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πόσο μάλλον για τα υπόλοιπα μέλη των αποφασιστικών οργάνων των ΕθνΚΤ. Το νομοθετικό πλαίσιο είναι καθαρά εθνικό, με αποτέλεσμα αυτή η ασυμμετρία να επιφέρει κάποιες επιπλοκές⁹¹. Πρέπει, επίσης, να υπογραμμισθεί ότι το άρθρο 14.2 του Καταστατικού εφαρμόζεται σε όλες τις ΕθνΚΤ, με μοναδική εξαίρεση αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου⁹². Τέλος, το άρθρο 14.2 του Καταστατικού εισάγει τη δυνατότητα ευθείας προσβολής της απόφασης απαλλαγής του διοικητή ενώπιον του ΔΕΕ. Η προσφυγή αυτή προσφέρεται μόνο στους διοικητές και όχι στα λοιπά μέλη των αποφασιστικών οργάνων των ΕθνΚΤ⁹³.

87. Άρθρα 129 παρ. 1 και 282 παρ. 2 ΣΛΕΕ.

88. Άρθρα 11.2 και 11.4 του Καταστατικού.

89. Άρθρο 283 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

90. C. STEVEN, Art. 14 Satzung: Nationale Zentralbanken σε: H. Siekmann (ed.), Kommentar zur Europäischen Währungsunion, Mohr Siebeck, 2012, σ. 924.

91. Βλ. παρακάτω υπό V.3.

92. Άρθρο 42.1 του Καταστατικού και αριθ. 7 Πρωτόκολλο (αριθ. 15) για ορισμένες διατάξεις που αφορούν το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας, ΕΕ 2012 C 326/284.

93. C. STEVEN, ό.π., σ. 935.

2. Η ερμηνεία του άρθρου 14.2 του Καταστατικού στην υπόθεση *Rimšēvičs/Λετονία*

Το ΔΕΕ εξέδωσε τον Φεβρουάριο του 2019 – ακριβώς έναν χρόνο μετά την υπόθεση *ASJP* – μια απόφαση που θέτει τον ρόλο της ανεξαρτησίας του ΕΣΚΤ σε νέα βάση. Εν συντομία, η υπόθεση αφορούσε τη νομιμότητα της απόφασης που υιοθετήθηκε από το Λετονικό Γραφείο Πρόληψης και Καταπολέμησης της Διαφθοράς, την ΚΝΑΒ, η οποία απαγόρευε προσωρινά στον κ. Rimšēvičs να ασκεί τα καθήκοντά του ως διοικητής της Κεντρικής Τράπεζας της Λετονίας. Τόσο ο κ. Rimšēvičs όσο και η ΕΚΤ ζήτησαν από το Δικαστήριο με ξεχωριστές προσφυγές να διαπιστώσει την παρανομία της επίδικης εθνικής απόφασης. Και οι δύο ενάγοντες θεώρησαν ότι το Δικαστήριο μπορεί να εκδώσει, βάσει του άρθρου 14.2 του Καταστατικού, μια αναγνωριστική απόφαση. Το ΔΕΕ επεφύλαξε, ωστόσο, μια έκπληξη για όλα τα μέρη της διαφοράς και ένα «δώρο» για τον κ. Rimšēvičs, δηλαδή την έκδοση μιας ακυρωτικής απόφασης. Η καινοτομία της συγκεκριμένης υπόθεσης είναι τριπλή: είναι η πρώτη φορά που η ΕΚΤ εμπλέκεται σε μια υπόθεση ως ενάγουσα, η πρώτη φορά που ασκείται προσφυγή ενώπιον του ΔΕΕ με βάση το άρθρο 14.2 του Καταστατικού και ταυτόχρονα η πρώτη φορά που ένα εθνικό μέτρο ακυρώνεται από το ΔΕΕ στην ιστορία της ΕΕ⁹⁴.

Η ουσία της συλλογιστικής του Δικαστηρίου αφορά στη φύση των προσφυγών, τις οποίες χαρακτηρίζει ως προσφυγές ακυρώσεως, προβάλλοντας τρία επιχειρήματα. Το πρώτο επιχείρημα στηρίζεται στην παρόμοια διατύπωση των άρθρων 14.2 του Καταστατικού και 263 ΣΛΕΕ: η προσφυγή μπορεί να ασκηθεί από ιδιώτη εντός δύο μηνών λόγω παράβασης των Συνθηκών ή κανόνα δικαίου σχετικού με την εφαρμογή τους⁹⁵. Το δεύτερο επιχείρημα του Δικαστηρίου είναι ότι, βάσει συστηματικής ερμηνείας, ο ειδικός χαρακτήρας του άρθρου 14.2 του Καταστατικού δεν είναι καταρχήν ασύμβατος προς τα χαρακτηριστικά της προσφυγής ακυρώσεως⁹⁶. Άλλωστε, μια τέτοια παρέκκλιση από την παραδοσιακή κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και των δικαστηρίων

94. Βλ. επίσης Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Ακύρωση πράξης εθνικού δικαίου από το ΔΕΕ – Παρέκκλιση από την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ του εθνικού δικαστή και του δικαστή της Ένωσης, του άρθρου 263 ΣΛΕΕ – Πρώτη εφαρμογή του άρθρου 14.2 του Καταστατικού του ΕΣΚΤ και της ΕΚΤ (ΔΕΕ C-202/18 και C-238/18, ό.π.), διαθέσιμο σε: <https://www.prevedourou.gr/a/%CE%BA%CF%8D%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%80%CF%81%CE%AC%CE%BE%CE%B7%CF%82%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1-%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF-%CE%B4/> (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

95. ΔΕΕ C-202/18 και C-238/18, ό.π., σκ. 67.

96. Ibid, σκ. 68.

της Ένωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ μπορεί να δικαιολογηθεί από το ειδικό θεσμικό πλαίσιο του ΕΣΚΤ⁹⁷. Το τελευταίο αποτελεί πρωτότυπο νομικό μόρφωμα, το οποίο χαρακτηρίζεται από λιγότερο σαφή διάκριση μεταξύ της έννομης τάξης της Ένωσης και των εθνικών έννομων τάξεων. Υπογραμμίζοντας ότι το ΕΣΚΤ αποτελεί ένα «πολύ ολοκληρωμένο» σύστημα, το ΔΕΕ τονίζει ότι οι διοικητές των ΕθνΚΤ κράτους μέλους με νόμισμα το ευρώ συμμετέχουν ταυτόχρονα στο Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΤ και, επομένως, του ΕΣΚΤ⁹⁸. Αυτή η ανάγκη διασφάλισης της λειτουργικής ανεξαρτησίας των διοικητών των ΕθνΚΤ στο πλαίσιο του ΕΣΚΤ επιτάσσει – σύμφωνα με το ΔΕΕ – τον δικαστικό έλεγχο του εν λόγω εθνικού μέτρου από το Δικαστήριο.

Το τελευταίο επιχείρημα βασίζεται στον σκοπό (το τέλος) του παρεχόμενου ενδίκου βοήθηματος, που είναι η διαφύλαξη της ανεξάρτητης εκπλήρωσης των καθηκόντων των διοικητών, σύμφωνα με το άρθρο 130 ΣΛΕΕ και το άρθρο 7 του Καταστατικού⁹⁹. Μόνο μια προσφυγή ακυρώσεως μπορεί να επιτρέψει δραστικά και αποτελεσματικά σε έναν διοικητή μιας ΕθνΚΤ να αναλάβει εκ νέου τα καθήκοντά του σε αντίθεση με μια αναγνωριστική απόφαση, της οποίας η εκτέλεση εξαρτάται από τις εθνικές αρχές¹⁰⁰. Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο 14.2 του Καταστατικού προσθέτει ένα ειδικό ένδικο βοήθημα στο σύστημα προσφυγών που προβλέπεται στις Συνθήκες, το οποίο είναι εξαιρετικής φύσης, όπως προκύπτει από τον πολύ μικρό αριθμό των προσώπων που το έχουν στη διάθεσή τους, από το μοναδικό αντικείμενο των αποφάσεων κατά των οποίων προβλέπεται η άσκησή του και από τις εξαιρετικές περιστάσεις υπό τις οποίες μπορεί να ασκηθεί¹⁰¹.

3. Συνταγματικές επιπλοκές: ένα βήμα προς την ομοσπονδοποίηση;

Το πιο εντυπωσιακό στην υπόθεση αυτή είναι η τόλμη του Δικαστηρίου να χαρακτηρίσει το ένδικο βοήθημα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 14.2 του Καταστατικού ως προσφυγή ακυρώσεως, παρά το ρητό αίτημα των εναγόντων να διαπιστωθεί απλώς η παρανομία της επίδικης εθνικής απόφασης¹⁰². Θα προσπαθήσω να αντιστρέψω τα προαναφερθέντα επιχειρήματα του Δικαστηρίου και

να αναλύσω τους λόγους για τους οποίους μια τέτοια ανάγνωση του άρθρου 14.2 του Καταστατικού επιφέρει βαρυσήμαντες επιπτώσεις σε συνταγματικό επίπεδο, ιδίως όσον αφορά τη ρυθμιστική αυτονομία των κρατών μελών¹⁰³. Επίσης, θα υποστηρίξω ότι αυτή η υπόθεση θα μπορούσε να αναγνωσθεί έμμεσα και ως υπόθεση αφορούσα τη γενικότερη κρίση του κράτους δικαίου, παρότι εκ πρώτης όψεως αναφέρεται σε ένα πλήρως αποστειρωμένο πλαίσιο, δηλαδή στην «πολύ ολοκληρωμένη» ΟΝΕ.

Το πρώτο επιχείρημα του Δικαστηρίου σχετικά με την παρόμοια διατύπωση μεταξύ των άρθρων 14.2 του Καταστατικού και 263 ΣΛΕΕ είναι μάλλον αδύναμο. Εάν οι συντάκτες του Καταστατικού ΕΣΚΤ ήθελαν να χαρακτηρίσουν την εν λόγω προσφυγή ως προσφυγή ακυρώσεως, θα είχαν παραπέμψει απευθείας στα άρθρα 263 και 264 ΣΛΕΕ, αντί να χρησιμοποιήσουν την αμφιλεγόμενη φράση «σχετική απόφαση μπορεί να προσβληθεί ενώπιον του Δικαστηρίου [...]», η οποία αφήνει ανοικτό το ζήτημα της φύσης της προσφυγής. Μια διατύπωση όπως «το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί για τη νομιμότητα της απόφασης αυτής» θα ήταν σαφώς προτιμότερη¹⁰⁴. Εκτός αυτού, το άρθρο 11.4 του Καταστατικού – η αντίστοιχη διάταξη για τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής – έχει πολύ σαφέστερη διατύπωση και δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας ως προς τη φύση της εξουσίας του Δικαστηρίου. Το χρονικό περιθώριο δε των δύο μηνών μπορεί απλώς να υποδηλώνει τη μέριμνα για την ταχύτητα και την ασφάλεια δικαίου και όχι την επιθυμία καθιέρωσης μιας προσφυγής ακυρώσεως¹⁰⁵. Συμπερασματικά, η λογική επιτάσσει ότι οι συντάκτες του Καταστατικού θα είχαν ορίσει ρητά τη φύση της προσφυγής ως προσφυγής ακυρώσεως, δεδομένου ότι μια τέτοια επιλογή θα σήμαινε ταυτόχρονα σημαντικό περιορισμό της αυτονομίας των κρατών μελών.

Το δεύτερο επιχείρημα του Δικαστηρίου βασίζεται στο ειδικό θεσμικό πλαίσιο του ΕΣΚΤ, το οποίο επιτρέπει μια

97. Ibid, σκ. 69.

98. Ibid, σκ. 70.

99. Ibid, σκ. 72.

100. Ibid, σκ. 74.

101. Ibid, σκ. 71.

102. Βλ. επίσης J. BAST, *Autonomy in Decline? A Commentary on Rimšēvičs and ECB v Latvia*, 13.05.2019, διαθέσιμο σε: https://verfassungsblog.de/autonomy-in-decline-a-commentary-on-rimsevics-and-ecb-v-latvia/?fbclid=IwAR3QD95b8f_n1DsgCVnkH32Px1NkiRj5bJZHWtgykJoDfEXN0vojbmpOc (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

103. Για το ζήτημα της ανεξαρτησίας του ΕΣΚΤ καθώς και για παρατηρήσεις για την εν λόγω υπόθεση βλ., επίσης, τα σχόλια του Ι. ΑΓΓΕΛΟΥ, *Ανεξαρτησία και Λογοδοσία των Κεντρικών Τραπεζών στο Δημοκρατικό Πολίτευμα*. Θεωρία, Γενικές Αρχές, Νομολογία και Μελέτη της Οργάνωσης & Λειτουργίας του Federal Reserve System, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Τράπεζα της Ελλάδος, 2019, σ. 318.

104. Υπέρ του χαρακτηρισμού της προσφυγής ως προσφυγής ακυρώσεως βλ. M. SELMAYR, *Die Wirtschafts- und Währungsunion als Rechtsgemeinschaft*, Archiv des öffentlichen Rechts, 1999, σ. 357· C. GAITANIDES, *Das Recht der Europäischen Zentralbank*, Mohr Siebeck, 2005, σ. 87.

105. Βλ. επίσης ΔΕΕ C-202/18 και C-238/18, ό.π., Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott, 19.12.2018, ECLI:EU:C:2018:1030, σημ. 42-51.

εξαιρέση στο ισχύον σύστημα ενδίκων βοηθημάτων της ΕΕ που προβλέπεται στο άρθρο 263 ΣΛΕΕ. Σύμφωνα με τη γνώμη της Γεν. Εισαγγελέα Kokott, το σύστημα ενδίκων βοηθημάτων μπορεί να χωριστεί σε δύο σφαίρες: η πρώτη αφορά στη νομιμότητα των πράξεων των θεσμικών οργάνων, οργανισμών, υπηρεσιών και οργανισμών της ΕΕ και την ακυρωτική εξουσία του ΔΕΕ μέσω της προσφυγής ακυρώσεως¹⁰⁶. Η δεύτερη αφορά στα θεσμικά όργανα των κρατών μελών και των οργάνων τους, για τα οποία στα δικαστήρια της Ένωσης έχει ανατεθεί η εξουσία μόνο διαπίστωσης της ασυμβατότητας των εθνικών πράξεων ή των έννομων καταστάσεων με το δίκαιο της ΕΕ¹⁰⁷. Η διάκριση αυτή αντικατοπτρίζει τη θεμελιώδη έννοια της κάθετης κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών, όπως αυτή θεμελιώνεται στο άρθρο 5 παρ. 2 ΣΕΕ. Η παροχή στο ΔΕΕ της εξουσίας ακύρωσης μιας εθνικής απόφασης εισάγει μια τρίτη γκρίζα σφαίρα που φαίνεται να παραβιάζει τις συνταγματικές αρχές της επικουρικότητας και της δοτής αρμοδιότητας που κατοχυρώνονται στα άρθρα 4 και 5 ΣΕΕ.

Εκτός από τα ανωτέρω, είναι απαραίτητες και οι ακόλουθες παρατηρήσεις σχετικά με την επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου. Πρώτον, σε αντίθεση με τον διορισμό των μελών της Εκτελεστικής Επιτροπής της ΕΚΤ, το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ είναι εντελώς σιωπηλό σχετικά με τη διαδικασία διορισμού των διοικητών των ΕθνΚΤ, η οποία βρίσκεται αποκλειστικά στα χέρια των αρμόδιων εθνικών αρχών¹⁰⁸. Όσον αφορά την απόλυσή τους, το ζήτημα αυτό ρυθμίζεται και πάλι από το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ για τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής¹⁰⁹, ενώ το άρθρο 14.2 του Καταστατικού ορίζει μόνο τους λόγους και όχι τη διαδικασία απόλυσης των διοικητών των ΕθνΚΤ. Η διαφορά στις δύο αυτές περιπτώσεις συνιστά σοβαρό και επαρκή λόγο για τη διακριτή μεταχείριση της φύσης των αντίστοιχων ενδίκων βοηθημάτων που κατοχυρώνονται στα άρθρα 11.4 και 14.2 του Καταστατικού. Το τελευταίο παρέχει ως εκ τούτου υπό το φως των ανωτέρω στο ΔΕΕ την εξουσία να διαπιστώνει μόνο τυχόν ασυμβατότητα με το δίκαιο της ΕΕ, δηλαδή με τους λόγους απαλλαγής που αναφέρονται στο εν λόγω άρθρο.

Επιπλέον, το επιχείρημα του ΔΕΕ περί της ανάγκης διασφάλισης της λειτουργικής ανεξαρτησίας των διοικητών των ΕθνΚΤ που είναι συγχρόνως μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΤ και άρα του ΕΣΚΤ, ισχύει μόνο για τους διοικητές των κρατών μελών με νόμισμα το ευρώ. Ο σύνδεσμος που προσπαθεί να θεμελιώσει το ΔΕΕ μεταξύ της ανεξαρτησίας των διοικητών των ΕθνΚΤ και της ανε-

ξαρτησίας της ΕΚΤ και, κατά συνέπεια, του ΕΣΚΤ εκλείπει, εάν πάρει κανείς ως παράδειγμα έναν διοικητή μιας ΕθνΚΤ κράτους μέλους του οποίου το νόμισμα δεν είναι το ευρώ. Είναι προφανές λοιπόν ότι, ιδίως για τα «κράτη μέλη με παρέκκλιση», ο χαρακτηρισμός της προσφυγής ως προσφυγής ακυρώσεως συνεπάγεται ακόμη πιο αδικαιολόγητη διείσδυση στην αυτονομία τους. Τέλος, η προσφυγή ακυρώσεως είναι εντελώς ακατάλληλη για τις περιπτώσεις όπου, για παράδειγμα, ο διοικητής της ΕθνΚΤ δεν απαλλάσσεται από τα καθήκοντά του από διοικητική αρχή, αλλά από τη Βουλή του κράτους μέλους ή από εθνικό δικαστήριο¹¹⁰. Είναι πολύ αμφίβολο ότι σε αυτό αποσκοπούσαν, όπως υποστηρίζει το Δικαστήριο, οι συντάκτες του Καταστατικού.

Όσον αφορά στο τρίτο επιχείρημα του Δικαστηρίου, υποστηρίζει ότι μόνο μια προσφυγή ακυρώσεως μπορεί να αντιμετωπίσει ταχέως και αποτελεσματικά τα ζητήματα που ρυθμίζονται στο άρθρο 14.2 του Καταστατικού, διότι διαφορετικά η εκτέλεση της απόφασης θα εξαρτάται από την εφαρμογή της από τις εθνικές αρχές. Αυτό το επιχείρημα του ΔΕΕ υποδηλώνει έμμεσα την ανησυχία του για την έγκαιρη και αποτελεσματική εκτέλεση των αναγνωριστικών αποφάσεων από τις εθνικές αρχές, καθιστώντας την υπόθεση αυτή μια ακόμη υπόθεση σχετική με την κρίση του κράτους δικαίου. Φαίνεται ότι το Δικαστήριο, έχοντας υπόψη την κρίση του κράτους δικαίου σε ορισμένα κράτη μέλη, επέλεξε να πάρει την υπόθεση στα χέρια του και να εξοικονομήσει πολύτιμο χρόνο, ειδικά σε περίπτωση που ένα κράτος μέλος με συστημικές πλημμέλειες στο κράτος δικαίου θα μπορούσε να είναι εναγόμενο σε μια μελλοντική υπόθεση.

Τέλος, μερικές παρατηρήσεις σχετικά με την εξαιρετική φύση αυτής της προσφυγής. Το Δικαστήριο τονίζει με την απόφασή του ότι η παρούσα προσφυγή ακυρώσεως αποτελεί εξαιρετικό εργαλείο που προσιδιάζει στη λιγότερο έντονη διάκριση μεταξύ της έννομης τάξης της ΕΕ και των εθνικών εννόμων τάξεων στο πλαίσιο του ΕΣΚΤ. Ωστόσο, δεν είναι ασυνήθιστο για το Δικαστήριο να ερμηνεύει ελαστικά τέτοιες «εξαιρετικές περιστάσεις» σε μεταγενέστερες αποφάσεις του. Για ακόμη μια φορά το ερώτημα δεν είναι, αν η στάση αυτή του Δικαστηρίου είναι επιθυμητή ή όχι, αλλά αυστηρά αν είναι συνταγματικά επιτρεπτή. Αυτή τη φορά το Δικαστήριο διεύρυνε χωρίς πειστική αιτιολογία τις εξουσίες του, δεδομένου ότι ο χαρακτηρισμός της προσφυγής ως απλώς αναγνωριστικής θα επέτρεπε στο ΔΕΕ να καταλήξει στο ίδιο συμπέρασμα, σεβόμενο παράλληλα τις αρχές της επικουρικότητας και της δοτής αρμοδιότητας.

106. Ibid, σημ. 54.

107. Ibid, σημ. 55.

108. P. ATHANASSIOU, ό.π., σ. 34.

109. Άρθρο 11.4 του Καταστατικού.

110. ΔΕΕ C-202/18 και C-238/18, ό.π., Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott, ό.π., σημ. 66.

VI. Συμπέρασμα

Ο ρόλος του ΔΕΕ ως θεματοφύλακα της ανεξαρτησίας των δικαστών και του ΕΣΚΤ ενόψει των ανωτέρω είναι αναμφισβήτητος. Η ΕΕ έχει κληθεί πολλές φορές να αναλάβει ευθύνη και δράση για το φαινόμενο της «πολυκρίσης». Συγκεκριμένα, σε σχέση με την κρίση του κράτους δικαίου, ορισμένα κράτη μέλη, μεταξύ των οποίων η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία, παρουσίασαν ανησυχητικές ενδείξεις για συστηματική παραβίαση των αξιών που κατοχυρώνονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ως θεματοφύλακας των Συνθηκών, κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων, ενεργοποιώντας τις διαδικασίες των άρθρων 7 ΣΕΕ και 258 ΣΛΕΕ. Ωστόσο, η αντίδραση των αντίστοιχων κρατών μελών ήταν ανεπαρκής, αν όχι απογοητευτική.

Σε αυτό το πλαίσιο, το ΔΕΕ αποφάσισε να πάρει σαφή θέση και να εκμεταλλευτεί κάθε ευκαιρία προκειμένου να επεκτείνει τη δυνατότητα εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, με αποτέλεσμα την αντίστοιχη διεύρυνση των δικαστικών εξουσιών του. Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις *ASJP* και *Rimšēvičs κατά Λετονίας* απο-

τελούν τα πρώτα θεμέλια ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού οικοδομήματος με στέρεες αξίες, του οποίου η τελική μορφή θα ολοκληρωθεί με τις μελλοντικές αποφάσεις του ΔΕΕ. Η πόρτα διόδου στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών μελών ήταν και στις δύο περιπτώσεις ο διττός ρόλος των εθνικών δικαστηρίων και των ΕθνΚΤ ως ταυτόχρονα ευρωπαϊκών και εθνικών οργανισμών. Σίγουρα, μια απειλή στις έννοιες του κράτους δικαίου και της ανεξαρτησίας συνιστά απειλή στην καρδιά της ΕΕ, στην οποία μόνο μια απάντηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο αρμόζει. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι η ανάγκη αυτή θα πρέπει να οδηγήσει σε υπέρβαση των συνταγματικών ορίων, όπως αυτά έχουν τεθεί στις Συνθήκες της ΕΕ. Ίσως τελικά να έχει έρθει η ώρα για την αναθεώρησή τους, εάν θέλουμε όντως να υλοποιηθεί μια «ολοένα στενότερη Ένωση»¹¹¹.

111. Ο όρος αυτός αποτέλεσε τον τίτλο της έκθεσης *Ever Closer Union: The Legacy of the Treaties of Rome for Today's Europe 1957-2017*, διαθέσιμο σε: <https://www.consilium.europa.eu/el/documents-publications/library/library-blog/posts/ever-closer-union-the-legacy-of-the-treaties-of-rome-for-today-s-europe-1957-2017-online-exhibition/> (τελευταία επίσκεψη 01.06.2019).

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Μαλαματή Ζάχου, Έλλη Τσιτσιπά

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► **Brexit – Πρακτικές κατευθύνσεις της Επιτροπής για την περίπτωση Brexit χωρίς συμφωνία και παράταση της προθεσμίας του άρθρου 50 ΣΕΕ μέχρι 31.10.2019 (10.04.2019)**

Ετοιμότητα – αποχώρηση χωρίς συμφωνία – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – παράταση προθεσμίας – άρθρο 50 ΣΕΕ

Πριν από τη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η Επιτροπή εξέδωσε πρακτικές οδηγίες προς τα κράτη μέλη προκειμένου να διασφαλίσει τη συντονισμένη προσέγγιση της ΕΕ σε περίπτωση αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου χωρίς συμφωνία.

Οι πρακτικές οδηγίες αναφέρονται σε πέντε τομείς και, συγκεκριμένα, στη διαμονή και τα δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης των πολιτών, στην αστυνομική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις, στα φάρμακα και τα ιατροτεχνικά προϊόντα, στην προστασία δεδομένων και στην αλιεία. Επιπλέον, όπως επισημάνθηκε λίγες ημέρες νωρίτερα, στις 3 Απριλίου, από τον Πρόεδρο Γιούνκερ, σε περίπτωση αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου χωρίς συμφωνία, το τελευταίο θα πρέπει να εστιάσει την προσοχή του σε τρία καίρια ζητήματα, προκειμένου να ξεκινήσουν οι συζητήσεις για τη μελλοντική σχέση του με την Ένωση. Τα ζητήματα αυτά αφορούν την προστασία των πολιτών της Ένωσης που έκαναν χρήση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας πριν από το Brexit, την εκπλήρωση των οικονομικής φύσης υποχρεώσεων που έχει αναλάβει το Ηνωμένο Βασίλειο απέναντι στην Ένωση και, τέλος, την διασφάλιση της ειρήνης και της ομαλής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς στη νήσο της Ιρλανδίας.

Στη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που ακολούθησε την ίδια μέρα, αποφασίστηκε, κατόπιν αιτήματος που υπέβαλε η τότε πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου Τ. Μέι, η παράταση της προθεσμίας του άρθρου 50 παρ. 3 μέχρι την 31.10.2019.

Σε περίπτωση επικύρωσης της συμφωνίας αποχώρησης σε ημερομηνία προγενέστερη της 31.10.2019, η αποχώρηση θα πραγματοποιηθεί την πρώτη ημέρα του μήνα που θα ακολουθήσει την ημερομηνία επικύρωσης ή, σε κάθε περίπτωση, την 01.11.2019. Κατά τη διάρκεια της παράτασης αυτής, το Ηνωμένο Βασίλειο εξακολουθεί να είναι κράτος μέλος της Ένωσης έχον πλήρη δικαιώματα και υποχρεώσεις, ενώ διατηρεί τη δυνατότητα να ανακαλέσει τη δήλωση αποχώρησής του ανά πάσα στιγμή. Συνακόλουθα, επισημαίνεται ότι, εφόσον η επικύρωση της συμφωνίας αποχώρησης δεν λάβει χώρα μέχρι την

22.05.2019, το Ηνωμένο Βασίλειο οφείλει να διενεργήσει εκλογές για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και γενικότερα να απέχει από οποιαδήποτε ενέργεια ή μέτρο που δύναται να υπονομεύσει την εύρυθμη λειτουργία της Ένωσης και των οργάνων της.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2052_el.htm
<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2019/04/10/20190410-european-council-decision-on-extension/>

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

► **Η Επιτροπή επιβάλλει πρόστιμο στη Google για καταχρηστικές πρακτικές στη διαδικτυακή διαφήμιση (20.03.2019)**

Αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – μεσιτεία διαδικτυακής διαφήμισης – μηχανές αναζήτησης – κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης

Στο πλαίσιο της ευρύτερης έρευνας “Google Search”, η Επιτροπή με απόφασή της επέβαλε στην εταιρεία Google πρόστιμο ύψους 1,49 δις ευρώ για παράβαση της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας. Η συγκεκριμένη απόφαση αποτελεί την τρίτη κατά σειρά με την οποία η Επιτροπή επιβάλλει κυρώσεις στη Google για σχετικές παραβάσεις. Στην παρούσα υπόθεση, η Επιτροπή εξέτασε τη δραστηριότητα της Google στην αγορά μεσιτείας διαδικτυακών διαφημίσεων αναζήτησης. Η Google, μέσω της πλατφόρμας “AdSense for Search”, παρέχει στους ιδιοκτήτες τέτοιων ιστοτόπων τις διαφημίσεις αναζήτησης. Δεδομένου ότι οι ανταγωνιστές της Google στον τομέα της διαδικτυακής διαφήμισης αναζήτησης δεν μπορούν να πουλήσουν διαφημιστικό χώρο στις σελίδες αποτελεσμάτων αναζήτησης της μηχανής αναζήτησης της Google, η μόνη δίοδος για να την ανταγωνιστούν βρίσκεται σε τρίτους «εκδότες» ιστότοπους.

Η Επιτροπή εξέτασε εκατοντάδες συμφωνίες της Google με τους εμπορικά σημαντικότερους «εκδότες» ιστότοπους. Σύμφωνα με τα ευρήματα της απόφασης, η Google συμπεριέλαβε στις συμφωνίες αυτές μία σειρά από περιοριστικές ρήτρες. Από το 2006, η Google εισήγαγε στις συμβάσεις της ρήτρες αποκλειστικότητας, οι οποίες απαγόρευαν στους «εκδότες» ιστότοπους να τοποθετούν στις σελίδες των αποτελεσμάτων αναζήτησης διαφημίσεις αναζήτησης από ανταγωνιστές της Google. Από τον Μάρτιο του 2009, οι ρήτρες αποκλειστικότητας αντικαταστάθηκαν σταδιακά με τις λεγόμενες ρήτρες «προνομιούχας τοποθέτησης», οι οποίες εξασφάλιζαν στις διαφημίσεις

της Google τα σημεία με τη μεγαλύτερη επισκεψιμότητα στις σελίδες αποτελεσμάτων αναζήτησης, ενώ επίσης υποχρέωναν τους «εκδότες» ιστότοπους να τροφοδοτούνται με έναν ελάχιστο αριθμό διαφημίσεων της Google. Κατά την ίδια χρονική περίοδο, η Google υποχρέωνε συμβατικά τους εκδότες να ζητούν γραπτή έγκρισή της αναφορικά με τις αλλαγές που πραγματοποιούσαν στην παρουσίαση των διαφημίσεων των ανταγωνιστών.

Η Επιτροπή έκρινε ότι η Google κατείχε δεσπόζουσα θέση στην αγορά μεσιτείας διαδικτυακών διαφημίσεων αναζήτησης στον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο, τουλάχιστον για το κρινόμενο χρονικό διάστημα. Μέσω των παραπάνω περιγραφόμενων πρακτικών, η Google καταχράστηκε τη δεσπόζουσα θέση της στην αγορά εμποδίζοντας τη συμμετοχή των ανταγωνιστών της. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή έκρινε πως η συμπεριφορά της Google ήταν βλαπτική του ανταγωνισμού και επιζήμια για τους καταναλωτές και την καινοτομία. Αφενός, οι ανταγωνιστές της Google στερούνταν τη δυνατότητα να αναπτυχθούν και να προσφέρουν εναλλακτικές υπηρεσίες στην αγορά, αφετέρου οι πρακτικές αυτές περιόρισαν τις επιλογές των «εκδοτών» ιστοτόπων για την οικονομική εκμετάλλευση του χώρου τους, καθώς αναγκάζονταν να βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά στη Google. Τέλος, η Google δεν μπόρεσε να δικαιολογήσει τις παραπάνω πρακτικές, αποδεικνύοντας πως οδήγησαν σε βελτιώσεις της αποτελεσματικότητας. Με την παρούσα απόφαση η Επιτροπή επέβαλε πρόστιμο ύψους 1,49 δις ευρώ στη Google, ενώ ταυτόχρονα απαίτησε την άρση της παράνομης συμπεριφοράς (στον βαθμό που αυτή δεν είχε ήδη σταματήσει) και την αποχή της Google από κάθε συμπεριφορά ικανή να επιφέρει ισοδύναμο αποτέλεσμα. Επίσης, κάθε πρόσωπο ή επιχείρηση που ζημιώθηκε από τις πρακτικές της Google μπορεί να αξιώσει αποζημίωση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων σύμφωνα με τις διατάξεις της Οδηγίας σχετικά με τις αγωγές αποζημίωσης για παραβίαση της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας της ΕΕ.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1770_el.htm

► **Επιβολή προστίμου από την Επιτροπή στη μεγαλύτερη εταιρεία μπίρας στον κόσμο για παραβίαση των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ (13.05.2019)**

ανταγωνισμός – καταναλωτές – διασυνοριακές πωλήσεις – αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – δεσπόζουσα θέση – Ευρωπαϊκή Ενιαία Αγορά – ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέβαλε πρόστιμο στην εταιρεία “AB InBev” ύψους 200.409.000 ευρώ για παραβίαση των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ με σκοπό τον περιορισμό των διασυνοριακών πωλήσεων μπίρας. Η εν λόγω εταιρεία, η οποία είναι η μεγαλύτερη ζυθοποιία στον κόσμο, κρίθηκε ότι παραβίασε τη δεσπόζουσα θέση της στη βέλγικη αγορά μπίρας παρεμποδίζοντας τις φθηνότερες

εισαγωγές της μπίρας “Juriler” από τις Κάτω Χώρες στο Βέλγιο, με αποτέλεσμα οι πολίτες στο Βέλγιο να πληρώνουν περισσότερο για τη συγκεκριμένη μπίρα.

Η απόφαση της Επιτροπής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η “AB InBev” είναι κυρίαρχη στη βέλγικη αγορά μπίρας. Ωστόσο, ως δεσπόζουσα εταιρεία έχει ιδιαίτερη ευθύνη να μην κάνει κατάχρηση της ισχύος της στην αγορά περιορίζοντας τον ανταγωνισμό, είτε στην αγορά όπου κατέχει τη δεσπόζουσα θέση είτε σε άλλες αγορές. Ειδικότερα, η “AB InBev” ακολούθησε σκόπιμα συγκεκριμένη στρατηγική προκειμένου να περιορίσει τη δυνατότητα των σούπερ μάρκετ και των χονδρεμπόρων να αγοράσουν μπίρα “Juriler” σε χαμηλότερες τιμές στις Κάτω Χώρες και να την εισάγουν στο Βέλγιο. Ο απώτερος στόχος της εν λόγω στρατηγικής ήταν η διατήρηση υψηλών τιμών στο Βέλγιο και ο περιορισμός των εισαγωγών λιγότερο δαπανηρών προϊόντων ζύθου “Juriler” από τις Κάτω Χώρες.

Πιο συγκεκριμένα, η εταιρεία χρησιμοποίησε τέσσερις τρόπους για να πετύχει τον σκοπό της. Αρχικά, άλλαξε τη συσκευασία ορισμένων προϊόντων ζύθου “Juriler” που παραδόθηκαν σε εμπόρους λιανικής πώλησης και χονδρεμπόρους στην Ολλανδία για να καταστήσει δυσκολότερη την πώληση των προϊόντων αυτών στο Βέλγιο, κυρίως με την κατάργηση της γαλλικής έκδοσης υποχρεωτικών πληροφοριών από την ετικέτα, αλλά και με την αλλαγή στον σχεδιασμό και το μέγεθος των δοχείων μπίρας. Έπειτα, περιόρισε τον όγκο της μπίρας που παρέδιδε σε χονδρέμπορο στην Ολλανδία, προκειμένου να περιορίσει τις εισαγωγές αυτών των προϊόντων στο Βέλγιο και πραγματοποιήσει προωθήσεις πελατών για μπίρα που προσφέρονται σε έμπορο λιανικής στην Ολλανδία, υπό τον όρο ότι ο έμπορος λιανικής δεν προσφέρει τις ίδιες προωθήσεις στους πελάτες του στο Βέλγιο. Με τις μεθόδους αυτές, η Επιτροπή έκρινε ότι η “AB InBev”, κατά παράβαση των κανόνων της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας και, συγκεκριμένα, των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ, στέρησε από τους ευρωπαίους καταναλωτές ένα από τα βασικά οφέλη της Ευρωπαϊκής Ενιαίας Αγοράς, τη δυνατότητα, δηλαδή, να έχουν περισσότερες επιλογές και να επωφελούνται της καλύτερης συμφωνίας όταν ψωνίζουν.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2488_en.htm

III. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΙΝΗΣΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

► **Επίτευξη πολιτικής συμφωνίας για την αποτελεσματικότερη εποπτεία των κεφαλαιαγορών (21.03.2019)**

Ένωση Κεφαλαιαγορών – εποπτεία – ενίσχυση οικονομίας – χρηματοπιστωτικό σύστημα – επενδύσεις – χρηματοδοτήσεις – κίνηση κεφαλαίων

Η Επιτροπή εκδίδει ανακοίνωση για την πρόοδο που έχει

σημειωθεί όσον αφορά την ολοκλήρωση των δομικών στοιχείων της Ένωσης Κεφαλαιαγορών (CMU), η οποία αποτελεί μία από τις μεγάλες προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και απευθύνει έκκληση για διαρκείς προσπάθειες με στόχο την έγκαιρη ολοκλήρωση αυτής της ένωσης. Υπογραμμίζει, επίσης, τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζει η Ένωση Κεφαλαιαγορών στη δημιουργία κεφαλαιαγορών με βάθος και ρευστότητα, στην εμπάθυνση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης και στην ενίσχυση του ρόλου του ευρώ.

Η Ένωση Κεφαλαιαγορών στοχεύει στην οικοδόμηση κεφαλαιαγορών με βάθος και ρευστότητα για την ενίσχυση της οικονομίας της Ευρώπης και την προώθηση ενός πιο ολοκληρωμένου και σταθερού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Πιο συγκεκριμένα, η Ένωση Κεφαλαιαγορών ενισχύει τον επιμερισμό του κινδύνου στον ιδιωτικό τομέα και συμβάλλει στον μετριασμό των οικονομικών κλυδωνισμών στη ζώνη του ευρώ και πέραν αυτής, παρέχοντας στους επενδυτές και στις επιχειρήσεις μιας χώρας που αντιμετωπίζει κάμψη της οικονομίας τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση σε επενδύσεις και ευκαιρίες χρηματοδότησης σε μη πληγείσες χώρες. Επιπλέον, η Ένωση αυτή συμβάλλει στη βελτίωση της πρόσβασης των επιχειρήσεων σε χρηματοδότηση και στην κινητοποίηση κεφαλαίων, καθώς και στη διοχέτευσή τους σε όλες τις επιχειρήσεις της ΕΕ, ιδίως τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που χρειάζονται πόρους για να αναπτυχθούν και να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους. Όσον αφορά τους στόχους της, η Ένωση Κεφαλαιαγορών θα συμβάλλει, σύμφωνα με την ανακοίνωση, στη συμπλήρωση της ισχυρής παράδοσης της Ευρώπης στην τραπεζική χρηματοδότηση και στην εμπάθυνση της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης, στη μεγαλύτερη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος, στην απελευθέρωση περισσότερων επενδύσεων από την ΕΕ και τον υπόλοιπο κόσμο, στη μετάβαση σε πιο καθαρή και πιο πράσινη οικονομία και στην ανάπτυξη τοπικών κεφαλαιαγορών και αποτελεσματικότερη σύνδεση των πηγών χρηματοδότησης με τα επενδυτικά έργα σε ολόκληρη την ΕΕ.

Το πρόγραμμα που προτείνει η Επιτροπή περιλαμβάνει 13 νομοθετικές προτάσεις που αποτελούν τα δομικά στοιχεία της Ένωσης Κεφαλαιαγορών. Επιπλέον, η Επιτροπή κατέθεσε τρεις νομοθετικές προτάσεις για να μπορέσει ο χρηματοπιστωτικός τομέας να πρωτοστατήσει στις προσπάθειες για πιο πράσινη και καθαρή οικονομία. Έχει επιτευχθεί συμφωνία για 10 από τις 13 νομοθετικές προτάσεις της Επιτροπής για την Ένωση Κεφαλαιαγορών, ενώ 3 εξ αυτών έχουν ήδη εκδοθεί. Πρόκειται για τους κανόνες για τη μείωση της γραφειοκρατίας για τις επιχειρήσεις που αναζητούν ευκαιρίες χρηματοδότησης, το πλαίσιο για την τόνωση των επενδύσεων σε επιχειρηματικά κεφάλαια και κοινωνικά έργα και τη διευκόλυνση των επενδύσεων σε καινοτόμες ΜΜΕ, καθώς και για τα μέτρα που συμβάλ-

λουν στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης στην αγορά τιτλοποιήσεων και επιτρέπουν στις τράπεζες να δανειζούν περισσότερο στην πραγματική οικονομία.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1632_el.htm

IV. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

► Η Επιτροπή προτείνει μια κοινή προσέγγιση της ΕΕ για την ασφάλεια των δικτύων 5G (26.03.2019)

Ασφάλεια – Ένωση Ασφάλειας – τρομοκρατία – εκλογική ανθεκτικότητα-παραπληροφόρηση

Η ασφάλεια αποτελεί πολιτική προτεραιότητα της Επιτροπής, η οποία προχώρησε στην υποβολή έκθεσης για την πρόοδο που έχει επιτευχθεί προς την κατεύθυνση μιας αποτελεσματικής και πραγματικής Ένωσης Ασφάλειας. Στην έκθεση γίνεται απολογισμός των εξελίξεων από τις αρχές του τρέχοντος έτους και επισημαίνεται ότι έχει επιτευχθεί συμφωνία σε μεγάλο αριθμό ζητημάτων προτεραιότητας και, συγκεκριμένα, σε 15 από τις 22 νομοθετικές πρωτοβουλίες για την Ένωση Ασφάλειας που παρουσίασε η Επιτροπή. Ωστόσο, τονίζεται ότι πρέπει να αναληφθεί δράση για ορισμένες από τις βασικές προτάσεις, όπως το τρομοκρατικό περιεχόμενο στο διαδίκτυο και η Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή, καθώς και να διπλασιαστούν οι προσπάθειες καταπολέμησης της παραπληροφόρησης και να τονωθεί η εκλογική και ψηφιακή ανθεκτικότητα. Επιπλέον, η έκθεση συνοψίζει την πρόοδο που έχει επιτευχθεί όσον αφορά τις βασικές συνιστώσες της Ένωσης Ασφάλειας, όπως για παράδειγμα η κάλυψη των ελλείψεων πληροφόρησης, η παρεμπόδιση των μέσων δράσης των τρομοκρατών και η αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1713_el.htm

► Έγκριση από το Συμβούλιο της πρότασης της Επιτροπής για τη δημιουργία του νέου Ευρωπαϊκού Συστήματος Πληροφοριών Ποινικού Μητρώου για τους καταδικασθέντες υπηκόους τρίτων χωρών (09.04.2019)

Ένωση Ασφάλειας – ποινικό μητρώο – αστυνομική και δικαστική συνεργασία – καταπολέμηση εγκλήματος και τρομοκρατίας

Το Συμβούλιο ενέκρινε οριστικά τη δημιουργία του νέου κεντρικού συστήματος (ECRIS TCN), το οποίο αποσκοπεί στη βελτίωση ανταλλαγής πληροφοριών ποινικού μητρώου σχετικά με τους καταδικασθέντες πολίτες τρίτων χωρών και ανιθαγενείς, μέσω του υφιστάμενου Ευρωπαϊκού Συστήματος Πληροφοριών Ποινικού Μητρώου (ECRIS). Με το νέο σύστημα καθίσταται ευκολότερος και

ταχύτερος για τις αρχές ο εντοπισμός υπηκόων τρίτων χωρών που έχουν καταδικαστεί στο παρελθόν στην ΕΕ, με μία απλή αναζήτηση στο ECRIS. Το ECRIS χρησιμοποιείται περίπου 3 εκατομμύρια φορές τον χρόνο για την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με προηγούμενες ποινικές καταδίκες. Στο 30% περίπου των περιπτώσεων στις οποίες ζητούνται πληροφορίες ποινικού μητρώου δίνεται θετική απάντηση, που σημαίνει ότι πράγματι παρέχονται πληροφορίες σχετικά με το ποινικό μητρώο. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το νέο σύστημα ECRIS TCN, η βάση δεδομένων θα είναι διαθέσιμη στο διαδίκτυο και το θετικό αποτέλεσμα αναζήτησης θα προσδιορίζει τα κράτη μέλη από τα οποία μπορούν να ληφθούν πλήρεις πληροφορίες ποινικού μητρώου για συγκεκριμένο πρόσωπο. Επιπλέον, θα παρέχονται στοιχεία ταυτότητας, δακτυλικά αποτυπώματα και τυχόν διαθέσιμες εικόνες του προσώπου, ενώ παράλληλα το σύστημα θα εξυπηρετεί και άλλους νομικούς σκοπούς, όπως η διαπίστευση προσώπων προκειμένου να εργαστούν με παιδιά ή η απόκτηση διαφόρων ειδών αδειών, όπως π.χ. η άδεια για χειρισμό πυροβόλων όπλων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2018_el.htm

► **Έναρξη διαπραγματεύσεων με αντικείμενο διεθνείς κανόνες λήψης ηλεκτρονικών αποδεικτικών στοιχείων (06.06.2019)**

Ένωση Ασφάλειας – Επιτροπή – ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία – πάροχοι υπηρεσιών – ποινικά αδικήματα

Τα κράτη μέλη της ΕΕ συμφώνησαν να αναθέσουν στην Επιτροπή δύο εντολές συμμετοχής σε διεθνείς διαπραγματεύσεις για τη βελτίωση της διασυνοριακής πρόσβασης σε ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία στο πλαίσιο ποινικών ερευνών, δεδομένου ότι οι εγκληματίες λειτουργούν σε διασυνοριακό επίπεδο και τα αποδεικτικά στοιχεία που χρειάζονται για να διερευνηθούν τα εγκλήματά τους βρίσκονται συχνά σε άλλες δικαιοδοσίες. Για τις περισσότερες ποινικές έρευνες σήμερα απαιτείται η απόκτηση ηλεκτρονικών αποδεικτικών στοιχείων από παρόχους υπηρεσιών στο εξωτερικό, με αποτέλεσμα να καθίσταται ζωτικής σημασίας η αντιμετώπιση των συγκρούσεων ως προς το εφαρμοστέο δίκαιο και η θέσπιση σαφών κοινών κανόνων. Οι αποφάσεις που εγκρίθηκαν από το Συμβούλιο παρέχουν στην Επιτροπή οδηγίες διαπραγμάτευσης της συμφωνίας με τις ΗΠΑ και του Δεύτερου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, της «Σύμβασης της Βουδαπέστης». Αμφότερες οι εντολές περιλαμβάνουν διατάξεις για διασφαλίσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων προστασίας των δεδομένων και της ιδιωτικής ζωής, καθώς και για τη διασφάλιση των δικονομικών δικαιωμάτων των ατόμων, οι οποίες θα πρέπει να αποτελούν αναπόσπαστο μέρος οποιασδήποτε μελλοντικής συμφωνίας. Αναλυτικότερα, όσον αφορά τις διαπραγματεύσεις με τις ΗΠΑ, η

συμφωνία θα πρέπει να αντιμετωπίζει τις συγκρούσεις ως προς το εφαρμοστέο δίκαιο και να θεσπίζει κοινούς κανόνες για τις εντολές των δικαστικών αρχών μιας χώρας για τη λήψη ηλεκτρονικών αποδεικτικών στοιχείων που βρίσκονται στην κατοχή παρόχου υπηρεσιών σε άλλη χώρα. Θα πρέπει, επίσης, να επιτρέπει την απευθείας διαβίβαση ηλεκτρονικών αποδεικτικών στοιχείων και σε αμοιβαία βάση, από πάροχο υπηρεσιών μιας χώρας προς αιτούσα αρχή άλλης χώρας. Σχετικά με τις διαπραγματεύσεις για ένα δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Βουδαπέστης, η Επιτροπή έλαβε εντολή να συμμετάσχει στις διαπραγματεύσεις εξ ονόματος της ΕΕ και των κρατών μελών της, προκειμένου να διασφαλίσει ότι το συμφωνημένο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, της «Σύμβασης της Βουδαπέστης», είναι συμβατό με το δίκαιο της ΕΕ, καθώς και με τους προτεινόμενους κανόνες της ΕΕ για τη διασυνοριακή πρόσβαση σε ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία. Και στις δύο περιπτώσεις, οι εντολές απαιτούν ισχυρές και ειδικές διασφαλίσεις με βάση τα θεμελιώδη δικαιώματα, τις θεμελιώδεις ελευθερίες και τις θεμελιώδεις γενικές αρχές του δικαίου της ΕΕ, όπως αποτυπώνονται στις Συνθήκες και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2891_el.htm

► **Η ΕΕ ενισχύει τους κανόνες για τα αυτοσχέδια εκρηκτικά και την καταπολέμηση της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας**

Ένωση Ασφάλειας – τρομοκρατία – οργανωμένο έγκλημα – αυτοσχέδια εκρηκτικά – απαγόρευση χημικών ουσιών – τραπεζικοί λογαριασμοί

Στην ενίσχυση των κανόνων της ΕΕ σχετικά με τις πρόδρομες ουσίες των εκρηκτικών υλών και τη διευκόλυνση της πρόσβασης στις οικονομικές πληροφορίες από τις αρχές προχώρησε το Συμβούλιο. Οι ενισχυμένοι κανόνες για τις πρόδρομες ουσίες των εκρηκτικών αναμένεται να οδηγήσουν σε ισχυρότερες διασφαλίσεις και να εξασφαλίσουν ελέγχους σχετικά με την εμπορία των επικίνδυνων χημικών ουσιών που χρησιμοποιήθηκαν για την «κατ' οίκον» παραγωγή αυτοσχέδιων εκρηκτικών σε διάφορες τρομοκρατικές επιθέσεις στην Ευρώπη. Επιπρόσθετα, τα νέα μέτρα σχετικά με την πρόσβαση των αρχών στις χρηματοοικονομικές πληροφορίες θα επιτρέψουν σε αυτές να αποκτήσουν γρήγορα σημαντικές πληροφορίες για οικονομικά δεδομένα προσώπων πέρα από τα σύνορα, βοηθώντας στην αποτελεσματικότερη καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας. Ειδικότερα, ο νέος Κανονισμός προβλέπει την απαγόρευση δύο επιπλέον χημικών ουσιών, του θειϊκού οξέος και του νιτρικού αμμωνίου, και ενισχύει τη διαδικασία αδειοδότησης και ελέγχου από τις αρχές των προσώπων που ζη-

τούν άδεια για την αγορά τέτοιων ουσιών. Όσον αφορά τα νέα μέτρα διασυννοιακής πρόσβασης στις χρηματοοικονομικές πληροφορίες από τις αρχές, θα λειτουργήσουν συμπληρωματικά στο νομοθετικό πλαίσιο για το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος και θα διασφαλίζουν την έγκαιρη πρόσβαση των αρχών σε χρηματοοικονομικές πληροφορίες μέσω της δημιουργίας μονάδων ανάκτησης περιουσιακών στοιχείων και αρχών καταπολέμησης της διαφθοράς που θα έχουν άμεση πρόσβαση σε πληροφορίες τραπεζικών λογαριασμών, οι οποίοι θα περιέχονται στα εθνικά μητρώα κεντρικών τραπεζικών λογαριασμών. Όλα τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να δημιουργήσουν τα εν λόγω μητρώα βάσει των νέων κανόνων της ΕΕ για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες. Περαιτέρω, οι νέοι κανόνες στοχεύουν στην εξασφάλιση καλύτερης συνεργασίας μεταξύ των εθνικών αρχών, της Europol και των μονάδων χρηματοοικονομικών πληροφοριών, καθώς και στη διασφάλιση ισχυρών διαδικαστικών εγγυήσεων προστασίας των δεδομένων, σύμφωνα με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-3003_en.htm

V. ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

► **Υπερψήφιση εκσυγχρονισμένων κανόνων περί πνευματικής ιδιοκτησίας, κατάλληλων για την ψηφιακή εποχή (26.03.2019)**

πνευματική ιδιοκτησία – ψηφιακή εποχή – διαδίκτυο – ελευθερία έκφρασης – δικαιώματα δημιουργών – διαδικτυακές πλατφόρμες – οπτικοακουστικό υλικό – μηχανές αναζήτησης

Στις 26 Μαρτίου 2019 ψηφίστηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο η νέα Οδηγία για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στην ψηφιακή ενιαία αγορά, η οποία έχει στόχο να προσφέρει απτά οφέλη στους πολίτες σε όλους τους δημιουργικούς κλάδους, στον τύπο, στους ερευνητές, στους εκπαιδευτικούς και στα ιδρύματα πολιτιστικής κληρονομιάς. Συγκεκριμένα, η Οδηγία προστατεύει τη δημιουργικότητα στην ψηφιακή εποχή και παρέχει στους πολίτες της ΕΕ ευρύτερη πρόσβαση σε περιεχόμενο, καθώς και νέες εγγυήσεις για την πλήρη προστασία της ελευθερίας της έκφρασης στο διαδίκτυο. Οι νέοι κανόνες αναμένεται να ενισχύσουν τις δημιουργικές βιομηχανίες, οι οποίες αντιστοιχούν σε 11.65 εκατ. θέσεις εργασίας και στο 6.8% του ΑΕΠ. Η εν λόγω Οδηγία επιτυγχάνει τη σωστή ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων όλων των παραγόντων (των χρηστών, των δημιουργών, των συγγραφέων, του Τύπου), ενώ παράλληλα επιβάλλει στις διαδικτυακές πλατφόρμες αναλογικές υποχρεώσεις. Η Οδηγία καθιστά

σαφές ότι παντού στην Ευρώπη επιτρέπεται ρητά η χρήση υπαρχόντων έργων για σκοπούς παράθεσης, κριτικής, γελοιογραφίας ή παρωδίας και διασφαλίζει τα συμφέροντα των χρηστών μέσω αποτελεσματικών μηχανισμών για την ταχεία αμφισβήτηση της αδικαιολόγητης αφαίρεσης περιεχομένου τους από τις πλατφόρμες. Παράλληλα, η Οδηγία έχει στόχο να βελτιώσει τη διαπραγματευτική θέση των δημιουργών έναντι των μεγάλων πλατφορμών οι οποίες αποκομίζουν μεγάλα οφέλη από το περιεχόμενο που εκείνοι παράγουν. Οι δημιουργοί και καλλιτέχνες θα μπορούν ευκολότερα να διαπραγματεύονται καλύτερες συμφωνίες με τους εκδότες ή τους παραγωγούς τους. Περαιτέρω, οι νέοι κανόνες θα επιτρέψουν στα ερευνητικά ιδρύματα να χρησιμοποιούν περισσότερο περιεχόμενο στο διαδίκτυο. Τέλος, η Οδηγία λαμβάνει υπόψη τις νέες τεχνολογίες για να διασφαλίσει ότι οι ερευνητές μπορούν να αξιοποιηθούν πλήρως τις δυνατότητες της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων.

http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-1839_el.htm

VI. ΟΔΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

► **Η Επιτροπή χαιρετίζει τη συμφωνία για νέους κανόνες της ΕΕ οι οποίοι θα βοηθήσουν να σωθούν ζωές (26.03.2019)**

οδική ασφάλεια – γενική ασφάλεια – τεχνολογίες ασφαλείας – ευρωπαϊκά οχήματα

Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ κατέληξαν σε προσωρινή πολιτική συμφωνία σχετικά με τον αναθεωρημένο Κανονισμό για τη γενική ασφάλεια. Από το 2022 η χρήση νέων τεχνολογιών ασφαλείας θα καταστεί υποχρεωτική σε ευρωπαϊκά οχήματα με στόχο την προστασία των επιβατών, των πεζών και των ποδηλάτων. Στα νέα υποχρεωτικά χαρακτηριστικά ασφαλείας περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, τα εξής: προειδοποίηση σε περίπτωση υπνηλίας και διάσπασης προσοχής του οδηγού, ευφυής έλεγχος ταχύτητας, ασφάλεια οπισθοπορείας με τη χρήση κάμερας ή αισθητήρα, προηγμένη πέδηση έκτακτης ανάγκης και βελτιωμένες ζώνες ασφαλείας. Η Επιτροπή εκτιμά ότι τα προτεινόμενα μέτρα θα βοηθήσουν να σωθούν πάνω από 25.000 ζωές και να αποφευχθούν τουλάχιστον 140.000 σοβαροί τραυματισμοί έως το 2038. Θα συνεισφέρουν, επίσης, στον μακροπρόθεσμο στόχο της ΕΕ να μηδενίσει τους θανάτους και τους σοβαρούς τραυματισμούς στο οδόστρωμα έως το 2050. Όλα τα παραπάνω αναμένεται ότι θα ενισχύσουν την εμπιστοσύνη και την αποδοχή της κοινής γνώμης όσον αφορά τα αυτοματοποιημένα αυτοκίνητα και ότι θα στηρίξουν τη μετάβαση στην αυτόματη οδήγηση.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP_19-1793_el.htm

VII. ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΝΙΑΙΑ ΑΓΟΡΑ

► Έγκριση από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της Οδηγίας για την κοινοχρησία δεδομένων του δημόσιου τομέα (04.04.2019)

κοινοχρησία δεδομένων – δημόσιος τομέας – ανοικτά δεδομένα – ανοικτές πληροφορίες – ψηφιακή οικονομία – τεχνητή νοημοσύνη

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε την Οδηγία για τα ανοικτά δεδομένα και τις πληροφορίες του δημόσιου τομέα, η οποία θα βελτιώσει σημαντικά τη διαθεσιμότητα και την καινοτόμο χρήση δημόσιων και δημόσια χρηματοδοτούμενων δεδομένων και, κατ' επέκταση, θα συμβάλει στην ανάπτυξη τεχνολογιών βασισμένων σε δεδομένα, όπως η τεχνητή νοημοσύνη. Με τη νέα Οδηγία, δεδομένα του δημόσιου τομέα καθώς και δεδομένα οργανισμών που διεξάγουν έρευνα και δημόσιων επιχειρήσεων θα καταστούν ευκολότερα διαθέσιμα σε πραγματικό χρόνο και θα μπορούν επίσης να χρησιμοποιούνται ευκολότερα τόσο από μηχανές όσο και από τον άνθρωπο. Οι νέοι κανόνες διαδέχονται την Οδηγία για τις πληροφορίες του δημόσιου τομέα (2003/98/EK, που αναθεωρήθηκε το 2013), η οποία διέπει την περαιτέρω χρήση δεδομένων που παράγονται από φορείς του δημόσιου τομέα (π.χ. νομικά δεδομένα, δεδομένα κίνησης, μετεωρολογικά και οικονομικά δεδομένα κ.λπ.) για εμπορικούς και μη εμπορικούς σκοπούς. Τον Απρίλιο του 2018, η Επιτροπή εξέδωσε τη δέσμη μέτρων για τα δεδομένα του 2018, στην οποία διαφορετικοί τύποι δεδομένων (δημόσια, ιδιωτικά, επιστημονικά) προσεγγίζονται για πρώτη φορά με ένα συνεκτικό πλαίσιο πολιτικής που αξιοποιεί διαφορετικά μέσα πολιτικής. Κάθε περαιτέρω χρήση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δυνάμει της εν λόγω Οδηγίας θα πρέπει να σέβεται πλήρως τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στον Γενικό Κανονισμό για την προστασία των δεδομένων της ΕΕ. Η επικείμενη εκτελεστική πράξη θα προβεί σε επιλογή ορισμένων συνόλων δεδομένων ιδιαίτερης κοινωνικοοικονομικής σημασίας (σύνολα δεδομένων υψηλής αξίας), διαθέσιμων δωρεάν και ελεύθερα σε ολόκληρη την ΕΕ μέσω διεπαφών προγραμματισμού εφαρμογών (API).

http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-1935_el.htm

► Δημοσίευση από την Επιτροπή κατευθυντήριων γραμμών σχετικά με την ελεύθερη ροή των δεδομένων μη προσωπικού χαρακτήρα (29.05.2019)

δεδομένα μη προσωπικού χαρακτήρα – ελεύθερη ροή δεδομένων – ενιαία ψηφιακή αγορά – ευρωπαϊκή οικονομία δεδομένων

Από κοινού με τον Γενικό Κανονισμό για την προστα-

σία προσωπικών δεδομένων (ΓΚΠΔ), ο οποίος άρχισε να εφαρμόζεται πριν από έναν χρόνο, ο νέος Κανονισμός για την ελεύθερη ροή των δεδομένων μη προσωπικού χαρακτήρα προβλέπει ένα σταθερό νομικό και επιχειρηματικό περιβάλλον για την επεξεργασία των δεδομένων. Στο πλαίσιο της στρατηγικής για την ψηφιακή ενιαία αγορά, ο νέος αυτός Κανονισμός θα επιτρέψει την αποθήκευση και επεξεργασία δεδομένων σε ολόκληρη την ΕΕ χωρίς αδικαιολόγητους περιορισμούς. Η Επιτροπή δημοσίευσε κατευθυντήριες γραμμές με στόχο να βοηθήσει τους χρήστες, ιδίως τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, να κατανοήσουν την αλληλεπίδραση μεταξύ των νέων αυτών κανόνων και του ΓΚΠΔ, ιδίως όταν τα σύνολα δεδομένων αποτελούνται από δεδομένα τόσο προσωπικού όσο και μη προσωπικού χαρακτήρα. Μέσω πρακτικών παραδειγμάτων, οι κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής εξηγούν τις έννοιες των δεδομένων προσωπικού και μη προσωπικού χαρακτήρα, συμπεριλαμβανομένων των μεικτών συνόλων δεδομένων, περιέχουν τις αρχές της ελεύθερης κυκλοφορίας των δεδομένων και της μη εφαρμογής απαιτήσεων τοπικοποίησης των δεδομένων και καλύπτουν την έννοια της φορητότητας δεδομένων, καθώς και τις απαιτήσεις αυτορρύθμισης που περιλαμβάνονται και στους δύο Κανονισμούς. Οι κανόνες για την ελεύθερη ροή δεδομένων μη προσωπικού χαρακτήρα διασφαλίζουν την ελεύθερη ροή δεδομένων σε διασυνοριακό επίπεδο και τη διαθεσιμότητα των δεδομένων για κανονιστικό έλεγχο από τις δημόσιες αρχές και ενθαρρύνουν την κατάρτιση κωδίκων δεοντολογίας για τις υπηρεσίες υπολογιστικού νέφους.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2749_el.htm

VIII. ΞΕΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

► Έναρξη ισχύος του νέου πλαισίου της ΕΕ για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων (10.04.2019)

επενδύσεις – εξαγορές – ξένες κρατικές εταιρίες – στρατηγικοί πόροι – ελεύθερο εμπόριο – διεθνής συνεργασία

Την 10η Απριλίου 2019 άρχισε να ισχύει επίσημα πλέον το νέο πλαίσιο της ΕΕ για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ), το οποίο βασίζεται σε πρόταση της Επιτροπής που υποβλήθηκε το 2017 και είναι καθοριστικής σημασίας για τη διαφύλαξη της ασφάλειας και της δημόσιας τάξης της Ευρώπης σε σχέση με τις άμεσες ξένες επενδύσεις στην Ένωση, καθώς θα τη βοηθήσει να υπερασπιστεί τα στρατηγικά της συμφέροντα. Το νέο πλαίσιο καθιερώνει έναν μηχανισμό συνεργασίας, μέσω του οποίου τα κράτη μέλη και η Επιτροπή θα μπορούν να ανταλλάσσουν πληροφορίες και να προβάλλουν επιφυλάξεις σχετικά με συγκεκριμένες επενδύσεις, και παρέχει στην Επιτροπή τη δυνατότητα να απευθύνει γνώμες όταν κάποια επένδυση συνιστά απειλή για τη δημόσια τάξη ή

ασφάλεια περισσότερων του ενός κρατών μελών. Επιπλέον, ενθαρρύνει τη διεθνή συνεργασία στον τομέα ελέγχου των επενδύσεων με ανταλλαγή πληροφοριών, εμπειριών και ορθών πρακτικών για ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος και θέτει ορισμένες απαιτήσεις για τα κράτη μέλη που επιθυμούν να διατηρήσουν ή να θεσπίσουν μηχανισμό ελέγχου σε εθνικό επίπεδο. Τέλος, λαμβάνει υπόψη, μεταξύ άλλων, την ανάγκη λειτουργίας τους εντός σύντομων και φιλικών προς τις επιχειρήσεις προθεσμιών, καθώς και την ανάγκη αυστηρών απαιτήσεων δεσμευτικότητας, ενώ παράλληλα δημιουργεί επίσημα σημεία επαφής σε κάθε κράτος μέλος.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2088_el.htm

ΙΧ. ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Ενίσχυση της εποπτείας της Επιτροπής σε ένα σύγχρονο και ισχυρό σύστημα καταπολέμησης της απάτης (29.04.2019)

προϋπολογισμός – ανθρωπίνι πόροι – εποπτεία – δημόσιες συμβάσεις – δαπάνες ΕΕ – διαφάνεια – Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης Απάτης

Η Επιτροπή υιοθέτησε μία νέα πολιτική για την καταπολέμηση της απάτης, η οποία επιδιώκει να βελτιώσει την ανίχνευση και την πρόληψη της απάτης, καθώς και την επιβολή κυρώσεων και θα στηρίξει τις συνεχιζόμενες προσπάθειές της να μειώσει περαιτέρω την απάτη στον προϋπολογισμό της ΕΕ. Η νέα στρατηγική προωθεί τη συνοχή και τον καλύτερο συντονισμό στον τομέα της καταπολέμησης της απάτης μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών της Επιτροπής και ανοίγει τον δρόμο για περισσότερα μέτρα καταπολέμησης της απάτης τα επόμενα χρόνια. Η νέα στρατηγική επιδιώκει να διασφαλίσει ότι η Επιτροπή αξιοποιεί πλήρως τα διαθέσιμα δεδομένα για την πρόληψη και τον εντοπισμό των περιπτώσεων απάτης. Επικεντρώνεται στη βελτίωση της ποιότητας και της πληρότητας των σχετικών πληροφοριών, στην ένωση διαφορετικών πηγών δεδομένων και στη δημιουργία ευφύεστερων εργαλείων για την κατάρτιση επιχειρησιακών προγραμμάτων. Περαιτέρω, η στρατηγική αποσκοπεί να ενισχύσει την εταιρική εποπτεία της Επιτροπής σχετικά με τα ζητήματα απάτης, παρέχοντας στην Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) έναν πολύ ισχυρότερο συμβουλευτικό και εποπτικό ρόλο. Η OLAF θα διενεργήσει υποχρεωτικές αναθεωρήσεις των στρατηγικών καταπολέμησης της απάτης σε όλες τις Διευθύνσεις της Επιτροπής και θα παρακολουθεί την εφαρμογή τους. Θα συνεργαστεί με όλες τις υπηρεσίες και, κυρίως, με τους επικεφαλής των κεντρικών υπηρεσιών της Επιτροπής, όπως της Γενικής Γραμματείας, της Νομικής Υπηρεσίας, της Γενικής Διεύθυνσης Ανθρώπινου Δυναμικού και της Γενικής Διεύθυν-

σης Προϋπολογισμού.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2080_en.htm

► Πρόταση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή του προϋπολογισμού του 2020 (05.06.2019)

προϋπολογισμός – απασχόληση – ανάπτυξη – ασφάλεια – αλληλεγγύη – ευρωπαϊκή οικονομία

Η Επιτροπή πρότεινε τον προϋπολογισμό της ΕΕ για το 2020 ύψους 168,3 δις ευρώ με στόχο αφενός, μια πιο ανταγωνιστική ευρωπαϊκή οικονομία και αφετέρου, αλληλεγγύη και ασφάλεια εντός και εκτός της ΕΕ. Πρόκειται για τον έβδομο και τελευταίο προϋπολογισμό στο πλαίσιο του τρέχοντος μακροπρόθεσμου προϋπολογισμού της ΕΕ για την περίοδο 2014-2020, ο οποίος εντάσσεται εντός των ορίων που θέτει ο τελευταίος. Στόχος του είναι να βελτιστοποιήσει τη χρηματοδότηση των υφιστάμενων προγραμμάτων, καθώς και των νέων πρωτοβουλιών, σύμφωνα με τις προτεραιότητες της Επιτροπής Γιούνκερ. Σύμφωνα με το σχέδιο της Επιτροπής, οι πόροι του προϋπολογισμού για το 2020 θα διατεθούν στους ακόλουθους τομείς προτεραιότητας: στην ανταγωνιστική οικονομία και νεολαία και στην ενίσχυση της ασφάλειας και της αλληλεγγύης εντός και εκτός της ΕΕ, καθώς και στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Πιο συγκεκριμένα, 83 δις ευρώ προορίζονται για να τονώσουν την οικονομική ανάπτυξη και τις ευρωπαϊκές περιφέρειες, καθώς και την στήριξη της νεολαίας. Ειδικότερα, σημαντικά ποσά θα διατεθούν για έρευνα και καινοτομία σε ολόκληρη την Ευρώπη στο πλαίσιο του προγράμματος «Ορίζοντας 2020», στην εκπαίδευση στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+, στην πρωτοβουλία υπέρ της απασχόλησης των νέων ώστε να στηριχθεί η νεολαία που ζει σε περιφέρειες με υψηλό ποσοστό ανεργίας νέων, στο ευρωπαϊκό παγκόσμιο δορυφορικό σύστημα πλοήγησης Galileo και στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα βιομηχανικής ανάπτυξης στον τομέα της άμυνας (EDIDP). Όσον αφορά την ενίσχυση της ασφάλειας και της αλληλεγγύης εντός και εκτός ΕΕ, ο προϋπολογισμός της ΕΕ θα εξακολουθήσει να επενδύει στον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής (Frontex), στο νέο πρόγραμμα RescEU, με στόχο την καλύτερη αντιμετώπιση σεισμών, δασικών πυρκαγιών και άλλων καταστροφών, στη βοήθεια ατόμων που χρήζουν βοήθειας στη Συρία, στους πρόσφυγες και τις κοινότητες υποδοχής τους στη γύρω περιοχή, καθώς και στη στήριξη και ανάπτυξη του συστήματος εισόδου/εξόδου του Ευρωπαϊκού Συστήματος Πληροφοριών και Αδειοδότησης Ταξιδιού του αναβαθμισμένου συστήματος πληροφοριών Σένγκεν και του Ευρωπαϊκού Ταμείου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Βασική προτεραιότητα της Επιτροπής είναι να εξασφαλίζει ότι κάθε ευρώ από τον προϋπολογισμό της ΕΕ δημιουργεί προστιθέμενη αξία για τους πολίτες της. Τέλος, η Επιτροπή, μαζί με το σχέδιο προϋπολογισμού, δημοσίευσε επισκόπηση επιδόσεων για καθένα από τα

προγράμματα που χρηματοδοτούνται από τον προϋπολογισμό της ΕΕ, από την οποία προκύπτει ότι ο προϋπολογισμός της ΕΕ αποφέρει απτά αποτελέσματα για όσους ζουν στην Ευρώπη, αλλά και πέραν αυτής.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2809_el.htm

Χ. ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ

► **Έγκριση από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ισχυρότερων και ασφαλέστερων κανόνων θεώρησης εισόδου στην ΕΕ (17.04.2019)**

■ *θεώρηση εισόδου – Σένγκεν – τουρισμός – παράνομη μετανάστευση*

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε την πρόταση της Επιτροπής για τη μεταρρύθμιση των κανόνων για τις θεωρήσεις Σένγκεν, διευκολύνοντας τους ταξιδιώτες να αποκτήσουν θεώρηση εισόδου στην Ευρώπη για σύντομη διαμονή, ενισχύοντας παράλληλα τα πρότυπα ασφαλείας και μειώνοντας τον κίνδυνο παράνομης μετανάστευσης. Η τουριστική και ταξιδιωτική βιομηχανία διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην ευρωπαϊκή οικονομία, αντιπροσωπεύοντας περίπου το 10% του ΑΕΠ της ΕΕ, καθώς τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι από τους κορυφαίους τουριστικούς προορισμούς στον κόσμο. Ωστόσο, οι χρονοβόρες και δυσκίνητες διαδικασίες μπορούν να αποτρέψουν τους τουρίστες από το ταξίδι τους στην Ευρώπη και να ανακατευθύνουν τις επενδύσεις και τις δαπάνες τους σε άλλες χώρες με αρνητικές συνέπειες για την οικονομία της ΕΕ. Έτσι, οι νέοι κανόνες περιλαμβάνουν πιο ευέλικτες διαδικασίες. Πιο συγκεκριμένα, οι ταξιδιώτες θα μπορούν να υποβάλλουν τις αιτήσεις τους μέχρι έξι μήνες πριν το προγραμματισμένο ταξίδι τους, αντί για τους 3 που ίσχυαν μέχρι τώρα, και στις περισσότερες περιπτώσεις απευθείας από τη χώρα διαμονής τους. Επιπλέον, προβλέπεται η δυνατότητα πολλαπλών θεωρήσεων εισόδου με μεγαλύτερη ισχύ για τους συχνούς ταξιδιώτες με θετικό ιστορικό θεωρήσεων. Περαιτέρω, λαμβάνοντας υπόψη το σημαντικό αυξημένο κόστος επεξεργασίας κατά τα τελευταία έτη, εισάγεται μία μέτρια αύξηση του τέλους θεώρησης. Τέλος, επιδιώκεται βελτίωση της συνεργασίας για την επανεισοχή, καθώς προβλέπεται οι όροι για την επεξεργασία των αιτήσεων θεώρησης να μπορούν να προσαρμοστούν ανάλογα με το εάν η χώρα εκτός ΕΕ συνεργάζεται ικανοποιητικά για την επιστροφή και την επανεισοχή παράνομων μεταναστών. Εάν χρειαστεί, η Επιτροπή, από κοινού με τα κράτη μέλη, μπορεί να αποφασίσει μια πιο περιοριστική ή πιο γενναϊόδωρη εφαρμογή ορισμένων διατάξεων του Κώδικα Θεωρήσεων, συμπεριλαμβανομένου του μέγιστου χρόνου επεξεργασίας των αιτήσεων, της διάρκειας ισχύος των εκδοθεισών θεωρήσεων, το τέλος θεώρησης και την απαλλαγή από την υποχρέωση αυτή για ορισμένους

ταξιδιώτες.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2167_en.htm

ΧΙ. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► **Πρωτοβουλία της Επιτροπής για την καλύτερη εφαρμογή της πολιτικής και των κανόνων της ΕΕ σχετικά με την κυκλική οικονομία, τη φύση και τη βιοποικιλότητα, την ποιότητα του αέρα και την ποιότητα και διαχείριση του νερού (05.04.2019)**

■ *περιβαλλοντική πολιτική – ποιότητα νερού και αέρα – διαχείριση αποβλήτων*

Η Επιτροπή δημοσίευσε τη δεύτερη επισκόπηση της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας που ξεκίνησε το 2016 με σκοπό να βελτιωθεί η εφαρμογή της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής και των από κοινού συμφωνημένων κανόνων σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Η επισκόπηση χαρτογραφεί την κατάσταση εφαρμογής της περιβαλλοντικής πολιτικής σε κάθε χώρα της ΕΕ και προσδιορίζει τα αίτια των κενών στην εφαρμογή των περιβαλλοντικών κανόνων. Η δέση περιλαμβάνει 28 εκθέσεις ανά χώρα που παρουσιάζουν την πρόοδο της και τα περιθώρια βελτίωσης και μία ανακοίνωση που συνάγει συμπεράσματα και προσδιορίζει τις κοινές τάσεις σε επίπεδο ΕΕ. Η επισκόπηση δείχνει ότι 18 κράτη μέλη εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν υψηλά επίπεδα εκπομπών οξειδίων του αζώτου και ότι 15 χώρες χρειάζεται να μειώσουν περισσότερο τις εκπομπές σωματιδιακών ρύπων. Όσον αφορά τη διαχείριση αποβλήτων, 9 χώρες βρίσκονται σε καλό δρόμο και 5 έχουν ήδη πετύχει τους στόχους της ανακύκλωσης, αλλά 14 κινδυνεύουν να χάσουν τον στόχο σχετικά με την ανακύκλωση των αστικών αποβλήτων για το 2020. Όσον αφορά το νερό, μένουν ακόμη να γίνουν πολλά για την πλήρη επίτευξη των στόχων των Οδηγιών για τα ύδατα. Σχετικά δε με τη φύση και τη βιοποικιλότητα, το δίκτυο Natura 2000 εξακολουθήσε να διευρύνεται σε ξηρά και θάλασσα. Η ΕΕ έχει ήδη ξεπεράσει τον στόχο του 10% των παράκτιων και θαλάσσιων περιοχών που έπρεπε να οριστούν ως προστατευόμενες θαλάσσιες περιοχές έως το 2020, όπως προβλέπεται από τη Σύμβαση για τη βιοποικιλότητα. Τέλος, σχετικά με την κλιματική αλλαγή, τα κράτη μέλη έχουν σημειώσει ικανοποιητική πρόοδο στην εφαρμογή της νομοθεσίας της ΕΕ για το κλίμα και οι στόχοι του 2020 θεωρείται πιθανόν να επιτευχθούν. Αξίζει να σημειωθεί πως για την επισκόπηση της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας τέθηκε σε εφαρμογή ένα νέο εργαλείο, το πρόγραμμα Peer-to-Peer, με σκοπό να παρακινήσει τις περιβαλλοντικές αρχές από διάφορα κράτη μέλη να μοιραστούν τις εμπειρίες τους διασυνοριακά, μαθαίνοντας η μία από τις εμπειρίες της άλλης.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1934_el.htm

► **Τελική έγκριση από το Συμβούλιο των νέων κανόνων σχετικά με τα πλαστικά μιας χρήσης με σκοπό τη μείωση των θαλάσσιων απορριμμάτων από πλαστικό (21.05.2019)**

κυκλική οικονομία – θαλάσσια απορρίμματα – πλαστικά – περιβάλλον

Το Συμβούλιο της ΕΕ ενέκρινε τα φιλόδοξα μέτρα που πρότεινε η Επιτροπή για την καταπολέμηση των θαλάσσιων απορριμμάτων που οφείλονται στα 10 πλαστικά προϊόντα μίας χρήσης που συναντά κανείς συχνότερα στις ευρωπαϊκές παραλίες, καθώς και στα εγκαταλελειμμένα αλιευτικά εργαλεία και οξιοδιασπώμενα πλαστικά. Η Οδηγία για τα πλαστικά μιας χρήσης αποτελεί καίριο στοιχείο του σχεδίου δράσης για την κυκλική οικονομία και εντάσσεται στη στρατηγική της ΕΕ για τις πλαστικές ύλες, που υιοθετεί μια προσέγγιση κύκλου ζωής ανά υλικό με σκοπό την αντιμετώπιση της αλόγιστης και επιζήμιας χρήσης πλαστικών απορριμμάτων. Οι νέοι κανόνες σχετικά με τα πλαστικά μιας χρήσης είναι αναλογικοί και σχεδιασμένοι για κάθε περίπτωση χωριστά, ώστε να επιτυγχάνονται τα βέλτιστα αποτελέσματα. Αυτό σημαίνει ότι διαφορετικά μέτρα θα εφαρμόζονται για διαφορετικά προϊόντα. Οι νέοι κανόνες προβλέπουν απαγόρευση επιλεγμένων προϊόντων μιας χρήσης από πλαστικό, για τα οποία υπάρχουν εναλλακτικά προϊόντα στην αγορά, μέτρα για τη μείωση κατανάλωσης δοχείων τροφίμων από πλαστικό και προγράμματα διευρυμένης ευθύνης των κατασκευαστών όσον αφορά το κόστος για την περισυλλογή απορριμμάτων, ενώ έχουν στόχο την ξεχωριστή περισυλλογή πλαστικών φιαλών της τάξης του 90% έως το 2029.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2631_el.htm

XII. ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

► **Έγκριση του τραπεζικού πακέτου που πρότεινε η Επιτροπή: αναθεωρημένοι κανόνες για τις κεφαλαιακές απαιτήσεις (CRR II/CRD V) και ψήφισμα (BRRD/SRM) (16.04.2019)**

τράπεζες – χρηματοπιστωτικό σύστημα – χρηματοπιστωτική κρίση – Ενιαίος Κανονισμός – δάνεια

Η Επιτροπή πρότεινε το 2016 μία δέσμη τραπεζικών ρυθμίσεων προκειμένου να μειωθούν οι κίνδυνοι και να επιτραπεί η περαιτέρω πρόοδος όσον αφορά την ολοκλήρωση της Ένωσης Τραπεζών και της Ένωσης Κεφαλαιαγοράς, όπως ζητήθηκε από τη Διάσκεψη Κορυφής του ευρώ τον Δεκέμβριο του 2018. Το πακέτο αυτό αποτελεί επίσης την απάντηση στα συμπεράσματα του Συμβουλίου ECOFIN του Ιουνίου του 2016, η Επιτροπή να υποβάλει προτάσεις για την περαιτέρω μείωση των κινδύνων στον χρηματοπιστωτικό τομέα το αργότερο μέχρι το τέλος του

2016. Επιπλέον, οι μεταρρυθμίσεις αυτές συμμορφώνονται με τα πρότυπα που έχουν συμφωνηθεί με τους διεθνείς εταίρους στη G20 και αξιοποιούν τα διδάγματα που αντλήθηκαν από τη χρηματοπιστωτική κρίση. Συγκεκριμένα, το πακέτο για τις τράπεζες αξιοποιεί στοιχεία που είναι απαραίτητα για να καταστεί το χρηματοπιστωτικό σύστημα πιο σταθερό και ανθεκτικό. Τα στοιχεία αυτά έχουν οριστικοποιηθεί από τους διεθνείς οργανισμούς τυποποίησης και το Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (FSB). Οι συμφωνηθέντες κανόνες θα μειώσουν τους κινδύνους στον τραπεζικό τομέα ενισχύοντας περαιτέρω την ικανότητα των τραπεζών να αντέχουν σε ενδεχόμενες διαταραχές και θα επικαιροποιήσουν το πλαίσιο εναρμονισμένων κανόνων που θεσπίστηκε μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση, τον λεγόμενο «Ενιαίο Κανονισμό», ο οποίος διασφαλίζει ότι οι τράπεζες διαθέτουν αρκετά κεφάλαια για την κάλυψη απροσδόκητων ζημιών, οι αποτυχίες των τραπεζών επιλύονται με τη χρήση κεφαλαίων που παρέχονται από τις τράπεζες με ελάχιστο αντίκτυπο στους φορολογούμενους και οι αποταμιεύσεις των καταθετών προστατεύονται σε ομοίμορφο επίπεδο ύψους 100.000 ευρώ σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, όταν μία τράπεζα αποτύχει και οι τραπεζίτες έχουν λιγότερα κίνητρα για να αναλάβουν υπερβολικούς κινδύνους.

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-19-2129_en.htm

XIII. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

► **Υποβολή έκθεσης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης 10 χρόνια μετά (05.06.2019)**

θεμελιώδη δικαιώματα – Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ – Δικαστήριο της ΕΕ – μάρτυρες δημοσίου συμφέροντος – ρητορική μίσους στο διαδίκτυο – εκλογικά δικαιώματα – ΓΚΠΔ

Η Επιτροπή προέβη στη δημοσίευση της ετήσιας έκθεσής της σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ και τα κράτη μέλη. Παράλληλα, λόγω της συμπλήρωσης 10 ετών από τότε που κατέστη νομικά δεσμευτική η εφαρμογή του, δημοσιεύθηκε και έρευνα του Ευρωβαρόμετρου σχετικά με την ευαισθητοποίηση των πολιτών όσον αφορά τον Χάρτη. Η έκθεση δείχνει, πρώτον, ότι οι Ευρωπαίοι που είναι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο το πόσο σημαντικό είναι να διασφαλίζουν ότι οι πρωτοβουλίες τους συνάδουν με τον Χάρτη και, δεύτερον, ότι η ΕΕ έχει εγκρίνει πολλές πρωτοβουλίες για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως για παράδειγμα τον ΓΚΠΔ. Περαιτέρω, παρατηρείται ότι οι παραπομπές του ΔΕΕ στον Χάρτη έχουν αυξηθεί σημαντικά, από 27 παρα-

πομπές το 2010 σε 356 παραπομπές το 2018. Το ίδιο ισχύει και για τις παραπομπές των εθνικών δικαστηρίων στον Χάρτη, τα οποία προσφεύγουν ολοένα και πιο συχνά στο ΔΕΕ για καθοδήγηση. Ωστόσο, θεωρείται ότι ο Χάρτης δεν αξιοποιείται ακόμη στον απόλυτο βαθμό και η ευαισθητοποίηση των πολιτών κινείται σε χαμηλά επίπεδα. Τέλος, η έκθεση επισημαίνει τις βασικότερες πρωτοβουλίες της ΕΕ το 2018, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με την εφαρμογή του Χάρτη. Πρόκειται, ενδεικτικά, για τη λήψη μέτρων για την προστασία των μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος, τη λήψη μέτρων για την προώθηση των εκλογικών δικαιωμάτων και, συγκεκριμένα, την προώθηση ελεύθερων και δίκαιων εκλογών, την καταπολέμηση του φαινομένου της παραπληροφόρησης και την ανάληψη δράσης για την αντιμετώπιση των ψευδών ειδήσεων, καθώς και τη λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο. Τέλος, η έκθεση επισημαίνει πως υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης, ιδίως σε εθνικό επίπεδο, καθώς η έλλειψη σεβασμού του κράτους δικαίου και της νομοθεσίας περί ασύλου αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί πρόβλημα σε ορισμένα κράτη μέλη.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2790_el.htm

XIV. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Νέα νομοθεσία σχετικά με τη διαφάνεια και τη βιωσιμότητα του μοντέλου αξιολόγησης κινδύνων της ΕΕ στην τροφική αλυσίδα

Τροφική αλυσίδα – αξιολόγηση κινδύνου – Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EAAT)

Μετά την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις 17.04.2019, το Συμβούλιο ενέκρινε επίσημα έναν νέο Κανονισμό σχετικά με τη διαφάνεια και τη βιωσιμότητα της εκτίμησης κινδύνων της ΕΕ στην τροφική αλυσίδα. Ο νέος αυτός Κανονισμός τροποποιεί κυρίως τον Κανονισμό για τη γενική νομοθεσία για τα τρόφιμα. Στόχος του είναι η αύξηση της διαφάνειας της αξιολόγησης κινδύνου της ΕΕ στην τροφική αλυσίδα, η ενίσχυση της αξιοπιστίας, της αντικειμενικότητας και της ανεξαρτησίας των μελετών που χρησιμοποιούνται από την Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EAAT), καθώς και η επανεξέταση της διακυβέρνησης της EAAT. Ειδικότερα, η εγκριθείσα νομοθεσία, εκτός από την αναθεώρηση του Κανονισμού για τη γενική νομοθεσία για τα τρόφιμα, καλύπτει και την τροποποίηση οκτώ νομοθετικών πράξεων που αφορούν συγκεκριμένους τομείς της τροφικής αλυσίδας, όπως οι καλλιέργειες και χρήσεις τροφίμων/ζωοτροφών, οι πρόσθετες ύλες ζωοτροφών, τα αρώματα καπνιστών τροφίμων, τα ένζυμα τροφίμων και τα αρτύματα, τα φυτοπροστατευτικά προϊόντα και τα νέα τρόφιμα. Μερικά από τα μέτρα που, σύμφωνα με τον Κανονισμό, θα εξασφαλίσουν

μια πιο ισχυρή, ανεξάρτητη και διαφανή διαδικασία αξιολόγησης κινδύνου είναι, μεταξύ άλλων, η δημοσιοποίηση μελετών και πληροφοριών που υποστηρίζουν αίτημα επιστημονικής παραγωγής της EAAT, η υποχρέωση κοινοποίησης για τους αιτούντες και τα εργαστήρια κατά την ανάθεση των μελετών και η δημιουργία βάσεων δεδομένων για τις μελέτες που έχουν ανατεθεί, η διαβούλευση με τα ενδιαφερόμενα μέρη και το ευρύ κοινό σχετικά με τις υποβαλλόμενες μελέτες προκειμένου να εξασφαλιστεί η πλήρης πρόσβαση της EAAT σε υπάρχοντα στοιχεία που στηρίζουν την εκτίμησή της για τον κίνδυνο και οι αποστολές διερεύνησης από την Επιτροπή για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης των εργαστηρίων/μελετών με τα πρότυπα.

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-19-1031_en.htm

XV. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

► Η Επιτροπή καλεί τα κράτη μέλη σε δημόσια διαβούλευση σχετικά με τους απλουστευμένους κανόνες για τις κρατικές ενισχύσεις σε συνδυασμό με την υποστήριξη της ΕΕ (27.06.2019)

Κρατικές ενισχύσεις – ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις – εθνική χρηματοδότηση έργων – ανταγωνισμός – ενιαία αγορά – Γενικός Απαλλακτικός Κανονισμός

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καλεί τα κράτη μέλη και άλλους ενδιαφερόμενους να σχολιάσουν την πρότασή της να απαλλάξει από τον προηγούμενο έλεγχο της, βάσει των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων της ΕΕ, τις ενισχύσεις που χορηγούνται μέσω εθνικών ταμείων για έργα που υποστηρίζονται από ορισμένα κεντρικά διαχειριζόμενα προγράμματα της ΕΕ. Η πρόταση της Επιτροπής έχει ως στόχο να διευκολύνει την εθνική χρηματοδότηση έργων ή χρηματοπιστωτικών προϊόντων που εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής των κεντρικών προγραμμάτων της ΕΕ στο πλαίσιο του επόμενου πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου. Για τον σκοπό αυτό, οι κανόνες σχετικά με τη χρηματοδότηση της ΕΕ και οι κανόνες για τις κρατικές ενισχύσεις που εφαρμόζονται σε αυτού του είδους τις χρηματοδοτήσεις θα πρέπει να ευθυγραμμιστούν, ώστε να αποφευχθεί η περιττή πολυπλοκότητα και να διατηρηθεί ο ανταγωνισμός στην ενιαία αγορά της ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή προτείνει την απλούστευση των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων που εφαρμόζονται στην εθνική χρηματοδότηση έργων ή χρηματοπιστωτικών προϊόντων που εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής ορισμένων προγραμμάτων της ΕΕ. Ως εκ τούτου, ξεκίνησε μια πρώτη διαβούλευση για την επανεξέταση του Γενικού Απαλλακτικού Κανονισμού κατά κατηγορίες, προκειμένου να επεκταθεί η εφαρμογή του, υπό ορισμένους όρους, σε εθνικούς πόρους που εμπλέκονται στους ακόλουθους τρεις τομείς: 1)

χρηματοδοτικές και επενδυτικές πράξεις που υποστηρίζονται από το Ταμείο InvestEU, 2) έργα έρευνας, ανάπτυξης και καινοτομίας που έλαβαν Σφραγίδα Αριστείας στο πλαίσιο της Horizon Europe, καθώς και έργα στο πλαίσιο του μελλοντικού προγράμματος των συγχρηματοδοτήσεων και 3) σχέδια ευρωπαϊκής εδαφικής συνεργασίας. Η απαλλαγή των ενισχύσεων στους τομείς αυτούς από την υποχρέωση προηγούμενης κοινοποίησης και έγκρισης από την Επιτροπή θα αποτελούσε σημαντική απλούστευση. Αυτό θεωρείται εφικτό λόγω των διασφαλίσεων που ενσωματώνονται στα κοινοτικά προγράμματα που διαχειρίζεται κεντρικά η Επιτροπή. Η δημόσια διαβούλευση ξεκίνησε στις 27.06.2019 και αναμένεται να ολοκληρωθεί στις 27.09.2019. Η Επιτροπή σκοπεύει να εγκρίνει εγκαίρως το τελικό αναθεωρημένο κείμενο για το επόμενο πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο, προκειμένου να διασφαλίζει ότι όλοι οι κανόνες θα έχουν θεσπιστεί αρκετά πριν ξεκινήσει η νέα περίοδος χρηματοδότησης για το 2021.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-3428_en.htm

XVI. ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

► **Θέσπιση κανόνων για την καλύτερη προστασία των παιδιών που εμπλέκονται σε διασυνοριακές διαφορές σε σχέση με τη γονική μέριμνα και την απαγωγή παιδιών (25.06.2019)**

Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα – δικαστική συνεργασία – γαμικές διαφορές – διαφορές γονικής μέριμνας – διεθνείς οικογένειες – προστασία παιδιών

Δεδομένης της αύξησης του αριθμού των διεθνών οικογενειών, οι οποίες εκτιμάται ότι ανέρχονται σήμερα σε 16

εκ., οι διασυνοριακές διαφορές σε οικογενειακές υποθέσεις στην ΕΕ έχουν παρουσιάσει σημαντική αύξηση. Συγκεκριμένα, τα διεθνή διαζύγια ανέρχονται σε περίπου 140.000 ετησίως και οι υποθέσεις απαγωγής παιδιών εντός της ΕΕ σε 1.800 ετησίως. Ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της δικαστικής συνεργασίας της ΕΕ σε διασυνοριακές γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, συμπεριλαμβανομένων των διαφορών επιμέλειας, προσωπικής επικοινωνίας και διεθνούς απαγωγής παιδιών και εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη μέλη, με εξαίρεση τη Δανία, από την 01.03.2019. Στις 25.06.2019, το Συμβούλιο ενέκρινε ορισμένες βελτιώσεις στον Κανονισμό, οι οποίες βασίζονται στην πρόταση που υπέβαλε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2016 και καθιστούν τις δικαστικές διαδικασίες σαφέστερες, ταχύτερες και πιο αποτελεσματικές. Οι αλλαγές αφορούν κυρίως στην ταχύτερη διευθέτηση διασυνοριακών υποθέσεων απαγωγής παιδιών με τον περιορισμό όλων των προθεσμιών που ισχύουν για τα διάφορα στάδια της διαδικασίας επιστροφής του παιδιού σε μέγιστη περίοδο 6 εβδομάδων, στην εξασφάλιση της ακρόασης των παιδιών και της αποτελεσματικής εκτέλεσης των αποφάσεων σε άλλα κράτη μέλη, στη βελτίωση της συνεργασίας μεταξύ των αρχών των κρατών μελών και στη διευκόλυνση της κυκλοφορίας των δημόσιων εγγράφων και συμφωνιών. Οι νέοι κανόνες εξασφαλίζουν νομική σαφήνεια, μειώνουν το κόστος των διαδικασιών και της νομικής συνδρομής και, το σημαντικότερο, μειώνουν τη διάρκεια των διαδικασιών, ούτως ώστε να περιοριστούν όσο το δυνατόν περισσότερο οι επιπτώσεις στα παιδιά.

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-19-3374_el.htm

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Δεοντολογική οριοθέτηση της τεχνητής νοημοσύνης

Η τεχνητή νοημοσύνη (στο εξής: TN) μπορεί να ωφελήσει ευρύ φάσμα τομέων, όπως η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η κατανάλωση ενέργειας, η ασφάλεια των αυτοκινήτων, η γεωργία, η κλιματική αλλαγή και η διαχείριση των χρηματοοικονομικών κινδύνων. Η TN μπορεί επίσης να συμβάλει στον εντοπισμό περιπτώσεων απάτης και απειλών για την κυβερνοασφάλεια και βοηθά τις αρχές επιβολής του Νόμου να καταπολεμούν αποτελεσματικότερα την εγκληματικότητα. Την ίδια στιγμή, η TN συνεπάγεται νέες προκλήσεις για το μέλλον της εργασίας και εγείρει νομικά και δεοντολογικά ζητήματα.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διευκολύνει και ενισχύει τη συνεργασία στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης σε ολόκληρη την ΕΕ για να τονώσει την ανταγωνιστικότητά της και να διασφαλίσει την εμπιστοσύνη με βάση τις αξίες της ΕΕ. Μετά την ευρωπαϊκή στρατηγική σχετικά με την TN, που δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο του 2018, η Επιτροπή συγκρότησε την ομάδα εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου για την TN, η οποία απαρτίζεται από 52 ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες που εκπροσωπούν την πανεπιστημιακή κοινότητα, τον βιομηχανικό κλάδο και την κοινωνία των πολιτών. Τον Δεκέμβριο του 2018, η ομάδα εμπειρογνομόνων δημοσίευσε ένα πρώτο σχέδιο των κατευθυντήριων γραμμών δεοντολογίας, μετά το οποίο ακολούθησαν διαβούλευση με τα ενδιαφερόμενα μέρη και συναντήσεις με εκπροσώπους από τα κράτη μέλη για τη συγκέντρωση παρατηρήσεων.

Στις αρχές Απριλίου του 2019, η Επιτροπή προχώρησε στα επόμενα βήματα για την οικοδόμηση εμπιστοσύνης στην τεχνητή νοημοσύνη συνεχίζοντας το έργο της ομάδας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου και δρομολόγησε μια πιλοτική φάση για να εξασφαλίσει ότι οι κατευθυντήριες γραμμές δεοντολογίας για την ανάπτυξη και τη χρήση τεχνητής νοημοσύνης είναι δυνατό να εφαρμοστούν στην πράξη. Τα σχέδια που παρουσίασε είναι το αποτέλεσμα που αναμενόταν από τη στρατηγική για την TN που παρουσιάστηκε τον Απρίλιο του 2018, η οποία αποσκοπεί στην αύξηση των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων ώστε να ανέλθουν σε τουλάχιστον 20 δισ. ευρώ ετησίως κατά την επόμενη δεκαετία, στη διάθεση περισσότερων δεδομένων, στην πρόωθηση ταλέντων και στη διασφάλιση εμπιστοσύνης.

Η Επιτροπή ακολουθεί μια προσέγγιση τριών σταδίων: καθορισμός των βασικών απαιτήσεων για αξιόπιστη TN, δρομολόγηση πιλοτικής φάσης μεγάλης κλίμακας με σκοπό την αναπληροφόρηση από τα ενδιαφερόμενα μέρη

και προσπάθεια οικοδόμησης διεθνούς συναίνεσης για ανθρωποκεντρική TN.

Ειδικότερα, η αξιόπιστη TN θα πρέπει να τηρεί όλες τις εφαρμοστές νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις, καθώς και μια σειρά απαιτήσεων· σκοπός των ειδικών καταλόγων αξιολόγησης είναι να συμβάλουν στην επαλήθευση της εφαρμογής καθεμιάς από τις βασικές απαιτήσεις:

- ανθρωπίνη παρέμβαση και εποπτεία: τα συστήματα TN θα πρέπει να διευκολύνουν την προαγωγή ισότιμων κοινωνιών, υποστηρίζοντας την ανθρωπίνη παρέμβαση και τα θεμελιώδη δικαιώματα και να μην μειώνουν, περιορίζουν ή παραπλανούν την ανθρωπίνη αυτονομία·

- στιβαρότητα και ασφάλεια: για την επίτευξη αξιόπιστης TN απαιτούνται αλγόριθμοι επαρκώς ασφαλείς, αξιόπστοι και στιβαροί ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν σφάλματα ή ασυνέπειες σε όλες τις φάσεις του κύκλου ζωής των συστημάτων TN·

- ιδιωτικότητα και διακυβέρνηση των δεδομένων: οι πολίτες θα πρέπει να έχουν απόλυτο έλεγχο των προσωπικών τους δεδομένων, ενώ τα δεδομένα που τους αφορούν δεν θα χρησιμοποιούνται για να τους βλάψουν ή για να εισαγάγουν διακρίσεις εις βάρος τους·

- διαφάνεια: θα πρέπει να εξασφαλίζεται η ιχνηλασιμότητα των συστημάτων TN·

- διαφορετικότητα, απαγόρευση των διακρίσεων και δικαιοσύνη: τα συστήματα TN θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη όλο το φάσμα των ανθρωπινων ικανοτήτων, δεξιοτήτων και αναγκών και να διασφαλίζουν την προσβασιμότητα·

- κοινωνική και περιβαλλοντική ευημερία: τα συστήματα TN θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση των θετικών κοινωνικών αλλαγών και την ενίσχυση της βιωσιμότητας και της οικολογικής ευθύνης·

- λογοδοσία: θα πρέπει να δημιουργηθούν μηχανισμοί μέσω των οποίων θα διασφαλίζεται η υπευθυνότητα και η λογοδοσία για τα συστήματα TN και τα αποτελέσματά τους.

Το καλοκαίρι του 2019, η Επιτροπή δρομολογεί μια πιλοτική φάση με τη συμμετοχή ευρέος φάσματος ενδιαφερόμενων μερών. Εταιρείες, δημόσιες διοικήσεις και οργανώσεις μπορούν να συμμετάσχουν στην ευρωπαϊκή συμμαχία για την TN, ώστε να λάβουν κοινοποίηση όταν ξεκινήσει η πιλοτική φάση. Επιπλέον, τα μέλη της ομάδας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου για την TN θα συμβάλλουν στην παρουσίαση και την επεξήγηση των κατευθυντήριων γραμμών σε σχετικά ενδιαφερόμενα μέρη στα

κράτη μέλη.

Η Επιτροπή επιθυμεί να προωθήσει αυτή την προσέγγιση της ΤΝ στο παγκόσμιο προσκήνιο, διότι οι τεχνολογίες, τα δεδομένα και οι αλγόριθμοι δεν γνωρίζουν σύνορα. Για τον σκοπό αυτό, η Επιτροπή θα ενισχύσει τη συνεργασία με εταίρους που συμμερίζονται τις ίδιες αρχές, όπως η Ιαπωνία, ο Καναδάς ή η Σιγκαπούρη, και θα εξακολουθήσει να διαδραματίζει ενεργό ρόλο στις διεθνείς συζητήσεις και πρωτοβουλίες, μεταξύ άλλων στο πλαίσιο των ομάδων G7 και G20. Στην πιλοτική φάση θα συμμετάσχουν επίσης εταιρείες από άλλες χώρες και διεθνείς οργανισμούς. Μετά την πιλοτική φάση, στις αρχές του 2020, η ομάδα εμπειρογνομόνων για την ΤΝ θα επανεξετάσει τους καταλόγους αξιολόγησης για τις βασικές απαιτήσεις, με βάση τις παρατηρήσεις που ελήφθησαν. Με βάση αυτή την επανεξέταση, η Επιτροπή θα αξιολογήσει τα αποτελέσματα και θα προτείνει τυχόν επόμενα βήματα.

Σχετικά links:

Σχετικός ιστότοπος:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai>

Βλ. επίσης:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/artificial-intelligence>

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/european-approach-artificial-intelligence-way-forward-questions-and-answers>

► Νέο νομικό πλαίσιο της ΕΕ για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας

Μετά από μακρά περίοδο διαβουλεύσεων και έντονων αντιπαραθέσεων, η Ευρωπαϊκή Ένωση τροποποίησε εν τέλει το νομικό της πλαίσιο για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, ώστε να το προσαρμόσει στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή. Στις 17 Απριλίου του 2019, εκδόθηκε η Οδηγία (ΕΕ) 2019/790 η οποία εκσυγχρονίζει το υφιστάμενο ενωσιακό δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, ώστε να προλειάνει το έδαφος για μια πραγματική ψηφιακή ενιαία αγορά. Οι νέοι κανόνες εξασφαλίζουν επαρκή προστασία για τους δημιουργούς και τους καλλιτέχνες, ενώ ανοίγουν νέες δυνατότητες πρόσβασης και κοινής χρήσης του επιγραμμικού περιεχομένου που προστατεύεται από δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η Οδηγία επιλύει διάφορα θέματα, τα οποία μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τρεις κατηγορίες:

i) Προσαρμογή στο ψηφιακό και διασυνοριακό περιβάλλον των εξαιρέσεων/περιορισμών στα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η Οδηγία εισάγει υποχρεωτικές εξαιρέσεις στα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας για τους σκοπούς της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων, των δραστηριοτήτων επιγραμμικής διδασκαλίας και της διατήρησης και επιγραμμικής διάδοσης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

ii) Βελτίωση των πρακτικών αδειοδότησης ώστε να διασφαλιστεί ευρύτερη πρόσβαση στο περιεχόμενο της πνευματικής δημιουργίας.

Η Οδηγία προβλέπει εναρμονισμένους κανόνες που διευκολύνουν την εκμετάλλευση των έργων που έχουν πάψει να διατίθενται στο εμπόριο (έργα μη διαθέσιμα στο εμπόριο), την έκδοση συλλογικών αδειών με δυνατότητα επέκτασης και την εκκαθάριση δικαιωμάτων οπτικοακουστικών έργων σε πλατφόρμες διάθεσης βίντεο κατά παραγγελία.

iii) Επίτευξη εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η Οδηγία θεσπίζει ένα νέο δικαίωμα για τους εκδότες Τύπου για την επιγραμμική χρήση των εκδόσεών τους. Οι δημιουργοί έργων που είναι ενσωματωμένα σε εκδόσεις Τύπου θα δικαιούνται ένα ποσοστό των εσόδων του εκδότη Τύπου που απορρέουν από αυτό το νέο δικαίωμα.

Όσον αφορά τις πλατφόρμες διαμοιρασμού διαδικτυακού περιεχομένου, οι οποίες βασίζονται στο μοντέλο αναφόρτωσης περιεχομένου από τους χρήστες, η Οδηγία ξεκαθαρίζει το νομικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν. Αυτού του είδους οι πλατφόρμες θα πρέπει καταρχήν να λαμβάνουν άδεια για τα προστατευόμενα έργα πνευματικής ιδιοκτησίας που αναφορτώνουν οι χρήστες, εκτός αν τηρείται μια σειρά προϋποθέσεων που καθορίζονται στην Οδηγία. Κατά συνέπεια, οι δικαιούχοι θα μπορούν να διαπραγματεύονται καλύτερα τους όρους εκμετάλλευσης των επιγραμμικών τους έργων και να αμείβονται για την επιγραμμική χρήση του περιεχομένου τους από τις εν λόγω πλατφόρμες. Ταυτόχρονα, η Οδηγία επιτρέπει στους χρήστες να παράγουν και να αναφορτώνουν ελεύθερα το περιεχόμενο, για τους σκοπούς της παράθεσης περιεχομένου, της κριτικής, του ελέγχου, της γελοιογραφίας, της παρωδίας ή της μίμησης. Για τον σκοπό αυτό, μετατρέπει τις εξαιρέσεις αυτές, οι οποίες επί του παρόντος είναι προαιρετικές για τα κράτη μέλη, σε υποχρεωτικές εξαιρέσεις για αυτόν τον συγκεκριμένο τύπο χρήσης.

Επίσης, η Οδηγία κατοχυρώνει το δικαίωμα των δημιουργών και των ερμηνευτών σε κατάλληλη και αναλογική αμοιβή για την παραχώρηση άδειας εκμετάλλευσης ή τη μεταβίβαση των δικαιωμάτων τους και εισάγει υποχρέωση διαφάνειας σχετικά με την εκμετάλλευση έργων για τα οποία έχει χορηγηθεί άδεια εκμετάλλευσης, καθώς και έναν μηχανισμό αναπροσαρμογής των αμοιβών συνδεδεμένο από ειδικό μηχανισμό εναλλακτικής επίλυσης διαφορών. Οι προγραμματιστές εξαιρούνται από τους ανωτέρω κανόνες.

Μετά την υπογραφή και τη δημοσίευση της Οδηγίας στην Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, τα κράτη μέλη θα έχουν στη διάθεσή τους 24 μήνες για να μεταφέρουν τους νέους κανόνες στο εθνικό τους δίκαιο.

Σχετικά links:

Το κείμενο της Οδηγίας:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN>

Βλ. επίσης:

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2151_el.htm

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-19-1849_el.htm

► Καθορισμός ανώτατων τιμών για τις διεθνείς κλήσεις εντός ΕΕ

Μετά την κατάργηση των τελών περιαγωγής το 2017, η Ευρωπαϊκή Ένωση λαμβάνει, πλέον, μέτρα και κατά των υπερβολικών χρεώσεων για τις διασυνοριακές κλήσεις από το εσωτερικό της χώρας. Τα μέτρα αυτά εμπίπτουν στο πλαίσιο αναθεώρησης των κανόνων για τις τηλεπικοινωνίες σε επίπεδο ΕΕ με σκοπό την ενίσχυση του συντονισμού των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και την αναβάθμιση του ρόλου του Φορέα Ευρωπαϊκών Ρυθμιστικών Αρχών για τις Ηλεκτρονικές Επικοινωνίες (BEREC). Από τις 15 Μαΐου 2019, λοιπόν, ισχύει νέα ανώτατη τιμή για όλες τις διεθνείς κλήσεις και τα SMS εντός ΕΕ. Ως εκ τούτου, οι καταναλωτές που καλούν από τη χώρα τους σε άλλη χώρα της ΕΕ θα καταβάλλουν κατ' ανώτατο όριο 19 λεπτά του ευρώ ανά λεπτό κλήσης (+ ΦΠΑ) και 6 λεπτά ανά μήνυμα SMS (+ ΦΠΑ).

Με τους νέους κανόνες για τις διεθνείς κλήσεις αντιμετωπίζονται οι μεγάλες τιμολογιακές αποκλίσεις που υπήρχαν μεταξύ των κρατών μελών. Κατά μέσο όρο, η συνήθης τιμή μιας ενδοενοσιακής κλήσης από σταθερό ή κινητό τηλέφωνο ήταν τρεις φορές υψηλότερη από τη συνήθη τιμή μιας εγχώριας κλήσης και η συνήθης τιμή για την αποστολή μηνύματος SMS σε άλλη χώρα της ΕΕ ήταν πάνω από δύο φορές υψηλότερη σε σχέση με την τιμή για την εγχώρια αποστολή μηνύματος. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η συνήθης τιμή μιας ενδοενοσιακής κλήσης μπορεί να είναι μέχρι και δέκα φορές υψηλότερη από τη συνήθη τιμή για εγχώριες κλήσεις.

Μια νέα έρευνα του Ευρωβαρόμετρου για τις διεθνείς κλήσεις δείχνει ότι τέσσερεις στους δέκα απαντήσαντες (42%) επικοινωνήσαν με κάποιον που βρισκόταν σε άλλη χώρα της ΕΕ κατά τον προηγούμενο μήνα. Το 26% όσων απάντησαν δήλωσαν ότι χρησιμοποίησαν σταθερό τηλέφωνο, κινητό τηλέφωνο ή SMS για να επικοινωνήσουν με κάποιον σε άλλη χώρα της ΕΕ.

Οι εταιρίες τηλεπικοινωνιών σε ολόκληρη την ΕΕ θα πρέ-

πει να ενημερώσουν τους καταναλωτές για τα νέα ανώτατα όρια τιμών. Οι κανόνες θα ισχύουν και στις 28 χώρες της ΕΕ από τις 15 Μαΐου 2019, ενώ σύντομα θα τεθούν σε ισχύ και στη Νορβηγία, την Ισλανδία και το Λιχτενστάιν.

Το όριο της ανώτατης τιμής ισχύει μόνο για προσωπική χρήση, δηλαδή για ιδιώτες πελάτες. Οι εταιρικοί πελάτες αποκλείονται από την εν λόγω τιμολογιακή ρύθμιση, δεδομένου ότι αρκετοί πάροχοι διαθέτουν ειδικές προσφορές, οι οποίες είναι ιδιαίτερα ελκυστικές για τους εταιρικούς πελάτες.

Σχετικά links:

Συχνές ερωτήσεις-απαντήσεις:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/memo_19_2430

Έρευνα Ευρωβαρόμετρου:

<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/FLASH/surveyKy/2221>

► Εγκατάσταση υπερυπολογιστών παγκόσμιας κλάσης στην Ευρώπη

Στον σημερινό κόσμο, οι υπολογιστικές ικανότητες υψηλών επιδόσεων έχουν ζωτική σημασία για τη δημιουργία ανάπτυξης και θέσεων εργασίας, αλλά και για τη στρατηγική αυτονομία και την καινοτομία σε κάθε τομέα. Το φάσμα εφαρμογών της υπερυπολογιστικής είναι τεράστιο. Μπορεί, για παράδειγμα, να προβλέψει την εξέλιξη τοπικών και περιφερειακών καιρικών τάσεων καθώς και το μέγεθος και την πορεία καταιγίδων και πλημμυρών, καθιστώντας δυνατή την ενεργοποίηση συστημάτων έκτακτης προειδοποίησης για ακραία καιρικά φαινόμενα. Χρησιμοποιείται επίσης για τον σχεδιασμό νέων φαρμάκων, με την επίλυση σύνθετων εξισώσεων φυσικής που μοντελοποιούν τις μοριακές διαδικασίες και τις αλληλεπιδράσεις ενός νέου φαρμάκου με τους ανθρώπινους ιστούς. Η βιομηχανία των αερομεταφορών και η αυτοκινητοβιομηχανία χρησιμοποιούν επίσης υπερυπολογιστές για να πραγματοποιούν πολύπλοκες προσομοιώσεις και να διενεργούν δοκιμές σε μεμονωμένα εξαρτήματα και ολόκληρα αεροπλάνα και αυτοκίνητα. Επιπλέον, δεδομένου ότι έχουν ζωτική σημασία για τις προσομοιώσεις μεγάλης κλίμακας και για την ανάλυση δεδομένων, οι υπερυπολογιστές αποτελούν εξαιρετικά σημαντική συνιστώσα της ανάπτυξης της τεχνητής νοημοσύνης και θα ενισχύσουν περαιτέρω την Ευρώπη στους τομείς της κυβερνοασφάλειας και του blockchain.

Η υπερυπολογιστική, λοιπόν, αποτελεί βασική προτεραιότητα του ενωσιακού προγράμματος «Ψηφιακή Ευρώπη» που πρότεινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Μάιο του 2018 και το οποίο περιλαμβάνει πρόταση 2,7 δις ευρώ για τη χρηματοδότηση της υπερυπολογιστικής στην Ευρώπη

κατά την περίοδο 2021-2027. Για τον σκοπό αυτό, τον Νοέμβριο του 2018, συστάθηκε η Κοινή Επιχείρηση Ευρωπαϊκής Υπολογιστικής Υψηλών Επιδόσεων (EuroHPC), η οποία προτάθηκε από την Επιτροπή και υποστηρίχθηκε από το Συμβούλιο της ΕΕ, προκειμένου η ΕΕ να αποκτήσει μια υπερυπολογιστική υποδομή παγκόσμιας κλάσης έως τα τέλη του 2020. Ο ανωτέρω προϋπολογισμός θα επιτρέψει στην κοινή επιχείρηση να στηρίξει την αγορά υπερυπολογιστών εξακλίμακας (ικανών να εκτελούν 10^{18} πράξεις ανά δευτερόλεπτο, δηλαδή χιλίων Petaflop) έως το 2023, καθώς και την ανάπτυξη κορυφαίων εφαρμογών που θα λειτουργούν στους εν λόγω υπερυπολογιστές και δεξιοτήτων για τη χρήση τους.

Τον Ιούνιο του 2019 ανακοινώθηκαν οι οκτώ χώροι που επιλέχθηκαν για τη δημιουργία κέντρων υπερυπολογιστικής σε 8 διαφορετικά κράτη μέλη τα οποία θα φιλοξενήσουν τους πρώτους ευρωπαϊκούς υπερυπολογιστές. Οι χώροι υποδοχής θα βρίσκονται στη Σόφια (Βουλγαρία), στην Ostrava (Τσεχία), στο Kajaani (Φινλανδία), στη Μπολόνια (Ιταλία), στο Bissen (Λουξεμβούργο), στο Minho (Πορτογαλία), στο Μάριμπορ (Σλοβενία) και στη Βαρκελώνη (Ισπανία). Θα υποστηρίξουν την ανάπτυξη σημαντικών εφαρμογών σε τομείς όπως η εξατομικευμένη ιατρική, ο σχεδιασμός φαρμάκων και υλικών, η βιολογική μηχανική, η πρόγνωση του καιρού και η κλιματική αλλαγή. Οι υπερυπολογιστές αναμένεται να τεθούν σε λειτουργία κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2020 προς όφελος των Ευρωπαίων χρηστών από την ακαδημαϊκή κοινότητα, τη βιομηχανία και τον δημόσιο τομέα.

Σχετικά links:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/pooling-resources-build-world-class-supercomputing-infrastructure-and-ecosystem-europe>

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/eurohpc-joint-undertaking>

<https://eurohpc-ju.europa.eu/index.html>

► Ευρωπαϊκό σύστημα πιστοποίησης της κυβερνοασφάλειας

Στα τέλη Ιουνίου του 2019, τέθηκε σε ισχύ η ευρωπαϊκή πράξη για την κυβερνοασφάλεια (Κανονισμός (ΕΕ) 2019/881) με την οποία θεσπίζονται για πρώτη φορά κανόνες σε επίπεδο ΕΕ για την πιστοποίηση της κυβερνοασφάλειας προϊόντων, διαδικασιών και υπηρεσιών. Επιπλέον, με την πράξη για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο ορίζεται νέα μόνιμη εντολή για τον οργανισμό της ΕΕ για την κυβερνοασφάλεια (ENISA) και, παράλληλα, διατίθενται περισσότεροι πόροι στον οργανισμό για την εκπλήρωση των στόχων του.

Το ευρωπαϊκό σύστημα πιστοποίησης της κυβερνοασφάλειας

είναι ένα ολοκληρωμένο σύνολο κανόνων, τεχνικών απαιτήσεων, προτύπων και διαδικασιών, που έχουν συμφωνηθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την αξιολόγηση των ιδιοτήτων κυβερνοασφάλειας ενός συγκεκριμένου προϊόντος ή μιας συγκεκριμένης υπηρεσίας ή διαδικασίας. Η πιστοποίηση της κυβερνοασφάλειας είναι σημαντική για την ενίσχυση της εμπιστοσύνης που εμπνέουν και της ασφάλειας που παρέχουν προϊόντα, υπηρεσίες και διαδικασίες που είναι ζωτικής σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία της ψηφιακής ενιαίας αγοράς.

Ειδικότερα, κάθε ευρωπαϊκό σύστημα θα πρέπει να προσδιορίζει: α) τις καλυπτόμενες κατηγορίες προϊόντων και υπηρεσιών, β) τις απαιτήσεις κυβερνοασφάλειας, για παράδειγμα, με αναφορά σε πρότυπα ή τεχνικές προδιαγραφές, γ) τον τύπο αξιολόγησης (π.χ. αυτοαξιολόγηση ή αξιολόγηση από τρίτους) και δ) το επιθυμητό επίπεδο διασφάλισης («βασικό», «ουσιαστικό» και/ή «υψηλό»). Για τη διατύπωση του κινδύνου κυβερνοασφάλειας, τα πιστοποιητικά μπορούν να αναφέρονται σε τρία επίπεδα διασφάλισης (βασικό, ουσιαστικό, υψηλό), τα οποία είναι ανάλογα με το επίπεδο του κινδύνου που συνδέεται με την προβλεπόμενη χρήση του προϊόντος, της υπηρεσίας ή της διαδικασίας, από άποψη πιθανότητας και αντικτύπου ενός συμβάντος. Για παράδειγμα, υψηλό επίπεδο διασφάλισης σημαίνει ότι το προϊόν που πιστοποιήθηκε έχει υποβληθεί σε δοκιμές για την υψηλότερη δυνατή ασφάλεια. Το πιστοποιητικό που θα εκδίδεται θα αναγνωρίζεται από όλα τα κράτη μέλη, ώστε να είναι ευκολότερο οι επιχειρήσεις να πραγματοποιούν διασυνοριακές εμπορικές συναλλαγές και οι χρήστες να κατανοούν τα χαρακτηριστικά ασφαλείας του προϊόντος ή της υπηρεσίας. Καθίσταται έτσι δυνατός ο επωφελής ανταγωνισμός μεταξύ παρόχων σε ολόκληρη την αγορά της ΕΕ, με αποτέλεσμα τη βελτίωση των προϊόντων και την καλύτερη σχέση ποιότητας-τιμής.

Η εμπιστοσύνη μας στα ψηφιακά συστήματα στα οποία βασιζόμαστε εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την ικανότητά μας να κατανοούμε εάν ορισμένο προϊόν, σύστημα ή υπηρεσία πληροί συγκεκριμένες απαιτήσεις. Επομένως, το εν λόγω πλαίσιο θα ωφελήσει κατ' αρχάς τους πολίτες και τους τελικούς χρήστες, οι οποίοι θα είναι σε θέση να λαμβάνουν πιο τεκμηριωμένες αποφάσεις αγοράς σχετικά με προϊόντα και υπηρεσίες που βασίζονται σε καθημερινή βάση. Επίσης, όμως, θα ωφεληθούν οι πωλητές και οι πάροχοι προϊόντων και υπηρεσιών που θα εξοικονομούν κόστος και χρόνο, καθώς θα υποβάλλονται σε μία και μόνη διαδικασία για την απόκτηση του ευρωπαϊκού πιστοποιητικού, το οποίο ισχύει σε όλα τα κράτη μέλη κι επομένως τους δίνει τη δυνατότητα να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τον ανταγωνισμό.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα καθεστώτα που καθιερώνονται βάσει του πλαισίου είναι προαιρετικά, δηλαδή οι πωλητές μπορούν να αποφασίζουν οι ίδιοι αν επιθυμούν

νομικής πληροφορικής

την πιστοποίησή των προϊόντων τους βάσει των εν λόγω καθεστώτων. Ωστόσο, η πράξη για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο προβλέπει ότι η Επιτροπή αξιολογεί την αποτελεσματικότητα και τη χρήση των εγκριθέντων ευρωπαϊκών συστημάτων πιστοποίησης της ασφάλειας στον κυβερνοχώρο. Ειδικότερα, θα αξιολογεί αν ένα συγκεκριμένο ευρωπαϊκό σύστημα πιστοποίησης της ασφάλειας στον κυβερνοχώρο θα πρέπει να καταστεί υποχρεωτικό μέσω της σχετικής νομοθεσίας της ΕΕ, ώστε να εξασφαλιστεί επαρκές επίπεδο κυβερνοασφάλειας των προϊόντων, των υπηρεσιών και των διαδικασιών ΤΠΕ και να βελτιωθεί η λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

Τέλος, η πράξη για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο ενισχύει και τον ENISA, ο οποίος μέχρι τώρα λειτουργούσε βάσει προσωρινής εντολής. Ο εν λόγω οργανισμός έλαβε πλέον μόνιμη εντολή και απέκτησε σταθερή βάση για το μέλλον. Επίσης, ενισχύθηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν τα υφιστάμενα καθήκοντα του ENISA, όπως η στήριξη της χάραξης και εφαρμογής πολιτικής και η δημιουργία

ικανοτήτων στον τομέα της κυβερνοασφάλειας, ενώ προστέθηκαν και νέα καθήκοντα, κυρίως όσον αφορά την πιστοποίηση της ασφάλειας στον κυβερνοχώρο.

Σχετικά links:

Το κείμενο της πράξης για την κυβερνοασφάλεια:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R0881>

Ενημερωτικό φυλλάδιο για την οικοδόμηση της κυβερνοασφάλειας στην ΕΕ:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/building-strong-cybersecurity-european-union-resilience-deterrence-defence>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2019)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Δήμητρα Γαμπά, Μαρία Σαπαρδάνη

► Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών

Η Επιτροπή υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο απορρίπτοντας την αίτηση καταχώρισης της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών, η οποία αποσκοπεί στη βελτίωση της κατάστασης των περιφερειών με εθνικές μειονότητες

αίτηση αναιρέσεως – θεσμικό δίκαιο – πρωτοβουλία πολιτών – Κανονισμός (ΕΕ) 211/2011 – καταχώριση της πρότασης πρωτοβουλίας πολιτών – άρθρο 4 παρ. 2 στοιχείο β' – προϋπόθεση σύμφωνα με την οποία η πρόταση δεν πρέπει να ευρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής βάσει των οποίων αυτή μπορεί να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξεως προς εφαρμογή των Συνθηκών – βάρος αποδείξεως – οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή – άρθρο 174 ΣΛΕΕ – πρωτοβουλία πολιτών «Πολιτική συνοχής για την ισότητα των περιφερειών και τη διατήρηση των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους» – αίτηση καταχώρισεως – απόρριψη από την Επιτροπή

ΔΕΕ C-420/16 P, Izsák και Dabis/Επιτροπή, 07.03.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2019:177 – Αίτηση αναιρέσεως

Κατά τη Συνθήκη ΕΕ, στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών (στο εξής: ΕΠΠ), πολίτες της Ένωσης, εφόσον συγκεντρωθεί αριθμός τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου πολιτών προερχόμενων από τουλάχιστον το ένα τέταρτο των κρατών μελών, μπορούν να λαμβάνουν την πρωτοβουλία να καλούν την Επιτροπή, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, να υποβάλει στον νομοθέτη της Ένωσης πρόταση για την έκδοση νομικών πράξεων για την εφαρμογή των Συνθηκών. Προτού αρχίσουν να συλλέγουν τον απαιτούμενο αριθμό υπογραφών, οι διοργανωτές της ΕΠΠ οφείλουν να ζητήσουν την καταχώρισή της από την Επιτροπή, η οποία εξετάζει, ιδίως, το αντικείμενο και τους σκοπούς της. Η Επιτροπή μπορεί να απορρίψει την αίτηση καταχώρισης της ΕΠΠ, μεταξύ άλλων, εφόσον το αντικείμενό της καταφανώς δεν εμπίπτει στις αρμοδιότητές της.

Σύμφωνα με τους κανόνες αυτούς, οι Balázs-Árpád Izsák και Attila Dabis, από κοινού με πέντε ακόμη πρόσωπα, υπέβαλαν τον Ιούνιο 2013 στην Επιτροπή μια πρόταση ΕΠΠ, με τον τίτλο «Πολιτική συνοχής για την ισότητα των

περιφερειών και τη διατήρηση των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους». Με την πρωτοβουλία αυτή επιδιώκεται να δώσει η ενωσιακή πολιτική συνοχής ιδιαίτερη προσοχή στις περιφέρειες των οποίων τα εθνοτικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά διαφέρουν από εκείνα των γειτνιαζουσών περιφερειών (στο εξής: «περιφέρειες με εθνικές μειονότητες»). Επομένως, βασικός σκοπός της πρωτοβουλίας είναι να αποκτήσουν οι περιφέρειες με εθνικές μειονότητες πρόσβαση, υπό τη μορφή μέτρων στήριξης, διατήρησης ή ανάπτυξης, στα πλεονεκτήματα που απορρέουν από την προαναφερθείσα πολιτική, προκειμένου να μην μειονεκτούν από οικονομική άποψη σε σχέση με τις γειτνιάζουσες περιφέρειες.

Στο πλαίσιο αυτό, οι διοργανωτές της ΕΠΠ διατείνονται, μεταξύ άλλων, ότι η εφαρμογή της ενωσιακής πολιτικής συνοχής απειλεί τα ιδιαίτερα εθνοτικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά των περιφερειών με εθνικές μειονότητες και ότι τα εν λόγω χαρακτηριστικά συνιστούν σοβαρό και μόνιμο δημογραφικό μειονέκτημα, το οποίο η Ένωση πρέπει να καταπολεμά στο πλαίσιο της ενωσιακής πολιτικής συνοχής.

Με απόφαση της 25ης Ιουλίου 2013, η Επιτροπή απέρριψε την αίτηση καταχώρισης της ΕΠΠ, εκτιμώντας ότι η πρόταση αυτή βρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της βάσει των οποίων μπορεί να προτείνει στον νομοθέτη της Ένωσης την έκδοση νομικής πράξης. Οι Balázs-Árpád Izsák και Attila Dabis προσέφυγαν στο Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ζητώντας την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής. Ωστόσο, με απόφαση της 10ης Μαΐου 2016, το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή που ασκήθηκε κατά της εν λόγω απόφασης με το σκεπτικό, μεταξύ άλλων, ότι οι διοργανωτές δεν είχαν αποδείξει την ύπαρξη της απειλής και του μειονεκτήματος που προαναφέρθηκαν. Εν συνεχεία, οι Balázs-Árpád Izsák και Attila Dabis άσκησαν αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου κατά της απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η ΕΠΠ έχει ως σκοπό να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των πολιτών και να καταστήσει την Ένωση πιο προσιτή· επομένως, το μέσο αυτό πρέπει να είναι ευχερώς προσβάσιμο για τους πολίτες.

Συναφώς, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, όσον αφορά το ερώτημα αν η πολιτική συνοχής μπορεί να αποτελέσει νομική βάση για τη συνεκτίμηση, σε επίπεδο Ένωσης, των συμφερόντων των περιφερειών με εθνικές μειονότητες, που θεωρούν ότι περιέρχονται σε δυσμενέστερη θέση, ή ακόμη και ότι απειλούνται από την πολιτική αυτή, το Γενικό Δικαστήριο εκτίμησε ότι η απάντηση στο ερώτημα

αυτό έπρεπε να περιλαμβάνει εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων, ως προς τα οποία το βάρος απόδειξης έφεραν οι διοργανωτές της ΕΠΠ. Το Δικαστήριο επισημαίνει, όμως, ότι, ακολουθώντας μια τέτοια συλλογιστική, το Γενικό Δικαστήριο υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο όσον αφορά την προϋπόθεση της καταχώρισης των ΕΠΠ και την κατανομή των καθηκόντων μεταξύ των διοργανωτών μιας ΕΠΠ και της Επιτροπής στο πλαίσιο της διαδικασίας μιας τέτοιας καταχώρισης.

Πράγματι, το ζήτημα αν το προτεινόμενο μέτρο στο πλαίσιο μιας ΕΠΠ εμπίπτει στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής δεν αποτελεί ζήτημα αναγόμενο στα πραγματικά περιστατικά ή στην εκτίμηση των αποδείξεων, το οποίο υπόκειται στους κανόνες σχετικά με το βάρος απόδειξης, αλλά αποτελεί κατ' ουσίαν ζήτημα ερμηνείας και εφαρμογής των διατάξεων των Συνθηκών.

Επομένως, σε περίπτωση κατά την οποία έχει υποβληθεί στην Επιτροπή αίτηση καταχώρισης πρότασης ΕΠΠ, το εν λόγω θεσμικό όργανο δεν είναι, κατά το στάδιο αυτό, αρμόδιο να ελέγξει ότι έχουν αποδειχθεί όλα τα προβαλλόμενα πραγματικά στοιχεία ούτε ότι η αιτιολογία στην οποία στηρίζονται η πρόταση και τα προτεινόμενα μέτρα είναι επαρκής. Η Επιτροπή οφείλει να περιοριστεί στο να εξετάσει αν, από αντικειμενική άποψη, τα μέτρα, εξεταζόμενα *in abstracto*, θα μπορούσαν να ληφθούν βάσει των Συνθηκών.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο αναιρεί την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου και ακυρώνει την προβαλλόμενη απόφαση της Επιτροπής.

► Πρόσβαση στα έγγραφα

Το συμφέρον του κοινού να έχει πρόσβαση σε πληροφορίες που αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον περιλαμβάνει, εκτός των πληροφοριών που καθιστούν δυνατή την αξιολόγηση των εκπομπών καθαυτών, και τις πληροφορίες που αφορούν τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον

πρόσβαση σε έγγραφα – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – έγγραφα σχετικά με τις μελέτες τοξικότητας που καταρτίστηκαν κατά την ανανέωση της έγκρισης της δραστικής ουσίας γλυφοσάτη – μερική άρνηση παροχής πρόσβασης – εξαίρεση σχετική με την προστασία των εμπορικών συμφερόντων – υπερισχύον δημόσιο συμφέρον – Κανονισμός (ΕΚ) 1367/2006 – έννοια των πληροφοριών που αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον

ΓεΔΕΕ T-716/14, Tweedale/EFSA, 07.03.2019, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος: A. M. Collins, Εισηγητής: G. De Baere, ECLI:EU:T:2019:141 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η γλυφοσάτη είναι χημικό προϊόν χρησιμοποιούμενο στα φυτοφάρμακα. Με την Οδηγία 2001/99/ΕΚ της Επιτροπής,

της 20ής Νοεμβρίου 2001, για την τροποποίηση του παραρτήματος Ι της Οδηγίας 91/414/ΕΟΚ, η γλυφοσάτη καταχωρίστηκε στον κατάλογο των δραστικών ουσιών με περίοδο ισχύος από 1 Ιουλίου 2002 έως 30 Ιουνίου 2012. Η καταχώρισή της στον ως άνω κατάλογο παρατάθηκε προσωρινά έως την 31η Δεκεμβρίου 2015 με την Οδηγία 2010/77/ΕΕ της Επιτροπής, της 10ης Νοεμβρίου 2010, για την τροποποίηση της Οδηγίας 91/414/ΕΟΚ σχετικά με τη λήξη της ημερομηνίας για την καταχώριση ορισμένων δραστικών ουσιών στο παράρτημα Ι. Ο Κανονισμός (ΕΕ) 1141/2010 της Επιτροπής, της 7ης Δεκεμβρίου 2010, για τη θέσπιση της διαδικασίας ανανέωσης της καταχώρισης μιας δεύτερης ομάδας δραστικών ουσιών στο παράρτημα Ι της Οδηγίας 91/414/ΕΟΚ και για την κατάρτιση του καταλόγου των ουσιών αυτών, όρισε την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ως κράτος μέλος εισηγητή και τη Σλοβακική Δημοκρατία ως κράτος μέλος συνεισηγητή για τη διαδικασία ανανέωσης της έγκρισης της δραστικής ουσίας γλυφοσάτη.

Για την ανανέωση της έγκρισης της γλυφοσάτης, η Γερμανία, ως εισηγητής, υπέβαλε στην Επιτροπή και στην Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (EFSA) «σχέδιο έκθεσης για την αξιολόγηση της ανανέωσης» (στο εξής: ΕΑΑ), το οποίο δημοσιεύθηκε από την EFSA στις 12 Μαρτίου 2014. Ακολούθως, ο Anthony C. Tweedale αιτήθηκε εγγράφως την πρόσβαση σε έγγραφα δυνάμει του Κανονισμού για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα και του Κανονισμού για την εφαρμογή στα όργανα και τους οργανισμούς της Κοινότητας των διατάξεων της σύμβασης του Άαρχους σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη των αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα. Η αίτηση του προσφεύγοντος αφορούσε «τις δύο βασικές μελέτες που χρησιμοποιήθηκαν για τον καθορισμό της αποδεκτής ημερήσιας πρόσληψης (ADI) της γλυφοσάτης» (στο εξής: ζητηθείσες μελέτες).

Με έγγραφό της στις 5 Ιουνίου 2014, η EFSA αρνήθηκε να επιτρέψει την πρόσβαση στα ζητηθέντα έγγραφα με το αιτιολογικό ότι επρόκειτο για «εμπιστευτικές» μελέτες, κατά την έννοια του άρθρου 63 του Κανονισμού για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα, και τυχόν γνωστοποίησή τους θα αποκάλυπτε την τεχνολογία σε θέματα επιστημονικής εξειδίκευσης και την εμπορική στρατηγική των ιδιοκτητών των εν λόγω μελετών, συμπεριλαμβανομένης της τεχνολογίας τους σε θέματα κατάρτισης φακέλου, και θα έβλαπτε τα εμπορικά τους συμφέροντα. Περαιτέρω, η EFSA διευκρίνισε ότι δεν συντρέχει υπερισχύον δημόσιο συμφέρον το οποίο να δικαιολογεί τη γνωστοποίηση, ενώ το συμφέρον του κοινού να έχει πρόσβαση στις επιστημονικές πληροφορίες σχετικά με το αβλαβές της δραστικής ουσίας γλυφοσάτη ικανοποιούνταν πλήρως από τη δημοσίευση του μη εμπιστευτικού κειμένου του ΕΑΑ στον δικτυακό τόπο της EFSA. Επιπλέον, κατά την

εκτίμηση της EFSA, οι ζητηθείσες μελέτες δεν αποτελούσαν πληροφορίες που «αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον» κατά την έννοια του Κανονισμού του Άρχου.

Κατά της αρνητικής απόφασης χορήγησης πρόσβασης στα έγγραφα, ο Anthony C. Tweedale άσκησε προσφυγή ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, με αίτημα τη μερική ακύρωσή της. Με την απόφασή του, το Γενικό Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, όταν οι ζητούμενες πληροφορίες αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον, με εξαίρεση τις πληροφορίες που είναι σχετικές με έρευνες, θεωρείται ότι υπάρχει υπερισχύον δημόσιο συμφέρον που επιβάλλει τη δημοσιοποίηση των πληροφοριών. Το αυτό δημόσιο συμφέρον τεκμαίρεται και θεωρείται ότι υπερισχύει έναντι του συμφέροντος στην προστασία των εμπορικών συμφερόντων ορισμένου φυσικού ή νομικού προσώπου, οπότε δεν χωρεί επίκληση της προστασίας των εν λόγω εμπορικών συμφερόντων κατά της δημοσιοποίησης των πληροφοριών αυτών. Συνεπώς, το θεσμικό ενωσιακό όργανο που αξιολογεί αίτηση πρόσβασης σε έγγραφο δεν μπορεί να αρνηθεί τη γνωστοποίηση πληροφοριών και να θεμελιώσει την άρνησή του επί τη βάση της εξαίρεσης περί προστασίας των εμπορικών συμφερόντων, όταν οι περιεχόμενες στο ζητηθέν έγγραφο πληροφορίες αποτελούν πληροφορίες «που αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον».

Στη συνέχεια, το Γενικό Δικαστήριο προχώρησε στην εξέταση της φύσης των πληροφοριών που εμπεριέχονται στις ζητηθείσες μελέτες προκειμένου να διαπιστώσει αν πράγματι πρόκειται για πληροφορίες «που αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον», κατά την έννοια του Κανονισμού του Άρχου. Αρχικά, κατέστησε σαφές ότι στην έννοια των πληροφοριών «που αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον» εμπίπτουν και οι πληροφορίες σχετικά με τις δυνάμενες να προβλεφθούν εκπομπές του επίμαχου φυτοπροστατευτικού προϊόντος ή της επίμαχης δραστικής ουσίας στο περιβάλλον, υπό φυσιολογικές ή ρεαλιστικές συνθήκες χρήσης του προϊόντος ή της ουσίας αυτής, αντιστοιχούσες σε εκείνες για τις οποίες χορηγείται η άδεια κυκλοφορίας του προϊόντος ή της ουσίας στην αγορά και επικρατούσες στη ζώνη στην οποία προορίζεται να χρησιμοποιηθεί το προϊόν ή η ουσία αυτή. Με αυτό το δεδομένο, το Γενικό Δικαστήριο εκτίμησε ότι η γλυφosatή αποτελεί περίπτωση δραστικής ουσίας που προορίζεται, κατά τη συνήθη χρήση της, να απελευθερωθεί στο περιβάλλον λόγω της ίδιας της λειτουργίας της και, συνεπώς, οι δυνάμενες να προβλεφθούν εκπομπές της μπορούν να θεωρηθούν πραγματικές. Μάλιστα, η γλυφosatή έχει εγκριθεί ως δραστική ουσία στα κράτη μέλη από την 1η Ιουλίου 2002 και πλέον συνιστά ένα από τα ευρέως χρησιμοποιούμενα ζιζανιοκτόνα στην Ένωση. Συνεπώς, οι ζητηθείσες μελέτες είναι μελέτες που αφορούν τον καθορισμό της τοξικότητας μιας πράγματι παρούσας στο περιβάλλον δραστικής ουσίας.

Περαιτέρω, το Γενικό Δικαστήριο εξήγησε ότι από τη νομολογία προκύπτει ότι η έννοια των πληροφοριών «που αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον» δεν περιορίζεται στις πληροφορίες που καθιστούν δυνατή την αξιολόγηση των ίδιων των εκπομπών, αλλά περιλαμβάνει και τις πληροφορίες που αφορούν τις επιπτώσεις των εκπομπών αυτών. Συναφώς, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το κοινό πρέπει να έχει πρόσβαση όχι μόνο στις πληροφορίες σχετικά με τις εκπομπές αυτές καθαυτές (φύση, σύνθεση, ποσότητα, ημερομηνία, τόπος πραγματοποίησης των εκπομπών), αλλά και στις πληροφορίες που αφορούν τις περισσότερες ή λιγότερες μακροπρόθεσμες συνέπειες των εκπομπών αυτών στην κατάσταση του περιβάλλοντος, όπως είναι οι συνέπειες που έχουν οι εν λόγω εκπομπές στους μη στοχευόμενους οργανισμούς. Σύμφωνα με το Γενικό Δικαστήριο, το κοινό πρέπει να έχει ευλόγως τη δυνατότητα να αντιληφθεί τον τρόπο με τον οποίο το περιβάλλον κινδυνεύει να επηρεαστεί από τις εκπομπές, επομένως πρέπει να κριθεί ότι η πρόσβαση του προσφεύγοντος στις ζητηθείσες μελέτες θα του επέτρεπε να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο η ανθρώπινη υγεία κινδυνεύει να επηρεαστεί από τις εκλύσεις της γλυφosatής στο περιβάλλον.

Από την ανωτέρω συλλογιστική, προκύπτει ότι οι ζητηθείσες μελέτες συνιστούν πληροφορίες «που αφορούν εκπομπές στο περιβάλλον» και εξ αυτού του λόγου τεκμαίρεται ότι υπάρχει υπερισχύον δημόσιο συμφέρον που επιβάλλει τη γνωστοποίησή τους. Κατόπιν τούτων, το Γενικό Δικαστήριο ακυρώνει την προσβαλλόμενη απόφαση κατά το μέρος που η EFSA αρνήθηκε τη γνωστοποίηση ολόκληρων των ζητηθεισών μελετών, με εξαίρεση τα ονόματα και τις υπογραφές των μνημονευόμενων σε αυτές προσώπων.

► Γλώσσα επικοινωνίας με την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Επιλογής Προσωπικού

Η διαφορετική μεταχείριση λόγω γλώσσας στις διαδικασίες επιλογής του προσωπικού των οργάνων της Ένωσης καταρχήν δεν είναι επιτρεπτή

αίτηση αναιρέσεως – γλωσσικό καθεστώς – γενικοί διαγωνισμοί για την πρόσληψη διοικητικών υπαλλήλων – προκήρυξη διαγωνισμού – διοικητικοί υπάλληλοι (AD 5) – διοικητικοί υπάλληλοι (AD 6) στον τομέα της προστασίας δεδομένων – γλωσσικές γνώσεις – δυνατότητα επιλογής της γλώσσας 2 των διαγωνισμών μόνο μεταξύ της αγγλικής, της γαλλικής και της γερμανικής γλώσσας – γλώσσα επικοινωνίας με την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Επιλογής Προσωπικού (EPSO) – Κανονισμός 1/58 – Κανονισμός Υπηρεσιακής Καταστάσεως των υπαλλήλων – διάκριση λόγω γλώσσας – δικαιολόγηση – συμφέρον της υπηρεσίας – δικαστικός έλεγχος

ΔΕΕ C-621/16 Ρ, Επιτροπή/Ιταλία, 26.03.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Α. Rosas, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Bobek, ECLI:EU:C:2019:251 – Αίτηση αναίρεσως

Με την ασκηθείσα αίτηση αναίρεσης η Επιτροπή ζητά την αναίρεση της απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου της 15ης Σεπτεμβρίου 2016, με την οποία ακυρώθηκε η προκήρυξη γενικού διαγωνισμού για την κατάρτιση εφεδρικού πίνακα προσλήψεων διοικητικών υπαλλήλων, καθώς και η προκήρυξη γενικού διαγωνισμού για την κατάρτιση εφεδρικού πίνακα προσλήψεων διοικητικών υπαλλήλων στον τομέα της προστασίας των δεδομένων για τον Ευρωπαϊκό Επόπτη Προστασίας Δεδομένων. Οι εν λόγω προκηρύξεις ακυρώθηκαν κατόπιν προσφυγής ασκηθείσας από την Ιταλία για τον λόγο ότι, κατά το Γενικό Δικαστήριο, δεν ήταν νόμιμος ο περιορισμός της δυνατότητας επιλογής της γλώσσας 2 του διαγωνισμού μόνο μεταξύ της αγγλικής, της γαλλικής και της γερμανικής γλώσσας. Επιπλέον, κρίθηκε εξίσου παράνομος ο περιορισμός της δυνατότητας επιλογής της γλώσσας επικοινωνίας μεταξύ των υποψηφίων και της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Επιλογής Προσωπικού (EPSO) μόνο μεταξύ των εν λόγω τριών γλωσσών.

Επιληφθέν μετ' αναίρεσης, το Δικαστήριο αρχικά αναφέρει την κρίση του Γενικού Δικαστηρίου, ότι κάθε προκήρυξη διαγωνισμού καταρτίζεται με σκοπό τη θέσπιση των κανόνων που διέπουν τη διεξαγωγή ενός ή περισσότερων διαγωνισμών, των οποίων προσδιορίζει, κατ' αυτόν τον τρόπο, το κανονιστικό πλαίσιο, αναλόγως του σκοπού που έχει καθορίσει η αρμόδια για τους διορισμούς αρχή. Το Γενικό Δικαστήριο ορθώς έκρινε παραδεκτές τις προσφυγές ακύρωσης που ασκήθηκαν από την Ιταλία στο μέτρο που κάθε προκήρυξη διαγωνισμού επάγεται αυτοτελή δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα και, συνεπώς, μπορεί να προσβληθεί αυτοτελώς με προσφυγή. Ακολούθως, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι τα θεσμικά όργανα της Ένωσης διαθέτουν ευρεία εξουσία εκτίμησης ως προς την οργάνωση των υπηρεσιών τους και, ειδικότερα, ως προς τον καθορισμό των κριτηρίων ικανότητας που απαιτούνται για τις προς πλήρωση θέσεις και τον καθορισμό των όρων και του τρόπου διεξαγωγής του διαγωνισμού προς το συμφέρον της υπηρεσίας.

Ωστόσο, το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι τα υψηλά προσόντα ικανότητας, απόδοσης και ακεραιότητας των υποψηφίων είναι ανεξάρτητα από τις γλωσσικές τους γνώσεις. Επομένως, μολονότι οι γλωσσικές γνώσεις υποψηφίου είναι δυνατόν, και πρέπει, να αξιολογούνται στο πλαίσιο διαδικασίας διαγωνισμού προκειμένου να βεβαιώνονται

τα θεσμικά όργανα ότι ο υποψήφιος διαθέτει τις γνώσεις που απαιτούνται, η αξιολόγηση αυτή επιδιώκει την επίτευξη σκοπού ανεξάρτητου σε σχέση με την αξιολόγηση που έχει ως αντικείμενο τη διαπίστωση των υψηλότερων προσόντων ικανότητας. Επιπλέον, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, ο περιορισμός της επιλογής της γλώσσας 2 του διαγωνισμού σε μικρό αριθμό επίσημων γλωσσών της Ένωσης μπορεί, καταρχήν, να κριθεί δικαιολογημένος με βάση το συμφέρον της υπηρεσίας, υπό την προϋπόθεση το συμφέρον αυτό να δικαιολογείται αντικειμενικά, το δε απαιτούμενο επίπεδο γνώσης της γλώσσας να τελεί σε αναλογία προς τις πραγματικές ανάγκες της υπηρεσίας. Κατά την εκτίμηση του Γενικού Δικαστηρίου και του Δικαστηρίου, όμως, η Επιτροπή δεν αιτιολόγησε επαρκώς την ύπαρξη μιας τέτοιας διαφορετικής μεταχείρισης. Συνεπώς, το Δικαστήριο απορρίπτει την αίτηση αναίρεσης της Επιτροπής.

► Επίλυση επενδυτικών διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών

Ο μηχανισμός επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών που προβλέπεται στη CETA συμβιβάζεται με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης

Γνωμοδότηση δυνάμει του άρθρου 218 παρ. 11 ΣΛΕΕ – Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία μεταξύ του Καναδά, αφενός, και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της, αφετέρου (ΣΟΕΣ) – επίλυση διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών (ISDS) – σύσταση δικαστηρίου και εφετείου – συμβατότητα με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης – απαίτηση σεβασμού της αυτονομίας της έννομης τάξης της Ένωσης – επίπεδο προστασίας των δημοσίων συμφερόντων καθοριζόμενο, σύμφωνα με το συνταγματικό πλαίσιο της Ένωσης, από τα θεσμικά όργανά της – ίση μεταχείριση μεταξύ των Καναδών επενδυτών και των επενδυτών της Ένωσης – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 20 – πρόσβαση στα εν λόγω δικαστήρια και ανεξαρτησία τους – άρθρο 47 του Χάρτη – οικονομική δυνατότητα πρόσβασης – δέσμευση για τη διασφάλιση της πρόσβασης αυτής στα φυσικά πρόσωπα και στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις – ρόλος της μεικτής επιτροπής ΣΟΕΣ – δεσμευτικές ερμηνείες της ΣΟΕΣ εκ μέρους της επιτροπής αυτής

ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία ΕΕ-Καναδά, 30.04.2019, Ολομέλεια, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Μ. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Bot, ECLI:EU:C:2019:341 – Αίτηση γνωμοδοτήσεως

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Σαπαράδανη, σ. 233

II. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Απώλεια της ιθαγένειας κράτους μέλους

Το δικαίωμα της Ένωσης δεν αντιτίθεται στην αυτοδίκαιη απώλεια της ιθαγένειας κράτους μέλους, η οποία επιφέρει αυτομάτως απώλεια της ιδιότητας του πολίτη της Ένωσης και των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτή, εφόσον συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 20 ΣΛΕΕ – άρθρα 7 και 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – ιθαγένεια κράτους μέλους και ιθαγένεια τρίτου κράτους – αυτοδίκαιη απώλεια της ιθαγένειας κράτους μέλους και της ιθαγένειας της Ένωσης – συνέπειες – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-221/17, Tjebbes κ.λπ., 12.03.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2019:189 – Προδικαστική παραπομπή

Κατόπιν της άρνησης του Υπουργού Εξωτερικών του Βασιλείου των Κάτω Χωρών να εξετάσει τις αιτήσεις για την ανανέωση εθνικού διαβατηρίου τους, ολλανδοί πολίτες που, εκτός της ολλανδικής ιθαγένειας, είχαν και την ιθαγένεια τρίτης χώρας, προσέφυγαν ενώπιον των ολλανδικών δικαστηρίων. Η άρνηση του Υπουργού να ανανεώσει τα ολλανδικά διαβατήρια των προσφευγόντων βασίσθηκε στο αιτιολογικό ότι, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, ενήλικος χάνει την ολλανδική ιθαγένεια εάν έχει επίσης αλλοδαπή ιθαγένεια και, επί συνεχές διάστημα δέκα ετών μετά την ενηλικίωσή του, έχοντας αμφότερες τις ιθαγένειες, είχε την κύρια διαμονή του εκτός των Κάτω Χωρών ή οποιουδήποτε άλλου κράτους μέλους της Ένωσης. Σύμφωνα με τον ολλανδικό Νόμο περί ιθαγένειας, το χρονικό διάστημα των δέκα ετών διακόπτεται με την έκδοση πιστοποιητικού κατοχής της ολλανδικής ιθαγένειας ή ταξιδιωτικού εγγράφου ή ολλανδικού δελτίου ταυτότητας. Από την ημερομηνία έκδοσης του ζητούμενου εγγράφου αρχίζει να τρέχει νέα δεκαετής προθεσμία. Στην περίπτωση των ανηλίκων, απώλεια της ολλανδικής ιθαγένειας επέρχεται εάν ο πατέρας ή η μητέρα τους απολέσει με οποιονδήποτε τρόπο την ολλανδική ιθαγένεια.

Το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας), επιληφθέν μετ' αναιρέσεως των υποθέσεων των ολλανδών πολιτών, διερωτάται εάν εθνική νομοθεσία που προβλέπει την αυτοδίκαιη απώλεια της ιθαγένειας κράτους μέλους, η οποία έχει επίσης ως αποτέλεσμα την αυτόματη απώλεια της ιθαγένειας της Ένωσης, είναι συμβατή με τα άρθρα 20 και 21 ΣΛΕΕ, ιδίως υπό το πρίσμα του άρθρου

7 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με την απόφασή του, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ευθύς εξαρχής την πάγια θέση του, ότι ο καθορισμός των προϋποθέσεων κτήσης και απώλειας της εθνικής ιθαγένειας εμπίπτει, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, στην αρμοδιότητα κάθε κράτους μέλους. Εντούτοις, το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι οι σχετικοί κανόνες της εθνικής νομοθεσίας δεν πρέπει, στις περιπτώσεις οι οποίες εμπίπτουν στο δικαίωμα της Ένωσης, να συνάδουν προς το δικαίωμα αυτό.

Ακολουθώντας, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, βάσει του άρθρου 20 ΣΛΕΕ, κάθε πρόσωπο που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους καθίσταται πολίτης της Ένωσης. Επομένως, η περίπτωση πολιτών της Ένωσης οι οποίοι, όπως εν προκειμένω, έχουν την ιθαγένεια ενός μόνο κράτους μέλους και άρα, με την απώλεια της ιθαγένειας αυτής χάνουν αυτοδικαίως την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης και τα συνακόλουθα με την ιδιότητα αυτή δικαιώματα, εμπίπτει, λόγω της φύσης και των συνεπειών της, στο δικαίωμα της Ένωσης. Εν προκειμένω, η ολλανδική νομοθεσία θεωρεί την ιθαγένεια εκδήλωση πραγματικού δεσμού μεταξύ του κράτους και των υπηκόων του και προβλέπει ως συνέπεια της έλλειψης ή της παύσης ενός τέτοιου πραγματικού δεσμού την απώλεια της ιθαγένειας. Το κριτήριο που έχει θεσπίσει ο ολλανδός νομοθέτης για τη διακρίβωση της έλλειψης ενός τέτοιου πραγματικού δεσμού είναι, κατά το Δικαστήριο, θεμιτό και βασίζεται στη συνήθη διαμονή των ολλανδών πολιτών, επί συνεχές διάστημα δέκα ετών, εκτός του Βασιλείου των Κάτω Χωρών και των εδαφών όπου ισχύουν οι ιδρυτικές Συνθήκες. Ο θεμιτός χαρακτήρας του εν λόγω κριτηρίου ενισχύεται από το γεγονός ότι η χορήγηση πιστοποιητικού κατοχής της ολλανδικής ιθαγένειας, ταξιδιωτικού εγγράφου ή ολλανδικού δελτίου ταυτότητας αρκεί ώστε να θεωρηθεί ότι ο ενδιαφερόμενος σκοπεύει να διατηρήσει πραγματικό δεσμό με τις Κάτω Χώρες.

Συνεπώς, το δικαίωμα της Ένωσης δεν αντιτίθεται στην απώλεια της ιθαγένειας κράτους μέλους που επέρχεται όταν συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις που προβλέπει το εσωτερικό δίκαιο, εφόσον τηρείται η αρχή της αναλογικότητας και οι αρμόδιες εθνικές αρχές είναι σε θέση να εκτιμήσουν την ατομική κατάσταση του ενδιαφερομένου και της οικογένειάς του. Μία τέτοια εξατομικευμένη εξέταση περιλαμβάνει συνεκτίμηση όλων των κρίσιμων κάθε φορά στοιχείων, προκειμένου να προσδιορισθεί αν η απώλεια της ιθαγένειας του οικείου κράτους μέλους, οσάκις επιφέρει απώλεια της ιδιότητας του πολίτη της Ένωσης, έχει συνέπειες που επηρεάζουν δυσανάλογα, σε σχέση με τον σκοπό που επιδιώκει ο εθνικός νομοθέτης, τη φυσιολογική εξέλιξη της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής του προσώπου, από τη σκοπιά του δικαίου της Ένωσης.

► **Δικαίωμα μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών**

Ανήλικο τέκνο το οποίο τελεί υπό τη μόνιμη νόμιμη κηδεμονία πολίτη της Ένωσης στο πλαίσιο του αλγερινού συστήματος kafala δεν μπορεί να θεωρηθεί «απευθείας κατιών» του πολίτη αυτού

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – μέλη της οικογένειας του πολίτη της Ένωσης – άρθρο 2 σημείο 2 στοιχείο γ' – έννοια του όρου «απευθείας κατιών» – παιδί υπό μόνιμη νόμιμη κηδεμονία στο πλαίσιο του αλγερινού συστήματος kafala (ανάληψης της επιμέλειας) – άρθρο 3 παρ. 2 στοιχείο α' – άλλα μέλη της οικογένειας – άρθρο 7 και άρθρο 24 παρ. 2 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – οικογενειακή ζωή – υπέρτερο συμφέρον του παιδιού

ΔΕΕ C-129/18, SM (Enfant placé sous kafala algérienne), 26.03.2019, Τμήμα μείζονος σύνθεσης, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2019:248 – Προδικαστική παραπομπή

Δύο γάλλοι υπήκοοι, που τέλεσαν γάμο στο Ηνωμένο Βασίλειο, προχώρησαν νομίμως στην υιοθεσία ενός παιδιού κατά το αλγερινό σύστημα kafala. Όταν οι σύζυγοι επέστρεψαν στο Ηνωμένο Βασίλειο όπου είχαν άδεια μόνιμης διαμονής, το υιοθετημένο τέκνο υπέβαλε αίτηση για άδεια εισόδου στο κράτος αυτό ως τέκνο πολίτη κράτους μέλους του ΕΟΧ. Η αίτησή του, όμως, απορρίφθηκε με το αιτιολογικό ότι η κηδεμονία κατά το αλγερινό σύστημα kafala δεν αναγνωρίζεται ως υιοθεσία από το δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου. Το τέκνο προσέβαλε την απορριπτική απόφαση της αρμόδιας για τις άδειες εισόδου υπηρεσίας και, έπειτα από συνεχείς δικαστικούς αγώνες ενώπιον των βρετανικών δικαστηρίων, η υπόθεση ήχθη εν τέλει ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Ηνωμένου Βασιλείου. Το εν λόγω δικαστήριο, λοιπόν, διερωτάται αν μπορεί ένα παιδί το οποίο έχει υιοθετηθεί από πολίτη της Ένωσης βάσει του θεσμού kafala ή άλλου ισοδύναμου θεσμού προβλεπόμενου στο δίκαιο του κράτους καταγωγής του να χαρακτηριστεί ως «απευθείας κατιών» του πολίτη αυτού, κατά την έννοια της Οδηγίας για την ελεύθερη κυκλοφορία.

Αρχικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η έννοια του «απευθείας κατιόντος» παραπέμπει στην ύπαρξη δεσμού συγγένειας κατ' ευθεία γραμμή, που συνδέει τον ενδιαφερόμενο με άλλο πρόσωπο. Κατά πάγια νομολογία, ως «απευθείας κατιών» πολίτη της Ένωσης θεωρείται τόσο το βιολογικό όσο και το υιοθετημένο τέκνο, δεδομένου ότι η υιοθεσία δημιουργεί νομικό δεσμό συγγένειας. Ωστόσο, η

υιοθεσία τέκνου κατά το αλγερινό σύστημα kafala δεν δημιουργεί σχέση γονέα-τέκνου μεταξύ του υιοθετούμενου και του κηδεμόνα του, διότι πρόκειται για έναν ιδιόμορφο θεσμό του αλγερινού δικαίου με έννομα αποτελέσματα αναντίστοιχα με εκείνα της υιοθεσίας. Πιο συγκεκριμένα, η τοποθέτηση του παιδιού υπό το σύστημα kafala δεν παρέχει στο παιδί την ιδιότητα του κληρονόμου του κηδεμόνα, ενώ η υπαγωγή στο σύστημα παύει με την ενηλικίωση του παιδιού και μπορεί να ανακληθεί κατόπιν αιτήματος των βιολογικών γονέων ή του κηδεμόνα. Συνεπώς, τέκνο που τελεί υπό τη νόμιμη κηδεμονία πολίτη της Ένωσης βάσει του θεσμού kafala δεν μπορεί να θεωρηθεί «απευθείας κατιών» του πολίτη αυτού κατά την έννοια της σχετικής Οδηγίας.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει το ενδεχόμενο να χαρακτηριστεί το εν λόγω τέκνο ως «άλλο μέλος της οικογένειας» του πολίτη της Ένωσης, κατά την έννοια της Οδηγίας, και ως τέτοιο να διευκολυνθεί η είσοδος και η διαμονή του σε κράτος μέλος, εφόσον συντηρείται από τον πολίτη της Ένωσης που έχει ίδιον δικαίωμα διαμονής ή ζει υπό τη στέγη του στη χώρα προέλευσης. Πράγματι, η κατάσταση παιδιού που τελεί υπό τη νόμιμη κηδεμονία πολίτη της Ένωσης βάσει του συστήματος kafala, ο οποίος έχει αναλάβει τη συντήρηση και την εκπαίδευσή του, καλύπτεται από τον όρο «άλλο μέλος της οικογένειας», συνεπώς οι αρμόδιες αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου έχουν την υποχρέωση να επιφυλάσσουν ευνοϊκότερη μεταχείριση στην αίτησή του. Επιπλέον, οφείλουν να προβλέπουν τη δυνατότητα έκδοσης απόφασης επί του αιτήματός του που να βασίζεται σε εμπειριστατωμένη εξέταση της προσωπικής του κατάστασης. Η διακριτική ευχέρεια που διαθέτουν προς τούτο τα κράτη μέλη πρέπει να ασκείται υπό το πρίσμα των διατάξεων του Χάρτη και να λαμβάνει υπόψη το σύνολο των τρεχουσών και κρίσιμων, κάθε φορά, περιστάσεων με γνώμονα την προστασία της οικογενειακής ζωής και του υπέρτερου συμφέροντος του παιδιού.

III. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κρατικές ενισχύσεις

Προϋποθέσεις ανάκτησης παράνομης ενίσχυσης

προδικαστική παραπομπή – κρατικές ενισχύσεις – Κανονισμός (ΕΚ) 800/2008 (Γενικός Κανονισμός απαλλαγής κατά κατηγορία) – Άρθρο 8 παρ. 2 – ενισχύσεις που έχουν χαρακτήρα κινήτρου – έννοια της «έναρξης εργασιών για το σχέδιο» – αρμοδιότητες των εθνικών αρχών – παράνομη ενίσχυση – μη έκδοση αποφάσεως από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ή από εθνικό δικαστήριο – υποχρέωση των εθνικών αρχών να προβαίνουν με δική τους πρωτοβουλία

σε ανάκτηση παράνομης ενισχύσεως – νομική βάση – άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ – γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης περί προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης – απόφαση της αρμόδιας εθνικής αρχής για τη χορήγηση ενισχύσεως δυνάμει του Κανονισμού 800/2008 – γνώση των περιστάσεων που αποκλείουν την επιλεξιμότητα της αιτήσεως ενισχύσεως – δημιουργία δικαιολογημένης εμπιστοσύνης – έλλειψη – παραγραφή – ενισχύσεις συγχρηματοδοτούμενες από διαρθρωτικό ταμείο – εφαρμοστέα ρύθμιση – Κανονισμός (ΕΚ, Ευρατόμ) 2988/95 – εθνική ρύθμιση – τόκοι – υποχρέωση απαιτήσεως τόκων – νομική βάση – άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ – εφαρμοστέα ρύθμιση – εθνική ρύθμιση – αρχή της αποτελεσματικότητας

ΔΕΕC-349/17, Eesti Pagar, 05.03.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Arabadjiiev, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2019:172 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Ροδόπουλος, σ. 263

► Συμπράξεις

Όταν όλες οι μετοχές των εταιριών που συμμετείχαν σε σύμπραξη αποκτήθηκαν από άλλες εταιρίες, η ευθύνη για τη ζημία που προκλήθηκε από τη σύμπραξη είναι δυνατόν να καταλογισθεί στις αποκτώσες εταιρίες

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – άρθρο 101 ΣΛΕΕ – αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη απαγορευόμενη από το άρθρο αυτό – προσδιορισμός των οντοτήτων που ευθύνονται για την αποκατάσταση – διαδοχή νομικών οντοτήτων – έννοια της «επιχείρησης» – κριτήριο της οικονομικής συνέχειας

ΔΕΕ C-724/17, Skanska Industrial Solutions κ.λπ., 14.03.2019, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Arabadjiiev, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2019:204 – Προδικαστική παραπομπή

Μεταξύ των ετών 1994 και 2002, στη Φινλανδία λειτουργούσε μια σύμπραξη στην αγορά ασφαλτοστρώσεων. Με απόφασή του στις 29 Σεπτεμβρίου 2009 το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Φινλανδίας επέβαλε πρόστιμα σε επτά εταιρίες για συμπεριφορά αντίθετη προς τον ανταγωνισμό κατ' άρθρο 101 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, όλες οι μετοχές των εταιριών αυτών που συμμετείχαν στην απαγορευόμενη από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ σύμπραξη αποκτήθηκαν από άλλες εταιρίες, που προέβησαν στη λύση των πρώτων αυτών εταιριών και συνέχισαν τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Κατ' εφαρμογήν του κριτηρίου της οικονομικής συνέχειας, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο επέβαλε χρηματικές ποινές για παράβαση του δικαίου περί ανταγωνισμού στις εταιρίες

που ανέλαβαν το κεφάλαιο και εξακολούθησαν τις εμπορικές δραστηριότητες των εταιριών που λύθηκαν και οι οποίες μετείχαν στη σύμπραξη. Με το ίδιο σκεπτικό, ο Δήμος του Vantaa άσκησε στη συνέχεια αγωγή αποζημίωσης ενώπιον του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου κατά των αποκτωσών εταιριών. Το εν λόγω δικαστήριο έκρινε ότι, προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, έπρεπε να εφαρμοσθεί το κριτήριο της οικονομικής συνέχειας επί του καταλογισμού της ευθύνης για την αποκατάσταση της ζημίας αυτής με τον ίδιο τρόπο, όπως και στην περίπτωση της επιβολής προστίμων. Επιληφθέν εφέσεως, το εφετείο έκρινε ότι η αρχή της αποτελεσματικότητας δεν μπορούσε να αναιρέσει τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του φινλανδικού καθεστώτος αστικής ευθύνης και ότι το κριτήριο της οικονομικής συνέχειας, το οποίο εφαρμόστηκε όσον αφορά την επιβολή προστίμων, δεν μπορούσε, ελλείψει ειδικότερων κανόνων ή διατάξεων, να εφαρμοσθεί και στις αγωγές αποζημίωσης.

Ακολούθως, ο Δήμος του Vantaa άσκησε αναίρεση κατά της απόφασης του εφετείου ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Το δικαστήριο αυτό διερωτάται πώς θα προσδιορισθεί το ποιος ευθύνεται για την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από συμπεριφορά αντιβαίνουσα στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ, ήτοι με άμεση εφαρμογή του εν λόγω άρθρου ή βάσει των εθνικών κανόνων, και υπό ποιες προϋποθέσεις, ώστε να μην θίγεται η αρχή της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης.

Το Δικαστήριο αρχικά υπενθύμισε ότι, ελλείψει σχετικής ρύθμισης του δικαίου της Ένωσης, απόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να καθορίσει τις λεπτομέρειες της άσκησης του δικαιώματος προς αποκατάσταση ζημίας η οποία απορρέει από σύμπραξη ή πρακτική που απαγορεύεται βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, υπό την επιφύλαξη ότι τηρούνται οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Ωστόσο, το ζήτημα του προσδιορισμού της οντότητας που οφείλει να αποκαταστήσει τη ζημία που προκλήθηκε από παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ διέπεται άμεσα από το δίκαιο της Ένωσης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η ευθύνη για τη ζημία από τις παραβάσεις των κανόνων της Ένωσης περί ανταγωνισμού έχει προσωποπαγή χαρακτήρα. Εντούτοις, στην υπό κρίση υπόθεση υφίσταται οικονομική ταυτότητα μεταξύ των εταιριών που λύθηκαν και των αποκτωσών εταιριών, καθώς οι πρώτες έπαυσαν να υφίστανται ως νομικά πρόσωπα, ενώ οι δεύτερες ανέλαβαν το σύνολο των εμπορικών δραστηριοτήτων τους και προέβησαν στη λύση τους. Επομένως, σε μια κατάσταση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, είναι δυνατόν οι αποκτώσες εταιρίες να αναλάβουν ως διάδοχοι την ευθύνη για τη ζημία που προκλήθηκε από τη σύμπραξη των απορροφηθεισών εταιριών.

► Κρατικές ενισχύσεις

Το Δικαστήριο αναιρεί την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου και ακυρώνει την απόφαση της Επιτροπής κατά τις οποίες ο γερμανικός Νόμος για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας του 2012 ενέχει κρατικές ενισχύσεις

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – ενισχύσεις που χορηγήθηκαν βάσει ορισμένων διατάξεων του τροποποιημένου γερμανικού νόμου περί ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (νόμος EEG του 2012) – ενίσχυση υπέρ των παραγωγών ηλεκτρικής ενέργειας EEG και μειωμένη επιβάρυνση EEG για τους μεγαλύτερους καταναλωτές ενέργειας – απόφαση που κηρύσσει τις ενισχύσεις εν μέρει μη συμβατές με την εσωτερική αγορά – έννοια της «κρατικής ενισχύσεως» – πλεονέκτημα – κρατικοί πόροι – δημόσιος έλεγχος των πόρων – μέτρο εξομοιούμενο με φόρο καταναλώσεως ηλεκτρικής ενέργειας

ΔΕΕ C-405/16 Ρ, Γερμανία/Επιτροπή, 28.03.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Μ. Βηλαράς, ECLI:EU:C:2019:268 – Αίτηση αναιρέσεως

Το 2012 θεσπίστηκε στη Γερμανία καθεστώς στήριξης των επιχειρήσεων ηλεκτροπαραγωγής από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και από αέρια ορυχείων, το οποίο εισήγαγε ο Νόμος για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας του 2012 (στο εξής: EEG του 2012). Στις 18 Δεκεμβρίου 2013 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κίνησε την επίσημη διαδικασία έρευνας όσον αφορά τα μέτρα που περιλαμβάνονταν στον EEG του 2012. Ακολούθως, στις 25 Νοεμβρίου 2014 εξέδωσε απόφαση, σύμφωνα με την οποία ο EEG του 2012 περιλαμβάνει δύο είδη επιλεκτικών πλεονεκτημάτων που συνεπάγονται τον χαρακτηρισμό των μέτρων ως κρατικών ενισχύσεων, κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ: αφενός, τη στήριξη της ηλεκτροπαραγωγής από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και από αέρια ορυχείων, που εξασφάλιζε στους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας EEG υψηλότερη τιμή για την ηλεκτρική ενέργεια από την τιμή της αγοράς, και, αφετέρου, το ειδικό καθεστώς αντιστάθμισης, βάσει του οποίου μπορούσε να μειωθεί η επιβάρυνση EEG για τους μεγαλύτερους καταναλωτές ενέργειας.

Στις 2 Φεβρουαρίου 2015 η Γερμανία άσκησε προσφυγή ακύρωσης κατά της ως άνω απόφασης της Επιτροπής, την οποία απέρριψε το Γενικό Δικαστήριο με απόφαση της 10ης Μαΐου 2016. Στη συνέχεια, η Γερμανία προσέφυγε ενώπιον του Δικαστηρίου και άσκησε αίτηση αναιρέσεως κατά της απορριπτικής απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου προβάλλοντας τρεις λόγους αναιρέσεως. Το Δικαστήριο αρκέστηκε στην εξέταση του πρώτου σκέλους του πρώτου λόγου αναιρέσεως και προχώρησε στην αναιρέση της προσβαλλόμενης απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου και στην ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής. Σύμφωνα με τη συλλογιστική του, το Γενικό Δικαστήριο κακώς έκρι-

νε, πρώτον, ότι ο μηχανισμός τον οποίο θεσπίζει ο EEG του 2012 σχετίζεται με τον προϋπολογισμό του κράτους μέλους ή ενός δημόσιου φορέα, δεύτερον, ότι τα καθήκοντα εποπτείας και ελέγχου που ανατίθενται στις κρατικές αρχές ενέχουν δημόσιο έλεγχο των πόρων EEG και, τρίτον, ότι η επιβάρυνση EEG συνιστά φόρο και το ανώτατο όριο της εν λόγω επιβάρυνσης ισοδυναμεί με παραίτηση από την είσπραξη κρατικών πόρων.

Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το γεγονός ότι στην πράξη το οικονομικό βάρος που προκύπτει από την επιβάρυνση EEG μετακυλιέται στους τελικούς πελάτες και, ως εκ τούτου, μπορεί, από την άποψη των αποτελεσμάτων του, να εξομοιωθεί με φόρο επιβαλλόμενο επί της κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας, δεν αρκεί για να συναχθεί ότι τα κεφάλαια που προέρχονται από την επιβάρυνση EEG συνιστούν κρατικούς πόρους. Σε κάθε περίπτωση, το Γενικό Δικαστήριο δεν διαπίστωσε ούτε ότι το κράτος είχε εξουσία διαθέσεως των κεφαλαίων που προέρχονται από την επιβάρυνση EEG, ούτε καν ότι ασκούσε δημόσιο έλεγχο σε εκείνους στους οποίους έχει ανατεθεί η διαχείριση των εν λόγω κεφαλαίων. Εξάλλου, το γεγονός ότι τα κεφάλαια που προέρχονται από την επιβάρυνση EEG προορίζονται αποκλειστικώς για τη χρηματοδότηση των καθεστώτων στήριξης και αντιστάθμισης, δυνάμει των διατάξεων του EEG του 2012, δεν συνεπάγεται ότι το κράτος μπορεί να τα διαθέτει. Αυτή η προβλεπόμενη στον Νόμο αρχή του αποκλειστικού προορισμού των κεφαλαίων που προέρχονται από την επιβάρυνση EEG τείνει μάλλον να αποδείξει ότι ακριβώς το κράτος δεν ήταν σε θέση να διαθέσει τα εν λόγω κεφάλαια. Συνεπώς, από κανένα στοιχείο δεν συνάγεται ότι τα κεφάλαια που προέρχονται από την επιβάρυνση EEG συνιστούν κρατικούς πόρους και, άρα, τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τους μηχανισμούς που θεσπίζει ο EEG του 2012 δεν μπορούν να θεωρηθούν «ενισχύσεις».

► Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης

Η αρχή *ne bis in idem* δεν αντιτίθεται στην εκ μέρους εθνικής αρχής ανταγωνισμού επιβολή σε μια επιχείρηση, στο πλαίσιο της ίδιας απόφασης, δύο προστίμων, εφόσον τηρείται προς τούτο η αρχή της αναλογικότητας

*προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – άρθρο 82 ΕΚ – κατάχρηση δεσπόζουσας θέσεως – Κανονισμός (ΕΚ) 1/2003 – άρθρο 3 παρ. 1 – εφαρμογή του εθνικού δικαίου ανταγωνισμού – απόφαση της εθνικής αρχής ανταγωνισμού με την οποία επιβάλλεται πρόστιμο βάσει του εθνικού δικαίου και πρόστιμο βάσει του δικαίου της Ένωσης – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 50 – αρχή *ne bis in idem* – δυνατότητα εφαρμογής*

ΔΕΕ C-617/17, Powszechny Zakład Ubezpieczeń na Życie, 03.04.2019, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Μ. Βηλαράς, Εισηγήτρια: Κ. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Wahl, ECLI:EU:C:2019:283 – Προδικαστική παραπομπή

Με απόφασή του στις 25 Οκτωβρίου 2007, ο προϊστάμενος της υπηρεσίας προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών της Πολωνίας επέβαλε στην ΡΖΥ Życie, λόγω κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης, πρόστιμο για παραβίαση του εθνικού δικαίου ανταγωνισμού και πρόστιμο για παραβίαση του ενωσιακού δικαίου ανταγωνισμού. Το περιφερειακό πρωτοδικείο και το εφετείο της Βαρσοβίας απέρριψαν την προσφυγή που άσκησε η ΡΖΥ Życie κατά της απόφασης του προϊσταμένου. Στη συνέχεια, η ΡΖΥ Życie άσκησε αίτηση αναίρεσης ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου προβάλλοντας παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 50 του Χάρτη και στο άρθρο 4 του Πρωτοκόλλου 7 της ΕΣΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι της επιβλήθηκε, παρανόμως, δύο φορές κύρωση στο πλαίσιο της ίδιας παραβίασης του δικαίου της Ένωσης, ήτοι την πρώτη φορά ευθέως βάσει του ενωσιακού δικαίου ανταγωνισμού και τη δεύτερη φορά εμμέσως βάσει του εθνικού δικαίου ανταγωνισμού. Το Ανώτατο Δικαστήριο διερωτάται, λοιπόν, σχετικά με το πεδίο εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem*, δεδομένου ότι το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η εν λόγω αρχή εφαρμόζεται στην περίπτωση ταυτότητας των πραγματικών περιστατικών και όχι στην περίπτωση του ίδιου αδικήματος, ενώ το Δικαστήριο προσεγγίζει διαφορετικά το ζήτημα σε υποθέσεις ανταγωνισμού και διαφορετικά σε άλλους τομείς του δικαίου της Ένωσης.

Κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου, στον τομέα του ανταγωνισμού το δίκαιο της Ένωσης και το εθνικό δίκαιο εφαρμόζονται εκ παραλλήλου. Οι κανόνες του ανταγωνισμού σε ευρωπαϊκό και σε εθνικό επίπεδο εξετάζουν υπό διαφορετικό πρίσμα τις περιοριστικές πρακτικές, τα πεδία εφαρμογής τους δεν συμπίπτουν. Πάντως, η αρχή *ne bis in idem* πρέπει να τηρείται στις διαδικασίες επιβολής προστίμου στον τομέα του δικαίου του ανταγωνισμού. Ωστόσο, όπως επεσήμανε ο Γεν. Εισαγγελέας, η εν λόγω αρχή κατά το άρθρο 50 του Χάρτη αναφέρεται στην επανάληψη διαδικασίας η οποία καταλήγει στην έκδοση απόφασης με ισχύ δεδικασμένου για την ίδια υλική πράξη. Εάν, όμως, σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο, η εθνική αρχή ανταγωνισμού εφαρμόζει παράλληλα το εθνικό δίκαιο ανταγωνισμού και το άρθρο 82 ΕΚ, ουδόλως υφίσταται μια τέτοια επανάληψη. Επομένως, όταν η εθνική αρχή ανταγωνισμού εφαρμόζει παράλληλα το εθνικό δίκαιο ανταγωνισμού και τους κανόνες της Ένωσης περί ανταγωνισμού και μπορεί να επιβάλλει σε μία επιχείρηση, στο πλαίσιο της ίδιας απόφασης, πρόστιμο για παραβίαση του εθνικού δικαίου ανταγωνισμού και πρόστιμο για παραβίαση των αντίστοιχων ενωσιακών κανόνων, η αρχή *ne bis in idem* δεν βρίσκει εφαρμογή. Βεβαίως, όταν η εθνική

αρχή ανταγωνισμού αποφασίσει να επιβάλει πρόστιμο για παράβαση του άρθρου 82 ΕΚ, οφείλει να ασκήσει την αρμοδιότητά της τηρουμένου του δικαίου της Ένωσης. Αυτό σημαίνει ότι η εθνική αρχή ανταγωνισμού οφείλει να εξασφαλίσει τον εύλογο χαρακτήρα των κυρώσεων που επιβάλλονται σωρευτικά και να βεβαιωθεί ότι τα πρόστιμα, εξεταζόμενα από κοινού, είναι αναλογικά προς τη φύση της παραβίασης.

► Κρατικές ενισχύσεις

Ενισχύσεις που νοθεύουν ή απειλούν να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό και επιλεκτικό πλεονέκτημα

προδικαστική παραπομπή – κρατικές ενισχύσεις – έννοια των «ενισχύσεων που χορηγούνται από τα κράτη ή με κρατικούς πόρους» – αντισταθμιστικά μέτρα υπέρ των παρόχων υπηρεσιών κοινής ωφέλειας στον τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας – έννοια των ενισχύσεων «που επηρεάζουν τις μεταξύ κρατών μελών συναλλαγές» και «νοθεύουν ή απειλούν να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό» – έννοια του «επιλεκτικού πλεονεκτήματος» – υπηρεσία γενικού οικονομικού συμφέροντος – αντιστάθμιση των συμφυών με την εκτέλεση των υποχρεώσεων παροχής υπηρεσιών κοινής ωφέλειας εξόδων

ΔΕΕ C-706/17, Achema κ.λπ., 15.05.2019, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Jürimäe, Εισηγητής: Μ. Βηλαράς, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Wahl, ECLI:EU:C:2019:407 – Προδικαστική παραπομπή

Οι προσφεύγουσες της κύριας δίκης είναι εταιρίες που δραστηριοποιούνται στη Δημοκρατία της Λιθουανίας με αντικείμενο, μεταξύ άλλων, την εκμετάλλευση εγκαταστάσεων συνδυασμένης παραγωγής θερμότητας και ηλεκτρικής ενέργειας. Η ηλεκτρική ενέργεια που παράγεται κατ' αυτόν τον τρόπο καταναλώνεται για την κάλυψη ιδίων αναγκών ή διοχετεύεται σε άλλες επιχειρήσεις. Οι εν λόγω εταιρίες προμηθεύονται επίσης ηλεκτρική ενέργεια από ανεξάρτητους παρόχους. Σύμφωνα με τη λιθουανική νομοθεσία, οι προσφεύγουσες επιβαρύνονται με χρεώσεις για τις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας στον τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας (στο εξής: ΥΚΩ), οι οποίες υπολογίζονται βάσει της ποσότητας ηλεκτρικής ενέργειας που καταναλώνουν και η οποία παράγεται από τις ίδιες τις εταιρίες ή προέρχεται από ανεξάρτητους παρόχους.

Στις 11 Οκτωβρίου 2013, η εθνική επιτροπή για τον έλεγχο και τις τιμές της ενέργειας της Λιθουανίας εξέδωσε απόφαση με την οποία καθόριζε το συνολικό ποσό των κονδυλίων που ήταν καταβλητέα για το έτος 2014 από τις επιχειρήσεις ηλεκτρικής ενέργειας που παρέχουν ΥΚΩ και την τιμή των ΥΚΩ για τους τελικούς καταναλωτές ηλεκτρικής ενέργειας. Οι εταιρίες της κύριας δίκης προσέφυγαν ενώπιον του περιφερειακού διοικητικού δικαστηρίου της Βίλνιους ζητώντας τη μερική ακύρωση της επίμαχης

απόφασης ως παράνομης, με το αιτιολογικό, πρώτον, ότι αποτελεί τμήμα καθεστώτος κρατικών ενισχύσεων που θεσπίστηκε με τις ρυθμίσεις σχετικά με τις ΥΚΩ και εφαρμόστηκε χωρίς προηγούμενη κοινοποίηση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, κατά παράβαση της υποχρέωσης που επιβάλλει το άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ και, δεύτερον, ότι το ποσό των συνεισφορών είναι υπερβολικά υψηλό και παράνομο. Το επιληφθέν δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή των εταιριών, οι οποίες στη συνέχεια προσέφυγαν ενώπιον του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου της Λιθουανίας με αίτημα την αναίρεσή της. Το εν λόγω δικαστήριο, λοιπόν, διερωτάται αν ορισμένα στοιχεία του καθεστώτος των ΥΚΩ και της χρηματοδότησής τους πρέπει να χαρακτηριστούν ως κρατική ενίσχυση κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ και, πιο συγκεκριμένα, εάν τα κονδύλια ΥΚΩ θα πρέπει να θεωρούνται κρατικοί πόροι.

Το Δικαστήριο, απαντώντας στα προδικαστικά ερωτήματα που τέθηκαν, υπενθυμίζει αρχικά ότι μέτρο το οποίο συνίσταται, μεταξύ άλλων, σε υποχρέωση αγοράς ενέργειας μπορεί να εμπίπτει στην έννοια της «ενίσχυσης», μολοντί δεν συνεπάγεται τη μεταβίβαση κρατικών πόρων. Εν προκειμένω, οι διάφορες ΥΚΩ και ο τρόπος χρηματοδότησής τους αναμφίβολα καταλογίζονται στο κράτος. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι το καθεστώς ΥΚΩ της Λιθουανίας στηρίζεται, αφενός, σε μια σειρά υποχρεώσεων που επιβάλλονται στους οικονομικούς φορείς και στους τελικούς καταναλωτές ηλεκτρικής ενέργειας και, αφετέρου, στην παρέμβαση ενός φορέα που ελέγχεται άμεσα ή έμμεσα από το κράτος, ο οποίος φαίνεται να είναι το μοναδικό αρμόδιο όργανο για τη διαχείριση των κονδυλίων που προορίζονται για τις ΥΚΩ. Στο πλαίσιο αυτό, στους φορείς εκμετάλλευσης δικτύων διανομής και μεταφοράς καταβάλλονται ποσά από τα κονδύλια που προορίζονται για τις ΥΚΩ προς αντιστάθμιση των πρόσθετων δαπανών στις οποίες υποβάλλονται προς εκπλήρωση της υποχρέωσής τους να αγοράζουν ηλεκτρική ενέργεια που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές και να την εξισορροπούν. Συνεπώς, τα επίμαχα κονδύλια για τη χρηματοδότηση υπηρεσιών κοινής ωφέλειας αποτελούν κρατικούς πόρους κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ και η αντιστάθμιση των ζημιών που επιχειρείται αποτελεί πλεονέκτημα που παρέχεται στους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας κατά την έννοια της ίδιας παραγράφου. Από την ανάλυση του Δικαστηρίου προκύπτει ότι το συγκεκριμένο καθεστώς δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντιστάθμιση που αποτελεί την αντιπαροχή έναντι παρεχομένων εκ μέρους των δικαιούχων επιχειρήσεων υπηρεσιών προς εκπλήρωση υποχρεώσεων δημόσιας υπηρεσίας. Κάτι τέτοιο θα γινόταν δεκτό μόνο εάν συντρέχαν σωρευτικά οι τέσσερις προϋποθέσεις που απαιτούνται από τη νομολογία παγίως, προκειμένου να χαρακτηριστεί μία τέτοια αντιστάθμιση ως κρατική ενίσχυση.

Από την άλλη πλευρά, εφόσον η ηλεκτρική ενέργεια αποτελεί αντικείμενο διασυνοριακών εμπορικών συναλλαγών, τα κονδύλια που προορίζονται για συγκεκριμένους παρόχους ΥΚΩ εξασφαλίζουν σε αυτούς και μόνο επιλεκτικό πλεονέκτημα και, πράγματι, είναι σε θέση να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών. Εξ αυτού του λόγου, το Δικαστήριο καταλήγει ότι κρατική παρέμβαση, όπως το καθεστώς υπηρεσιών κοινής ωφέλειας στον τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας, πρέπει να θεωρείται ότι νοθεύει ή απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό.

► Κρατικές ενισχύσεις

Η Επιτροπή δεν απέδειξε επαρκώς ότι το επίμαχο μέτρο παρείχε πλεονέκτημα στην προσφεύγουσα ποδοσφαιρική ομάδα

ακρατικές ενισχύσεις – ενίσχυση την οποία χορήγησαν οι ισπανικές αρχές σε επαγγελματική ποδοσφαιρική ομάδα – διακανονισμός για την αποζημίωση της μη μεταβίβασης που είχε αρχικά συμφωνηθεί μεταξύ δήμου και ποδοσφαιρικής ομάδας – υπερβολικά υψηλό ποσό αποζημίωσης υπέρ ποδοσφαιρικής ομάδας – απόφαση με την οποία η ενίσχυση κηρύσσεται ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά – πλεονέκτημα

ΓεΔΕΕ T-791/16, Real Madrid Club de Fútbol/Επιτροπή, 22.05.2019, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: J. Schwarcz, Εισηγητής: H. Kanninen, ECLI:EU:T:2019:346 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στις 20 Δεκεμβρίου 1991, ο Δήμος Μαδρίτης και η προσφεύγουσα ποδοσφαιρική ομάδα υπέγραψαν σύμβαση για την αναμόρφωση του σταδίου Santiago Bernabéu στη Μαδρίτη. Στις 29 Νοεμβρίου 1996 η προσφεύγουσα και η αυτόνομη κοινότητα της Μαδρίτης υπέγραψαν σύμβαση για την ανταλλαγή γαιών (στο εξής: σύμβαση του 1996). Ακολούθως, στις 29 Μαΐου 1998 η προσφεύγουσα και ο Δήμος Μαδρίτης υπέγραψαν νέα συμφωνία για την εφαρμογή της ανταλλαγής που προέβλεπε η σύμβαση του 1996. Εντούτοις, το 2011 τα μέρη αναγνώρισαν ότι δεν ήταν δυνατή η εκπλήρωση του συνόλου των υποχρεώσεων που υπείχε από τη σύμβαση του 1998 ο Δήμος Μαδρίτης και συμφωνήθηκε η αποζημίωση της προσφεύγουσας υπό τη μορφή της πώλησης σε αυτή (την προσφεύγουσα) από τον Δήμο Μαδρίτης άλλων γεωτεμαχίων. Τα μέρη συμφώνησαν επίσης να συμψηφίσουν τις αμοιβαίες οφειλές τους.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αφού έλαβε γνώση των ανωτέρω, κάλεσε το Βασίλειο της Ισπανίας να υποβάλει παρατηρήσεις σχετικά με τις πληροφορίες αυτές, οι οποίες ήγειραν βάσιμες υποψίες περί της ύπαρξης κρατικών ενισχύσεων υπέρ της προσφεύγουσας ποδοσφαιρικής ομάδας υπό τη μορφή ευνοϊκής μεταβίβασης της κυριότητας ακινήτων. Οι ισχυρισμοί του Βασιλείου της Ισπανίας επιβεβαιώσαν

τις εν λόγω υποψίες, με αποτέλεσμα η Επιτροπή να κινηθεί τη διαδικασία του άρθρου 108 παρ. 2 ΣΛΕΕ και να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αποζημίωση που κατέβαλε ο Δήμος Μαδρίτης στην προσφεύγουσα βάσει του διακανονισμού του 2011 συνιστούσε κρατική ενίσχυση κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Με το άρθρο 1 της απόφασης (ΕΕ) 2016/2393 της 4ης Ιουλίου 2016, η Επιτροπή έκρινε ότι η κρατική ενίσχυση που χορηγήθηκε παράνομα από το Βασίλειο της Ισπανίας στην προσφεύγουσα κατά παράβαση του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ δεν ήταν συμβατή με την εσωτερική αγορά. Στις 14 Νοεμβρίου 2016 η Real Madrid CF άσκησε προσφυγή ακύρωσης κατά της επίμαχης απόφασης της Επιτροπής ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου.

Το επιληφθέν Δικαστήριο επιχειρεί προκαταρκτικώς να εξετάσει εάν η προσφεύγουσα άντλησε όφελος το οποίο δεν θα είχε αποκομίσει υπό τις συνήθεις συνθήκες της αγοράς, με άλλες λέξεις εάν η συμφωνία διακανονισμού του 2011 παρείχε οικονομικό πλεονέκτημα στην προσφεύγουσα στο πλαίσιο της εφαρμογής της αρχής του επιχειρηματία σε οικονομία της αγοράς. Το Γενικό Δικαστήριο εκτιμά ότι πρέπει να δοθεί θετική απάντηση στο εν λόγω ερώτημα, μεταξύ άλλων, δεδομένου του νομικού πλαισίου που ίσχυε ως προς το γεωτεμάχιο που δεν κατέστη δυνατό να μεταβιβασθεί από της ημερομηνίας σύναψης της συμφωνίας εφαρμογής του 1998 έως τη σύναψη της συμφωνίας διακανονισμού του 2011 και λαμβανομένων υπόψη των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων στον τομέα του πολεοδομικού σχεδιασμού της αυτόνομης κοινότητας της Μαδρίτης και του Δήμου Μαδρίτης, καθώς και των γνώσεων της προσφεύγουσας σχετικά με το εν λόγω νομικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, κατά την ημερομηνία σύναψης της συμφωνίας εφαρμογής του 1998, η προσφεύγουσα γνώριζε ότι ο Δήμος Μαδρίτης δεν ήταν ο κύριος του επίμαχου γεωτεμαχίου και ότι το εν λόγω γεωτεμάχιο ενέπιπε στην κατηγορία των «προοριζόμενων για βασικές αθλητικές δραστηριότητες», συνεπώς γνώριζε ότι ο Δήμος έπρεπε προ της μεταβίβασης να αποκτήσει την κυριότητα σύμφωνα με τους νόμιμους τύπους. Επιπλέον, ούτε το Βασίλειο της Ισπανίας ούτε ο Δήμος Μαδρίτης ούτε η προσφεύγουσα υπέβαλαν στην Επιτροπή ενδελεχή νομική ανάλυση σχετικά με την ευθύνη του Δήμου για τη μη μεταβίβαση του γεωτεμαχίου.

Επιπλέον, το Γενικό Δικαστήριο εκτίμησε ότι η Επιτροπή δεν προέβη σε εσφαλμένη εκτίμηση της αγοραίας αξίας του γεωτεμαχίου, διότι για την εκτίμηση αυτή λήφθηκε υπόψη το δικαίωμα χρήσης γης του συγκεκριμένου γεωτεμαχίου και το νομικό καθεστώς που ίσχυε κατά την ημερομηνία σύναψης της συμφωνίας διακανονισμού του 2011, ότι δηλαδή επρόκειτο για γεωτεμάχιο που ανήκε στο δημόσιο και δεν μπορούσε να μεταβιβαστεί, ενώ ήταν δυνατή μόνον η χορήγηση δικαιώματος χρήσης της γης. Παρόλα αυτά, η Επιτροπή εξέτασε μόνο την αξία του

γεωτεμαχίου χωρίς να λάβει υπόψη όλα τα στοιχεία της επίμαχης πράξης και το πλαίσιο στο οποίο αυτή εντάσσεται. Ως εκ τούτου, δεν ήταν σε θέση να προβεί σε πλήρη ανάλυση όλων των σχετικών στοιχείων, προκειμένου να καταδείξει όχι μόνο το ζήτημα της εκτίμησης του ποσού της ενίσχυσης, αλλά και, κυρίως, της ίδιας της ύπαρξης πλεονεκτήματος που απορρέει από το επίμαχο μέτρο συνεκτιμώντας όλα τα στοιχεία του. Ωστόσο, από τη νομολογία προκύπτει ότι για την εκτίμηση της νομιμότητας της προσβαλλόμενης απόφασης πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλες οι πληροφορίες που είχε ή που θα μπορούσε να έχει στη διάθεσή της η Επιτροπή όταν έλαβε τη σχετική απόφαση. Εξ αυτού του λόγου, λοιπόν, το Γενικό Δικαστήριο ακυρώνει την επίμαχη απόφαση της Επιτροπής.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής, Μαρία Σαπαρδάνη

► Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας

Δικαιώματα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών με βάση τον χρόνο υπηρεσίας του εργαζομένου στον εργοδότη

άρθρο 45 ΣΛΕΕ – Κανονισμός (ΕΕ) 492/2011 – άρθρο 7 παρ. 1 – μερική μόνο προσμέτρηση των περιόδων προϋπηρεσίας σε άλλους εργοδότες – διαφορές μεταξύ των συστημάτων και των νομοθεσιών των κρατών μελών

ΔΕΕ C-437/17, Gemeinsamer Betriebsrat Eurothermen Resort Bad Schallerbach, 13.03.2019, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Levits, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2019:193 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 45 ΣΛΕΕ και του άρθρου 7 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Gemeinsamer Betriebsrat EurothermenResort Bad Schallerbach GmbH (συμβουλίου εργαζομένων της EurothermenResort Bad Schallerbach GmbH) και της EurothermenResort Bad Schallerbach GmbH, με αντικείμενο τη μερική μόνο προσμέτρηση, για τον καθορισμό των δικαιωμάτων σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών των εργαζομένων της εταιρίας αυτής, περιόδων προϋπηρεσίας των εργαζομένων αυτών σε άλλους εργοδότες.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η Eurothermen είναι εταιρία η οποία δραστηριοποιείται στον τομέα του τουρισμού. Έχει την έδρα της στο Bad Schallerbach (Αυστρία) και απασχολεί ορισμένο αριθμό εργαζομένων που έχουν

πραγματοποιήσει περιόδους προϋπηρεσίας σε άλλους εργοδότες στο έδαφος κρατών μελών διαφορετικών από τη Δημοκρατία της Αυστρίας. Το συμβούλιο εργαζομένων της Eurothermen άσκησε, ως αρμόδιο για τους εργαζομένους της Eurothermen όργανο, αγωγή με την οποία στρέφεται κατά της Eurothermen σχετικά με τα δικαιώματα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών των εργαζομένων της εταιρίας αυτής οι οποίοι έχουν πραγματοποιήσει περιόδους προϋπηρεσίας σε άλλους εργοδότες στο έδαφος κρατών μελών διαφορετικών από τη Δημοκρατία της Αυστρίας. Κατά το συμβούλιο εργαζομένων της Eurothermen, το γεγονός ότι το άρθρο 3 παρ. 2 σημείο 1 και παρ. 3 του UrlG (Νόμος περί αδειών) περιορίζει την προσμέτρηση των περιόδων προϋπηρεσίας σε άλλους εργοδότες που είναι εγκατεστημένοι σε άλλα κράτη στα πέντε έτη, συνιστά περιορισμό της κατοχυρούμενης στο άρθρο 45 ΣΛΕΕ ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Το συμβούλιο εργαζομένων της Eurothermen υποστηρίζει ότι, κατά το δίκαιο της Ένωσης, οι ως άνω περίοδοι προϋπηρεσίας πρέπει να προσμετρώνται εξ ολοκλήρου, κατά τρόπον ώστε κάθε εργαζόμενος με 25 έτη επαγγελματικής εμπειρίας να δικαιούται έκτη εβδομάδα άδειας σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 1 του UrlG. Η αγωγή του συμβουλίου εργαζομένων της Eurothermen απορρίφθηκε πρωτοδίκως από το Landesgericht Wels (πρωτοδικείο Wels, Αυστρία) και κατ' έφεση από το Oberlandesgericht Linz (εφετείο Linz, Αυστρία). Επιληφθέν αίτησης αναίρεσης, το Oberster Gerichtshof (Ανώτατο Δικαστήριο, Αυστρία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα: το άρθρο 45 ΣΛΕΕ και το άρθρο 7 παρ. 1 του Κανονισμού 492/2011 πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία, προκειμένου να καθορίσει αν εργαζόμενος που έχει συμπληρώσει συνολικά 25 έτη επαγγελματικής δραστηριότητας δικαιούται αύξηση της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών από 5 σε 6 εβδομάδες, προβλέπει ότι τα έτη τα οποία αυτός συμπλήρωσε στο πλαίσιο μιας ή περισσότερων σχέσεων εργασίας προγενέστερων της σχέσης με τον νυν εργοδότη του προσμετρώνται μόνο μέχρι του ανωτάτου ορίου των 5 ετών επαγγελματικής δραστηριότητας, έστω και αν ο πραγματικός αριθμός τους υπερβαίνει τα 5 έτη;

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το άρθρο 45 παρ. 2 ΣΛΕΕ απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας μεταξύ των εργαζομένων των κρατών μελών, όσον αφορά στην απασχόληση, την αμοιβή και τους άλλους όρους εργασίας. Το άρθρο 7 παρ. 1 του Κανονισμού 492/2011 αποτελεί απλώς την ειδική έκφραση της, κατά το εν λόγω άρθρο 45 παρ. 2 ΣΛΕΕ, αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων στον ειδικό τομέα των όρων απασχόλησης και εργασίας και πρέπει, επομένως, να ερμηνεύεται κατά τον ίδιο τρόπο με το τελευταίο αυτό άρθρο. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ο διαλαμβανόμενος τόσο στο άρθρο 45 ΣΛΕΕ όσο και στο άρθρο 7 του Κανονισμού 492/2011 κανόνας

της ίσης μεταχείρισης απαγορεύει όχι μόνο τις εμφανείς διακρίσεις λόγω ιθαγένειας αλλά και κάθε συγκαλυμμένη μορφή διάκρισης η οποία, με την εφαρμογή άλλων διαχωριστικών κριτηρίων, καταλήγει στην πράξη στο ίδιο αποτέλεσμα. Διάταξη του εθνικού δικαίου, έστω και αν εφαρμόζεται χωρίς διάκριση λόγω ιθαγένειας, πρέπει να θεωρείται ότι εισάγει εμμέσως διάκριση εφόσον μπορεί, ως εκ της φύσεώς της, να θίξει περισσότερο τους εργαζομένους που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών απ' ό,τι τους ημεδαπούς εργαζομένους και, συνεπώς, ενέχει τον κίνδυνο να θέσει σε δυσμενέστερη μοίρα ειδικά τους πρώτους, εκτός αν είναι αντικειμενικά δικαιολογημένη και ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Η εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, αναφέρει το Δικαστήριο, καθιερώνει διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των εργαζομένων αναλόγως του χρόνου υπηρεσίας τους στον νυν εργοδότη τους. Ειδικότερα, κατά τη νομοθεσία αυτή, τα έτη που έχουν συμπληρωθεί σε έναν ή περισσότερους προηγούμενους εργοδότες προσμετρώνται μόνο μέχρι του ανωτάτου ορίου των 5 ετών επαγγελματικής δραστηριότητας, έστω και αν ο πραγματικός αριθμός τους υπερβαίνει τα 5 έτη, κατά συνέπεια δε ο εργαζόμενος που έχει συμπληρώσει συνολικά 25 έτη επαγγελματικής δραστηριότητας εκ των οποίων τουλάχιστον 20 στον νυν εργοδότη του δικαιούται 6 εβδομάδες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ενώ ο εργαζόμενος που έχει συμπληρώσει συνολικά 25 έτη επαγγελματικής δραστηριότητας χωρίς όμως να έχει συμπληρώσει 20 από τα έτη αυτά στον νυν εργοδότη του δεν δικαιούται παρά 5 εβδομάδες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών. Συνεπώς, εφόσον μια τέτοια νομοθεσία εφαρμόζεται αδιακρίτως στο σύνολο των εργαζομένων που έχουν συμπληρώσει τουλάχιστον 25 έτη υπηρεσίας, ανεξαρτήτως της ιθαγένειάς τους, δεν μπορεί να συνεπάγεται δυσμενή διάκριση που βασίζεται ευθέως στην ιθαγένεια. Ειδικότερα, οι Αυστριακοί εργαζόμενοι διαμένουν στη μεγάλη πλειονότητά τους στην Αυστρία και αρχίζουν την επαγγελματική σταδιοδρομία τους στο κράτος αυτό, οπότε μπορούν ευχερώς να παραμείνουν σε έναν και μόνον εργοδότη χωρίς διακοπή επί 25 έτη και, επομένως, να δικαιούνται έκτη εβδομάδα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 1 του UrlG. Αντιθέτως, οι εργαζόμενοι που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών, οι οποίοι αρχίζουν συνήθως την επαγγελματική σταδιοδρομία τους στο κράτος μέλος καταγωγής τους, προσλαμβάνονται από Αυστριακό εργοδότη μόνο αργότερα στη σταδιοδρομία τους. Συνεπώς, είναι δυσχερέστερο για τους εργαζόμενους αυτούς να εξασφαλίσουν τον απαιτούμενο χρόνο υπηρεσίας ώστε να δικαιούνται, όπως και οι Αυστριακοί εργαζόμενοι, την έκτη εβδομάδα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική νομοθεσία περιάγει σε μειονεκτική θέση το σύνολο των εργαζομένων, τόσο των Αυστριακών όσο και των υπηκόων άλλων κρατών μελών, που έχουν συμπληρώσει συνολικά 25 έτη επαγγελματικής δραστηριότητας χωρίς να έχουν

πραγματοποιήσει τουλάχιστον 20 από τα έτη αυτά στον νυν εργοδότη τους σε σχέση με όσους έχουν συμπληρώσει συνολικά 25 έτη επαγγελματικής δραστηριότητας εκ των οποίων τουλάχιστον 20 στον νυν εργοδότη τους. Για να θεωρηθεί η διαφορετική αυτή μεταχείριση μεταξύ των εργαζομένων αναλόγως του χρόνου υπηρεσίας τους στον νυν εργοδότη τους ως εισάγουσα έμμεση διάκριση, υπό την έννοια του άρθρου 45 παρ. 2 ΣΛΕΕ και του άρθρου 7 παρ. 1 του Κανονισμού 492/2011, πρέπει να μπορεί, ως εκ της φύσεώς της, να θίξει περισσότερο τους εργαζομένους που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών απ' ό,τι τους ημεδαπούς εργαζομένους. Εφόσον όμως εν προκειμένω δεν συντρέχει τέτοια περίπτωση, δεν μπορεί να θεωρηθεί η ως άνω νομοθεσία ως εισάγουσα έμμεση διάκριση.

Σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 45 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η διάταξη αυτή, όπως και το σύνολο των διατάξεων της Συνθήκης που διέπουν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, αποσκοπούν στη διευκόλυνση της εκ μέρους των υπηκόων της Ένωσης άσκησης επαγγελματικών δραστηριοτήτων οποιασδήποτε φύσης στο έδαφος της Ένωσης και αποκλείουν μέτρα που θα μπορούσαν να είναι δυσμενή για τους ως άνω υπηκόους οι οποίοι επιθυμούν να ασκήσουν δραστηριότητα στο έδαφος κράτους μέλους άλλου από το κράτος μέλους καταγωγής τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι υπήκοοι των κρατών μελών έχουν ιδίως το δικαίωμα, το οποίο αντλούν απευθείας από τη Συνθήκη, να εγκαταλείπουν το κράτος μέλος καταγωγής τους και να μεταβαίνουν στο έδαφος άλλου κράτους μέλους προκειμένου να διαμείνουν σε αυτό και να ασκήσουν εκεί δραστηριότητα. Εντούτοις, το πρωτογενές δικαίωμα της Ένωσης δεν εγγυάται σε εργαζόμενο ότι η μετακίνηση σε κράτος μέλος άλλο από το κράτος μέλος καταγωγής του θα είναι ουδέτερη από πλευράς κοινωνικής νομοθεσίας, δεδομένου ότι μια τέτοια μετακίνηση, λαμβανομένων υπόψη των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των συστημάτων και των νομοθεσιών των κρατών μελών, είναι δυνατόν, αναλόγως της περίπτωσης, να είναι περισσότερο ή λιγότερο συμφέρουσα για το οικείο πρόσωπο ως προς τέτοια ζητήματα. Συνεπώς, εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί «εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων», που απαγορεύεται δυνάμει του άρθρου 45 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

► Ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων

Διατήρηση της ιδιότητας του εργαζομένου για ορισμένο χρονικό διάστημα μετά την παύση της επαγγελματικής δραστηριότητας πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος υποδοχής

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο

έδαφος των κρατών μελών – άρθρο 7 παρ. 1 στοιχείο α' – μισθωτοί και μη μισθωτοί εργαζόμενοι – άρθρο 7 παρ. 3 στοιχείο γ' – δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών – υπήκοος κράτους μέλους έχων ασκήσει μισθωτή δραστηριότητα σε άλλο κράτος μέλος επί χρονικό διάστημα δεκαπέντε ημερών – ακούσια ανεργία – διατήρηση της ιδιότητας του εργαζομένου επί χρονικό διάστημα που δεν μπορεί να είναι μικρότερο του εξαμήνου – δικαίωμα στο επίδομα ανεργίας (jobseeker's allowance)

ΔΕΕ C-483/17, Tarola, 11.04.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Μ. Βηλαράς, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Szpunar, ECLI:EU:C:2019:309 – Προδικαστική παραπομπή

Ο προσφεύγων της κύριας δίκης είναι ρουμάνος υπήκοος, ο οποίος άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, εισήλθε στην Ιρλανδία και εργάστηκε εκεί για σύντομο χρονικό διάστημα. Ο προσφεύγων υπέβαλε αιτήσεις για τη χορήγηση επιδόματος ανεργίας και επικουρικού επιδόματος κοινωνικής πρόνοιας, οι οποίες απορρίφθηκαν επανειλημμένα με την αιτιολογία ότι δεν είχε εργασθεί για διάστημα μεγαλύτερο του έτους και ότι τα στοιχεία που είχε προσκομίσει δεν ήταν επαρκή για να αποδειχθεί ότι είχε τη συνήθη διαμονή του στην Ιρλανδία. Ο προσφεύγων προσέβαλε τις απορριπτικές αποφάσεις και η υπόθεση ήχθη εν τέλει ενώπιον του εφετείου. Το εν λόγω δικαστήριο, λοιπόν, αποστέλλει προδικαστικό ερώτημα και διερωτάται αν πρέπει να θεωρηθεί ότι ο προσφεύγων της κύριας δίκης διατήρησε την ιδιότητα του εργαζομένου, κατά την έννοια της Οδηγίας για την ελεύθερη κυκλοφορία, λόγω του ότι εργάστηκε επί σύντομο χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα να δικαιούται καταρχήν να λάβει το επίδομα ανεργίας στο μέτρο που κατέστη ακουσίως άνεργος και έχει καταγραφεί ως πρόσωπο που αναζητεί εργασία στην Ιρλανδία.

Αρχικά, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το ευεργέτημα της διατήρησης της ιδιότητας του εργαζομένου που προβλέπεται στη σχετική Οδηγία παρέχεται σε κάθε πολίτη της Ένωσης ο οποίος άσκησε δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής, ανεξαρτήτως αν άσκησε μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα. Από τη νομολογία προκύπτει ότι η δυνατότητα πολίτη της Ένωσης, ο οποίος έχει παύσει προσωρινά και ακούσια να ασκεί μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα, να διατηρήσει την ιδιότητα του εργαζομένου και το αντίστοιχο δικαίωμα διαμονής στηρίζεται στην προκειμένη ότι ο πολίτης αυτός έχει τη διάθεση και την ικανότητα να επανενταχθεί στην αγορά εργασίας του κράτους μέλους υποδοχής εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος. Σύμφωνα με τις διαβαθμίσεις της διάρκειας του δικαιώματος διαμονής που αναγνωρίζεται σε κάθε πολίτη στο κράτος μέλος υποδοχής, η σχετική Οδηγία ορίζει ότι ο πολίτης της Ένωσης ο οποίος έχει ασκήσει μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα για χρονικό διάστημα μικρότερο του ενός έτους διατηρεί την ιδιότητα του εργαζομένου μόνο για όσο χρονικό διάστημα επιλέγει να ορίσει το εν

λόγω κράτος μέλος, υπό την προϋπόθεση ότι το διάστημα αυτό δεν είναι μικρότερο του εξαμήνου. Προκύπτει, λοιπόν, ότι η διατήρηση της ιδιότητας του εργαζομένου προϋποθέτει, αφενός, ότι, πριν από την περίοδο της ακούσιας ανεργίας του, ο εν λόγω πολίτης είχε πράγματι την ιδιότητα του εργαζομένου κατά την έννοια της Οδηγίας και, αφετέρου, ότι είχε καταγραφεί στην αρμόδια υπηρεσία απασχόλησης ως πρόσωπο το οποίο αναζητεί εργασία. Κατά το Δικαστήριο, η πρόβλεψη αυτή εξυπηρετεί, μεταξύ άλλων, τον σκοπό της Οδηγίας να μην καθίστανται οι απολαύοντες του δικαιώματος διαμονής υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής.

Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πολίτης κράτους μέλους, ο οποίος άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και απέκτησε την ιδιότητα του εργαζομένου στο κράτος μέλος υποδοχής κατά την έννοια της σχετικής Οδηγίας, διατηρεί αυτή την ιδιότητα για χρονικό διάστημα που δεν μπορεί να είναι μικρότερο του εξαμήνου, εφόσον έχει καταγραφεί στην αρμόδια υπηρεσία απασχόλησης ως πρόσωπο το οποίο αναζητεί εργασία. Επιπλέον, εφόσον οι πολίτες της Ένωσης που διαμένουν στο έδαφος του κράτους μέλους υποδοχής απολαμβάνουν ίσης μεταχείρισης σε σύγκριση με τους ημεδαπούς, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να κρίνει αν ο εν λόγω πολίτης έχει το δικαίωμα να λαμβάνει επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας ή παροχές κοινωνικής ασφάλισης ως εάν ήταν υπήκοος του κράτους μέλους υποδοχής.

► Κοινωνική πολιτική

Προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων

οργάνωση του χρόνου εργασίας – άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρα 3 και 5 – ημερήσια και εβδομαδιαία ανάπαυση – άρθρο 6 – μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας – Οδηγία 89/391/ΕΟΚ – υγεία και ασφάλεια των εργαζομένων κατά την εργασία – υποχρέωση εφαρμογής συστήματος μετρήσεως του ημερήσιου χρόνου εργασίας κάθε εργαζομένου

ΔΕΕ C-55/18, CCOO, 14.05.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2019:402 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των άρθρων 3, 5, 6, 16 και 22 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, καθώς και των άρθρων 4 παρ. 1, 11 παρ. 3 και 16 παρ. 3 της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της

12ης Ιουνίου 1989, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Federaci3n de Servicios de Comisiones Obreras (CCOO) και της Deutsche Bank SAE σχετικά με τη μη εφαρμογή από την εταιρία αυτή συστήματος καταγραφής του ημερήσιου χρόνου εργασίας των εργαζομένων που απασχολεί.

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, στις 26 Ιουλίου 2017 η CCOO, συνδικάτο εργαζομένων και μέλος συνδικαλιστικής οργάνωσης που είναι αντιπροσωπευτική σε εθνικό επίπεδο στην Ισπανία, άσκησε συλλογική αγωγή ενώπιον του Audiencia Nacional (Κεντρικού Δικαστηρίου, Ισπανία) κατά της Deutsche Bank με αίτημα να αναγνωριστεί η υποχρέωση της εταιρίας αυτής, βάσει του άρθρου 35 παρ. 5 του Εργατικού Κώδικα και της τρίτης πρόσθετης διάταξης του Βασιλικού Διατάγματος 1561/1995, να εφαρμόζει σύστημα καταγραφής του ημερήσιου χρόνου εργασίας του προσωπικού της το οποίο να καθιστά δυνατό τον έλεγχο της τήρησης, αφενός, του προβλεπόμενου ωραρίου εργασίας και, αφετέρου, της υποχρέωσης ενημέρωσης των συνδικαλιστικών εκπροσώπων σχετικά με τις πραγματοποιούμενες ανά μήνα υπερωρίες. Στην ενώπιόν του διαδικασία, το Audiencia Nacional (Κεντρικό Δικαστήριο) διαπίστωσε ότι η Deutsche Bank, μολονότι δεσμευόταν από πολυάριθμους κανόνες σχετικά με τον χρόνο εργασίας, οι οποίοι απορρέουν από πλήθος εθνικών κλαδικών συλλογικών συμβάσεων και επιχειρησιακών συλλογικών συμφωνιών, δεν εφάρμοζε κανενός είδους σύστημα καταγραφής του χρόνου εργασίας του προσωπικού της το οποίο να καθιστά δυνατό τον έλεγχο της τήρησης του συλλογικού ωραρίου εργασίας και τον υπολογισμό της τυχόν παρεχόμενης υπερωριακής εργασίας. Ειδικότερα, η Deutsche Bank χρησιμοποιούσε ηλεκτρονική εφαρμογή (absences calendar) η οποία καθιστούσε δυνατή μόνον την καταγραφή απουσιών ημερήσιας διάρκειας, όπως οι ετήσιες ή άλλου είδους άδειες, χωρίς όμως καταμέτρηση του χρόνου εργασίας κάθε εργαζομένου και του αριθμού των πραγματοποιούμενων υπερωριών. Το Audiencia Nacional (Κεντρικό Δικαστήριο) επεσήμανε, επίσης, ότι η Deutsche Bank δεν έθεσε σε εφαρμογή σύστημα καταγραφής του ημερήσιου χρόνου εργασίας, αν και αυτό της ζητήθηκε από την Inspecci3nde Trabajo y Seguridad Socialdelas provincias de Madrid y Navarra (επιθεώρηση εργασίας και κοινωνικής ασφαλίσεως των επαρχιών της Μαδρίτης και της Ναβάρας, Ισπανία) και μολονότι η τελευταία εξέδωσε, λόγω της μη συμμόρφωσης αυτής, διαπιστωτική πράξη παράβασης προτείνοντας την επιβολή κύρωσης. Καθώς το Audiencia Nacional (Κεντρικό Δικαστήριο) εξέφρασε αμφιβολίες για το αν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης η ερμηνεία του άρθρου 35 παρ. 5 του Εργατικού Κώδικα, το οποίο αφορά τις υπερωρίες, την οποία δέχθηκε το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο), μια ερμηνεία η οποία στερεί στην πράξη, αφενός,

από τους εργαζομένους ένα ουσιώδες μέσο απόδειξης των υπερβάσεων των ανώτατων χρονικών ορίων εργασίας, αφετέρου, από τους εκπροσώπους τους τα αναγκαία μέσα για να ελέγχουν την τήρηση των εφαρμοστέων εν προκειμένω κανόνων, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τρία προδικαστικά ερωτήματα τα οποία συνοψίζονται από το Δικαστήριο στο ακόλουθο ένα: τα άρθρα 3, 5, 6, 16 και 22 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 4 παρ. 1, 11 παρ. 3 και 16 παρ. 3 της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ, καθώς και με το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη, έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε νομοθεσία κράτους μέλους η οποία, όπως ερμηνεύεται από τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, δεν επιβάλλει στους εργοδότες την υποχρέωση να εφαρμόζουν σύστημα μέτρησης του ημερήσιου χρόνου εργασίας κάθε εργαζομένου;

Το Δικαστήριο αρχικά υπενθυμίζει ότι το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε περιορισμό της μέγιστης διάρκειας εργασίας και σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης δεν συνιστά απλώς ιδιαίτερης σημασίας κανόνα του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, αλλά έχει και ρητώς κατοχυρωθεί στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη, στον οποίο το άρθρο 6 παρ. 1 ΣΕΕ προσδίδει την ίδια νομική ισχύ με αυτή των Συνθηκών. Η Οδηγία 2003/88/ΕΚ έχει ως σκοπό τον καθορισμό των στοιχειωδών προδιαγραφών για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των εργαζομένων διά της προσέγγισης των εθνικών διατάξεων, ιδίως όσον αφορά στη διάρκεια του χρόνου εργασίας. Η εναρμόνιση αυτή, στο επίπεδο της ΕΕ, αποσκοπεί στην εξασφάλιση καλύτερης προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, παρέχοντάς τους κατώτατες περιόδους ανάπαυσης – μεταξύ άλλων, ημερήσιας και εβδομαδιαίας – καθώς και επαρκή διαλείμματα, και προβλέποντας ανώτατο όριο της εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας. Συνεπώς, τα κράτη μέλη υποχρεούνται, βάσει των άρθρων 3 και 5 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, να θεσπίσουν τα αναγκαία μέτρα ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει αντιστοίχως, ανά εικοσιτετράωρο, περίοδο ανάπαυσης ελάχιστης διάρκειας ένδεκα συναπτών ωρών και, ανά περίοδο επτά ημερών, ελάχιστη περίοδο συνεχούς ανάπαυσης εικοσιτεσσάρων ωρών, στις οποίες προστίθενται οι ένδεκα ώρες ημερήσιας ανάπαυσης που προβλέπονται στο άρθρο 3. Επιπλέον, το άρθρο 6 στοιχείο β' της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να θεσπίσουν ανώτατο όριο μέσης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας 48 ωρών, στο οποίο διευκρινίζεται ρητώς ότι συμπεριλαμβάνονται οι υπερωρίες και από το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει καμία παρέκκλιση, έστω και με τη συναίνεση του οικείου εργαζομένου. Καθώς τα άρθρα 3 και 5, καθώς και το άρθρο 6 στοιχείο β' της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ δεν ορίζουν τον συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν την εφαρμογή των δικαιωμάτων που προβλέπονται σε αυτά, το Δικαστήριο υποστηρίζει ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να επιλέξουν τον συγκεκριμένο τρόπο διασφάλισης των δικαιωμάτων

αυτών, θεσπίζοντας τα «αναγκαία μέτρα». Ο δε τρόπος με τον οποίο επιλέγουν τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν τις προδιαγραφές της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ δεν πρέπει να καθιστά κενά περιεχομένου τα δικαιώματα των εργαζομένων. Το Δικαστήριο τονίζει ότι δεν πρέπει ο εργαζόμενος να θεωρείται το ασθενές μέρος στο πλαίσιο της σχέσης εργασίας και, για τον λόγο αυτόν, δεν θα πρέπει να παρέχεται στον εργοδότη η ευχέρεια να του επιβάλλει περιορισμό των δικαιωμάτων του. Εντούτοις, καθίσταται συχνά δυσχερές να διαπιστωθεί με αντικειμενικό και αξιόπιστο τρόπο ο αριθμός των ωρών εργασίας του εργαζομένου, καθώς και η χρονική κατανομή τους, ή των ωρών εργασίας που πραγματοποιήθηκαν καθ' υπέρβαση του κανονικού ωραρίου εργασίας ως υπερωρίες προκειμένου να διαπιστωθεί εάν εφαρμόζονται πράγματι ως προς αυτούς ο περιορισμός εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας και οι ελάχιστες περίοδοι ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης που προβλέπονται από την Οδηγία. Για να αντιμετωπιστεί αυτή η δυσκολία, τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα και να εγγυώνται την τήρηση των ως άνω ελάχιστων περιόδων ανάπαυσης. Επιπλέον, οφείλουν να εμποδίζουν κάθε υπέρβαση της μέγιστης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η πλήρης αποτελεσματικότητα της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ. Το Δικαστήριο αναφέρει ότι η δυνατότητα που οι ισπανικοί δικονομικοί κανόνες δίνουν στους εργαζομένους να κάνουν χρήση άλλων αποδεικτικών μέσων, όπως, ιδίως, μαρτυρικών καταθέσεων, ηλεκτρονικών μηνυμάτων ή δεδομένων κινητών τηλεφώνων ή ηλεκτρονικών υπολογιστών, προκειμένου να πιθανολογηθεί η προσβολή των δικαιωμάτων τους και να αντιστραφεί το βάρος απόδειξης, δεν καθιστά δυνατή την αντικειμενική και αξιόπιστη διαπίστωση του αριθμού των ωρών ημερήσιας και εβδομαδιαίας εργασίας του εργαζομένου. Αυτό συμβαίνει καθώς, λαμβανομένης υπόψη της ασθενούς θέσης του εργαζομένου στη σχέση εργασίας, είναι πιθανή η απροθυμία των εργαζομένων να καταθέσουν εναντίον του εργοδότη τους λόγω του φόβου της εκ μέρους του λήψης μέτρων ικανών να επηρεάσουν δυσμενώς γι' αυτούς τη σχέση εργασίας. Αντιθέτως, θα πρέπει τα ίδια τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν ένα σύστημα μέτρησης του ημερήσιου χρόνου εργασίας των εργαζομένων ικανό να παρέχει σε αυτούς ένα ιδιαίτερος αποτελεσματικό μέσο ευχερούς πρόσβασης σε αντικειμενικά και αξιόπιστα δεδομένα σχετικά με τον πραγματικό χρόνο εργασίας τους και, ως εκ τούτου, να μπορεί να διευκολύνει τόσο την εκ μέρους τους απόδειξη της τυχόν προσβολής των δικαιωμάτων που τους απονέμουν τα άρθρα 3 και 5, καθώς και το άρθρο 6 στοιχείο β' της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, τα οποία εξειδικεύουν το θεμελιώδες δικαίωμα που κατοχυρώνει το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη, όσο και τον εκ μέρους των αρμόδιων εθνικών αρχών και δικαιοδοτικών οργάνων έλεγχο του αν τα δικαιώματα αυτά έγιναν πράγματι σεβαστά. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η εφαρμογή αντικειμενικού, αξιόπιστου και ευχερούς προσβάσιμου συστή-

ματος μέτρησης του ημερήσιου χρόνου εργασίας κάθε εργαζομένου εμπίπτει στην προβλεπόμενη στο άρθρο 4 παρ. 1 και στο άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ γενική υποχρέωση των κρατών μελών και των εργοδοτών να δημιουργούν την απαραίτητη οργάνωση και να παρέχουν τα αναγκαία μέσα για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων. Επιπλέον, ένα τέτοιο σύστημα είναι αναγκαίο προκειμένου οι εκπρόσωποι των εργαζομένων, οι οποίοι εκτελούν ειδική αποστολή όσον αφορά την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, να μπορούν να ασκήσουν το προβλεπόμενο στο άρθρο 11 παρ. 3 της ως άνω Οδηγίας δικαίωμά τους να ζητούν από τον εργοδότη να λάβει τα ενδεδειγμένα μέτρα και να του υποβάλλουν προτάσεις. Εναπόκειται, συνεπώς, στα κράτη μέλη να ορίσουν τον συγκεκριμένο τρόπο εφαρμογής ενός τέτοιου συστήματος και ιδίως τη μορφή του, λαμβάνοντας υπόψη, κατά περίπτωση, τις ιδιαιτερότητες κάθε κλάδου δραστηριότητας, ή ακόμη και τα χαρακτηριστικά ορισμένων επιχειρήσεων, όπως το μέγεθός τους το οποίο επιτρέπει στα κράτη μέλη, εφόσον τηρούν τις γενικές αρχές για την προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων, να παρεκκλίνουν, μεταξύ άλλων, από τα άρθρα 3 έως 6 της Οδηγίας, όταν η διάρκεια του χρόνου εργασίας, λόγω των ιδιομορφιών της ασκούμενης δραστηριότητας, δεν υπολογίζεται ή/και δεν προκαθορίζεται ή μπορεί να καθορίζεται από τους ίδιους τους εργαζομένους. Όσον αφορά στις δαπάνες στις οποίες θα μπορούσαν να υποβληθούν οι εργοδότες λόγω της εφαρμογής τέτοιου συστήματος, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 4 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, η αποτελεσματική προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων δεν μπορεί να εξαρτάται από καθαρά οικονομικές εκτιμήσεις.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Καθεστώς επιστροφής φόρου επί των μερισμάτων

Εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να εκτιμήσει εάν η προϋπόθεση περί εγκατάστασης συνάδει με την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, όταν το καθεστώς επιστροφής φόρου επί των μερισμάτων συνιστά καθεστώς ενισχύσεων

προδικαστική παραπομπή – υφιστάμενες ενισχύσεις και νέες ενισχύσεις – έννοια της νέας ενισχύσεως – επιστροφή του φόρου επί των μερισμάτων – καθεστώς που εκτείνεται σε εταιρίες εγκατεστημένες εκτός του οικείου κράτους μέλους – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – υποχρεώσεις των εθνικών δικαστηρίων

ΔΕΕ C-598/17, A-Fonds, 02.05.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2019:352 – Προδικαστική παραπομπή

Ο A-Fonds, συσταθείς σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο, είναι οργανισμός επενδύσεων του οποίου το σύνολο των μετοχών ανήκει στον BBB, οργανισμό γερμανικού δημοσίου δικαίου. Ο BBB ασκεί τραπεζικές δραστηριότητες, αλλά επιπλέον εκπληρώνει αποστολή δημόσιας υπηρεσίας, δηλαδή διαθέτει τα εισοδήματά του προς στήριξη κοινωνικών, πολιτιστικών, αθλητικών, επιστημονικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Ο BBB υπόκειται στη Γερμανία στον φόρο εταιριών και στον φόρο επιτηδεύματος, ενώ τα μερίσματα που εισπράττει απαλλάσσονται κατά 95 % από τον γερμανικό φόρο επί των κερδών. Εν προκειμένω, ο BBB κατείχε, μέσω του A-Fonds, μετοχές ολλανδικών εταιριών. Ο ολλανδικός φόρος, λοιπόν, επί των μερισμάτων παρακρατήθηκε επί των μερισμάτων που του απέδωσαν οι εν λόγω μετοχές για τα οικονομικά έτη 2002/2003 έως 2007/2008, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα συμψηφισμού. Ακολούθως, ο BBB ζήτησε την επιστροφή του φόρου από την ολλανδική φορολογική αρχή, έλαβε όμως αρνητική απάντηση. Στη συνέχεια, ο A-Fonds άσκησε προσφυγή ακύρωσης κατά της αρνητικής απόφασης της φορολογικής αρχής και η υπόθεση έφθασε εν τέλει ενώπιον του εφετείου. Το εν λόγω δικαστήριο εκτιμά ότι η άρνηση της ολλανδικής φορολογικής αρχής να επιστραφεί ο φόρος επί των μερισμάτων, την οποία αξιώνει ο BBB, με το αιτιολογικό ότι είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος εκτός του Βασιλείου των Κάτω Χωρών, παραβιάζει την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων. Εντούτοις το εν λόγω δικαστήριο αποστέλλει προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το κατά πόσον η χορήγηση της επιστροφής αυτής συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης περί κρατικών ενισχύσεων.

Αρχικά επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο θεωρεί δεδομένο ότι υφίσταται περιορισμός της ελεύθερης κίνησης των κεφαλαίων μεταξύ των κρατών μελών, κατά παράβαση του άρθρου 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ, από τη στιγμή που η ολλανδική νομοθεσία που προβλέπει την επιστροφή του φόρου επί των μερισμάτων εξαρτά τη χορήγηση του πλεονεκτήματος αυτού από την προϋπόθεση εγκατάστασης στην εθνική επικράτεια. Ωστόσο, τίθεται το ερώτημα εάν το δίκαιο της Ένωσης επιτρέπει σε εθνικό δικαστήριο να κρίνει εαυτό αρμόδιο προς εξέταση του κατά πόσον η προϋπόθεση εγκατάστασης συνάδει με την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων ή εάν ο έλεγχος αυτός εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Επιτροπής να εκτιμά το συμβατό ενός καθεστώτος ενισχύσεων με την εσωτερική αγορά. Συναφώς, από πάγια νομολογία προκύπτει ότι η Επιτροπή είναι αποκλειστικώς αρμόδια να εκτιμά το συμβατό μέτρων ενίσχυσης με την εσωτερική αγορά, ενώ τα εθνικά δικαστήρια είναι αρμόδια να κρίνουν το συμβατό των λε-

πτομερειών εφαρμογής ενός καθεστώτος ενισχύσεων με τις άμεσα εφαρμοστέες διατάξεις της Συνθήκης πλην των διατάξεων περί κρατικών ενισχύσεων. Επομένως, θα θιγεί η κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων εάν εθνικό δικαστήριο, όπως εν προκειμένω, που το σχετικό καθεστώς επιστροφής του φόρου επί των μερισμάτων συνιστά καθεστώς ενισχύσεων, καταστεί αρμόδιο να κρίνει μεμονωμένα αν η προϋπόθεση περί εγκατάστασης συνάδει με την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων. Το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το αιτούν εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να συναγάγει τις συνέπειες τυχόν παραβίασης της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων λόγω της προϋποθέσεως περί εγκαταστάσεως, επιτρέποντας την επιστροφή του φόρου αυτού.

► Δικαίωμα ιδιοκτησίας

Η ex lege κατάργηση των δικαιωμάτων επικαρπίας επί γεωργικών και δασικών γαιών στην Ουγγαρία που κατέχονται άμεσα ή έμμεσα από υπηκόους άλλων κρατών μελών, παραβιάζει την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία

παραβίαση κράτους μέλους – άρθρο 63 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – άρθρο 17 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα ιδιοκτησίας – εθνική ρύθμιση που καταργεί ex lege και χωρίς πρόβλεψη αποζημιώσεως τα δικαιώματα επικαρπίας επί γεωργικών και δασικών γαιών που είχαν προηγουμένως κτηθεί από νομικά πρόσωπα ή από φυσικά πρόσωπα μη δυνάμενα να αποδείξουν στενό δεσμό συγγένειας με τον κύριο των γαιών

ΔΕΕ C-235/17, Επιτροπή/Ουγγαρία (Usufruits sur terres agricoles), 21.05.2019, Τμήμα μείζονος σύνθεσης, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2019:432 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Με την παρούσα προσφυγή επί παραβάσει κράτους μέλους δυνάμει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή ζητά από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι με την επιβολή περιορισμών επί του δικαιώματος επικαρπίας αλλοδαπών φυσικών και νομικών προσώπων επί των γεωργικών γαιών, σύμφωνα με διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας, η Ουγγαρία έχει παραβεί τα άρθρα 49 και 63 ΣΛΕΕ, καθώς και το άρθρο 17 του Χάρτη. Η διαδικασία ξεκίνησε με την αποστολή προειδοποιητικής επιστολής στο εν λόγω κράτος μέλος στις 17 Οκτωβρίου 2014 εκ μέρους της Επιτροπής, η οποία εξέθετε ότι με τον, κατ' αυτόν τον τρόπο, περιορισμό ορισμένων δικαιωμάτων επικαρπίας που είχαν προηγουμένως συσταθεί επί γεωργικών γαιών, η Ουγγαρία παρέβη τα άρθρα 49 και 63 ΣΛΕΕ και το άρθρο 17 του Χάρτη. Ακολούθησε η απαντητική επιστολή του κράτους μέλους

και η διατύπωση αιτιολογημένης γνώμης της Επιτροπής, με την οποία ενέμεινε στην αρχική άποψή της. Η Ουγγαρία απάντησε στην αιτιολογημένη γνώμη με επιστολές, αρνούμενη ότι είχαν διαπραχθεί οι προβαλλόμενες παραβάσεις. Υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή αποφάσισε να ασκήσει την υπό κρίση προσφυγή.

Αρχικά, το Δικαστήριο εξηγεί ότι προτίθεται να εξετάσει την επίμαχη νομοθεσία μόνο υπό το φως του άρθρου 63 ΣΛΕΕ, δεδομένου ότι ο περιορισμός της ελευθερίας εγκατάστασης συνιστά την άμεση συνέπεια του περιορισμού στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων. Επομένως, παρέλκει η εξέταση της ουγκρικής νομοθεσίας υπό το φως του άρθρου 49 ΣΛΕΕ. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, πράγματι, η επίμαχη νομοθεσία καταργεί τα δικαιώματα επικαρπίας που είχαν συσταθεί επί γεωργικών γαιών σε προγενέστερο χρονικό σημείο σε περίπτωση που δεν υφίσταται στενός δεσμός συγγένειας μεταξύ του αποκτώντος το δικαίωμα επικαρπίας και του κυρίου των εν λόγω γαιών, με αποτέλεσμα να περιορίζει το δικαίωμα των ενδιαφερομένων στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων και, ενδεχομένως, να αποτρέπει τους μη μόνιμους κατοίκους από την πραγματοποίηση επενδύσεων στην Ουγγαρία στο μέλλον. Τέτοιοι περιορισμοί επιτρέπονται από τη νομολογία υπό την προϋπόθεση ότι δικαιολογούνται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, οι οποίοι απαριθμούνται στο άρθρο 65 ΣΛΕΕ, και τηρούν την αρχή της αναλογικότητας. Εν προκειμένω, η Ουγγαρία επικαλείται την ύπαρξη επιτακτικών λόγων γενικού συμφέροντος, καθώς και κάποιους από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 65 ΣΛΕΕ με σκοπό την αιτιολόγηση του περιορισμού. Υπό τις συνθήκες αυτές, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας προς το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να εξετασθεί υπό το πρίσμα των εξαιρέσεων που προβλέπει η Συνθήκη και η νομολογία του Δικαστηρίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη.

Χωρίς αμφιβολία, η ex lege κατάργηση όλων των υφιστάμενων δικαιωμάτων επικαρπίας επί των γεωργικών γαιών, με εξαίρεση τα δικαιώματα που έχουν συσταθεί μεταξύ στενών συγγενών, συνιστά στέρηση της ιδιοκτησίας κατά την έννοια του άρθρου 17 του Χάρτη. Η εν λόγω διάταξη δεν απαγορεύει κατά τρόπο απόλυτο τη στέρηση της ιδιοκτησίας, εντούτοις προβλέπει ότι μια τέτοια στέρηση μπορεί να γίνει μόνο για λόγους δημοσίας ωφελείας, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στον Νόμο και έναντι δίκαιης και έγκαιρης αποζημίωσης. Εντούτοις, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η Ουγγαρία δεν απέδειξε ούτε ότι η επίμαχη νομοθεσία επιδιώκει τους συνδεδόμενους με την εκμετάλλευση σκοπούς γενικού συμφέροντος ούτε ότι τα μέσα για την επίτευξη των σκοπών αυτών δεν βαίνουν πέραν του αναγκαίου μέτρου. Επιπλέον, δεν αποδείχθηκε ότι η εθνική νομοθεσία περί ελέγχου του συναλλάγματος, στην οποία παραπέμπει η

Ουγγαρία, σκοπούσε να εξαρτήσει τις αποκτήσεις δικαιωμάτων επικαρπίας από μη μόνιμους κατοίκους από τη λήψη άδειας συναλλάγματος ή ότι η θέσπιση της επίμαχης νομοθεσίας υπαγορεύθηκε από τη βούληση να αντιμετωπισθούν οι παραβάσεις της νομοθεσίας περί ελέγχου του συναλλάγματος. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η *ex lege* κατάργηση των δικαιωμάτων επικαρπίας, η οποία έγινε 10 και πλέον έτη μετά την παύση ισχύος της νομοθεσίας περί ελέγχου του συναλλάγματος δεν σέβεται την αρχή της αναλογικότητας, καθώς οι τυχόν παραβάσεις θα μπορούσαν να είχαν αντιμετωπιστεί με ηπιότερα μέτρα, όπως είναι τα διοικητικά πρόστιμα.

Από την άλλη πλευρά, ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων, τον οποίο συνεπάγεται η επίμαχη νομοθεσία, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από τη βούληση να καταπολεμηθούν αμιγώς τεχνητές μεθοδεύσεις, όπως ισχυρίζεται η Ουγγαρία, ούτε από λόγους δημοσίας ωφελείας. Και τούτο διότι, σκοποί αμιγώς οικονομικής ή διοικητικής φύσης δεν μπορούν να αποτελέσουν επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος που να δικαιολογούν τον περιορισμό μιας θεμελιώδους ελευθερίας, η οποία διασφαλίζεται από τη Συνθήκη. Εξάλλου, η στέρηση της ιδιοκτησίας που επάγεται η ουγγρική νομοθεσία δεν συνοδεύεται από ένα καθεστώς δίκαιης και έγκαιρης αποζημίωσης, όπως απαιτεί το άρθρο 17 παρ. 1 του Χάρτη, συνεπώς προσβάλλει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία που κατοχυρώνεται από το εν λόγω άρθρο. Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει στη διαπίστωση ότι η Ουγγαρία, θεσπίζοντας την επίμαχη νομοθεσία και καταργώντας με τον τρόπο αυτό, *ex lege*, τα δικαιώματα επικαρπίας επί των κείμενων στην Ουγγαρία γεωργικών γαιών που κατέχουν άμεσα ή έμμεσα υπήκοοι άλλων κρατών μελών, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 63 ΣΛΕΕ και 17 του Χάρτη.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ευστρατία Κώστογλου

► Προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων

Δυνατότητας επιλογής κυλιόμενης ή προκαθορισμένης περιόδου αναφοράς για τον έλεγχο τήρησης της ανώτατης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας

οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας – περίοδος αναφοράς – κυλιόμενος ή προκαθορισμένος χαρακτήρας – παρέκκλιση – αστυνομικοί υπάλληλοι

ΔΕΕ C-254/18, Syndicat des cadres de la sécurité intérieure, 11.04.2019, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: C. Vajda, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2019:318 – Προδικαστική παραπομπή

Σύμφωνα με την Οδηγία 2003/88/ΕΚ (στο εξής: Οδηγία), η περίοδος αναφοράς για τον έλεγχο τήρησης της ανώτατης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας δεν μπορεί να υπερβαίνει τους τέσσερις μήνες. Μόνο κατ' εξαίρεση δύνανται τα κράτη μέλη να παρεκκλίνουν σχετικά, εφόσον συντρέχει κάποια από τις περιοριστικά αναφερόμενες στην Οδηγία περιπτώσεις. Τότε, ως ανώτατη διάρκεια της περιόδου αναφοράς τίθενται οι έξι μήνες. Στο γαλλικό δίκαιο, όπου γίνεται χρήση της σχετικής ευχέρειας, προβλέπεται ειδικά για το προσωπικό που υπηρετεί στην εθνική αστυνομία ότι η εβδομαδιαία διάρκεια, ανά επταήμερο, συμπεριλαμβανομένων των υπερωριών, δεν μπορεί για περίοδο ενός εξαμήνου του ημερολογιακού έτους να υπερβαίνει κατά μέσο όρο τις σαράντα οκτώ ώρες.

Στις 28 Μαρτίου 2017, η Συνδικαλιστική Οργάνωση Προσωπικού Ασφαλείας Ανωτέρας Βαθμίδας (στο εξής: SCSJ) προσέφυγε ενώπιον του Γαλλικού Ακυρωτικού, ζητώντας την ακύρωση της σχετικής διάταξης. Η SCSJ υποστηρίζει, ιδίως, ότι η πρόβλεψη αυτή αντιβαίνει στους κανόνες της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ περί μη υπέρβασης του ανώτατου ορίου εξαμήνιας διάρκειας της περιόδου αναφοράς, καθότι, για τον υπολογισμό του μέσου εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας, λαμβάνει υπόψη περίοδο αναφοράς η οποία συμπίπτει με τα εξάμηνα του ημερολογιακού έτους και όχι εξαμήνη περίοδο αναφοράς με κυλιόμενη ημερομηνία έναρξης και λήξης.

Το γαλλικό Ακυρωτικό απέστειλε προδικαστικό ερώτημα διερωτώμενο αν η Οδηγία επιβάλλει κυλιόμενη περίοδο αναφοράς ή καταλείπει στα κράτη μέλη τη διακριτική ευχέρεια να επιλέξουν μεταξύ κυλιόμενης και προκαθορισμένης περιόδου. Σε περίπτωση δε που το Δικαστήριο προκρίνει την πρώτη θέση, τίθεται επιπλέον το ερώτημα αν υφίσταται σχετικώς δυνατότητα παρέκκλισης.

Ενόψει της απουσίας σχετικής πρόβλεψης στην Οδηγία, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι τα κράτη μέλη είναι, κατ' αρχήν, ελεύθερα να ορίζουν τις περιόδους αναφοράς σύμφωνα με τη μέθοδο της επιλογής τους, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται οι σκοποί της Οδηγίας. Συναφώς, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι υψίστης σημασίας στόχο της Οδηγίας αποτελεί η βελτίωση της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων που διασφαλίζεται, ιδίως, μέσω της θέσης ανωτάτου ορίου για τη μέση εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας. Δοθέντος ότι τόσο η επιλογή προκαθορισμένης όσο και κυλιόμενης περιόδου αναφοράς καθιστά δυνατό τον έλεγχο αν ο εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας υπερβαίνει κατά μέσο όρο τις 48 ώρες καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής, διασφαλίζοντας την πρακτική αποτελεσματικότητα της Οδηγίας, είναι καταρχήν αδιάφορη η επιλογή του εθνικού νομοθέτη.

Το ΔΕΕ, ωστόσο, επισημαίνει ότι οι συνέπειες που έχει για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων η χρήση προκαθορισμένων περιόδων αναφοράς εξαρτώνται από το σύνολο των κρίσιμων περιστάσεων. Έτσι, μολονότι αυτή καθαυτή μια μεμονωμένη κυλιόμενη ή προκαθορισμένη περίοδος αναφοράς συνάδει προς τους στόχους της Οδηγίας, εντούτοις ο συνδυασμός δύο διαδοχικών προκαθορισμένων περιόδων αναφοράς μπορεί, ανάλογα με τη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας και τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς τις οποίες έχει ορίσει το συγκεκριμένο κράτος μέλος, να δημιουργήσει καταστάσεις όπου η επίτευξη των σκοπών της Οδηγίας μπορεί να διακυβευθεί, παρά την τήρηση των προβλεπόμενων περιόδων ανάπαυσης.

Το Δικαστήριο φέρει σχετικά το παράδειγμα της περίπτωσης εφαρμογής προκαθορισμένης περιόδου αναφοράς, όπου υφίσταται το ενδεχόμενο ο εργοδότης να επιβάλει στον εργαζόμενο συνεχόμενα διαστήματα αυξημένου χρόνου εργασίας κατά τη διάρκεια δύο διαδοχικών προκαθορισμένων περιόδων αναφοράς με αποτέλεσμα, παρά την τήρηση των προβλεπόμενων περιόδων ανάπαυσης, να υπάρξει υπέρβαση, κατά μέσο όρο, της μέγιστης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας επί χρονικό διάστημα το οποίο επιμερίζεται μεν στις δύο αυτές προκαθορισμένες περιόδους, αλλά θα μπορούσε να αντιστοιχεί και σε ισόχρονη προς αυτές κυλιόμενη περίοδο αναφοράς. Αντίθετα, ο κίνδυνος αυτός εκλείπει όταν η περίοδος αναφοράς είναι κυλιόμενη, δοθέντος ότι, εξ ορισμού, στο πλαίσιο των κυλιόμενων περιόδων αναφοράς ο υπολογισμός του μέσου εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας ανανεώνεται συνεχώς. Για τον λόγο αυτό, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η χρήση προκαθορισμένων περιόδων αναφοράς πρέπει να συνοδεύεται από μηχανισμούς μέσω των οποίων διασφαλίζεται η τήρηση της μέσης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας 48 ωρών σε κάθε εξάμηνη περίοδο που επιμερίζεται μεταξύ δύο διαδοχικών προκαθορισμένων περιόδων αναφοράς. Ο έλεγχος ύπαρξης τέτοιων μηχανισμών εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο.

► Απαγόρευση διακρίσεων σε βάρος εργαζομένων ορισμένου χρόνου

Μη καταβολή αποζημίωσης απόλυσης κατά τη λήξη της σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου

εργασία ορισμένου χρόνου – Οδηγία 1999/70/ΕΚ – αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων – έννοια των «συνθηκών απασχόλησης» – αποζημίωση σε περίπτωση καταγγελίας σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου για αντικειμενική αιτία – χαμηλότερη καταβαλλόμενη αποζημίωση κατά τη λήξη σύμβασης «για εκτέλεση εργασιών παροδικού χαρακτήρα» – συγκρισιμότητα των καταστάσεων – έννοια των «αντικειμενικών λόγων» για τη δικαιολόγηση της δυσμενέστερης μεταχείρισης

ΔΕΕ C-29/18, Cobra Servicios Auxiliares, 11.04.2019, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Α. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2019:315 – Προδικαστική παραπομπή

Η εν λόγω υπόθεση αφορά ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει εντόνως το τελευταίο διάστημα το ΔΕΕ: την καταβολή αποζημίωσης στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου κατά την αυτοδίκαιη λήξη των συμβάσεών τους. Σχετικά με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, η εταιρία Cobra συνήψε σύμβαση παροχής υπηρεσιών με ορισμένο πάροχο ενέργειας. Σε εκτέλεση των εργασιών της σύμβασης αυτής, προσέλαβε τους ενδιαφερόμενους με συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου, με συνέπεια η διάρκεια των τελευταίων να συναρτάται άμεσα με την παραπάνω σύμβαση παροχής υπηρεσιών. Όταν, εν συνεχεία, ο αντισυμβαλλόμενος της Cobra την ενημέρωσε για την επικείμενη καταγγελία της σύμβασης παροχής υπηρεσιών, η Cobra γνωστοποίησε στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου ότι η μεταξύ τους σύμβαση θα ελύετο αυτοδικαίως, αφού δεν θα υπήρχε πλέον αντικείμενο εργασίας προς εκτέλεση. Στους εργαζόμενους αυτούς θα καταβαλλόταν η αποζημίωση που προβλέπεται επί αυτοδίκαιης λύσης των συμβάσεων ορισμένου χρόνου από το ισπανικό δίκαιο και ισούται με δώδεκα ημερομίσθια ανά έτος υπηρεσίας. Από την άλλη, για τους εργαζόμενους αορίστου χρόνου που εργάζονταν στο πλαίσιο εκτέλεσης της ως άνω σύμβασης παροχής υπηρεσιών κινήθηκε η διαδικασία των ομαδικών απολύσεων, επί των οποίων προβλέπεται αποζημίωση είκοσι ημερομισθίων ανά έτος υπηρεσίας.

Οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου άσκησαν αγωγές για την ακύρωση της απόλυσής τους και, ενώ το πρωτοβάθμιο δικαστήριο αποφάνθηκε ότι οι συμβάσεις τους είχαν συναφθεί καταχρηστικά ως ορισμένου χρόνου, υποχρεώνοντας τον εργοδότη είτε να τους επαναπασχολήσει είτε να τους καταβάλει τη μεγαλύτερη αποζημίωση που προβλέπεται στις περιπτώσεις αυτές, το εφετείο ανέτρεψε την κρίση αυτή θεωρώντας τις συμβάσεις τους ως εγκύρωσ συναφθείσες ως ορισμένου χρόνου. Τούτου γενομένου δεκτού, οι εργαζόμενοι υποστηρίζουν ότι η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου επιβάλλει να λάβουν και εκείνοι την υψηλότερη αποζημίωση που προβλέπεται επί ομαδικών απολύσεων αντί εκείνης επί αυτοδίκαιης λύσης των συμβάσεων ορισμένου χρόνου. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας απέστειλε προδικαστικό ερώτημα περί του αν όντως οι σχετικές διατάξεις αντιτίθενται στη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαίσιο και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, αν η παραπάνω διαφορετική μεταχείριση των εργαζομένων παραβιάζει τα άρθρα 20 και 21 ΧΘΔ.

Το ΔΕΕ απαντώντας στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα υπενθύμισε ότι η αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων αποτελεί έκφραση αρχής του ενωσιακού δικαίου, η οποία

δεν πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά. Αυτή απαγορεύει να αντιμετωπίζονται οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου δυσμενέστερα, όσον αφορά τους όρους απασχόλησης, σε σχέση με τους αντίστοιχους εργαζόμενους αορίστου χρόνου, εκτός αν η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.

Μετά ταύτα, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι εν λόγω εργαζόμενοι emπίπτουν στην έννοια των εργαζομένων ορισμένου χρόνου της συμφωνίας-πλαίσιο, εφόσον οι συμβάσεις τους συνήφθησαν με σκοπό την εκτέλεση συγκεκριμένης παροδικής εργασίας, στο πλαίσιο εκτέλεσης της σύμβασης παροχής υπηρεσιών που συνήψε ο εργοδότης. Η υπαγωγή στην έννοια των συνθηκών απασχόλησης της αποζημίωσης που καταβάλλεται στον εργαζόμενο λόγω λύσης της σύμβασής του δεν απασχόλησε ιδιαίτερα το Δικαστήριο, αφού είναι πάγια η καταφατική νομολογία του σχετικά. Το ίδιο ισχύει και ως προς το ζήτημα της συγκρισιμότητας των εργαζομένων, για την κατάφαση της οποίας το Δικαστήριο υπενθύμισε – ακολουθώντας για άλλη μια φορά τη θέση περί αφηρημένης συγκρισιμότητας – ότι εξετάζεται προς τούτο ένα σύνολο παραγόντων, όπως η φύση και οι όροι εργασίας, η κατάρτιση των εργαζομένων κ.α. Παρότι η οριστική επ' αυτού κρίση εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο, το ΔΕΕ υπέδειξε ως ισχυρή υπέρ της συγκρισιμότητας ένδειξη το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι ορισμένου και αορίστου χρόνου εκτελούσαν τις ίδιες εργασίες.

Το κρίσιμο ζήτημα της υπόθεσης έγκειτο στη διερεύνηση συνδρομής αντικειμενικού λόγου που θα μπορούσε να καταστήσει δικαιολογημένη τη δυσμενέστερη μεταχείριση των εργαζομένων ορισμένου χρόνου. Το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας εν πολλοίς παλαιότερη νομολογία του, βάσισε την απάντησή του στο ότι καταβολή αποζημίωσης, όπως η οφειλόμενη από τον εργοδότη κατά τη λήξη των επίμαχων στις υποθέσεις των κυρίων δικών συμβάσεων εργασίας για εκτέλεση εργασιών παροδικού χαρακτήρα, ως προς τις οποίες προβλεπόταν, ήδη από τη σύναψή τους, ότι θα έληγαν με την ολοκλήρωση των εργασιών για τις οποίες είχαν συναφθεί, εντάσσεται σε πλαίσιο αρκετά διαφορετικό, από νομικής άποψης, από εκείνο εντός του οποίου η σύμβαση εργασίας αντίστοιχου εργαζομένου αορίστου χρόνου καταγγέλλεται για λόγους που αφορούν την παραγωγή, κατά την έννοια των άρθρων 51 και 52 του Εργατικού Κώδικα, παρότι οι δύο αυτές εκβάσεις συνιστούν απόρροια της ίδιας περίπτωσης, ήτοι, εν προκειμένω, της καταγγελίας της σύμβασης παροχής υπηρεσιών (σκ. 48). Ειδικότερα, το ΔΕΕ εστίασε στον διαφορετικό τρόπο λύσης των συμβάσεων ορισμένου και αορίστου χρόνου (πάροδος του συμφωνημένου χρόνου διάρκειας της σύμβασης και καταγγελία, αντίστοιχα) και τη συμπαρομαρτούσα επίδρασή του στην εύλογη προσδοκία του εργαζομένου για σταθερότητα και τη συνέχιση της σύμβασης εργασίας. Η καταβολή της υψηλότερης αποζημίω-

σης των άρθρων 51 και 52 του ισπανικού Εργατικού Κώδικα έχει ως σκοπό να αντισταθμίσει τον απρόβλεπτο χαρακτήρα καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, συνεπεία γεγονότων τα οποία δεν προβλέπονταν κατά τον χρόνο σύναψης της σύμβασης και τα οποία διαταράσσουν την κανονική εξέλιξή της. Από την άλλη, επί των συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, οι εργαζόμενοι γνωρίζουν εξαρχής την ημερομηνία ή το γεγονός που καθορίζει τη λήξη τους, χωρίς να χρειάζεται να δηλώσουν συναφώς εκ νέου τη βούλησή τους μετά τη σύναψη της σύμβασης. Έξαλλου, το ΔΕΕ τονίζει ότι το ισπανικό δίκαιο δεν επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση στους εργαζόμενους ορισμένου χρόνου όταν η σύμβασή τους καταγγέλλεται για αντικειμενικό λόγο, οπότε δικαιούνται και εκείνοι την υψηλότερη αποζημίωση του άρθρου 52. Πράγματι, όπως έχει αποδεχθεί και το ΔΕΕ, λόγοι κοινωνικής σκοπιμότητας και, συγκεκριμένα, η κρατική βούληση για αποτροπή της υπέρμετρης σύναψης συμβάσεων ορισμένου χρόνου και η ενίσχυση της σταθερότητας της απασχόλησης οδήγησαν τον ισπανό νομοθέτη στη θέσπιση του δικαιώματος των εργαζομένων για αποζημίωση συνεπεία αυτοδίκαιης λήξης των συμβάσεών τους (βλ. ΔΕΕ C-574/16, *Grupo Norte Facility*, 05.06.2018, ECLI:EU:C:2018:390, σκ. 55).

Τούτων ούτως δοθέντων, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι ο ειδικός σκοπός της προβλεπόμενης επί καταγγελίας της σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου αποζημίωσης, όπως και το ειδικό πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσεται η καταβολή της, συνιστά αντικειμενικό λόγο ο οποίος δικαιολογεί τη μη καταβολή της στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου, όταν η σύμβαση των τελευταίων λύεται αυτοδικαίως. Κρίθηκε, έτσι, ότι παρέλκει η εξέταση του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, αφού αυτό υποβλήθηκε για την περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ & ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Πολιτική ασύλου

Ανάκληση ή άρνηση χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα για λόγους αναγόμενους στην προστασία της ασφάλειας ή της κοινωνίας του κράτους μέλους υποδοχής

προδικαστική παραπομπή – χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης – πολιτική ασύλου – διεθνής προστασία – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – καθεστώς πρόσφυγα – άρθρο 14 παρ. 4 έως 6 – άρνηση χορήγησης ή ανάκληση του καθεστώτος του πρόσφυγα σε περίπτωση απειλής για την ασφάλεια ή την κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής – κύρος – άρθρο 18 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ – άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ – Σύμβαση της Γενεύης

ΔΕΕ συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-391/16, C-77/17 και C-78/17, M (Révocation du statut de réfugié), 14.05.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2019:403 – Προδικαστικές παραπομπές

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Α.-Κ. Δημοπούλου, σ. 255

► Πολιτική ασύλου

Προθεσμία μεταφοράς του αιτούντος διεθνή προστασία προς το υπεύθυνο κράτος μέλος σε περίπτωση διαφυγής του και συνθήκες διαβίωσης στο εν λόγω κράτος μέλος

προδικαστική παραπομπή – χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης – σύστημα του Δουβλίνου – Κανονισμός (ΕΕ) 604/2013 – μεταφορά του αιτούντος άσυλο στο κράτος μέλος που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αιτήσεως διεθνούς προστασίας – έννοια της «διαφυγής» – όροι παρατάσεως της προθεσμίας μεταφοράς – άρθρο 4 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – σοβαρός κίνδυνος απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης κατά το πέρας της διαδικασίας χορηγήσεως ασύλου – συνθήκες διαβίωσης των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στο εν λόγω κράτος μέλος

ΔΕΕ C-163/17, Jawo, 19.03.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2019:218 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής παραπομπής αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 2 και του άρθρου 29 παρ. 1 και 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 604/2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας (στο εξής: Κανονισμός Δουβλίνο III), καθώς και την ερμηνεία του άρθρου 4 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η ως άνω αίτηση υποβλήθηκε από το διοικητικό εφετείο του ομόσπονδου κράτους της Βάδης-Βιρτεμβέργης (Γερμανία), στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Abubacar Jawo και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, σχετικά με απόφαση περί μεταφοράς του ενδιαφερομένου στην Ιταλία.

Το άρθρο 29 του Κανονισμού Δουβλίνο III προβλέπει προθεσμία έξι μηνών για τη μεταφορά του αιτούντος άσυλο στο υπεύθυνο για την εξέταση του αιτήματός του κράτος μέλος, ενώ ορίζει ότι σε περίπτωση διαφυγής του αιτούντος η προθεσμία αυτή παρατείνεται και φθάνει κατά ανώτατο όριο τους 18 μήνες. Μετά την πάροδο της προθεσμίας μεταφοράς, υπεύθυνο για την εξέταση της αίτη-

σης ασύλου του ενδιαφερομένου καθίσταται το κράτος μέλος που υπέβαλε το αίτημα μεταφοράς.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αφορούν τον Α. Jawo, υπήκοο Γκάμπιας, ο οποίος μετέβη δια θαλάσσης στην Ιταλία και στη συνέχεια στη Γερμανία. Ο ενδιαφερόμενος υπέβαλε αίτηση ασύλου και στα δύο αυτά κράτη μέλη. Η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Μεταναστεύσεως και Προσφύγων (Γερμανία) ζήτησε από τις αρμόδιες ιταλικές αρχές να αναλάβουν εκ νέου τον ενδιαφερόμενο, δεδομένου ότι αυτός είχε υποβάλει αίτηση ασύλου στην Ιταλία, και στη συνέχεια, στις 25 Φεβρουαρίου 2015 απέρριψε ως απαράδεκτη την αίτηση ασύλου που είχε υποβληθεί στη Γερμανία, διατάσσοντας ταυτόχρονα την απομάκρυνσή του προς την Ιταλία. Η μεταφορά του ενδιαφερομένου στην Ιταλία, προγραμματισμένη για 9 Ιουνίου 2015, δεν πραγματοποιήθηκε, καθώς αυτός βρισκόταν εκτός του κέντρου συλλογικής φιλοξενίας όπου διέμενε. Σχετικά με την απουσία του από το κέντρο φιλοξενίας κατά την ημερομηνία μεταφοράς, ο Α. Jawo δήλωσε ότι είχε επισκεφθεί έναν φίλο του σε άλλη πόλη της Γερμανίας και ότι ουδέποτε ενημερώθηκε σχετικά με την υποχρέωσή του να γνωστοποιήσει την απουσία του από το κέντρο φιλοξενίας. Στο πλαίσιο εκδίκασης σε δεύτερο βαθμό της ασκηθείσας από αυτόν προσφυγής κατά της απόφασης μεταφοράς του στην Ιταλία, ο Α. Jawo προέβαλε ότι είχε παρέλθει ήδη η εξαμηνιαία προθεσμία που προβλέπει ο Κανονισμός Δουβλίνο III για τη διενέργεια της μεταφοράς καθώς και ότι ο ίδιος δεν είχε διαφύγει τον Ιούνιο του 2015, με αποτέλεσμα η προθεσμία μεταφοράς του να μην δύναται να παραταθεί. Επιπλέον, προέβαλε ότι η μεταφορά του στην Ιταλία ήταν παράνομη και εξαιτίας των συστημικών ελλείψεων που υφίστανται στο κράτος μέλος αυτό ως προς τις συνθήκες υποδοχής των αιτούντων άσυλο. Το γερμανικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιον του διαδικασία και να υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο.

Με τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα το αιτούν δικαστήριο ζητά κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν με βάση το άρθρο 29 παρ. 2 του Κανονισμού Δουβλίνο III ο όρος «διαφυγή» περιλαμβάνει και τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο αιτών άσυλο δεν διαμένει επί μακρό χρονικό διάστημα στον χώρο φιλοξενίας που του έχει παραχωρηθεί και δεν έχει ενημερώσει σχετικά με την απουσία του τις αρμόδιες αρχές, με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη η μεταφορά του. Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο ζητά να διευκρινιστεί αν η μεταφορά του ενδιαφερομένου στο υπεύθυνο κράτος μέλος απαγορεύεται σε περίπτωση ύπαρξης συστημικών ελλείψεων εντός του κράτους μέλους υποδοχής που δημιουργούν σοβαρό κίνδυνο να υποστεί ο ενδιαφερόμενος μεταχείριση αντίθετη στο άρθρο 4 του Χάρτη.

Το Δικαστήριο επισημαίνει αρχικά ότι ο Κανονισμός Δουβλίνο III δεν παρέχει ορισμό του όρου «διαφυγή», ο οποίος πρέπει να ερμηνευθεί κατά τρόπο αυτοτελή και ενιαίο σε ολόκληρη την Ένωση, λαμβανομένου υπ' όψη και του σκοπού του Κανονισμού Δουβλίνο III. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο όρος «διαφυγή» απαιτεί ο ενδιαφερόμενος να έχει πρόθεση να αποφύγει τις αρμόδιες για τη μεταφορά αρχές, η οποία πρόθεση τεκμαίρεται ότι υπάρχει όταν ο αιτών άσυλο έχει φύγει από τον χώρο φιλοξενίας που του έχει υποδειχθεί χωρίς να ενημερώσει σχετικά τις αρμόδιες αρχές, εφόσον του έχει γνωστοποιηθεί η σχετική υποχρέωση ενημέρωσης, κάτι που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να διαπιστώσει. Ο ενδιαφερόμενος, ωστόσο, δύναται να επικαλεστεί τη συνδρομή βάσιμων λόγων προκειμένου να δικαιολογήσει την παράλειψή του να ενημερώσει τις αρμόδιες αρχές για την απουσία του, και, επομένως, να αποδείξει ότι δεν είχε πρόθεση να αποφύγει τις ως άνω αρχές.

Επιπλέον, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο ενδιαφερόμενος δύναται να επικαλεστεί το άρθρο 29 παρ. 2 και να υποστηρίξει ότι η εξάμηνη προθεσμία μεταφοράς του έχει παρέλθει δεδομένου ότι δεν είχε διαφύγει, με αποτέλεσμα να καθίσταται πλέον υπεύθυνος για την εξέταση του αιτήματός του το κράτος μέλος που υπέβαλε το αίτημα μεταφοράς. Για τον σκοπό αυτό και προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική δικαστική προστασία των ενδιαφερομένων κατ' άρθρο 47 του Χάρτη και η αποτελεσματικότητα του συστήματος του Δουβλίνου, θα πρέπει να παρέχεται στους αιτούντες διεθνή προστασία ένα αποτελεσματικό και ταχύ ένδικο βοήθημα προκειμένου να επικαλεστούν την παρέλευση της εξάμηνης προθεσμίας του άρθρου 29 παρ. 1 και 2 του Κανονισμού.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο στρέφεται στο ζήτημα παραβίασης του άρθρου 4 του Χάρτη και της απόλυτης απαγόρευσης απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης που περιέχεται σε αυτό. Τέτοια παραβίαση υφίσταται, σύμφωνα με το Δικαστήριο, όταν διαπιστώνεται η ύπαρξη ιδιαίτερας σοβαρών ελλείψεων ως προς τις συνθήκες διαβίωσης των αιτούντων διεθνή προστασία σε ένα κράτος μέλος, με αποτέλεσμα τα πρόσωπα αυτά να περιέρχονται, λόγω της ιδιαίτερας ευάλωτης θέσης τους και ανεξαρτήτως της θέλησής τους και των προσωπικών τους επιλογών, σε συνθήκες έσχατης υλικής στέρσης, είτε κατά τη μεταφορά τους προς το κράτος αυτό είτε και κατόπιν αυτής. Το κράτος μέλος που εξετάζει την ύπαρξη αυτού του ιδιαίτερας αυξημένου βαθμού σοβαρότητας οφείλει να εκτιμήσει αντικειμενικά, αξιόπιστα, συγκεκριμένα και δεόντως ενημερωμένα στοιχεία που προσκομίζονται από τον αιτούντα. Τέλος, το γεγονός ότι στους δικαιούχους επικουρικής προστασίας παρέχονται πιο περιορισμένες παροχές για τη διασφάλιση της διαβίωσής τους σε σχέση με άλλα κράτη μέλη δεν δύναται να επηρεάσει την εκτίμησή αυτή.

► Πολιτική ασύλου

Δυνατότητα απόρριψης αίτησης ασύλου ως απαράδεκτης λόγω της προηγούμενης χορήγησης καθεστώτος επικουρικής προστασίας από άλλο κράτος μέλος

*προδικαστική παραπομπή – χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης – κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και την ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 33 παρ. 2 στοιχείο α' – απόρριψη από τις αρχές ενός κράτους μέλους αιτήσεως ασύλου ως απαράδεκτης λόγω της προηγούμενης χορηγήσεως επικουρικής προστασίας εντός άλλου κράτους μέλους – άρθρο 52 – πεδίο εφαρμογής *ratione temporis* της Οδηγίας αυτής – άρθρα 4 και 18 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – συστημικές ελλείψεις της διαδικασίας ασύλου σε αυτό το άλλο κράτος μέλος – συστηματική απόρριψη των αιτήσεων ασύλου – πραγματικός και αποδεδειγμένος κίνδυνος απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισεως – συνθήκες διαβίωσης των δικαιούχων επικουρικής προστασίας στο εν λόγω κράτος*

ΔΕΕ C-297/17, Ibrahim, 19.03.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2019:219 – Προδικαστική παραπομπή

Με τις παρούσες αιτήσεις για έκδοση προδικαστικής απόφασης ζητούνται διευκρινίσεις επί του πεδίου εφαρμογής *ratione temporis* της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ (στο εξής: Οδηγία περί διαδικασιών) καθώς και του άρθρου 33 παρ. 2 στοιχείο α' της ως άνω Οδηγίας, δυνάμει του οποίου ένα κράτος μέλος δύναται να απορρίψει ως απαράδεκτη αίτηση ασύλου χωρίς να την εξετάσει στην ουσία της, αν στον αιτούντα χορηγήθηκε καθεστώς επικουρικής προστασίας σε άλλο κράτος μέλος.

Τα πραγματικά περιστατικά των συνεκδικασθεισών υποθέσεων αφορούν, αφενός, τους Ibrahim κ.λπ., παλαιστινιακής καταγωγής, οι οποίοι, αφού έλαβαν επικουρική προστασία από τις βουλγαρικές αρχές, υπέβαλαν αίτηση ασύλου στη Γερμανία, και, αφετέρου, τον T. Magamadon, ρωσικής ιθαγένειας, στον οποίο χορηγήθηκε καθεστώς επικουρικής προστασίας από τις πολωνικές αρχές και ο οποίος στη συνέχεια αιτήθηκε ασύλου επίσης στη Γερμανία. Οι αιτήσεις ασύλου των ενδιαφερομένων απορρίφθηκαν από τις γερμανικές αρχές χωρίς να εξεταστούν στην ουσία τους, ως απαράδεκτες, επί τη βάση του άρθρου 33 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας περί διαδικασιών, καθώς στους ενδιαφερόμενους είχε χορηγηθεί καθεστώς επικουρικής προστασίας από άλλο κράτος μέλος.

Με τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα το αιτούν δικαστήριο, ήτοι το Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο, Γερμανία), διερωτάται κατ' ουσίαν τα ακόλουθα: Πρώτον, αν δύναται ένα κράτος

μέλος να επεκτείνει τη δυνατότητα απόρριψης μιας αίτησης ασύλου ως απαράδεκτης λόγω της παροχής επικουρικής προστασίας από άλλο κράτος μέλος και στις αιτήσεις που υποβάλλονται μετά την 20η Ιουλίου 2015, ημερομηνία έναρξης ισχύος της Οδηγίας περί διαδικασιών που τροποποίησε την Οδηγία 2005/85/ΕΚ και εισήγαγε την εν λόγω δυνατότητα. Δεύτερον, αν εξακολουθούν οι αρχές ενός κράτους μέλους να δύνανται να κάνουν χρήση της εν λόγω δυνατότητας στις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι συνθήκες διαβίωσης και η διαδικασία ασύλου στο κράτος μέλος που χορήγησε το καθεστώς επικουρικής προστασίας εμφανίζουν συστημικές πλημμέλειες, ώστε να τίθεται ζήτημα παραβίασης των άρθρων 4 και 18 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

Σε σχέση με το *ratione temporis* πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας περί διαδικασιών, το Δικαστήριο παραπέμπει στις προπαρασκευαστικές εργασίες θέσπισης της εν λόγω Οδηγίας και, σε αντίθεση με τον Γεν. Εισαγγελέα, διαπιστώνει ότι η βούληση του ενωσιακού νομοθέτη ήταν να χορηγήσει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να εφαρμόσουν ευθέως τον πρόσθετο λόγο απαραδέκτου που εισήχθη με το άρθρο 33 παρ. 2 στοιχείο α', ακόμα και πριν από την ημερομηνία έναρξης ισχύος της Οδηγίας αυτής. Απαιτείται, ωστόσο, να διασφαλίζεται ότι οι αιτήσεις ασύλου που υποβλήθηκαν κατά την ίδια χρονική περίοδο εντός ενός κράτους μέλους και επί των οποίων δεν έχει εκδοθεί μέχρι την ημερομηνία έναρξης ισχύος των εθνικών μέτρων μεταφοράς αμετάκλητη απόφαση να εξετάζονται κατά προβλέψιμο και ομοιόμορφο τρόπο. Τέλος, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση της Οδηγίας περί διαδικασιών δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε περιπτώσεις όπως αυτή του T. Magamadon, οι οποίες διέπονται αποκλειστικά από τον Κανονισμό Δουβλίνο II και την Οδηγία 2005/85/ΕΚ.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο, επισημαίνοντας τη σημασία της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στο ενωσιακό δίκαιο γενικότερα, και στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης ειδικότερα, εξετάζει αν αντιτίθεται στο δίκαιο της Ένωσης, και συγκεκριμένα στα άρθρα 4 και 18 του Χάρτη, η άσκηση εκ μέρους κράτους μέλους της δυνατότητας του άρθρου 33 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας περί διαδικασιών, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες υφίστανται συστημικές πλημμέλειες στο κράτος μέλος που χορήγησε το καθεστώς επικουρικής προστασίας.

Ξεκινώντας από το ενδεχόμενο παραβίασης του άρθρου 4 του Χάρτη, το Δικαστήριο προσδιορίζει τις περιπτώσεις υπό τις οποίες μπορεί να γίνει δεκτό ότι οι συνθήκες διαβίωσης των δικαιούχων επικουρικής προστασίας σε ένα κράτος μέλος συνεπάγονται παραβίαση της γενικής και απόλυτης απαγόρευσης απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης που εισάγει το άρθρο 4. Ακολουθώντας κατ' ουσίαν το ίδιο σκεπτικό με την απόφαση *Jawo*, δημοσι-

ευθείσα την ίδια ημέρα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι παραβίαση του άρθρου 4 του Χάρτη διαπιστώνεται όταν υφίσταται ένας ιδιαίτερος αυξημένος βαθμός σοβαρότητας των ελλείψεων ως προς τις συνθήκες διαβίωσης των δικαιούχων επικουρικής προστασίας. Ο αυξημένος αυτός βαθμός σοβαρότητας θα πρέπει να προκύπτει από αντικειμενικά, αξιόπιστα, συγκεκριμένα και δεόντως ενημερωμένα στοιχεία που προσκομίζονται από τον εκάστοτε ενδιαφερόμενο και διαπιστώνεται μόνο όταν οι δικαιούχοι επικουρικής προστασίας υφίστανται πραγματικό κίνδυνο να περιέλθουν σε κατάσταση έσχατης υλικής στέρισης. Για τη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 4 του Χάρτη δεν αρκεί, επομένως, να υπάρχει μια έστω μεγάλη ανασφάλεια ή έντονη επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης ή το γεγονός ότι οι συνθήκες διαβίωσης σε άλλα κράτη μέλη είναι περισσότερο ευνοϊκές.

Σε ό,τι αφορά, τέλος, το ενδεχόμενο παραβίασης του άρθρου 18 του Χάρτη εξαιτίας της συστηματικής απόρριψης εκ μέρους των αρχών ενός κράτους μέλους των αιτήσεων ασύλου, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, πράγματι, υφίσταται παραβίαση του δικαιώματος που κατοχυρώνει το εν λόγω άρθρο όταν οι αιτήσεις ασύλου απορρίπτονται κατά τρόπο προβλέψιμο, συστηματικό και χωρίς εξατομικευμένη εκτίμηση της κάθε περίπτωσης, όπως επιτάσσει η Οδηγία περί αναγνώρισης. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν στερεί από τα άλλα κράτη μέλη τη δυνατότητα να απορρίψουν μεταγενέστερη αίτηση ασύλου ως απαράδεκτη, δυνάμει του άρθρου 33 παρ. 2, στηριζόμενα στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Σε μια τέτοια περίπτωση, εναπόκειται στο κράτος μέλος που χορήγησε την επικουρική προστασία να επανεξετάσει την αίτηση ασύλου.

► Πολιτική ασύλου

Διαδικασία εκ νέου ανάληψης και προσδιορισμός του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας

προδικαστική παραπομπή – προσδιορισμός του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας – Κανονισμός (ΕΕ) 604/2013 – άρθρο 18 παρ. 1 στοιχεία β' έως δ' – άρθρο 23 παρ. 1 – άρθρο 24 παρ. 1 – διαδικασία εκ νέου ανάληψης – κριτήρια σχετικά με τον προσδιορισμό της ευθύνης – υποβολή νέας αίτησης σε άλλο κράτος μέλος – άρθρο 20 παρ. 5 – εκκρεμής διαδικασία προσδιορισμού – ανάκληση της αίτησης – άρθρο 27 – προσφυγές

ΔΕΕ C-582/17, Η., 02.04.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2019:280 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής παραπομπής αφορούν την ερμηνεία διατάξεων του Κανονισμού (ΕΕ) 604/2013 για τη

θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (στο εξής: Κανονισμός Δουβλίνο III) και υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ του Υφυπουργού Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (Κάτω Χώρες) και των Η. και R., υπηκόων Συρίας, σχετικά με την άρνηση εξέτασης των αιτήσεων τους διεθνούς προστασίας.

Το άρθρο 27 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III προβλέπει το δικαίωμα των αιτούντων διεθνή προστασία σε πραγματική προσφυγή κατά της απόφασης μεταφοράς τους, η οποία περιλαμβάνει τόσο την εξέταση των κανόνων σχετικά με τον προσδιορισμό του υπεύθυνου για την εξέταση της αίτησης διεθνούς προστασίας κράτους μέλους όσο και την τήρηση των διαδικαστικών εγγυήσεων που περιλαμβάνει ο Κανονισμός.

Τα πραγματικά περιστατικά της απόφασης αφορούν τις Η. και R., οι οποίες αμφότερες υπέβαλαν στις Κάτω Χώρες αιτήσεις διεθνούς προστασίας, έχοντας προηγουμένως υποβάλλει αντίστοιχες αιτήσεις στη Γερμανία. Η αρμόδια ολλανδική αρχή, ήτοι ο Υφυπουργός Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, αρνήθηκε να εξετάσει τις αιτήσεις τους και υπέβαλε αιτήματα εκ νέου ανάληψης των ενδιαφερόμενων στις γερμανικές αρχές. Οι αιτούσες προσέφυγαν κατά των εν λόγω αποφάσεων του Υφυπουργού, επικαλούμενες τα κριτήρια του άρθρου 9 του Κανονισμού Δουβλίνο III για τον προσδιορισμό των Κάτω Χωρών ως του υπεύθυνου κράτους μέλους για την εξέταση των αιτήσεών τους.

Το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας, Κάτω Χώρες), επιληφθέν σε δεύτερο βαθμό και στις δύο περιπτώσεις, διερωτάται αν ο αιτών διεθνή προστασία δύναται, στο πλαίσιο προσφυγής του άρθρου 27 του Κανονισμού Δουβλίνο III, να επικαλεστεί τα κριτήρια του Κανονισμού αυτού για τον προσδιορισμό του υπεύθυνου κράτους μέλους και στο κράτος μέλος στο οποίο υπέβαλε τη μεταγενέστερη σχετική αίτηση διεθνούς προστασίας ή αν τα κριτήρια αυτά εξετάζονται αποκλειστικά από το κράτος μέλος στο οποίο υποβλήθηκε το πρώτον η αίτηση διεθνούς προστασίας. Το αιτούν δικαστήριο, με αποφάσεις της 27ης Σεπτεμβρίου 2017 ανέστειλε τις ενώπιόν του διαδικασίες και υπέβαλε αιτήσεις για την έκδοση προδικαστικής απόφασης στο Δικαστήριο, οι οποίες και συνεκδικάσθηκαν.

Το Δικαστήριο επισημαίνει εισαγωγικά ότι η υποβολή αιτήματος εκ νέου ανάληψης δεν προϋποθέτει ότι το κράτος μέλος προς το οποίο απευθύνεται το αίτημα αυτό είναι πράγματι υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης ασύλου του ενδιαφερομένου με βάση τις διατάξεις του Κανονισμού Δουβλίνο III, ενώ επιπλέον σκοπός της υποβολής του εν λόγω αιτήματος είναι να ολοκληρωθεί η διαδικασία προσδιορισμού του υπεύθυνου κράτους μέλους στο κράτος στο οποίο υποβλήθηκε για πρώτη φορά η αίτηση ασύλου.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας το γράμμα και την οικονομία του Κανονισμού Δουβλίνο III, καταλήγει ότι, κατά την υποβολή του αιτήματος εκ νέου ανάληψης, το οικείο κράτος μέλος δεν εξετάζει τα κριτήρια προσδιορισμού του υπεύθυνου κράτους μέλους. Ειδικότερα, σε αντίθεση με τις διατάξεις αλλά και τα τυποποιημένα έντυπα που αφορούν τα αιτήματα αναδοχής, οι αντίστοιχες διατάξεις και τα αντίστοιχα έντυπα που αφορούν τα αιτήματα εκ νέου ανάληψης δεν περιλαμβάνουν καμία διάταξη ή κάποιο ειδικό πεδίο σχετικά με την εφαρμογή των κριτηρίων προσδιορισμού του υπεύθυνου κράτους μέλους. Το Δικαστήριο επισημαίνει, περαιτέρω, ότι οι διαδικασίες εκ νέου ανάληψης και αναδοχής έχουν προβλεφθεί στο κείμενο του Κανονισμού ως δύο αυτοτελείς διαδικασίες και η ενδεχόμενη εφαρμογή των κριτηρίων προσδιορισμού του υπεύθυνου κράτους μέλους και κατά την υποβολή αιτήματος εκ νέου ανάληψης θα έβαινε αντίθετα στον σκοπό του ενωσιακού νομοθέτη, ο οποίος επέλεξε να ρυθμίσει τις δύο αυτές περιπτώσεις με αυτοτελή και διαφορετικό τρόπο.

Το Δικαστήριο εξετάζει στην πορεία το ενδεχόμενο το κράτος που υπέβαλε το αίτημα εκ νέου ανάληψης να είναι τελικά υπεύθυνο το ίδιο για την εξέταση της αίτησης διεθνούς προστασίας του ενδιαφερομένου. Σε μια τέτοια περίπτωση, θα ετίθετο ζήτημα αντίστροφης μεταφοράς του αιτούντος, ενώ κατά πάσα πιθανότητα, λόγω του χρόνου που απαιτείται για τον προσδιορισμό του υπεύθυνου κράτους μέλους, πλέον δεν θα ήταν δυνατή η εμπρόθεσμη υποβολή αιτήματος αναδοχής.

Λαμβάνοντας υπόψη το ενδεχόμενο αυτό, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, κατά κανόνα, ο ενδιαφερόμενος στο πλαίσιο της προσφυγής του άρθρου 27 του Κανονισμού Δουβλίνο III δεν δύναται να επικαλεστεί τα κριτήρια του Κανονισμού για τον προσδιορισμό του υπεύθυνου κράτους μέλους. Δύναται, ωστόσο, κατ' εξαίρεση, να προσκομίσει στοιχεία που να αποδεικνύουν κατά τρόπο πρόδηλο ότι το κράτος μέλος στο οποίο υπέβαλε τη δεύτερη αίτηση διεθνούς προστασίας πρέπει να θεωρηθεί υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησής του με βάση τις διατάξεις του Κανονισμού. Σε μια τέτοια περίπτωση, η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας επιβάλλει στο οικείο κράτος μέλος να μην υποβάλει αίτημα εκ νέου ανάληψης και να αναγνωρίσει ότι είναι το ίδιο υπεύθυνο για την εξέταση της συγκεκριμένης αίτησης.

► Πολιτική ασύλου

Ανάκληση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας σε περίπτωση εσφαλμένης εκτίμησης των πραγματικών περιστατικών

προδικαστική παραπομπή – χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης – πολιτική ασύλου – επικουρική προστασία – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – άρθρο 19 – ανάκληση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας – σφάλμα της διοίκησης περί τα πραγματικά περιστατικά

ΔΕΕ C-720/17, Bilali, 23.05.2019, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2019:448 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 19 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας. Η αίτηση υποβλήθηκε από το Verwaltungsgerichtshof (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Αυστρία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς σχετικά με την ανάκληση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας που είχε χορηγηθεί στον M. Bilali από την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία για τις υποθέσεις αλλοδαπών και ασύλου.

Το άρθρο 19 παρ. 1 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ προβλέπει ότι τα κράτη μέλη δύνανται να ανακαλούν, να τερματίζουν ή να αρνούνται να ανανεώσουν το καθεστώς επικουρικής προστασίας στις περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν συντρέχουν πλέον στο πρόσωπο του ενδιαφερομένου οι περιστάσεις οι οποίες δικαιολογούσαν τη χορήγηση του καθεστώτος αυτού.

Η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία, έχοντας απορρίψει την αίτηση παροχής διεθνούς προστασίας που είχε υποβάλει ο M. Bilali, αναγνώρισε υπέρ αυτού καθεστώς επικουρικής προστασίας διαπιστώνοντας την ύπαρξη κινδύνου να εκτεθεί ο ενδιαφερόμενος σε κίνδυνο απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης αντίθετη με το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε περίπτωση επιστροφής του στην Αλγερία, την εικαζόμενη χώρα καταγωγής του. Ο ενδιαφερόμενος άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης με την οποία απορρίφθηκε η αίτηση ασύλου του, η οποία και έγινε δεκτή από το δικαστήριο υποθέσεων ασύλου.

Επιληφθείσα εκ νέου της αίτησης παροχής διεθνούς προστασίας του M. Bilali, η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία την απέρριψε και πάλι, ενώ ταυτόχρονα ανακάλεσε αυτεπαγγέλτως το καθεστώς επικουρικής προστασίας που του είχε χορηγηθεί και διέταξε την επιστροφή του, αναφέροντας ως χώρα προορισμού το Μαρόκο. Η απόφαση ανάκλησης της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας στηρίχθηκε στη διαπίστωση ότι ο προσδιορισμός της Αλγερίας ως χώρας καταγωγής του ενδιαφερομένου ήταν εσφαλμένος. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, εκδικάζον κατ' αναίρεση, διαπίστωσε, αφενός, ότι η χορήγηση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας στον ενδιαφερόμενο βασίστηκε στην εικασία ότι η χώρα καταγωγής του είναι η Αλγερία και, αφετέρου, ότι αυτός είχε επανειλημμένα δηλώσει ότι είναι ανιθαγενής, ότι η χώρα καταγωγής του δεν είναι η Αλγερία και ότι η οικογένειά του ήταν μαροκινής καταγωγής.

Με το προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατ' ουσίαν αν αντιτίθεται στο δίκαιο της Ένωσης η αυτεπάγγελτη ανάκληση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας σε περίπτωση κατά την οποία το εν λόγω καθεστώς χορηγήθηκε επί τη βάσει λανθασμένων εκτιμήσεων των αρμοδίων αρχών του κράτους μέλους, και, μάλιστα, χωρίς ο ενδιαφερόμενος να έχει προβεί σε απόκρυψη ή διαστρέβλωση των κρίσιμων γεγονότων.

Το Δικαστήριο προβαίνει σε μια ερμηνεία της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ με βάση την οικονομία και τους σκοπούς αυτής και επισημαίνει ότι το καθεστώς επικουρικής προστασίας χορηγείται μόνο σε συγκεκριμένα πρόσωπα και για συγκεκριμένους λόγους. Επιπλέον, από το γράμμα του άρθρου 19 της εν λόγω Οδηγίας δεν αποκλείεται η δυνατότητα των κρατών μελών να ανακαλέσουν το καθεστώς επικουρικής προστασίας στην περίπτωση που αυτό χορηγήθηκε επί τη βάσει εσφαλμένων εκτιμήσεων. Μάλιστα, το Δικαστήριο, με έναν συλλογισμό εκ του ελάσσονος προς το μείζον, καταλήγει ότι καθ' ο βαθμό ένα κράτος μέλος δεν δύναται να χορηγήσει καθεστώς επικουρικής προστασίας παρά μόνο στις περιπτώσεις που προβλέπονται στην Οδηγία, αυτό υπέχει την υποχρέωση να ανακαλεί το εν λόγω καθεστώς μόλις εντοπίσει το σφάλμα επί του οποίου βασίστηκε η χορήγησή του. Θα πρέπει βέβαια οι νέες πληροφορίες που περιέρχονται σε γνώση των αρμόδιων αρχών να επιφέρουν μια αρκούντως σοβαρή μεταβολή στον βαθμό επίγνωσής τους, ενώ το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος δεν υπέχει ευθύνη για το σφάλμα των αρχών δεν μεταβάλλει το γεγονός ότι στο πρόσωπό του ουδέποτε συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη χορήγηση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, προβαίνει σε ερμηνεία της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ με γνώμονα τη Σύμβαση της Γενεύης και, αναφερόμενο σε έγγραφα της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες, επισημαίνει ότι το καθεστώς πρόσφυγα, ή κατ' αναλογία το καθεστώς επικουρικής προστασίας, δύναται να ανακαλείται, παρ' όλο που στη Σύμβαση δεν περιλαμβάνεται ρητή διάταξη σχετικά.

Τέλος, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η απώλεια του καθεστώτος επικουρικής προστασίας με βάση την προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ δεν αποκλείει το ενδεχόμενο ο ενδιαφερόμενος να μπορεί να υπαχθεί σε κάποια άλλη διάταξη του εθνικού δικαίου που να του προσφέρει άλλη μορφή προστασίας και δικαιώματος διαμονής στο οικείο κράτος μέλος. Κατά την εκτίμηση της δυνατότητας υπαγωγής του ενδιαφερομένου προσώπου σε κάποιο εθνικό καθεστώς προστασίας, το κράτος μέλος οφείλει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι ο αιτών δεν παραπλάνησε τις αρμόδιες αρχές όταν του χορηγήθηκε εσφαλμένα καθεστώς επικουρικής προστασίας.

► **Μεταναστευτική πολιτική****Η επαναφορά των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα δεν συνεπάγεται εξομοίωση των εσωτερικών συνόρων με εξωτερικά σύνορα**

προδικαστική παραπομπή – χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης – έλεγχοι στα σύνορα, άσυλο και μετανάστευση – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/399 – άρθρο 32 – προσωρινή επαναφορά από κράτος μέλος των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορά του – παράνομη είσοδος υπηκόου τρίτης χώρας – εξομοίωση των εσωτερικών συνόρων με τα εξωτερικά σύνορα – Οδηγία 2008/115/ΕΚ – πεδίο εφαρμογής – άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο α΄

ΔΕΕ C-444/17, Arīb κ.λπ., 19.03.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Szpunar, ECLI:EU:C:2019:220 – Προδικαστική παραπομπή

Η παρούσα αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 32 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/399 περί κώδικα της Ένωσης σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (στο εξής: Κώδικας Συνόρων του Σένγκεν), καθώς και του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο α΄ και του άρθρου 4 παρ. 4 της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του νομάρχη Pyrénées Orientales (Γαλλία) και, αφετέρου, του Abdelaziz Arīb, του εισαγγελέα στο πλημμελειοδικείο Μονπελιέ και του εισαγγελέα στο εφετείο Μονπελιέ, σχετικά με την παράταση της διοικητικής κράτησης του Abdelaziz Arīb, ο οποίος είχε εισέλθει παρανόμως στη γαλλική επικράτεια.

Σύμφωνα με το άρθρο 25 του Κώδικα Συνόρων Σένγκεν, ένα κράτος μέλος δύναται κατ' εξαίρεση να επαναφέρει τους ελέγχους στα εσωτερικά σύνορα, όταν υφίσταται σοβαρή απειλή για τη δημόσια τάξη ή την εσωτερική ασφάλειά του, ενώ κατά την επαναφορά των ελέγχων αυτών εφαρμόζονται, όπως ορίζει το άρθρο 32 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν, κατ' αναλογία οι διατάξεις του τίτλου II, ο οποίος τιτλοφορείται «Εξωτερικά σύνορα». Κατά το άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο α΄ της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ, τα κράτη μέλη δύνανται να μην εφαρμόσουν τις διατάξεις της ως άνω Οδηγίας σε υπηκόους τρίτων χωρών κατά των οποίων υφίσταται απαγόρευση εισόδου ή συνελήφθησαν για παράνομη διέλευση των εξωτερικών συνόρων.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αφορούν τον Α. Arīb, μαροκινό υπήκοο, ο οποίος διήλθε στις 15 Ιουνίου 2016 τα εσωτερικά σύνορα μεταξύ Ισπανίας και Γαλλίας, επιβαίνοντας σε υπεραστικό λεωφορείο προερχόμενο από το Μαρόκο. Κατόπιν της επαναφοράς των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα, δυνάμει του άρθρου 25 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν, ο Α. Arīb, υποβλήθηκε σε έλεγχο από τις γαλλικές αρχές στη ζώνη που περιλαμβάνεται

μεταξύ των συνόρων Ισπανίας και Γαλλίας και, δεδομένου ότι υπήρχαν υπόνοιες ότι είχε εισέλθει παράνομα στο γαλλικό έδαφος, τέθηκε υπό αστυνομική κράτηση.

Το Cour de cassation (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Γαλλία), επιληφθέν αναίρεσης κατά της απόφασης με την οποία ακυρώθηκε η απόφαση περί προσωρινής κράτησης του Α. Arīb, διερωτάται αν η επαναφορά των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα, δυνάμει του άρθρου 25 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν, συνεπάγεται την εξομοίωση των ελέγχων αυτών με τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα και κατά συνέπεια αν, σε μια τέτοια περίπτωση, το κράτος μέλος διατηρεί τη δυνατότητα που του παρέχει το άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο α΄ της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ να εφαρμόσει την απλουστευμένη εθνική διαδικασία επιστροφής, αντί αυτής που προβλέπεται στην ως άνω Οδηγία. Με απόφαση της 12ης Ιουλίου 2017, το αιτούν δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης.

Το βασικό νομικό ζήτημα στην παρούσα υπόθεση έγκειται στο αν το άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο α΄ της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ επιδέχεται εφαρμογής και σε περίπτωση κατά την οποία το ενδιαφερόμενο πρόσωπο συνελήφθη κατά τη διέλευση εσωτερικών συνόρων, στα οποία όμως έχουν επαναφερθεί οι έλεγχοι λόγω σοβαρής απειλής για τη δημόσια τάξη ή την εσωτερική ασφάλεια, δυνάμει του άρθρου 25 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν.

Το Δικαστήριο επισημαίνει σχετικά ότι η εφαρμογή του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο α΄ της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ συνδέεται αποκλειστικά με τη διέλευση εξωτερικών συνόρων και, επομένως, δεν εφαρμόζεται κατά τη διέλευση εσωτερικών συνόρων μεταξύ κρατών μελών που συμμετέχουν στον χώρο Σένγκεν. Στη συνέχεια, εξετάζει τη δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής της ως άνω διάταξης και σε περιπτώσεις υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος διήλθε παρανόμως εσωτερικά σύνορα κράτους μέλους, στα οποία όμως έχουν επαναφερθεί οι έλεγχοι, κατ' άρθρο 25 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν.

Το Δικαστήριο υπογραμμίζει αρχικά την ανάγκη στενής ερμηνείας της διάταξης του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο α΄ της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ, ως διάταξης εισάγουσας εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας και στη συνέχεια προβαίνει σε γραμματική και τελεολογική ερμηνεία αυτής. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η συγκεκριμένη διάταξη αναφέρεται σαφώς και αποκλειστικώς στα εξωτερικά σύνορα και δεν περιλαμβάνει καμία αναφορά που να επιτρέπει την εφαρμογή της και σε περιπτώσεις διέλευσης εσωτερικών συνόρων στα οποία έχουν επαναφερθεί έλεγχοι, δυνάμει του άρθρου 25 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν. Επιπλέον, ο σκοπός της ταχύτερης και ευκολότερης επιστροφής του υπηκόου τρίτης χώρας που συνελήφθη στα εξωτερικά σύνορα δεν εξυπηρετείται από την αναλογική εφαρμογή της επίμα-

χης διάταξης και στα εσωτερικά σύνορα στα οποία έχουν επαναφερθεί έλεγχοι. Πράγματι, όπως επισημαίνει το Δικαστήριο, η επαναφορά των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα δεν συνεπάγεται την ταχύτερη ή ευκολότερη επιστροφή του υπηκόου τρίτης χώρας που συνελήφθη κατά τη διέλευση αυτών, ώστε να δικαιολογείται η επέκταση της εξαίρεσης του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ και στις περιπτώσεις αυτές.

Τέλος, το Δικαστήριο, προβαίνοντας σε μια συστηματική ερμηνεία του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν, καταλήγει ότι οι έννοιες «εσωτερικά σύνορα» και «εξωτερικά σύνορα» είναι αλληλοαποκλειόμενες και, επομένως, η δύναμη του άρθρου 32 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν κατ' αναλογία εφαρμογή των σχετικών διατάξεων για τα εξωτερικά σύνορα στις περιπτώσεις επαναφοράς των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα, δεν συνεπάγεται εξομοίωση των τελευταίων με εξωτερικά σύνορα και δυνατότητα εφαρμογής της εξαίρεσης του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ.

► **Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις**
Επαρκείς εγγυήσεις ανεξαρτησίας της εισαγγελίας κράτους μέλους ως δικαστικής αρχής αρμόδιας για την έκδοση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης

προδικαστική παραπομπή – επείγουσα προδικαστική διαδικασία – αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 6 παρ. 1 – έννοια του όρου «δικαστική αρχή έκδοσης» – Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης που εκδόθηκε από την εισαγγελία κράτους μέλους – νομικό καθεστώς – ύπαρξη σχέσεως εξαρτήσεως από όργανο της εκτελεστικής εξουσίας – εξουσία του Υπουργού Δικαιοσύνης να δίδει οδηγίες σε συγκεκριμένη υπόθεση – έλλειψη εγγυήσεων ανεξαρτησίας

ΔΕΕ C-508/18 και C-82/19 PPU, OG (Parquet de Lübeck), 27.05.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2019:456 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Β. Χαδιού, σ. 273

► **Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις**
Επαρκείς εγγυήσεις ανεξαρτησίας του γενικού εισαγγελέα κράτους μέλους ως δικαστικής αρχής αρμόδιας για την έκδοση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης

προδικαστική παραπομπή – αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 6 παρ.

1 – έννοια του όρου «δικαστική αρχή έκδοσης» – Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης που εκδόθηκε από τον γενικό εισαγγελέα κράτους μέλους – νομικό καθεστώς – εγγυήσεις ανεξαρτησίας

ΔΕΕ C-509/18, PF (Procureur général de Lituanie), 27.05.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2019:457 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, και υποβλήθηκε στο πλαίσιο εκτέλεσης στην Ιρλανδία ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης το οποίο εκδόθηκε από τον γενικό εισαγγελέα της Λιθουανίας κατά του PF, υπηκόου Λιθουανίας.

Ο PF αντιτάχθηκε στην εκτέλεση του σε βάρος του εκδοθέντος ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης και αμφισβήτησε ενώπιον του High Court (ανώτερο δικαστήριο, Ιρλανδία) την εγκυρότητά του, προβάλλοντας, μεταξύ άλλων, ότι ο γενικός εισαγγελέας της Λιθουανίας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «δικαστική αρχή», δύναμη του άρθρου 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, καθώς, παρότι ανεξάρτητος από την εκτελεστική εξουσία, δεν συμμετέχει, κατά τη νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Λιθουανίας, στην απονομή της δικαιοσύνης. Το Supreme Court (Ανώτατο Δικαστήριο), επιληφθέν αναίρεσης κατά της απόφασης του High Court με την οποία απορρίφθηκε η ασκηθείσα προσφυγή και διατάχθηκε η παράδοση του PF στις λιθουανικές αρχές, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο.

Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται από την παρούσα υπόθεση αφορά τον ορισμό της έννοιας της «δικαστικής αρχής», με βάση το άρθρο 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ και, ειδικότερα, το αν ο γενικός εισαγγελέας ενός κράτους μέλους μπορεί να χαρακτηριστεί ως «δικαστική αρχή» αρμόδια για την έκδοση ενός ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

Το Δικαστήριο επισημαίνει αρχικά τη σημασία των αρχών της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης στο σύστημα της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, μέσω των οποίων διευκολύνεται η αναγνώριση και εκτέλεση ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης. Τα τελευταία, ως δικαστικές αποφάσεις, θα πρέπει να έχουν εκδοθεί από την αρμόδια «δικαστική αρχή», κάτι που εναπόκειται στο εκάστοτε κράτος μέλος να προσδιορίσει, στο πλαίσιο της δικονομικής του αυτονομίας. Ωστόσο, το Δικαστήριο προσθέτει ότι η έννοια της «δικαστικής αρχής» θα πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο αυτοτελή και ομοιόμορφο σε όλη την Ένωση, λαμβάνοντας υπόψη το γράμμα, τον σκο-

πό και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ.

Με βάση την προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου, την οποία επαναλαμβάνει και στην παρούσα υπόθεση, στην έννοια της «δικαστικής αρχής» εμπίπτουν ευρύτερα όλοι οι φορείς που μετέχουν στην απονομή της δικαιοσύνης στο εκάστοτε κράτος μέλος και όχι μόνο οι δικαστές ή τα δικαιοδοτικά όργανα αυτού. Μάλιστα, η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνεται λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, ο οποίος είναι η συνεργασία των κρατών μελών κατά την αναγνώριση οριστικών ή ακόμα και προδικαστικών ποινικών αποφάσεων που λαμβάνονται στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένου του σταδίου της άσκησης ποινικής δίωξης. Στο πλαίσιο αυτό, οι εισαγγελικές αρχές ενός κράτους μέλους, εφόσον διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην άσκηση της ποινικής δίωξης και, επομένως, μετέχουν κατ' αυτόν τον τρόπο στην απονομή δικαιοσύνης, δύνανται να χαρακτηριστούν ως «δικαστικές αρχές».

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η αρχή στην οποία απονέμεται η αρμοδιότητα έκδοσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης θα πρέπει να πληροί τις απαιτήσεις που είναι συμφυείς με το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του εκζητούμενου, κατ' άρθρο 6 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Επομένως, η αρχή αυτή θα πρέπει να ενεργεί ανεξάρτητα και να υφίστανται καταστατικοί και θεσμικοί κανόνες που να διασφαλίζουν ότι είναι προστατευμένη από εξωτερικές παρεμβάσεις και από οδηγίες της εκτελεστικής εξουσίας.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι ο γενικός εισαγγελέας της Λιθουανίας απολαμβάνει, βάσει του Λιθουανικού Συντάγματος και του Νόμου περί εισαγγελικής αρχής της Λιθουανίας, των εν λόγω εγγυήσεων και, επομένως, μπορεί να χαρακτηριστεί ως «δικαστική αρχή» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ.

VIII. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Χριστίνα Χατζηκωνσταντίνου

► Ηλεκτρική ενέργεια

Η χορήγηση έκπτωσης επί των τελών πρόσβασης στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας μόνο στους τελικούς καταναλωτές που έχουν επιλέξει την ηλεκτρονική τιμολόγηση δεν αντιτίθεται στο ενωσιακό δίκαιο, εφόσον οι λογαριασμοί και τα στοιχεία που αφορούν την τιμολόγηση της ηλεκτρικής ενέργειας παρέχονται στους τελικούς καταναλωτές δωρεάν

προδικαστική παραπομπή – ενεργειακή απόδοση – Οδηγία 2012/27/ΕΕ – άρθρο 11 παρ. 1 – κόστος πρόσβασης στα στοιχεία που αφορούν τη μέτρηση και στα στοιχεία που

αφορούν την τιμολόγηση – δικαίωμα των τελικών καταναλωτών να λαμβάνουν δωρεάν όλους τους λογαριασμούς τους και τα στοιχεία που αφορούν την ενέργεια που καταναλώνουν – έξοδα πρόσβασης στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας – έκπτωση επί των τελών πρόσβασης στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας χορηγούμενη από επιχείρηση πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας στους πελάτες που έχουν επιλέξει την ηλεκτρονική τιμολόγηση

ΔΕΕ C-294/18, Oulun Sähkönyhti, 02.05.2019, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: Ι. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Wahl, ECLI:EU:C:2019:351 – Προδικαστική παραπομπή

Αντικείμενο της προδικαστικής παραπομπής αποτέλεσε η ερμηνεία του άρθρου 11 παρ. 1 της Οδηγίας 2012/27/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για την ενεργειακή απόδοση. Το συγκεκριμένο άρθρο, που επιγράφεται «Κόστος πρόσβασης στα στοιχεία που αφορούν τη μέτρηση και την τιμολόγηση (της ηλεκτρικής ενέργειας)», ορίζει στην παρ. 1 ότι: «Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι τελικοί καταναλωτές λαμβάνουν ατελώς όλους τους [...] λογαριασμούς και τα στοιχεία για την κατανάλωση ενέργειας και ότι η πρόσβαση των τελικών καταναλωτών στα στοιχεία για την κατανάλωσή τους είναι δωρεάν».

Η διαφορά της κύριας δίκης ανέκυψε κατόπιν άσκησης προσφυγής από τη φιλανδική εταιρία λιανικής πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας, Oulun Sähkönyhti Oy, κατά απόφασης της φιλανδικής υπηρεσίας ενέργειας. Συγκεκριμένα, η απόφαση αφορούσε τη μηνιαία έκπτωση επί των τελών πρόσβασης στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας η οποία χορηγείται από την εταιρία αποκλειστικά στους τελικούς καταναλωτές που έχουν επιλέξει την ηλεκτρονική τιμολόγηση. Ειδικότερα, η τιμολόγηση που εφαρμόζει η Oulun Sähkönyhti Oy περιλαμβάνει, αφενός, ένα μηνιαίο πάγιο ποσό για τα τέλη πρόσβασης στο δίκτυο, της τάξης, περίπου, των 2,5 ευρώ και, αφετέρου, την τιμή της ενέργειας, με βάση την κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος. Αρχές του έτους 2016, η εν λόγω εταιρία χορήγησε έκπτωση ενός ευρώ επί των τελών πρόσβασης στο δίκτυο αποκλειστικά στους πελάτες της που είχαν επιλέξει την ηλεκτρονική τιμολόγηση έναντι άλλων τρόπων τιμολόγησης, όπως για παράδειγμα ο έντυπος λογαριασμός. Με την προσβαλλόμενη απόφασή της, η φιλανδική εταιρία ενέργειας έκρινε ότι η έκπτωση αυτή ισοδυναμούσε με χρέωση στους πελάτες που δεν είχαν επιλέξει την ηλεκτρονική τιμολόγηση του ποσού του ενός ευρώ, για τους δικούς τους λογαριασμούς. Για τον λόγο αυτό, ζήτησε από την εταιρία την τροποποίηση της συγκεκριμένης πρακτικής χρέωσης και την αναδρομική καταβολή των αχρεωστήτως εισπραχθέντων τελών στους πελάτες που δεν είχαν επιλέξει την ηλεκτρονική τιμολόγηση.

Με την προσφυγή της, η εταιρία ισχυρίστηκε ότι όλοι οι πελάτες της λαμβάνουν δωρεάν τους λογαριασμούς τους,

ανεξαρτήτως του είδους της τιμολόγησης που έχουν επιλέξει. Επιπρόσθετα, η απαίτηση για δωρεάν έκδοση λογαριασμών δεν συνεπάγεται ότι η εταιρία δεν μπορεί να χορηγεί έκπτωση επί του παγίου τέλους πρόσβασης στο δίκτυο στους συγκεκριμένους καταναλωτές. Υποστήριξε δε, ότι η χορηγηθείσα έκπτωση δεν στηρίζεται στην πραγματική μείωση του κόστους αλλά στην εκτίμηση των συνεπειών της έκπτωσης αυτής. Σύμφωνα με την εταιρία, το ύψος των τελών της πρόσβασης και η έκπτωση επί αυτών δεν επηρεάζει τη συχνότητα της έκδοσης των λογαριασμών, καθώς, σε κάθε περίπτωση, οι πελάτες μπορούν να επιλέγουν την έκδοση του λογαριασμού ανά μήνα, τετράμηνο ή εξάμηνο αντίστοιχα. Εξάλλου, η ηλεκτρονική τιμολόγηση επιτρέπει τη μείωση των διοικητικών εξόδων. Η φιλανδική υπηρεσία ενέργειας υποστήριξε, αντίθετα, ότι η επίμαχη έκπτωση καταστρατηγεί τον κανόνα ότι οι τελικοί καταναλωτές πρέπει να λαμβάνουν δωρεάν τους λογαριασμούς τους, ο οποίος, σημειωτέον, έχει ενσωματωθεί με το ίδιο περιεχόμενο και στο φιλανδικό δίκαιο. Από την άποψη του τελικού καταναλωτή, δεν έχει σημασία αν ζητείται η καταβολή συγκεκριμένου ποσού για τον λογαριασμό ή αν τα τέλη πρόσβασης στο δίκτυο είναι υψηλότερα επειδή ο καταναλωτής επέλεξε άλλου είδους τιμολόγηση. Σε κάθε περίπτωση, το κρίσιμο στοιχείο είναι η διαφορά τιμής μεταξύ των τρόπων τιμολόγησης.

Ενόψει των ανωτέρω, το φιλανδικό δικαστήριο οικονομικών υποθέσεων αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ τα εξής ερωτήματα: Πρώτον, το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει εάν το άρθρο 11 παρ. 1 της Οδηγίας 2012/27/ΕΕ έχει την έννοια ότι η χορήγηση έκπτωσης επί των τελών πρόσβασης στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας στον τελικό καταναλωτή, αναλόγως του τρόπου τιμολόγησης που επιλέγει ο τελευταίος, συνεπάγεται ότι οι τελικοί καταναλωτές στους οποίους δεν έχει χορηγηθεί η έκπτωση δεν λαμβάνουν δωρεάν τον λογαριασμό και τα στοιχεία που αφορούν την τιμολόγηση. Στην περίπτωση που δοθεί αρνητική απάντηση στο προηγούμενο ερώτημα και η χορηγηθείσα έκπτωση θεωρηθεί επιτρεπτή, το Δικαστήριο ερωτάται εάν, στο πλαίσιο εκτίμησης της νομιμότητας της χρέωσης, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη πρόσθετες, ειδικές προϋποθέσεις, όπως για παράδειγμα το κατά πόσον η έκπτωση αντιστοιχεί σε εξοικονόμηση εσόδων που επιτεύχθηκε με τον συγκεκριμένο τρόπο τιμολόγησης. Σε περίπτωση δε που κριθεί ότι η αναφερόμενη στο πρώτο ερώτημα έκπτωση έχει την έννοια ότι από τους τελικούς καταναλωτές που δεν είχαν επιλέξει τον ηλεκτρονικό τρόπο τιμολόγησης εισπράχθηκαν τέλη κατά παράβαση του άρθρου 11 παρ. 1 της ως άνω Οδηγίας, το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει αν σε μία τέτοια περίπτωση απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο ειδικές απαιτήσεις που πρέπει να ληφθούν υπόψη στην απόφαση για την επιστροφή των τελών αυτών.

Η απάντηση του Δικαστηρίου για τα δύο πρώτα ερωτήματα ήταν κοινή. Στο πλαίσιο αυτής, το Δικαστήριο επα-

νάλαβε, αρχικά, την πάγια νομολογία του σύμφωνα με την οποία, για την ερμηνεία ορισμένης διάταξης του ενωσιακού δικαίου πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, όχι μόνο το γράμμα της αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται και οι σκοποί που επιδιώκονται με τη ρύθμιση της οποίας αυτή αποτελεί μέρος (ΔΕΕ C-2/15, *DHL (Austria)*, 16.11.2016, ECLI:EU:C:2016:880, σκ. 19). Από το γράμμα του άρθρου 11 παρ. 1 της εφαρμοζόμενης Οδηγίας προκύπτει ότι η διάταξη αυτή προβλέπει, απλώς, την υποχρέωση των κρατών μελών να μεριμνούν ώστε οι επιχειρήσεις λιανικής πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας να εξασφαλίζουν ότι οι τελικοί καταναλωτές λαμβάνουν δωρεάν τους λογαριασμούς τους και τα στοιχεία που αφορούν την τιμολόγηση της ηλεκτρικής ενέργειας που καταναλώνουν, χωρίς να επιβάλλει καμία πρόσθετη απαίτηση σε σχέση με την υποχρέωση αυτή. Συνεπώς, εφόσον οι λογαριασμοί και τα στοιχεία της τιμολόγησης παρέχονται δωρεάν στους τελικούς καταναλωτές, η συγκεκριμένη διάταξη δεν εμποδίζει τη χορήγηση στον ενδιαφερόμενο πελάτη, έκπτωσης επί των τελών πρόσβασης στο δίκτυο.

Περαιτέρω, η γραμματική ερμηνεία της διάταξης ενισχύεται και από τη συστηματική και τελεολογική της ερμηνεία. Το ΔΕΕ ανέφερε, συναφώς, ότι η επικαλούμενη Οδηγία στοχεύει στην προώθηση της ενεργειακής απόδοσης, προκειμένου να εξασφαλιστεί ο απώτερος στόχος της αύξησης, κατά ποσοστό 20%, της ενεργειακής απόδοσης εντός της Ένωσης, έως το έτος 2020 και τα επόμενα χρόνια να βελτιωθεί ακόμα περισσότερο. Επικαλέστηκε, μάλιστα, αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας από τις οποίες προκύπτει η ανάγκη να ενισχυθεί η δυνατότητα του τελικού καταναλωτή να έχει πρόσβαση στα στοιχεία που αφορούν τη μέτρηση και την τιμολόγηση της ατομικής κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας, ώστε αυτή να είναι δίκαιη και να ανταποκρίνεται στην πραγματική κατανάλωση. Επιπλέον, το Δικαστήριο επικαλέστηκε και το άρθρο 10 παρ. 3 στοιχείο β' της ίδιας Οδηγίας, από το οποίο προκύπτει η βούληση του ενωσιακού νομοθέτη για την προώθηση της ηλεκτρονικής τιμολόγησης, χάρη στην οποία καθίσταται ευχερέστερη και συχνότερη η πρόσβαση στα στοιχεία που αφορούν την τιμολόγηση και την ατομική κατανάλωση. Βάσει, λοιπόν, των ανωτέρω σκέψεων, η ηλεκτρονική τιμολόγηση μπορεί, πράγματι, να συμβάλει στην επίτευξη των στόχων της εν λόγω Οδηγίας. Περαιτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι η χορηγηθείσα έκπτωση αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στη μείωση των διοικητικών εξόδων της συγκεκριμένης επιχείρησης η οποία θα πρέπει να διαθέτει κατάλληλα μέσα ώστε να ενθαρρύνει τους τελικούς καταναλωτές να δέχονται ευκολότερα τις αλλαγές στις συνθήκές τους σε σχέση με την τιμολόγηση, τις οποίες θα προκαλούσε, ενδεχομένως, η υιοθέτηση της ηλεκτρονικής τιμολόγησης. Εάν, λοιπόν, το επίμαχο άρθρο της Οδηγίας ερμηνευόταν κατά τρόπο που απαγορεύει τη χορήγηση μίας έκπτωσης όπως η επίμαχη, θα στερούσε από μία τέτοια επιχείρηση τη δυνατότητα αυτή.

Εν προκειμένω, από τα στοιχεία της υπόθεσης προέκυψε ότι, πριν τη χορήγηση της επίμαχης έκπτωσης, δεν είχε προσαφθεί ποτέ στη συγκεκριμένη εταιρία ότι δεν τηρούσε την υποχρέωση δωρεάν παροχής των λογαριασμών και των στοιχείων της τιμολόγησης στους πελάτες της. Επιπλέον, μετά την καθιέρωση της εν λόγω έκπτωσης, οι πελάτες της που είχαν επιλέξει τρόπο τιμολόγησης διαφορετικό από την ηλεκτρονική τιμολόγηση, εξακολουθούσαν να λαμβάνουν δωρεάν όλους τους λογαριασμούς τους και τα στοιχεία που άπτονται της τιμολόγησης της ηλεκτρικής ενέργειας που καταναλώνουν, καθώς και να καταβάλλουν το ίδιο ποσό για τα τέλη πρόσβασης στο δίκτυο. Επίσης, προέκυψε ότι οι πελάτες καταβάλλουν τέλη πρόσβασης, ανεξαρτήτως της επιθυμίας τους να λαμβάνουν λογαριασμούς μηνιαίως, ανά τετράμηνο ή εξάμηνο.

Συνεκτιμώντας τα ανωτέρω, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 11 παρ. 1 της Οδηγίας 2017/27/ΕΕ για την ενεργειακή απόδοση πρέπει να ερμηνευτεί υπό την έννοια ότι, υπό συνθήκες όπως αυτές της κύριας δίκης, δεν αντιτίθεται σε έκπτωση επί των τελών πρόσβασης στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας χορηγούμενη από επιχείρηση λιανικής πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας μόνον στους τελικούς καταναλωτές που έχουν επιλέξει την ηλεκτρονική τιμολόγηση. Δεδομένου ότι η απάντηση στα δύο πρώτα ερωτήματα ήταν αρνητική, το Δικαστήριο δεν απάντησε στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα.

► Υγροποιημένο αέριο πετρελαίου (LPG)

Η επιβολή ανώτατης τιμής φιάλης LPG και υποχρέωσης κατ' οίκον παράδοσης συνιστά επιτρεπτό περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις αναλογικότητας και αναγκαιότητας του άρθρου 15 παρ. 3 της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ

προδικαστική παραπομπή – ενέργεια – τομέας του υγροποιημένου αερίου πετρελαίου (LPG) – προστασία των καταναλωτών – υποχρέωση γενικού οικονομικού συμφέροντος – ανώτατη τιμή της φιάλης υγραερίου – υποχρέωση κατ' οίκον διανομής – άρθρο 106 ΣΛΕΕ – Οδηγίες 2003/55/ΕΚ, 2009/73/ΕΚ και 2006/123/ΕΚ – ερμηνεία της αποφάσεως της 20ης Απριλίου 2010, *Federutility κ.λπ.* (C-265/08, ECLI:EU:C:2010:205) – αρχή της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-473/17 και C-546/17, *Repsol Butano*, 11.04.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2019:308 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής παραπομπής αφορούν την ερμηνεία της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και την αρχή της αναλογικότητας, όπως αυτές ερμηνεύτηκαν στη νομολογία του Δικαστηρίου, ιδίως, στην απόφαση

της 20ης Απριλίου 2010, *Federutility κ.λπ.* Οι δύο συνεκδικαζόμενες υποθέσεις παρέχουν, για πρώτη φορά, στο Δικαστήριο την ευκαιρία να αποφανθεί για την εφαρμογή της ανωτέρω Οδηγίας και της συναφούς νομολογίας στον τομέα του υγροποιημένου αερίου πετρελαίου (στο εξής: LPG).

Ειδικότερα, οι ισπανικές εταιρίες, *Repsol Butano* και *DISA Gas* που δραστηριοποιούνται στον τομέα του LPG, άσκησαν προσφυγές ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Ισπανίας (*Tribunal Supremo*), με αίτημα την ακύρωση της Απόφασης IET/389/2015 του ισπανικού Δημοσίου, με την οποία επικαιροποιείται το σύστημα καθορισμού ανώτατων τιμών πώλησης του εμφιαλωμένου LPG. Η συγκεκριμένη απόφαση προβλέπει, μεταξύ άλλων, τον καθορισμό ανώτατης τιμής πώλησης, συμπεριλαμβανομένου του κόστους διανομής κατ' οίκον, για φιάλες LPG περιεκτικότητας μεταξύ 8 και 20 χιλιόγραμμων, με απόβαρο μεγαλύτερο των 9 χιλιόγραμμων και την επιβολή στον κύριο επιχειρηματικό φορέα που κατέχει το μεγαλύτερο μερίδιο της αγοράς σε δεδομένη περιοχή, της υποχρέωσης να διανέμει τις εν λόγω φιάλες στις οικείες των καταναλωτών, κατόπιν σχετικού αιτήματος, καθόσον οι όροι πρόσβασης και ο ανταγωνισμός στην εν λόγω αγορά δεν κρίνονται ικανοποιητικοί. Βάσει της ανωτέρω απόφασης, η ισπανική κυβέρνηση υποχρεούται να αναθεωρεί τους όρους εκπλήρωσης της σχετικής υποχρέωσης όταν το απαιτούν η εξέλιξη της αγοράς και η διάρθρωση των επιχειρήσεων και, σε κάθε περίπτωση, ανά πενταετία. Σημειωτέον ότι, κατά την οικεία ισπανική νομοθεσία, η εταιρία *Repsol Butano* έχει ορισθεί ως επιχειρηματικός φορέας που φέρει την υποχρέωση κατ' οίκον διανομής στις περιοχές της Ιβηρικής Χερσονήσου και των Βαλεαρίδων Νήσων και η εταιρία *DISA Gas* για την περιοχή των Κανάριων Νήσων, αντίστοιχα.

Στο πλαίσιο των προσφυγών τους ενώπιον του αρμόδιου εθνικού δικαστηρίου, οι δύο εταιρίες προέβαλλαν ότι το σύστημα καθορισμού ανώτατων τιμών για το εμφιαλωμένο LPG που εισάγεται με την προσβαλλόμενη απόφαση είναι αντίθετο προς την απελευθέρωση του οικείου τομέα και την αρχή της αναλογικότητας. Εισάγει, μάλιστα, δυσμενή διάκριση, δεδομένου ότι επιβάλλεται υποχρεωτική κατ' οίκον διανομή σε έναν μόνο επιχειρηματία σε κάθε εδαφική περιοχή, ενθαρρύνοντας, έτσι, στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Το εθνικό δικαστήριο, εκτιμώντας ότι η συμβατότητα του επίμαχου μέτρου με το δίκαιο της Ένωσης είναι αμφίβολη, υπέβαλε στο ΔΕΕ δύο προδικαστικά ερωτήματα. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει, εάν, δεδομένης της νομολογίας που διαμορφώθηκε στην απόφαση *Federutility κ.λπ.*, συνάδει προς αυτήν ή προς την αρχή της αναλογικότητας το επίμαχο μέτρο, ως μέτρο προστασίας των κοινωνικά ευάλωτων χρηστών, όταν συντρέχει διαζευκτικώς ή σωρευτικώς, κάποια από τις ακόλουθες περιστάσεις: το μέτρο θεσπίζεται γενικά για το σύνολο των καταναλωτών και για αόριστο χρονικό διά-

στημα «ενόσω οι όροι ανταγωνισμού και ανταγωνιστικότητας στην αγορά αυτή δεν κρίνονται ικανοποιητικοί» το μέτρο ισχύει ήδη από 18 και πλέον ετών· το μέτρο μπορεί να συμβάλει στην παγιοποίηση της κατάστασης ισχνού ανταγωνισμού, καθόσον συνιστά εμπόδιο για την είσοδο νέων επιχειρηματικών φορέων. Δευτερευόντως, το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί εάν, δεδομένης της νομολογίας που διαμορφώθηκε με την απόφαση *Federulity* κ.λπ., συνάδει προς αυτήν ή προς την αρχή της αναλογικότητας, μέτρο περί υποχρεωτικής κατ' οίκον διανομής εμφιαλωμένου LPG, ως μέτρο προστασίας των κοινωνικά ευάλωτων χρηστών ή των κατοίκων δυσπρόσιτων περιοχών, όταν συντρέχει, διαζευκτικώς ή σωρευτικώς, κάποια από τις απαριθμούμενες στο προηγούμενο ερώτημα, περιστάσεις.

Το ΔΕΕ εξέτασε από κοινού τα δύο ερωτήματα. Αρχικά, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, στο πλαίσιο της απόφασης *Federulity* κ.λπ., αποφάνθηκε σχετικά με την ερμηνεία, ιδίως, του άρθρου 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ το οποίο διέπει την παρέμβαση των κρατών μελών στον τομέα του φυσικού αερίου, χάριν του γενικού οικονομικού συμφέροντος, διατυπώνοντας, παράλληλα, τα κριτήρια για την εκτίμηση αναλογικότητας μέτρου το οποίο συνίσταται στον καθορισμό τιμής αναφοράς για την προμήθεια φυσικού αερίου στους τελικούς καταναλωτές. Ειδικότερα, με τη συγκεκριμένη απόφαση, κρίθηκε ότι η Οδηγία 2003/55/ΕΚ δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία, χάριν του γενικού οικονομικού συμφέροντος, αποβλέπει στη διατήρηση της τιμής παροχής φυσικού αερίου σε λογικά επίπεδα, μέσω του καθορισμού τιμής αναφοράς, υπό την προϋπόθεση ότι η νομοθεσία αυτή λαμβάνει υπόψη τους σκοπούς ελευθέρωσης και προστασίας του τελικού καταναλωτή, είναι αναγκαία και έχει περιορισμένη χρονική διάρκεια. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο διερεύνησε το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ, η οποία έχει καταργηθεί από τη νεότερη 2009/73/ΕΚ, διαπιστώνοντας, συναφώς, ότι οι εν λόγω Οδηγίες εφαρμόζονται στο φυσικό αέριο, καθώς και στο βιοαέριο και στο αέριο που παράγεται από βιομάζα ή σε άλλα είδη αερίου, στον βαθμό που τα αέρια αυτά είναι τεχνικώς δυνατό να διοχετεύονται στο δίκτυο φυσικού αερίου και να μεταφέρονται μέσω αυτού υπό ασφαλείς συνθήκες. Πλην όμως, το LPG δεν είναι τεχνικώς δυνατό να διοχετευτεί στο δίκτυο φυσικού αερίου και να μεταφερθεί με ασφάλεια μέσω αυτού. Συνεπώς, εθνική νομοθεσία, αφορώσα αποκλειστικά την πώληση LPG, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των ανωτέρω Οδηγιών και, συνακόλουθα, οι ερμηνευτικές κατευθύνσεις του Δικαστηρίου στο πλαίσιο της προαναφερθείσας νομολογίας, αναφορικά, ειδικότερα, με το άρθρο 3 παρ. 2, δεν ασκούν επιρροή όσον αφορά την επίλυση των επίδικων διαφορών.

Ακολούθως, το ΔΕΕ εξέτασε τη συμβατότητα των επίμαχων μέτρων με το ενωσιακό δίκαιο και την αρχή της αναλογικότητας, υπό το πρίσμα της Οδηγίας 2006/123/

ΕΚ σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά, καθώς έκρινε ότι τα μέτρα αυτά συνιστούν περιορισμό στην ελευθερία εγκατάστασης των παρόχων υπηρεσιών και εμπίπτουν, συνεπώς, στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Οδηγίας. Το ΔΕΕ επικαλέστηκε, ειδικότερα, την εφαρμογή του άρθρου 15 παρ. 3 της Οδηγίας. Βάσει της συγκεκριμένης διάταξης, περιορισμός της ελευθερίας εγκατάστασης (όπως αυτός που προκύπτει από τον καθορισμό ανώτατης τιμής του LPG και από την υποχρέωση κατ' οίκον διανομής), μπορεί να δικαιολογείται υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα, δεν θα πρέπει να εισάγει διακρίσεις βάσει της ιθαγένειας, θα πρέπει να δικαιολογείται από επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος και θα πρέπει να είναι κατάλληλος για την υλοποίηση του επιδιωκόμενου στόχου. Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το αναγκαίο όριο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου και δεν είναι δυνατόν να αντικατασταθεί από άλλα, λιγότερο περιοριστικά μέτρα που οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο, αναφερόμενο στην απόφαση *Federulity* κ.λπ. (σκ. 33 και 35) υπογράμμισε ότι ένα εμπόδιο που απορρέει από μέτρο δημόσιας παρέμβασης στις τιμές πώλησης του φυσικού αερίου, πρέπει, για να είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας, να έχει οπωσδήποτε περιορισμένη χρονική διάρκεια, μη υπερβαίνουσα το αναγκαίο όριο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού γενικού συμφέροντος. Οι προϋποθέσεις δε αυτές ισχύουν και στο πλαίσιο εκτίμησης της αναλογικότητας βάσει του άρθρου 15 παρ. 3 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ. Υπό το φώς των ανωτέρω, το ΔΕΕ επισήμανε, συναφώς, ότι η σχετική εκτίμηση περί της συμβατότητας ενός περιορισμού με τις απαιτήσεις αναγκαιότητας και αναλογικότητας που απαιτεί το ανωτέρω άρθρο συναρτάται και με τη διαχρονική εξέλιξη και τις συνθήκες που επικρατούν στην εκάστοτε αγορά. Συνεπώς, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να εξετάζει αν και κατά πόσον οι αρμόδιες εθνικές αρχές υποχρεούνται να επανεξετάζουν, ανά περιοδικά χρονικά διαστήματα, τον αναγκαίο χαρακτήρα και τον τρόπο της κρατικής παρέμβασης, σε συνάρτηση με την εξέλιξη της οικείας αγοράς, ώστε να μην διαιωνίζονται φραγμοί στην επίτευξη της εσωτερικής αγοράς. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της εκτίμησής του για την αναλογικότητα του επίδικου μέτρου, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξετάσει ειδικότερα στοιχεία όπως, για παράδειγμα, η ύπαρξη μηχανισμού περιοδικής αναθεώρησης του επιπέδου των τιμών, της μείωσης των πωλήσεων και της τυχόν αύξησης του κόστους των επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στην αγορά LPG. Τέλος, το ΔΕΕ υπογράμμισε ότι η επιταγή περί αναλογικότητας θα πρέπει, επίσης, να εκτιμάται και σε σχέση με το προσωπικό πεδίο εφαρμογής του εκάστοτε μέτρου, σε σχέση, δηλαδή, με τους ωφελούμενους από αυτό. Εν προκειμένω, το επίδικο μέτρο στοχεύει στους οικιακούς καταναλωτές και όχι στις επιχειρήσεις, γεγονός που αντα-

ποκρίνεται στον σκοπό του μέτρου αυτού που συνίσταται στον ενεργειακό εφοδιασμό, σε λογικές τιμές, των ευάλωτων καταναλωτών. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξετάσει κατά πόσον είναι δυνατή και σκόπιμη η λήψη μέτρων που εστιάζουν, ιδίως, στους οικιακούς καταναλωτές.

Συμπερασματικά, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η κατά το άρθρο 15 παρ. 3 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ προϋπόθεση αναλογικότητας πρέπει να ερμηνευτεί υπό την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε μέτρα τα οποία καθορίζουν την ανώτατη τιμή της φιάλης εμφιαλωμένου υγροποιημένου αερίου πετρελαίου και επιβάλλουν σε ορισμένους επιχειρηματίες υποχρέωση κατ' οίκον διανομής του αερίου αυτού, υπό την προϋπόθεση ότι τα εν λόγω μέτρα διατηρούνται μόνο για περιορισμένο χρόνο και δεν υπερβαίνουν το όριο που είναι απαραίτητο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος.

► Αποχαρακτηρισμός αποβλήτων

Ελλείπει κριτηρίων αποχαρακτηρισμού για συγκεκριμένο είδος αποβλήτων σε ενωσιακό επίπεδο, τα κριτήρια αυτά μπορούν να ορίζονται με εθνική ρύθμιση γενικής ισχύος

προδικαστική παραπομπή – περιβάλλον – απόβλητα – Οδηγία 2008/98/ΕΚ – επαναχρησιμοποίηση και ανάκτηση των αποβλήτων – ειδικά κριτήρια για τον αποχαρακτηρισμό αποβλήτων λυματολάσπης κατόπιν επεξεργασίας ανακτήσεως – έλλειψη κριτηρίων σε ευρωπαϊκό ή εθνικό επίπεδο

ΔΕΕ C-60/18, Tallina Vesī, 28.03.2019, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Α. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2019:264 – Προδικαστική παραπομπή

Αντικείμενο ερμηνείας στο πλαίσιο της συγκεκριμένης προδικαστικής παραπομπής αποτέλεσε το άρθρο 6 παρ. 4 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ για τα απόβλητα. Η συγκεκριμένη διάταξη προβλέπει τους ειδικότερους όρους και τα κριτήρια που πρέπει να πληρούνται για τον αποχαρακτηρισμό των αποβλήτων ως τέτοιων. Το ειδικότερο νομικό ζήτημα που απασχόλησε, εν προκειμένω, το Δικαστήριο είναι αν μπορεί ο κάτοχος αποβλήτων να απαιτήσει από τις αρμόδιες αρχές να αποφασίσουν, κατά περίπτωση και ανεξάρτητα από το αν υφίστανται πρότυπα προϊόντος, εάν το απόβλητο έχει παύσει, πλέον, να αποτελεί απόβλητο.

Η διαφορά της κύριας δίκης ανέκυψε ενώπιον του διοικητικού εφετείου του Τάλιν, κατόπιν άσκησης έφεσης από την εσθονική εταιρία Tallina Vesī κατά της απόφασης του διοικητικού πρωτοδικείου του Τάλιν, με την οποία απορρίφθηκαν οι δύο προσφυγές της εταιρίας που ασκήθηκαν κατά δύο αποφάσεων της υπηρεσίας περιβάλλοντος. Ειδικότερα, η εκκαλούσα εταιρία δραστηριοποιείται στον

τομέα της αποχέτευσης αστικών λυμάτων του Τάλιν και της επεξεργασίας ενεργοποιημένης ιλύος. Στο πλαίσιο αυτό, εφαρμόζει μία ειδική διαδικασία καθαρισμού λυμάτων από την οποία προκύπτει λυματολάσπη, η οποία ακολούθως υφίσταται και περαιτέρω επεξεργασία. Η εταιρία επιθυμεί να διαθέσει το τελικό προϊόν της διαδικασίας αυτής στο εμπόριο, ως λίπασμα για χώρους πρασίνου. Εκτιμώντας ότι η διαδικασία που εφαρμόζει αντιστοιχεί σε βιολογική ανακύκλωση (κωδικός εργασίας R30), ζήτησε από την υπηρεσία περιβάλλοντος να λάβει σχετική άδεια επεξεργασίας αποβλήτων. Βάσει του εσθονικού δικαίου που ενσωμάτωσε την Οδηγία 2008/98/ΕΚ, ο αποχαρακτηρισμός αποβλήτων είναι δυνατός μόνο βάσει πράξης της Ένωσης ή κανονιστικής πράξης του Υπουργού Περιβάλλοντος, ορίζουσας τα σχετικά κριτήρια. Ειδικότερα, προϋπόθεση για τον αποχαρακτηρισμό ενός αποβλήτου, όπως η λυματολάσπη που έχει υποστεί επεξεργασία, είναι να έχουν, προηγουμένως, καθοριστεί με κανονιστική απόφαση και για το συγκεκριμένο είδος αποβλήτων, τα κριτήρια βάσει των οποίων η υπηρεσία περιβάλλοντος μπορεί να εκτιμήσει αν η λυματολάσπη έχει παύσει να αποτελεί απόβλητο κατόπιν της επεξεργασίας που υπέστη και κατέστη προϊόν. Κατά την ημερομηνία, ωστόσο, έκδοσης των προσβαλλόμενων, πρωτοδίκως, αποφάσεων ούτε το ενωσιακό δίκαιο ούτε και το εσθονικό δίκαιο προέβλεπαν τέτοια κριτήρια. Ως εκ τούτου, η υπηρεσία περιβάλλοντος δεν χορήγησε στην Tallina Vesī τον αιτούμενο κωδικό R30, με το αιτιολογικό ότι δεν πληρούταν η ανωτέρω προϋπόθεση. Το ίδιο δέχθηκε και το πρωτοβάθμιο δικαστήριο το οποίο απέρριψε τις προσφυγές της εταιρίας λόγω έλλειψης των τεχνικών απαιτήσεων, νομοθεσίας και προτύπων προϊόντων. Στο πλαίσιο εκδίκασης της ασκηθείσας έφεσης επί της πρωτόδικης απόφασης, το εθνικό δικαστήριο υπέβαλλε στο ΔΕΕ τα ακόλουθα ερωτήματα.

Πρώτον, το ΔΕΕ ερωτήθηκε εάν συνάδει προς το άρθρο 6 παρ. 4 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ εθνικός κανόνας δικαίου που ορίζει ότι, όταν σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου δεν προβλέπονται κριτήρια για τον αποχαρακτηρισμό συγκεκριμένου είδους αποβλήτων, ο αποχαρακτηρισμός τους εξαρτάται από την ύπαρξη, για το συγκεκριμένο είδος αποβλήτων, κριτηρίων που ορίζονται με εθνικό κανόνα δικαίου γενικής ισχύος. Δεύτερον, όταν δεν προβλέπονται στο ενωσιακό δίκαιο κριτήρια για τον αποχαρακτηρισμό συγκεκριμένου είδους αποβλήτων, το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει εάν, σε μία τέτοια περίπτωση, μπορεί ο κάτοχος αποβλήτων να ζητήσει από την αρμόδια αρχή ή από εθνικό δικαστήριο την έκδοση απόφασης αποχαρακτηρισμού αποβλήτων, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου.

Ερμηνεύοντας τις διατάξεις του άρθρου 6 της Οδηγίας για τα απόβλητα, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι ο ενωσιακός νομοθέτης έχει προβλέψει ότι τα κράτη μέλη δύναται να λαμβάνουν μέτρα σχετικά με τον αποχαρακτηρισμό μιας ουσίας ή ενός αντικειμένου ως αποβλήτου, χωρίς εντούτοις να

διευκρινίζει τη φύση των μέτρων αυτών. Η διαπίστωση αυτή εκκινεί από το άρθρο 6 παρ. 1 της ως άνω Οδηγίας που προβλέπει τους όρους που πρέπει να συντρέχουν και τα ειδικά κριτήρια αποχαρκτηρισμού των αποβλήτων όταν έχουν υποστεί εργασία ανάκτησης ή ανακύκλωσης, σε συνδυασμό με την παρ. 4 του ιδίου άρθρου, βάσει της οποίας τα κράτη μέλη μπορούν να αποφασίζουν, κατά περίπτωση, αν ορισμένα απόβλητα έχουν παύσει να αποτελούν απόβλητα. Οφείλουν δε παράλληλα, όταν επιβάλλεται από την Οδηγία 98/34/ΕΚ (όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία 98/48/ΕΚ), να κοινοποιούν στην Επιτροπή τα τεχνικά πρότυπα και τους τεχνικούς κανόνες που έχουν θεσπίσει συναφώς. Σε κάθε περίπτωση, το ΔΕΕ υπογραμμίζει ότι, όταν τα κράτη μέλη λαμβάνουν μέτρα αποχαρκτηρισμού βάσει του άρθρου 6 παρ. 4 της Οδηγίας για τα απόβλητα, θα πρέπει να συνεκτιμούν, ιδίως, τις ενδεχόμενες επιπτώσεις της συγκεκριμένης ουσίας ή του συγκεκριμένου αντικειμένου στο περιβάλλον και στην ανθρώπινη υγεία. Σημειωτέον ότι δεν έχουν εκδοθεί σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου κανόνες για λυματολάσπη, όπως στην υπόθεση της κυρίας δίκης η οποία έχει υποστεί επεξεργασία ανάκτησης.

Ομοίως, από το γράμμα της διάταξης της παρ. 4 του άρθρου 6 της εν λόγω Οδηγίας, προκύπτει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν τη δυνατότητα λήψης απόφασης σε ατομικές περιπτώσεις, ιδίως βάσει αιτήσεων υποβληθέντων από τους κατόχους αποβλήτων. Συνεπώς, βάσει του προηγούμενου άρθρου, ελλείψει κριτηρίων σε ενωσιακό επίπεδο, εθνική ρύθμιση δύναται να ορίζει ότι ο αποχαρκτηρισμός αποβλήτων εξαρτάται από την ύπαρξη κριτηρίων που ορίζονται με εθνικό κανόνα δικαίου για το συγκεκριμένο είδος αποβλήτων. Από τον προαιρετικό χαρακτήρα της ανωτέρω διάταξης, συνάγεται, επίσης, ότι το κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει ότι ορισμένα απόβλητα δεν μπορούν να αποχαρκτηρισθούν και μπορεί να μην θεσπίσει κανονιστικές ρυθμίσεις για τον αποχαρκτηρισμό αποβλήτων. Βέβαια, όπως επισήμανε και η Γεν. Εισαγγελέας, σε μία τέτοια περίπτωση, το κράτος μέλος θα πρέπει να διασφαλίσει ότι μία τέτοια αποχή δεν παρεμποδίζει την επίτευξη των στόχων της Οδηγίας για τα απόβλητα, όπως η ενθάρρυνση για ιεράρχηση των αποβλήτων. Στο πλαίσιο αυτό, εναπόκειται στα κράτη μέλη να λαμβάνουν υπόψη όλα τα σχετικά στοιχεία και τις πλέον πρόσφατες επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις για την προσαρμογή των ειδικών κριτηρίων που θα παρέχουν στις εθνικές αρχές και στα εθνικά δικαστήρια τη δυνατότητα αποχαρκτηρισμού αποβλήτων τα οποία έχουν υποστεί εργασίες ανάκτησης, μέσω των οποίων μπορούν να καταστούν επαναχρησιμοποιήσιμα, χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο η ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, προέκυψε ότι η ανάκτηση λυματολάσπης ενέχει ορισμένους κινδύνους για το περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία, οι οποίοι συνδέονται με την ύπαρξη επικίνδυνων ουσιών. Ωστόσο, βάσει του

περιθωρίου εκτίμησης που, βάσει των ανωτέρω, διαθέτει ένα κράτος μέλος, μπορεί να μην διαπιστώσει αναφορικά με τέτοιου είδους ουσίες ότι ένα προϊόν ή μία ουσία έχει παύσει να αποτελεί απόβλητο ή να μην ορίσει κανένα πρότυπο του οποίου η τήρηση θα είχε ως αποτέλεσμα ότι το συγκεκριμένο προϊόν ή η ουσία παύει να αποτελεί απόβλητο.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω ερμηνευτικών διαπιστώσεων και αναφορικά με την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 4 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, το ΔΕΕ αποφάνθηκε, συναφώς, ότι το εν λόγω άρθρο έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, βάσει της οποίας, ελλείψει κριτηρίου σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου για τον αποχαρκτηρισμό αποβλήτων που αφορούν το συγκεκριμένο είδος αποβλήτων, ο αποχαρκτηρισμός αυτός εξαρτάται από την ύπαρξη κριτηρίων που ορίζονται σε εθνικό κανόνα γενικής ισχύος για το συγκεκριμένο είδος αποβλήτων. Επιπρόσθετα, επί του δεύτερου ερωτήματος, το Δικαστήριο έκρινε ότι το ανωτέρω άρθρο δεν παρέχει σε κάτοχο αποβλήτων τη δυνατότητα, υπό περιστάσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, να ζητήσει από την αρμόδια εθνική αρχή ή από εθνικό δικαστήριο την έκδοση απόφασης αποχαρκτηρισμού των αποβλήτων.

ΙΧ. ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Δημήτριος-Παναγιώτης Α. Τζάκας

► Καταχρηστικές ρήτρες δανειακών συμβάσεων σε ξένο νόμισμα

Η Οδηγία 93/13/ΕΟΚ δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθετική ρύθμιση που εμποδίζει το επιληφθέν δικαστήριο να δεχθεί αίτημα για την ακύρωση σύμβασης δανείου λόγω του καταχρηστικού χαρακτήρα ρήτρας σχετικής με τη διαφορά συναλλαγματικής ισοτιμίας, υπό την προϋπόθεση όμως ότι παραμένει δυνατή η επαναφορά του καταναλωτή στη νομική και πραγματική κατάσταση στην οποία θα τελούσε ελλείψει της υπό εξέταση καταχρηστικής ρήτρας. Ομοίως, η ακύρωση της δανειακής σύμβασης με ρήτρα διαφοράς συναλλαγματικής ισοτιμίας τελεί υπό τον όρο ότι δεν είναι δυνατόν να εξακολουθήσει να ισχύει χωρίς την εν λόγω ρήτρα

Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – προστασία καταναλωτών – σύμβαση δανείου σε αλλοδαπό νόμισμα – ρήτρα περί διαφοράς της συναλλαγματικής ισοτιμίας – νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις αναγκαστικού δικαίου – σαφής και κατανοητή διατύπωση ρήτρας – ακύρωση δανειακής σύμβασης – εθνικό δικαστικό σύστημα – ενότητα της δικαιοδοτικής κρίσεως

ΔΕΕ C-118/17, Dunai, 14.03.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2019:207 – Προδικαστική παραπομπή

Η προκείμενη διαφορά αφορά την καταχρηστικότητα ρητρών σχετικών με τη συναλλαγματική ισοτιμία σε δάνεια που χορηγήθηκαν σε αλλοδαπό νόμισμα σε φυσικά πρόσωπα, κατοίκους Ουγγαρίας. Η συγκεκριμένη θεματική απασχόλησε πολύ πρόσφατα την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου στην Απόφαση αρ. 4/2019, κρίνοντας υπέρ του διαφανούς χαρακτήρα των συγκεκριμένων συμβατικών ρητρών. Εν προκειμένω, το επίδικο δάνειο συνομολογήθηκε σε ελβετικό φράγκο (CHF) και ακολούθως εκταμιεύθηκε και συμφωνήθηκε να αποπληρώνεται στο ημεδαπό νόμισμα, ήτοι φιορίνια (HUF). Οι εξοφλητικές δόσεις έπρεπε κατά τα συμφωνηθέντα να καταβάλλονται σε φιορίνια, πλην όμως η εφαρμοστέα συναλλαγματική ισοτιμία θα καθοριζόταν με βάση την τιμή πώλησης που εφάρμοζε η τράπεζα. Αξιοσημείωτο είναι, μάλιστα, ότι η ένδικη σύμβαση συνήφθη με συμβολαιογραφική πράξη, με αποτέλεσμα να μπορεί να καταστεί εκτελεστή με μόνη την υπερμερία της οφειλέτριας, χωρίς να χρειάζεται οποιαδήποτε ένδικη διαδικασία ενώπιον ουγγρικού δικαστηρίου. Αξιολογώντας την εν λόγω δυνατότητα, η πιστώτρια τράπεζα προέβη σε αναγκαστική εκτέλεση, όταν η δανειολήπτρια κατέστη υπερήμερη. Προς τούτο, η τελευταία άσκησε ανακοπή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ισχυριζόμενη ότι η ένδικη δανειακή σύμβαση ήταν άκυρη, διότι δεν διευκρίνιζε τη συναλλαγματική διαφορά μεταξύ της συναλλαγματικής ισοτιμίας που ίσχυε κατά τον χρόνο εκταμίευσης του κεφαλαίου και της συναλλαγματικής ισοτιμίας που ίσχυε κατά τον χρόνο εξόφλησης του δανείου.

Το επιληφθέν ουγγρικό δικαστήριο αναλύει το *ad hoc* νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τις εν θέματι δανειακές συμβάσεις και διαπιστώνει ότι τούτο το εμποδίζει να διαπιστώσει την ακυρότητα αυτών, με αποτέλεσμα η σύμβαση δανείου να εξακολουθεί να είναι έγκυρη και, κατ'επέκταση, ο καταναλωτής να υποχρεούται να φέρει την οικονομική επιβάρυνση που απορρέει από τον συναλλαγματικό κίνδυνο. Δεδομένου ότι εκείνο που επεδίωκε η δανειολήπτρια με την άσκηση ανακοπής ήταν ακριβώς η απαλλαγή της από την εν λόγω επιβάρυνση, θα ήταν αντίθετο προς τα συμφέροντά της να αναγνωρίσει το αιτούν δικαστήριο ότι η ένδικη σύμβαση λογίζεται ως έγκυρη. Ενόψει τούτων, τέθηκε σειρά προδικαστικών ερωτημάτων προς το ΔΕΕ σχετικά με τη συμβατότητα των οικείων εθνικών ρυθμίσεων προς την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ, καθώς και αναφορικά με τις υποχρεώσεις των δικαστηρίων χαμηλότερων βαθμών δικαιοδοσίας στο συγκεκριμένο πλαίσιο αποτελεσματικής προστασίας των συμφερόντων των καταναλωτών και δη υπό το πρίσμα της δέσμευσης από γενικού και αφηρημένου χαρακτήρα αποφάσεις που εκδίδονται από ανώτατα δικαστήρια.

Ως προς την πρώτη θεματική, το ΔΕΕ διακρίνει ανάμεσα σε δύο ζητήματα: αφενός, την καταχρηστικότητα ρήτρας συναλλαγματικού κινδύνου και αφετέρου, την έννομη συνέπεια της ακύρωσης της δανειακής σύμβασης. Συναφώς παρατηρείται ότι το ειδικό νομοθετικό πλαίσιο που θεσπίστηκε για τις εν λόγω δανειακές συμβάσεις χαρακτηρίζει, μεταξύ άλλων, καταχρηστικές και άκυρες ρήτρες σχετικές με τη διαφορά συναλλαγματικής ισοτιμίας, αντικαθιστά τούτες και δη αναδρομικώς με ρήτρες που εφαρμόζουν την επίσημη συναλλαγματική ισοτιμία, όπως καθορίζεται από την Εθνική Τράπεζα της Ουγγαρίας για το σχετικό νόμισμα, και μετατρέπουν με ισχύ για το μέλλον το ανεξόφλητο υπόλοιπο του δανείου σε δάνειο εκπεφρασμένο στο εθνικό νόμισμα. Με τον τρόπο αυτό, οι εν λόγω ρήτρες έχουν καταστεί δυνάμει των οικείων νομοθετικών ρυθμίσεων σε αναπόσπαστο τμήμα των επιμέρους δανειακών συμβάσεων, αφού απηχούν αναγκαστικού δικαίου νομοθετικές διατάξεις, με αποτέλεσμα να μην εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ. Κατά το ΔΕΕ κρίσιμο, ωστόσο, δεν είναι το κύρος των εν λόγω ρητρών καθ'εαυτών, αλλά οι επιπτώσεις τους επί των εγγυήσεων προστασίας του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ. Συνεπώς, η δανειακή σύμβαση δύναται να παραμένει δεσμευτική για τους συμβαλλομένους, μόνο εάν μπορεί να εξακολουθήσει να ισχύει και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες. Ως εκ τούτου, η εν λόγω διάταξη δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθετική ρύθμιση που εμποδίζει το επιληφθέν δικαστήριο να δεχθεί αίτημα για την ακύρωση σύμβασης δανείου λόγω του καταχρηστικού χαρακτήρα ρήτρας σχετικής με τη διαφορά συναλλαγματικής ισοτιμίας, όπως στην ένδικη διαφορά. Τούτο, όμως, τελεί υπό την προϋπόθεση ότι η διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα καθιστά δυνατή την επαναφορά του καταναλωτή στη νομική και πραγματική κατάσταση στην οποία θα τελούσε ελλείψει της επίμαχης καταχρηστικής ρήτρας.

Πέραν τούτου, παρατηρείται ότι κατά πάγια πλέον νομολογία συμβατικές ρήτρες που αφορούν τον συναλλαγματικό κίνδυνο, καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης δανείου, με αποτέλεσμα να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ και να εξαιρούνται από τον έλεγχο της καταχρηστικότητας, εφόσον το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο κρίνει, κατόπιν περιπτώσιολογικής εξέτασης, ότι έχουν διατυπωθεί από τον επαγγελματία κατά τρόπο σαφή και κατανοητό. Εφόσον τούτο δεν συμβαίνει, θα πρέπει να ερευνάνται ο καταχρηστικός χαρακτήρας της ρήτρας και δη εάν δημιουργεί, παρά την απαίτηση της καλής πίστης, σημαντική ανισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων μερών εις βάρος του εμπλεκόμενου καταναλωτή. Σε κάθε περίπτωση, υπογραμμίζεται ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ αποσκοπεί στην αποκατάσταση της ισορροπίας μεταξύ των συμβαλλομένων μερών και όχι στην ακύρωση όλων των συμβάσεων που περιέχουν καταχρηστικές ρήτρες. Συνεπώς, η οικεία

σύμβαση πρέπει να εξακολουθήσει να ισχύει, καταρχήν, χωρίς καμία άλλη τροποποίηση πέραν εκείνης που προκύπτει από την κατάργηση των καταχρηστικών ρητρών, κατά το μέτρο όπου, βάσει των κανόνων του εσωτερικού δικαίου, η διατήρησή της σε ισχύ είναι νομικώς εφικτή. Ενόψει τούτων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ αντιτίθεται σε εθνική νομοθετική ρύθμιση που, υπό περιστάσεις όπως αυτές της ένδικης διαφοράς, εμποδίζει το επιληφθέν δικαστήριο να δεχθεί αίτημα για την ακύρωση δανειακής σύμβασης λόγω του καταχρηστικού χαρακτήρα ρήτρας συναλλαγματικού κινδύνου, στην περίπτωση που διαπιστωθεί ότι η ρήτρα αυτή είναι καταχρηστική, καθώς επίσης ότι η σύμβαση δεν είναι δυνατόν να εξακολουθήσει να ισχύει χωρίς την εν λόγω ρήτρα.

Ως προς την έτερη θεματική, ήτοι τη δέσμευση των δικαστηρίων χαμηλότερων βαθμών δικαιοδοσίας από αποφάσεις των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων, το ΔΕΕ υπογραμμίζει ότι τα ουγγρικά δικαστήρια δεσμεύονται ως προς το θέμα της νομιμότητας ρητρών δανειακών συμβάσεων σε αλλοδαπό νόμισμα πλαίσιο κυρίως από το *ad hoc* νομοθετικό πλαίσιο που τις διέπει. Ως εκ τούτου, η κρίσιμη προβληματική συνίσταται στο ερώτημα εάν η Οδηγία 93/13/ΕΟΚ, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, αντιτίθεται στη δυνατότητα ανωτάτου δικαστηρίου κράτους μέλους να εκδίδει, προς εξασφάλιση της ενιαίας ερμηνείας των κανόνων δικαίου, δεσμευτικές αποφάσεις με αντικείμενο τους λεπτομερείς κανόνες για τη θέση σε εφαρμογή της Οδηγίας αυτής. Προς τούτο, διαπιστώνεται ότι δεν μπορεί να αποκλείεται η δυνατότητα των ανωτάτων δικαστηρίων κράτους μέλους, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς τους προς εναρμόνιση της ερμηνείας των κανόνων δικαίου και για λόγους ασφάλειας δικαίου, να διαπλάθουν – τηρώντας την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – ορισμένα κριτήρια με γνώμονα τα οποία τα δικαστήρια χαμηλότερων βαθμών δικαιοδοσίας θα πρέπει να

εξετάζουν τον καταχρηστικό χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών. Ωστόσο, το ΔΕΕ θέτει την προϋπόθεση οι αποφάσεις αυτές να μην εμποδίζουν το αρμόδιο δικαστήριο να εξασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων της ως άνω Οδηγίας και να παρέχει στον καταναλωτή τη δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος για την προστασία των δικαιωμάτων του, καθώς επίσης να μην εμποδίζουν τα δικαστήρια χαμηλότερου βαθμού δικαιοδοσίας από την υποβολή αίτησης προδικαστικής απόφασης.

► Εξωσυμβατική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας αναφορικά με την αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους

Είναι σύννομες και δεν στοιχειοθετούν εξωσυμβατική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας οι περιουσιακές απώλειες που επήλθαν από την αναδιάρθρωση του ελληνικού δημοσίου χρέους διά του Ν. 4050/2012

*Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Κανονισμός 3604/1993 – Κανονισμός 407/2010 – Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα – οικονομική και νομισματική πολιτική – άσκηση προληπτικής εποπτείας – κίνδυνος αφερεγγυότητας – άσκηση διακριτικής ευχέρειας των εποπτικών αρχών – αρχή *acta sunt servanda* – δικαίωμα ιδιοκτησίας – αναδιάρθρωση ελληνικού χρέους – προστατευτική ενέργεια κανόνων δικαίου*

ΓεΔΕΕ T-107/17, Steinhoff κ.λπ./ΕΚΤ, 23.05.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: S. Frimodt Nielsen, Εισηγητής: V. Kreuschitz, ECLI:EU:T:2019:353 – Αγωγή αποζημίωσης

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Κρίκα, σ. 246

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Επίλυση επενδυτικών διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών

Ο σχεδιαζόμενος μηχανισμός επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών που προβλέπεται στη Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία ΕΕ-Καναδά συνάδει με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης

Γνωμοδότηση δυνάμει του άρθρου 218 παρ. 11 ΣΛΕΕ – Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία μεταξύ του Καναδά, αφενός, και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της, αφετέρου (ΣΟΕΣ) – επίλυση διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών (ISDS) – σύσταση δικαστηρίου και εφετείου – συμβατότητα με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης – απαίτηση σεβασμού της αυτονομίας της έννομης τάξης της Ένωσης – επίπεδο προστασίας των δημοσίων συμφερόντων καθοριζόμενο, σύμφωνα με το συνταγματικό πλαίσιο της Ένωσης, από τα θεσμικά όργανά της – ίση μεταχείριση μεταξύ των Καναδών επενδυτών και των επενδυτών της Ένωσης – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 20 – πρόσβαση στα εν λόγω δικαστήρια και ανεξαρτησία τους – άρθρο 47 του Χάρτη – οικονομική δυνατότητα πρόσβασης – δέσμευση για τη διασφάλιση της πρόσβασης αυτής στα φυσικά πρόσωπα και στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις – ρόλος της μεικτής επιτροπής ΣΟΕΣ – δεσμευτικές ερμηνείες της ΣΟΕΣ εκ μέρους της επιτροπής αυτής

ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία ΕΕ - Καναδά, 30.04.2019, Ολομέλεια, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2019:341 – Αίτηση γνωμοδότησης

Στις 30 Οκτωβρίου 2016, ο Καναδάς, αφενός, και η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη μέλη της, αφετέρου, υπέγραψαν στις Βρυξέλλες τη Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία (στο εξής, ΣΟΕΣ), ευρέως γνωστή υπό το ακρωνύμιο CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement), έπειτα από εννέα γύρους σκληρών διαπραγματεύσεων. Η ΣΟΕΣ δεν έχει ακόμη συναφθεί κατά την έννοια του άρθρου 218 παρ. 6 ΣΛΕΕ, ωστόσο ορισμένα μέρη της που εμπίπτουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης εφαρμόζονται σε προσωρινή βάση από την 21η Σεπτεμβρίου 2017, εν αναμονή της ολοκλήρωσης των αναγκαίων διαδικασιών για τη σύναψή της. Στόχος της συμφωνίας είναι να υλοποιήσει την κοινή εμπορική πολιτική της Ένωσης προς τον Καναδά και, ιδίως, να δημιουργήσει μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών.

Στις 29 Απριλίου 2016, η βελγική περιοχή της Βαλλονίας αρνήθηκε να εξουσιοδοτήσει την ομοσπονδιακή κυβέρνηση του Βελγίου για την επικύρωση της ΣΟΕΣ, εκφράζοντας ανησυχίες ως προς τον σχεδιαζόμενο μηχανισμό επίλυσης των επενδυτικών διαφορών και το επίπεδο

προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας που ευαγγελίζεται η συμφωνία. Παρά τις προσπάθειες της Επιτροπής να εξευρεθεί συμβιβαστική λύση, στις 12 Οκτωβρίου 2016 το περιφερειακό κοινοβούλιο της Βαλλονίας δήλωσε εκ νέου ότι εμμένει στην αρνητική στάση του. Κατόπιν σχολαστικής διαπραγμάτευσης και αναθεώρησης του τελικού κειμένου της ΣΟΕΣ, το κοινοβούλιο της Βαλλονίας υπερψήφισε τελικά τη μερική και προσωρινή εφαρμογή της συμφωνίας, από την οποία ρητά εξαιρείται το τμήμα που αφορά στο σύστημα επίλυσης των διαφορών. Σε συνέχεια τούτων, στις 7 Σεπτεμβρίου 2017, το Βασίλειο του Βελγίου υπέβαλε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ΔΕΕ ή Δικαστήριο) αίτηση γνωμοδότησης, δυνάμει του άρθρου 218 παρ. 11 ΣΛΕΕ, στην οποία διατυπώνει αμφιβολίες σχετικά με τη συμβατότητα του τμήματος ΣΤ του κεφαλαίου 8 της ΣΟΕΣ με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης. Αντικείμενο του επίμαχου κεφαλαίου είναι η καθιέρωση μηχανισμού επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών, γνωστού υπό το ακρωνύμιο ISDS System (Investor State Dispute Settlement System). Στο πλαίσιο της σχεδιαζόμενης θέσπισης του μηχανισμού επίλυσης διαφορών, προβλέπεται η σύσταση δικαστηρίου και εφετείου και, μακροπρόθεσμα, η παύση της λειτουργίας των εν λόγω δικαστηρίων και η αντικατάστασή τους από μόνιμο πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο και σχετικό δευτεροβάθμιο μηχανισμό. Πιο συγκεκριμένα, το μοντέλο που καθιερώνεται στο τμήμα ΣΤ του κεφαλαίου 8 της ΣΟΕΣ αποτελεί το πρώτο στάδιο της μεταρρύθμισης του καθεστώτος επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών, όπως αυτό σχεδιάστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2015. Σε απώτερο χρόνο, σκοπείται η μετάβαση από την τρέχουσα *ad hoc* διαιτησία προς ένα «δικαστικό σύστημα για τις επενδύσεις» (ΔΣΕ), γνωστό ως ICS (Investment Court System), με στόχο τη βελτίωση των κανόνων που ισχύουν στην κλασική επενδυτική διαιτησία και την αποκατάσταση τυχόν ελλείψεων και αδυναμιών. Με την καθιέρωση αυτού του πρωτότυπου μηχανισμού στο πλαίσιο της ΣΟΕΣ, η Ένωση πρωτοστατεί στη μετεξέλιξη του παραδοσιακού συστήματος επενδυτικής διαιτησίας και στη σταδιακή υποκατάστασή του από ένα μόνιμο δικαστικό σύστημα που θα λειτουργεί εντός θεσμοποιημένου διαδικαστικού πλαισίου.

Στην υπό κρίση αίτηση γνωμοδότησης, το Βασίλειο του Βελγίου διατυπώνει αμφιβολίες σχετικά με τη συμβατότητα του μεταρρυθμισμένου μηχανισμού επίλυσης επενδυτικών διαφορών του τμήματος ΣΤ του κεφαλαίου 8 της ΣΟΕΣ, ο οποίος αποτελεί απλώς και μόνο το πρώτο βήμα προς τη διαμόρφωση ενός «δικαστικοποιημένου» μοντέλου για τις επενδύσεις, με τις ιδρυτικές Συνθήκες, τον Χάρτη και τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης. Επί της ουσίας, το Βασίλειο του Βελγίου εκφράζει ανησυ-

χίες ως προς τις συνέπειες που επάγεται αυτό το τμήμα της συμφωνίας για την αυτονομία της έννομης τάξης της Ένωσης και την αποκλειστική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου ως προς την οριστική ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου. Παράλληλα, το εν λόγω κράτος μέλος διατυπώνει έντονους προβληματισμούς σχετικά με τον αντίκτυπο του επίμαχου μηχανισμού της ΣΟΕΣ στη γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης και την επιταγή αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, καθώς επίσης και στο δικαίωμα πρόσβασης σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο.

Παρατηρήσεις

Μαρία Σαπαρδάνη*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Οι διεθνείς επενδύσεις αποτελούν αναπόσπαστο χαρακτηριστικό γνώρισμα της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και της ραγδαίας διεθνοποίησης των οικονομικών συναλλαγών, αν όχι το αποτελεσματικότερο μέσο ενίσχυσης των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των κρατών της διεθνούς κοινότητας. Η προστασία των ξένων επενδυτών και της περιουσίας τους από αυθαίρετες ενέργειες του κράτους υποδοχής της επένδυσης αποτελούσε ανέκαθεν καθήκον του διεθνούς δικαίου. Παραδοσιακά, ένα ικανοποιητικό επίπεδο εγγυήσεων εξασφαλιζόταν μέσω του μηχανισμού της διπλωματικής προστασίας¹, με την αντίληψη ότι «κάθε παράνομη ενέργεια ή παράλειψη σε βάρος ξένων επενδυτών και επενδύσεων προερχόμενη από έτερο κράτος συνιστά άμεση προσβολή του κράτους προέλευσής τους»². Υπό αυτό το πρίσμα, ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου αναγνωριζόταν μόνο το κράτος προέλευσης, το οποίο απέλαυε της πλήρους διακριτικής ευχέρειας να «ιδιοποιηθεί» τις αξιώσεις του επενδυτή κατά του κράτους υποδοχής³. Αφ' ης στιγμής το κράτος προέλευσης αποφάσιζε τη διακρατική επίλυση της δια-

φοράς μέσω της διπλωματικής οδού, ο ενδιαφερόμενος επενδυτής απεκδυόταν των δικαιωμάτων του και, μάλιστα, δεν είχε καν τη δυνατότητα να παρίσταται κατά την εκδίκαση ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου⁴. Ωστόσο, η προηγούμενη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την προσφυγή σε διακρατική επίλυση της επενδυτικής διαφοράς, καθιστούσε δυσχερή την εκκίνηση της διαδικασίας και εξαιρετικά βραδυκίνητη την εξέλιξή της, ενώ η ανάμειξη κυρίαρχων κρατών προσέδιδε πολιτική χροιά στον εν λόγω μηχανισμό και συχνά εξαρτούσε την αποκατάσταση της βλάβης του ξένου επενδυτή από επιδιώξεις διατήρησης πολιτικών ή διπλωματικών ισορροπιών⁵. Από τα μέσα του 20ού αιώνα, ο θεσμός της διπλωματικής προστασίας άρχισε σταδιακά να υποκαθίσταται από την επενδυτική διαιτησία, η οποία επέτρεψε στους αλλοδαπούς επενδυτές να «χειραφετηθούν» από το κράτος της ιθαγένειάς τους και να στρέφονται απευθείας κατά του κράτους υποδοχής της επένδυσης ενώπιον ανεξάρτητων διαιτητικών δικαστηρίων. Η συναίνεση ενός κράτους στη δικαιοδοσία διεθνών διαιτητικών οργάνων παρέχεται συνήθως μέσω μιας διμερούς (ή πολυμερούς) επενδυτικής ή εμπορικής συμφωνίας, η οποία περιλαμβάνει, εκτός των άλλων, ρήτρες διαιτησίας στον τομέα των επενδύσεων⁶. Οι διακρατικές αυτές συμφωνίες αποτελούν αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ κυρίαρχων κρατών: αφενός, του κράτους προέλευσης του ξένου επενδυτή, το οποίο επιδιώκει να εξασφαλίσει ένα υψηλό επίπεδο προστασίας στους υπηκόους του όταν επενδύουν στην αλλοδαπή και, αφετέρου, του κράτους υποδοχής, το οποίο σκοπεί να προσελκύσει στο έδαφός του ξένες επενδύσεις⁷.

Η επενδυτική διαιτησία, ως τρόπος επίλυσης διαφορών, επιζητά να θέσει εκτός του πολιτικού και διπλωματικού πεδίου τις επενδυτικές διαφορές μεταξύ επενδυτών και κράτους και να παράσχει στους επενδυτές τη διαβεβαίωση ότι οι διαφορές τους θα επιλύονται από έναν *ad hoc* εξωτερικό φορέα μέσω ενός ουδέτερου και αποτελεσματικού μηχανισμού⁸. Παράλληλα, οι ρήτρες διαιτησίας σε

* Ασκ. Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

1. B.O. BROOKENS, Diplomatic Protection of Foreign Economic Interests: The Changing Structure of International Law in the New International Economic Order, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 1978, σ. 43 επ.· P. MUCHLINSKY, Diplomatic Protection of Foreign Investors: a Tale of Judicial Caution, σε: C. Binder... [et al.] (eds), *International Investment Law for the 21st Century: Essays in Honour of Christoph Schreuer*, Oxford University Press, 2009.

2. Η εμβληματική φράση "*Whoever ill treats a citizen injures the state which must protect the citizen*" ανήκει στον E. De Vattel, *The Law of Nations or the Principles of International Law*, 1758, C.G. Fenwick (μετάφρ.), *Classics of International Law*, No. 4, Carnegie Institution of Washington, 1916.

3. Βλ. M.N. SHAW, *International Law*, Cambridge University Press, 6th ed., 2008, σ. 750 επ.

4. P.F. SUTHERLAND, The World Bank Convention on the Settlement of Investment Disputes, *International and Comparative Law Quarterly*, 1979, σ. 371.

5. M. SORNARAJAH, *The International Law on Foreign Investment*, Cambridge University Press, 3rd ed., 2010, σ. 37.

6. Βλ. G. SACERDOTI, Investment Arbitration under ICSID and UNCITRAL Rules: Prerequisites, Applicable Law, Review of Awards, *ICSID Review, Foreign Investment Law Journal*, 2004, σσ. 1-48.

7. R. DOLZER / C. SCHREUER, *Principles of International Investment Law*, Oxford University Press, 2012, σ. 257.

8. N. KLEIN, Dispute settlement options for the protection of nationals abroad, σε: N. Klein (ed.), *Litigating International Law Disputes: Weighing the Options*, Cambridge University Press, 2014, σσ. 445-446.

διεθνή συμφωνία στον τομέα των επενδύσεων επιδιώκουν να ενθαρρύνουν τις επενδύσεις «αποδομώντας» τη δυσπιστία των ξένων επενδυτών για τα εθνικά δικαστικά συστήματα ορισμένων κρατών υποδοχής. Η ίδρυση διαιτητικών δικαστηρίων που δεν εντάσσονται στα δικαιοδοτικά συστήματα των συμβαλλομένων μερών σκοπό έχει να εμπνεύσει στους επενδυτές του ενός συμβαλλομένου μέρους πλήρη εμπιστοσύνη ότι θα αντιμετωπίζονται, ως προς τις επενδύσεις τους στο έδαφος του άλλου μέρους, ισότιμα με τους εγχώριους επενδυτές του τελευταίου. Παρά τις επικρίσεις που έχει δεχθεί κατά καιρούς για τα αδύναμα σημεία της, η επενδυτική διαιτησία στην κλασική της μορφή θεωρείται από τους ίδιους τους επενδυτές προαπαιτούμενο για να αποφασίσουν να επενδύσουν με ασφάλεια στην αλλοδαπή⁹.

Σε επίπεδο Ένωσης, με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, οι άμεσες ξένες επενδύσεις¹⁰ εμπίπτουν ρητά στο πεδίο της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής, δυνάμει του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο ε' ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 207 παρ. 1 ΣΛΕΕ, ως αποκλειστική ενωσιακή αρμοδιότητα¹¹. Με το βλέμμα στραμμένο προς τον σκοπό της προώθησης ελεύθερου και δίκαιου εμπορίου σε

περισσότερους τομείς οικονομικών δραστηριοτήτων, από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 η Ένωση ηγήθηκε της διαπραγμάτευσης των λεγόμενων διεθνών σφαιρικών οικονομικών συμφωνιών ή συμφωνιών ελευθέρων συναλλαγών «νέας γενιάς»¹². Πρόκειται για συμφωνίες που προσεγγίζουν σφαιρικά το σύνολο των οικονομικών σχέσεων μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, θεσπίζοντας κανόνες που αφορούν, μεταξύ άλλων, τις δημόσιες συμβάσεις, την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και το καθεστώς των επενδύσεων. Με άλλες λέξεις, οι συμφωνίες αυτές δεν περιορίζονται στις παραδοσιακές διατάξεις περί μείωσης των τελωνειακών δασμών και των μη δασμολογικών εμποδίων στην αγορά των εμπορευμάτων και των υπηρεσιών ούτε περιλαμβάνουν ρυθμίσεις που διέπουν αποκλειστικά και μόνο τις επενδύσεις¹³. Απεναντίας, αφορούν το σύνολο των οικονομικών και εμπορικών σχέσεων των μερών, με αναφορά στις επενδύσεις και την προστασία τους σε ξεχωριστό επιμέρους κεφάλαιο. Ειρήσθω εν παρόδω, είναι αναγκαία η προσφυγή στην τεχνική των μεικτών συμφωνιών όταν διεθνείς συμβάσεις στον τομέα των επενδύσεων ρυθμίζουν και ζητήματα συντρέχουσας αρμοδιότητας. Κατεξοχήν συντρέχουσα είναι η αρμοδιότητα διαπραγμάτευσης και σύναψης διεθνών συμφωνιών κατά το μέρος που αυτές θεσπίζουν διατάξεις σχετικά με τη διαιτητική επίλυση διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών, δεδομένου ότι πρόκειται για καθεστώς «το οποίο αφαιρεί διαφορές από τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων των κρατών μελών» και, συνεπώς, δεν δύναται να θεσπισθεί άνευ της συναίνεσής τους¹⁴.

Το νέο μοντέλο διεθνών συμφωνιών έχει βρει, μεταξύ άλλων, εφαρμογή στις συμφωνίες ελευθέρων συναλλαγών της ΕΕ με τον Καναδά, τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία

9. Βλ. την Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, «Προς μια σφαιρική ευρωπαϊκή πολιτική διεθνών επενδύσεων», 07.07.2010, COM(2010) 343 τελικό, σ. 11, με την επισήμανση ότι «Ο τρόπος αυτός επίλυσης των διαφορών επενδυτή - κράτους αποτελεί ένα τόσο εδραιωμένο χαρακτηριστικό των συμφωνιών για επενδύσεις που η απουσία του θα αποθάρρυνε πράγματι τους επενδυτές και θα καθιστούσε την οικονομία της χώρας υποδοχής λιγότερο ελκυστική σε σχέση με άλλες».

10. Με τη Γνωμοδότηση 2/15 του ΔΕΕ οριοθετήθηκε το πεδίο της αποκλειστικής αρμοδιότητας της Ένωσης στις εξωτερικές σχέσεις της και κατέστη σαφές ότι η σύναψη διεθνών συμφωνιών που αφορούν σε επενδύσεις χαρτοφυλακίου (μη άμεσες επενδύσεις) αποτελεί συντρέχουσα αρμοδιότητα της Ένωσης και των κρατών μελών. Βλ. σχετικά ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/15, Σύμβαση Ελευθέρων Συναλλαγών ΕΕ-Σιγκαπούρης, 16.05.2017, ECLI:EU:2017:376, σκ. 230-238 και 240-242. Για μία συνολική αποτίμηση της πολύκροτης Γνωμοδότησης βλ., μεταξύ άλλων, Β.Σ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, Η εξωτερική αρμοδιότητα της Ένωσης για τις ξένες επενδύσεις υπό το φως της Γνωμοδότησης C-2/15 του ΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ, 2017, σσ. 381-389· Α. SCHÖPGENS / G. VAN CALSTER, Multilevel Constitutional Review and EU External Treaty Making After Opinion 2/15, European Foreign Affairs Review, 2018, σσ. 439-462.

11. Γενικά, η διάταξη του άρθρου 216 παρ. 1 ΣΛΕΕ απαριθμεί τέσσερις περιπτώσεις στις οποίες η Ένωση νομιμοποιείται να συνάψει διεθνείς συμφωνίες στο πλαίσιο ανάπτυξης της εξωτερικής δράσης της. Η πρώτη εξ αυτών ορίζει ότι η Ένωση μπορεί να συνάψει διεθνείς συμφωνίες «όταν το προβλέπουν οι Συνθήκες». Στην πρώτη αυτή περίπτωση εμπίπτει ακριβώς η αρμοδιότητα της Ένωσης να συνάψει εμπορικές συμφωνίες στο πλαίσιο υλοποίησης της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής βάσει του άρθρου 207 ΣΛΕΕ.

12. Βλ. Ο.Γ. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟ, Η φύση των αρμοδιοτήτων της ΕΕ για σύναψη διεθνών σφαιρικών οικονομικών συμφωνιών υπό το φως της Γνωμοδότησης 2/15 του ΔΕΕ σχετικά με τη Συμφωνία Ελευθέρων Συναλλαγών με τη Σιγκαπούρη, ΕΕΕυρΔ, 2018, σσ. 2-4.

13. M. HANNONEN, Implementation of EU Free Trade Agreements, Global Trade and Customs Journal, 2017, σσ. 423-424.

14. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/15, ό.π., σκ. 285-293. Για τις ιδιαιτερότητες των μεικτών συμφωνιών βλ., μεταξύ άλλων, R. LEAL-ARCAS, The European Community and Mixed Agreements, European Foreign Affairs Review, 2001, σσ. 483-513· M. MARESCEAU, A Typology of Mixed Agreements, σε: Chr. Hillion / P. Koutrakos (eds), Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World, Hart Publishing, 2010, σσ. 11-29.

του Βιετνάμ¹⁵, την Ιαπωνία¹⁶ και τη Δημοκρατία της Σιγκαπούρης. Στο πλαίσιο της σφαιρικής συμφωνίας με τον Καναδά, η Ένωση βρέθηκε αντιμέτωπη με τη νομική (και πολιτική) πρόκληση να υπερκεράσει τα τρωτά σημεία του κλασσικού μηχανισμού επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών με την καθιέρωση ενός συστήματος διφυούς χαρακτήρα, που προωθεί τα ευρωπαϊκά πρότυπα προστασίας των επενδύσεων και τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν τους δικαιοδοτικούς μηχανισμούς εντός της ενωσιακής έννομης τάξης¹⁷. Το υβριδικό μοντέλο που υιοθετήθηκε συνδυάζει τα χαρακτηριστικά διαιτητικού οργάνου και διεθνούς δικαστηρίου με ταυτόχρονες βελτιώσεις και πρόκειται να τεθεί σε «πιλοτική» λειτουργία αποβλέποντας, μακροπρόθεσμα, στη σύσταση πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου¹⁸.

Η απάντηση του ΔΕΕ επί των προβληματισμών που διατυπώθηκαν από το Βασίλειο του Βελγίου αποσαφηνίζει αρκετά θολά σημεία που οφείλονται, αφενός, στα πρωτότυπα γνωρίσματα του μηχανισμού επίλυσης διαφορών που επελέγη, αφετέρου, στην πειραματική διάσταση του εγχειρήματος του οποίου η νομική εδραίωση, όπως εξηγεί ο Γεν. Εισαγγελέας¹⁹, δεν είναι ακόμη βέβαιη. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι οι έντονες ανησυχίες που εκφράζονται από το Βασίλειο του Βελγίου έχουν, μεταξύ άλλων, και «ψυχολογικά» αίτια, πηγάζουν δηλαδή από την καχύποπτη διάθεση με την οποία αντιμετωπίζουν εγγενώς τα κράτη μέλη (και η ίδια η Ένωση) εναλ-

λακτικούς μηχανισμούς επίλυσης διαφορών που βρίσκονται εκτός του ενωσιακού δικαιοδοτικού οικοδομήματος. Η παρούσα Γνωμοδότηση δίνει την ευκαιρία στο Δικαστήριο να επανέλθει στο ζήτημα των συμφωνιών ελευθέρων συναλλαγών «νέας γενιάς», εξετάζοντας αυτή τη φορά μία πτυχή διαφορετική από εκείνη που μονοπώλησε το ενδιαφέρον του στην πολύκροτη Γνωμοδότηση 2/15. Ειδικότερα, στη Γνωμοδότηση αυτή το Δικαστήριο περιόρισε την ανάλυσή του στην εξέταση της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών όσον αφορά την εξωτερική δράση της Ένωσης στον τομέα των επενδύσεων και δεν επεκτάθηκε στο συναφές ζήτημα της υποχρεωτικής σύναψης μεικτής συμφωνίας²⁰, πολλώ δε μάλλον στους όρους συνύπαρξης του μηχανισμού επίλυσης διαφορών, που προβλέπεται σε συμφωνία σχετική με τις ξένες επενδύσεις, με το δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης. Εν προκειμένω, η ερμηνευτική προσέγγιση του Δικαστηρίου εκκινεί από αυτό ακριβώς το σημείο για να καταλήξει στη, κατά πολλούς, σαφώς επηρεασμένους από την έκβαση της υπόθεσης *Achmea*²¹, μη αναμενόμενη διαπίστωση ότι η διαφύλαξη της αποκλειστικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου ως προς την οριστική ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης δεν ισοδυναμεί με αυτάρκεια ούτε προϋποθέτει απομόνωση από τη διεθνή κοινότητα. Συνεπώς, δικαιοδοτικοί μηχανισμοί που λειτουργούν εκτός του ενωσιακού δικαστικού συστήματος δεν θίγουν εξ ορισμού την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης.

II. Η γνώμη του Δικαστηρίου αναλυτικότερα ...

1. Αυτονομία της έννομης τάξης της Ένωσης

Το πρώτο «προβληματικό» σημείο της ΣΟΕΣ που εντοπίζει το Βασίλειο του Βελγίου αφορά στη συμβατότητα του σχεδιαζόμενου μηχανισμού επίλυσης διαφορών με την αυτονομία της έννομης τάξης της Ένωσης. Προς επίρρωση του βασίμου του προβληματισμού, το εν λόγω κράτος μέλος υπενθυμίζει τις σκέψεις του Δικαστηρίου σε προηγούμενες Γνωμοδοτήσεις του, όπου είχε τεθεί συναφές ζήτημα συμβατότητας δικαιοδοτικού οργάνου που προβλέπεται σε διεθνή συμφωνία με την αυτονομία της έννομης τάξης της Ένωσης, έναντι τόσο του δικαίου των κρατών μελών όσο και του διεθνούς δικαίου. Με παιδαγωγικό τρόπο, το Δικαστήριο εξηγεί ότι διεθνής συμφωνία που προβλέπει τη σύσταση δικαιοδοτικού μηχανισμού επιφορτισμένου με την ερμηνεία των διατάξεών της και του οποίου οι αποφάσεις δεσμεύουν τα θεσμικά όργανα, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου, δεν είναι κατ' αρχήν ασύμβατη με το δι-

15. Στις 30 Ιουνίου 2019 υπεγράφη η διπλή εμπορική-επενδυτική συμφωνία μεταξύ ΕΕ-Βιετνάμ (Η τεχνική της σύναψης δύο ξεχωριστών συμφωνιών, εμπορικής και επενδυτικής, εφαρμόζεται κατά περίπτωση, βλ. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A Balanced and Progressive Trade Policy to Harness Globalization, 13.09.2017, COM(2017) 492 final. Council conclusions on the negotiation and conclusion of EU trade agreements – Adoption, 08.05.2018, 8622/18). Λίγες ημέρες πριν, στις 28 Ιουνίου, η Ένωση κατέληξε σε πολιτική συμφωνία για μία συνολική εμπορική συμφωνία με τη Mercosur (Αργεντινή, Βραζιλία, Ουρουγουάη, Παραγουάη).

16. Η ιστορική συμφωνία οικονομικής εταιρικής σχέσης (Economic Partnership Agreement) μεταξύ της ΕΕ και της Ιαπωνίας τέθηκε σε ισχύ την 1^η Φεβρουαρίου 2019. Η παρούσα συμφωνία δεν περιέχει πρόβλεψη για τη δημιουργία μηχανισμού επίλυσης επενδυτικών διαφορών, βλ. G. FELBERMAYR ... [et al.], On the economics of an EU-Japan Free Trade Agreement, ifo Forschungsberichte, 2017.

17. Ο. Γ. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Οι Διεθνείς Συμφωνίες της ΕΕ ως πλαίσιο ρύθμισης των διεθνών επενδύσεων μετά τη Συνθήκη της Λισαβώνας, ΕΕΕυρΔ, 2015, σσ. 153-154.

18. Άρθρο 8.29 της ΣΟΕΣ.

19. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, *Συνολική οικονομική και εμπορική συμφωνία ΕΕ-Καναδά*, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, 29.01.2019, ECLI:EU:C:2019:72, σημ. 18.

20. Το εν λόγω ζήτημα διευκρινίστηκε λίγους μήνες αργότερα με απόφαση του ΔΕΕ επί προσφυγής ακύρωσης στην υπόθεση C-600/14, *Γερμανία/Συμβούλιο*, 05.12.2017, ECLI:EU:C:2017:935.

21. ΔΕΕ C-284/16, *Achmea*, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:158.

καιο της Ένωσης²². Ωστόσο, η διαφύλαξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του συνταγματικού πλαισίου εντός του οποίου λειτουργεί η Ένωση προϋποθέτει τη διατήρηση στο ακέραιο της πρωτοκαθεδρίας του Δικαστηρίου στην αυθεντική ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου μέσω της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής²³. Πιο συγκεκριμένα, οι συντάκτες των Συνθηκών έχουν κατασκευάσει επιμελώς ένα συγκροτημένο δικαιοδοτικό σύστημα με σκοπό τη διασφάλιση της συνοχής, της ομοιόμορφης ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης και, εν τέλει, της ίδιας της συνταγματικής δομής του ενωσιακού οικοδομήματος που βασίζεται στον καθιερωμένο διάλογο μεταξύ των δικαστηρίων της Ένωσης και των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ²⁴. Ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, η Ένωση έχει βέβαια την ικανότητα να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες και να αναλαμβάνει την υποχρέωση να δεσμεύεται από τις αποφάσεις των δικαιοδοτικών οργάνων που συστήνονται στο πλαίσιο τέτοιων συμφωνιών με αποκλειστική αρμοδιότητα την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεών τους²⁵, εφόσον όμως πληρούνται ουσιώδεις προϋποθέσεις, ώστε να μην αλλοιώνεται η φύση των αρμοδιοτήτων που απονέμουν οι Συνθήκες στα θεσμικά όργανα²⁶. Επί του παρόντος, προκειμένου να εξακριβωθεί εάν ο σχεδιαζόμενος δικαιοδοτικός μηχανισμός της ΣΟΕΣ είναι ασυμβίβαστος με τον ιδιάζοντα χαρακτήρα της Ένωσης και δη με την αυτονομία της έννομης τάξης της, το Δικαστήριο εξετάζει τη συνδρομή δύο προϋποθέσεων: αφενός, εάν στα δικαστήρια ΣΟΕΣ αναγνωρίζεται (έστω και έμμεσα) αρμοδιότητα ερμηνείας ή εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και αφετέρου, εάν οι αρμοδιότητες των εν λόγω δικαστηρίων ρυθμίζονται κατά τέτοιον τρόπο από την επίμαχη συμφωνία ώστε, ακόμα και αν δεν προβαίνουν τα ίδια στην ερμηνεία ή εφαρμογή και ενωσιακών κανόνων, πέραν των διατάξεων της συμφωνίας στο πλαίσιο της οποίας έχουν συσταθεί, να μπορούν να εκδίδουν διαιτητικές αποφάσεις

ικανές να εμποδίζουν τα θεσμικά όργανα να λειτουργούν σύμφωνα με το συνταγματικό πλαίσιο της Ένωσης.

Στο σημείο αυτό, μία σύντομη συγκριτική επισκόπηση δικαιοδοτικών μηχανισμών, που αποτέλεσαν αντικείμενο προηγούμενων Γνωμοδοτήσεων λόγω πιθανής ασυμβατότητάς τους με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της έννομης τάξης της Ένωσης, είναι για το Δικαστήριο αναπόφευκτη. Ευθύς εξαρχής καθίσταται σαφές ότι ο σχεδιαζόμενος μηχανισμός επίλυσης διαφορών της ΣΟΕΣ διαφέρει εκ προοιμίου από το Δικαστήριο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας που σχεδιαζόταν να συσταθεί και το οποίο κρίθηκε, δυνάμει της Γνωμοδότησης 1/09, ασυμβίβαστο με το δίκαιο της Ένωσης. Αποφασιστικό κριτήριο που συνηγόρησε στη διαπίστωση ασυμβατότητας αυτού του ενοποιημένου συστήματος επίλυσης διαφορών σε θέματα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας με το δίκαιο της Ένωσης ήταν ότι το σχεδιαζόμενο δικαστήριο νομιμοποιούνταν να ερμηνεύει και να εφαρμόζει, εκτός των διατάξεων της συμφωνίας που το προέβλεπε, και πράξεις του παραγώγου ενωσιακού δικαίου²⁷. Από την άλλη πλευρά, ο μηχανισμός της ΣΟΕΣ διαφέρει ουσιωδώς και από το Σχέδιο συμφωνίας προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ, το οποίο κρίθηκε εξ ορισμού ασυμβίβαστο με το δίκαιο της Ένωσης, με τη Γνωμοδότηση 2/13, διότι δεν διαφύλαττε επαρκώς την αποκλειστική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου να αποφαινεται επί της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών της²⁸. Φυσικά, δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν από το σκεπτικό του Δικαστηρίου συγκριτικές αναφορές και στην πρόσφατη απόφασή του επί της υπόθεσης *Achmea*, όπου στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής τέθηκε, μεταξύ άλλων, ζήτημα συμβατότητας διαιτητικού δικαστηρίου που είχε συσταθεί δυνάμει ενδοενωσιακής επενδυτικής συμφωνίας – και άρα λειτουργούσε εκτός του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος – με τα άρθρα 18, 267 και 344 ΣΛΕΕ. Και στην περίπτωση αυτή, το Δικαστήριο τάχθηκε υπέρ της ασυμβατότητας, αποφαινόμενο ότι το διαιτητικό δικαστήριο της υπό κρίση διμερούς επενδυτικής συμφωνίας θα μπορούσε να κληθεί να ερμηνεύσει ή ακόμα και να εφαρμόσει το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, τις διατάξεις που αφορούν τις θεμελιώδεις ελευθερίες²⁹. Απεναντίας, η ΣΟΕΣ ΕΕ-Καναδά ρητώς αναφέρει στο άρθρο 8.31 ότι το σχεδιαζόμενο δικαιοδοτικό όργανο θα απολαύει συγκεκριμένης αρμοδιότητας ερμηνείας και εφαρμογής, η οποία θα περιορίζεται αυστηρά στις διατάξεις της συμφωνίας και θα πραγματοποιείται σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές του διεθνούς δικαίου που έχουν

22. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, *Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία ΕΕ-Καναδά*, 30.04.2019, ECLI:EU:C:2019:341, σκ. 106.

23. Βλ. Α. ΜΕΤΑΞΑ, *Σκέψεις για την ποιοτική ιδιαιτερότητα της ενωσιακής έννομης τάξης*, Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, 2016, σ. 3 επ.

24. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ. 110-111· ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/09, *Συμφωνία περί δημιουργίας ενοποιημένου συστήματος επίλυσης διαφορών σε θέματα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας*, 08.03.2011, ECLI:EU:C:2011:123, σκ. 69.

25. ΔΕΚ Γνωμοδότηση 1/91, *Συμφωνία ΕΟΧ – Ι*, 14.12.1991, ECLI:EU:C:1991:490, σκ. 40 και 70· ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/15, ό.π., σκ. 299.

26. ΔΕΚ Γνωμοδότηση 1/00, *Συμφωνία για τη δημιουργία Κοινού Ευρωπαϊκού Εναέριου Χώρου*, 18.04.2002, ECLI:EU:C:2002:231, σκ. 12 και 20.

27. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/09, ό.π., σκ. 78.

28. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, *Προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ*, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2454, σκ. 184, 224-225 και 229-231.

29. ΔΕΕ C-284/16, ό.π., σκ. 42 και 56.

εφαρμογή μεταξύ των μερών. Μάλιστα, καθίσταται σαφές ότι, όταν το δικαστήριο ΣΟΕΣ θα καλείται αναπόφευκτα να εξετάσει τη συμβατότητα εσωτερικού μέτρου με την επίμαχη συμφωνία, θα μπορεί να εκλαμβάνει το εγχώριο δίκαιο των μερών αποκλειστικά ως πραγματικό γεγονός, δεσμευόμενο να ακολουθήσει την κρατούσα ερμηνεία των εθνικών δικαστηρίων και αρχών³⁰.

Ένα ειδικότερο ζήτημα που απασχόλησε περαιτέρω το Δικαστήριο εστιάζει στο κατά πόσον τα δικαστήρια ΣΟΕΣ νομιμοποιούνται να θέτουν εν αμφιβόλω το επίπεδο προστασίας του δημοσίου συμφέροντος, της δημόσιας τάξης και της δημόσιας ασφάλειας χάριν των οποίων τίθενται περιορισμοί από την Ένωση στην επιχειρηματική ελευθερία όλων των επενδυτών συγκεκριμένου κλάδου της εσωτερικής αγοράς. Μέσα από την ανάλυση των αρμοδιοτήτων των δικαστηρίων ΣΟΕΣ, το ΔΕΕ καταλήγει στη διαπίστωση ότι η εξουσία εκτίμησής τους «δεν φθάνει μέχρι του σημείου να τους επιτρέπει να θέσουν εν αμφιβόλω το επίπεδο προστασίας του δημοσίου συμφέροντος όπως έχει καθοριστεί από την Ένωση κατόπιν της εφαρμογής δημοκρατικής διαδικασίας»³¹. Μόνον σε οριακές περιπτώσεις καταφανώς αυθαίρετης ή καταχρηστικής διακριτικής μεταχείρισης ενεργοποιείται η αρμοδιότητά τους να διαπιστώνουν παράβαση της υποχρέωσης των μερών, απορρέουσας από τη συμφωνία, για «δίκαιη και ισότιμη μεταχείριση» στις καλυπτόμενες επενδύσεις³².

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δικαστηρίων ΣΟΕΣ, αυτά βρίσκονται εκτός του θεσμικού και δικαιοδοτικού πλαισίου της Ένωσης, με άλλες λέξεις δεν αποτελούν μέρος του δικαιοδοτικού συστήματος που προβλέπεται από το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ. Εντούτοις, όπως εξηγεί το Δικαστήριο³³, το γεγονός αυτός δεν συνεπάγεται εξ ορισμού διατάραξη της αυτονομίας της έννομης τάξης της Ένωσης. Τουναντίον, είναι λογικά συνεπές με την εξουσία των δικαστηρίων αυτών να αποφαίνονται τελεσίδικα επί των διαφορών που άγονται ενώπιόν τους, χωρίς να προβλέπεται η δυνατότητα ή η υποχρέωση προηγούμενης αποστολής προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ ή ακόμη διαδικασία επανεξέτασης των διαιτητικών αποφάσεων που εκδίδονται³⁴. Εκ των ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει στη διαπίστωση ότι η δικαστικοποίηση του μηχανισμού επίλυσης των διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών με την ίδρυση δικαστηρίων ΣΟΕΣ και, σε βάθος χρόνου, μόνιμου πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης, διότι σέβεται επαρκώς την αυτονομία της έννομης τάξης της.

30. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ. 130-132.

31. Ibid, σκ. 153 και 156.

32. Ibid, σκ. 157-160.

33. Ibid, σκ. 115-118.

34. Ibid, σκ. 134-135.

2. Αρχή της ίσης μεταχείρισης και επιταγή της αποτελεσματικότητας

Το δεύτερο σημείο της ΣΟΕΣ που εγείρει πλείονα ερωτήματα έγκειται στο κατά πόσον ο σχεδιαζόμενος μηχανισμός επίλυσης διαφορών συμβιβάζεται με τη γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης και την επιταγή της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, υπό το φως των διατάξεων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Εν πρώτοις, είναι προφανές ότι οι διεθνείς συμφωνίες που συνάπτονται από την Ένωση οφείλουν να συνάδουν πλήρως τόσο με τις ιδρυτικές Συνθήκες όσο και με τον Χάρτη, δεδομένου ότι με τη θέσπιση της Συνθήκης της Λισσαβώνας αυτός έχει πλέον την ίδια νομική ισχύ με τις Συνθήκες³⁵. Εν προκειμένω, ζήτημα παραβίασης της γενικής αρχής της ισότητας έναντι του νόμου του άρθρου 20 του Χάρτη τίθεται με το σκεπτικό ότι οι Καναδοί επενδυτές που επενδύουν στην Ένωση θα μπορούν να προσβάλλουν ενωσιακά μέτρα ενώπιον των δικαστηρίων ΣΟΕΣ, ενώ οι ενωσιακοί επενδυτές που επενδύουν στην Ένωση στον ίδιο εμπορικό ή βιομηχανικό κλάδο δεν θα έχουν αυτή τη δυνατότητα. Με συνοπτικές διαδικασίες, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι δεν πρόκειται για επενδυτές που βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση, δεδομένου ότι η πρώτη κατηγορία επενδυτών πραγματοποιεί διεθνείς επενδύσεις, ενώ η δεύτερη κατηγορία ενδοενωσιακές³⁶. Ο Γεν. Εισαγγελέας προχωρά ένα βήμα παραπέρα και εξηγεί ότι, ακόμα και αν ήθελε θεωρηθεί ότι οι δύο κατηγορίες επενδυτών βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση, «το γεγονός ότι μόνον η πρώτη κατηγορία επενδυτών μπορεί να επωφεληθεί από τον μηχανισμό επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών που καθιερώνει η ΣΟΕΣ δικαιολογείται αντικειμενικώς από τον σκοπό ενισχύσεως των ξένων επενδύσεων στο έδαφος εκάστου μέρους»³⁷. Από κάθε άποψη, λοιπόν, η διαφοροποίηση αυτή δεν προσβάλλει την αρχή της ίσης μεταχείρισης του άρθρου 20 του Χάρτη³⁸.

35. Το Δικαστήριο κλήθηκε για πρώτη φορά να αποφανθεί επί της συμβατότητας σχεδίου διεθνούς συμφωνίας με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο πλαίσιο της Γνωμοδότησης 1/15, Συμφωνία PNR EE-Καναδά, 26.07.2017, ECLI:EU:C:2017:592.

36. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ 180-181.

37. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σκμ. 209.

38. Έχει υποστηριχθεί και η αντίθετη άποψη, βλ. M. KRAJEWSKI, Ist CETA der "Golden Standard"? EuGH hält CETA-Gericht für unionsrechtskonform, VerfBlog, 30.04.2019, διαθέσιμο στο: <https://verfassungsblog.de/ist-ceta-der-golden-standard-eugh-haelt-ceta-gericht-fuer-unionsrechtskonform/>, "Diese bereits vom Generalanwalt und von vielen Befürwortern des Investitionsschutzes angeführte Behauptung missachtet jedoch das grundlegende Prinzip des Grundsatzes der Gleichbehandlung, nachdem Bezugsgröße immer der gleiche Hoheitsakt sein muss. Insofern sind EU-Unternehmen und kanadische Unternehmen, die von einer Maßnahme des EU betroffen sind, in einer vergleichbaren Lage".

Ως προς το δεύτερο σκέλος των ερωτημάτων, η δυνατότητα του δικαστηρίου ΣΟΕΣ να εκδώσει απόφαση με την οποία να κρίνει ότι είναι ελαττωματικό πρόστιμο που έχει επιβληθεί από την Επιτροπή ή εθνική αρχή ανταγωνισμού σε Καναδό επενδυτή λόγω παραβίασης από αυτόν των ενωσιακών κανόνων περί ανταγωνισμού, δεν θίγει την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου ανταγωνισμού. Τούτο διότι, το πρόστιμο που επιβλήθηκε μπορεί να εξουδετερωθεί κατ' αυτόν τον τρόπο μόνο στις σαφώς οριοθετημένες περιπτώσεις όπου το ίδιο το δίκαιο της Ένωσης επιτρέπει επίσης την ακύρωση³⁹. Συνεπώς, δεν εμποδίζεται άνευ ετέρου η πλήρης εφαρμογή των ενωσιακών κανόνων που σκοπούν στη διασφάλιση συνθηκών ανόθευτου ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς.

3. Δικαίωμα πρόσβασης σε ανεξάρτητο δικαστήριο

Το τρίτο και τελευταίο «τρωτό» σημείο της ΣΟΕΣ, σύμφωνα πάντα με το Βασίλειο του Βελγίου, έγκειται στην αμφισβητούμενη συμβατότητα των σχεδιαζόμενων δικαιοδοτικών οργάνων με το άρθρο 47 του Χάρτη ως προς τους όρους πρόσβασης των ενωσιακών επενδυτών στα όργανα αυτά και τα εχέγγυα ανεξαρτησίας τους. Το Δικαστήριο διατυπώνει κατηγορηματικά ότι «η Ένωση οφείλει να εξασφαλίσει, σε σχέση με τη φύση και τις ιδιαιτερότητες των οργάνων αυτών καθώς και με το διεθνές πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται, ότι (...) όλα τα δικαστήρια που θα συσταθούν βάσει (της ΣΟΕΣ) θα έχουν τα χαρακτηριστικά ανεξάρτητου δικαστηρίου στο οποίο υπάρχει δυνατότητα πρόσβασης»⁴⁰. Μάλιστα, η δέσμευση αυτή της Ένωσης έναντι των ενωσιακών επενδυτών που πραγματοποιούν επενδύσεις στον Καναδά υφίσταται ανεξαρτήτως εάν ο Καναδάς δεσμεύεται από εγγυήσεις αντίστοιχες με εκείνες του άρθρου 47 όσον αφορά το επίπεδο πρόσβασης και ανεξαρτησίας στο οποίο πρέπει να ανταποκρίνονται τα δικαστήρια ΣΟΕΣ⁴¹. Ωστόσο, εν προκειμένω το Δικαστήριο βρίσκεται ενώπιον ενός «μεικτού» μηχανισμού που, ενώ έχει εμπνευστεί από τους κλασσικούς διαιτητικούς μηχανισμούς επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κράτους υποδοχής, ανέπτυξε στην πορεία αρκετά δικαιοδοτικά χαρακτηριστικά, κυρίως ως προς τους κανόνες που διέπουν τη συγκρότησή του και τη διαδικασία εξέτασης των σχετικών διαφορών. Ενδεικτικά, ο εκ περιτροπής διορισμός των μελών, η πρόβλεψη μηχανισμού έφεσης, η δεσμευτικότητα των αποφάσεων που θα εκδίδουν και ο δεσμευτικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας τους, τόσο για τον καθού όσο και για τον προσφεύγοντα επενδυτή⁴², είναι μερικά μόνο από τα

χαρακτηριστικά των σχεδιαζόμενων δικαστηρίων ΣΟΕΣ που απαριθμούνται στο σκεπτικό του Δικαστηρίου και κατατείνουν στη διαπίστωση ότι η βούληση των συμβαλλόμενων μερών ήταν η θέσπιση ανεξάρτητων και μόνιμων δικαστηρίων επίλυσης επενδυτικών διαφορών κατά τα πρότυπα των παραδοσιακών δικαστικών συστημάτων⁴³.

Η πραγματική δυνατότητα πρόσβασης όλων των ενδιαφερόμενων επενδυτών στα δικαστήρια ΣΟΕΣ απηχεί τον σκοπό της προώθησης δίκαιου και ελεύθερου εμπορίου, λογική προϋπόθεση του οποίου είναι η προσδοκία των αλλοδαπών επενδυτών ότι διασφαλίζεται η δυνατότητα πρόσβασης σε ουδέτερα δικαστήρια εκτός του δικαιοδοτικού συστήματος των μερών, αντί των εθνικών δικαστηρίων του κράτους υποδοχής. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι στο παρόν στάδιο της σχεδιαζόμενης συμφωνίας δεν παρέχονται επαρκείς εγγυήσεις πραγματικής πρόσβασης στα δικαστήρια ΣΟΕΣ για όλους τους ενωσιακούς επενδυτές, και δη για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και τα φυσικά πρόσωπα, λόγω του υψηλού κόστους της διαδικασίας. Εντούτοις, η δήλωση αριθ. 36 εξαγγέλλει τη θέσπιση συμπληρωματικών κανόνων από τη μεικτή επιτροπή της ΣΟΕΣ, σε μεταγενέστερο χρόνο, για τη διευκόλυνση της πραγματικής πρόσβασης όσων διαθέτουν περιορισμένους πόρους. Κατά τη συλλογιστική του Δικαστηρίου, η δέσμευση της δήλωσης αυτής αρκεί στο πλαίσιο της παρούσας διαδικασίας γνωμοδότησης, ώστε να γίνει δεκτό ότι η σχεδιαζόμενη συμφωνία συμβιβάζεται με το άρθρο 47 του Χάρτη⁴⁴, διότι η υλοποίηση της δέσμευσης αποτελεί προϋπόθεση έγκρισης της ΣΟΕΣ από την ίδια την Ένωση⁴⁵.

Τέλος, όσον αφορά τη συμβατότητα των δικαστηρίων ΣΟΕΣ με την επιταγή της ανεξαρτησίας, εσωτερικής και εξωτερικής, το Δικαστήριο καταλήγει εν πολλοίς στο συμπέρασμα ότι οι διατάξεις της ΣΟΕΣ προσαρμόζουν τα υψηλά πρότυπα ανεξαρτησίας δικαστικού οργάνου στις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας του «υβριδικού» δικαιοδοτικού μοντέλου της συμφωνίας, εξασφαλίζοντας ότι η άσκηση των καθηκόντων των δικαστών θα πραγματοποιείται σε καθεστώς πλήρους αυτονομίας.

III. Η Ένωση ηγείται της δικαστικοποίησης του παραδοσιακού μηχανισμού επίλυσης επενδυτικών διαφορών

Μία πλήρης ανάλυση των νομικών και πολιτικών συνεπειών της πολυαναμενόμενης Γνωμοδότησης 1/17 ξεπερνά τους σκοπούς του παρόντος σχολίου. Αρκεί να αναφέρουμε ότι η Γνωμοδότηση αυτή του Δικαστηρίου αποδύεται σε μία αξιοσημείωτη προσπάθεια «αποσύνθεσης» των

39. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ. 187.

40. Ibid, σκ. 191.

41. Ibid, σκ. 192.

42. Ο δεσμευτικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας των δικαστηρίων ΣΟΕΣ είναι λογικά συνεπής με την έλλειψη αμέσου αποτελέσματος της ΣΟΕΣ στην εσωτερική έννομη τάξη των μερών. Ως εκ τούτου, κάθε ένδικο βοήθημα ερειδόμενο ευθέως στις διατά-

ξεις της συμφωνίας οφείλει να ασκείται αποκλειστικά ενώπιον των δικαστηρίων ΣΟΕΣ.

43. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ. 197-198.

44. Ibid, σκ. 219.

45. Ibid, σκ. 221.

εμποδίων που τίθενται από ορισμένα κράτη μέλη κατά την επικύρωση της ΣΟΕΣ από τα εθνικά και περιφερειακά κοινοβούλια, αν και οι επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς από τα κράτη ενίοτε έγκεινται και σε ζητήματα που υπερβαίνουν το αντικειμενικό πεδίο της Γνωμοδότησης⁴⁶. Η (πολιτική) επιλογή της Επιτροπής να προτείνει τη σύναψη της ΣΟΕΣ ως μεικτής συμφωνίας⁴⁷ έχει προκαλέσει έντονους προβληματισμούς στις εσωτερικές έννομες τάξεις, με συγκεκριμένα κράτη μέλη να ανάγουν την επικύρωση σε μείζον ζήτημα συνταγματικού επιπέδου. Χαρακτηριστικά, στις 30 Αυγούστου 2016 κατατέθηκαν συλλογικές αιτήσεις ασφαλιστικών μέτρων ενώπιον του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου με στόχο να τεθεί «φρένο» στην προσωρινή εφαρμογή μέρους της ΣΟΕΣ, με το επιχείρημα ότι παραβιάζονται θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές της εσωτερικής έννομης τάξης – αυτολεξεί, η συνταγματική ταυτότητα της χώρας (Verfassungsidentität) – και δη το κράτος δικαίου και η δημοκρατική αρχή. Μεταξύ άλλων, υποστηρίχθηκε ότι η ΣΟΕΣ εγκαθιδρύει παράλληλη δικαιοσύνη για τους αλλοδαπούς επενδυτές και δυσχεραίνει το έργο του κοινοβουλίου να νομοθετεί ελεύθερα υπό το κράτος του φόβου ότι μπορεί να επιδικασθούν υψηλές αποζημιώσεις στους Καναδούς επενδυτές λόγω παραβίασης διατάξεων της συμφωνίας από τη χώρα υποδοχής. Στις 13 Οκτωβρίου 2016, το Συνταγματικό Δικαστήριο απέρριψε τις αιτήσεις ασφαλιστικών μέτρων⁴⁸, πλην όμως ενέκρινε τη σύναψη και προσωρινή εφαρμογή της συμφωνίας εκ μέρους της Γερμανίας υπό προϋποθέσεις⁴⁹, εν αναμονή της

έκδοσης οριστικής απόφασης επί της ουσίας. Στην αιτιολογία του το δικαστήριο δεν παρέλειψε να αναφερθεί στις πολιτικές συνέπειες μιας απόφασης ασφαλιστικών μέτρων, η οποία θα μπορούσε να ανατρέψει την προσωρινή εφαρμογή της ΣΟΕΣ και να θέσει εν αμφιβόλω την ίδια την επικύρωσή της, επηρεάζοντας αρνητικά την ανταγωνιστικότητα των ενωσιακών επενδυτών και την ικανότητα της Γερμανίας, αλλά και της ίδιας της Ένωσης, να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στην εξωτερική οικονομική και εμπορική πολιτική⁵⁰. Παρεμπιπτόντως, αντιδράσεις της ίδιας έντασης είχε προκαλέσει στη Γερμανία και η σύναψη της Διατλαντικής Εταιρικής Σχέσης Εμπορίου και Επενδύσεων (ΤΤΙΡ) μεταξύ ΕΕ-ΗΠΑ, οι διαπραγματεύσεις της οποίας δεν ευδοκίμησαν και ολοκληρώθηκαν άδοξα το 2016⁵¹.

Επανερχόμενοι στη ΣΟΕΣ, ζήτημα αντισυνταγματικότητας τέθηκε και στη Γαλλία, όταν μέλη του κοινοβουλίου προσέφυγαν ενώπιον του Conseil Constitutionnel με τον ισχυρισμό ότι η προσωρινή εφαρμογή της αντίκειται στην άσκηση εθνικής κυριαρχίας και στην κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών, ενώ διατάξεις του τμήματος ΣΤ του κεφαλαίου 8 παραβιάζουν τη συνταγματική αρχή της προφύλαξης⁵². Η ΣΟΕΣ αποτελεί τη μοναδική μεικτή συμφωνία της οποίας η συνταγματικότητα έχει αμφισβητηθεί ενώπιον του Conseil Constitutionnel, ενώ πρόκειται για μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις στην ιστορία του γαλλικού συντάγματος του 1958 όπου για τον

46. Στις 14 Ιουνίου 2018, ο Ιταλός Υπουργός Γεωργίας, G. M. Centinaio, δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο η Ιταλία να αρνηθεί την επικύρωση της ΣΟΕΣ εξαιτίας έντονων προβληματισμών σχετικά με το κατά πόσον προστατεύονται ικανοποιητικά τα ιταλικά προϊόντα με ετικέτες ΠΟΠ (προστατευόμενη ονομασία προέλευσης) και ΠΓΕ (προστατευόμενη γεωγραφική ένδειξη). Από την άλλη πλευρά, η Βουλγαρία και η Ρουμανία εκφράζουν ενδοιασμούς για λόγους που δεν συνδέονται με τη ΣΟΕΣ αυτή καθαυτή, αλλά με την πολιτική θεώρησης εισόδου (visa) που τηρεί ο Καναδάς απέναντι στους υπηκόους τους. Βλ. και την πολύ ενδιαφέρουσα υπόθεση ΓεΔΕΕ Τ-754/14, Efler κ.λπ./Επιτροπή, 10.05.2017, ECLI:EU:T:2017:323, δείγμα των αντιδράσεων που έχει προκαλέσει στην κοινή γνώμη η επικύρωση της CETA (και της ΤΤΙΡ).

47. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πρόταση για Απόφαση του Συμβουλίου για την υπογραφή, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της συνολικής οικονομικής και εμπορικής συμφωνίας μεταξύ του Καναδά, αφενός, και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της, αφετέρου, 05.07.2016, COM(2016) 444 final.

48. BVerFG, Urteil des Zweiten Senats vom 13 Oktober 2016, 2 BvR 1368/16.

49. Η προσωρινή εφαρμογή της ΣΟΕΣ εκ μέρους της γερμανικής πλευράς εξαρτήθηκε από τις ακόλουθες τρεις προϋποθέσεις: α) Η απόφαση του Συμβουλίου περί προσωρινής εφαρμογής να αναφέρεται σε μέρη της συμφωνίας που εμπίπτουν αναμφισβήτητητα στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης (συνεπώς εξαιρέθηκε το τμήμα ΣΤ του κεφαλαίου 8)· β) Πριν την έκδο-

ση απόφασης επί της ουσίας από το Συνταγματικό Δικαστήριο, οποιαδήποτε απόφαση της μεικτής επιτροπής της ΣΟΕΣ να μπορεί να ληφθεί μόνο κατόπιν κοινής θέσης του Συμβουλίου, άλλως να εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 218 παρ. 9 ΣΛΕΕ· γ) Το άρθρο 30.7(3)(c) της ΣΟΕΣ να ερμηνεύεται κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να αναγνωρίζεται στη Γερμανία η δυνατότητα να τερματίσει μονομερώς την προσωρινή εφαρμογή της συμφωνίας.

50. Βλ. σκ. 31 της απόφασης: *“Dies könnte die internationale Handlungsfähigkeit Deutschlands und der Europäischen Union in Handelsfragen spürbar beeinträchtigen und negative Folgen für die Wettbewerbsfähigkeit der deutschen und europäischen Industrie wie auch für die Bürger haben”*. Ομοίως και σκ. 48: *“Dies betrifft insbesondere das politische Bemühen der Union und ihrer Mitgliedstaaten, auf die Gestaltung der globalen Handelsbeziehungen maßstabbildenden Einfluss zu nehmen, um die internationale Wirksamkeit der in der Unionsrechtsordnung verankerten Werte zu stärken”*.

51. Βλ. Council decision authorizing the opening of negotiations with the USA for an agreement on the elimination of tariffs for industrial goods, 09.04.2019, 6052/19, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι οι διαπραγματευτικές εντολές για την ΤΤΙΡ του Ιουνίου 2013 πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι πλέον παρωχημένες και δεν ανταποκρίνονται στις παρούσες ανάγκες.

52. Για την ανάλυση της επιχειρηματολογίας του Conseil Constitutionnel, βλ. J. LARIK, *Prêt-à-ratifier: The CETA Decision of the French Conseil constitutionnel of 31 July 2017*, *European Constitutional Law Review*, 2017, σσ. 759-777.

a priori έλεγχο συνταγματικότητας έγινε επίκληση της νομικής βάσης του άρθρου 54⁵³. Με απόφασή του στις 31 Ιουλίου 2017, το Conseil Constitutionnel έκρινε ότι η ΣΟΕΣ δεν περιέχει αντισυνταγματικές διατάξεις⁵⁴, δίνοντας έτσι το «πράσινο φως» στο κοινοβούλιο για την ολοκλήρωση της διαδικασίας επικύρωσης.

Στον απόηχο των παραπάνω εξελίξεων, η Γνωμοδότηση 1/17 προοιωνίζεται τη νέα τάση μετασχηματισμού του παραδοσιακού μηχανισμού επίλυσης επενδυτικών διαφορών σε διεθνές επίπεδο και αναδεικνύει την Ένωση σε ισχυρό παράγοντα διαμόρφωσης των μελλοντικών εμπορικών συμφωνιών στο πλαίσιο της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο του Διεθνούς Εμπορίου (UNCITRAL)⁵⁵. Η προσπάθεια εκ βάθρων μεταρρύθμισης του κλασσικού μοντέλου επίλυσης επενδυτικών διαφορών βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη από τον Νοέμβριο 2017 υπό την αιγίδα της Ομάδας Εργασίας III της UNCITRAL⁵⁶. Οι συζητήσεις που διεξάγονται αναμένεται να ολοκληρωθούν τον Οκτώβριο 2019 και μέχρι στιγμής είναι, ομολογουμένως, ιδιαίτερα διαφωτιστικές της γενικευμένης κριτικής που ασκείται παγκοσμίως από τους επενδυτές σε βάρος της πρακτικής της επενδυτικής διαιτησίας. Οι επικρίσεις είναι ευρείες και αφορούν, μεταξύ άλλων, την έλλειψη συνέπειας και συνοχής στην ερμηνεία των νομικών ζητημάτων, το υψηλό κόστος της διαδικασίας, την αδυναμία αναθεώρησης της εκδοθείσας διαιτητικής απόφασης και την έλλειψη εγγυήσεων ανεξαρτησίας και ουδετερότητας των διαιτητών. Περαιτέρω, έχει υποστηριχθεί ότι η επενδυτική διαιτησία είναι το «οικίδες υπερόπλο» των πολυεθνικών εταιρειών, οι οποίες, μέσω του κλασσικού μηχανισμού επίλυσης των επενδυτικών διαφορών, είναι σε θέση να προκαλούν τον κίνδυνο ρυθμιστικής ακινησίας (*regulatory chill*) των κυβερνήσεων⁵⁷.

53. M.-C. CADILHAC / C. RAPOPORT, "In between seats"... The Conseil Constitutionnel and the CETA, European Papers, 2018, σ. 813.

54. Conseil Constitutionnel, no. 2017-749 DC (CETA decision), 31.07.2017.

55. Στις 18 Ιανουαρίου 2019, η Ένωση και τα κράτη μέλη της υπέβαλαν στην Ομάδα Εργασίας III της UNCITRAL δύο έγγραφα στο πλαίσιο των συζητήσεων για τη μεταρρύθμιση του μηχανισμού διευθέτησης διεθνών επενδυτικών διαφορών. Το πρώτο έγγραφο με τίτλο "Establishing a standing mechanism for the settlement of international investment disputes" περιγράφει λεπτομερώς τη θέση της Ένωσης για τη δημιουργία πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου, ενώ το δεύτερο έγγραφο με τίτλο "Possible work plan for Working Group III" παρουσιάζει τις προτάσεις της Ένωσης για το σχέδιο μεταρρύθμισης.

56. Για την πρόοδο των εργασιών, βλ. Working Group III: Investor-State Dispute Settlement Reform, διαθέσιμο σε: https://uncitral.un.org/en/working_groups/3/investor-state.

57. K. TIENHAARA, Regulatory Chill and the Threat of Arbitration: A View from Political Science, σε: C. Brown / K. Miles (eds), Evolution in International Treaty Law and Arbitration, Cambridge

Τούτο σημαίνει ότι, ορισμένες κυβερνήσεις ενδέχεται να απέχουν από τη λήψη μέτρων οικονομικής, κοινωνικής ή περιβαλλοντικής πολιτικής υπό τη δαμόκλειο σπάθη της διαιτησίας και της υποχρέωσης καταβολής υπέρογκων αποζημιώσεων.

Η Ένωση συμερίζεται αυτές τις αδυναμίες και καλωσορίζει την καθιέρωση «δικαστικού συστήματος για τις επενδύσεις» στο σύνολο των μελλοντικών εμπορικών συμφωνιών της με τρίτες χώρες. Πρόκειται για ένα προσωρινό καθεστώς με δικαιοδοτικά χαρακτηριστικά που λαμβάνει υπόψη τα πορίσματα δημόσιας διαβούλευσης της Επιτροπής⁵⁸, ενώ μακροπρόθεσμα σκοπεί στην προοδευτική εγκαθίδρυση πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου⁵⁹. Η Γνωμοδότηση 1/17 είναι αποκαλυπτική των εν εξελίξει ζυμώσεων στο εσωτερικό των θεσμικών οργάνων της Ένωσης προς την κατεύθυνση της προσχώρησης, στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής, σε μία καθιερωμένη πρακτική διεθνούς διαιτησίας. Την ίδια στιγμή, έχει ιδιαίτερο βάρος το γεγονός ότι η αναγνώριση της συμβατότητας του νέου μοντέλου επενδυτικής διαιτησίας με την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης έγινε στο πλαίσιο της ΣΟΕΣ, η οποία αποτελεί τη μεγαλύτερη διμερή πρωτοβουλία της Ένωσης, ενώ έχει χαρακτηριστεί ως συμφωνία-ορόσημο για την ενωσιακή εμπορική πολιτική και η πιο φιλόδοξη συμφωνία που έχει συναφθεί ποτέ από την ίδια την Ένωση. Το «υβριδικό» μοντέλο επίλυσης επενδυτικών διαφορών που καθιερώνει εμφανίζει πρωτότυπα γνωρίσματα που θωρακίζουν αποτελεσματικότερα την ανεξαρτησία των μελών των δικαστηρίων ΣΟΕΣ και τη διαφάνεια των διαδικασιών, ενώ ταυτόχρονα διασφαλίζουν το δικαίωμα των μερών να θεσπίζουν ρυθμίσεις υπέρ του γενικού συμφέροντος και σέβονται την αυτονομία της έννομης τάξης της Ένωσης⁶⁰. Η Γνωμοδότηση 1/17 αποτελεί το πρώτο βήμα στη διαμόρφωση ενός νομολογιακού προηγούμενου που

University Press, 2011, σ. 606 επ.: ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Regulatory Chill in a Warming World: The Threat to Climate Policy posed by Investor-State Dispute Settlement, Transnational Environmental Law, 2018, σσ. 233-239' ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ. 149.

58. European Commission Concept paper "Investment in TTIP and beyond – the path for reform. Enhancing the right to regulate and moving from current ad hoc arbitration towards an Investment Court", 05.05.2015.

59. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Σύσταση για Απόφαση του Συμβουλίου με την οποία εγκρίνεται η έναρξη διαπραγματεύσεων με σκοπό τη σύναψη σύμβασης για τη δημιουργία πολυμερούς δικαστηρίου για την επίλυση επενδυτικών διαφορών, 13.09.2017, COM(2017) 493 final' Συμβούλιο, Διαπραγματευτικές οδηγίες σχετικά με σύμβαση για τη σύσταση πολυμερούς δικαστηρίου για την επίλυση επενδυτικών διαφορών, 20.03.2018, 12981/17.

60. C. TITI, International Investment Law and the European Union: Towards a New Generation of International Investment Agreements, European Journal of International Law, 2015, σσ. 654-661.

θα νομιμοποιεί την Ένωση να επαναλαμβάνει το μοντέλο επενδυτικής διαιτησίας που προβλέπεται στη ΣΟΕΣ σε όλες τις μελλοντικές εμπορικές συμφωνίες της με τρίτες χώρες. Πράγματι, όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας, ο μηχανισμός της ΣΟΕΣ δεν έχει σχεδιασθεί με γνώμονα το επίπεδο εγγυήσεων του δικαστικού συστήματος του Καναδά, το οποίο, ούτως ή άλλως, θεωρείται ότι είναι επαρκές και, θα προσθέταμε, εφάμιλλο του ενωσιακού. Απεναντίας, στόχος της Ένωσης είναι να καθιερωθεί ένας τυποποιημένος μηχανισμός, ο οποίος «προορίζεται να περιληφθεί σε διεθνείς συμφωνίες με τρίτα κράτη που ενδέχεται να μην παρέχουν τις ίδιες εγγυήσεις»⁶¹. Η Γνωμοδότηση 1/17, λοιπόν, επιβεβαιώνει ότι το μοντέλο που επελέγη συνάδει με τα γνωρίσματα της συνταγματικής αυτονομίας της Ένωσης και, άρα, μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις εμπορικές συμφωνίες της με τρίτες χώρες.

Η μετατόπιση αυτή του Δικαστηρίου από τον απομονωτισμό προς την ιδέα της αρμονικής συνύπαρξης ενωσιακού και διεθνούς δικαίου μόνο θετικά μπορεί να ιδωθεί⁶². Είναι αλήθεια ότι, κατά το παρελθόν, το Δικαστήριο τηρούσε συστηματικά «σκεπτικιστική» στάση απέναντι σε μηχανισμούς επίλυσης διαφορών εκτός του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος⁶³, επιφυλάσσοντας για τον εαυτό του τον ρόλο του εγγυητή της ομοιόμορφης ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης⁶⁴. Στην περιώνυμη υπόθεση *Kadi*, ο ιδιαίτερος ρόλος του Δικαστηρίου είχε χαρακτηριστεί ως «έκφραση, εντός μιας κοινότητας δικαίου, συνταγματικής εγγυήσεως απορρέουσας από τη Συνθήκη ΕΚ ως αυτοτελούς νομικού συστήματος και μη δυνάμενης να τεθεί εν αμφιβόλω από διεθνή

συμφωνία»⁶⁵. Αργότερα, στη Γνωμοδότηση 2/13, το Δικαστήριο είχε παρουσιάσει την ενωσιακή έννομη τάξη ως ένα αυτόνομο νομικό καθεστώς που υφίσταται και λειτουργεί ανεξαρτήτως του διεθνούς δικαίου. Ακόμη πιο πρόσφατα, στην υπόθεση *Achmea*, το Δικαστήριο διαφοροποιήθηκε από την πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα και έκρινε ότι η ρήτρα διαιτησίας που περιέχεται στη διμερή επενδυτική συμφωνία (στο εξής, ΔΕΣ) Σλοβακίας-Κάτω Χωρών δεν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης και, πιο συγκεκριμένα, με τα άρθρα 267 και 344 ΣΛΕΕ. Ως επακόλουθο, η Επιτροπή κάλεσε τα κράτη μέλη να καταγγείλουν επισήμως όλες τις υφιστάμενες ΔΕΣ, διακηρύττοντας ότι «όλες οι ρήτρες διαιτησίας μεταξύ επενδυτών και κράτους στις ενδοενωσιακές ΔΕΣ δεν είναι εφαρμοστέες και ότι οποιοδήποτε διαιτητικό δικαστήριο συστήνεται βάσει των εν λόγω ρητρών είναι αναρμόδιο λόγω απουσίας έγκυρης συμφωνίας διαιτησίας»⁶⁶. Το ίδιο ισχύει και για τον μηχανισμό διαιτησίας μεταξύ επενδυτών και κράτους που συστήνεται στο πλαίσιο της συνθήκης για τον Χάρτη Ενέργειας όσον αφορά τις ενδοενωσιακές σχέσεις⁶⁷. Κατόπιν τούτων, στις 15 Ιανουαρίου 2019 ορισμένα κράτη μέλη, πράγματι, συμφώνησαν να τερματίσουν όλες τις μεταξύ τους ΔΕΣ⁶⁸.

Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί ότι το Δικαστήριο δεν αποσαφήνισε επαρκώς εάν η κρίση του στην υπόθεση *Achmea* επικεντρώνεται αποκλειστικά και μόνο στην ιδιαιτερότητα των ενδοενωσιακών ΔΕΣ ή εάν, αντίθετα, καταλαμβάνει και τις επενδυτικές συμφωνίες της Ένωσης με τρίτες χώρες. Με άλλη διατύπωση, επικρατεί σύγχυση ως προς το εάν στο επίκεντρο του δικανικού συλλογισμού του Δικαστηρίου ήταν οι αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών ή, αντίθετα, άλλες θεμελιώδεις αρχές του ενωσιακού δικαίου εξίσου εφαρμοστέες στις σχέσεις της ίδιας της Ένωσης με τρίτες χώρες⁶⁹. Εάν με τη Γνωμοδότηση 1/17 επιβεβαιωνόταν η

61. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 86.

62. "But it's striking that unlike many prior rulings, the CJEU does not appear intrinsically hostile to an international court, but willing in principle to find a way to accommodate it", βλ. S. PEERS, We aren't the world: the CJEU reconciles EU law with international (investment) law, 02.05.2019, διαθέσιμο σε: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2019/05/we-arent-world-cjeu-reconciles-eu-law.html>.

63. B. DE WITTE, A Selfish Court? The Court of Justice and the Design of International Dispute Settlement Beyond the European Union, σε: M. Cremona / A. Thies (eds), *The European Court of Justice and External Relations Law: Constitutional Challenges*, London, Hart Publishing, 2014, σσ. 33-46. "(...) it has once more become clear that the European Union is a difficult partner to deal with internationally. The ECJ is strongly protectionist of the European Union's legal order", βλ. T. LOCK, Taking National Courts More Seriously? Comment on Opinion 1/09, *E.L.Rev.*, 2011, σ. 588.

64. Βλ. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, ό.π.· ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/09, ό.π.· ΔΕΚ Γνωμοδότηση 1/91, ό.π.· ΔΕΚ Γνωμοδότηση 1/92, *Συμφωνία ΕΟΧ – II*, 10.04.1992, ECLI:EU:C:1992:189· ΔΕΚ Γνωμοδότηση 2/94, *Προσχώρηση της Κοινότητας στην ΕΣΔΑ*, 28.03.1996, ECLI:EU:C:1996:140· ΔΕΚ C-459/03, *Επιτροπή/Ιρλανδία*, 30.05.2006, ECLI:EU:C:2006:345· ΔΕΕ C-284/16, ό.π.

65. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-402/05 P και C-415/05 P, *Kadi και Al Barakaat International Foundation/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 03.09.2008, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 316.

66. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Προστασία των ενδοενωσιακών επενδύσεων, 19.07.2018, COM(2018) 547 final.

67. Ωστόσο, βλ. ICSID *Eskosol SpA in Liquidazione v. Italian Republic*, Case No. ARB/15/50, Decision on Termination Request and Intra-EU Objection, 07.05.2019· ICSID *Vattenfall AB and others v. Federal Republic of Germany*, Case No. ARB/12/12, Decision on the Achmea Issue, 31.08.2018

68. Declaration of the Representatives of the governments of the Member States of 15 January 2019 on the legal consequences of the judgment of the Court of Justice in *Achmea* and on investment protection in the European Union.

69. Μερίδα της θεωρίας υποστηρίζει ότι το Δικαστήριο κατέστησε σαφές ότι η υπόθεση *Achmea* αφορά τις ενδοενωσιακές ΔΕΣ στη σκ. 58 της απόφασης: «(...) η δυνατότητα υπαγωγής των διαφορών αυτών σε οργανισμό που δεν συνιστά στοιχείο του

δεύτερη εκδοχή, μία τόσο άκαμπτη ερμηνεία της αρχής της αυτονομίας θα έθετε όρια στην εξέλιξη της Ένωσης ως διεθνούς παράγοντα και δεν θα συμβάδιζε με τις δεσμεύσεις της, έτσι όπως αυτές αντικατοπτρίζονται στις Συνθήκες, να συμβάλλει στη διεθνή συνεργασία και στην ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου⁷⁰. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένα κράτη μέλη, το Συμβούλιο και η Επιτροπή κάλεσαν το Δικαστήριο, κατά την επ' ακροατηρίω διαδικασία, να μην ερμηνεύσει την αρχή της αυτονομίας τόσο στενά, ώστε να εμποδίζεται η Ένωση, άνευ ετέρου, να συμμετέχει σε διεθνείς μηχανισμούς επίλυσης διαφορών⁷¹.

Στη Γνωμοδότηση 1/17, το Δικαστήριο για πρώτη φορά, στο πλαίσιο αίτησης γνωμοδότησης ως προς το ζήτημα της αυτονομίας, συμπλέει με την πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα και αναγνωρίζει ότι η Ένωση, ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, είναι σε θέση να αλληλεπιδρά με διεθνή νομικά συστήματα και ταυτόχρονα να διασφαλίζει τον ειδικό χαρακτήρα του ενωσιακού δικαίου. Εν προκειμένω, γίνεται πλέον δεκτό ότι το Δικαστήριο και τα δικαστήρια ΣΟΕΣ αποτελούν δύο διακριτά νομικά συστήματα που μπορούν να συνυπάρχουν και να αλληλεπιδρούν αρμονικά μεταξύ τους⁷². Υπό ποιες, όμως, προϋποθέσεις δεν θίγεται αυτή η εύθραυστη ισορροπία; Αρκεί η πρόβλεψη της ΣΟΕΣ ότι α) τα σχεδιαζόμενα δικαστήρια μπορούν να λαμβάνουν υπόψη το εσωτερικό δίκαιο των μερών μόνον ως πραγματικό γεγονός, β) δεσμεύονται να ακολουθήσουν την κρατούσα ερμηνεία του εν λόγω δικαίου από τα δικαστήρια και τις αρχές του συγκεκριμένου μέρους και γ) αυτά τα εθνικά δικαστήρια και οι αρχές δεν δεσμεύονται από την ερμηνεία που θα δοθεί στο εσωτερικό τους δίκαιο από τα δικαστήρια ΣΟΕΣ;

IV. Γνωμοδότηση 1/17 ή *Achmea II*;

Προκαταρκτικά, το τεστ *Achmea* προβλέπει ότι διαιτητικό δικαστήριο που συστήνεται στο πλαίσιο ενδοενωσιακής

ΔΕΣ συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης εφόσον: α) δεν ερμηνεύει ή εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης⁷³ ή β) εντάσσεται στο δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης και, ιδίως, μπορεί να θεωρηθεί ως δικαστήριο κράτους μέλους κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ⁷⁴ ή γ) οι διαιτητικές αποφάσεις που εκδίδει υπόκεινται στον έλεγχο δικαστηρίου κράτους μέλους⁷⁵. Το Δικαστήριο φαίνεται να οικοδομεί τη συλλογιστική του πάνω στις αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της καλόπιστης συνεργασίας, οι οποίες βρίσκουν εφαρμογή αποκλειστικά στις σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη δικαιολογείται από τη θεμελιώδη παραδοχή ότι «κάθε κράτος μέλος αποδέχεται από κοινού με τα λοιπά κράτη μέλη, και αναγνωρίζει ότι τα εν λόγω κράτη αποδέχονται από κοινού με αυτό, μια σειρά κοινών αξιών επί των οποίων στηρίζεται η Ένωση» και υλοποιείται με τη διασφάλιση της τήρησης του ενωσιακού δικαίου, κυρίως μέσω του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής⁷⁶. Οι συνεχείς αναφορές στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης εύλογα δημιουργούν την εντύπωση ότι το Δικαστήριο αυτοπεριορίζει τα πορίσματά του σε συμφωνίες που συνάπτονται από κράτη μέλη και όχι από την ίδια την Ένωση. Ωστόσο, η αρχή της αυτονομίας της ενωσιακής έννομης τάξης είναι ευρύτερη, αφορά τόσο τις ενδοενωσιακές όσο και τις εξωενωσιακές σχέσεις και δεν οριοθετείται από την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης⁷⁷. Συνεπώς, η προστατευτική τεολογία του τεστ *Achmea* θα εφαρμοστεί – αναλογικά – και στην περίπτωση της ΣΟΕΣ, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν και σε εξωενωσιακό επίπεδο η Ένωση διαφυλάσσει τα ιδιαίτερα συνταγματικά χαρακτηριστικά της έννομης τάξης της.

Είναι σαφές ότι το δικαστήριο ΣΟΕΣ βρίσκεται εκτός του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος και οι αποφάσεις του υπόκεινται στον έλεγχο του εφετείου ΣΟΕΣ. Εκ πρώτης όψης, λοιπόν, ένας τέτοιος σχεδιαζόμενος μηχανισμός μπορεί να είναι συμβατός με την αρχή της αυτονομίας εφόσον εάν αποδειχθεί ότι δεν είναι δυνατόν να κληθεί να ερμηνεύσει ή να εφαρμόσει, με οποιονδήποτε τρόπο, το δίκαιο της Ένωσης. Η ασφαλιστική δικλείδα που προβλέπεται στη ΣΟΕΣ για να αποκλεισθεί, εν προκειμένω, το ενδεχόμενο «αποκαθήλωσης» του Δικαστηρίου από την πρωτοκαθεδρία του σε θέματα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου εντοπίζεται στο άρθρο 8.31 παρ. 2. Εκεί προβλέπεται ότι τα δικαστήρια ΣΟΕΣ λαμβάνουν υπόψη το εσωτερικό δίκαιο των μερών μόνον ως πραγματικό γεγονός και δεσμεύονται από την «κρατούσα ερμηνεία» των εγχώριων δικαστηρίων ή αρχών. Περαιτέρω, δεν νομιμοποιούνται να

δικαιοδοτικού συστήματος της Ένωσης προβλέπεται από συμφωνία η οποία συνήφθη όχι από την Ένωση, αλλά από κράτη μέλη». Ενδεικτικά, βλ. J.H. POHL, *Intra-EU Investment Arbitration after the Achmea Case: Legal Autonomy Bounded by Mutual Trust?*, *European Constitutional Law Review*, 2018, σσ. 788-789. Έχει υποστηριχθεί όμως και η αντίθετη άποψη, βλ. S. GASPARD-SZILAGYI, *It is Not Just About Investor-State Arbitration: A Look at Case C-284/16, Achmea BV*, *European Papers*, 2018, σσ. 369-370.

70. Άρθρο 3 παρ. 5 ΣΕΕ. Βλ. σχετικά G. DE BURCA, *The European Court of Justice and the International Legal Order After Kadi*, *Harvard International Law Journal*, 2010, σ. 41· B. DE WITTE, *ό.π.*, σ. 34.

71. G. KÜBEK, *CETA's Investment Court System and the Autonomy of EU Law: Insights from the Hearing in Opinion 1/17*, *Verfassungsblog*, 04.07.2018, διαθέσιμο σε: www.verfassungsblog.de.

72. S. PEERS, *ό.π.*, "There's an unusually strong acceptance by the Court of the EU legal system's co-existence with international law – rather than supremacy over it".

73. ΔΕΕ C- 284/16, *ό.π.*, σκ. 39-42.

74. *Ibid*, σκ. 43-49.

75. *Ibid*, σκ. 50-55.

76. *Ibid*, σκ. 33-34 και 36-37· ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, *ό.π.*, σκ. 167.

77. M. GATTI, *Opinion 1/17 in light of Achmea: Chronicle of an Opinion Foretold?*, *European Papers*, 2019, σ. 113.

ελέγχουν το επίπεδο προστασίας των δημοσίων συμφερόντων χάριν των οποίων η Ένωση θέτει περιορισμούς στην επιχειρηματική ελευθερία, ενώ τυχόν έννοια που αποδίδουν στο εγχώριο δίκαιο δεν είναι δεσμευτική για τα δικαστήρια ή τις αρχές του αντίστοιχου μέρους. Η τελευταία αυτή επισήμανση *prima facie* «θεραπεύει» μία πτυχή που είχε αποδειχθεί ιδιαίτερα προβληματική κατά το παρελθόν⁷⁸, πλην όμως η διαφύλαξη της αυτονομίας της έννομης τάξης της Ένωσης, έτσι όπως την εννόησε το Δικαστήριο σε προηγούμενες Γνωμοδοτήσεις του, απαιτεί πολύ πιο γενναιόδωρες εγγυήσεις.

Κατά την άποψη μας, οι παραπάνω ρήτρες ελαχιστοποιούν πράγματι τις πιθανότητες να κληθεί το δικαστήριο ΣΟΕΣ να ερμηνεύσει, πολλώ δε μάλλον, να εφαρμόσει το δίκαιο της Ένωσης. Παρόλα αυτά, δεν αποκλείουν εντελώς τη δυνατότητα του δικαστηρίου αυτού – έστω σε οριακές, εξαιρετικές ή υποθετικές περιπτώσεις – να ασκεί διεθνή έλεγχο στο επίπεδο προστασίας του δημοσίου συμφέροντος εντός της ενωσιακής έννομης τάξης ή να «επιλέγει» κατά το δοκούν την κρατούσα ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου. Ο προβληματισμός αφορά τρία κυρίως σημεία. Πρώτον, η διαμόρφωση κρατούσας νομολογίας προϋποθέτει επαναλαμβανόμενη, για μεγάλο χρονικό διάστημα, συγκεκριμένη ερμηνεία του δικαίου. Η αναζήτηση της κρατούσας ερμηνείας δεν είναι πάντοτε μία εύκολη υπόθεση, διότι το ζήτημα είναι ποιοτικό και όχι ποσοτικό. Ταυτόχρονα, η μεταστροφή, ακόμα και στη νομολογία των ανώτατων εθνικών δικαστηρίων ή του ΔΕΕ, δεν είναι μία σπάνια εξέλιξη, δείγμα της εξέλιξης του ίδιου του δικαίου. Πώς μπορεί, λοιπόν, να διασφαλισθεί ότι το δικαστήριο ΣΟΕΣ θα λαμβάνει υπόψη τη «σωστή», κάθε φορά, κρατούσα ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου; Η «επιλογή» της κρατούσας ερμηνείας δεν ισοδυναμεί με συγκαλυμμένη αυθεντική ερμηνεία⁷⁹; Η ΣΟΕΣ δεν προβλέπει εν προκειμένω μηχανισμό ελέγχου ή ένδικα βοηθήματα για τη διαπίστωση εσφαλμένης ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου από τα διαιτητικά δικαστήρια⁸⁰. Στον αντίποδα, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, ακόμα και στην περίπτωση αυτή, η συμβατότητα με την αρχή της αυτονομίας διασώζεται, εφόσον τα εθνικά δικαστήρια και το ΔΕΕ δεν δεσμεύονται από την ερμηνεία του εθνικού και του ενωσιακού δικαίου από τα δικαστήρια ΣΟΕΣ, όποια κι αν είναι αυτή. Εντούτοις, ένα τέτοιο επι-

χείρημα παραβλέπει το γεγονός ότι με αυτόν τον τρόπο τα διαιτητικά δικαστήρια μπορεί να διαμορφώσουν ένα νομολογιακό προηγούμενο ικανό να ασκεί επιρροή στην έκβαση μελλοντικών επενδυτικών διαφορών⁸¹. Εντέλει, το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι εάν η ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου από τα δικαστήρια ΣΟΕΣ είναι δεσμευτική, αλλά εάν τα εν λόγω δικαστήρια μπορεί να κληθούν να ερμηνεύσουν ή να εφαρμόσουν το δίκαιο αυτό⁸².

Δεύτερον, το άρθρο 8.9 παρ. 4 της ΣΟΕΣ ορίζει ότι, σε περίπτωση που η Ένωση κηρύξει μια κρατική ενίσχυση ασυμβίβαστη με το άρθρο 108 ΣΛΕΕ και διατάζει την επιστροφή της, το δικαστήριο ΣΟΕΣ δεν επιτρέπεται να κρίνει τη σχετική απόφαση αντίθετη προς τη ΣΟΕΣ. Η εν λόγω συμφωνία, όμως, δεν περιλαμβάνει αντίστοιχο κανόνα για την προστασία των αποφάσεων που λαμβάνονται από την Επιτροπή ή από τις αρχές των κρατών μελών για παράβαση των κανόνων του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού. Το επιχείρημα του Δικαστηρίου ότι «δεν είναι δυνατό να αποκλειστεί το ενδεχόμενο» (*"it is not inconceivable"*) μια διαιτητική απόφαση να εξουδετερώσει τα αποτελέσματα προστίμου που έχει επιβληθεί λόγω παράβασης του άρθρου 101 ή 102 ΣΛΕΕ, εντούτοις τέτοια απόφαση «δεν νοείται» (*"is unimaginable"*) σε περίπτωση νόμιμης εφαρμογής των κανόνων του ανταγωνισμού, προκαλεί μεγαλύτερη σύγχυση και στερείται ικανοποιητικής αιτιολογίας⁸³. Μολονότι το ενδεχόμενο εξουδετέρωσης ενός τέτοιου προστίμου οριοθετείται αυστηρά, η πιθανότητα – υπό εξαιρετικές περιστάσεις – να εκδοθεί αντιφατική διαιτητική απόφαση παραμένει⁸⁴. Ο προβληματισμός μας επιρρωνύεται από την άποψη του Γεν. Εισαγγελέα, ότι οι ουσιαστικές εγγυήσεις της ΣΟΕΣ συμπληρώνονται από τις διαδικαστικές εγγυήσεις α) της υποχρέωσης του δικαστηρίου ΣΟΕΣ να ακολουθεί την κρατούσα ερμηνεία του εγχωρίου δικαίου και β) της υποχρέωσης διόρθωσης τυχόν εσφαλμένης ερμηνείας από δευτεροβάθμιο μηχανισμό ή τη μεικτή επιτροπή⁸⁵. Είναι προφανές ότι, αφενός, και εδώ ενυπάρχει ο κίνδυνος «επιλογής» της κρατούσας ερμηνείας, όπως αναλύθηκε παραπάνω, αφετέρου, η υποχρέωση αναθεώρησης της εσφαλμένης ερμηνείας δεν εγγυάται την αποτελεσματικό-

78. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, ό.π., σκ. 184.

79. M. GATTI, ό.π., σ. 118- C. CONTARTESE / M. ANDENAS, EU autonomy and investor-state dispute settlement under *inter se* agreements between EU Member States: Achmea, CML Rev., 2019, σ. 186.

80. Βλ. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/09, ό.π., σκ. 87-88' L. ANKERSMIT, An Incoherent Approach towards Aarchus and CETA: The Commission and External Oversight Mechanisms, σε: I. Govaere / S. Garben (eds), The Interface between EU and International Law: Contemporary Reflections, Hart Publishing, 2019, σσ. 336-337.

81. M. GATTI, ό.π., σσ. 116-117.

82. Ibid.

83. J. BLOCKX, The Effectiveness of European Competition Law After Opinion 1/17, Competition Policy International, 2019, σσ. 3-4.

84. Στο δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων, η Απόφαση (ΕΕ) 2015/1470 της Επιτροπής της 30ής Μαρτίου 2015 σχετικά με την κρατική ενίσχυση SA.38517 (2014/C) (πρώην 2014/NN) την οποία έθεσε σε εφαρμογή η Ρουμανία – Διαιτητική απόφαση *Micula κατά Ρουμανίας* της 11ης Δεκεμβρίου 2013, αποδεικνύει ότι το ενδεχόμενο σύγκρουσης μεταξύ επενδυτικής συμφωνίας και ενωσιακού δικαίου, αν και σπάνιο, δεν είναι απίθανο.

85. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σσμ. 218.

τητα του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, εφόσον η ερμηνεία που θα δοθεί σε δεύτερο βαθμό θα προέρχεται εξίσου από εξωενωσιακούς μηχανισμούς.

Τρίτον, το Δικαστήριο εξέτασε συγκεκριμένες διατάξεις της ΣΟΕΣ και κατέληξε ότι αυτές εγγυώνται επαρκώς ότι το διαιτητικό δικαστήριο δεν νομιμοποιείται να αμφισβητεί τις δημοκρατικές επιλογές των μερών σχετικά με το επίπεδο προστασίας του δημοσίου συμφέροντος. Χωρίς αμφιβολία, οι εν λόγω διατάξεις περιορίζουν πράγματι την εξουσία του δικαστηρίου αυτού να ασκεί έλεγχο στη ρυθμιστική αρμοδιότητα των μερών. Ωστόσο, και εδώ δεν αποκλείεται εντελώς η δυνατότητα θεσμοθετημένου διεθνούς ελέγχου. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι από την αρμοδιότητα των δικαστηρίων ΣΟΕΣ να εκτιμούν τους περιορισμούς της επιχειρηματικής ελευθερίας των ξένων επενδυτών εξαιρούνται ρητά τα «αναγκαία» μέτρα που λαμβάνουν τα μέρη για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας ή της δημόσιας ηθικής, της δημόσιας τάξης, της υγείας και της ζωής των ανθρώπων, των ζώων και των φυτικών οργανισμών⁸⁶ και τα μέτρα που έχουν «δικαίωμα» να θεσπίζουν τα μέρη ώστε να επιτυγχάνουν θεμιτούς στόχους πολιτικής⁸⁷. Είναι σαφές ότι οι εξαιρέσεις αυτές υπόκεινται ρητά στην απαίτηση της «ανάγκης» ή της «διακριτικής ευχέρειας»⁸⁸. Το κατά πόσον τα εν λόγω μέτρα είναι περιττά ή συνιστούν μέσο αυθαίρετης ή αδικαιολόγητης διάκρισης, είναι τελικά έργο του δικαστηρίου ΣΟΕΣ να κρίνει ασκώντας διεθνή έλεγχο του επιπέδου προστασίας των δημοσίων συμφερόντων. Το συμπέρασμα του Δικαστηρίου ότι η εξουσία ελέγχου των δικαστηρίων ΣΟΕΣ «δεν φθάνει μέχρι του σημείου να τους επιτρέψει να θέσουν εν αμφιβόλω το επίπεδο προστασίας του δημοσίου συμφέροντος όπως έχει καθοριστεί από την Ένωση κατόπιν της εφαρμογής δημοκρατικής διαδικασίας»⁸⁹ φαίνεται να βασίζεται στην παραδοχή ότι τα δικαστήρια ΣΟΕΣ θα επιδείξουν αυτοσυγκράτηση κατά την άσκηση της εξουσίας εκτίμησης των εσωτερικών μέτρων. Πλην όμως, ένα διαιτητικό δικαστήριο που έχει συσταθεί για να προστατεύει οικονομικά συμφέροντα επενδυτών δεν προορίζεται να διακρίνεται από έναν τέτοιο αυτοπεριορισμό⁹⁰.

V. Συμπεράσματα

Η Γνωμοδότηση 1/17 σηματοδοτεί τις απαρχές εκσυγχρονισμού του παραδοσιακού μηχανισμού επίλυσης διεθνών επενδυτικών διαφορών και αποτελεί ένα «ισχυρό διαπρα-

ματευτικό όπλο» για την Ένωση στο πλαίσιο των εργασιών της UNCITRAL για τη σταδιακή υποκατάσταση του θεσμού της επενδυτικής διαιτησίας από ένα μόνιμο πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο. Η Γνωμοδότηση οπωσδήποτε ενισχύει τον ρόλο της Ένωσης ως διεθνούς παράγοντα και θέτει νέα πρότυπα για το παγκόσμιο εμπόριο, ενώ δίνει «το πράσινο φως» για τη σύναψη μελλοντικών συμφωνιών ελευθέρων συναλλαγών «νέας γενιάς» κατά το μοντέλο της ΣΟΕΣ. Η ανάλυση που προηγήθηκε επιχείρησε να αναδείξει ότι η Γνωμοδότηση 1/17 είναι εν μέρει ασυμβίβαστη με την προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου, που είχε επικριθεί ως αδικαιολόγητα προστατευτική (έως και υπερβολική⁹¹), πλην όμως πρόκειται κατ' ουσία για μία βαθιά πολιτική απόφαση που άπτεται των εξωτερικών σχέσεων της Ένωσης. Το Δικαστήριο φαίνεται να περιορίζεται στη διατύπωση των ελάχιστων εγγυήσεων που πρέπει να πληρούνται ώστε να διασφαλίζεται η ιδιαιτερότητα της ενωσιακής έννομης τάξης και, κατ' αυτόν τον τρόπο, επαναπροσδιορίζει το εύρος της έναντι της διεθνούς επενδυτικής διαιτησίας. Είναι σαφές ότι το Δικαστήριο αρκείται σε μία γενική, επιφανειακή εκτίμηση των διατάξεων της ΣΟΕΣ και δεν εξετάζει ενδελεχώς αν τα διαιτητικά δικαστήρια μπορεί να κληθούν να ερμηνεύσουν ή να εφαρμόσουν το δίκαιο της Ένωσης, έστω υπό εξαιρετικές ή εντελώς θεωρητικές περιστάσεις. Στο πλαίσιο της Γνωμοδότησης 2/13, αντίθετα, «η ύπαρξη και μόνο του ενδεχομένου αυτού» κρίθηκε ικανή να θίξει το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο⁹².

Το ερώτημα, ωστόσο, είναι εάν ως προς τη ΣΟΕΣ το Δικαστήριο θα μπορούσε πράγματι να κρίνει διαφορετικά, οδηγώντας σε περίπλοκες επαναδιαπραγματεύσεις με τον Καναδά. Μάλλον όχι. Μία αρνητική Γνωμοδότηση θα αποδυνάμωνε την ανταγωνιστικότητα των ενωσιακών επενδυτών και θα περιορίζε σημαντικά το πεδίο δράσης της Ένωσης στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο⁹³ και την ικανότητά της να συμμετέχει ενεργά στη χάραξη της διεθνούς εμπορικής στρατηγικής⁹⁴. Παράλληλα, θα ανέτρεπε όλες τις μέχρι τώρα προσπάθειες για την αναμόρφωση της διεθνούς επενδυτικής πολιτικής κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα προστασίας των επενδύσεων και θα έθετε εν αμφιβόλω την εφαρμογή όλων των συμφωνιών «νέας γενιάς» της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένων των πρόσφατων συμφωνιών της με τη Σιγκαπούρη και το Βιετνάμ.

86. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ. 152.

87. Ibid, σκ. 154.

88. Βλ. T.P. HOLTERHUS, Das CETA-Gutachten des EuGH – Neue Maßstäbe allerorten ..., VerfBlog, 03.05.2019, διαθέσιμο σε: <https://verfassungsblog.de/das-ceta-gutachten-des-eugh-neue-massstaebe-allerorten/>.

89. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, ό.π., σκ. 156.

90. M. GATTI, ό.π., σ. 120.

91. ΔΕΕ C-284/16, ό.π., Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, 19.09.2017, ECLI:EU:C:2017:699, σημ. 44-45.

92. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, ό.π., σκ. 208.

93. T.P. HOLTERHUS, ό.π.

94. S.W. SCHILL, The European Union's Foreign Direct Investment Screening Paradox: Tightening Inward Investment Control to Further External Investment Liberalization, Legal Issues of Economic Integration, 2019, σσ. 127-128.

Η σχετικοποίηση της προηγούμενης αυστηρής ερμηνείας της αρχής της αυτονομίας από το Δικαστήριο οφείλεται στην ιδιαιτερότητα των εξωτερικών σχέσεων, οι οποίες «*συνεπάγονται κατ' ανάγκην επιλογές πολιτικής φύσεως*»⁹⁵. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο εγκαταλείπει τη μαξιμαλιστική προσέγγιση της αρχής της αυτονομίας, που ισοδυναμεί με απομονωτισμό και, αντ' αυτής, επιλέγει την ισορροπημένη συνύπαρξη ενωσιακού και διεθνούς δικαίου⁹⁶. Εξάλλου, η αρχή της αυτονομίας δεν μπορεί να (παρ-)ερμηνεύεται σε βάρος των εξωτερικών σχέσεων και των εμπορικών συμφερόντων της Ένωσης, πολλώ δε μάλλον σε βάρος της συνταγματικής αρχής του άρθρου 21 ΣΕΕ. Με τη Γνωμοδότηση 1/17, το Δικαστήριο αποδεικνύει ότι – θεωρητικά τουλάχιστον – είναι δυνατή η διατήρηση της ιδιαιτερότητας του ενωσιακού δικαίου και η ταυτόχρονη συμμετοχή της Ένωσης στη διαμόρφωση της διεθνούς έννομης τάξης. Αυτό μένει να αποδειχθεί και στην πράξη.

► Πρόγραμμα ανταλλαγής ελληνικών ομολόγων και εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΚΤ

PSI και παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων και αρχών του ενωσιακού δικαίου. Στοιχειοθέτηση εξωσυμβατικής ευθύνης της ΕΚΤ λόγω παράλειψής της να επισημάνει ενδεχόμενες προσβολές θεμελιωδών δικαιωμάτων σχεδίου Νόμου κράτους μέλους κατά την άσκηση της δυνάμει των άρθρων 127 παρ. 4 και 282 παρ. 5 ΣΛΕΕ γνωμοδοτικής της εξουσίας

*εξωσυμβατική ευθύνη – γνώμη ΕΚΤ – μέτρα αναδιάρθρωσης του ελληνικού δημοσίου χρέους – PSI – κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου που απονέμει δικαιώματα στους ιδιώτες – αρχή *acta sunt servanda* – άρθρο 17 παρ. 1 και 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων – άρθρο 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ – άρθρο 124 ΣΛΕΕ*

ΓεΔΕΕ T-107/17, Steinhoff κ.λπ./ΕΚΤ, 23.05.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: S. Frimodt Nielsen, Εισηγητής: V. Kreuschitz, ECLI:EU:T:2019:353 – Αγωγή αποζημίωσης

Η διαδικασία ανταλλαγής των ελληνικών ομολόγων προωθήθηκε με στόχο την αναχρηματοδότηση και την ουσιαστική μείωση του ανεξόφλητου κεφαλαίου των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου. Ως μέτρο αναδιάρθρωσης του ελληνικού χρέους, το πρόγραμμα ανταλλαγής ελληνικών ομολόγων κρίθηκε θετικά από την ΕΚΤ στο πλαίσιο της άσκησης της γνωμοδοτικής της αρμοδιότητας. Ζημιώ-

θέντες ομολογιούχοι που απώλεσαν άμεσα ένα μεγάλο ποσοστό της ονομαστικής αξίας του τίτλου που κατείχαν, συνεπεία των επίμαχων ρυθμίσεων, άσκησαν αγωγή αποζημίωσης αξιώνοντας από την ΕΚΤ την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν. Το ΓεΔΕΕ καλείται να αξιολογήσει τις συνέπειες του PSI σε μια σειρά δικαιωμάτων και αρχών κατοχυρωμένων στο ενωσιακό δίκαιο, καθώς και τη δυνατότητα στοιχειοθέτησης εξωσυμβατικής ευθύνης της ΕΚΤ για παραλείψεις της κατά την έκδοση γνώμης επί του ελληνικού σχεδίου Νόμου.

Παρατηρήσεις

Μαρία Κρίκα *

1. Το πλαίσιο της υπό κρίση υπόθεσης

Προς κατανόηση του ιστορικού, επισημαίνεται ότι στο πλαίσιο αντιμετώπισης της κρίσης του ελληνικού δημοσίου χρέους κατέστη επιτακτική η ανάγκη για τη λήψη μέτρων προς τον σκοπό επίτευξης μίας ουσιαστικής αναδιάρθρωσης του δημόσιου χρέους προκειμένου αυτό να καταστεί βιώσιμο, καθώς σε αντίθετη περίπτωση θα μπορούσαν να υπάρξουν απρόβλεπτες συνέπειες στην ελληνική οικονομία, τους πιστωτές και την ευρύτερη σταθερότητα της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της. Προς τούτο, τέθηκε σε εφαρμογή το λεγόμενο PSI, ήτοι η «Συμμετοχή του Ιδιωτικού Τομέα» (Private Sector Involvement-PSI) στην απομείωση του ελληνικού δημοσίου χρέους μέσω της διαδικασίας ανταλλαγής των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου με νέα ομόλογα σημαντικά χαμηλότερης αξίας από τα παλαιά. Η διαδικασία αυτή υλοποιήθηκε με τον Ν. 4050/2012 «Κανόνες τροποποίησης τίτλων, εκδόσεως ή εγγυήσεως του Ελληνικού Δημοσίου με συμφωνία των Ομολογιούχων»¹, με τον οποίο τέθηκε το βασικό πλαίσιο για την τροποποίηση των υφιστάμενων ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου με την εισαγωγή της λεγόμενης Ρήτρας Συλλογικής Δράσης (Collective Action Clause-CAC). Η εν λόγω ρήτρα διασφαλίζει ότι με απόφαση συγκεκριμένης απαρτίας και πλειοψηφίας των ομολογιούχων είναι δυνατή η λήψη απόφασης για την τροποποίηση των τίτλων και την αντικατάστασή τους με νέους, η απόφαση δε αυτή είναι δεσμευτική για όλους τους κατόχους ελληνικών ομολόγων, περιλαμβανομένων και εκείνων που δεν συναίνεσαν στην προταθείσα τροποποίηση².

Πριν προχωρήσει στην έκδοση του ως άνω Νόμου, η Ελληνική Δημοκρατία ζήτησε, βάσει του άρθρου 127 παρ. 4

95. Βλ. ΔΕΕ C-272/15, *Swiss International Air Lines*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:993, σκ. 24.

96. P. KOUTRAKOS, *The Autonomy of EU Law and International Investment Arbitration*, *Nordic Journal of International Law*, 2019, σσ. 59-62. C. ECKES, *Some Reflections on Achmea's Broader Consequences for Investment Arbitration*, *European Papers*, 2019, σσ. 90-93.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. ΦΕΚ Α' 36, 23.02.2012.

2. Αναλυτικά για τη διαδικασία PSI, βλ. Π. ΚΑΛΑΜΠΟΥΚΑ-ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Η προστασία του επενδυτή-καταναλωτή από την εφαρμογή του PSI*, ΔΕΕτ., 2012, σ. 1006 επ.

ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 282 παρ. 5 ΣΛΕΕ, από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) να διατυπώσει γνώμη σχετικά με το περιεχόμενό του και, ιδίως, την εφαρμογή των ρητρών CAC. Κατόπιν τούτου, η ΕΚΤ εξέδωσε γνώμη³ με την οποία αναγνώρισε ότι σκοπός του σχεδίου Νόμου είναι η διευκόλυνση του ιδιωτικού τομέα κατά τη συμμετοχή του στις προσπάθειες αναδιάρθρωσης του ελληνικού χρέους, ενώ επισήμανε ότι, σε γενικές γραμμές, η χρήση των CAC ως διαδικασία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται ανταλλαγή ομολόγων συνάδει με τη γενική πρακτική.

Ο ζημιόγonos χαρακτήρας της απόφασης αυτής της ΕΚΤ αποτέλεσε τη βάση της αγωγής αποζημίωσης που άσκησαν οι ενάγοντες στην υπό κρίση υπόθεση, με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας που ισχυρίζονται ότι υπέστησαν λόγω της παράλειψης της ΕΚΤ να επισημάνει στην Ελληνική Δημοκρατία με την επίμαχη γνώμη τον παράνομο χαρακτήρα της σχεδιαζόμενης αναδιάρθρωσης του ελληνικού δημοσίου χρέους μέσω της υποχρεωτικής ανταλλαγής χρεογράφων. Συγκεκριμένα, οι ενάγοντες ισχυρίστηκαν ότι ο Ν. 4050/2012 παραβίασε μια σειρά δικαιωμάτων και αρχών, ήτοι την αρχή *pacta sunt servanda*, το άρθρο 17 παρ. 1 και 2 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και τα άρθρα 63 και 124 ΣΛΕΕ.

II. Γνωμοδοτική αρμοδιότητα της ΕΚΤ και εξωσυμβατική ευθύνη

Πριν το ΓεΔΕΕ υπεισέλθει στην ουσία της υπόθεσης επισημαίνεται ότι η ευρεία εξουσία εκτίμησης που διαθέτει η ΕΚΤ κατά την έκδοση των γνωμών της συνεπάγεται ότι μόνον πρόδηλη και σοβαρή υπέρβαση των ορίων της εν λόγω εξουσίας δύναται να θεμελιώσει την εξωσυμβατική της ευθύνη. Επί τούτου κρίνεται σκόπιμο να λεχθούν τα εξής:

Το άρθρο 127 παρ. 4 ΣΛΕΕ ορίζει ότι η γνώμη της ΕΚΤ ζητείται από τις εθνικές αρχές για κάθε σχέδιο νομοθετικής διάταξης που εμπίπτει στο πεδίο της αρμοδιότητάς της, εντός των ορίων και υπό τους όρους που ορίζει το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ομοίως, το άρθρο 282 παρ. 5 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι, στους τομείς που εμπίπτουν στις αρμοδιότητές της, ζητείται η γνώμη της ΕΚΤ για κάθε σχέδιο πράξης της Ένωσης, καθώς και για κάθε σχέδιο εθνικής κανονιστικής διάταξης, ενώ η ΕΚΤ μπορεί επίσης να γνωμοδοτεί. Επιπλέον, κατά την αιτιολογική σκέψη 3 της απόφαση 98/415/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 1998, σχετικά με τη διαβούλευση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας με τις εθνικές αρχές για τα σχέδια νομοθετικών διατάξεων⁴, αυτή η υποχρέωση διαβούλευσης με την ΕΚΤ που επιβάλλεται στις αρχές των κρατών μελών δεν πρέπει να θίγει τις αρμοδιότητες των εν λόγω αρχών στους τομείς που αποτελούν το αντικείμενο της συγκεκριμένης διάταξης, ενώ κατά

το άρθρο 4 της ίδιας απόφασης τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε η γνώμη της ΕΚΤ να ζητείται σε εύλογο στάδιο, για να μπορέσει να τη λάβει υπόψη της η αρχή που εισηγείται το σχέδιο της νομοθετικής διάταξης πριν λάβει απόφαση ως προς την ουσία. Υπό το πρίσμα των ως άνω διατάξεων, γίνεται σαφές ότι οι γνώμες της ΕΚΤ δεν δεσμεύουν τις εθνικές αρχές. Όπως άλλωστε επισημαίνει και το ΓεΔΕΕ στην υπό κρίση απόφαση, αν πρόθεση του νομοθέτη ήταν να καταστήσει νομικά δεσμευτική την παρέμβαση της ΕΚΤ ως προς το περιεχόμενό της, θα της είχε απονείμει εξουσία έγκρισης και όχι γνωμοδοτική εξουσία.

Ωστόσο, η διαπίστωση ότι οι γνώμες της ΕΚΤ δεν δεσμεύουν τις εθνικές αρχές δεν αποκλείει, *a priori*, το ενδεχόμενο οι γνώμες αυτές να στοιχειοθετήσουν ευθύνη της ΕΚΤ. Συγκεκριμένα, κατά πάγια νομολογία, δικαίωμα αποζημίωσης για ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του ενωσιακού δικαίου καταλογιστέα σε θεσμικό όργανο ή οργανισμό της Ένωσης – ή στην ΕΚΤ κατ' άρθρο 340 εδάφιο γ' ΣΛΕΕ – αναγνωρίζεται εφόσον συντρέχουν σωρευτικά τρεις προϋποθέσεις, ήτοι ο παραβιασθείς κανόνας δικαίου αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες, η παράβαση είναι κατάφωρη, και, τέλος, υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παράβασης της παράνομης συμπεριφοράς του εμπλεκόμενου οργάνου και της ζημίας που υπέστησαν οι θιγόντες⁵. Το κατάφωρο της παραβίασης απαιτείται στις περιπτώσεις που το όργανο έχει ευρεία εξουσία εκτίμησης, καθώς δεν αρκεί μια απλή αντίθεση στον κανόνα δικαίου, ενώ αποφασιστικό κριτήριο για να θεωρηθεί μια παράβαση του δικαίου της Ένωσης ως κατάφωρη είναι το αν συντρέχει, εκ μέρους του θεσμικού οργάνου, πρόδηλη και σοβαρή υπέρβαση των ορίων που επιβάλλονται στη διακριτική του ευχέρεια⁶. Από την άλλη, κατά πάγια νομολογία, η στοιχειοθέτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης δεν μπορεί να εξαρτάται από το εάν η πράξη του οργάνου είχε δεσμευτικό χαρακτήρα ή όχι, καθώς κάθε συμπεριφορά που προκαλεί ζημία μπορεί να στοιχειοθετήσει εξωσυμβατική ευθύνη⁷.

III. Η αρχή *pacta sunt servanda*

Η αρχή *pacta sunt servanda* ως θεμελιώδης αρχή του δικαίου των συνθηκών, κατοχυρώνεται στο άρθρο 26 της Σύμβασης της Βιέννης. Κατά το άρθρο 1 της Σύμβασης της Βιέννης, αυτή εφαρμόζεται μόνον επί των συνθηκών μεταξύ κρατών. Κατά συνέπεια, το άρθρο 26 της Σύμβασης της Βιέννης περί του δικαίου των συνθηκών δεν αποτελεί κανόνα δικαίου που απονέμει δικαιώματα σε ιδιώτες, όπως

3. Opinion of the European Central Bank of 17 February 2012 on the terms of securities issued or guaranteed by the Greek State (CON/2012/12).

4. ΕΕ 1998 L 189/42.

5. Βλ. ΔΕΚ C-472/00 P, *Επιτροπή/Fresh Marine*, 10.07.2003, ECLI:EU:C:2003:399, σκ. 25· ΔΕΚ C-234/02 P, *Διαμεσολαβητής/Lamberts*, 23.03.2004, ECLI:EU:C:2004:174, σκ. 49· ΔΕΕ C-337/15 P, *Διαμεσολαβητής/Staelen*, 04.04.2017, ECLI:EU:C:2017:256, σκ. 31.

6. Βλ. ΔΕΕ C-337/15 P, *ό.π.*, σκ. 31 καθώς και ΔΕΚ C-352/98 P, *Bergaderm και Goupil/Επιτροπή*, 04.07.2000, ECLI:EU:C:2000:361, σκ. 43.

7. Έτσι κρίθηκε και στην απόφαση ΔΕΚ C-234/02 P, *ό.π.* (βλ. σκ. 50 έως 52 και 60).

απαιτείται για τη στοιχειοθέτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης. Για την αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού, το ΓεΔΕΕ ακολουθεί προηγούμενη νομολογία του ΔΕΕ σύμφωνα με την οποία η εν λόγω αρχή αποτελεί θεμελιώδη αρχή κάθε έννομης τάξης⁸. Ως εκ τούτου, γίνεται δεκτό ότι η αρχή *pacta sunt servanda* συνιστά επίσης γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης και έχει εφαρμογή στις συμβάσεις, με την έννοια ότι μια σύμβαση που έχει συναφθεί εγκύρως δεσμεύει τα συμβαλλόμενα μέρη⁹.

Παρά ταύτα, το ΓεΔΕΕ απορρίπτει τη δυνατότητα στοιχειοθέτησης εξωσυμβατικής ευθύνης της ΕΚΤ επισημαίνοντας ότι, με βάση το άρθρο 2 της απόφασης 98/415/ΕΚ του Συμβουλίου, οι αποδέκτες των γνωμών της ΕΚΤ είναι όχι ιδιώτες αλλά οι αρχές των κρατών μελών που οφείλουν να ζητούν τη γνώμη της ΕΚΤ. Επιπλέον, η γνωμοδοτική αρμοδιότητα της ΕΚΤ δεν έχει ως σκοπό να κριθούν τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των συμβαλλομένων, αλλά εντάσσεται στο πλαίσιο των βασικών αποστολών της στον τομέα της νομισματικής πολιτικής και συνδέεται, μεταξύ άλλων, με το καθήκον της να διασφαλίζει τη διατήρηση της σταθερότητας των τιμών κατά την έννοια του άρθρου 127 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ.

Πράγματι, η υποχρέωση διαβούλευσης που προβλέπεται στην ως άνω απόφαση προορίζεται να λειτουργήσει ως προληπτικός μηχανισμός για την αποτροπή προβλημάτων που ενδεχομένως θα προκύψουν από την ασυμβατότητα των εθνικών νομοθετικών μέτρων προς τους στόχους του ΕΣΚΤ¹⁰. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ καθιστά σαφές ότι, όταν ζητείται η γνώμη της ΕΚΤ σχετικά με ένα σχέδιο κανονιστικής ρύθμισης που αφορά τις εθνικές τράπεζες και τους εφαρμοστέους κανόνες στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, στον βαθμό που οι κανόνες αυτοί επηρεάζουν σημαντικά τη σταθερότητα των χρηματοδοτικών αυτών ιδρυμάτων και των χρηματαγορών, όπως εν προκειμένω η ρύθμιση του Ν. 4050/2012 περί ανταλλαγής ομολόγων, η ΕΚΤ δεν υποχρεούται να αποφανθεί σχετικά με την τήρηση της γενικής αρχής του δικαίου των συμβάσεων *pacta sunt servanda* έναντι των κατόχων ομολόγων.

Πέραν τούτου, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επίκληση από το ΓεΔΕΕ της αρχής *rebus sic stantibus* σύμφωνα με την οποία η απρόβλεπτη μεταβολή των περιστάσεων μπορεί να επιτρέψει την επαναδιαπραγμάτευση των όρων της συναφθείσας σύμβασης. Το ΓεΔΕΕ επανέλαβε σκέψεις που διατύπωσε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Μαματάς κλπ. κατά Ελ-*

λάδος¹¹ και ενέταξε την κρίση του ελληνικού δημοσίου χρέους στην έννοια των «απρόβλεπτων γεγονότων» τα οποία μπορούν να δικαιολογήσουν την εφαρμογή της ως άνω αρχής στην περίπτωση της κατοχής κρατικών χρεογράφων από ιδιώτες. Στην ίδια παραδοχή, άλλωστε, έχει καταλήξει και το ΣΤΕ με αποφάσεις του οποίου έχει κριθεί ότι η επένδυση σε ομόλογα και λοιπούς τίτλους εκδόσεως ή εγγυήσεως κρατών, ως έννομη σχέση παροχής οικονομικής πίστης, δεν είναι απαλλαγμένη του κινδύνου της σύννομης περιουσιακής απώλειας, ακόμη και αν το δίκαιο που διέπει τους τίτλους δεν προβλέπει ότι πριν από τη λήξη τους είναι ενδεχόμενη η επαναδιαπραγμάτευση όρων τους, όπως η ονομαστική αξία, το τοκομερίδιο και ο χρόνος λήξης. Τούτο διότι, από την έκδοση του τίτλου μέχρι τη λήξη του μεσολαβεί συνήθως ικανό χρονικό διάστημα, κατά το οποίο ενδέχεται να συμβούν γεγονότα απρόβλεπτα που περιορίζουν ουσιαστικά, ακόμη και μέχρι εκμηδενισμού, τις οικονομικές δυνατότητες του κράτους-εκδότη ή εγγυητή των τίτλων. Όταν συμβαίνουν τέτοια γεγονότα, το κράτος νομίμως επιδιώκει επαναδιαπραγμάτευση βάσει της ρήτρας *rebus sic stantibus*, η οποία οριοθετεί τη γενική αρχή του δικαίου *pacta sunt servanda*¹².

IV. Η σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος ως σκοπός γενικού συμφέροντος που δικαιολογεί τον περιορισμό του δικαιώματος ιδιοκτησίας βάσει του άρθρου 17 του Χάρτη

Σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 1 του Χάρτη, κάθε πρόσωπο δικαιούται να είναι κύριος των νομίμως κτηθέντων αγαθών του, να τα χρησιμοποιεί, να τα διαθέτει και να τα κληροδοτεί. Κανείς δεν μπορεί να στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για λόγους δημόσιας ωφέλειας, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στον Νόμο και έναντι δίκαιης και έγκαιρης αποζημίωσης για την απώλειά της. Η χρήση των αγαθών μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς από τον Νόμο, εφόσον αυτό είναι αναγκαίο προς το γενικό συμφέρον. Επιπλέον, κατά το άρθρο 51 του Χάρτη, οι διατάξεις του απευθύνονται, μεταξύ άλλων, στα θεσμικά όργανα της Ένωσης, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η ΕΚΤ, τα οποία υποχρεούνται να σέβονται τα δικαιώματα, να τηρούν τις αρχές και να προάγουν την εφαρμογή τους.

Το ΓεΔΕΕ, επαναλαμβάνοντας παλαιότερη νομολογία, επισημαίνει ότι το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, όπως ορίζεται στο άρθρο 17 παρ. 1 του Χάρτη, αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα του ενωσιακού δικαίου, ο σεβασμός του οποίου αποτελεί προϋπόθεση για τη νομιμότητα των πράξεων της Ένωσης¹³. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι το δικαίωμα στην ιδιο-

8. Βλ. ΔΕΚ C-162/96, *Racke*, 16.06.1998, ECLI:EU:C:1998:293, σκ. 49.

9. Βλ. ΔΕΕ C-282/10, *Dominguez*, 24.01.2012, προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα V. Trstenjak, ECLI:EU:C:2011:559, σημ. 96· ΔΕΕ C-422/14, *Pujante Rival*, 11.11.2015, προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott, ECLI:EU:C:2015:544, σημ. 55.

10. Βλ. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, *Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 696.

11. ΕΔΔΑ *Μαματάς κλπ. κατά Ελλάδας*, (Προσφυγές Nos 63066/14 64297/14 66106/14), απόφαση της 21^{ης} Ιουλίου 2016.

12. Βλ. ΣΤΕ (Ολομ.) 1116/2014 αλλά και την πρόσφατη ΣΤΕ 293/2017.

13. Βλ. ΔΕΕ C-501/11 P, *Schindler Holding κ.λπ./Επιτροπή*, 18.07.2013, ECLI:EU:C:2013:522, σκ. 124· ΔΕΚ C-402/05 P και C-415/05 P, *Kadi και Al Barakaat International Foundation/Συμβούλιο και Επι-*

κτησία δεν καθίσταται ανεπίδεκτο περιορισμών. Πράγματι, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη, περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος ιδιοκτησίας δύνανται να επιβληθούν, υπό την προϋπόθεση ότι αυτοί ανταποκρίνονται σε επιδιωκόμενους σκοπούς γενικού συμφέροντος και δεν συνιστούν, σε σχέση προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, δυσανάλογη και ανεπίτρεπτη επέμβαση θίγουσα την ίδια την ουσία του ως άνω κατοχυρωμένου δικαιώματος¹⁴.

Υπό αυτές τις παραδοχές, το ΓεΔΕΕ αναγνωρίζει ότι ο Ν. 4050/2012, κατά το μέρος που επέτρεψε τη μείωση της ονομαστικής αξίας των διακρατούμενων από τους ενάγοντες επίμαχων ομολόγων, οδήγησε στον περιορισμό του δικαιώματός τους για επιστροφή της εν λόγω αξίας κατά τον χρόνο λήξης των εν λόγω τίτλων και κατ' επέκταση στην προσβολή του δικαιώματος ιδιοκτησίας¹⁵. Ωστόσο, κατά το ΓεΔΕΕ, ο περιορισμός αυτός είναι επιτρεπτός καθότι επιβάλλεται για την επίτευξη σκοπών γενικού συμφέροντος, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της.

Πράγματι, αν δεν αναδιρθωνόταν το ελληνικό δημόσιο χρέος, υπήρχε ο κίνδυνος περαιτέρω επιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης την περίοδο εκείνη ή ακόμη και πιθανότητα να περιέλθει σε κατάσταση αφεργγυότητας η Ελληνική Δημοκρατία, τα χρεόγραφα της οποίας – ενδεχομένως μη δυνάμενα να εξοφληθούν – δεν θα μπορούσαν πλέον να γίνονται δεκτά από την ΕΚΤ και τις εθνικές κεντρικές τράπεζες ως ασφάλειες στο πλαίσιο χρηματοπιστωτικών εργασιών του Ευρωσυστήματος. Επιπλέον, μια τέτοια εξέλιξη θα οδηγούσε ενδεχομένως σε διατάραξη της σταθερότητας του χρηματοοικονομικού συστήματος και της λειτουργίας του Ευρωσυστήματος στο σύνολό του.

Δεν είναι η πρώτη φορά που η διασφάλιση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ένωσης προτάσσεται ως σκοπός γενικού συμφέροντος που δικαιολογεί τον περιορισμό του δικαιώματος ιδιοκτησίας. Με την απόφαση του ΕΔΔΑ *Μαματάς κ.λπ. κατά Ελλάδα*, στην οποία ουκ ολίγες φορές παραπέμπει το ΓεΔΕΕ στην υπό κρίση υπόθεση, κρίθηκε, στο πλαίσιο εξέτασης του σεβασμού του δικαιώματος ιδιοκτησίας μετά την υποτίμηση της αξίας των ελληνικών ομολόγων κατ' εφαρμογή του Ν. 4050/2012, ότι η Ελληνική Δημοκρατία μπορούσε νομίμως να λάβει μέτρα προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς της διατήρησης της οικονομικής σταθερότητας και της αναδιάρθρωσης του χρέους, προς το γενικό συμφέρον της κοι-

νότητας¹⁶. Ομοίως, στην υπόθεση *Ledra Advertising κ.λπ. κατά Επιτροπής και ΕΚΤ*, σε σχέση με την κρίση του κυπριακού δημοσίου χρέους, το Δικαστήριο έκρινε ότι η διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος, επιδιωκόμενο από την Ένωση¹⁷.

V. Τα άρθρα 63 και 124 ΣΛΕΕ

Το άρθρο 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ απαγορεύει οποιονδήποτε περιορισμό στην κίνηση κεφαλαίων μεταξύ κρατών μελών και μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών. Σε επίπεδο περιπτώσιολογίας, η νομολογία του ΔΕΕ έχει κρίνει, μεταξύ άλλων, ότι συνιστούν περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων μέτρα που μπορούν να αποτρέψουν κατοίκους της αλλοδαπής να πραγματοποιήσουν επενδύσεις σε κράτος μέλος ή να αποτρέψουν τους κατοίκους του κράτους μέλους να πραγματοποιήσουν επενδύσεις σε άλλα κράτη¹⁸. Το ΓεΔΕΕ αναγνώρισε την υποχρέωση της ΕΚΤ προς σεβασμό της ελευθερίας κίνησης κεφαλαίων ως θεμελιώδη ελευθερία του ενωσιακού δικαίου όπως έχει κριθεί και σε παλαιότερη νομολογία, επισημαίνοντας ωστόσο ότι η εν λόγω αρχή δεν είναι ανεπίδεκτη περιορισμών.

Πράγματι, η ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων δύναται να περιοριστεί, πέραν από τους λόγους που ρητά απαριθμούνται στο άρθρο 65 ΣΛΕΕ, και για λόγους γενικού συμφέροντος με επιτακτικό χαρακτήρα¹⁹. Παράλληλα όμως, όπως γίνεται παγίως δεκτό από τη νομολογία, κάθε περιορισμός επί τη βάση της επίκλησης επιτακτικού λόγου γενικού συμφέροντος πρέπει να πληροί τα κριτήρια της αρχής της αναλογικότητας, ήτοι ο περιορισμός να είναι πρόσφορος για τη διασφάλιση της επίτευξης των επιδιωκόμενων σκοπών δημοσίου συμφέροντος και να μην υπερβαίνει το μέτρο που είναι αναγκαίο για την επίτευξή τους²⁰. Κατά το ΓεΔΕΕ, τα επίμαχα μέτρα που εισήλθαν στην ελληνική έννομη τάξη με τον Ν. 4050/2012 δικαιολογούνταν από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, καθώς ο Νόμος εκδόθηκε υπό πραγματικά εξαιρετικές περιστάσεις, δεδομένου ότι, ελλείψει αναδιάρθρωσης, το ενδεχόμενο μιας βραχυπρόθεσμης χρεοκοπίας της Ελληνικής Δημοκρατίας, έστω και επιλεκτικής, δεν μπορούσε να αποκλεισθεί. Παράλληλα, τα

τροπή, 03.09.2008, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 284.

14. Βλ. και ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P, *Ledra Advertising/Επιτροπή και ΕΚΤ*, 20.11.2016, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 70.

15. Και τούτο γιατί τα ληξιπρόθεσμα χρεόγραφα πρέπει, κατ' αρχήν, να επιστρέφονται στην ονομαστική τους αξία. Ωστόσο ο Ν. 4050/2012 επέτρεψε την αναγκαστική συμμετοχή των κατόχων ελληνικών χρεογράφων στη μείωση του ελληνικού δημοσίου χρέους, μέσω υποτίμησης της αξίας των εν λόγω τίτλων.

16. Βλ. ΕΔΔΑ *Μαματάς κ.λπ. κατά Ελλάδα*, ό.π., σκ. 103.

17. Βλ. και ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P, ό.π., σκ. 71.

18. Βλ. ΔΕΚC-478/98, *Επιτροπή/Βέλγιο*, 26.09.2000, ECLI:EU:C:2000:497, σκ. 18' ΔΕΚC-112/05 *Επιτροπή/Γερμανία*, 23.10.2007, ECLI:EU:C:2007:623, σκ. 19' ΔΕΕ C-48/15, *NN (L)*, 26.05.2016, ECLI:EU:C:2016:356, σκ. 44' ΔΕΕ C-436/08, *Haribo Lakritzen Hans Riegel*, 10.02.2011, ECLI:EU:C:2011:61, σκ. 50.

19. Βλ. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 397.

20. Βλ. ΔΕΕ C-52/16 και C-113/16, *SEGRO*, 06.03.2018, ECLI:EU:C:2018:157, σκ. 76' ΔΕΚ C-464/05, *Geurts και Vogten*, 25.10.2007, ECLI:EU:C:2007:631, σκ. 24' ΔΕΕ C-385/12, *Hervis Sport- és Divatkereskedelmi*, 05.02.2014, ECLI:EU:C:2014:47, σκ. 41-42.

επίμαχα μέτρα σκοπούσαν στη διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος της ζώνης του ευρώ, η οποία και επετεύχθη.

Το άρθρο 124 ΣΛΕΕ απαγορεύει κάθε μέτρο –μη υπαγορευόμενο από λόγους προληπτικής εποπτείας – το οποίο παρέχει, ιδίως στα κράτη μέλη, προνομιακή πρόσβαση στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Το ΓεΔΕΕ, κατά την εξέταση του ισχυρισμού των εναγόντων περί παραβίασης του ως άνω άρθρου λόγω της έκδοσης του Ν. 4050/2012, ερμηνεύει το άρθρο 124 ΣΛΕΕ επισημαίνοντας ότι σκοπός της εν λόγω διάταξης είναι να παροτρύνει τα κράτη μέλη να ακολουθούν υγιή δημοσιονομική πολιτική αποφεύγοντας το ενδεχόμενο η νομισματική χρηματοδότηση των δημοσίων ελλειμμάτων ή η προνομιακή πρόσβαση των δημοσίων αρχών στις χρηματοπιστωτικές αγορές να οδηγήσουν σε υπερχρέωση ή σε υπερβολικά ελλείμματα των κρατών μελών. Αυτό άλλωστε απορρέει και από τον Κανονισμό 3604/93²¹ για τον προσδιορισμό των εννοιών που είναι αναγκαίες για την εφαρμογή της απαγόρευσης της προνομιακής πρόσβασης. Στην πρώτη αιτιολογική σκέψη επισημαίνεται ότι η απαγόρευση της προνομιακής πρόσβασης στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο για την υπαγωγή των πράξεων χρηματοδότησης του δημόσιου τομέα στην πειθαρχία της αγοράς, συμβάλλει στην ενισχυμένη δημοσιονομική πειθαρχία και εξισώνει τα κράτη μέλη από πλευράς πρόσβασης του δημόσιου τομέα στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Με βάση τα ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ καταλήγει στο ότι ο Ν. 4050/2012 δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι παραβιάζει το άρθρο 124 ΣΛΕΕ, καθώς σκοπός του είναι η μείωση του ελληνικού δημοσίου χρέους μέσω υποτίμησης της αξίας των διακρατούμενων από τους ενάγοντες τίτλων, και όχι η διόγκωσή του.

Μάλιστα, το ΓεΔΕΕ προχωρά ένα βήμα παραπέρα κρίνοντας ότι τα διαρθρωτικά μέτρα του Ν. 4050/2012 δικαιολογούνται από λόγους προληπτικής εποπτείας σύμφωνα με το άρθρο 124 ΣΛΕΕ. Σημειώνεται ότι ως «λόγοι προληπτικής εποπτείας» θεωρούνται οι λόγοι που θεμελιώνουν τις εθνικές, νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις ή διοικητικές πράξεις που εκδίδονται βάσει του δικαίου της Ένωσης ή εναρμονίζονται με αυτό, και οι οποίες αποσκοπούν στην προώθηση της σταθερότητας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων με στόχο την ενίσχυση της σταθερότητας του όλου χρηματοπιστωτικού συστήματος και την προστασία των πελατών των εν λόγω χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων²². Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ αναγνώρισε και πάλι το πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων του Ν. 4050/2012 ως σημαντικό παράγοντα διαφύλαξης της σταθερότητας του

χρηματοπιστωτικού συστήματος της ζώνης του ευρώ.

► Ελευθερία εγκατάστασης

Αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης η ελληνική νομοθεσία που απαγορεύει σε μοναχό που έχει την ιδιότητα του δικηγόρου σε άλλο κράτος μέλος να εγγραφεί στα μητρώα δικηγορικού συλλόγου λόγω ασυμβίβαστου της ιδιότητας του μοναχού με την άσκηση της δικηγορίας

Οδηγία 98/5/ΕΚ – πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου – μοναχός που έχει αποκτήσει τον επαγγελματικό τίτλο του δικηγόρου σε άλλο κράτος μέλος και όχι στο κράτος μέλος υποδοχής – άρθρο 3 παρ. 2 – προϋπόθεση εγγραφής στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους υποδοχής – πιστοποιητικό εγγραφής στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους καταγωγής – απόρριψη της αίτησης εγγραφής – επαγγελματικοί και δεοντολογικοί κανόνες – ασυμβίβαστο της ιδιότητας του μοναχού με την άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος

ΔΕΕ C-431/17, Monachos Eirinaios, 07.05.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2019:368 – Προδικαστική παραπομπή

Στις 12 Ιουνίου 2015, ο Μοναχός Ειρηναίος, μοναχός σε Ιερά Μονή της Καρδίτσας, ζήτησε με αίτησή του προς τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών (στο εξής, ΔΣΑ) να εγγραφεί στα μητρώα του ως δικηγόρος που απέκτησε τη δικηγορική ιδιότητα σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ και, συγκεκριμένα, στην Κύπρο. Ο ΔΣΑ απέρριψε την αίτησή του, βάσει εθνικών διατάξεων σχετικά με το ασυμβίβαστο της ιδιότητας του μοναχού με την άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος, εκτιμώντας ότι οι διατάξεις αυτές καταλαμβάνουν και τους δικηγόρους που επιθυμούν να ασκήσουν δικηγορία στην Ελλάδα υπό τον επαγγελματικό τους τίτλο καταγωγής. Κατά της απόφασης του ΔΣΑ ο Μοναχός Ειρηναίος άσκησε αίτηση ακύρωσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας (στο εξής, ΣτΕ). Το τελευταίο απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, Δικαστήριο ή ΔΕΕ) σχετικά με τη συμβατότητα με το ενωσιακό δίκαιο της ελληνικής νομοθεσίας, που εμποδίζει την εγγραφή μοναχού ως δικηγόρου στα μητρώα της αρμόδιας αρχής κράτους μέλους διαφορετικού από εκείνο στο οποίο αυτός απέκτησε τον επαγγελματικό του τίτλο (Κύπρος), προκειμένου να ασκεί στην Ελλάδα το επάγγελμα του δικηγόρου υπό τον τίτλο αυτό.

Το Δικαστήριο, στην απάντησή του, τονίζει ότι μοναδική προϋπόθεση από την οποία πρέπει να εξαρτάται η εγγραφή του ενδιαφερομένου στα μητρώα του κράτους μέλους υποδοχής, ώστε να μπορεί να ασκεί εκεί δικηγορία βάσει του επαγγελματικού τίτλου που απέκτησε στο κράτος καταγωγής, είναι η προσκόμιση στην αρμόδια αρχή του

21. ΕΕ 1993 L 332/4.

22. Άρθρο 2 Κανονισμού (ΕΚ) 3604/93 του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 1993, για τον προσδιορισμό των εννοιών που είναι αναγκαίες για την εφαρμογή της απαγόρευσης της προνομιακής πρόσβασης που αναφέρονται στο άρθρο 104 Α παρ. 1 της Συνθήκης, ΕΕ 1993 L 332/4.

κράτους μέλους υποδοχής πιστοποιητικού εγγραφής στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους καταγωγής. Ακολούθως, επισημαίνεται ότι από την εγγραφή αυτή πρέπει να διακρίνεται η άσκηση, αυτή καθαυτή, της δικηγορίας στο κράτος μέλος υποδοχής, ως προς την οποία ο δικηγόρος υπόκειται στους εκεί ισχύοντες επαγγελματικούς και δεοντολογικούς κανόνες. Στους τελευταίους κατατάσσεται και το ασυμβίβαστο της μοναχικής ιδιότητας με την άσκηση της δικηγορίας. Καθώς οι τελευταίοι αυτοί κανόνες, σε αντίθεση με εκείνους που αφορούν τις προϋποθέσεις οι οποίες απαιτούνται για την ως άνω εγγραφή στα μητρώα, δεν έχουν εναρμονισθεί, δύνανται να διαφέρουν σημαντικά από εκείνους που ισχύουν στο κράτος μέλος καταγωγής. Πράγματι, ο εθνικός νομοθέτης έχει καταρχήν την ευχέρεια να προβλέπει εχέγγυα ορθής άσκησης του λειτουργήματος του δικηγόρου υπό την προϋπόθεση ότι οι κανόνες που θεσπίζει προς τον σκοπό αυτό είναι σύμφωνοι προς το δίκαιο της Ένωσης και συνάδουν με την αρχή της αναλογικότητας. Επομένως, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να προβεί στις αναγκαίες εξακριβώσεις όσον αφορά τον επίμαχο στην κύρια δίκη κανόνα περί ασυμβίβαστου, οι οποίοι πάντως ρυθμίζουν μεταγενέστερο της εγγραφής στάδιο. Τούτων δοθέντων, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης η ελληνική νομοθεσία περί ασυμβίβαστου της ιδιότητας του μοναχού με την άσκηση δικηγορίας, η οποία εμποδίζει τελικά την εγγραφή στα μητρώα δικηγορικού συλλόγου ενός προσώπου, το οποίο έχει ήδη την ιδιότητα του δικηγόρου σε άλλο κράτος μέλος, όπως ο Μοναχός Ειρηναίος.

Παρατηρήσεις

*Ευστρατία Κώστογλου**

I. Προλεγόμενα

Με την Οδηγία 98/5/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Φεβρουαρίου 1998, για τη διευκόλυνση της μόνιμης άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος σε κράτος μέλος διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος¹ καθιερώνεται ένας μηχανισμός αμοιβαίας αναγνώρισης των επαγγελματικών τίτλων των μετακινούμενων δικηγόρων, οι οποίοι επιθυμούν να ασκήσουν το επάγγελμά τους βάσει του τίτλου που απέκτησαν στο κράτος μέλος καταγωγής². Η Οδηγία

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. ΕΕ 1998 L 77/36, στο εξής Οδηγία.
2. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 της Οδηγίας, ως τέτοιο ορίζεται το κράτος μέλος στο οποίο ο δικηγόρος απέκτησε το δικαίωμα να φέρει έναν από τους προβλεπόμενους εκεί επαγγελματικούς τίτλους, προτού ασκήσει το επάγγελμα του δικηγόρου σε άλλο

αποτελέσει μέρος μιας εξελικτικής νομοθετικής διαδικασίας³ που πραγματώνει στον ειδικότερο τομέα του δικηγορικού επαγγέλματος τις επιταγές των άρθρων 39 και 43 ΣυνθΕΚ (ήδη 45 και 49 ΣΛΕΕ), καθώς και του άρθρου 49 ΣυνθΕΚ (ήδη 56 ΣΛΕΕ), που αφορούν στην ελευθερία εγκατάστασης και στην ελευθερία παροχής υπηρεσιών εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴. Οι τελευταίες υπηρετούν την πραγμάτωση μίας εκ των τεσσάρων θεμελιωδών ελευθεριών της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων, πυρήνα της οποίας αποτελεί η απαγόρευση κάθε διάκρισης λόγω ιθαγένειας⁵.

Με την κρίσιμη Οδηγία, ο κοινοτικός νομοθέτης επεδίωξε πρωτίστως την εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των εθνικών κανόνων που διέπουν τις προϋποθέσεις εγγραφής στο μητρώο των αρμόδιων αρχών, οι οποίες προξενούσαν ανισότητες και δημιουργούσαν εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία⁶. Το παραπάνω δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί απόλυτα χωρίς την πλήρη εναρμόνιση των προϋποθέσεων που απαιτούνται για την άσκηση του δικαίωματος εγκατάστασης που εξασφαλίζει η Οδηγία. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 3, η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους στο οποίο επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί δικηγόρος υπό τον επαγγελματικό τίτλο που απέκτησε σε άλλο κράτος μέλος οφείλει να εγγράψει τον ενδιαφερόμενο στα μητρώα της, εφόσον αυτός προσκομίζει πιστοποιητικό εγγραφής του στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους καταγωγής (στο εξής, πιστοποιητικό εγγραφής).

II. Η μοναδικότητα της προϋπόθεσης της προσκόμισης πιστοποιητικού εγγραφής

Από το κείμενο της Οδηγίας προκύπτει σαφώς ότι η προσκόμιση του πιστοποιητικού εγγραφής αποτελεί τη μοναδική προϋπόθεση για την εγγραφή στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους υποδοχής. Η μοναδικότητα της εν λόγω προϋπόθεσης διατρανώθηκε και μέσω της

κράτος μέλος. Από την άλλη, ως κράτος μέλος υποδοχής ορίζεται το κράτος στο οποίο ο δικηγόρος δραστηριοποιείται επαγγελματικά, σύμφωνα με τις διατάξεις της Οδηγίας.

3. Προηγήθηκαν οι Οδηγίες 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1977, περί διευκόλυνσης της πραγματικής ασκήσεως της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους (ΕΕ 1977 ειδ.εκδ. 06/001/249) και 89/48/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1988, σχετικά με ένα γενικό σύστημα αναγνώρισης των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών (ΕΕ 1989 L 19/16). Βλ. συνοπτικά για την αντιπαραβολή αυτών με την Οδηγία 98/5/ΕΚ σε Α. ΤΣΑΔΗΡΑ, ΕΕΕυρΔ, 2006, σ. 538 επ.
4. Βλ. Α. ΤΣΑΔΗΡΑ, ό.π., σ. 537.
5. Βλ. αντί άλλων Γ. ΖΙΑΜΟ εις Β. Σκουρή, Ερμηνεία Συνθηκών, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 2003, άρθρο 39 ΕΚ, αρ. περ. 1, 20.
6. ΔΕΚ C-193/05, *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*, 19.09.2006, ECLI:EU:C:2006:588, σκ. 34' ΔΕΚ C-506/04, *Wilson*, 19.09.2006, ECLI:EU:C:2006:587, σκ. 64.

νομολογίας του Δικαστηρίου, το οποίο απέρριψε κάθε τυχόν πρόσθετη προϋπόθεση την οποία επιχειρήσαν να θέσουν τα κράτη μέλη σχετικά. Ενδεικτικά, το Δικαστήριο έχει κατά το παρελθόν αποφανθεί ότι Ιταλοί πολίτες οι οποίοι, έχοντας αποκτήσει πτυχίο νομικής στην Ιταλία, απέκτησαν στη συνέχεια πτυχίο νομικής και στην Ισπανία και εγγράφηκαν ως δικηγόροι στο εν λόγω κράτος μέλος, πρέπει να γίνεται δεκτό ότι πληρούν όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την εγγραφή τους στο μητρώο δικηγορικού συλλόγου της Ιταλίας προσκομίζοντας πιστοποιητικό εγγραφής τους στην Ισπανία⁷. Σε άλλη περίπτωση, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι αντιβαίνει προς την Οδηγία η απαίτηση να υποβάλλονται σε ακρόαση ενώπιον του διοικητικού συμβουλίου του δικηγορικού συλλόγου δικηγόροι που ασκούν το εν λόγω επάγγελμα υπό τον επαγγελματικό τους τίτλο καταγωγής, με σκοπό να εξακριβωθεί η γνώση τους στις γλώσσες της διοίκησης και της δικαστηριακής πρακτικής του κράτους μέλους υποδοχής⁸. Το ίδιο ισχύει για την απαίτηση ο ενδιαφερόμενος να άσκησε προηγουμένως, για ορισμένο χρονικό διάστημα, το επάγγελμα του δικηγόρου στο κράτος μέλος καταγωγής⁹.

Το ΣτΕ, αν και φαίνεται ότι τελεί σε γνώση της πάγιας αυτής νομολογίας του ΔΕΕ περί απόρριψης κάθε επιπρόσθετης προϋπόθεσης πέραν της προσκόμισης του πιστοποιητικού εγγραφής, επιχειρεί, στην απόφαση περί παραπομπής, να ξεπεράσει τον σκόπελο αυτό αντλώντας επιχείρημα από την ιδιόρρυθμη προσωπική κατάσταση των μοναχών της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία, όπως ισχυρίζεται, φαίνεται ότι δεν μπορούσε να ληφθεί υπόψη από τον κοινοτικό νομοθέτη κατά τη θέσπιση της Οδηγίας¹⁰. Προς τούτο, επικαλείται μια σειρά διατάξεων εκκλησιαστικού δικαίου, όπως τον Νόμο «Περί Γενικού Εκκλησιαστικού Ταμείου και διοικήσεως Μοναστηρίων», τον Νόμο «Περί των εκκλησιαστικών δικαστηρίων» ή τον Κανονισμό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, προκειμένου να στηρίξει το επιχείρημα ότι ο μοναχικός βίος δεν συνάδει με την άσκηση δικηγορίας¹¹.

Παράλληλα, το ΣτΕ διερωτάται αν δύναται να ασκήσει οποιαδήποτε επιρροή στο ζήτημα το γεγονός ότι, ακόμη και αν υπό το κράτος της Οδηγίας γίνει δεκτό ότι ορισμένος δικηγορικός σύλλογος υποχρεούται να εγγράψει μοναχό στα μητρώα του, τούτο θα ήταν εν τοις πράγμασι ανώφελο, αφού σχεδόν αυτόθροα θα πρέπει, κατά την εθνική νομοθεσία, να ακολουθήσει και η διαγραφή του από αυτά. Πράγματι, κατά το άρθρο 7 παρ. 1 ν. 4194/2013, «Αποβάλλει αυτοδίκαια την ιδιότητα του δικηγόρου και διαγράφεται από το μητρώο του συλλόγου του οποίου είναι μέλος: α) Εκείνος που στο πρόσωπό του συντρέχει περίπτωση από αυτές που αποκλείουν τη δυνατότητα διορισμού του ως δικηγόρου κατά τις διατάξεις του Κώδικα [...]», στις οποίες συγκαταλέγεται και το εν λόγω ασυμβίβαστο. Και τούτο διότι, ο ενδιαφερόμενος μοναχός, όπως επισημαίνει το ΣτΕ, ήδη από της εγγραφής του, θα έχει παραβεί τους εθνικούς επαγγελματικούς και δεοντολογικούς κανόνες που απαγορεύουν την άσκηση της δικηγορίας από μοναχούς, για τον λόγο ότι οι τελευταίοι δεν παρέχουν τα απαραίτητα για την άσκηση της δικηγορίας εχέγγυα¹².

Από τη σχολιαζόμενη απόφαση, ωστόσο, καθίσταται σαφές ότι η πρόβλεψη εχεγγύων ορθής άσκησης του λειτουργήματος του δικηγόρου, όπου κατατάσσεται και το εν λόγω ασυμβίβαστο, εμπίπτει στους επαγγελματικούς και δεοντολογικούς κανόνες που διέπουν την άσκηση της δικηγορίας, από τους οποίους δίχως άλλο διακρίνονται οι κανόνες που ρυθμίζουν την εγγραφή στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους υποδοχής.

III. Απουσία εναρμόνισης των επαγγελματικών και δεοντολογικών κανόνων

Πράγματι, ενώ οι κανόνες που διέπουν την εγγραφή στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους υποδοχής έχουν εναρμονιστεί πλήρως μέσω της Οδηγίας, οι επαγγελματικοί και δεοντολογικοί κανόνες που ρυθμίζουν τον δικηγορικό βίο δεν είναι εναρμονισμένοι· τίθενται από τα κράτη μέλη και μπορεί, συνεπώς, να διαφέρουν

7. ΔΕΕ C-58/13 και C-59/13, *Torresi*, 17.07.2014, ECLI:EU:C:2014:2088, σκ. 9 και 40.

8. ΔΕΚ C-506/04, ό.π., σκ. 77. Βλ. επίσης ΔΕΚ C-193/05, ό.π., σκ. 40.

9. ΔΕΕ C-58/13 και C-59/13, ό.π., σκ. 51.

10. ΣτΕ 1753/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

11. Επειδή, όμως, η αυτολεξεί παράθεση αυτών των διατάξεων είναι βέβαιο ότι θα δημιουργούσε σημαντικές μεταφραστικές δυσχέρειες για την απόδοση του προδικαστικού ερωτήματος στις άλλες επίσημες γλώσσες της ΕΕ, λόγω της ιδιαίτερης φύσης των εν λόγω διατάξεων αφενός, από πλευράς περιεχομένου, αφετέρου, από πλευράς γλωσσικού ιδιώματος, το ελληνικό μεταφραστικό τμήμα αναγκάστηκε να προβεί σε σύνταξη σύνοψης της αίτησης. Προς τούτο, κράτησε κατ' ουσίαν αυτούσια όλα τα υπόλοιπα στοιχεία της διάταξης περί παραπομπής του ΣτΕ και συνόψισε μόνο τις διατάξεις αυτές, αντικαθιστώντας το γράμμα τους με μια περιγραφή του περιεχομένου τους, δι-

εκυκρινίζοντας εν ολίγοις ότι περιλαμβάνουν λεπτομερέστερες ρυθμίσεις, μεταξύ άλλων, περί του σκοπού και της οργάνωσης των Ιερών Μονών, περί της αποστολής και των πνευματικών καθηκόντων των μοναχών καθώς και περί των περιορισμών που απορρέουν από το μοναχικό σχήμα, ιδίως ως προς την ελευθερία κίνησης και την περιουσία των μοναχών. Τούτο έγινε ώστε να επιταχυνθεί και διευκολυνθεί η μετάφραση της αίτησης σε όλες τις υπόλοιπες γλώσσες, με ταυτόχρονη όμως λήψη κάθε μέριμνας ώστε να μην παραλειφθεί κανένα κρίσιμο στοιχείο για την υπόθεση. Έτσι Ν. ΣΟΡΤΙΚΟΣ, Ο διάλογος των δικαστών υπό το πρίσμα του πολυγλωσσικού καθεστώτος του ΔΕΕ, ΕφημΔΔ, 2018, σ. 209, υποσημ. 9.

12. Το ΣτΕ, ειδικότερα, μνημονεύει τα εχέγγυα ανεξαρτησίας, δυναμότητας πλήρους απασχόλησης, χειρισμού υποθέσεων υπό συνθήκες αντιδικίας, πραγματικής και όχι πλασματικής εγκατάστασης στην περιφέρεια του οικείου πρωτοδικείου, μη παροχής υπηρεσιών άνευ αμοιβής.

σημαντικά από το ένα κράτος στο άλλο. Από τη σχολιαζόμενη απόφαση καθίσταται σαφές ότι η ως άνω ευχέρεια του εθνικού νομοθέτη να θεσπίζει τους σχετικούς κανόνες δεν συνεπάγεται ότι δύναται αυτός να θέτει επιπλέον προϋποθέσεις για την εγγραφή, πέραν της προσκόμισης πιστοποιητικού εγγραφής, ακόμη και αν αυτές αφορούν την τήρηση επαγγελματικών και δεοντολογικών απαιτήσεων. Έτσι, μόνο αφού εγγραφεί στα μητρώα της αρχής του κράτους μέλους υποδοχής, ο δικηγόρος που ασκεί το επάγγελμα υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής – παράλληλα και ανεξάρτητα από τους επαγγελματικούς και δεοντολογικούς κανόνες στους οποίους υπόκειται στο κράτος μέλος καταγωγής του – υπόκειται πλέον για όλες τις δραστηριότητες που ασκεί στην επικράτεια του κράτους υποδοχής στους επαγγελματικούς και δεοντολογικούς κανόνες που ισχύουν εκεί, οι οποίοι είναι ίδιοι με αυτούς στους οποίους υπόκεινται οι δικηγόροι που ασκούν το επάγγελμα υπό τον σχετικό επαγγελματικό τίτλο του κράτους μέλους υποδοχής.

Τούτων δοθέντων, ο ΔΣΑ δεν μπορούσε δικαιολογημένα να αρνηθεί την εγγραφή του Μοναχού Ειρηναίου στα μητρώα του. Εκείνο που θα μπορούσε να κάνει θα ήταν, άμα τη διαπιστώσει παράβαση των ως άνω κανόνων, να προχωρήσει δικαιολογημένα στη διαγραφή του. Όπως και παλαιότερα έχει κάνει δεκτό το ΔΕΕ, η μη τήρηση των εν λόγω κανόνων μπορεί να επιφέρει κυρώσεις, μεταξύ των οποίων και η διαγραφή του δικηγόρου από τα μητρώα του κράτους μέλους υποδοχής¹³. Τούτο, όμως, σε καμία περίπτωση δεν δίνει το δικαίωμα στα κράτη μέλη να μετατοπίζουν χρονικά τον έλεγχο αυτό εισάγοντας, για την εγγραφή στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους υποδοχής, επιπλέον προϋποθέσεις, ακόμη και αν αυτές αφορούν την τήρηση επαγγελματικών και δεοντολογικών απαιτήσεων.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Καταληκτικά, δεν μπορεί παρά να σημειωθεί ότι η σχολιαζόμενη απόφαση ενισχύει έτι περαιτέρω την ήδη παγιωθείσα νομολογία του ΔΕΕ, σύμφωνα με την οποία τα κράτη υποδοχής δεν δικαιούνται, προκειμένου για την εγγραφή ενωσιακών δικηγόρων στα μητρώα της αρμόδιας αρχής, να θέτουν ή να εξετάζουν περαιτέρω προϋποθέσεις, οι οποίες κρίνονται δίχως άλλο ασύμβατες με το ενωσιακό δίκαιο.

Με ενδιαφέρον αναμένει κανείς τις εξελίξεις που θα πυροδοτήσει η σχολιαζόμενη απόφαση, ιδίως σε σχέση με τη συμπεριφορά που θα τηρήσει ο ΔΣΑ, ο οποίος πλέον υποχρεούται να εγγράψει τον Μοναχό Ειρηναίο στα μητρώα του. Μάλιστα, το ζήτημα τίθεται εντονότερο σε σχέση με

την περαιτέρω έκβαση της υπόθεσης, αφότου συντελεσθεί η εγγραφή στα μητρώα του συλλόγου.

Αν και φαίνεται να μην απασχόλησε ιδιαίτερα το Δικαστήριο, προβληματισμό εγείρει το ότι, κατά το ελληνικό δίκαιο, οι συνέπειες του ασυμβίβαστου της ιδιότητας του μοναχού με την άσκηση της δικηγορίας μάλλον εκδηλώνονται σε χρόνο πριν τη διαπίστωση της εν τοις πράγμασι παράβασης των οικείων δεοντολογικών και επαγγελματικών κανόνων συμπεριφοράς. Τούτο καθώς η συνδρομή και μόνο στο πρόσωπο ορισμένου δικηγόρου της μοναχικής ιδιότητας συνεπάγεται, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 ν. 4194/2013, την αυτοδίκαιη αποβολή της ιδιότητας του δικηγόρου και τη διαγραφή του από τον δικηγορικό σύλλογο.

Το ΣτΕ τονίζει, στην απόφαση περί παραπομπής, ότι ο ΔΣΑ θα πρέπει, αν ήθελε κριθεί ότι οφείλει να εγγράψει μοναχό στα μητρώα, να προβεί αμέσως μετά την εγγραφή σε αυτοδίκαιη διαγραφή του, αφού αυτός δεν παρέχει τα ανωτέρω απαραίτητα για την άσκηση της δικηγορίας εχέγγυα¹⁴. Συγκεκριμένα, αντλώντας επιχείρημα από τον κανόνα περί αυτοδίκαιης αποβολής της ιδιότητας του δικηγόρου και διαγραφής από τον σύλλογο, συνάγει ότι, κατά την κρίση του εθνικού νομοθέτη, η διαπίστωση της ύπαρξης ή μη των εν λόγω εχεγγύων στο πρόσωπο του μοναχού είναι ανεξάρτητη από τη διαπίστωση συγκεκριμένης παράβασης επαγγελματικών υποχρεώσεων. Τούτο υπό την έννοια ότι ο δικηγορικός σύλλογος δεν οφείλει να αναμένει προκειμένου να διαπιστώσει τον τρόπο με τον οποίο ο ενδιαφερόμενος θα συμπεριφερθεί στην πράξη. Κατ' ουσίαν, προκρίνεται η θέση ότι ο εθνικός νομοθέτης, εισάγοντας το συγκεκριμένο ασυμβίβαστο, αξιολογεί ως εκ των προτέρων παράβαση των επαγγελματικών και δεοντολογικών κανόνων το γεγονός ότι κάποιος φέρει την ιδιότητα του μοναχού. Και τούτο καθώς, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, επιτρέποντας την εγγραφή στο δικηγορικό σώμα ενός μοναχού «κλονίζεται και το κύρος του δικηγορικού λειτουργήματος, αφού σε όλους τους κοινωνούς σχηματίζεται ευλόγως η εντύπωση ότι επιτρέπεται να ασκούν το δικηγορικό λειτουργήμα πρόσωπα τα οποία δεν διαθέτουν τα απαιτούμενα προς τούτο εχέγγυα»¹⁵. Με τον τρόπο αυτό, το ΣτΕ φαίνεται να αποδέχεται το εύλογο της δίχως άλλο διαγραφής του ενδιαφερόμενου μοναχού, που προβλέπεται στο άρθρο 7 παρ. 1 ν. 4194/2013.

Όπως, όμως, εύστοχα επισημαίνει η Γεν. Εισαγγελέας Sharpton στις προτάσεις της, η Οδηγία δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη να απαγορεύουν αυτοδικαίως σε πρόσωπο που πληροί τις προϋποθέσεις εγγραφής του ως δικηγόρου, βάσει του άρθρου 3 της Οδηγίας, να ασκεί στην

13. ΔΕΕ C-225/09, *Jakubowska*, 02.12.2010, ECLI:EU:C:2010:729, σκ. 57.

14. Ό.π., υποσημ. 12.

15. ΣτΕ 1753/2017.

επικράτειά του το επάγγελμά του υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής, για τον λόγο ότι, επειδή υπόκειται σε θρησκευτικούς κανόνες δεν μπορεί, εξ ορισμού, να συμπεριφέρεται με τον δέοντα τρόπο, ώστε να παρέχει τα αναγκαία εχέγγυα για την άσκηση της δικηγορίας. Σαφέστερα, οι επαγγελματικοί και δεοντολογικοί κανόνες έχουν σκοπό να ρυθμίζουν εκδηλωθείσα συμπεριφορά και όχι εικαζόμενη μέλλουσα συμπεριφορά¹⁶. Έτσι, οι αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους υποδοχής – πόσω μάλλον ο εθνικός νομοθέτης – δεν δικαιούνται να θεωρούν δεδομένο εκ των προτέρων ότι, επειδή ο ενδιαφερόμενος υπόκειται σε θρησκευτικούς κανόνες, θα συμπεριφέρεται αυτόματα και αναπόφευκτα κατά τρόπο αντίθετο στους πειθαρχικούς κανόνες που ισχύουν για τους δικηγόρους του συγκεκριμένου κράτους μέλους. Αντιθέτως, πρέπει να αναμένουν προκειμένου να διαπιστώσουν τον τρόπο με τον οποίο ο ενδιαφερόμενος θα συμπεριφερθεί στην πράξη. Άλλωστε, αυτό ακριβώς είναι το ρυθμιστέο αντικείμενο των επαγγελματικών και δεοντολογικών κανόνων «συμπεριφοράς»¹⁷.

Στη σχολιαζόμενη απόφαση, το ΔΕΕ μόνο επιδερμικά προσεγγίζει το εν λόγω ζήτημα. Τονίζει απλώς, ως *obiter dictum*, ότι οι τιθέμενοι επαγγελματικοί και δεοντολογικοί κανόνες πρέπει να είναι σύμφωνοι προς το δίκαιο της Ένωσης και να συνάδουν με την αρχή της αναλογικότητας, ήτοι να μην υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών. Η σχετική κρίση εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο. Τυχόν αξιολόγηση ως εύλογης της εθνικής διάταξης που προβλέπει την αυτοδίκαιη διαγραφή από το μητρώο δικηγορικού συλλόγου μοναχού συνεπεία συνδρομής του σχετικού κωλύματος αμέσως μετά την εγγραφή του, όπερ συνάγεται από τη διατύπωση του προδικαστικού ερωτήματος του ΣτΕ, δεν αποκλείεται να παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας. Τούτο καθώς είναι αμφίβολο αν το σχετικό μέτρο δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, είναι κατάλληλο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και αναγκαίο προς τούτο¹⁸. Εξάλλου, δεν αποκλείεται η αυτόματη διαγραφή να θεωρηθεί ότι ισοδυναμεί με μια συγκεκριμένη τροπή της τήρησης των επαγγελματικών και δεοντολογικών κανόνων σε μια επιπλέον προϋπόθεση για την εγγραφή στα μητρώα της αρμόδιας αρχής, την οποία αποστρέφεται ρητά και κατηγορηματικά το Δικαστήριο.

Σημαντική επίδραση της εκδοθείσας απόφασης στην εσωτερική έννομη τάξη, ιδίως δε σχετικά με το μέλλον της εθνικής ρύθμισης που προβλέπει το σχετικό ασυμ-

βιβαστο της ιδιότητας του μοναχού με την άσκηση της δικηγορίας, δεν διαφαίνεται στον ορίζοντα. Τούτο, πρωτίστως, διότι το άρθρο 3 της Οδηγίας αφορά αποκλειστικώς το δικαίωμα δικηγόρου για εγκατάσταση σε κράτος μέλος διάφορο από το κράτος καταγωγής με σκοπό την άσκηση του επαγγέλματος βάσει επαγγελματικού τίτλου κτηθέντος στο τελευταίο. Η διάταξη αυτή δεν ρυθμίζει την πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου, ούτε την άσκηση του επαγγέλματος αυτού βάσει επαγγελματικού τίτλου που χορηγήθηκε εντός του κράτους μέλους υποδοχής¹⁹. Συνεπώς, η εθνική πρόβλεψη περί ασυμβίβαστου της ιδιότητας μοναχού με την άσκηση της δικηγορίας εξακολουθεί να εφαρμόζεται, κωλύοντας αντίστοιχη εγγραφή στα μητρώα δικηγορικού συλλόγου της χώρας, εφόσον ο ενδιαφερόμενος έχει εθνικό επαγγελματικό τίτλο. Εφόσον, δηλαδή, στην προκείμενη περίπτωση, ο Μοναχός Ειρηναίος είχε αποφοιτήσει από ελληνική νομική σχολή, ο ΔΣΑ δεν θα υποχρεούνταν να τον εγγράψει στα μητρώα του ούτε καν ως ασκούμενο δικηγόρο.

Μάλιστα, τούτο φαίνεται να είναι σύμφωνο με την εθνική νομολογία, καθώς το ΣτΕ έχει ασχοληθεί στο παρελθόν με το σχετικό κώλυμα εγγραφής ως μέλος δικηγορικού συλλόγου. Έχει, ειδικότερα, κριθεί σε παρεμφερή περίπτωση, με αφορμή αίτημα εγγραφής στον δικηγορικό σύλλογο κληρικού αντί μοναχού²⁰, ότι το άρθρο 26 παρ. 2 του προϊσχύσαντος Κώδικα περί Δικηγόρων – αντίστοιχο του ισχύοντος άρθρου 6 ν. 4194/2013 – καθ' ο μέρος ορίζει ότι οι κληρικοί δεν δύνανται να διορισθούν δικηγόροι, δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας και στην επαγγελματική ελευθερία²¹, ούτε στα άρθρα 13 του Συντάγματος, 52 ΣυνθΕΚ και 9 ΕΣΔΑ²².

Τα παραπάνω έχουν, τελικά, ως αποτέλεσμα, εντός της ελληνικής επικράτειας, να εγείρεται ζήτημα αντίστροφης διάκρισης, καθώς οι ευρωπαίοι δικηγόροι που φέρουν την ιδιότητα του μοναχού, όπως ο Μοναχός Ειρηναίος, τυγχάνουν ευνοϊκότερης μεταχείρισης σε σχέση με τους ημεδαπούς μοναχούς που έχουν αποφοιτήσει από ελληνική νομική σχολή, οι οποίοι ούτε καν ως ασκούμενοι δεν μπορούν να εγγραφούν σε δικηγορικό σύλλογο, πόσω μάλλον να αποκτήσουν τελικά την ιδιότητα του δικηγόρου. Η δημιουργούμενη κατάσταση μπορεί να συσχετισθεί εν μέρει και με την τάση του Δικαστηρίου να δίνει

16. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Sharpston, 19.12.2018, ECLI:EU:C:2018:1028, σημ. 68.

17. Ibid, σημ. 73.

18. ΔΕΚ C-55/94, Gebhard, 30.11.1995, ECLI:EU:C:1995:411, σκ. 37.

19. Βλ. αιτιολογική σκ. 7 της Οδηγίας.

20. ΟΛΣΤΕ 2368/1988, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

21. Τούτο με το σκεπτικό ότι, αφενός μεν το δημόσιο συμφέρον επιβάλλει την αποκλειστική απασχόληση του δικηγόρου με τα καθήκοντά του, αφετέρου δε η άσκηση της δικηγορίας συνεπάγεται την αντιδικία, η οποία είναι ασυμβίβαστη προς την ιδιότητα του θρησκευτικού λειτουργού.

22. Βλ. ΣτΕ 1090/1989, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, εκδοθείσα κατόπιν παραπομπής της υπόθεσης από την Ολομέλεια προς το Γ' Τμήμα.

πλέον μεγαλύτερη έμφαση στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων παρά στην ίση μεταχείριση λόγω ιθαγένειας. Ειδικότερα, θεωρείται πλέον απαγορευμένη μια εθνική ρύθμιση, ακόμη και αν εφαρμόζεται άνευ διακρίσεων λόγω ιθαγένειας, εφόσον απαγορεύει, παρακωλύει ή καθιστά λιγότερο ελκυστική την άσκηση, από τους πολίτες της Ένωσης, της ελευθερίας εγκατάστασης που κατοχυρώνει η Συνθήκη²³.

Σε κάθε περίπτωση πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι η σχετική κατάσταση ανισότητας που φαίνεται καταρχήν να δημιουργείται δεν εμπίπτει στο κανονιστικό πεδίο της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ιθαγένειας του άρθρου 18 ΣΛΕΕ, αφού αναγκαία προϋπόθεση προς τούτο είναι η διαφορά να έχει διασυννοριακό χαρακτήρα²⁴. Σαφέστερα, ορισμένο πρόσωπο, όπως εν προκειμένω οι ημεδαποί μοναχοί που έχουν ολοκληρώσει νομικές σπουδές στην Ελλάδα, δεν μπορούν να επικαλεστούν την απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας στο εσωτερικό του κράτους καταγωγής τους, όταν ουδέποτε άσκησαν το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας εντός της Ένωσης²⁵. Η διαφορά θα μπορούσε να αποκτήσει διασυννοριακό χαρακτήρα εφόσον οι ημεδαποί κάνουν χρήση των θεμελιωδών ελευθεριών της ΣΛΕΕ και μεταβούν προς ή επιστρέψουν από άλλο κράτος μέλος. Τούτο είναι αναγκαίο καθώς η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας έχει την έννοια ότι οι πολίτες των άλλων κρατών μελών πρέπει εντός ορισμένου κράτους μέλους να μην τυχάνουν δυσμενέστερης μεταχείρισης σε σχέση με τους πολίτες του κράτους αυτού. Έτσι, το άρθρο 18 ΣΛΕΕ δεν τυχάνει εφαρμογής σε αμιγώς εσωτερικές καταστάσεις ενός κράτους μέλους, όπως θεωρούνται και οι αντίστροφες διακρίσεις²⁶.

23. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ C-19/92, *Kraus*, 31.03.1993, ECLI:EU:C:1993:125, σκ. 32· ΔΕΚ C-55/94, ό.π.· ΔΕΚ C-442/02, *CaixaBank France*, 05.11.2004, ECLI:EU:C:2004:586, σκ. 11· ΔΕΕ C-342/17, *Memoria και Dall'Antonia*, 14.11.2018, ECLI:EU:C:2018:906, σκ. 48· ΔΕΕ C-230/18, *PI*, 08.05.2019, ECLI:EU:C:2019:383, σκ. 59. Εν τοιαύτη περιπτώσει, παραμερίζεται τρόπον τινά το γεγονός ότι μήτρα της ελευθερίας εγκατάστασης αποτελεί η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας, δοθέντος ότι το άρθρο 56 ΣΛΕΕ απαγορεύει καταρχήν την εφαρμογή μιας εθνικής ρύθμισης που δυσχεραίνει τη διασυννοριακή παροχή υπηρεσιών ανάμεσα στα κράτη μέλη σε σχέση με την παροχή των υπηρεσιών εντός ενός κράτους μέλους. Βλ. Γ. ΖΙΑΜΟ εις Β. Σκουρή, Ερμηνεία Συνθηκών, ό.π., άρθρο 49 ΕΚ, αρ. περ. 6.

24. Βλ. Ν. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΑΔΟΥ, εις Β. Σκουρή, Ερμηνεία Συνθηκών, ό.π., άρθρο 12 ΕΚ, αρ. περ. 6.

25. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ C-64/96, *Uecker και Jacquet*, 05.06.1997, ECLI:EU:C:1997:285, σκ. 19.

26. Βλ. Ν. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΑΔΟΥ, ό.π., αρ. περ. 12.

► Άρνηση χορήγησης ή ανάκληση του καθεστώτος πρόσφυγα

Οι διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 4 έως 6 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ είναι συμβατές με το άρθρο 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ και το άρθρο 18 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ)

προδικαστική παραπομπή – πολιτική ασύλου – διεθνής προστασία – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – άρθρο 14 παρ. 4 έως 6 – άρνηση χορήγησης ή ανάκληση του καθεστώτος του πρόσφυγα σε περίπτωση απειλής για την ασφάλεια ή την κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής – άρθρο 18 ΧΘΔΕΕ – άρθρο 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ – Σύμβαση της Γενεύης – ρήτρες αποκλεισμού – αρχή της μη επαναπροώθησης

ΔΕΕ συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-391/16, C-77/17 και C-78/17, Μ (Révocation du statut de réfugié), 14.05.2019, Τμήμα μείζονος σύνθεσης, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Τ. von Danwitz, Γεν. εισαγγελέας: Μ. Wathelet, ECLI:EU:C:2019:403 – Προδικαστικές παραπομπές

Το πλαίσιο των ένδικων υποθέσεων

Τα προδικαστικά ερωτήματα υποβλήθηκαν στη μεν πρώτη υπόθεση από το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Τσεχικής Δημοκρατίας και στις άλλες δύο από το Συμβούλιο επίλυσης ένδικων διαφορών σε υποθέσεις αλλοδαπών του Βελγίου στο πλαίσιο διαφορών σχετικών με το κύρος των αποφάσεων, με τις οποίες οι αρμόδιες για θέματα ασύλου εθνικές αρχές αρνήθηκαν να χορηγήσουν καθεστώς πρόσφυγα και καθεστώς επικουρικής προστασίας στον Χ (υπόθεση C-77/17), κατ' εφαρμογή της βελγικής νομοθεσίας περί μεταφοράς στην εθνική έννομη τάξη του άρθρου 14 παρ. 5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, και ανακάλεσαν το καθεστώς πρόσφυγα που είχε προηγουμένως χορηγηθεί στον Χ (υπόθεση C-78/17) και στον Μ (υπόθεση C-391/16), δυνάμει των διατάξεων του εθνικού (βελγικού και τσεχικού, αντίστοιχα) δικαίου για τη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο του άρθρου 14 παρ. 4 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

Στην υπόθεση C-391/16, ο Υπουργός Εσωτερικών της Τσεχικής Δημοκρατίας αποφάσισε να ανακαλέσει το χορηγηθέν στον προσφεύγοντα προσφυγικό καθεστώς, με την αιτιολογία ότι ο ενδιαφερόμενος είχε καταδικαστεί με αμετάκλητη δικαστική απόφαση για ιδιαίτερα σοβαρό έγκλημα και αποτελούσε κίνδυνο για την ασφάλεια του κράτους. Στη συνέχεια, ο καθ' ου η ανάκληση ενδιαφερόμενος προσέβαλε την απόφαση ενώπιον εθνικού δικαστηρίου υποστηρίζοντας ότι ο τσεχικός Νόμος που μετέφερε στο εσωτερικό δίκαιο το άρθρο 14 παρ. 4 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ συνιστά παράβαση των διεθνών δεσμεύσεων της Τσεχικής Δημοκρατίας, καθώς η εν λόγω διάταξη θεσπίζει λόγους παύσης και αποκλεισμού από τη διεθνή προστασία, οι οποίοι δεν προβλέπονται στους αντίστοιχους λόγους των άρθρων 1 Γ, 1 ΣΤ της Σύμβασης της Γενεύης. Επιπροσθέτως, κατά τις διευκρινίσεις του αιτούντος δικαστηρίου, ο αναγνωρισμένος πρόσφυγας απολαμβάνει ποιοτικά ανώτερων πλεονεκτη-

μάτων σε σχέση με τον πρόσφυγα του οποίου το καθεστώς ανακαλείται και, ως εκ τούτου, σε περίπτωση ανάκλησης, ο προηγούμενος αναγνωρισθείς πρόσφυγας παύει να απολαύει των εν λόγω πλεονεκτημάτων. Το εθνικό δικαστήριο, μάλιστα, παραπέμπει σε έγγραφο στο οποίο η ΥΑΟΗΕ για τους πρόσφυγες (ΥΑΟΗΕ) διατυπώνει επιφυλάξεις για τη συμβατότητα των διατάξεων του άρθρου 14 παρ. 4-6 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ με τη Σύμβαση της Γενεύης. Στο πλαίσιο των απόψεων που εκφράστηκαν και με το σκεπτικό ότι σκοπός της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ είναι να διασφαλίσει υψηλότερες απαιτήσεις προστασίας για τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας, το εθνικό δικαστήριο διερωτάται ως προς το κύρος των διατάξεων του άρθρου 14 παρ. 4 και 6 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ υπό το πρίσμα του άρθρου 18 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ), του άρθρου 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ και των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 ΣΕΕ, λόγω ενδεχόμενης αντίθεσης των συγκεκριμένων διατάξεων της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ με τη Σύμβαση της Γενεύης.

Στην υπόθεση C-77/17, η αρμόδια βελγική αρχή αρνήθηκε να χορηγήσει στον Χ καθεστώς πρόσφυγα αποκλείοντάς τον ταυτόχρονα και από το καθεστώς επικουρικής προστασίας εξαιτίας προηγούμενων καταδικαστικών σε βάρος του αποφάσεων για διάπραξη ιδιαίτερα σοβαρών αδικημάτων. Εκτιμώντας, ωστόσο, ότι συντρέχει στο πρόσωπο του Χ βάσιμος φόβος δίωξης, τάχθηκε κατά της επαναπροώθησής του. Το αιτούν δικαιοδοτικό όργανο επισημαίνει ότι το άρθρο 14 παρ. 5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ προβλέπει, ως λόγο άρνησης χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα, τον κίνδυνο για την ασφάλεια ή την κοινωνία του κράτους μέλους, χωρίς όμως ο λόγος αυτός να προβλέπεται στους περιοριστικά απαριθμούμενους λόγους αποκλεισμού στο άρθρο 1 ΣΤ της Σύμβασης της Γενεύης ούτε σε οποιαδήποτε άλλη διάταξη της Σύμβασης αυτής. Τουναντίον, μάλιστα, το άρθρο 14 παρ. 4-5 καθιστά λόγους άρνησης χορήγησης προσφυγικού καθεστώτος τους αντίστοιχους λόγους απέλασης, που προβλέπονται στα άρθρα 32 και 33 της Σύμβασης της Γενεύης.

Στην υπόθεση C-78/17, ο Χ είχε αναγνωρισθεί ως πρόσφυγας και αργότερα αποφασίστηκε από την αρμόδια βελγική αρχή η ανάκληση του προσφυγικού καθεστώτος εξαιτίας καταδίκης του για τέλεση σοβαρών αξιόποινων πράξεων σε χρόνο προ της αναγνώρισής του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μάλιστα, η αρχή έκρινε ότι ο φόβος δίωξης βάσει του οποίου είχε αναγνωρισθεί ο Χ ως πρόσφυγας είχε εκλείψει, οπότε τυχόν απομάκρυνσή του δεν θα παραβίαζε την αρχή της μη επαναπροώθησης. Ο Χ προσέφυγε κατά της απόφασης για τους ίδιους λόγους που προβλήθηκαν και στην προαναφερθείσα υπόθεση C-77/17.

Υπό το φως των ανωτέρω, το βελγικό δικαιοδοτικό όργανο διερωτάται εάν το άρθρο 14 παρ. 4 και 5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι καθιερώνει νέα ρήτρα αποκλεισμού από το καθεστώς πρόσφυ-

γα και εάν, σε κάθε περίπτωση, η διάταξη είναι συμβατή με τα άρθρα 18 ΧΘΔΕΕ και 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ, τα οποία προβλέπουν, μεταξύ άλλων, ότι το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο πρέπει να συνάδει με τη Σύμβαση της Γενεύης, κατά το μέρος που το άρθρο αυτό της Οδηγίας καθιερώνει λόγο άρνησης αναγνώρισης του καθεστώτος πρόσφυγα χωρίς να προβλέπει την εξέταση τυχόν φόβου δίωξης, όπως απαιτεί το άρθρο 1 Α της Σύμβασης της Γενεύης.

Η απόφαση

Το Δικαστήριο καταρχάς επιβεβαιώνει την αρμοδιότητα του, ερειδόμενο απευθείας στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ αναφορικά με την ερμηνεία και το κύρος όλων, ανεξαιρέτως, των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, να εξετάσει το κύρος του άρθρου 14 παρ. 4 έως 6 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ υπό το πρίσμα του άρθρου 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ και του άρθρου 18 ΧΘΔΕΕ, παρά τις αντίθετες απόψεις και παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν. Το επιχείρημα της αντίθετης πλευράς συνίστατο στο ότι τα προδικαστικά ερωτήματα ουσιαστικά αφορούν σε ερμηνεία διατάξεων που παραπέμπουν στη Σύμβαση της Γενεύης για την ερμηνεία της οποίας το Δικαστήριο έχει περιορισμένη μόνο αρμοδιότητα.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου, στο οποίο εντάσσεται η συγκεκριμένη Οδηγία, στηρίζεται στην πλήρη και συνολική εφαρμογή της Σύμβασης της Γενεύης και του Πρωτοκόλλου αυτής, καθώς και στη δέσμευση ότι ουδείς θα υποχρεώνεται να επιστρέψει σε τόπο όπου διατρέχει κίνδυνο να υποστεί εκ νέου δίωξεις. Στη συνέχεια, διευκρινίζει ότι η απόφαση χορήγησης προσφυγικού καθεστώτος έχει διακηρυκτικό χαρακτήρα υπό την έννοια ότι δεν δημιουργεί ένα δικαίωμα ούτε διαπλάθει μια νομική κατάσταση, αλλά ουσιαστικά αναγνωρίζει τυπικά ότι το άτομο που πληροί τις ουσιαστικές προϋποθέσεις του άρθρου 1Α της Σύμβασης της Γενεύης¹ είναι πρόσφυγας και, συνακόλουθα, μπορεί να απολάβει της συναφούς προστα-

1. Το άρθρο 1 Α προβλέπει ότι: «*Εν τη εννοία της παρούσης συμβάσεως, ο όρος "πρόσφυγξ" εφαρμόζεται επί: [...] Παντός προσώπου όπερ συνεπεία [...] δικαιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξεως ή πολιτικών πεποιθήσεων ευρίσκειται εκτός της χώρας της οποίας έχει την ιθαγένεια και δεν δύναται ή, λόγω του φόβου τούτου, δεν επιθυμεί να απολαύη της προστασίας της χώρας ταύτης, ή εάν μη έχον υπηκοότητα τινά και ευρισκόμενον συνεπεία τοιούτων γεγονότων εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους αυτού διαμονής δεν δύναται ή, λόγω του φόβου τούτου, δεν επιθυμεί να επιστρέψη εις ταύτην. Εν ή περιπτώσει πρόσωπόν τι είναι υπήκοος πλειόνων χωρών, ο όρος "ής έχει την υπηκοότητα" αναφέρεται εις μίαν εκάστην των χωρών ών το πρόσωπον τούτο είναι υπήκοος. Δεν θεωρείται στερούμενον της υπό της χώρας ής έχει την υπηκοότητα παρεχόμενης προστασίας, πρόσωπον όπερ άνευ αιτίας βασιζομένης επί δεδικαιολογημένου φόβου δεν έκαμε χρήσιν της υφ' έτέρας των χωρών ών κέκτηται την υπηκοότητα παρεχομένης προστασίας*». Σημειώνεται ότι ο ανωτέρω ορισμός επαναλαμβάνεται στο άρθρο 2 περ. δ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

σίας. Εφόσον μάλιστα συντρέχουν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις αναγνώρισης του αιτούντος ως πρόσφυγα, τα κράτη μέλη δεν διαθέτουν διακριτική ευχέρεια ως προς την αναγνώρισή του. Η δε τυπική αναγνώριση έχει ως συνέπεια να του απονέμονται τόσο τα προβλεπόμενα στο κεφάλαιο VII της Οδηγίας δικαιώματα, δηλαδή αντίστοιχα με εκείνα της Σύμβασης της Γενεύης, αλλά και έτερα δικαιώματα ευρύτερης προστασίας² που δεν αντιστοιχούν στην ανωτέρω Σύμβαση³.

Όσον αφορά στις διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 4 και 5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ σύμφωνα με τις οποίες τα κράτη μέλη μπορούν να ανακαλέσουν ή να αρνηθούν τη χορήγηση προσφυγικού καθεστώτος, αυτές κατ' ουσίαν αντιστοιχούν στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες τα κράτη μέλη μπορούν να επαναπροωθήσουν πρόσφυγα, δυνάμει του άρθρου 21 παρ. 2 της Οδηγίας και του άρθρου 33 παρ. 2 της Σύμβασης της Γενεύης. Το Δικαστήριο τονίζει ότι η διάταξη πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να συνάδει με τα δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται στον ΧΘΔΕΕ, ιδίως δε με τα άρθρα 4 και 19 παρ. 2 αυτού, τα οποία απαγορεύουν απολύτως τα βασανιστήρια και κάθε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, ανεξαρτήτως της συμπεριφοράς του ενδιαφερομένου. Προς τον σκοπό τούτο, το κράτος μέλος δεν θα πρέπει να παρεκκλίνει από την αρχή της μη επαναπροώθησης ακόμα κι όταν εφαρμόζεται το άρθρο 14 παρ. 4-5.

Το Δικαστήριο προσθέτει στη συνέχεια, ευθυγραμμιζόμενο και με τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα⁴, ότι ακόμα κι όταν τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 4 και 5 της Οδηγίας και το κράτος μέλος ανακαλέσει ή αρνηθεί να χορηγήσει το καθεστώς πρόσφυγα, αυτό δεν σημαίνει, δεδομένου ότι η απόφασή του, ως προεκτέθη, είναι αναγνωριστική, ότι αναιρείται η ιδιότητα του πρόσφυγα και ότι εκλείπει ο βάσιμος φόβος δίωξης που διατρέχει το πρόσωπο. Ως εκ τούτων, παρέπεται ότι ακόμα και σε περιπτώσεις ανάκλησης ή άρνησης χορήγησης του προσφυγικού καθεστώτος δεν θίγεται η διεθνής παρεχόμενη προστασία που επιβάλλεται από το άρθρο 18 ΧΘΔΕΕ και ορίζει ότι το δικαίωμα ασύλου διασφαλίζεται τηρουμένων των κανόνων της Σύμβασης της Γενεύης σε συνδυασμό με το άρθρο 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το οποίο ανάγει την τελευταία σε ακρογωνιαίο λίθο του διεθνούς νομικού καθεστώτος για την προστασία των προσφύγων.

Τέλος, ως προς το άρθρο 14 παρ. 6 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, το οποίο ορίζει ότι «τα πρόσωπα στα οποία έχουν εφαρμογή οι παράγραφοι 4 και 5 του άρθρου 14 απολαύουν των δικαιωμάτων που προβλέπονται ή είναι ανάλογα των προβλεπόμενων στα άρθρα 3, 4, 16, 22, 31, 32 και 33 της Συμβάσεως

της Γενεύης⁵, εφόσον είναι παρόντα στο κράτος μέλος», το Δικαστήριο ως προς τη γλωσσολογική χρήση του διαζευκτικού συνδέσμου «ή» τάσσεται υπέρ μιας σωρευτικής ερμηνείας στηρίζοντας το σκεπτικό του, μεταξύ άλλων, και στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ⁶. Ωσαύτως κρίνει ότι πρέπει, σύμφωνα με τα άρθρα 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ και 18 ΧΘΔΕΕ, η εν λόγω διάταξη να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι το κράτος μέλος το οποίο κάνει χρήση των δυνατοτήτων που προβλέπονται στο άρθρο 14 παρ. 4 και 5 της Οδηγίας, οφείλει να παρέχει σε όποιον πρόσφυγα εμπίπτει σε μία από τις περιπτώσεις των τελευταίων αυτών διατάξεων και βρίσκεται εντός του εδάφους του συγκεκριμένου κράτους, τα κατοχυρωμένα με τη Σύμβαση της Γενεύης δικαιώματα στα οποία ρητώς αναφέρεται το ίδιο το άρθρο 14 παρ. 6, καθώς και όσα δικαιώματα προβλέπονται από την εν λόγω Σύμβαση χωρίς την προϋπόθεση νόμιμης διαμονής, λαμβανομένων υπόψη τυχόν επιφυλάξεων που έχει διατυπώσει το κράτος μέλος δυνάμει του άρθρου 42 παρ. 1 της Σύμβασης της Γενεύης. Προσθέτει δε ότι η Οδηγία δεν πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι έχει ως σκοπό να παρακινήσει τα κράτη μέλη να μην συμμορφώνονται με τις διεθνείς υποχρεώσεις τους, περιορίζοντας τα δικαιώματα που αντλούν τα πρόσωπα αυτά από την προαναφερθείσα Σύμβαση.

Εν κατακλείδι, κρίνει ότι οι διατάξεις της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, υπό το πρίσμα της ερμηνείας που προηγήθηκε, δεν θίγουν το ελάχιστο επίπεδο προστασίας που προβλέπει η Σύμβαση της Γενεύης και, επομένως, δεν προκύπτει κανένα στοιχείο ικανό να πλήξει το κύρος των διατάξεων του άρθρου 14 παρ. 4 έως 6 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ υπό το πρίσμα του άρθρου 78 παρ. 1 ΣΛΕΕ και του άρθρου 18 ΧΘΔΕΕ.

Παρατηρήσεις

Αφροδίτη-Κανέλλα Δημοπούλου*

1. Εισαγωγικά

Αφετηρία του προσδιορισμού των εννοιών και ορισμών στο κείμενο της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ⁷ είναι καταρχήν το

5. Πρόκειται, αντίστοιχα, για το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης, το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας, δικαίωμα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, δικαίωμα στην εκπαίδευση, τη μη επιβολή ποινικών κυρώσεων για παράνομη είσοδο/διαμονή στο έδαφος της χώρας εισδοχής υπό των οριζόμενων στο ίδιο άρθρο επιφυλάξεων, προστασία από την απέλαση υπό των οριζόμενων στο ίδιο άρθρο επιφυλάξεων και το δικαίωμα της μη επαναπροώθησης υπό των οριζόμενων στο ίδιο άρθρο επιφυλάξεων.

6. Βλ. αιτιολογικές σκ. 3, 10 και 12 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

7. Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για

2. Βλ. άρθρα 24 παρ.1, 28 και 34 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

3. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 91 και προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, 21.06.2018, ECLI:EU:C:2018:486, σημ. 91.

4. Ibid, σκ. 85 και προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 100.

πλαίσιο που θέτει η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και του Πρωτοκόλλου αυτής του 1967 για το καθεστώς των προσφύγων, οπότε προκειμένου να δοθούν διευκρινίσεις προέχει η ερμηνεία των απαιτήσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση αυτή⁸. Συνεπώς, οποιαδήποτε προσθήκη ρήτρας αποκλεισμού ή οποιαδήποτε διαφοροποίηση στη λεκτική διατύπωση που εισάγει περιοριστική απόκλιση από το περιεχόμενο της Σύμβασης και εξέρχεται του πλαισίου της τελευταίας θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως της Σύμβασης, δεδομένου άλλωστε ότι και το κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου, στο οποίο εντάσσεται η συγκεκριμένη Οδηγία, στηρίζεται στην πλήρη και συνολική εφαρμογή της Σύμβασης της Γενεύης και του Πρωτοκόλλου της, όπως ορθά επισήμανε και το ΔΕΕ⁹. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Δικαστήριο αναγνωρίζει τη Σύμβαση της Γενεύης ως ερμηνευτικό εφευρητήριο. Σε αντίθετη περίπτωση, έλλειψη συμβατότητας των διατάξεων των άρθρων της Οδηγίας προς τη Σύμβαση της Γενεύης θα δημιουργούσε λόγους ακύρωσής τους. Προκύπτει εξάλλου και από τις αιτιολογικές σκέψεις 4, 23 και 24 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ ότι η Σύμβαση της Γενεύης αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του διεθνούς νομικού συστήματος προστασίας των προσφύγων και ότι οι διατάξεις της ως άνω Οδηγίας, οι οποίες αφορούν τις προϋποθέσεις χορήγησης του καθεστώτος του πρόσφυγα, καθώς και το περιεχόμενο του εν λόγω καθεστώτος, θεσπίστηκαν προκειμένου να βοηθήσουν τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών να εφαρμόζουν τη Σύμβαση, βασιζόμενες σε κοινές έννοιες και κοινά κριτήρια για την αναγνώριση των αιτούντων ασύλο¹⁰.

II. Εννοιολογικός προσδιορισμός των όρων «ανάκληση, τερματισμός ή άρνηση χορήγησης/ ανανέωσης προσφυγικού καθεστώτος» και συσχέτιση του περιεχομένου τους με τη Σύμβαση της Γενεύης και την Οδηγία 2011/95/ΕΕ

Προκειμένου να γίνει κατανοητό το πλαίσιο των ένδικων υποθέσεων είναι αναγκαίο να οριοθετηθούν εννοιολογικά η παύση, ο αποκλεισμός, η ανάκληση και η άρνηση χορήγησης προσφυγικού καθεστώτος, προκειμένου να μπορεί να προσδιοριστεί με σαφήνεια ποιες συγκεκριμένα διατάξεις εφαρμόζονται κατά περίπτωση.

Η διάκριση των ανωτέρω εννοιών δεν είναι πάντοτε δι-

την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιτύπωση), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011L0095&from=EL>.

8. Βλ. προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 70 -71.

9. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 80. Βλ. και ΔΕΕ C-411/10 και C-493/10, Ν. Σ. κ.λπ., 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:865, σκ. 75 ΔΕΕ C-443/14 και C-444/14, Αλο και Οσσο, 01.03.2016, ECLI:EU:C:2016:127, σκ. 30.

10. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 81. Βλ. και ΔΕΕ C-369/17, Ahmed, 13.09.2018, ECLI:EU:C:2018:713, σκ. 40.

αυγής στην εσωτερική νομοθεσία και πρακτική των κρατών μελών με αποτέλεσμα, όταν αυτό συμβαίνει, οι ενέργειές τους να μην εναρμονίζονται με τις διατάξεις της Σύμβασης της Γενεύης. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι σε έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί στα κράτη μέλη της ΕΕ ως προς το εάν η εσωτερική τους νομοθεσία επιτρέπει την ανάκληση ή άρνηση χορήγησης καθεστώτος πρόσφυγα κατ' εφαρμογή του άρθρου 14 της Οδηγίας, υπήρχαν πολλές επιμέρους διαφορετικές προσεγγίσεις¹¹. Αναδύεται, επομένως, ως πρωταρχικής σημασίας, η απόλυτη συνέπεια και η ορθή λεκτική διατύπωση των ορισμών στο κείμενο της Οδηγίας σε σχέση με τη Σύμβαση της Γενεύης ενόψει του κινδύνου που ελλοχεύει για ενδεχόμενη διαφορετική πρόσληψη, δυνάμενη να οδηγήσει σε αυθαίρετη και καταχρηστική ερμηνεία και εφαρμογή αυτών.

Ως παύση προσφυγικού καθεστώτος νοείται η απώλεια της προσφυγικής ιδιότητας για τους λόγους που απαριθμούνται στο άρθρο 1 Γ περ. 1 έως 6 της Σύμβασης της Γενεύης¹², είτε επειδή δεν είναι πλέον απαραίτητη για το άτομο διότι έπαυσαν να συντρέχουν οι προϋποθέσεις συνεπεία των οποίων αναγνωρίστηκε, (όπως για παράδειγμα στην περίπτωση παύσης εμπόλεμης σύρραξης), είτε επειδή δεν δικαιολογείται πλέον εφόσον το άτομο οικειοθελώς απεκδύεται της παρασχεθείσας προστασίας. Σε αυτήν την περίπτωση, η εγκυρότητα της αρχικής αναγνωριστικής του καθεστώτος απόφασης δεν αμφισβητείται και οι έννομες συνέπειες της παύσης ενεργούν για το μέλλον.

Από την άλλη, ο αποκλεισμός από το προσφυγικό καθεστώς, όπως οριοθετείται στο άρθρο 14 παρ. 3 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, θα πρέπει να γίνει αντιληπτός ορθότερα

11. Βλ. European Council on Refugees and Exiles (ECRE), The Impact of the EU Qualification Directive on International Protection, European Legal Network on Asylum, 2008, σ. 174 επ.

12. Το άρθρο 1 Γ προβλέπει ότι: «Η παρούσα Σύμβασις παύει εφαρμοζόμενη επί προσώπων εμπιπτόντων εις τας διατάξεις της ως άνω παραγρ. Α εις τα κατωτέρω περιπτώσεις: 1) Εάν έκαμον εκ νέου οικειοθελώς χρήσιν τις προστασίας της χώρας ης έχουν την υπηκοότητα, ή 2) εάν μετά την απώλειαν της υπηκοότητος αυτών, οικειοθελώς επανέκτησαν ταύτην, ή 3) εάν απέκτησαν νέαν υπηκοότητα και απολαύουν της υπό της χώρας της νέας αυτών υπηκοότητος παρεχομένης προστασίας, ή 4) εάν επέστρεψαν οικειοθελώς προς εγκατάστασιν εις την χώραν ή είχαν εγκαταλείψει ή εκτός των συνόρων της οποίας παρέμεινον φοβούμενοι διωγμόν, ή 5) εάν δεν δύνανται πλέον να εξακολουθούν αποποιούμενα την υπό της χώρας της υπηκοότητος αυτών παρεχομένην προστασίαν, δεδομένου ότι έχουν παύσει υφιστάμενοι αι προϋποθέσεις συνεπεία των οποίων ανεγνωρίσθησαν.[...] 6) Εάν προκειμένου περί προσώπων μη κεκτημένων υπηκοότητα τινά δύνανται ταύτα να επιστρέψουν εις την χώραν ένθα είχαν τη συνήθη αυτών διαμονήν, δεδομένου ότι αι προϋποθέσεις συνεπεία των οποίων ανεγνωρίσθησαν ως Πρόσφυγες, έχουν παύσει υφιστάμεναι[...]».

υπό τον όρο ακύρωση (cancellation) που χρησιμοποιείται και στην ορολογία της ΥΑΟΗΕ και έχει την έννοια ότι ακυρώνεται αναδρομικά (*ab initio*) η αρχική απόφαση χορήγησης προσφυγικού καθεστώτος σε συγκεκριμένο πρόσωπο με την έννοια ότι δεν θα έπρεπε να του είχε απονεμηθεί εξαρχής, είτε γιατί δεν πληρούσε κατά τον χρόνο εκείνο τις προϋποθέσεις υπαγωγής του σε αυτό είτε γιατί συνέτρεχε στο πρόσωπό του κάποια από τις ρήτρες αποκλεισμού του άρθρου 1 ΣΤ της Σύμβασης της Γενεύης. Η αρχική αναγνώριση δεν θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί γιατί ο αιτών δεν ήταν πρόσφυγας κατά το στάδιο του αρχικού προσδιορισμού. Αυτό μπορεί να συμβεί είτε εξαιτίας εσφαλμένης εκτίμησης της διοίκησης¹³ είτε επειδή ο αιτών εσκεμμένα απέκρυψε στοιχεία ή μετέληθε απατηλά μέσα με απώτερο σκοπό την αναγνώρισή του ως πρόσφυγα¹⁴. Δικαιολογητικός λόγος της ακύρωσης είναι να μπορούν να αποκαθίστανται καταστάσεις σε περιπτώσεις εσφαλμένης αναγνώρισης του προσφυγικού καθεστώτος, προκειμένου να διασφαλίζεται η ακεραιότητα του θεσμού του ασύλου¹⁵.

Ο αποκλεισμός από το προσφυγικό καθεστώς σημαίνει ότι ακυρώνεται η αρχική απόφαση αναγνώρισης ενός προσώπου ως πρόσφυγα για τους περιοριστικά αναφερόμενους λόγους στο άρθρο 1 ΣΤ περ. 1 έως 3 της Σύμβασης της Γενεύης¹⁶ (ρήτρες αποκλεισμού), όπως αυτές αποτυπώνονται στο άρθρο 12 παρ. 1 έως 3 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ. Ειδικότερα, για τις περ. 1 και 3 του άρθρου 1 ΣΤ που αφορούν, αφενός, σε εγκλήματα κατά της ειρήνης και κατά της ανθρωπότητας, αφετέρου, σε ενέργειες αντίθετες προς τους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών¹⁷, προκειμένου για τον αποκλεισμό προσώ-

που δεν έχει σημασία ο χρόνος τέλεσής τους. Ειδικότερα, για την περ. 2 του άρθρου 1 ΣΤ που αφορά στη διάπραξη σοβαρού αδικήματος του κοινού ποινικού δικαίου, αυτό θα πρέπει να έχει διαπραχθεί εκτός της χώρας εισδοχής προκειμένου να δικαιολογήσει αποκλεισμό, όπως προκύπτει ανεπιφύλακτα από το γράμμα της διάταξης¹⁸. Αντίθετα, για εγκλήματα που διαπράττονται εντός της χώρας εισδοχής, ισχύ έχουν οι εθνικοί Νόμοι και τα άρθρα 32 και 33 παρ. 2 της Σύμβασης της Γενεύης που περιλαμβάνουν διατάξεις σχετικές με την απέλαση.

Από την άλλη πλευρά, η ανάκληση, ο τερματισμός ή η άρνηση χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 14 παρ. 4-5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ είναι δυνατή¹⁹ και μπορεί να πραγματοποιηθεί όταν α) μπορεί για εύλογους λόγους να θεωρηθεί ότι το πρόσωπο αυτό συνιστά κίνδυνο για την ασφάλεια του κράτους μέλους στο οποίο ευρίσκεται και β) δεδομένου ότι, έχει καταδικασθεί τελεσίδικα για τη διάπραξη ιδιαίτερα σοβαρού εγκλήματος, συνιστά κίνδυνο για την κοινωνία του κράτους μέλους αυτού. Κατά συνεκδοχή, οι λόγοι αυτοί ανάγονται έμμεσα σε λόγους αποκλεισμού, ενώ όπως προεκτέθηκε, οι λόγοι αποκλεισμού απαριθμούνται εξαντλητικά στο άρθρο 1 ΣΤ της Σύμβασης της Γενεύης και διαφέρουν ουσιωδώς ως προς το περιεχόμενό τους από εκείνους του άρθρου 14 παρ. 4 της Οδηγίας²⁰. Συνεπώς

proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection and the content of the protection granted (COM(2009)551, 21.10.2009), 29.07.2010, σ. 19, διαθέσιμο σε: <http://www.refworld.org/docid/4c503db52.html>.

13. S. KAPFERER, Cancellation of Refugee Status, Legal and Protection Policy Research Series, UNHCR, Department of International Protection, 2003, παρ. 30.

14. Ibid, βλ. αναλυτικά για περιπτώσιολογία.

15. UNHCR, Procedures for Cancellation of Refugee Status, Unit 10, διαθέσιμο σε: <https://www.unhcr.org/en-ie/43170ff6e.pdf>.

16. Το άρθρο 1 ΣΤ της Σύμβασης έχει ως εξής: «Αι διατάξεις της Συμβάσεως ταύτης δεν εφαρμόζονται επί προσώπων δια τα οποία υπάρχουν σοβαροί λόγοι να πιστεύη τις ότι: α) έχουν διαπράξει εγκλήματα κατά της ειρήνης, έγκλημα πολέμου ή έγκλημα κατά της ανθρωπότητας εν τη εννοία των διεθνών συμφωνιών αίτινες συνήφθησαν επί σκοπώ αντιμετώπισεως των αδικημάτων τούτων, β) έχουν διαπράξει σοβαρόν αδίκημα του κοινού ποινικού δικαίου ευρισκόμενα εκτός της χώρας της εισδοχής πριν ή γίνουν ταύτα δεκτά ως πρόσφυγες υπό της χώρας ταύτης, γ) είναι ένοχα ενεργειών αντιθέτων προς τους σκοπούς και τας αρχάς των Ηνωμένων Εθνών».

17. Σύμφωνα με τη θέση της ΥΑΟΗΕ, η εν λόγω διάταξη δεν είναι σαφής ως προς το ποιες ενέργειες υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής της και γι' αυτό θα πρέπει να εφαρμόζεται περιοριστικά, προσεκτικά και εφόσον υπάρχουν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία. Βλ. αναλυτικά UNHCR comments on the European Commission's

18. Για τον προσδιορισμό του χρόνου εισδοχής αρκεί η απλή φυσική παρουσία στη χώρα και όχι αναγκαία η τυπική αναγνώριση του προσώπου ως πρόσφυγα.

19. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξε πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την υιοθέτηση συναφούς Κανονισμού, στον οποίο, μεταξύ άλλων, προτάθηκε η τροποποίηση του άρθρου 14 παρ. 4 της Οδηγίας ως προς την τροπή από δυναμική σε υποχρεωτική της ανάκλησης, τερματισμού ή της άρνησης ανανέωσης του καθεστώτος πρόσφυγα. Πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 13.07.2016 COM(2016) 466 final, διαθέσιμη σε: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2016/0466/COM_COM\(2016\)0466_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2016/0466/COM_COM(2016)0466_EN.pdf). Βλ. σχόλια της ΥΑΟΗΕ σχετικά με την ανωτέρω πρόταση, UNHCR Comments on the European Commission Proposal for a Qualification Regulation – COM (2016) 466, Φεβρουάριος 2018, διαθέσιμο σε: <http://www.europeanmigrationlaw.eu/documents/UNHCR%20Comments%20on%20the%20European%20Commission%20Proposal%20for%20a%20Qualification%20Regulation.pdf>.

20. Το άρθρο 14 παρ. 5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ προβλέπει ότι: «Στις περιπτώσεις της παραγράφου 4, τα κράτη μέλη μπορούν να αποφασίζουν να μην χορηγήσουν καθεστώς σε πρόσφυγα, όταν δεν έχει ληφθεί ακόμα τέτοια απόφαση».

είναι εύλογος, εν προκειμένω, ο προβληματισμός των αιτούντων δικαστηρίων για το εάν τελικά εισάγεται κατ' αυτόν τον τρόπο νέα μορφή αποκλεισμού, μη προβλεπόμενη από τη Σύμβαση της Γενεύης.

Ενόψει των προεκτεθέντων, ο αποκλεισμός θα πρέπει να διαχωρίζεται από την απέλαση για επιτακτικούς λόγους εθνικής ασφαλείας κατ' άρθρο 32 της Σύμβασης της Γενεύης και από την απώλεια από την προστασία της αρχής της μη επαναπροώθησης κατ' άρθρο 33 παρ.2 της Σύμβασης της Γενεύης, όταν δηλαδή όποιος για σοβαρή αιτία θεωρείται επικίνδυνος για την ασφάλεια της χώρας στην οποία ευρίσκεται ή έχει καταδικασθεί τελεσίδικα για ιδιαίτερα σοβαρό αδίκημα, αποτελεί κίνδυνο για τη χώρα και τούτο διότι πρόκειται για διακριτές διατάξεις που εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς. Οι προμνημονευθείσες διατάξεις των άρθρων 32 και 33 παρ. 2 της Σύμβασης της Γενεύης, παρά τις δυσμενείς συνέπειες που επάγονται, δεν προβλέπουν την ταυτόχρονη απώλεια του προσφυγικού καθεστώτος που αναγνωρίστηκε²¹, όπως συμβαίνει στην περίπτωση ανάκλησης. Αυτό έχει πρακτικές και έννομες συνέπειες, αναφορικά, αφενός, με τα δικαιώματα που απολαμβάνει το φυσικό πρόσωπο, αφετέρου, με την εξωεδαφική αναγνώριση του καθεστώτος του. Ειδικότερα, η αναγνώριση πρόσφυγα από κράτος μέλος δεσμεύει όχι μόνο το κράτος που τον αναγνώρισε αλλά συνεπάγεται και την εξωεδαφική αναγνώριση αυτού, τουλάχιστον για τα συμβαλλόμενα κράτη μέλη της Σύμβασης της Γενεύης²². Με άλλα λόγια, τυχόν εφαρμογή των άρθρων 32 και 33 παρ. 2 της Σύμβασης δεν δικαιολογεί την ανάκληση ή άρνηση χορήγησης προσφυγικού καθεστώτος για έγκλημα που διαπράττεται εντός της χώρας ή για λόγους εθνικής ασφαλείας²³. Οι διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 4-5 επιχειρούν άστοχα μια διάκριση των όρων αποκλεισμού και τερματισμού, ανάκλησης του προσφυγικού καθεστώτος, η οποία δεν απαντάται αντίστοιχα σε κανένα σημείο στο κείμενο της Σύμβασης της Γενεύης, όπου η έννοια του αποκλεισμού αποδίδεται απλά με τη φράση «...η Σύμβαση δεν εφαρμόζεται...» και αφορά τις συγκεκριμένες περιπτώσεις του άρθρου 1 ΣΤ²⁴.

21. S. KAPFERER, ό.π., παρ. 125.

22. Ibid. παρ. 131. Βλ. επίσης και UNHCR, Note on the Extraterritorial Effect of the Determination of Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, EC/SCP/9, 24.08.1978, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/docid/3ae68cccc.html>.

23. Στη Γαλλία, το Conseil d' Etat με την απόφασή του στην υπόθεση *Pham*, 21.05.1997, έδωσε τέλος στην πρακτική αρχών να χρησιμοποιούν το άρθρο 33 παρ. 2 ως βάση για την ανάκληση καθεστώτος πρόσφυγα. Ibid, παρ. 126.

24. ECRE, The Impact of the EU Qualification Directive on International Protection, European Legal Network on Asylum, 2008, σ. 24 και ECRE, Position on Exclusion, παρ. 62-64.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί και η θέση που έχει λάβει σχετικά η ΥΑΟΗΕ²⁵, σύμφωνα με την οποία «Το άρθρο 14 παρ. 4 ενέχει τον κίνδυνο θέσπισης ουσιαστικών αλλαγών στις περί αποκλεισμού ρήτρες της Σύμβασης της Γενεύης, με την προσθήκη της διάταξης του άρθρου 33 παρ. 2 (εξαιρέσεις από την αρχή της μη επαναπροώθησης) στους λόγους αποκλεισμού από το καθεστώς πρόσφυγα. Δυνάμει της Σύμβασης οι ρήτρες αποκλεισμού και η εξαίρεση από την αρχή της μη επαναπροώθησης έχουν διαφορετικούς σκοπούς. Το άρθρο 1 ΣΤ στο οποίο απαριθμούνται διεξοδικά οι λόγοι αποκλεισμού που βασίζονται στη συμπεριφορά του αιτούντος άσυλο, στηρίζεται σε διττή συλλογιστική. Πρώτον, ορισμένες πράξεις είναι τόσο σοβαρές ώστε καθιστούν τους δράστες αυτών ανάξιους διεθνούς προστασίας και δεύτερον, το πλαίσιο του ασύλου δεν πρέπει να εμποδίζει τις δικαστικές διώξεις κατά δραστήων σοβαρών εγκλημάτων. Αντιθέτως, το άρθρο 33 παρ. 2 αφορά την μεταχείριση των προσφύγων και καθορίζει τις περιστάσεις υπό τις οποίες αυτοί μπορούν, παρ' όλα αυτά, να επαναπροωθηθούν. Σκοπός του είναι η προστασία της ασφάλειας της χώρας υποδοχής ή της κοινωνίας στη χώρα αυτή. Η διάταξη στηρίζεται στην εκτίμηση αν ο συγκεκριμένος πρόσφυγας συνιστά κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια της χώρας ή αν, επειδή καταδικάστηκε αμετάκλητα για ιδιαίτερα σοβαρό έγκλημα ή αξιόποινη πράξη, συνιστά κίνδυνο για την κοινωνία. Εντούτοις, το άρθρο 33 παρ. 2 δεν προβλέφθηκε ως λόγος για τον τερματισμό του καθεστώτος πρόσφυγα. Επομένως, η εξομοίωση των εξαιρέσεων από την αρχή της μη επαναπροώθησης που επιτρέπονται δυνάμει του άρθρου 33 παρ. 2 με τις ρήτρες αποκλεισμού του άρθρου 1 ΣΤ δεν συνάδει με την Σύμβαση της Γενεύης και θα μπορούσε να οδηγήσει σε εσφαλμένη ερμηνεία των δύο αυτών διατάξεων της Σύμβασης».

Ως προς την ερμηνεία που έδωσε το ΔΕΕ για το συγκεκριμένο ζήτημα, καταρχάς οδηγείται στην παραδοχή ότι οι διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 4 και 5 κατ' ουσίαν αντιστοιχούν στις περιπτώσεις στις οποίες τα κράτη μέλη μπορούν να επαναπροωθήσουν πρόσφυγα, βάσει του άρθρου 21 παρ. 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ και του άρθρου 33 παρ. 2 της Σύμβασης της Γενεύης. Στη συλλογιστική του, ωστόσο, επισημαίνει ότι σε αυτές τις περιπτώσεις αυτό δεν σημαίνει ότι το φυσικό πρόσωπο παύει να πληροί τις ουσιαστικές προϋποθέσεις σχετικά με την ύπαρξη βάσιμου φόβου δίωξης στη χώρα καταγωγής και ότι η εφαρμογή τους δεν έχει ως αποτέλεσμα να χάνει ο ενδιαφερόμενος υπήκοος τρίτης χώρας ή ανιθαγενής την ιδιότητα του πρόσφυγα²⁶, αφού, όπως ορθά επισήμανε και το ΔΕΕ, η σχετική απόφαση είναι αναγνώ-

25. UNHCR, Commentaires annotés du HCR sur la Directive 2004/83, 28.01.2005, σσ. 31-32, διαθέσιμο σε: <http://www.refworld.org/docid/44ca0d504.html>.

26. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 97.

ριστικού χαρακτήρα. Πρόκειται σ' ένα γενικό πλαίσιο για μια θετική ερμηνευτική προσέγγιση, η οποία, όπως θα δούμε και παρακάτω, προστατεύει το φυσικό πρόσωπο από επαναπροώθηση σε χώρα όπου διατρέχει βάσιμο φόβο δίωξης. Ωστόσο, σε σχέση με όσα εκτέθηκαν εννοιολογικά και σε συνδυασμό με το κανονιστικό πλαίσιο της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ και της Σύμβασης της Γενεύης, το Δικαστήριο δεν απαντά σαφώς και διακριτά στο προδικαστικό ερώτημα που τέθηκε σχετικά με την καθιέρωση νέας μορφής αποκλεισμού, αφήνοντας εν τέλει ένα ερμηνευτικό κενό. Παρότι το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι το παρεχόμενο επίπεδο προστασίας μέσω της Οδηγίας δεν θίγει εκείνο της Σύμβασης της Γενεύης, το εάν τελικά το άρθρο 14 παρ. 4-5 εισάγει έστω και έμμεσα νέα ρήτρα αποκλεισμού είναι κομβικής σημασίας τόσο σε σχέση με τα δικαιώματα τα οποία απολαύει ο πρόσφυγας, για τα οποία το Δικαστήριο τοποθετείται με σαφήνεια, όπως θα δούμε στη συνέχεια, όσο και σε σχέση με το ζήτημα της εξωεδαφικής εφαρμογής της τυπικής αναγνώρισης από άλλο κράτος μέλος, που στην προκειμένη περίπτωση δεν διευκρινίζεται στην απόφαση. Στο συγκεκριμένο ερώτημα περί εισαγωγής ή όχι νέας ρήτρας αποκλεισμού με το άρθρο 14 παρ. 4-5, ο Γεν. Εισαγγελέας στις προτάσεις του δίνει αρνητική απάντηση²⁷, υποστηρίζοντας ότι το φυσικό πρόσωπο δεν στερείται την ιδιότητα του πρόσφυγα και, συνεπώς, δικαιούται την προστασία και κάθε άλλου συμβαλλόμενου στη Σύμβαση της Γενεύης κράτους. Στην πρότασή του, όμως, αναφέρει ρητά ότι η διάταξη έχει την έννοια ότι επιτρέπει στα κράτη μέλη να ανακαλούν, να τερματίζουν ή να αρνούνται να ανανεώσουν την απόφαση με την οποία χορήγησαν τα προβλεπόμενα στο κεφάλαιο VII της Οδηγίας αυτής δικαιώματα στους πρόσφυγες που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης, χωρίς η απόφαση αυτή να επηρεάζει την ιδιότητα αυτών ως προσφύγων ή να καθιστά ανίσχυρη την απόφαση με την οποία τους αναγνωρίστηκε η ιδιότητα αυτή²⁸. Από την άλλη πλευρά, ενώ στην απόφαση καθίσταται σαφές ότι η ιδιότητα του πρόσφυγα δεν θίγεται, εντούτοις δεν διαλαμβάνεται ειδικότερη τοποθέτηση ως προς τον χαρακτηρισμό της απόφασης (ανακλητικής) ως ανίσχυρης ή μη, όπως εξ αντιδιαστολής αναφέρεται στις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, που θα είχε σαφώς ιδιαίτερη πρακτική σημασία. Η διαφορά στην τελευταία περίπτωση έγκειται στο γεγονός ότι, προκειμένου να μπορεί το φυσικό πρόσωπο να απολαύει της σχετικής προστασίας άλλου κράτους μέλους, η τυπική αναγνώριση θα πρέπει να πραγματοποιηθεί εκ νέου, αν η ανάκληση που έλαβε χώρα ακυρώνει την αναγνωριστική απόφαση.

Ενόψει των προεκτεθέντων, η διασταλτική συμπερίληψη

27. Βλ. προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 75.

28. Ibid, σημ. 135.

όρων αποκλεισμού θα έπρεπε να αποφεύγεται, αφενός για λόγους συμβατότητας με τη Σύμβαση της Γενεύης, αφετέρου γιατί ενέχει σαφή κίνδυνο αυθαίρετης χρήσης αυτών.

III. Η αρχή της μη επαναπροώθησης

Είναι γεγονός ότι το άρθρο 33 παρ. 2 της Σύμβασης της Γενεύης εισάγει εξαίρεση από την αρχή της μη επαναπροώθησης. Μια τέτοια πρόβλεψη εξηγείται και ιστορικά ως αποτέλεσμα ανησυχιών που εκφράστηκαν κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες σύνταξής της²⁹ και οδήγησαν στη συμπερίληψη της έννοιας της απειλής για την εθνική ασφάλεια, η οποία διατυπώθηκε και σε σχετική δήλωση του εκπροσώπου του Ηνωμένου Βασιλείου³⁰. Ωστόσο, η δυνατότητα παρέκκλισης από την αρχή της μη επαναπροώθησης που προβλέπεται στο άρθρο 33 παρ. 2 της Σύμβασης της Γενεύης και επαναλαμβάνεται και στο άρθρο 21 παρ. 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ αποτελεί πλέον μόνο θεωρητική δυνατότητα για τα κράτη μέλη, καθώς η πρακτική εφαρμογή της απαγορεύεται πλέον εξ ονόματος της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων³¹.

Το άτομο, ανεξάρτητα από το εάν αναγνωρίζεται ή όχι τυπικά ως πρόσφυγας, εξακολουθεί να υπέχει προστασία κατά της επαναπροώθησης (άμεσης ή έμμεσης) σε χώρα στην οποία κινδυνεύει να εκτεθεί σε κίνδυνο ή βασανιστήρια. Η αρχή της μη επαναπροώθησης προστατεύει ένα απόλυτο δικαίωμα και είναι απαρέγκλιτη χωρίς να συναρτάται από την οποιαδήποτε συμπεριφορά του ατόμου, ήτοι εμπλοκή του σε αθέμιτες ή παράνομες ενέργειες, συνδρομή στο πρόσωπό του λόγων που τον αποκλείουν ή δικαιολογούν την ανάκληση προσφυγικού καθεστώτος, όπως η τέλεση ποινικά κολάσιμων πράξεων κ.ο.κ. Ήδη, υφίσταται ένα πυκνό κανονιστικό πλέγμα προστασίας του ατόμου κατά της επαναπροώθησης υπαγορευόμενο από μια σειρά διατάξεων διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου και ειδικότερα: α) το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα³², β) το άρθρο 3 της

29. I. KRAFT, Article 12, MN 9, Qualification Directive 2011/95/EC, σε: K. Hailbronner & D. Thym (eds), EU Immigration and Asylum Law: A Commentary, 2nd ed., C.H. Beck, 2016.

30. Βλ. UNHCR, Manickavasagam Suresh (Appellant) and the Minister of Citizenship and Immigration, the Attorney General of Canada (Respondents). Factum of the Intervenor, UNHCR, 08.03.2001, παρ. 68-73, διαθέσιμο σε: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3e71bbe24.html> Βλ. επίσης E. LAUTERPACHT / D. BETHLEHEM, The scope and content of the principle of non-refoulement: Opinion, σε: E. Feller... [et al.] (eds), Refugee Protection in International Law: UNHCR's Global Consultations on International Protection, Cambridge University Press, 2003, παρ. 164-166.

31. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 61.

32. Εγκρίθηκε στη Νέα Υόρκη στις 16.12.1966 και τέθηκε σε ισχύ στις 23.03.1976. Βλ. ειδικότερα το άρθρο 7 που απαγορεύει τα

Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, γ) το άρθρο 19 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ³³ σε συνδυασμό με το άρθρο 4 ΧΘΔΕΕ που απαγορεύει απαρέγκλιτα τα βασανιστήρια και τις απάνθρωπες ή εξευτελιστικές ποινές και δ) το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ περί απαγόρευσης έκθεσης σε βασανιστήρια και απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση που ενσωματώνεται στο προαναφερθέν άρθρο 19 ΧΘΔΕΕ. Ως προς την ΕΣΔΑ, το απόλυτο προστατευόμενο δικαίωμα του άρθρου 3 κατ'ελάχιστο στις περιπτώσεις της απόκλισης από την αρχή της μη επαναπροώθησης του άρθρου 33 παρ. 2 της Σύμβασης της Γενεύης³⁴.

Το ΔΕΕ επισημαίνει³⁵ ότι τα κράτη μέλη δεν επιτρέπεται να απομακρύνουν, να απελαύνουν ή να εκδίδουν αλλοδαπό σε περίπτωση που συντρέχουν σοβαροί και αποδεδειγμένοι λόγοι για να θεωρηθεί ότι θα διατρέξει στη χώρα προορισμού πραγματικό κίνδυνο να υποστεί μεταχείριση η οποία απαγορεύεται από τα άρθρα 4 και 19 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ, ακόμα και όταν συντρέχει περίπτωση εφαρμογής των άρθρων 14 παρ. 4 και 5 και 21 παρ. 2 της Οδηγίας. Η κατηγορηματική θέση του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη απόφαση έχει ιδιαίτερα θετικό πρόσημο για έναν ακόμα λόγο: διότι προηγούμενη νομολογία του ΔΕΕ³⁶ είχε καταστήσει το ζήτημα της ερμηνείας του άρθρου 14 παρ. 4 αμφιλεγόμενο³⁷, καθώς είχε δεχθεί ότι ο ενεστώς κίνδυνος που αποτελεί ενδεχομένως ένας πρόσφυγας για το επίμαχο κράτος μέλος λαμβάνεται υπόψη στο πλαίσιο της ανωτέρω διάταξης και εκείνης του άρθρου 21 παρ. 2 της Οδηγίας που προβλέπει τη δυνητική ευχέρεια του κράτους να τον επαναπροωθήσει και δεν είχε λάβει θέση ως προς το

διακριτό και ακανθώδες ζήτημα της επαναπροώθησης.

Προκύπτει δε αναμφίλεκτα από τη δικαστική κρίση ότι απαγορεύεται τόσο η άμεση όσο και η έμμεση επαναπροώθηση. Η απαγόρευση ως προς την έμμεση επαναπροώθηση συνάγεται από την προσεκτική επιλογή του όρου «χώρα προορισμού» και όχι «χώρα καταγωγής ή συνήθους διαμονής» στο σώμα της απόφασης³⁸. Πρόκειται για ιδιαίτερα σημαντική ερμηνευτική τοποθέτηση διότι εισάγει υψηλότερο επίπεδο προστασίας σε σχέση με τη Σύμβαση της Γενεύης, η οποία, έστω και θεωρητικά επιτρέπει την επαναπροώθηση πρόσφυγα στις περιπτώσεις του άρθρου 33 παρ. 2. Το Δικαστήριο, ενστερνιζόμενο τις επαχθείς συνέπειες μιας προκληθείσας ανεπανόρθωτης βλάβης στον πρόσφυγα, προβαίνει ορθά σε συσταλτική ερμηνεία του άρθρου 14 παρ. 4 από αυτή την άποψη και θέτει φραγμούς στη δυνατότητα των κρατών μελών ως προς την επαναπροώθηση.

IV. Τα δικαιώματα που απολαύουν τα πρόσωπα σε περίπτωση ανάκλησης, τερματισμού ή άρνησης ανανέωσης προσφυγικού καθεστώτος

Το άρθρο 14 παρ. 6 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ προβλέπει ότι: «*Τα πρόσωπα στα οποία έχουν εφαρμογή οι παράγραφοι 4 ή 5 απολαύουν δικαιωμάτων που προβλέπονται ή είναι ανάλογα των προβλεπόμενων στα άρθρα 3, 4, 16, 22, 31, 32 και 33 της Συμβάσεως της Γενεύης, εφόσον είναι παρόντα στο κράτος μέλος*». Με τη φράση «δικαιωμάτων που ... είναι ανάλογα» διαπιστώνεται ότι, η εφαρμογή του άρθρου 14 παρ. 4-5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ έχει, μεταξύ άλλων, ως συνέπεια να στερείται ή να χάνει ο ενδιαφερόμενος τον τίτλο διαμονής, τον οποίο το άρθρο 24 της Οδηγίας συναρτά με το καθεστώς πρόσφυγα. Εδώ το Δικαστήριο, όπως είδαμε, προσδίδει ευρεία εμβέλεια στα δικαιώματα που δικαιούνται να απολαμβάνουν τα άτομα των οποίων το καθεστώς ανακαλείται, δηλαδή όχι μόνο τα ρητώς αναφερόμενα στο άρθρο 14 παρ. 6 αλλά και όσα προβλέπει η Σύμβαση της Γενεύης και, μάλιστα, ανεξάρτητα από τη νομιμότητα ή μη της διαμονής των προσφύγων στο κράτος μέλος³⁹, υπό την αίρεση επιφυλάξεων που μπορεί να έχουν διατυπώσει τα κράτη μέλη κατά την κύρωση της Σύμβασης της Γενεύης. Στη συνέχεια, προχωρά ένα βήμα παρακάτω διατυπώνοντας τη θέση ότι η εφαρμογή του άρθρου 14 παρ. 6 δεν απαλλάσσει το κράτος μέλος υποδοχής από την υποχρέωσή του να τηρεί τις διατάξεις του ΧΘΔΕΕ, που ασκούν ουσιώδη επίρροη στη ζωή του ατόμου, όπως εκείνες που περιλαμβάνονται στο άρθρο

βασανιστήρια και τις σκληρές, απάνθρωπες ή εξευτελιστικές ποινές ή μεταχειρίσεις.

33. Το άρθρο 19 που προβλέπει ότι: «*κανείς δεν μπορεί να απομακρυνθεί, να απελαθεί ή να εκδοθεί προς κράτος όπου διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να του επιβληθεί η ποινή του θανάτου ή να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση*».
34. Βλ. ΕΔΔΑ *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 14038/88), απόφαση της 7^{ης} Ιουλίου 1989, παρ. 88· ΕΔΔΑ *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, (Προσφυγή No 70/1995), απόφαση της 15^{ης} Νοεμβρίου 1996, παρ. 79-80· ΕΔΔΑ *Saadi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 37201/06), απόφαση της 28^{ης} Φεβρουαρίου 2008, παρ. 127.
35. ΔΕΕ C-404/15 και C-659/15 PPU, *Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198, σκ. 86-88· ΔΕΕ C-353/16, *MP*, 24.04.2018, ECLI:EU:C:2018:276, σκ. 41.
36. ΔΕΕ C-57/09 και C-101/09, *B&D/Bundesrepublik Deutschland*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:661, σκ. 101 και 110.
37. EASO, *Ending International Protection: Article 11, 14, 16 and 19 Qualification Directive 2011/95/EU, A judicial analysis*, EASO Professional Development Series for Member of Courts and Tribunals, 2016, σ. 46· *Ibid*, σκ. 101.

38. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 94.

39. *Ibid*, σκ. 107.

7, σχετικά με τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, στο άρθρο 15, σχετικά με την επαγγελματική ελευθερία και το δικαίωμα προς εργασία, στο άρθρο 34, σχετικά με την κοινωνική ασφάλεια και αρωγή, καθώς και στο άρθρο 35, σχετικά με την προστασία της υγείας⁴⁰. Σύμφωνα με τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα⁴¹ προς τις οποίες ευθυγραμμίζεται και η απόφαση του Δικαστηρίου, δεν προκύπτει από τις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας ο λόγος που δεν συμπεριλήφθηκαν στην παρ. 6 όλα τα σχετικά δικαιώματα που απορρέουν από τη Σύμβαση της Γενεύης. Η ύπαρξη του διαζευκτικού συνδέσμου «ή» στην παρ. 6 του άρθρου 14 θα πρέπει να ερμηνεύεται στην αλληλουχία εντός της οποίας χρησιμοποιείται και υπό το πρίσμα του σκοπού της επίμαχης πράξης και, επομένως, θα πρέπει να του αποδοθεί ερμηνευτικά σωρευτική έννοια. Σε αντίθετη περίπτωση, θα ήταν ασυμβίβαστο με τον σκοπό της διάταξης τα κράτη μέλη να μπορούν να επιλέγουν κατά βούληση διαζευκτικά τα δικαιώματα που θα παράσχουν, αφού σκοπός του ενωσιακού νομοθέτη δεν ήταν να αρνηθεί στους πρόσφυγες τα ευεργετήματα των δικαιωμάτων⁴² που υποχρεωτικά πρέπει να παρέχονται δυνάμει της Σύμβασης. Διαφορετική προσέγγιση και απόδοση εναλλακτικής αντί σωρευτικής έννοιας στον σύνδεσμο «ή», όπως ορθά προκρίθηκε, θα ήταν ασυμβίβαστη με τον σκοπό της Οδηγίας και θα άφηνε ερμηνευτικά «ασκεπή» τα υπόλοιπα δικαιώματα που προβλέπονται στη Σύμβαση. Σύμφωνα με τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα⁴³, η παράλειψη συμπλήρωσης του προβλεπόμενου στο άρθρο 14 παρ. 6 καταλόγου και η μη μνεία συγκεκριμένων άρθρων της Σύμβασης της Γενεύης μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι κάποια εξ αυτών μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο επιφυλάξεων βάσει του άρθρου 42 παρ. 1 της Σύμβασης⁴⁴.

V. Συμπέρασμα

Από το σκεπτικό της σχολιαζόμενης απόφασης φαίνεται ότι ο στόχος εναρμόνισης της νομοθεσίας για την κοινή πολιτική ασύλου σε ενωσιακό επίπεδο δεν αποβαίνει σε βάρος του παρεχόμενου επιπέδου προστασίας σε σχέση με τη Σύμβαση της Γενεύης ως προς την αρχή της μη επαναπροώθησης και τα δικαιώματα που απολαμβάνουν οι πρόσφυγες των οποίων το καθεστώς ανακαλείται. Ωστόσο, από τις σκέψεις που διατυπώθηκαν στην απόφαση δεν καθίσταται απολύτως σαφές εάν τελικά εισάγεται ή

όχι νέα μορφή αποκλεισμού με το άρθρο 14 παρ. 4 και 5 της Οδηγίας, με αποτέλεσμα να εξακολουθούν να εγείρονται ζητήματα συμβατότητας με τη Σύμβαση της Γενεύης που μένουν έωλα αναφορικά με την πρακτική εφαρμογή του άρθρου από τα κράτη μέλη. Ενόψει μάλιστα και σχετικής πρότασης που είχε υποβληθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναφορικά με τη μετατροπή της φύσης της διάταξης του άρθρου 14 παρ. 4-5 από δυνητική σε υποχρεωτική⁴⁵, η κατάσταση δεν αποκλείεται να καταστεί έτι περαιτέρω προβληματική. Αναμφίβολα, στον βαθμό που υφίστανται ερμηνευτικές προσεγγίσεις, οι οποίες εκφράζουν κατά τρόπο σαφή το πρίσμα υπό το οποίο θα πρέπει να ερμηνεύονται οι εκάστοτε διατάξεις της Οδηγίας, αναμένεται να επικουρηθούν τα κράτη μέλη στην εφαρμογή της νομοθεσίας που αρκετά συχνά εγείρει ερωτήματα και, ενδεχομένως, δεν καθίσταται εύκολα αφομοιώσιμη ενόψει τροποποιήσεων και αναδιατυπώσεων των υφιστάμενων κανόνων του παράγωγου ενωσιακού δικαίου.

► Κρατικές ενισχύσεις

Υποχρέωση ανάκτησης ενίσχυσης χορηγηθείσας δυνάμει Γενικού Απαλλακτικού Κανονισμού η οποία δεν ικανοποιεί τον χαρακτήρα κινήτρου

προδικαστική παραπομπή – κρατικές ενισχύσεις – Κανονισμός (ΕΚ) 800/2008 (Γενικός Κανονισμός απαλλαγής κατά κατηγορία) – άρθρο 8 παρ. 2 – ενισχύσεις που έχουν χαρακτήρα κινήτρου – έννοια της «έναρξης εργασιών για το σχέδιο» – αρμοδιότητες των εθνικών αρχών – παράνομη ενίσχυση – μη έκδοση αποφάσεως από την ΕΕ ή από εθνικό δικαστήριο – υποχρέωση των εθνικών αρχών να προβαίνουν με δική τους πρωτοβουλία σε ανάκτηση παράνομης ενίσχυσεως – νομική βάση – άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ – γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης περί προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης – απόφαση της αρμόδιας εθνικής αρχής για τη χορήγηση ενισχύσεως δυνάμει του Κανονισμού (ΕΚ) 800/2008 – γνώση των περιστάσεων που αποκλείουν την επιλεξιμότητα της αιτήσεως ενισχύσεως – δημιουργία δικαιολογημένης εμπιστοσύνης – έλλειψη – παραγραφή – ενισχύσεις συγχρηματοδοτούμενες από δι-αρθρωτικό ταμείο – εφαρμοστέα ρύθμιση – Κανονισμός (ΕΚ, Ευρατόμ) 2988/95 – εθνική ρύθμιση – τόκοι – υποχρέωση απαιτήσεως τόκων – νομική βάση – άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ – εφαρμοστέα ρύθμιση – εθνική ρύθμιση – αρχή της αποτελεσματικότητας

40. Ibid, σκ. 109.

41. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 119.

42. Ibid, σημ. 123.

43. Ibid, σημ. 127.

44. Η διάταξη αυτή επιτρέπει στα συμβαλλόμενα κράτη μέλη να διατυπώσουν, κατά την υπογραφή ή την κύρωση της Σύμβασης της Γενεύης ή κατά την προσχώρηση σε αυτή, επιφυλάξεις επί των διατάξεων αυτής, «πλην των άρθρων 1, 3, 4, 16 παρ.1, 33 και 36 μέχρι 46 συμπεριλαμβανομένου».

45. Πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την υιοθέτηση συναφούς Κανονισμού, στον οποίο, μεταξύ άλλων, προτάθηκε η τροποποίηση του άρθρου 14 παρ. 4 της Οδηγίας ως προς την τροπή από δυνητική σε υποχρεωτική της ανάκλησης, τερματισμού ή της άρνησης ανανέωσης του καθεστώτος πρόσφυγα. Πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 13.07.2016 COM (2016) 466 final.

ΔΕΕC-349/17, Eesti Pagar, 05.03.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2019:172 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης του Εφετείου Ταλίν της Εσθονίας υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της επιχείρησης Eesti Pagar αφενός, και του Ιδρύματος για την Ανάπτυξη των Επιχειρήσεων, (στο εξής: EAS) καθώς και του Υπουργείου Οικονομικών και Επικοινωνιών της Εσθονίας, αφετέρου, με αντικείμενο τη νομιμότητα απόφασης του EAS η οποία διατάσσει την ανάκτηση από την Eesti Pagar, νομιμοτόκως, ποσού ύψους 526.300 ευρώ, το οποίο αντιστοιχεί σε ενίσχυση που κατέβαλε η EAS στην επιχείρηση.

Αναλυτικότερα, τον Αύγουστο του 2008 η Eesti Pagar συνήψε σύμβαση με την οποία δεσμεύθηκε έναντι της προμηθεύτριας εταιρίας να αγοράσει μια γραμμή παραγωγής άρτου φόρμας και άρτου για τoστ έναντι τιμήματος 2.770.000 ευρώ. Τελικά, η σύμβαση τέθηκε σε ισχύ στις 13 Οκτωβρίου του ίδιου έτους, αφότου διευρύνθηκαν τα υποκειμενικά όριά της με τη συμμετοχή εταιρίας χρηματοδοτικής μίσθωσης που θα διευκόλυνε χρηματοδοτικά το σχετικό εγχείρημα.

Λίγες ημέρες μετά, στις 24.10.2008, η Eesti Pagar υπέβαλε στο EAS αίτηση για τη χορήγηση ενίσχυσης σε ακολουθία σχετικής Πρόσκλησης δυνάμει του Κανονισμού 800/2008 και η οποία συγχρηματοδοτείτο από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) με σκοπό την απόκτηση και την εγκατάσταση της εν λόγω γραμμής παραγωγής άρτου. Το EAS ενέκρινε την αίτηση για ποσό 526.300 ευρώ στις 10.03.2009.

Όταν οι αρμόδιες υπηρεσίες αποκάλυψαν τη σύμβαση πώλησης κάποια χρόνια αργότερα, το EAS αποφάσισε ότι η επίμαχη αγορά εξοπλισμού, ως προγενέστερη της αίτησης, δεν ήταν σύμφωνη με την προβλεπόμενη στο άρθρο 8 παρ. 2 του Κανονισμού 800/2008 απαίτηση να έχει η ενίσχυση χαρακτήρα κινήτρου, με συνέπεια να πρόκειται για παράνομη κρατική ενίσχυση. Έτσι, το EAS έλαβε απόφαση ανάκτησης από την Eesti Pagar του ποσού της επίμαχης ενίσχυσης, προσαυξημένου κατά το ποσό των 98.454 ευρώ που αντιστοιχεί στους τόκους από ανατοκισμό για το χρονικό διάστημα από την ημερομηνία καταβολής της ενίσχυσης αυτής έως την ημερομηνία ανάκτησής της. Όλα αυτά παρότι η εταιρία υποστήριζε ότι η σύναψη των εν λόγω συμβάσεων ήταν γνωστή στο EAS κατά το χρονικό σημείο υποβολής της αίτησης για τη χορήγηση ενίσχυσης και ότι εκπρόσωπος του τελευταίου της συνέστησε να συναφθούν οι συμβάσεις πριν υποβληθεί η εν λόγω αίτηση.

Ακολούθησε ιεραρχική προσφυγή προς το αρμόδιο Υπουργείο το οποίο επικύρωσε την απόφαση ανάκτησης, προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του Διοικητικού

Πρωτοδικείου του Ταλίν, απορριπτική απόφαση και έφεση κατ' αυτής με το ίδιο αρνητικό αποτέλεσμα. Η αναίρεση που ασκήθηκε ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Εσθονίας είχε, ωστόσο, ευνοϊκή για την προσφεύγουσα έκβαση. Το Ανώτατο Δικαστήριο αναίρεσε την απόφαση και ανέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Εφετείου προκειμένου να την εξετάσει εκ νέου. Σύμφωνα με το σκεπτικό του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ο χαρακτήρας κινήτρου δεν αποκλείεται εφόσον ο αγοραστής δύναται, σε περίπτωση άρνησης χορήγησης της ενίσχυσης, να υπαναχωρήσει από τη σύμβαση χωρίς υπέρμετρες δυσχέρειες. Εξάλλου, όπως υποστήριξε το Ανώτατο Δικαστήριο, το δικαίω της Ένωσης δεν επιβάλλει ρητώς και επιτακτικώς στα κράτη μέλη να προβαίνουν στην ανάκτηση παράνομης ενίσχυσης όταν δεν έχει προηγηθεί απόφαση της Επιτροπής και, επομένως, η ανάκτηση μιας τέτοιας ενίσχυσης με πρωτοβουλία του οικείου κράτους μέλους εμπίπτει στη διακριτική ευχέρεια των αρχών του κράτους αυτού. Για την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας, προχώρησε, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τυχόν δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του αποδέκτη της ενίσχυσης, που μπορεί να δημιουργείται από ενέργειες εθνικής αρχής. Σχετικά δε με την προθεσμία παραγραφής, το Ανώτατο Δικαστήριο παρατήρησε ότι η δεκαετής προθεσμία παραγραφής που προβλέπεται στο άρθρο 15 παρ. 1 του Κανονισμού 659/1999 δεν θα μπορούσε να τύχει εφαρμογής, δεδομένου ότι η ανάκτηση δεν χωρούσε δυνάμει απόφασης της Επιτροπής, ενώ εξέφρασε αμφιβολία για το αν τυγχάνει εφαρμογής η σχετική τετραετής προθεσμία που προέβλεπε ο τότε ισχύων Κανονισμός για τα διαρθρωτικά ταμεία (Κανονισμός 2998/1995, άρθρο 3 παρ. 1). Στην ίδια γραμμή σκέψης, δηλαδή της μη εφαρμογής του Κανονισμού 659/1999, παρατήρησε ότι δεν υφίσταται διάταξη του ενωσιακού δικαίου που να επιβάλλει την αναζήτηση τόκων και στο εσθονικό δίκαιο δεν θεσπίζεται κάτι συναφώς.

Επιλαμβανόμενο μετ' αναίρεση, το Εφετείο του Ταλίν εξέφρασε επιφυλάξεις για την ορθότητα της προσέγγισης, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο της ΕΕ σειρά προδικαστικών ερωτημάτων που θα αποσαφηνίζουν το εφαρμοστέο νομοθετικό καθεστώς από άποψη ενωσιακού δικαίου και την ερμηνεία των επίμαχων διατάξεων¹. Πράγματι, το Δικαστήριο απαντώντας στα προδικαστικά ερωτήματα ανέτρεψε το σύνολο σχεδόν των εκτιμήσεων του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Εσθονίας σχετικά με το δίκαιο της Ένωσης.

1. Σημειώνεται ότι η Επιτροπή παρενέβη στη διαφορά της κύριας δίκης ως *amicus curiae*, κατόπιν αιτήματος του Εφετείου δυνάμει του άρθρου 29 παρ. 1 του Κανονισμού 2015/1589.

Παρατηρήσεις

Μιχαήλ Ροδόπουλος*

Ι. Ο εθνικός δικαστής ως εφαρμοστής του δικαίου περί κρατικών ενισχύσεων

Παρακολουθώντας κανείς την πορεία της ένδικης υποθέσεως στο εσωτερικό του δικαιοδοτικού συστήματος της Εσθονίας, θα του κινήσει ασφαλώς το ενδιαφέρον η δικονομική ενέργεια του Εφετείου του Ταλίν να αμφισβητήσει ουσιαστικά την ερμηνεία που έδωσε το Ανώτατο Δικαστήριο και να ζητήσει την ερμηνευτική συνδρομή του Δικαστηρίου της Ένωσης για τους ίδιους εφαρμοστέους κανόνες και τα ίδια ερμηνευτικά ζητήματα που κρίθηκαν κατ' αναίρεση. Το ερωτών Δικαστήριο παρατηρεί βεβαίως, στην ίδια την απόφαση παραπομπής, ότι καταρχήν δεσμεύεται κατά το εθνικό του δίκαιο από την ερμηνεία και εφαρμογή του δικαίου από το Ανώτατο Δικαστήριο, εκτιμά ωστόσο ότι το άρθρο 267 ΣΛΕΕ του παρέχει τη δυνατότητα να υποβάλλει ερωτήματα στο Δικαστήριο στο μέτρο που, κρίνον μετ' αναίρεση, θα εφαρμόσει ενωσιακούς κανόνες δικαίου. Αναμενόμενα, λοιπόν, η Eesti Pagar προέβαλε ότι τα επίμαχα ερωτήματα, στο στάδιο της διαδικασίας στο οποίο προβάλλονται, προβάλλονται απαραδέκτως και αλυσιτελώς, αφού το Ανώτατο Εσθονικό Δικαστήριο είχε ήδη αποφανθεί ως προς τα ουσιώδη ζητήματα της διαφοράς.

Πριν εξετάσουμε την ενδιαφέρουσα αυτή πτυχή της υποθέσεως και τις δικονομικές της απολήξεις, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εξέλιξη του δικαίου περί κρατικών ενισχύσεων είναι σε μεγάλο βαθμό προϊόν νομολογιακής διάπλασης. Το Δικαστήριο συνήγαγε από το λιτό γράμμα των άρθρων της Συνθήκης σειρά βασικών αρχών και ειδικότερων εφαρμοστέων κανόνων σε αρμονία προς τους επιδιωκόμενους νομοθετικούς σκοπούς και το υπαρξιακό αίτημα της Ένωσης για αποτελεσματική επιβολή των κανόνων που θέτει. Ως αποτέλεσμα δικαστικής διάπλασης, το Δικαστήριο διαδραμάτισε θεμελιώδη ρόλο στην απόδοση των βασικών χαρακτηριστικών στο σύστημα ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων². Συνεπώς, το κύρος και η αυθεντία των νομολογιακών κανόνων θα διακυβευόταν αν τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια μπορούσαν να συμπληρώνουν, να τροποποιούν ή να αλλοιώνουν το συνεκτικό νομολογιακό κεκτημένο με δικές τους εθνικές δικαστικές αποφάσεις. Αυτές οι επισημάνσεις αποτυπώνουν εν πολλοίς και τη γενικότερη εξέλιξη του ενωσιακού δικαίου μέσα από την καθοδήγηση του Δικαστηρίου της

Ένωσης και την προεξάρχουσα θέση του στην αυθεντική διάγνωση του ενωσιακού δικαίου. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Χ. Γεραρής, «το κύρος της αυθεντίας επιβάλλει τη μοναδικότητα του οργάνου που εκφέρει το λόγο της κοινοτικής αλήθειας»³.

Την ίδια στιγμή, η «ιδιωτική εφαρμογή» των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων πληθαίνει συν τω χρόνω⁴. Με άλλα λόγια, τα εθνικά δικαστήρια καλούνται ολοένα και πιο συχνά να τάμουν διαφορές που αφορούν κρατικές ενισχύσεις, οι οποίες ποικίλουν κατ' είδος και αφορούν από διαφορές μεταξύ του κράτους και της λήπτριας επιχείρησης σε υποθέσεις ανάκτησης έως αξιώσεις αποζημίωσης από ανταγωνιστές της επωφελούμενης παράνομης κρατικής ενίσχυσης επιχείρησης⁵. Επομένως, ο διάυλος αρωγής των ενωσιακών οργάνων προς τον εθνικό δικαστή, εφαρμοστή του ενωσιακού κανόνα, θα πρέπει να είναι αποτελεσματικός και χωρίς εσωτερικά εμπόδια. Ο εθνικός δικαστής, όταν εφαρμόζει ενωσιακό δίκαιο είναι μέλος του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος, είναι ο γενικός εφαρμοστής του ενωσιακού δικαίου⁶.

Με την απόφαση *Rheinmühlen I*, το Δικαστήριο έκρινε ότι «κανόνας του εθνικού δικαίου, ο οποίος δεσμεύει τα δικαστήρια που δεν αποφαινόνται σε τελευταίο βαθμό ως προς τις νομικές εκτιμήσεις του ανωτέρου δικαστηρίου, δεν μπορεί να αφαιρέσει από τα εν λόγω δικαστήρια την ευχέρεια να υποβάλουν στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου το οποίο αφορούν τέτοιες νομικές εκτιμήσεις»⁷. Με τον τρόπο αυτό, εισήχθη ένα είδος αποκεντρωμένου ελέγχου συμβατότητας προς το ενωσιακό δίκαιο, όχι μόνο των εθνικών κανόνων αλλά και των δικαστικών αποφάσεων⁸. Ακολούθως, στην υπόθεση *Cartesio* το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου άνοιξε τη δυνατότητα να διατηρείται σε ισχύ η απόφαση εθνικού δικαστηρίου που αποστέλλει προδικαστικό ερώτημα,

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

2. R. CHARI, *Evolution of Aid in the EU*, σε Hofmann / Micheau, *State Aid Law of the European Union*, Oxford University Press, 2016, σ. 12.

3. Χ. ΓΕΡΑΡΗΣ, Προδικαστική παραπομπή: η απόφαση του ΔΕΚ επί του προδικαστικού ερωτήματος, ΕΕΕυρΔ, 1995, σ. 299.

4. EUROPEAN COMMISSION, *Enforcement of EU State aid law by national courts*, Competition Handbooks, 2010.

5. Γ. ΚΑΡΥΔΗΣ, Παράνομες κρατικές ενισχύσεις και έννομη προστασία των ενδιαφερομένων τρίτων, ΝΒ, 2013, σ. 196 επ.

6. Βλ. Μ. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ, Η συμβατότητα με τον ΧΘΔΕΕ της μείωσης των μισθών των δικαστών λόγω μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας, παρατηρήσεις στη ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ΕΕΕυρΔ, 2018, σ. 246 επ. Βλ. αναλυτικά για τον ρόλο του εθνικού δικαστή ως δικαστή των κρατικών ενισχύσεων Α. ΜΕΤΑΞΑ, Ο Εθνικός Δικαστής ως Ενωσιακός Δικαστής: το Παράδειγμα του Ενωσιακού Δικαίου Κρατικών Ενισχύσεων, Διδικ, 2019, σ. 221 επ.7. ΔΕΚ C-166/73, *Rheinmühlen-Düsseldorf*, 16.01.1974, ECLI:EU:C:1974:3, σκ.17.

8. Τ. HARTLEY, Article 177 EEC: appeals against an order to refer, EL-Rev., 1975, σ. 48.

έστω και αν στο μεταξύ η απόφαση αυτή προσβάλλεται λυσιτελώς με τα διαθέσιμα στο εθνικό δίκαιο ένδικα μέσα⁹. Παρά την αντίθετη πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα, το Δικαστήριο στην υπόθεση *Elchinov* επιβεβαίωσε την ανωτέρω νομολογιακή προσέγγιση, θυσιάζοντας ένα σημαντικό τμήμα της εθνικής δικονομικής αυτονομίας, αποφαινόμενο ότι «αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης το να δεσμεύεται, κατά το εθνικό δικονομικό δίκαιο, το εθνικό δικαστήριο, στο οποίο έχει αναπεμφθεί η υπόθεση από ανώτερο δικαστήριο που είχε επιληφθεί κατ' αναίρεση, από τις νομικές εκτιμήσεις του ανώτερου δικαστηρίου, εφόσον το κατώτερο αυτό δικαστήριο, που καλείται να αποφανθεί επί της υπόθεσης, κρίνει, λαμβάνοντας υπόψη την ερμηνεία που έχει δώσει το Δικαστήριο κατόπιν αίτησης του εν λόγω κατώτερου δικαστηρίου, ότι οι εκτιμήσεις αυτές δεν είναι σύμφωνες με το δίκαιο της Ένωσης»¹⁰.

Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται να διαπλάθεται ένα είδος μεταβλητής δικαστηριακής ιεραρχίας. Αφενός η γνωστή του εθνικού δικονομικού συστήματος με τα ανώτατα δικαστήρια στην κεφαλή της πυραμίδας, αφεντέρου, μια οιο-νεί ιεραρχία ασύμμετρης γεωμετρίας όπου το ΔΕΕ τίθεται εκτός κλίμακας, ως *primus inter pares*, αυθεντικός εκφραστής της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου και βοηθός όλων των εθνικών δικαστηρίων εις άπαντα αδιακρίτως τα στάδια της εθνικής δίκης, χωρίς εμπόδια που θέτουν εθνικοί δικονομικοί κανόνες¹¹. Εν ολίγοις, η αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και της λειτουργικής αποτελεσματικότητας του μηχανισμού προδικαστικής παραπομπής επιβάλλουν τη θέσπιση ενωσιακής ασπίδας προστασίας στον εθνικό εφαρμοστή του δικαίου από τυχόν παρεμβο-

λή των ιεραρχικά ανώτερων εθνικών δικαστηρίων στον διάλογο που αναπτύσσει με τον δικαστή του ΔΕΕ¹².

Συνεπώς, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί του θέματος έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τη νομολογία του ΔΕΕ¹³. Πιο συγκεκριμένα, το Ανώτατο Ακυρωτικό αποφαινεται παγίως ότι «το δικαστήριο της ουσίας που επιλαμβάνεται εκ νέου ορισμένης υποθέσεως κατόπιν ανααιρετικής αποφάσεως του Συμβουλίου της Επικρατείας δεσμεύεται ως προς τα ζητήματα που κρίθηκαν με την τελευταία αυτή απόφαση και οφείλει να μην αποστεί από τις κρίσεις αυτές, έστω και σιωπηρές, ως προς τα αυτεπαγγέλτως ερευνώμενα από το ανααιρετικό δικαστήριο ζητήματα, όπως η συνταγματικότητα ή, γενικότερα, η συμβατότητα με υπερνομοθετικής ισχύος κανόνες δικαίου των διατάξεων που κρίθηκαν εφαρμοστέες στην επίδικη περίπτωση. Υποχρεούται δε πρωτίστως να εφαρμόσει τις διατάξεις που κρίθηκαν εφαρμοστέες στην επίδικη περίπτωση με την ανααιρετική απόφαση, αποδίδοντας σ' αυτές την ίδια ακριβώς έννοια που τους απέδωσε και το Συμβούλιο της Επικρατείας». Αν το πρίσμα θέασης του ζητήματος είναι η ανατροπή της ιεραρχίας, η επισημαινόμενη διάσταση ΣτΕ και ΔΕΕ είναι ευεξήγητη. Αν όμως το ΣτΕ αναπροσδιορίσει τη θέση του ως ύπατου φρουρού της ενωσιακής νομιμότητας στην ελληνική διοικητική δικαιοσύνη, θα απευθύνει πιο συχνά ερωτήματα στο ΔΕΕ, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά απίθανο να επανέλθει μετ' αναίρεση κατώτερο δικαστήριο αμφισβητώντας τη δοθείσα ερμηνεία από το Ανααιρετικό Δικαστήριο¹⁴.

9. ΔΕΚ C-210/06, *Cartesio*, 16.12.2008, ECLI:EU:C:2008:723. Η περίπτωση αυτή δεν φαίνεται να απασχολεί την ελληνική έννομη τάξη όπου η απόφαση αποστολής προδικαστικού ερωτήματος λαμβάνει τη μορφή μη οριστικής απόφασης και, άρα, δεν προσβάλλεται με ένδικα μέσα παρά μόνο ανακαλείται με απόφαση του ίδιου δικαστηρίου. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Προδικαστική παραπομπή, η διαδικασία ενώπιον του εθνικού δικαστή μέχρι το σημείο της υποβολής του προδικαστικού ερωτήματος, ΕΕΕυρΔ, 1995, σ. 315 επ.

10. ΔΕΕ C-173/09, *Elchinov*, 05.10.2010, ECLI:EU:C:2010:581, σκ. 27. Ο Γεν. Εισαγγελέας Μ. Wathelet ετάχθη υπέρ της δέσμευσης του κατώτερου δικαστηρίου από τις κρίσεις του ανώτερου δικαστηρίου και τοποθετώντας το θέμα της αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου στο πλαίσιο της δυνατότητας άσκησης αγωγής αποζημίωσης κατά του κράτους μέλους λόγω παράβασης του δικαίου της Ένωσης. Ωστόσο, η προτεινόμενη λύση του Γεν. Εισαγγελέα, όπως άλλωστε ο ίδιος παραδέχθηκε στο σημ. 32, δεν είναι σε «θέση να δώσει μια άμεση λύση στον πολίτη, ο οποίος έτσι υποχρεούται να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης της οποίας η διαδικασία είναι μακρόχρονη και δαπανηρή και η οποία μερικές φορές ενδέχεται να έχει δυσμενή αποτελέσματα».

11. G. MARTNICIO, Four Points on the Court of Justice of the EU, σε *Perspectives on Federalism*, Vol. 6, Issue 3, 2014, σσ. 105-109.

12. Βλ. χαρακτηριστικά D. SARMIENTO, The Silent Lamb and the Deaf Wolves: Constitutional Pluralism, Preliminary References and the Role of Silent Judgments in EU Law, σε: A. Matej / J. Komárek (eds), *Constitutional pluralism in the European Union and beyond*, Hart Publishing 2012, σσ. 285-317, "*Cartesio raises many questions about the degree of interference that the ECJ is willing to inflict on national judicial autonomy, but it is clear from its wording that national Courts that engage in a preliminary discourse with the Luxembourg Court are protected from most appellate intrusions of superior domestic Courts. When the ECJ states that a revocation or an amendment from the appellate jurisdiction is a matter that the inferior court 'alone is able to take a decision on', it is conferring on the said Court a power to disregard a judgement delivered by an appellate Court, on a case that will eventually return to that same jurisdiction when the judgements of the ECJ and the referring court are dictated*". Βλ. και τις αναπτύξεις του Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η χειραφέτηση των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων από το Συμβούλιο της Επικρατείας, ΕφημΔΔ, 2014, σ. 10 επ.

13. Βλ. αναλυτικά Β. ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σ. 83, όπου παρατίθενται αναλυτικά οι νομολογιακές διακυμάνσεις του ΣτΕ επί του θέματος. Βλ. σχετικά ΣτΕ 4186/1988 7μ., 2798/2011, 3524/2013, 1480/2014, 596/2015, 417/2016.

14. Όπως σημειώνει η Γεν. Εισαγγελέας J. Kokott στη ΔΕΚ C-378/08, *ERG κ.λπ.*, 22.10.2009, ECLI:EU:C:2010:126, σημ. 39 των προτάσεων της, «δεν κωλύει την υποβολή αιτήσεως η διαφορετική άποψη

Πράγματι, οι ανωτέρω περιγραφόμενες δικονομικές ευχέρειες επουδενί δεν καθιστούν το ΔΕΕ στο παρόν στάδιο εξέλιξης του ενωσιακού δικαίου ανώτατο αναίρετικό δικαστήριο για όλη την επικράτεια της Ένωσης, ούτε ασφαλώς η δίκη της προδικαστικής παραπομπής προσλαμβάνει χαρακτηριστικά ενδίκου βοηθήματος αναιρέσεως¹⁵. Τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια διατηρούν την ευθύνη ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου ως αποκεντρωμένα δικαιοδοτικά όργανα ενός πολυεπίπεδου δικαστικού συστήματος¹⁶. Τα ανώτερα δικαιοδοτικά όργανα των κρατών μελών αποτελούν τον θεμέλιο λίθο της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των αντίστοιχων εθνικών δικαστηρίων. Συνεπώς, θα πρέπει να αναδεχθούν τον ρόλο τους στο πολυεπίπεδο αυτό σύστημα και να μην βλέπουν με επιφύλαξη την αποστολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ, να μην διστάζουν να κάνουν χρήση της δικονομικής συνεργασίας που προσφέρει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, υπολαμβάνοντας ότι υποκρύπτεται σχέση υποταγής και όχι κατανομής αρμοδιοτήτων επί σκοπώ ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου.

Στην ένδικη υπόθεση το ΔΕΕ, σε συμφωνία με την πάγια πλέον νομολογία του, επιβεβαίωσε την ανάγκη να δοθεί χρήσιμη ερμηνεία στο Εφετείο του Ταλίν, υπενθύμισε ότι συντρέχει τεκμήριο λυσιτέλειας των ερωτημάτων και ως εκ τούτου προχώρησε στην ουσία, ώστε να δώσει απαντήσεις στα τεθέντα επί των κρατικών ενισχύσεων ζητήματα¹⁷.

II. Ο χαρακτήρας κινήτρου της ενίσχυσης

Οι κρατικές ενισχύσεις επί της αρχής απαγορεύονται από το πρωτογενές δίκαιο στο άρθρο 107 ΣΛΕΕ. Η απαγόρευση αυτή ωστόσο δεν είναι άνευ αιρέσεων και επιφυλάξεων. Μια σειρά από κρατικά μέτρα είναι δυνατόν να εξυπηρετούν θεμιτά οριζόντιους στόχους κοινού συμφέροντος, όπως η σύγκλιση των περιφερειών της Ευρώπης, η προστασία του περιβάλλοντος, η εξάλειψη των ανισοτήτων,

η προώθηση της έρευνας και της τεχνολογίας κ.λπ.¹⁸. Προκειμένου οι αποκλίσεις αυτές να μην διαταράσσουν τη σχέση κανόνα - εξαίρεσης, θα πρέπει οι χορηγούμενες κρατικές ενισχύσεις να υπακούουν την αρχή της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας¹⁹. Στο πλαίσιο εξέτασης της αρχής της αναγκαιότητας, ιδιαίτερη σημασία αποκτά ο χαρακτήρας κινήτρου της ενίσχυσης²⁰. Η απαίτηση αυτή ενσωματώθηκε σταδιακά, αρχικά σε κείμενα soft law που η Επιτροπή αποσαφηνίζει τις προϋποθέσεις συμβατότητας μιας ενίσχυσης, στη συνέχεια δε σε πλήρως δεσμευτικούς νομικούς κανόνες²¹.

Μια ενίσχυση έχει χαρακτήρα κινήτρου όταν είναι εκ των πραγμάτων σε θέση να μεταστρέψει την οικονομική συμπεριφορά της επωφελούμενης επιχείρησης. Αν ο δικαιούχος θα ανέπτυξε ούτως ή άλλως τη δραστηριότητα για την οποία πριμοδοτείται, τότε δεν υφίσταται χαρακτήρας κινήτρου. Η ενίσχυση στην περίπτωση αυτή είναι περιττή, μη αναγκαία και, άρα, διαταράσσει τον ανταγωνισμό. Για παράδειγμα, αν ορισμένος κύκλος εκπαιδευτικών σεμιναρίων επιβάλλεται για όλες τις επιχειρήσεις ως αναγκαστικό δίκαιο από τους εθνικούς κανόνες δικαίου, τότε δεν μπορεί να χορηγηθεί ενίσχυση για σκοπούς εκπαίδευσης του προσωπικού, αφού αυτό θα ήταν αναγκαστικό να συμβεί ανεξάρτητα από την ενίσχυση. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να υφίσταται κάποια μορφή αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στην ενίσχυση και την αναλαμβανόμενη δραστηριότητα. Η πρωτοβουλία δράσης θα πρέπει να ενεργοποιείται από το κρατικό μέτρο που συνιστά κρατική ενίσχυση. Μια ενίσχυση η οποία συνεπάγεται βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της δικαιούχου επιχείρησης, χωρίς να είναι αναγκαία για την υλοποίηση των σκοπών γενικού συμφέροντος, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως συμβατή προς την εσωτερική αγορά.

Για τη διάγνωση της ύπαρξης ή ανυπαρξίας χαρακτήρα κινήτρου στην πραγματικότητα συγκρίνεται η φυσική εξέλιξη των πραγμάτων με μια υποθετική, εναλλακτική συμπεριφορά που εικάζουμε ότι θα είχε η επιχείρηση απύσας της ενισχύσεως²². Όπως γίνεται αντιληπτό, η αντιπαραβολή εναλλακτικών σεναρίων οικονομικής συ-

που εξέφρασε το δευτεροβάθμιο δικαστήριο. Και τούτο, διότι η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως αποσκοπεί στην άρση αμφιβολιών σχετικών με την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου (). Το γεγονός ότι οι απόψεις των δικαστηρίων σε σχέση με θέματα κοινοτικού δικαίου δίστανται αποτελεί ένδειξη ότι η αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως βασίζεται σε πραγματικές αμφιβολίες». Επομένως, η παρέμβαση του ΔΕΕ θα πρέπει να επιλέγεται μέσω του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής ώστε να ξεδιαλύνονται οι υπαρκτές αμφιβολίες.

15. Βλ. T. DE LA MARE / C. DONNELLY, Preliminary Rulings and EU Legal Integration Evolution and Stasis, σε: P. Graig / G. De Burca (eds), The Evolution of EU LAW, κεφ. 13, OUP, 2011.

16. Βλ. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, σε Β. Χριστιανό, Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 1096.

17. Βλ. ιδίως σκ. 50-52.

18. Α. ΜΕΤΑΞΑΣ, σε: Β. Χριστιανός, Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ, ό.π., σσ. 597-598.

19. P. NIKOLAIDES, The Incentive Effect of State Aid: Its Meaning, Measurement, Pitfalls and Application, World Competition, 2009, σ. 579 επ.

20. F. WISHLADE, To what effect? The overhaul of the Regional Aid Guidelines – the demise of competition effects and rise of incentive effect?, EStAL, 2013, σ. 659.

21. Β. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ, Κρατικές Ενισχύσεις, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ. 78 επ.

22. N. PESARESI / R. PEDUZZI, State Aid Modernisation, σε: B. Nascibene / A. Di Pascale (eds), The modernization of state aid for economic and social development, Springer, 2018, σσ. 22-3.

μπεριφοράς ενέχει μεγάλο βαθμό αοριστίας και αυξημένη δυσκολία προβλεψιμότητας στις σχετικές κρίσεις.

Ενόψει της εγγενούς αυτής δυσκολίας, θα πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ αποφάσεων συμβατότητας, όπου η Επιτροπή ερευνά τον χαρακτήρα κινήτρου της ενίσχυσης, και των αποφάσεων που λαμβάνει ορισμένη εθνική αρχή για υπαγωγή ορισμένης ενίσχυσης σε καθεστώς ενισχύσεων εφαρμόζοντας τον Γενικό Κανονισμό Απαλλαγής ανά Κατηγορία.

A. Ο χαρακτήρας κινήτρου σε αποφάσεις της Επιτροπής

Όπως προκύπτει από το άρθρο 108 ΣΛΕΕ, η αρμοδιότητα ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων ανήκει κατ' αποκλειστικότητα στην Επιτροπή. Η Επιτροπή δικαιούται να αρνηθεί τη χορήγηση ενίσχυσης, εφόσον η ενίσχυση αυτή δεν αποτελεί κίνητρο προκειμένου οι δικαιούχοι επιχειρήσεις να υιοθετήσουν συμπεριφορά ικανή να συμβάλει στην υλοποίηση ενός από τους σκοπούς του άρθρου 107 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Η Επιτροπή κρίνει κατά πόσον χωρίς την ενίσχυση, οι νόμοι της αγοράς δεν θα αρκούσαν αφ' εαυτών για να επιτευχθεί η εκ μέρους των δικαιούχων επιχειρήσεων υιοθέτηση συμπεριφοράς ικανής να συμβάλει στην υλοποίηση των σκοπών κοινού συμφέροντος²³.

Όσον αφορά τα κριτήρια υπό το πρίσμα των οποίων πρέπει να εκτιμάται η αναγκαιότητα μιας ενίσχυσης, έχει κριθεί ότι η χρονική προτεραιότητα της αίτησης για τη χορήγηση ενίσχυσης σε σχέση με την έναρξη εκτέλεσης του επενδυτικού σχεδίου συνιστά ένα απλό, λυσιτελές και κατάλληλο κριτήριο, που παρέχει τη δυνατότητα στην Επιτροπή να κρίνει ότι τεκμαίρεται η αναγκαιότητα της σχεδιαζόμενης ενίσχυσης²⁴.

Ωστόσο το κριτήριο της χρονικής προτεραιότητας, παρά την απλότητά του ή ενδεχομένως και εξαιτίας αυτής, δεν είναι αμάχητο τεκμήριο. Η Επιτροπή έχει την εξουσία να συνεκτιμήσει πρόσθετα οικονομικά δεδομένα, να συμπεριλάβει περισσότερα κριτήρια στην ανάλυσή της και να αναγνωρίσει ότι η ενίσχυση έχει χαρακτήρα κινήτρου, παρά το ότι η έναρξη εργασιών έλαβε χώρα προγενέστερα της αίτησης χρηματοδότησης. Συνεπώς, η Επιτροπή διαθέτει ευρεία εξουσία εκτίμησης, η άσκηση της οποίας συνεπάγεται σύνθετες εκτιμήσεις οικονομικής και κοινωνικής φύσης, και επομένως μπορεί να εισέρχεται στις λεπτομέρειες και τις ιδιαιτερότητες εκάστης επίδικης υπόθεσης ενώπιόν της.

B. Ο χαρακτήρας κινήτρου στις αποφάσεις των εθνικών αρχών εφαρμογής του Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής

Στη βάση αυτή στήριξε την επιχειρηματολογία της η Eesti Pagar. Υπογράμμισε ότι δεν θα υλοποιούσε το σχέδιο χωρίς την ενίσχυση που έλαβε, και ότι, κατά την εκτίμηση του δεσμευτικού χαρακτήρα της σύμβασης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η δυνατότητα υπαναχώρησης και το μηδαμινό κόστος που αυτή συνεπάγεται.

Οι αμυντικοί ισχυρισμοί βρήκαν ευήκοα ώτα στον Γεν. Εισαγγελέα. Ο M. Wathelet παρατήρησε ότι η εθνική αρχή που χορηγεί την ενίσχυση δεν μπορεί να καλύπτεται πίσω από την τυπολατρία και ότι πρέπει να εξετάζει επί της ουσίας κατά πόσον οι εργασίες έχουν ξεκινήσει κατά την έννοια του Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής κατά κατηγορία. Αφού η Επιτροπή μπορεί να εξετάζει περισσότερα κριτήρια, δεν βρίσκει λόγο που να δικαιολογεί διαφοροποίηση, όταν την αξιολόγηση διεξάγουν εθνικές αρχές. Αν υπάρχει ή όχι χαρακτήρας κινήτρου εξαρτάται κατά τη γνώμη του από την ανάλυση των επίμαχων συμβάσεων από άποψη πραγματικών περιστατικών. Οπότε, όπως παρατήρησε και η Ελληνική Κυβέρνηση ως παρεμβαίνουσα, είναι αδιάφορο αν η σύμβαση ήταν οριστική αλλά, αντιθέτως, θα έπρεπε να λαμβάνεται υπόψη η δυνατότητα υπαναχώρησης και το μηδαμινό κόστος που συνεπάγεται για την Eesti Pagar²⁵.

Το Δικαστήριο δεν υιοθέτησε αυτή την οπτική. Η συλλογιστική που ανέπτυξε είναι αποτέλεσμα της απόλυτης τάξης αρμοδιοτήτων μεταξύ Επιτροπής και εθνικών αρχών. Η Επιτροπή αξιολογεί πρωτογενώς τη συμβατότητα της ενίσχυσης, ενώ οι εθνικές αρχές απλώς εφαρμόζουν τους όρους ενός καθεστώτος, χωρίς να διαθέτουν περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στις εκτιμήσεις τους.

Αναλυτικότερα, το πρωτογενές δίκαιο εξουσιοδοτεί το Συμβούλιο και την Επιτροπή να εκδίδουν Κανονισμούς που προβλέπουν κατηγορίες ενισχύσεων, οι οποίες εξαιρούνται από τη διαδικασία προηγούμενης κοινοποίησης. Εφόσον λοιπόν ο Γενικός Κανονισμός Απαλλαγής ανά κατηγορία (τότε ισχύων ο Κανονισμός 800/2008) προβλέπει εξαίρεση από τον κανόνα της προηγούμενης κοινοποίησης, θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Με τον Γενικό Κανονισμό εξασφαλίζεται αποτελεσματική εποπτεία των κανόνων κρατικών ενισχύσεων και επιτυγχάνεται απλούστευση της διοικητικής διαχείρισης. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν ατονεί ο έλεγχος της Επιτροπής. Η Επιτροπή δεν μεταβίβασε στις εθνικές αρχές την αρμοδιότητα εξακρίβωσης αν υπάρχει πράγματι χαρακτήρας κινήτρου, αλλά μόνο την αρμοδιότητα να εφαρμόζουν κατά γράμμα τον Κανονισμό.

Η ασφάλεια δικαίου, η αρχή της διαφάνειας και, κυρίως, η ανάγκη για συνεπή και ομοιόμορφη εφαρμογή των κανόνων του Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής επιτάσσουν σαφή και απλά κριτήρια ελέγχου. Η διάταξη του Γενικού

23. Βλ. ΔΕΚ C-390/06, *Nuova Agricast*, 15.04.2008, ECLI:EU:C:2008:224, σκ. 68.

24. ΔΕΕ C-630/11 P έως C-633/11 P, *HGA κ.λπ./Επιτροπή*, 13.06.2013, ECLI:EU:C:2013:387.

25. Βλ. σημ. 76 έως 101 των προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα.

Κανονισμού Απαλλαγής που προκρίνει τη χρονική προτεραιότητα της αίτησης για να λογίζεται ότι έχει η ενίσχυση χαρακτήρα κινήτρου είναι ένα απλό και σαφές κριτήριο, όπως έκρινε το Δικαστήριο²⁶. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε το Δικαστήριο στη σκ. 69 της υπό σχολιασμό απόφασης, «ο κανονισμός 800/2008 αναθέτει στις εθνικές αρχές όχι το καθήκον να εξακριβώνουν αν η συγκεκριμένη ενίσχυση έχει ή όχι πραγματικό χαρακτήρα κινήτρου, αλλά το καθήκον να επαληθεύουν αν οι αιτήσεις για τη χορήγηση ενισχύσεων που τους υποβάλλονται πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 8 του εν λόγω κανονισμού, βάσει των οποίων μπορεί να γίνει δεκτό ότι ορισμένες ενισχύσεις θεωρείται ότι έχουν χαρακτήρα κινήτρου».

Με άλλα λόγια, οι εθνικές αρχές περιορίζονται σε έναν γραφειοκρατικό ρόλο πιστής εφαρμογής των κριτηρίων του Κανονισμού ενόψει της ανάγκης διασφάλισης ομοιομορφίας εφαρμογής. Το κριτήριο της χρονικής προτεραιότητας είναι για τις εθνικές αρχές το μόνο κριτήριο που πρέπει να εξετάζουν σχετικά με τον χαρακτήρα κινήτρου και, εφόσον πληρούται, τότε κατ' αμάχητο κριτήριο η ενίσχυση λογίζεται αναγκαία. Η συλλογιστική αυτή προτάσσει την ομοιομορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου έναντι *ad hoc* αξιολογήσεων των ιδιαιτεροτήτων εκάστης περίπτωσης. Η πολυδαίδαλη, πολυεπίπεδη ενωσιακή δημοσία διοίκηση που συντίθεται από την Επιτροπή και τις εθνικές αρχές θα εμφάνιζε αποκλίσεις και αντιφάσεις αν κάθε επιμέρους εθνική αρχή εξοπλιζόταν με ευρείες εξουσίες εκτίμησης.

Το Δικαστήριο, αναφορικά με τη νομική δεσμευτικότητα της επίμαχης σύμβασης προμήθειας εξοπλισμού, παρατήρησε ότι πρόκειται για ανεπιφύλακτη ανάληψη υποχρέωσης και πρέπει να θεωρηθεί ως νομικά δεσμευτική, ανεξάρτητα από το τυχόν κόστος υπαναχώρησης. Αναγνώρισε ως διαφορετική την περίπτωση όπου «σύμβαση αγοράς εξοπλισμού συναφθείσα υπό τον όρο της χορηγήσεως της ενισχύσεως που θα ζητηθεί μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν συνιστά νομικά δεσμευτική ανάληψη υποχρεώσεως»²⁷. Κατ' ορθή ερμηνεία, το Δικαστήριο διακρίνει τη σύμβαση υπό αναβλητική αίτηση και μόνο, διότι στην περίπτωση της αναβλητικής αίτησης τα αποτελέσματα της σύμβασης

επέρχονται αν και μόλις συμβεί το γεγονός (πλήρωση της αίτησης), ήτοι σε χρόνο μελλοντικό, ο οποίος έπεται του κρίσιμου σημείου έναρξης των εργασιών. Αντιθέτως, η περίπτωση της διαλυτικής αίτησης θα πρέπει για την εξέταση του χαρακτήρα κινήτρου να θεωρηθεί ότι παραβιάζει τη σχετική προϋπόθεση αφού, όπως και η υπαναχώρηση, ανατρέπει υφιστάμενη σύμβαση. Τόσο στην περίπτωση πλήρωσης διαλυτικής αίτησης, η οποία έχει τεθεί σε αμφοτεροβαρή σύμβαση, όσο και στην υπαναχώρηση, παρατηρείται η έντονη αλληλεξάρτηση των παροχών των μερών που εμφανίζεται μετά την επέλευση του κρίσιμου γεγονότος, ήτοι της πλήρωσης της αίτησης και της δήλωσης άσκησης του δικαιώματος υπαναχώρησης, αντίστοιχα. Το κοινό στοιχείο τους πηγάζει από την αμοιβαιότητα των παροχών της αρχικής σύμβασης η οποία τίθεται, μετά την ανατροπή της, σε σχέση οιονεί εκκαθάρισης²⁸.

Επομένως, η Eesti Pagar, εφόσον αγόρασε τον εξοπλισμό της επένδυσης σε προγενέστερο της έναρξης εργασιών χρόνο, παραβίασε τον χαρακτήρα κινήτρου, όπως αυτός οφείλει να εφαρμόζεται στο πλαίσιο του Γενικού Απαλλακτικού Κανονισμού.

III. Υποχρέωση ανάκτησης παράνομης ενίσχυσης σε περίπτωση που δεν έχει εκδοθεί σχετική απόφαση από την Επιτροπή

Το ερώτημα κατά πόσον υφίσταται υποχρέωση του κράτους μέλους για ανάκτηση ενίσχυσης η οποία δεν πληροί όλες τις προϋποθέσεις που τάσσει Γενικός Κανονισμός Απαλλαγής ήταν καινοφανές, όπως σημείωσε ο Γεν. Εισαγγελέας στο σημ. 106 των προτάσεών του. Ωστόσο, παρότι δεν υπήρχε νομολογιακό προηγούμενο, οι αρχές της καλόπιστης συνεργασίας (άρθρο 4 ΣΕΕ) σε συνδυασμό με το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ είναι σε θέση να υποδείξουν την ορθή απάντηση. Οι εθνικές αρχές υποχρεούνται να προβαίνουν με δική τους πρωτοβουλία στην ανάκτηση κάθε παράνομης ενίσχυσης²⁹.

Το σύστημα ελέγχου κρατικών ενισχύσεων υπαγορεύει την ένταση της υποχρέωσης των εθνικών αρχών για αυτεπάγγελτη αμελλητί αναζήτηση της παράνομης ενίσχυσης.

26. Σύμφωνα με το άρθρο 2 σημείο 23 του ισχύοντος Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής ανά κατηγορία, Κανονισμός 651/2014, ως «έναρξη των εργασιών» ορίζεται το πρώτο χρονικά μεταξύ είτε της έναρξης των κατασκευαστικών εργασιών που αφορούν την επένδυση είτε της πρώτης νομικά δεσμευτικής ανάληψης υποχρέωσης για την παραγωγή εξοπλισμού είτε άλλης ανάληψης υποχρέωσης που καθιστά μη αναστρέψιμη την επένδυση. Η αγορά γης και οι προπαρασκευαστικές εργασίες, όπως η λήψη αδειών και η εκπόνηση μελετών σκοπιμότητας, δεν θεωρούνται έναρξη των εργασιών. Για τις εξαγορές, ως «έναρξη των εργασιών» νοείται η στιγμή απόκτησης των στοιχείων ενεργητικού που συνδέονται άμεσα με την αποκτηθείσα εγκατάσταση.

27. Σκ. 76 της απόφασης.

28. Βλ. Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σ. 1439 επ.

29. Η Ελληνική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι τέτοια γενική υποχρέωση δεν υφίσταται εκτός αν αφορά ενισχύσεις που χορηγήθηκαν από πόρους των διαρθρωτικών ταμείων. Στην περίπτωση αυτή, τυγχάνει εφαρμοστέο το άρθρο 125 παρ. 4 και 5 και το άρθρο 143 του Κανονισμού 1303/2013, τα οποία θεσπίζουν ρητή, ειδική υποχρέωση των αρμοδίων εθνικών αρχών να επιδιώξουν την ανάκτηση των ποσών τα οποία έχουν χορηγηθεί κατά παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου. Το ΔΕΕ δεν περιορίστηκε στην υιοθέτηση αυτής της λύσης αλλά προσέδωσε πλήρη αποτελεσματικότητα στο άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ, ανεξάρτητα αν η παράνομη ενίσχυση αντλεί ή όχι πόρους από τα διαρθρωτικά ταμεία.

Θεμέλιο του συστήματος είναι ο προληπτικός έλεγχος συμβατότητας εκ μέρους της Επιτροπής. Τα κράτη μέλη υποχρεούνται να κοινοποιούν οποιοδήποτε μέτρο ενίσχυσης πριν το θέσουν σε εφαρμογή και να αναμένουν σχετική απόφαση της μόνης αρμόδιας για κρίση Επιτροπής. Συνεπώς, μια ενίσχυση η οποία δεν ικανοποιεί όλες τις προϋποθέσεις καθεστώτος ενίσχυσης που στηρίζεται σε Γενικό Κανονισμό Απαλλαγής, παραβιάζει το προληπτικό σύστημα ελέγχου συμβατότητας.

Κατά τα γενικώς ισχύοντα στο ενωσιακό δίκαιο, μια διάταξη η οποία έχει την κανονιστική ποιότητα να παράγει άμεσο αποτέλεσμα ιδρύει υποχρέωση εφαρμογής τόσο για τα εθνικά δικαστήρια όσο και για τις εθνικές διοικητικές αρχές³⁰. Επομένως, αν δεν πληρούνται οι προβλεπόμενες προϋποθέσεις απαλλαγής που τάσσει ο Κανονισμός αυτός, οι εθνικές αρχές, δυνάμει της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας, οφείλουν να εκδώσουν πράξη ανάκτησης της ενίσχυσης ως μοναδική οδό θεραπείας της παρανομίας³¹.

IV. Οι διαβεβαιώσεις των εθνικών αρχών εφαρμογής υπό το πρίσμα της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης

Το γεγονός ότι μια εθνική αρχή έχει εκ των προτέρων γνώση της μη τήρησης μιας εκ των προϋποθέσεων νομιμότητας χορήγησης ενίσχυσης δεν ισοδυναμεί με θετική πράξη δημιουργίας δικαιολογημένης εμπιστοσύνης.

Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα επίκλησης της αρχής της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης προϋποθέτει ότι έχουν δοθεί από τις αρμόδιες αρχές της Ένωσης στον ενδιαφερόμενο συγκεκριμένες, ανεπιφύλακτες και συγκλίνουσες διαβεβαιώσεις, προερχόμενες από αρμόδιες και αξιόπιστες πηγές. Πράγματι, το δικαίωμα αυτό έχει κάθε ιδιώτης στον οποίο κάποιο θεσμικό όργανο, φορέας ή οργανισμός της Ένωσης δημιούργησε βάσιμες προσδοκίες, παρέχοντάς του συγκεκριμένες διαβεβαιώσεις. Τέτοιου είδους διαβεβαιώσεις, ανεξαρτήτως της μορφής υπό την οποία παρέχο-

νται, συνιστούν οι πληροφορίες που είναι συγκεκριμένες, ανεπιφύλακτες και συγκλίνουσες³².

Νομολογία που να κάνει δεκτό λόγο δικαιολογημένης εμπιστοσύνης είναι μάλλον σπάνια εξαιτίας των αυστηρών προϋποθέσεων θεμελίωσης του σχετικού λόγου³³. Η εμπιστοσύνη των επιχειρήσεων δικαιούχων της ενίσχυσης όσον αφορά τη νομιμότητα αυτής δικαιολογείται, κατ' αρχήν, μόνον αν η ενίσχυση χορηγήθηκε τηρουμένης της προβλεπόμενης διαδικασίας και, αφετέρου, ένας επιμελής επιχειρηματίας πρέπει, υπό κανονικές συνθήκες, να είναι σε θέση να βεβαιωθεί ότι τηρήθηκε η εν λόγω διαδικασία. Αν η ενίσχυση καταβλήθηκε χωρίς προηγούμενη κοινοποίηση στην Επιτροπή, οπότε είναι παράνομη δυνάμει του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ, ο αποδέκτης της ενίσχυσης δεν θα μπορούσε να έχει δικαιολογημένη εμπιστοσύνη στη νομιμότητα της χορήγησης της ενίσχυσης αυτής.

Θα αρκούσε, συνεπώς, το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι δεν πληρούνται *in concreto* οι προϋποθέσεις επίκλησης δικαιολογημένης εμπιστοσύνης από την Eesti Pagar. Όμως, το ΔΕΕ θέλησε να αποκόψει κάθε δυνατότητα επίκλησης δικαιολογημένης εμπιστοσύνης σε λίπτες ενισχύσεων από εσφαλμένες οδηγίες που πιθανόν παρέχουν οι εθνικές αρχές εφαρμογής. Στηρίχθηκε, λοιπόν, στην κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ Επιτροπής και εθνικών αρχών για να αποσαφηνίσει τον ρόλο ενός εκάστου στο σύστημα εφαρμογής των κανόνων κρατικών ενισχύσεων.

Ο βασικός κανόνας της επιμερισμένης διαχείρισης τίθεται στο άρθρο 59 παρ. 1 του Δημοσιονομικού Κανονισμού (Κανονισμός 1605/2002), όπου θεμελιώνεται ο επιτελικός ρόλος της Επιτροπής και ορίζεται ότι τα κράτη μέλη αποκτούν εκτελεστικά μόνο καθήκοντα στο σύστημα διοίκησης³⁴. Η κοινή διαχείριση δεν συνεπάγεται κοινή ανάληψη εξουσιών. Κάθε διοικητική μονάδα στο σύστημα έχει οριοθετημένες αρμοδιότητες και αλληλεπιδρά με άλλες, εθνικές ή ενωσιακές, εντός ενός προκαθορισμένου περιγράμματος κατανομής ρόλων³⁵.

30. ΔΕΕ C-628/15, *The Trustees of the BT Pension Scheme*, 14.09.2017, ECLI:EU:C:2017:687, σκ. 54.

31. Ο Γεν. Εισαγγελέας επισήμανε στο σημ. 112 των προτάσεων του ότι «δεν είναι δυνατόν να αρκεί, συναφώς, απλή αμφιβολία» περί της παρανομίας. Την επισήμανση αυτή δεν επανέλαβε το Δικαστήριο, αλλά κατά τη γνώμη του γράφοντος είναι αυτονόητη. Οι εθνικές αρχές οφείλουν, εξάλλου, δυνάμει του εθνικού τους δικαίου να αιτιολογούν πλήρως οποιαδήποτε δυσμενή διοικητική πράξη, όπως είναι αυτή της ανάκτησης (βλ. άρθρο 17 Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας). Επομένως, θα πρέπει να εκτίθεται στην αιτιολογία τόσο η παραβιαζόμενη διάταξη όσο και ο τρόπος παραβίασής της (αντί πολλών, βλ. Μ. ΠΙΚΡΑΜΜΕΝΟ, Η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων και ο ακυρωτικός δικαστικός έλεγχος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012). Εφόσον οι εθνικές αρχές διατηρούν αμφιβολίες για την ερμηνεία των εφαρμοστέων κανόνων θα πρέπει να αποσαφηνίσουν το νόημά τους σε συνεργασία με υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

32. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η κοινοτική αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ως παράδειγμα αλληλεπιδράσεως των εννόμων τάξεων, ΔτΑ ΤεΣ, 2003, σ. 171.

33. Βλ. Η. C. H. HOFMANN / C. MICHEAU, *State Aid Law of the European Union*, OUP, 2016, σ. 226. Βλ. και Γ. ΚΩΤΣΗΡΑ, Η ανάκτηση των κρατικών ενισχύσεων κατά το ενωσιακό δίκαιο και την ελληνική έννομη τάξη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σ. 161 επ.

34. P. CRAIG, *Shared administration, disbursement of community funds and the regulatory state*, σε: H. Hofmann / A. Türk (eds), *Legal Challenges in EU Administrative Law: Towards an Integrated Administration*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 2009.

35. Βλ. Committee of Independent Experts, *Second Report on Reform of the Commission, Analysis of Current Practice and Proposals for Tackling Mismanagement, Irregularities and Fraud*

Οι εθνικές αρχές χορήγησης ενισχύσεων δεν έχουν σε καμία περίπτωση εξουσία εκτίμησης της συμβατότητας ενίσχυσης. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, αυτό είναι αποκλειστικό προνόμιο της Επιτροπής³⁶. Μέσω των Κανονισμών Απαλλαγής δεν εκχωρήθηκε αρμοδιότητα εκτίμησης συμβατότητας αλλά τυπικής, σχεδόν μηχανικής, εφαρμογής των κανόνων που περιέχονται σε αυτούς. Συνεπώς, η Επιτροπή, όπως εμφατικά σημείωσε το ΔΕΕ στη σκ. 102 της σχολιαζόμενης απόφασης, «δεν παρέσχε στις εθνικές αρχές καμία εξουσία λήψεως αποφάσεων όσον αφορά την έκταση της απαλλαγής από την υποχρέωση κοινοποίησης, γεγονός που σημαίνει ότι οι εν λόγω αρχές βρίσκονται, ως εκ τούτου, στο ίδιο επίπεδο με τους δυνητικούς αποδέκτες ενισχύσεων και οφείλουν, να διασφαλίζουν ότι οι αποφάσεις τους είναι σύμφωνες με τον εν λόγω κανονισμό».

Κατόπιν αυτών, αποκλείεται εξ ορισμού και εκ προοιμίου οποιοδήποτε ενδεχόμενο μια εθνική αρχή να δημιουργήσει σε επιχείρηση δικαιολογημένη εμπιστοσύνη για την ορθή ερμηνεία των κανόνων Κανονισμού Απαλλαγής³⁷. Ακόμα και η σαφέστερη των διευκρινίσεων, εφόσον προφέρεται από εθνικά χείλη, δεν έχει τη δύναμη να στηρίξει δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του αποδέκτη καθόσον προφέρεται από χείλη αναρμόδια. Με αυτό το σκεπτικό, το Δικαστήριο περιφρούρησε την ομοιομορφία της ερμηνείας και εφαρμογής των Κανονισμών Απαλλαγής σε όλη την ΕΕ. Αν οι εθνικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να ερμηνεύουν αυθεντικά τον Κανονισμό, το σφάλμα τους

(10.09.1999), Vol. I, para. 3.2.2: "Management of those Community programmes where the Commission and the Member States have distinct administrative tasks which are inter-dependent and set down in legislation and where both the Commission and the national administrations need to discharge their respective tasks for the Community policy to be implemented successfully".

36. Προνόμιο που περιφρουρείται ακόμα και έναντι των εθνικών δικαστηρίων. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η εφαρμογή του συστήματος ελέγχου κρατικών ενισχύσεων είναι έργο, αφενός, της Επιτροπής και, αφετέρου, των εθνικών δικαστηρίων, οι δε αντίστοιχοι ρόλοι τους είναι συμπληρωματικοί αλλά διακριτοί (ΔΕΕ C-284/12, *Deutsche Lufthansa*, 21.11.2013, ECLI:EU:C:2013:755, σκ. 27 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Συγκεκριμένα, ενώ η εκτίμηση της συμβατότητας μέτρων ενισχύσεως με την κοινή αγορά εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Επιτροπής, ενεργούσας υπό τον έλεγχο των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης, τα εθνικά δικαστήρια μεριμνούν για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των ιδιωτών σε περίπτωση παράβασης της υποχρέωσης προηγούμενης γνωστοποίησης των κρατικών ενισχύσεων στην Επιτροπή, όπως προβλέπεται στο άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ (πρβλ. ΔΕΚ C-368/04, *Transalpine Ölleitung in Österreich*, 05.10.2006, ECLI:EU:C:2006:644, σκ. 38).

37. Σκ. 105. Παρατηρείται ότι το ΔΕΕ υιοθετεί αρκετά πιο αυστηρή θέση σε σχέση με την πρώιμη απόφαση του ΔΕΚ C-205/82, όπου είχε αφήσει ανοιχτό το ενδεχόμενο δημιουργίας δικαιολογημένης εμπιστοσύνης από πλημμελείς ενέργειες των εθνικών αρχών. Βλ. ΔΕΚ C-215/82, 21.09.1983, σ. 2633.

θα εμπόδιζε την ανάκτηση της παράνομης ενίσχυσης και, άρα, την επανόρθωση της παράβασης. Οι διαβεβαιώσεις των εθνικών αρχών υπό το πρίσμα της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης δεν προσφέρονται για αξιοποίηση³⁸.

Με αυτά τα δεδομένα παρίσταται μάλλον προβληματική η νομολογιακή θέση του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η οποία δεν φαίνεται να αποκλείει υπό προϋποθέσεις τη στοιχειοθέτηση δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στον διαικούμενο από ενέργειες της Εθνικής Δημόσιας Διοίκησης. Χαρακτηριστικά, στην Ολομέλεια ΕλΣυν 7413/2015 κρίθηκε ότι «... το Τμήμα με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφασή του εσφαλμένα ερμήνευσε και πλημμελώς εφήρμοσε τις διατάξεις των άρθρων 38 και 39 του Καν. 1260/1999, 6 του ν. 2860/2000 και 102-105 του ν. 2362/1995 καθώς και τις διατάξεις της 907/052/2.7.2003 Κ.Υ.Α. δεχόμενο ότι για τη θεμελίωση της ευθύνης της αναιρεσιβλήτης και συνακόλουθα της υποχρέωσης αυτής προς επιστροφή των παρανόμως καταβληθέντων συγχρηματοδοτούμενων από την Κοινότητα πόρων απαιτείται ως προϋπόθεση η υπαιτιότητα αυτής και απήλλαξε αυτήν από την υποχρέωση επιστροφής ελλείψει υπαιτιότητάς της. Και τούτο διότι το νομοθετικό πλαίσιο των κοινοτικών διατάξεων για την ανάκτηση των αχρεωστήτως καταβληθέντων κοινοτικών πόρων και το με βάση τις επιταγές αυτού θεσπισθέν εθνικό δίκαιο, που πρέπει να ερμηνεύεται, κατά το ρυθμιστικό τούτο πεδίο, σύμφωνα με την αρχή της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου, συναρτούν την επιβολή της δημοσιονομικής διόρθωσης με τη διαπίστωση της παρατυπίας, όπως η έννοια αυτής αποδίδεται με τις διατάξεις των άρθρων 39 παρ. 1 του Καν. 1260/1999 και 2 και 3 του Καν. 448/2001 (σχετ. και άρθρο 1 παρ. 2 Καν. 2988/1995) και δεν την συνδέουν με την έρευνα υποκειμενικών στοιχείων συμπεριφοράς του υποχρέου, που στοιχειοθετούν την υπαιτιότητά του. Εφόσον όμως ο υπόχρεος επιστροφής έχει εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που του παρέχοντο το δικαίωμα λήψης των συγχρηματοδοτούμενων από την κοινότητα πόρων μπορεί να αντιτάξει στην πράξη δημοσιονομικής διόρθωσης τις κοινοτικές αρχές περί δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και ασφάλειας δικαίου. Εναπόκειται δε στην κρίση του εθνικού δικαστή να εκτιμήσει αν λαμβανομένης υπόψη της συμπεριφοράς τόσο εκείνου που έλαβε τους πόρους όσο και της διοικήσεως συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής των ως άνω αρχών»³⁹.

Με τη λύση που έδωσε το ΔΕΕ, ενδυνάμωσε μεν τη συνεκτικότητα των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων αλλά

38. P. NIKOLAIDES, National Authorities must recover aid they grant mistakenly, 23.06.2019, διαθέσιμο σε: <http://stateaidhub.eu/blogs/stateaiduncovered>.

39. Αντιθέτως ορθή κατ' αποτέλεσμα η μειοψηφούσα γνώμη στην ΝΣΚ 5/2019, όπου έκρινε ότι η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη δεν μπορεί να καταλύσει την ευχέρεια της διοίκησης για ανάκληση παράνομων ευμενών διοικητικών πράξεων εντός ευλόγου χρόνου.

εγκατέλειψε τους επιχειρηματίες που συναλλάσσονται με τη διοίκηση σε πληροφοριακό αδιέξοδο. Ένας επιχειρηματίας ούτε είναι σε θέση να στηριχθεί στις πληροφορίες των εθνικών αρχών ούτε είναι σε θέση να αποταθεί πρωτογενώς στην ίδια την Επιτροπή για διευκρινίσεις. Με το σχήμα αυτό ατονεί συνολικά η αρχή της Ευρωπαϊκής Δημόσιας Διοίκησης, βασική διάσταση της οποίας είναι η χρηστή διοίκηση και η γενική αρχή ότι «οι οδηγίες δεσμεύουν»⁴⁰. Η υποχώρηση αυτή, ιδίως σε έναν τομέα που η πολυπλοκότητα των κανόνων καθιστά τη διάκριση νόμιμου-παράνομου λίαν επισφαλής, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητη. Μια λύση προς την κατεύθυνση ενδυνάμωσης του κράτους δικαίου θα ήταν η διάχυση της πληροφορίας από τις επαφές των εθνικών αρχών με την Επιτροπή, στο ευρύ κοινό. Με άλλα λόγια, οι υποστηρικτικές ερωτήσεις και απαντήσεις μεταξύ εθνικών αρχών και Επιτροπής, οι οποίες αφορούν ζητήματα ερμηνείας των Κανονισμών, συνιστάται να λαμβάνουν δημοσιότητα, ώστε ο συνेतός και επιμελής επιχειρηματίας να βασίζεται αξιόπιστα σε αυτές τις ερμηνευτικές κατευθύνσεις.

V. Εφαρμοστέοι κανόνες για προθεσμία παραγραφής και τόκους

Η Eesti Pagar υπέχει, συνεπώς, υποχρέωση επιστροφής της παράνομης ενίσχυσης που παραβιάζει τον χαρακτήρα κινήτρου του Γενικού Απαλλακτικού Κανονισμού. Ερευνητέο είναι, όμως, το εφαρμοζόμενο νομοθετικό καθεστώς σε σχέση με την παραγραφή και το επιτόκιο ανάκτησης. Το κείριο ζήτημα, ήτοι το ζήτημα ποιος κανόνας πρέπει να εφαρμόζεται σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, απασχόλησε το ΔΕΕ με τα τελευταία δύο σκέλη της προδικαστικής παραπομπής.

A. Εφαρμοστέα προθεσμία παραγραφής

Η αρχή της ασφάλειας δικαίου επιβάλλει τη σαφήνεια και την προβλεψιμότητα εφαρμογής των κανόνων δικαίου, ιδίως όταν αυτοί συναρτώνται με επιβολή οικονομικών κυρώσεων⁴¹. Επομένως, αποκλείονται σκέψεις για κατ' αναλογία εφαρμογή προθεσμίας παραγραφής από άλλους κανόνες που δεν τυγχάνουν ευθείας εφαρμογής. Οι προθεσμίες αυτές πρέπει να είναι ρητές και σε γνώση των ενδιαφερομένων. Εύλογα, λοιπόν, οι ισχυρισμοί της Εσθο-

νικής και της Ελληνικής Κυβέρνησης αλλά και της Επιτροπής για έμμεση εφαρμογή της δεκαετούς προθεσμίας παραγραφής του Κανονισμού 659/1999 που ρυθμίζει τη διαδικασία για ανάκτηση με απόφαση της Επιτροπής και όχι με απόφαση εθνικής αρχής, έπεσαν στο κενό.

Τέτοια ρητή προθεσμία προβλεπόταν στον εφαρμοστέο τότε Κανονισμό για τα διαρθρωτικά ταμεία, ο οποίος όριζε τετραετή προθεσμία για την ανάκτηση χρηματοδότησης που έχει συντελεστεί με παρατυπία (άρθρο 3 παρ. 1 του Κανονισμού 2988/1995)⁴². Αν υπήρχε ρητή προθεσμία παραγραφής, μεγαλύτερη των 4 ετών, θα εφαρμοζόταν αυτή. Όμως στην περίπτωση της Eesti Pagar, το εσθονικό δίκαιο δεν είχε ρυθμίσει ειδικώς το θέμα, με αποτέλεσμα η υπόθεση να υπάγεται αποκλειστικά στο πεδίο του Κανονισμού για τα Διαρθρωτικά Ταμεία.

Η προθεσμία κινεί με τη συνδρομή δύο προϋποθέσεων: αφενός, την ύπαρξη πράξης ή παράλειψης επιχειρηματία που να συνιστά παράβαση του δικαίου της Ένωσης και, αφετέρου, την πρόκληση ή το ενδεχόμενο πρόκλησης ζημίας στον προϋπολογισμό της ΕΕ⁴³. Διακοπτικό γεγονός της προθεσμίας συνιστά κάθε πράξη που φέρεται εις γνώση του ενδιαφερόμενου, προέρχεται από την αρμόδια αρχή και αποσκοπεί στη διερεύνηση ή τη δίωξη της παρατυπίας.

Μετά την άπρακτη πάροδο της προθεσμίας αυτής, αναιώνεται το δικαίωμα των εθνικών αρχών για ανάκτηση. Εξακολουθεί όμως υφιστάμενη κατά χρόνο η αρμοδιότητα της Επιτροπής. Όπως σημείωσε το Δικαστήριο στη σκ. 114, «... η ανάκτηση της ενισχύσεως αυτής [δύνатаι] να πραγματοποιηθεί μεταγενέστερα, σύμφωνα με σχετική απόφαση της Επιτροπής η οποία, εφόσον έχει πληροφορίες σχετικά με την προβαλλόμενη έλλειψη νομιμότητας της εν λόγω ενισχύσεως μπορεί πάντοτε, ανεξάρτητα από την πηγή των πληροφοριών αυτών, μετά την εκπνοή της προθεσμίας παραγραφής του εθνικού δικαίου, να επιληφθεί της εξετάσεως της εν λόγω ενισχύσεως, εντός της δεκαετούς προθεσμίας που προβλέπει το άρθρο 15 του κανονισμού 659/1999».

B. Εφαρμοστέοι κανόνες για τον υπολογισμό τόκων

Αρχικά, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι υφίσταται ενωσιακό δικαίο υποχρέωση αναζήτησης των τόκων, έστω και αν η διαδικασία ανάκτησης κινείται με πρωτοβουλία των εθνικών αρχών. Αν η υποχρέωση περιοριζόταν αποκλειστικά και μόνο στην ανάκτηση της ενίσχυσης άνευ τόκων,

40. Βλ. αναλυτικά P. GRAIG, EU Administrative law, OUP, ιδίως σ. 641 επ. Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση του J. Denning, στην Robertson/Minister of Pensions, που εφάρμοσε την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ήδη από το έτος 1949: "Whenever government officers, in their dealings with a subject, take on themselves to assume authority in a matter with which the subject is concerned, he is entitled to rely on their having the authority which they assume. He does not know and cannot be expected to know the limits of their authority, and he ought not to suffer if they exceed it".

41. Βλ. ΟΛΣΤΕ 1738/2017.

42. Ως παρατυπία λογίζεται κάθε παράβαση του ενωσιακού δικαίου ή του σχετικού με την εφαρμογή του εθνικού δικαίου, η οποία προκύπτει από πράξη ή παράλειψη οικονομικού φορέα που εμπλέκεται στη θέσπιση των ΕΔΕΤ και η οποία ζημιώνει ή ενδέχεται να ζημιώσει τον προϋπολογισμό της Ένωσης με καταλογισμό αδικαιολόγητης δαπάνης στον προϋπολογισμό της (βλ. ορισμό σε Κανονισμό 1303/2013, άρθρο 2 σημείο 36).

43. ΔΕΚ C-278/02, Handlbauer, 24.06.2004, ECLI:EU:C:2004:388, σκ. 33.

δεν θα αίρονταν πλήρως οι συνέπειες της παρανομίας. Η αποκατάσταση της προτέρας κατάστασης σημαίνει επιστροφή όλων των ποσών και για όλο το χρονικό διάστημα το οποίο είχε στην κατοχή του ο αποδέκτης τους κρατικούς πόρους, βελτιώνοντας παρανόμως την ανταγωνιστική του θέση στην αγορά για το επίμαχο διάστημα.

Όσον αφορά τους κανόνες που έχουν εφαρμογή στον υπολογισμό των τόκων, όπως και στο εφαρμοστέο επί παραγραφής καθεστώς, ελλείπει σχετικής ρύθμισης της Ένωσης, η ανάκτηση της παράνομης ενίσχυσης πρέπει να πραγματοποιείται σύμφωνα με τους κανόνες του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου. Επομένως, «ούτε το άρθρο 14, παράγραφος 2, του κανονισμού 659/1999 ούτε τα άρθρα 9 και 11 του κανονισμού 794/2004 μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν σχετική ρύθμιση της Ένωσης στον τομέα αυτόν. Αντίθετα προς όσα υποστηρίζουν η Εσθονική και η Ελληνική Κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή, οι διατάξεις αυτές δεν μπορούν να εφαρμοστούν, για τους ίδιους λόγους, ούτε έμμεσα ή κατ' αναλογία»⁴⁴.

Δυνάμει της αρχής της δικονομικής αυτονομίας, το εθνικό δίκαιο που υλοποιεί τον ενωσιακό στόχο πρέπει να ικανοποιεί δύο αρχές, αυτή της ισοδυναμίας και αυτή της αποτελεσματικότητας. Σύμφωνα με την πρώτη, η εφαρμοστέα εθνική ρύθμιση δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκή από εκείνη που διέπει παρεμφερείς καταστάσεις εσωτερικής φύσης. Σύμφωνα με τη δεύτερη, που εισέρχεται δραστικά στην ουσία των εφαρμοζόμενων διατάξεων, η εθνική διάταξη δεν πρέπει να καθιστά στην πράξη αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η έννομη τάξη της Ένωσης⁴⁵.

44. Προβληματική, συνεπώς, κατά τούτο εξ επόψεως συμβατότητας με την ενωσιακή νομολογία η ΝΣΚ 5/2019, που έκρινε ομοφώνως ως εφαρμοστέο το επιτόκιο αναφοράς που ορίζεται ετησίως από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σύμφωνα με τον Κανονισμό 794/2004. Ρητά εξάλλου η νέα ΚΥΑ δημοσιονομικών διορθώσεων (αριθμ. 126829/ΕΥΘΥ 1217, Σύστημα δημοσιονομικών διορθώσεων και διαδικασίες ανάκτησης αχρεωστήτως ή παράνομως καταβληθέντων ποσών από πόρους του κρατικού προϋπολογισμού για την υλοποίηση προγραμμάτων συγχρηματοδοτούμενων στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2014-2020), στο άρθρο 10 παρ. 3, ορίζει κατά παραπομπή ως εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο το επιτόκιο αναφοράς της Επιτροπής: «Το επιτόκιο που εφαρμόζεται είναι το επιτόκιο αναφοράς που ορίζεται, για κάθε ημερολογιακό έτος, από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Ελλάδα και δημοσιεύεται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο Κεφάλαιο V του Κανονισμού (ΕΚ) 794/2004 της Επιτροπής, όπως ισχύει». Παρότι έτσι παρακάμπτονται ζητήματα ανάλογης εφαρμογής και ικανοποιείται καταρχήν η αρχή της ισοδυναμίας, δεν είναι βέβαιο ότι ικανοποιείται πλήρως η αρχή της αποτελεσματικότητας σύμφωνα με όσα προσδιόρισε το ΔΕΕ στη σχολιαζόμενη απόφαση.

45. Βλ. αναλυτικά τη μελέτη του Α. ADINOLFI, The "Procedural Autonomy" of Member States and the Constraints Stemming from the ECJ's Case Law: Is Judicial Activism Still Necessary?, σε: Η.-W.

Επεξεργαζόμενο την αποτελεσματικότητα της ενωσιακής διάταξης που επιβάλλει πλήρη άρση κάθε πλεονεκτήματος που χορηγήθηκε παράνομα, το ΔΕΕ υπογράμμισε στη σκ. 141 ότι οι εθνικοί κανόνες πρέπει να είναι τέτοιοι που «... να διασφαλίζουν την πλήρη ανάκτηση της παράνομης ενισχύσεως και, συνακόλουθα, να υποχρεωθεί ο αποδέκτης της ενισχύσεως να καταβάλει τόκους για ολόκληρη την περίοδο κατά την οποία επωφελήθηκε από την ενίσχυση και με επιτόκιο ίσο με εκείνο το οποίο θα είχε εφαρμοστεί σε περίπτωση που αυτός είχε αναγκαστεί να δανειστεί το ποσό της επίμαχης ενισχύσεως στην αγορά κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου».

Το επιτόκιο αγοράς είναι, λοιπόν, το μόνο ικανό να εξουδετερώσει πλήρως το παράνομο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Όπως παρατηρεί ο Ph. Nikolaides, το συμπέρασμα του Δικαστηρίου θα οδηγήσει σε σοβαρές επιβαρύνσεις τιμωρητικού χαρακτήρα για τους λήπτες παράνομων ενισχύσεων. Το επιτόκιο που εφάρμοζε η Επιτροπή (βασικό επιτόκιο προσαυξημένο κατά 1%) εκτιμάται ότι είναι πολύ μικρότερο από το επιτόκιο που θα πλήρωνε αν δανειζόταν τα αντίστοιχα ποσά από τον τραπεζικό τομέα⁴⁶.

► Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης

Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης

αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ – έννοια του όρου «δικαστική αρχή έκδοσης» – εισαγγελία κράτους μέλους – νομικό καθεστώς – ύπαρξη σχέσης εξάρτησης από όργανο της εκτελεστικής εξουσίας – εξουσία υπουργού δικαιοσύνης για κατευθυντήριες οδηγίες – έλλειψη εγγυήσεων ανεξαρτησίας – αρχή αμοιβαίας αναγνώρισης – αρχή αμοιβαίας εμπιστοσύνης – άρνηση εκτέλεσης απόφασης – προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων – εγγενής περιορισμός – νόμιμη στέρηση της ελευθερίας

ΔΕΕ C-508/18 και C-82/19 PPU, OG (Parquet de Lübeck), 27.05.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2019:456 – Προδικαστικές παραπομπές

Micklitz / B. de Witte (eds), The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States, Intersentia, Cambridge, 2012, σ. 281 επ.

46. P. NIKOLAIDES, ό.π., "A quick glance at the Commission's 2008 communication on reference and recovery rates shows that only companies with credit rating AAA and BBB with normal to high collateral pay less than 1% risk premium. The majority of companies in Europe would have to pay more than 1%. Illegal aid can seriously damage the health of a company".

Τα προδικαστικά ερωτήματα τα οποία απασχόλησαν το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής, ΔΕΕ ή Δικαστήριο) στο πλαίσιο των υποθέσεων C-508/18 και C-82/19, που τελικά συνεκδικάσθηκαν, αφορούσαν την ερμηνεία του όρου «δικαστική αρχή έκδοσης», όπως αυτή αποτυπώνεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 13^{ης} Ιουνίου 2002¹, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, όπως τροποποιήθηκε με την Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2009². Κοινό χαρακτηριστικό και ιδιαιτερότητα και των δύο υποθέσεων ήταν ότι τα αντίστοιχα εντάλματα σύλληψης εκδόθηκαν από εισαγγελικές αρχές κρατών μελών που ήγειραν αμφιβολίες ως προς την τήρηση της αυτοτέλειας και της ανεξαρτησίας τους, προϋπόθεση, όμως, απαραίτητη για τον ρόλο τους στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, ώστε να μπορούν να θεωρηθούν δικαστικές αρχές, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της ανωτέρω Απόφασης-πλαίσιο.

Πιο συγκεκριμένα, σε αμφότερες τις περιπτώσεις οι προσφεύγοντες ήταν υπήκοοι κρατών μελών διαφορετικών από εκείνων όπου προσωρινά διέμεναν. Συγκεκριμένα, ο πρώτος προσφεύγων ήταν Λιθουανός υπήκοος που διέμενε στην Ιρλανδία, ενώ ο δεύτερος Ρουμάνος υπήκοος που διέμενε, επίσης, στην Ιρλανδία. Την έκδοση του πρώτου ζήτησε η εισαγγελία του Luebeck της Γερμανίας, στο πλαίσιο ποινικής του δίωξης για τα αδικήματα της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως και βαριών σωματικών βλαβών, ενώ την έκδοση του δεύτερου ζήτησε η εισαγγελία του Zwickau της Γερμανίας, στο πλαίσιο της ποινικής του δίωξης για το αδίκημα της οργανωμένης ή ένοπλης ληστείας. Την εγκυρότητα των εκδοθέντων ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης αμφισβήτησαν οι προσφεύγοντες ενώπιον των δικαστηρίων της Ιρλανδίας λόγω της έκδοσής τους από αρχές που, κατά την επιχειρηματολογία τους, δεν έχαιραν της αυτοτέλειας ή της ανεξαρτησίας δικαστηρίων, κατά πως απαιτούσε κατά την ερμηνεία που της απέδιδαν η Απόφαση-πλαίσιο 2002/584 του Συμβουλίου της Ε.Ε. Διέτειναν, δηλαδή, ότι στη γερμανική έννομη τάξη οι εισαγγελικές αρχές υπάγονται σε διοικητική ιεραρχία με επικεφαλής τον Υπουργό Δικαιοσύνης, με αποτέλεσμα να υφίσταται κίνδυνος πολιτικών παρεμβάσεων στις διαδικασίες παράδοσης. Περαιτέρω, τόνιζαν ότι οι εισαγγελικές αρχές στη Γερμανία δεν είναι δικαστικές αρχές με αρμοδιότητα να διατάσσουν την κράτηση ή τη σύλληψη προσώπου, παρά μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Συνακόλουθα, δεν πληρούσαν την απαίτηση της ανωτέρω Απόφασης-πλαίσιο περί νόμιμης έκδοσης

του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης από «δικαστική αρχή».

Στην πρώτη, και χρονικά πρότερη, περίπτωση, το ανώτερο δικαστήριο της Ιρλανδίας (High Court), το οποίο επιλήφθηκε της προσφυγής του Λιθουανού υπηκόου, απέρριψε τους σχετικούς ισχυρισμούς του τελευταίου, καταφάσκοντας τη δικαστική φύση των εισαγγελικών αρχών της Γερμανίας. Στην ίδια κρίση κατέληξε και το εφετείο (Court of Appeal) στο οποίο προσέφυγε ο Λιθουανός υπήκοος. Εν τέλει, η υπόθεση ήχθη ενώπιον του ΔΕΕ ύστερα από προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το ανώτατο δικαστήριο της Ιρλανδίας (Supreme Court), κατόπιν αίτησης αναίρεσης του αρχικώς προσφεύγοντος. Στη δεύτερη περίπτωση, και καθώς ήταν ήδη γνωστή η υπόθεση του Λιθουανού υπηκόου στα δικαστήρια της Ιρλανδίας, το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε, σε προγενέστερο χρονικό σημείο, από το ανώτερο δικαστήριο της Ιρλανδίας (High Court). Το Δικαστήριο, λόγω της συνάφειας των υποθέσεων, αποφάσισε να τις συνεκδικάσει, καθώς αμφότερα τα εθνικά δικαστήρια ζητούσαν κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί εάν ο όρος «δικαστική αρχή έκδοσης», κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584, έχει την έννοια ότι περιλαμβάνει τις εισαγγελίες κράτους μέλους, οι οποίες είναι μεν αρμόδιες για την άσκηση ποινικών διώξεων, αλλά τελούν σε σχέση εξάρτησης από όργανο της εκτελεστικής εξουσίας και ενδέχεται να λάβουν, άμεσα ή έμμεσα, οδηγίες του σε συγκεκριμένη υπόθεση στο πλαίσιο λήψης απόφασης σχετικής με την έκδοση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

Το Δικαστήριο έκρινε για αμφότερες τις περιπτώσεις, αφού υπενθύμισε τις βασικές αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης μεταξύ των κρατών μελών³, ότι, καίτοι τα κράτη μέλη μπορούν να καθορίζουν βάσει του εθνικού δικαίου τους τη «δικαστική αρχή», η οποία είναι αρμόδια για την έκδοση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, το νόημα και το εύρος, ωστόσο, της έννοιας αυτής δεν μπορούν να επαφένται στην κρίση του εκάστοτε κράτους μέλους⁴. Έτσι, κατέληξε, αφενός, στο ότι οι εισαγγελίες της Γερμανίας μετέχουν πράγματι στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, αφετέρου, όμως, ότι ο όρος «δικαστική αρχή έκδοσης» κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584 έχει την έννοια ότι δεν περιλαμβάνει τις εισαγγελίες κράτους μέλους, οι οποίες είναι εκτεθειμένες στον κίνδυνο να υπόκεινται, άμεσα ή έμμεσα, σε εντολές ή οδηγίες σε συγκεκριμένη υπόθεση εκ μέρους

1. ΕΕ 2002 L 190/1.

2. ΕΕ 2009 L 81/24.

3. ΔΕΕ C-486/14, *Kossowski*, 29.06.2016, ECLI:EU:C:2016:483, σκ. 39' ΔΕΕ C-452/16, *Poltorak*, 10.11.2016, ECLI:EU:C:2016:858, σκ. 31-40' ΔΕΕ C-453/16 PPU, *Özcelik*, 10.11.2016, ECLI:EU:C:2016:860, σκ. 32' ΔΕΕ C-477/16, *Kovalkovas*, 10.11.2016, ECLI:EU:C:2016:861, σκ. 31-35.

4. Σκ. 48 της σχολιαζόμενης απόφασης.

της εκτελεστικής εξουσίας, όπως εκ μέρους του Υπουργού Δικαιοσύνης, στο πλαίσιο λήψης απόφασης σχετικής με την έκδοση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

Παρατηρήσεις

*Baïa Χαδίου**

1. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης

Νομική βάση της δράσης του Συμβουλίου και της έκδοσης της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584 αποτέλεσε το τότε άρθρο 31 ΣΕΕ (νυν άρθρο 82 ΣΛΕΕ), το οποίο προέβλεπε τη δικαστική συνεργασία μεταξύ των δικαστικών αρχών των κρατών μελών σε ποινικές υποθέσεις· συνεργασία που αφορά τόσο την ποινική διαδικασία στο σύνολό της (προδικασία και ποινική δίκη καθεαυτή) όσο και την εκτέλεση των αποφάσεων των ποινικών δικαστηρίων προκειμένου να επιτευχθεί ένα πιο απλουστευμένο και αποτελεσματικό σύστημα παράδοσης των ατόμων που έχουν καταδικασθεί ή είναι ύποπτα για παραβάσεις της ποινικής νομοθεσίας. Βασικό θεσμικό εργαλείο για την αποτελεσματική αυτή συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών αποτελεί η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης⁵, αρχή που έχει χαρακτηριστεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ως “ακρογωνιαίος λίθος” της δικαστικής συνεργασίας για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος⁶. Να σημειώσουμε, βέβαια, ότι η εν λόγω αρχή καθιερώθηκε με ρητές διατάξεις πολύ μεταγενέστερα της θέσης σε ισχύ του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, και συγκεκριμένα με τη Συνθήκη της Λισαβόνας το 2009, στο άρθρο 82 ΣΛΕΕ⁷.

Αφετηρία, λοιπόν, της σκέψης μας επί των εδώ παρατιθέμενων σχολίων δεν μπορεί παρά να είναι το γεγονός ότι το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, το οποίο προέβλεψε για πρώτη φορά η ανωτέρω Απόφαση-πλαίσιο 2002/584, περνώντας, έτσι, από τη φάση της «έκδοσης» του προη-

γούμενου νομικού καθεστώτος⁸ στη φάση της «παράδοσης» του εκζητούμενου προσώπου, αποτελεί την πρώτη περίπτωση συγκεκριμένης εφαρμογής, στον τομέα του ποινικού δικαίου, της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης. Η δε αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, εδράζεται, όπως σωστά επισημαίνεται στη σκ. 43 της σχολιαζόμενης απόφασης, στην αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών, η οποία έχει θεμελιώδη σημασία στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι καθιστά δυνατή τη δημιουργία και διατήρηση ενός ενιαίου χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα, καθόσον επιβάλλει σε καθένα από τα κράτη μέλη να δέχεται, πλην εξαιρετικών περιστάσεων, ότι όλα τα λοιπά κράτη μέλη τηρούν το δίκαιο της Ένωσης και, ειδικότερα, ότι σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα που είναι αναγνωρισμένα από το δίκαιο αυτό⁹. Επί της βάσης αυτής, και της τεκμαιρόμενης ισοδυναμίας των συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης των κρατών μελών, ή τουλάχιστον, της τεκμαιρόμενης ισοδύναμης κατοχύρωσης των δικαιωμάτων του εκζητούμενου προσώπου, και πάντως σεβασμού του άρθρου 6 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιζητείται από τα κράτη μέλη να αναγνωρίζουν τις δικαστικές αποφάσεις που εκδίδονται από άλλα κράτη μέλη, σύμφωνα με τις διατάξεις του εθνικού τους δικαίου, ως δεσμευτικές και να τις εκτελούν με τη συνδρομή των ποινικών αρχών τους. Η παραδοχή αυτή συνεπάγεται και δικαιολογεί την ύπαρξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών ως προς την αναγνώριση των εν λόγω αξιών και, επομένως, ως προς την τήρηση του δικαίου της Ένωσης που υλοποιεί τις αξίες αυτές¹⁰.

Δεν είναι, όμως, λίγες οι επιφυλάξεις που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί από τον νομικό κόσμο αναφορικά με την άνευ άλλου τινός αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων και διαταγών άλλων κρατών μελών, καθότι δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι, ακόμα και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης και παρά τα πλεονεκτήματα που φέρει η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης στον τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς δεν εξαναγκάζει τα εθνικά ποινικά νομικά συστήματα των κρατών μελών στην άρδην μεταβολή των δομών τους¹¹, αυτά δεν παύουν να διαφέρουν και, συνακόλουθα, δεν αποκλείεται η ύπαρξη ποινικών συστημάτων διαφορετικών ταχυτήτων με αποκλίνοσες για τον εκζητούμενο εγγυήσεις¹².

* *LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ*

5. Να σημειωθεί, βέβαια, ότι η αρχή της αναγνώρισης στο πλαίσιο της ΕΕ δεν χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στον χώρο της ΕΑΔ, αλλά είχε ήδη τύχει εφαρμογής, και μάλιστα πετυχημένης, στον χώρο της εσωτερικής αγοράς.

6. Κατόπιν της εν λόγω αναγνώρισης από το Συμβούλιο δημοσιεύτηκε το «Πρόγραμμα μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των ποινικών αποφάσεων», ΕΕ 2001 C 12/1.

7. Βλ., αντί άλλων, αναλυτικά για τον προβληματισμό που τίθεται για τη νομιμοποίηση σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης εις Μ. ΚΑΪΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, Στοιχεία ενωσιακού ποινικού δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ. 258.

8. Βλ. Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης της 13ης Δεκεμβρίου 1957.

9. ΔΕΕ C-216/18 PPU, *Minister for Justice and Equality*, 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:586, σκ. 36 με τις εκεί παρατιθέμενες παραπομπές.

10. *Ibid*, σκ. 35 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

11. Μ. ΚΑΪΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, *ό.π.*, σ. 342.

12. Δ. ΜΟΥΖΑΚΗΣ, Το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σ. 203 επ.· Μ. ΚΑΪΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ, *ό.π.*, σ. 344

Η δε απουσία μιας γενικής ρήτρας επιφύλαξης υπέρ της δημόσιας τάξης, αντίστοιχης εκείνης που υπάρχει στον ΕΟΧ για την αναγνώριση των αλλοδαπών αποφάσεων, εντείνει ακόμα περαιτέρω τους εν λόγω προβληματισμούς¹³. Ανακύπτει, έτσι, το ερώτημα, εάν η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορεί να αποτελέσει έναν νόμιμο μιν, μη ρητώς, ωστόσο, προβλεπόμενο λόγο άρνησης εκτέλεσης των αποφάσεων κρατών μελών, πέραν εκείνων που ρητώς απαριθμούνται στις διατάξεις των άρθρων 3, 4 και 4α της Απόφασης-πλαίσιο. Ο εν λόγω προβληματισμός, πέραν της γενικότερης σημασίας του, κατευθύνει, εν προκειμένω, τη σκέψη μας και αναφορικά με την οριοθέτηση του όρου «δικαστική αρχή», όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω.

II. Η επιφύλαξη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και συγκεκριμένα του δικαιώματος του ατόμου στην ελευθερία και την ασφάλεια

Στον ρυθμιζόμενο, λοιπόν, από την Απόφαση-πλαίσιο τομέα εκδηλώνεται, από τη μία πλευρά, στη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 2, η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, σύμφωνα με την οποία, αφενός, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να εκτελούν κάθε ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και, αφετέρου, οι αρχές εκτέλεσης δύνανται ή και υποχρεούνται (κατά περίπτωση) να αρνούνται την εκτέλεση ενός τέτοιου εντάλματος, μόνον στις εξαντλητικές προβλεπόμενες περιπτώσεις (άρθρα 3, 4 και 4α της Απόφασης-πλαίσιο). Από την άλλη, όμως, πλευρά και στην αμέσως επόμενη παράγραφο του άρθρου 1, τονίζεται ότι η Απόφαση-πλαίσιο δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την τροποποίηση της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των θεμελιωδών νομικών αρχών, όπως αυτές διατυπώνονται στο άρθρο 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η εν λόγω, μάλιστα, υποχρέωση αφορά όλα τα κράτη μέλη και, συγκεκριμένα, τόσο το κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος όσο και το κράτος μέλος εκτέλεσης αυτού¹⁴. Επομένως, ακόμα και η στενή ερμηνεία που, πράγματι, επιβάλλεται στην ανάγνωση των εξαιρετικών περιπτώσεων της επιτρεπτής άρνησης εκτέλεσης του εντάλματος σύλληψης, φαίνεται να μην μπορεί να παραγνωρίσει το γεγονός ότι περιορισμοί επί των αρχών της αμοιβαίας αναγνώρισης και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών χωρούν, επιπροσθέτως, και όταν παραβιάζονται τα θεμελιώδη δικαιώματα της Ένωσης, όπως αυτά έχουν αναγνωριστεί όχι μόνο από τον

Χάρτη, κατ' επιταγή του άρθρου 6 ΣΕΕ, αλλά και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου^{15,16}. Και τούτο, διότι από το άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη προκύπτει ότι στο μέτρο που ο Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα, τα οποία αντιστοιχούν σε δικαιώματα που εγγυάται η ΕΣΔΑ, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους επιφυλάσσει ειδικότερα η σύμβαση αυτή. Επιπλέον, το άρθρο 53 του Χάρτη προσθέτει συναφώς ότι καμία διάταξή του δεν πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι περιορίζει ή θίγει τα αναγνωριζόμενα, μεταξύ άλλων, από την ΕΣΔΑ δικαιώματα¹⁷. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει, ήδη μέχρι σήμερα, αρκετές φορές, αναγνωρίσει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τη δυνατότητα της δικαστικής αρχής εκτέλεσης να διακόψει τη διαδικασία παράδοσης που έχει καθιερώσει η εν λόγω Απόφαση-πλαίσιο, όταν η παράδοση αυτή ενδέχεται να συνεπάγεται απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση του εκζητούμενου προσώπου, υπό την έννοια του άρθρου 4 του Χάρτη και, αντιστοίχως, του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ¹⁸. Σε ένα παρεμφερές, λοιπόν, πλαίσιο πρέπει να διερευνηθεί, εάν ο πραγματικός κίνδυνος προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματος του εκζητούμενου προσώπου στην ελευθερία και την ασφάλειά του, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 του Χάρτη αλλά και στο άρθρο 5 της ΕΣΔΑ, επιτρέπει στη δικαστική αρχή εκτέλεσης την, κατ' εξαίρεση, άρνηση εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, δυνάμει του άρθρου 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584.

Σύμφωνα με το άρθρο 6 του Χάρτη, «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια», ενώ σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν και την ασφάλειαν. Ουδείς επιτρέπεται να στερηθή της ελευθερίας του ειμή εις τας ακόλουθους περιπτώσεις και συμφώνως προς την νόμιμον διαδικασία [...]». Από τις ανωτέρω διατάξεις προκύπτει ότι η στέρηση της ελευθερίας ενός ατόμου, ως εξαιρετική περίπτωση, πρέπει, καταρχάς, να είναι σύννομη. Το δε σύννομο της κράτησης κρίνεται σε ένα πρώτο στάδιο σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών. Ωστόσο, και όπως έχει ερμηνευθεί από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η έννοια του «σύννομου» χαρακτήρα της κράτησης δεν μπορεί να περιορίζεται μόνον στον σεβασμό της εσωτερικής νομοθεσίας, καθώς ακόμα και στην περίπτωση εκείνη όπου η στέρηση είναι σύμφωνη με όσα προβλέπει η εσωτερική νομοθεσία, αυτή δεν αποκλείεται να κριθεί αυθαίρετη με

επ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, σ. 36 επ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, ΠοινΧρον 2018, σ. 425 επ. Γ. ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ, ΠοινΔικ, 2017, σ. 397.

13. Κανονισμός 1215/2012/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ 2012 L 351/1.

14. ΔΕΕ C-168/13 PPU, F., 30.05.2013, ECLI:EU:C:2013:358, σκ. 40-41.

15. ΔΕΕ C-270/17 PPU, *Turikas*, 10.08.2017, ECLI:EU:C:2017:628, σκ. 49-50, καθώς και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

16. ΔΕΕ C-404/15 και C-659/15 PPU, *Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198, σκ. 82, καθώς και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

17. ΔΕΕ C-92/09 και C-93/09, *Volker und Markus Schecke και Eifert*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:662, σκ. 51.

18. ΔΕΕ C-404/15 και C-659/15 PPU, ό.π., σκ. 104.

βάση τη Σύμβαση¹⁹. Εξυπαρχής, λοιπόν, το ΕΔΔΑ σημειώνει τη θεμελιώδη σημασία των εγγυήσεων που εμπεριέχονται στο άρθρο 5 της ΕΣΔΑ για την εξασφάλιση του δικαιώματος του ατόμου στην ελευθερία, ώστε να μην υπόκειται σε αυθαίρετη κράτηση στα χέρια των αρχών, παράλληλα, όμως, τονίζει ότι κάθε στέρηση ελευθερίας δεν οφείλει να πραγματοποιείται μόνον σύμφωνα με τους κανόνες που αφορούν την ουσία και τις διαδικασίες της εθνικής νομοθεσίας, αλλά πρέπει, επίσης, να τηρείται ο ουσιαστικός σκοπός του άρθρου 5, δηλαδή, η προστασία των ατόμων από αυθαίρετες διαδικασίες²⁰.

Βασικό, λοιπόν, στοιχείο, μεταξύ άλλων, προκειμένου να είναι σύμφωνη η εφαρμογή μέτρου στερητικού της ελευθερίας του ατόμου με τον ανωτέρω σκοπό, και συνακόλουθα με το ενωσιακό δίκαιο, είναι η λήψη της απόφασης περί στέρησης της ελευθερίας του ατόμου από δημόσια αρχή που φέρει τα χαρακτηριστικά της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας. Αυτό προϋποθέτει ότι το σχετικό όργανο ασκεί τα καθήκοντά του με πλήρη αυτονομία, χωρίς να υπόκειται σε οποιαδήποτε ιεραρχική σχέση ή σχέση υπαγωγής έναντι οποιουδήποτε φορέα και χωρίς να λαμβάνει εντολές ή οδηγίες οποιασδήποτε προέλευσης και ως εκ τούτου, προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις οι οποίες θα μπορούσαν να θίξουν την ανεξάρτητη κρίση των μελών του και να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους²¹. Μόνον τα εν λόγω χαρακτηριστικά μπορούν να διαφυλάξουν ότι, τουλάχιστον, κάθε απόφαση θα είναι απαλλαγμένη από στοιχεία κακοπιστίας ή αθέμιτων ενεργειών εκ μέρους των αρχών²².

Η απαίτηση, εξάλλου, περί ανεξαρτησίας των δικαστικών αρχών αποτελεί εν γένει ουσιαστικό στοιχείο και είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την ίδια τη διασφάλιση της προστασίας του συνόλου των δικαιωμάτων που οι πολίτες απολαμβάνουν βάσει του δικαίου της Ένωσης και την προάσπιση των κοινών αξιών των κρατών μελών που μνημονεύονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ, ιδίως δε της αξίας του κράτους δικαίου²³. Επομένως, κάθε κράτος μέλος οφείλει

να διασφαλίζει ότι τα όργανα που εντάσσονται, ως «δικαστικές αρχές», υπό την έννοια του δικαίου της Ένωσης, στο εθνικό σύστημα απονομής της δικαιοσύνης στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης, ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις περί αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας²⁴. Και ως γνωστόν, για τη διασφάλιση της προστασίας αυτής, η διαφύλαξη της ανεξαρτησίας ενός τέτοιου οργάνου είναι πρωταρχικής σημασίας.

Επομένως, βάσει της ανωτέρω διαπίστωσης και, δεδομένου ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτά κατοχυρώνονται, ειδικότερα, από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την ΕΣΔΑ, αποτελούν έναν εγγενή περιορισμό όλων των πράξεων των οργάνων της Ένωσης αλλά και των πράξεων των κρατών μελών που καλούνται να εφαρμόσουν το δίκαιο αυτής²⁵, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, πέραν των ρητώς απαριθμούμενων λόγων άρνησης εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, οι αρχές εκτέλεσης δύνανται, κατόπιν αιτιολογημένης κρίσης και αξιολόγησης που έλαβε χώρα βάσει αντικειμενικών, αξιόπιστων, συγκεκριμένων και δεόντως επικαιροποιημένων στοιχείων, σχετικών με τη λειτουργία του δικαστικού συστήματος στο κράτος μέλος το οποίο εξέδωσε το ένταλμα, να αρνηθούν την εκτέλεσή του λόγω του κινδύνου προσβολής θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητούμενου προσώπου, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματός του στην ελευθερία και την ασφάλεια²⁶ εν προκειμένω, μάλιστα, λόγω του κινδύνου που συνδέεται με την έλλειψη ανεξαρτησίας των δικαστικών αρχών του κράτους μέλους έκδοσης του εντάλματος εξαιτίας συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών που χαρακτηρίζουν το δικαστικό του σύστημα²⁶.

III. Εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «δικαστική αρχή»

Ο ανωτέρω, λοιπόν, εγγενής περιορισμός όλων των πράξεων των οργάνων της Ε.Ε. και των κρατών μελών από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αφορά τις «δικαστικές αρχές» τόσο του κράτους έκδοσης του εντάλματος σύλληψης όσο και αυτές του κράτους εκτέλεσής του. Λαμβάνοντας υπόψιν μας, όπως επισημάνθηκε ανωτέρω, ότι η Απόφαση-πλαίσιο 2002/584 αποσκοπεί στη θέσπιση ενός απλουστευμένου συστήματος άμεσης παράδοσης μεταξύ των «δικαστικών αρχών» των κρατών μελών, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ελεύθερη κυκλοφορία των δικαστικών αποφάσεων σε ποινικές υποθέσεις στον χώρο της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης, είναι αυτονόητο ότι η προάσπιση της ανεξαρτησίας των εν λόγω αρχών είναι υψίστης σημασίας στο πλαίσιο του μηχανισμού του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης και

19. ΕΔΔΑ Α. και λοιποί κατά *Ηνωμένου Βασιλείου*, (Προσφυγή Νο 3455/05), απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 2009 του Τμήματος μείζονος συνθέσεως.

20. ΕΔΔΑ *Chahal* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 22494/93), απόφαση της 15ης Νοεμβρίου 1996 του Τμήματος μείζονος συνθέσεως· ΕΔΔΑ *EL-MASRI* κατά *Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας* (Προσφυγή Νο 3960/09), απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 2012.

21. ΔΕΚ C-506/04, *Wilson*, 19.09.2006, ECLI:EU:C:2006:587, σκ. 52 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

22. ΔΕΕ C-528/15, *Al Chodor κ.λπ.*, 15.03.2017, ECLI:EU:C:2017:213, σκ. 39 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία· ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 44 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

23. Ibid ΔΕΕ C-64/16, σκ. 32· ΔΕΕ C-284/16, *Achmea*, 06.03.2018,

ECLI:EU:C:2018:158, σκ. 36.

24. Ibid ΔΕΕ C-64/16, σκ. 37.

25. Άρθρο 51 ΧΘΔ ΕΕ, άρθρο 67 παρ. 1 ΣΛΕΕ και άρθρο 6 ΣΕΕ.

26. ΔΕΕ C-404/15 και C-659/15 PPU, ό.π., σκ. 89.

της συνακόλουθης στέρησης της ελευθερίας των ατόμων. Αυτό περαιτέρω σημαίνει ότι πρέπει να λαμβάνεται από ανεξάρτητη δικαστική αρχή όχι μόνον η απόφαση περί εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, αλλά και εκείνη που αφορά την έκδοση ενός τέτοιου εντάλματος, ούτως ώστε κάθε διαδικασία παράδοσης μεταξύ κρατών μελών, προβλεπόμενη από την Απόφαση-πλαίσιο 2002/584, να διεξάγεται υπό δικαστικό έλεγχο με τα ανωτέρω χαρακτηριστικά. Τούτο διότι, η ανωτέρω Απόφαση-πλαίσιο βασίζεται στην αρχή, κατά την οποία οι σχετικές με το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης αποφάσεις περιβάλλονται όλες τις εγγυήσεις που προσιδιάζουν σε τέτοιου είδους αποφάσεις, ιδίως δε τις εγγυήσεις εκείνες οι οποίες απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις θεμελιώδεις νομικές αρχές για τις οποίες, όπως προαναφέραμε, γίνεται λόγος στο άρθρο 1 παρ. 3 της Απόφασης-πλαίσιο.

Έχοντας, λοιπόν, ως δεδομένο (απόρροια των ανωτέρω σκέψεων) ότι οι «δικαστικές αρχές» πρέπει να είναι ανεξάρτητες, κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται με την παρούσα απόφαση του ΔΕΕ, η οριοθέτηση, κατά τα λοιπά, του όρου «δικαστική αρχή» δεν είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται με την παρούσα απόφαση, καθώς οι κατευθυντήριες γραμμές έχουν, ήδη, από καιρό, δοθεί από το Δικαστήριο. Σύμφωνα με αυτό, στην έννοια των «δικαστικών αρχών» εμπίπτουν τόσο οι δικαστές και τα δικαιοδοτικά όργανα ενός κράτους μέλους όσο και γενικότερα οι αρχές που καλούνται να μετάσχουν στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στο εν λόγω κράτος μέλος, ρητώς εξαιρουμένων, όπως επανειλημμένως έχει τονίσει το Δικαστήριο, μόνον των υπουργείων και των αστυνομικών αρχών ενός κράτους μέλους, οι οποίες ανήκουν στην εκτελεστική εξουσία^{27,28}.

Καθώς, επομένως, στην έννοια της «δικαστικής αρχής» εμπίπτουν όχι μόνον οι δικαστές αλλά και οι αρχές που καλούνται να μετάσχουν στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, πρέπει και αυτές να διέπονται από

τις εγγυήσεις της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας, οι οποίες, βεβαίως, απαιτούν την ύπαρξη κανόνων, ώστε οι πολίτες να μην έχουν καμία εύλογη αμφιβολία ως προς τη στεγανότητα των εν λόγω οργάνων έναντι των εξωτερικών στοιχείων και ως προς την ουδετερότητά τους έναντι των αντιμαχόμενων συμφερόντων. Έτσι, εάν η δικαστική αρχή εκτέλεσης διαπιστώσει ότι υφίσταται, στο κράτος μέλος που εξέδωσε το ένταλμα, πραγματικός κίνδυνος προσβολής της ουσίας του θεμελιώδους δικαιώματος της νόμιμης στέρησης της ελευθερίας λόγω συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών, όσον αφορά τις δικαστικές αρχές που εξέδωσαν το εθνικό ένταλμα σύλληψης και ικανών, πάντως, να υπονομεύσουν την ανεξαρτησία των δικαστικών αρχών του εν λόγω κράτους, τότε οφείλει, σε δεύτερο στάδιο, και εφαρμόζοντας την παρ. 3 του άρθρου 1 της Απόφασης-πλαίσιο 2002/584, να αρνηθεί την εκτέλεση του συγκεκριμένου εντάλματος σύλληψης, καθότι δεν εκδόθηκε συμφώνως προς το πνεύμα της Απόφασης-πλαίσιο και των γενικών αρχών της Ένωσης.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις ανωτέρω παρατηρήσεις και το γεγονός ότι, ήδη, στην παρ. 12 του προοιμίου της Απόφασης-πλαίσιο διακηρύσσεται ότι «η ενωσιακή πράξη σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα και τηρεί τις αρχές που αποτυπώνονται στο ανωτέρω κείμενο και κυρίως στο... Κεφάλαιο VI αυτού, που αφορά τον τομέα της Δικαιοσύνης», μπορούμε με ασφάλεια να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης μπορεί να αποτελέσει ενισχυτικό παράγοντα στην περιφρούρηση των δικαιωμάτων του εκζητούμενου προσώπου και, υπό όρους, να αναστείλει πράγματι τη διαδικασία παράδοσής του²⁹. Μεταξύ δε των θεμελιωδών δικαιωμάτων που μπορούν πράγματι να αποτελέσουν αντικείμενο επίκλησης στη διαδικασία του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης και άρνησης εκτέλεσής του, αποτελεί και το άρθρο 6 που προστατεύει την ελευθερία του ατόμου και το προφυλάσσει από αυθαίρετες ενέργειες των δημοσίων αρχών. Σημαντικό ρόλο στη σύννομη στέρηση της ελευθερίας του θα διαδραματίσει σίγουρα και η ανεξαρτησία των αρχών που διέταξαν την έκδοση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, συμφώνως με τα όσα ορθώς έκρινε το Δικαστήριο στην παρούσα υπόθεση.

Άξια, έτσι, μνείας, ολοκληρώνοντας το φάσμα των ανωτέρω παρατηρήσεων, είναι η παρατήρηση του Γεν. Εισαγγελέα Colomer στις προτάσεις του σχετικά με την Απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, στην οποία αναφέρεται ότι η περιφρούρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επιτελείται στους κόλπους της Ένω-

27. ΔΕΕ C-452/16 PPU, ό.π., σκ. 33-35' ΔΕΕ C-477/16 PPU, ό.π., σκ. 34 και 36.

28. Έτσι και στην ελληνική έννομη τάξη, και συγκεκριμένα στον Ν. 3251/2004, ο οποίος ενσωμάτωσε την Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, τονίζεται ότι η σύλληψη του φερομένου ως δράστη θα πρέπει να λαμβάνει χώρα κατόπιν αλλοδαπής δικαστικής απόφασης, η οποία, ερμηνευόμενη στενώς, περιλαμβάνει τις αρμόδιες βάσει του αλλοδαπού δικαίου δικαστικές αρχές (ΣυμβΑΠ 1735/2005, ΠοινΧρ, 2006, σ. 504). Πράγματι, η φύση του θεσμού επιτάσσει να ληφθεί υπόψη ο χαρακτηρισμός του οργάνου που εξέδωσε το ένταλμα ως δικαστικού όχι μόνον βάσει τυπικών κριτηρίων του αλλοδαπού δικαίου, αλλά και με ένα περαιτέρω ουσιαστικό κριτήριο. Δεν αρκεί, δηλαδή, το όργανο αυτό να υπάγεται τυπικά στη δικαστική εξουσία, αλλά πρέπει να είναι και ουσιαστικά ανεξάρτητο από την εκτελεστική και, επομένως, να αποφασίζει με αμεροληψία και αντικειμενικότητα.

29. Ι. ΚΥΡΙΤΣΑΚΗ, Το ΕΕΣ και η αρχή του διττού αξιοποίνου, εκδ. Σάκκουλα, 2009, σ. 308.

σης σε τρία διαφορετικά επίπεδα, ήτοι σε εθνικό επίπεδο, σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁰. Τα διαφορετικά αυτά επίπεδα εμφανίζονται από τις ίδιες αξίες, λειτουργούν ταυτόχρονα, συχνά διασταυρώνονται και ενίοτε αλληλεπικαλύπτονται, χωρίς, ωστόσο, να δημιουργείται κανένα ανυπέρβλητο εμπόδιο, εφόσον όλα τα αρμόδια όργανα παρέχουν πλή-

ρεις εγγυήσεις για το σύστημα της συνύπαρξης. Ως εκ τούτου, εναποτίθεται το βάρος στις εθνικές δικαστικές αρχές έκδοσης και εκτέλεσης να προβαίνουν σε αξιοποίηση και ουσιαστική εφαρμογή του ανωτέρω εγγυητικού νομοθετικού πλαισίου προς όφελος του υποκειμένου της διαδικασίας του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

30. ΔΕΚ C-303/05, *Advocaten voor de Wereld*, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, 12.09.2006, ECLI:EU:C:2006:552, σημ. 81.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2019)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Υπόθεση Khan κατά Γαλλίας (Προσφυγή No 12267/16), απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 2019

εξευτελιστική μεταχείριση – επικίνδυνες συνθήκες διαβίωσης ασυνόδευτου ανήλικου αλλοδαπού – αποτυχία εκτέλεσης δικαστικής απόφασης

Ο προσφεύγων, ένας ασυνόδευτος ανήλικος αλλοδαπός, διαβίωσε για έξι μήνες στην ηλικία των δώδεκα ετών στο νότιο τμήμα του διαμερίσματος του Καλαί. Καθώς οι αρχές δεν φρόντισαν για τον ίδιο, όπως και για τους περισσότερους ασυνόδευτους ανήλικους αλλοδαπούς, ζούσε σε μια καλύβα.

Στις 19 Φεβρουαρίου 2016, μια μη κυβερνητική οργάνωση υπέβαλε αίτηση στον Δικαστή Ανηλίκων ζητώντας την προσωρινή στέγαση του προσφεύγοντα. Την ίδια ημέρα, ο Δικαστής Ανηλίκων με απόφασή του, στην οποία σημείωνε ότι ο προσφεύγων δεν είχε στη Γαλλία νόμιμο εκπρόσωπο, όρισε γι' αυτόν έναν προσωρινό νομικό παραστάτη. Στη συνέχεια, με απόφασή του στις 22 Φεβρουαρίου 2016, διέταξε να τεθεί ο προσφεύγων υπό την εποπτεία του τμήματος παιδικής πρόνοιας, προκειμένου να του παρασχεθεί στέγαση και να έχει τη δυνατότητα να επανενωθεί, εντός ενός μήνα, με μέλη της οικογένειάς του που διέμεναν στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Ο προσφεύγων δήλωσε ότι ούτε η επαρχία του Pas-de-Calais ούτε η Νομαρχία έλαβαν μέτρα για την προστασία του. Συνεπώς, μετά και την κατεδάφιση της καλύβας του κατά τη διάρκεια των διαδικασιών αποδόμησης του νοτίου τμήματος στις 2 Μαρτίου 2016, ο προσφεύγων μεταφέρθηκε σε ένα προσωρινό καταφύγιο. Στις 20 Μαρτίου 2016 εγκατέλειψε το Καλαί και εισήλθε νομίμως στην Αγγλία.

Λαμβάνοντας υπόψη την αποτυχία των αρχών να του παρέχουν φροντίδα και παρά τη στήριξη που έλαβε από μη κυβερνητικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στο κέντρο υποδοχής του Καλαί, ο προσφεύγων για έξι μήνες έζησε σε ένα προφανώς ακατάλληλο περιβάλλον για παιδιά, βρόμικο, επικίνδυνο και επισφαλές. Η αποτυχία προστασίας του προσφεύγοντα χειροτέρευσε μετά από την αποδόμηση του νοτίου τμήματος του κέντρου υποδοχής, την κατεδάφιση της καλύβας όπου ζούσε και τη γενικότερη χειροτέρευση των συνθηκών διαβίωσης στο κέντρο

υποδοχής. Επίσης, εξαιτίας της επικινδυνότητας της κατάστασης που αντιμετώπιζε, ο Δικαστής Ανηλίκων διέταξε, στις 22 Φεβρουαρίου 2016, την τοποθέτησή του υπό την εποπτεία του τμήματος παιδικής πρόνοιας.

Πριν από την απόφαση παροχής στέγασης, οι αρμόδιες αρχές δεν είχαν καν ταυτοποιήσει τον προσφεύγοντα ως ασυνόδευτο ανήλικο αλλοδαπό, παρόλο που ήταν στο κέντρο υποδοχής του Καλαί για αρκετούς μήνες και ως μικρό παιδί θα πρέπει να ήταν πολύ εύκολο να τον διακρίνει κανείς. Τα μέσα ταυτοποίησης ανήλικων αλλοδαπών στο κέντρο υποδοχής ήταν ανεπαρκή.

Συνεπώς, παρόλο που ο προσφεύγων θα μπορούσε να δεχθεί επίσημη προστασία από το κράτος, εντούτοις ως ένα δωδεκάχρονο παιδί με περιορισμένη γνώση της γαλλικής γλώσσας δεν ήταν δυνατόν για τον ίδιο να προβεί στις απαραίτητες διοικητικές ενέργειες ώστε να λάβει στέγαση. Ούτε οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που τον υποστήριζαν εθελοντικά ή ο δικηγόρος που τον εκπροσώπησε κατά τη διαδικασία στην οποία εκδόθηκε η απόφαση της 22ης Φεβρουαρίου 2016 ή ο προσωρινός νόμιμος εκπρόσωπος που του ορίστηκε στις 19 Φεβρουαρίου 2016 θα μπορούσαν να καταστούν υπόλογοι για την αποτυχία συνοδείας του στο επίσημο κέντρο υποδοχής, δεδομένου ότι η ευθύνη αυτή ήταν προφανώς των αρχών.

Οι αρμόδιες αρχές είχαν να αντιμετωπίσουν ένα σύνθετο ζήτημα, λαμβάνοντας υπόψη κυρίως τον αριθμό των προσώπων που βρισκόταν στο Καλαί την επίδικη περίοδο, καθώς και τη δυσκολία ταυτοποίησης ανάμεσά τους των ασυνόδευτων ανήλικων αλλοδαπών και του ορισμού και εφαρμογής ενός μέτρου κατάλληλης για την κατάστασή τους προστασίας, κυρίως εξαιτίας της απροθυμίας μερικών ανηλίκων να τη δεχθούν. Όμως, καθώς οι αρχές δεν εκτέλεσαν την απόφαση προσωρινής στέγασης του προσφεύγοντα, δεν έκαναν όλα όσα ευλόγως αναμενόταν απ' αυτές να κάνουν, ώστε να εκπληρώσουν την υποχρέωσή τους να προστατεύσουν και να φροντίσουν τον προσφεύγοντα, έναν δωδεκάχρονο ασυνόδευτο αλλοδαπό παράνομως διαμένοντα στο γαλλικό έδαφος, ο οποίος κατά συνέπεια ανήκε σε μια από τις πιο ευάλωτες κοινωνικές κατηγορίες.

Ο συνδυασμός της επικινδυνότητας του μη φιλικού προς τα παιδιά περιβάλλοντος της παραγκούπολης, όπου ο προσφεύγων διέμεινε για αρκετούς μήνες στο Καλαί, και

της μη εφαρμογής της απόφασης του Δικαστή Ανηλίκων περί προστασίας του αποτέλεσε εξευτελιστική μεταχείριση.

Παραβίαση του άρθρου 3.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 15.000 ευρώ για αποζημίωση ηθικής βλάβης, ενώ απέρριψε το αίτημα της αποζημίωσης της θετικής ζημίας.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης

Υπόθεση *Ndayegamiye-Mporamazina κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 16874/12), απόφαση της 5ης Φεβρουαρίου 2019

Έλλειψη δικαιοδοσίας – αλλοδαπό κράτος – εργατική διαφορά – παραίτηση – κατοικία

Η προσφεύγουσα, υπήκοος Μπουρουντί, προσελήφθη το 1995, σύμφωνα με τη σε «τοπικό επίπεδο» διαδικασία πρόσληψης, ως διοικητική υπάλληλος στη Μόνιμη Αποστολή της Δημοκρατίας του Μπουρουντί στα Ηνωμένα Έθνη στη Γενεύη. Τον χρόνο εκείνο η προσφεύγουσα διέμενε κοντά στη Γενεύη, σε γαλλικό έδαφος. Μια διάταξη της σύμβασης πρόσληψής της προέβλεπε αρμοδιότητα του τοπικού δικαστηρίου, υπό την προϋπόθεση να επιτρέπεται κατά τη «σύνηθη διπλωματική πρακτική».

Το 2007 η προσφεύγουσα άσκησε ενώπιον των ελβετικών δικαστηρίων αγωγή για καταχρηστική απόλυση. Το κράτος του Μπουρουντί επικαλέστηκε ετεροδικία. Το ελβετικό πρωτοδικείο, ωστόσο, εξέτασε την υπόθεση, κρίνοντας ότι η προαναφερόμενη διάταξη της σύμβασης εργασίας προέκρινε την κοινή πρόθεση των μερών να επιλέξουν ως αρμόδια τα ελβετικά δικαστήρια. Τα ανώτερα δικαστήρια, αντιθέτως, αναγνώρισαν στο κράτος του Μπουρουντί το προνόμιο της ετεροδικίας: το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο έκρινε ότι η επιφύλαξη περί «διπλωματικής πρακτικής» δεν επέτρεπε να ερμηνευτεί η επίμαχη διάταξη ως μια εκ προοιμίου παραίτηση του προνομίου της ετεροδικίας. Εξάλλου, η υπηκοότητα της προσφεύγουσας και ο τόπος κατοικίας της απέκλειαν την ειδική περί εργασιακών συμβάσεων δικαιοδοσία του κράτους, στο έδαφος του οποίου πραγματοποιείται η εργασία.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκανε αναφορά στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών περί Δικαιοδοτικών Ασυλιών των Κρατών και των Περιουσιών τους¹ (UNCJIS – δεν έχει ακόμη τεθεί σε εφαρμογή), η οποία επί της ουσίας ενσωματώ-

νει κανόνες εθιμικού δικαίου, και στα σχόλια της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου για το προσχέδιο του κειμένου των άρθρων της σύμβασης αυτής.

Από το άρθρο 7 παρ. 1 (β) της Σύμβασης περί Δικαιοδοτικών Ασυλιών των Κρατών και των Περιουσιών τους προκύπτει ότι το Διεθνές Δίκαιο προβλέπει τη δυνατότητα σ' ένα κράτος να παραιτηθεί, με συμβατικές ρήτρες, του προνομίου της ετεροδικίας που του προσφέρεται, υπό την προϋπόθεση όμως η παραίτηση να έχει δηλωθεί ρητώς. Με άλλα λόγια, όπως εξήγησε και η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, δεν μπορεί να είναι σιωπηρή η παραίτηση, αλλά πρέπει να είναι σαφής και ανεπιφύλακτη.

Όμως, η σχετική διάταξη στη σύμβαση εργασίας της προσφεύγουσας ερμηνεύτηκε πολύ διαφορετικά από τους τρεις δικαιοδοτικούς βαθμούς που την εξέτασαν. Συνεπώς, η εν λόγω συμβατική διάταξη δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια σαφής και ανεπιφύλακτη εκδήλωση της πρόθεσης της Δημοκρατίας του Μπουρουντί περί παραίτησης από το προνόμιο της ετεροδικίας. Επιπλέον, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν διέκρινε κάποια αυθαιρεσία στην ερμηνεία που έδωσε το ελβετικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, εν ολίγοις δηλαδή ότι η επιφύλαξη περί «διπλωματικής πρακτικής» που προέβλεπε η επίμαχη διάταξη θα πρέπει να ερμηνευτεί ότι περιλαμβάνει και το προνόμιο της ετεροδικίας.

Σε περιπτώσεις διαφωνιών που προκύπτουν από σύμβαση εργασίας που συνήφθη μεταξύ μιας πρεσβείας ή μόνιμης αποστολής και του προσωπικού της, το Δικαστήριο παρέιχε πάντοτε προστασία τόσο στους υπηκόους του δικάζοντος κράτους όσο και στους αλλοδαπούς που διέμεναν σ' αυτό.

Αυτή η πάγια νομολογία εναρμονίζεται με τη διεθνή πρακτική, όπως αυτή κωδικοποιείται στη Σύμβαση περί Δικαιοδοτικών Ασυλιών των Κρατών και των Περιουσιών. Καταρχήν ένα κράτος δεν μπορεί να βασίζεται στο προνόμιο της ετεροδικίας σε περιπτώσεις διαφωνιών σχετικά με συμβάσεις εργασίας που εκτελούνται στο έδαφος του δικάζοντος κράτους. Όμως, υπάρχουν εξαιρέσεις στον κανόνα αυτόν στις περιπτώσεις όπου «ο υπάλληλος είναι κατά το χρόνο άσκησης του ένδικου μέσου υπήκοος του κράτους που προσφέρεται η εργασία, εκτός εάν το άτομο αυτό έχει τη μόνιμη κατοικία του στο δικάζον κράτος» (άρθρο 11 παρ. 2 (ε)). Επίσης, κατά τα λεγόμενα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, εάν ο υπάλληλος είναι υπήκοος του κράτους όπου προσφέρει την εργασία, έχει το δικαίωμα να προσφύγει στα δικαστήρια του τελευταίου.

Στην παρούσα υπόθεση όταν η προσφεύγουσα – που είχε την υπηκοότητα του κράτους όπου παρέιχε την εργασία – άσκησε την αγωγή της δεν ήταν κάτοικος της Ελβετίας, ούτε κατά την έννοια του δημοσίου διεθνούς δικαίου ούτε για τους σκοπούς του εθνικού δικαίου. Στην πραγματικότητα η προσφεύγουσα, όταν άσκησε την αγωγή, διέ-

1. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and their Property, 2004. Η Ελβετία την υπέγραψε το 2006 και την επικύρωσε το 2010. Δεν έχει όμως ακόμη τεθεί σε ισχύ, γιατί δεν έχει ακόμη συγκεντρώσει τον απαιτούμενο αριθμό υπογραφών κρατών.

μενε με τον σύζυγό της και τα παιδιά της σε γαλλικό έδαφος. Ούτε το γεγονός ότι η εργασία της ήταν στην Ελβετία αλλά ούτε και η ύπαρξη μιας ακολουθούμενης γαλλο-ελβετικής διοικητικής πρακτικής στον τομέα αυτό έδινε τη δυνατότητα στο Δικαστήριο να αμφισβητήσει τα εθνικά δικαστήρια που έκριναν ότι αντικειμενικά δεν τηρούνταν το κριτήριο της κατοικίας στο δικάζον κράτος. Δεν επηρέασε ιδιαίτερα η μετέπειτα εγκατάσταση της προσφεύγουσας στην Ελβετία.

Το ανωτέρω γεγονός αρκεί ώστε να είναι δικαιολογημένη η άρνηση των εθνικών δικαστηρίων να παραμεριστεί το προνόμιο της ετεροδικίας. Καθώς οι σχετικές διατάξεις της Σύμβασης περί Δικαιοδοτικών Ασυλιών των Κρατών και των Περιουσιών παρείχαν εναλλακτικές, δεν ήταν αναγκαίο για το Δικαστήριο να εξετάσει τη φύση των αρμοδιοτήτων που είχε η προσφεύγουσα.

Αναφορικά με τις αμφιβολίες της προσφεύγουσας σχετικά με τη δυνατότητα πρόσβασης σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο στο Μπουρουντί, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η εναρμόνιση του προνομίου της ετεροδικίας με το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης δεν συνδέεται με τη διαθεσιμότητα εναλλακτικών μορφών επίλυσης της διαφοράς. Η προσφεύγουσα έχει στη διάθεσή της εναλλακτικές μορφές επίλυσης. Καταρχάς, η προσφεύγουσα στο παρελθόν προσέφυγε για την επίλυση της εργατικής διαφοράς ενώπιον των αρχών του Μπουρουντί, διαφορά που οι αρχές διευθέτησαν επιτυχώς. Δεύτερον, κατά τη διάρκεια των διαδικασιών ενώπιον των ελβετικών δικαστηρίων, το Μπουρουντί διαβεβαίωσε την προσφεύγουσα ότι η προσφυγή της ενώπιον των ελβετικών αρχών θα αναγνωριζόταν ως έχουσα ως συνέπεια τη διακοπή της παραγραφής.

Καταληκτικά, τα ελβετικά δικαστήρια ακολούθησαν τις αναγνωρισμένες αρχές του διεθνούς δικαίου στο πεδίο της ετεροδικίας. Συνεπώς, ο περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη δεν μπορεί εν προκειμένω να θεωρηθεί δυσανάλογος.

Μη παραβίαση του άρθρου 6.

Υπόθεση Φραντζεσκάκης και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 57275/17 κ.α.), απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2019

κοινωνικό επίδομα – αντισυνταγματικότητα – αναδρομική επιστροφή

Το 2010 θεσμοθετήθηκε η «εισφορά αλληλεγγύης», η οποία παρακρατούνταν μηνιαίως από τις συντάξεις πρώην δημοσίων υπαλλήλων, προς όφελος ενός «ταμείου ασφαλίσεως αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών». Το 2017 το Ελεγκτικό Συνέδριο, κρίνοντας μια προσφυγή κατά της νέας εισφοράς, εξέδωσε μια πιλοτική απόφαση κρίνοντας το μέτρο της επιβολής της εισφοράς αυτής ως αντισυ-

νταγματικό. Η απόφαση αυτή είχε άμεσο αντίκτυπο σε όλες τις εκκρεμείς υποθέσεις, αλλά δεν είχε εφαρμογή σε νέες προσφυγές συνταξιούχων που κατά τον χρόνο έκδοσης της απόφασης δεν είχαν καταθέσει ακόμη προσφυγή με αίτημα την αναδρομική επιστροφή παρακρατούμενων ποσών από συντάξεις.

Οι παρούσες προσφυγές αφορούν εκατοντάδες συνταξιούχους που εξαιρέθηκαν από κάθε επιστροφή των παρακρατήσεων που υπέστησαν οι συντάξεις τους μεταξύ των ετών 2010 και 2017. Ο περιορισμός του δικαιώματος προσφυγής σε δικαστήριο των προσφευγόντων θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι επεδίωκε θεμιτό σκοπό: την αποφυγή ενός ανυπολόγιστου βάρους στον προϋπολογισμό και κάθε υπονόμηση της ικανότητας του κράτους να συνεχίσει να πληρώνει συντάξεις γήρατος, σε μια περίοδο που ήταν ιδιαίτερος δύσκολη για τα δημόσια οικονομικά.

Εξετάζοντας την αναλογικότητα του μέτρου αυτού, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί αυθαιρεσία η δυνατότητα μιας ανώτατης αρχής να περιορίζει εντός ενός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου τις συνέπειες της κήρυξης της αντισυνταγματικότητας όπου, σε εξαιρετικές περιστάσεις, το επιβάλουν λόγοι δημοσίου συμφέροντος. Ενδεχομένως να είναι απαραίτητο, ώστε να αποφευχθεί κάθε υπερβάλλουσα συνέπεια μιας τέτοιας κήρυξης (αντισυνταγματικότητας) σε έναν τόσο ευαίσθητο τομέα, όπως η οικονομική πολιτική μια χώρας, κατά τη διάρκεια μιας σοβαρής οικονομικής κρίσης.

Επίσης, οι προσφεύγοντες είχαν ακόμη τη δυνατότητα να κινηθούν δικαστικά, ώστε να τους επιστραφούν τα ποσά που συνεχίζονταν να παρακρατούνται από τις συντάξεις τους, μετά από την έκδοση της απόφασης του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Σχετικά με την καταγγελλόμενη διάκριση που υπέστησαν, οι προσφεύγοντες δεν ήταν σε ανάλογη κατάσταση με τους συνταξιούχους που είχαν ήδη προσφύγει στο Ελεγκτικό Συνέδριο, πριν από την έκδοση της απόφασης: οι τελευταίοι είχαν τολμήσει να λάβουν την πρωτοβουλία να κινηθούν δικαστικά αμφισβητώντας τη συνταγματικότητα των προσβαλλόμενων διατάξεων, με συνέπεια να υποβληθούν σε έξοδα. Σε κάθε περίπτωση, η λήψη του προσβαλλόμενου μέτρου αιτιολογούνταν με αντικειμενικά και εύλογα επιχειρήματα.

Συμπερασματικά, η ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας που δόθηκε από το Ελεγκτικό Συνέδριο δεν ήταν αυθαίρετη ή προδήλως ανατιολόγητη. Ο περιορισμός δεν ήταν δυσανάλογος επηρεάζοντας την ουσία του δικαιώματος των προσφευγόντων να προσφύγουν στη δικαιοσύνη και δεν υπερέβη τα όρια της διακριτικής ευχέρειας που απολάμβανε το κράτος.

Απαράδεκτη η προσφυγή ως προδήλως αβάσιμη.

► Άρθρο 7 – Μη επιβολή ποινής άνευ νόμου

Υπόθεση *Drelingas* κατά Λιθουανίας (Προσφυγή Νο 28859/16), απόφαση της 12ης Μαρτίου 2019

Γενοκτονία 1950 – Λιθουανοί αντάρτες – διασάφηση νομολογίας εθνικών δικαστηρίων – Ανώτατο Δικαστήριο

Το Τμήμα Ευρείας Σύμβασης του Δικαστηρίου, τον Οκτώβριο του έτους 2015 στην υπόθεση *Vasiliauskas* κατά Λιθουανίας², έκρινε ότι η καταδίκη του προσφεύγοντα για το έγκλημα της γενοκτονίας δεν συνάδει με την έννοια του αδικήματος, όπως αυτή οριζόταν από το διεθνές δίκαιο κατά την επίδικη περίοδο, με συνέπεια να μην μπορούσε ο προσφεύγων εύλογα να το προβλέψει. Με το σκεπτικό αυτό, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι παραβιάστηκε το άρθρο 7 της Σύμβασης. Στην υπόθεση εκείνη ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί, σύμφωνα με το άρθρο 99 του νέου Ποινικού Κώδικα της Λιθουανίας, για διάπραξη γενοκτονίας μιας πολιτικής ομάδας το 1953 και του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης έξι ετών. Σε αντίθεση με τη Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας του 1948, το άρθρο 99 του Ποινικού Κώδικα της Λιθουανίας συμπεριελάμβανε στις υπό προστασία ομάδες και τις πολιτικές. Ήταν εμφανές ότι το 1953 το διεθνές δίκαιο δεν παρείχε προστασία από το έγκλημα της γενοκτονίας στις πολιτικές ομάδες. Το γεγονός ότι κάποια κράτη στη συνέχεια αποφάσισαν να ποινικοποιήσουν τη γενοκτονία μιας πολιτικής ομάδας κατά το εθνικό τους δίκαιο, δεν αλλάζει την πραγματικότητα ότι το κείμενο της Σύμβασης του 1948 δεν έπραττε το ίδιο.

Τον Απρίλιο του 2015, ο προσφεύγων στην παρούσα υπόθεση καταδικάστηκε κατά το άρθρο 99 του Ποινικού Κώδικα της Λιθουανίας για συμμετοχή στο έγκλημα της γενοκτονίας, καθώς συμμετείχε σε επιχείρηση όπου δύο Λιθουανοί αντάρτες συνελήφθησαν και ο ένας υποβλήθηκε σε βασανιστήρια και εκτελέστηκε. Ο εισαγγελέας σημείωσε κατά την αγόρευση του ότι οι δύο αντάρτες ήταν μέλη της «Λιθουανικής ένοπλης αντίστασης κατά της Σοβιετικής κατοχής» και μέλη της «αποσχιστικής εθνικής-εθνοτικής-πολιτικής ομάδας». Η έφεση του προσφεύγοντα απορρίφθηκε. Το Ανώτατο Δικαστήριο στη συνέχεια, στις 12 Απριλίου 2016, επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση, κρίνοντάς την κατά τη λιθουανική νομοθεσία υπό το πρίσμα της απόφασης επί της υπόθεσης *Vasiliauskas*.

Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η καταδίκη του για γενοκτονία παραβίαζε το άρθρο 7, καθώς η διασταλτική ερμηνεία του εν λόγω εγκλήματος που δόθηκε από τα εθνικά δικαστήρια δεν είχε βάση στο διεθνές δίκαιο.

Τα επιχειρήματα της εναγόμενης Κυβέρνησης εντοπιζόνταν κυρίως στο ζήτημα εάν, ενόψει της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου, τη 12η Απριλίου 2016, η καταδίκη του προσφεύγοντα για γενοκτονία ήταν συμβατή με τις προϋποθέσεις του άρθρου 7, όπως αυτές ορίστηκαν στην υπόθεση *Vasiliauskas*. Συναφώς, το Δικαστήριο καταρχάς θα πρέπει να εξετάσει εάν ήρθη η ασάφεια της εθνικής νομοθεσίας και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, εάν πληρώθηκαν οι σχετικές προϋποθέσεις στην υπόθεση του προσφεύγοντα.

Στην απόφασή του, της 12ης Απριλίου 2019, το Ανώτατο Δικαστήριο της Λιθουανίας προέβη σε ανάλυση της απόφασης του Δικαστηρίου του Οκτωβρίου 2015. Συμπέρανε από την ανάλυση της τελευταίας αυτής απόφασης ότι το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 7 για τον λόγο ότι τα δικαστήρια της Λιθουανίας δεν τεκμηρίωσαν τα συμπεράσματά τους ότι οι Λιθουανοί αντάρτες αποτελούσαν σημαντικό κομμάτι μια εθνικής ομάδας, ομάδας δηλαδή που τελεί υπό την προστασία της Σύμβασης περί Γενοκτονίας. Η ανάγνωση αυτή της απόφασης του Δικαστηρίου από το Ανώτατο Δικαστήριο της Λιθουανίας επαναβεβαιώθηκε στις επακόλουθες κρίσεις του κατά την επανεξέταση της υπόθεσης *Vasiliauskas*, όπου τόνισε ότι κατά την άσκηση της δίωξης εναντίον του προσφεύγοντα τα εθνικά δικαστήρια δεν παρείχαν επαρκή επιχειρήματα, ώστε να δικαιολογηθεί η ειδική «σύνδεση» των ανταρτών με μια εθνική ομάδα.

Εν όψει των αρχών που διέπουν την εκτέλεση των αποφάσεων, δεν ήταν απαραίτητο για το Δικαστήριο να τοποθετηθεί επί της εγκυρότητας της ερμηνείας αυτής που δόθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο της Λιθουανίας. Επαρκούσε ότι η απόφαση της 12ης Απριλίου 2016 του Ανωτάτου Δικαστηρίου δεν διαστρέφει ή παρερμηνεύει την απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο.

Στην υπόθεση του προσφεύγοντα το Ανώτατο Δικαστήριο παρείχε επαρκείς εξηγήσεις, επιχειρηματολογώντας σχετικά με τα στοιχεία της έννοιας του «έθνους» όπως και με τα στοιχεία που οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι οι Λιθουανοί αντάρτες αποτελούσαν «ένα σημαντικό τμήμα του Λιθουανικού έθνους, ως μια εθνική και εθνοτική ομάδα». Μεταξύ άλλων, το Ανώτατο Δικαστήριο σημείωσε ότι η σοβιετική καταστολή στόχευε στα πιο ενεργά και επιφανή τμήματα του Λιθουανικού έθνους, σύμφωνα με κριτήρια υπηκοότητας και εθνικότητας. Αυτές οι πράξεις καταστολής είχαν ως ξεκάθαρο στόχο να επηρεάσουν τη δημογραφική κατάσταση του λιθουανικού έθνους. Με τη σειρά τους, τα μέλη της αντίστασης – οι Λιθουανοί αντάρτες, οι σύνδεσμοί τους και οι υποστηρικτές τους – αποτελούσαν, ως μια εθνική και εθνοτική ομάδα, ένα σημαντικό μέρος του λιθουανικού πληθυσμού, καθώς οι αντάρτες διεδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην προστασία της εθνικής ταυτότητας, της παράδοσης και της εθνικής αυτογνωσίας του λιθουανικού έθνους. Το Ανώτατο Δικαστήριο,

2. Υπόθεση *Vasiliauskas* κατά Λιθουανίας (Προσφυγή Νο 35343/05), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης.

συνεπώς, έκρινε ότι τα χαρακτηριστικά αυτά οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι οι αντάρτες, ως μια ομάδα, αποτελούσαν σημαντικό τμήμα μιας προστατευόμενης εθνικής και εθνοτικής ομάδας. Συνεπώς, η εξόντωσή τους αποτέλεσε πράξη γενοκτονίας, τόσο σύμφωνα με το άρθρο 99 του Λιθουανικού Ποινικού Κώδικα όσο και σύμφωνα με τη Σύμβαση περί Γενοκτονίας. Το Ανώτατο Δικαστήριο συνεπώς επανόρθωσε το τρωτό σημείο της αιτιολογίας που είχε εντοπιστεί στην υπόθεση *Vasiliauskas*.

Λαμβάνοντας υπόψη την αρχή της επικουρικότητας και τη διατύπωση της απόφασης του Δικαστηρίου του 2015, η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου περί ενοχής του προσφεύγοντα για το αδίκημα της γενοκτονίας και ότι οι αντάρτες διαδραμάτιζαν κομβικό ρόλο στην επιβίωση όλης της εθνικής ομάδας (του λιθουανικού έθνους), όπως αυτή ορίζεται από εθνικά στοιχεία, παρουσίαζε επαρκώς τους λόγους πάνω στους οποίους βασίστηκε. Οι λόγοι αυτοί δεν διαστρέβλωναν τα ευρήματα της απόφασης του Δικαστηρίου. Αντιθέτως, ακολουθήθηκε πιστά η απόφαση του Δικαστηρίου καλή τη πίστει, προκειμένου να είναι σύμφωνη (η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου) προς τις διεθνείς υποχρεώσεις της Λιθουανίας. Κατά συνέπεια, η ερμηνεία που έδωσε το Ανώτατο Δικαστήριο στην απόφαση του Δικαστηρίου του 2015 δεν ήταν, στο σύνολό της, αποτέλεσμα μιας προφανούς λαθεμένης κρίσης περί τα πραγματικά ή νομικά περιστατικά, η οποία οδήγησε στη μη προβλέψιμη καταδίκη του προσφεύγοντα για γενοκτονία.

Συνοψίζοντας, το Ανώτατο Δικαστήριο έβγαλε τα απαραίτητα συμπεράσματα από την απόφαση *Vasiliauskas* και, καθώς διευκρίνισε τις ασάφειες της εθνικής νομοθεσίας, επανόρθωσε το αίτιο της παραβίασης της Σύμβασης. Η εκ του καταστατικού υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να λαμβάνουν υπόψη τη νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου αποτελούσε μια σημαντική διασφάλιση για το μέλλον. Η καταδίκη του προσφεύγοντα για το αδίκημα της γενοκτονίας μπορούσε να θεωρηθεί ως προβλέψιμη.

Μη παραβίαση του άρθρου 7.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση *Høiness* κατά *Νορβηγίας* (Προσφυγή Νο 43624/14), απόφαση της 19ης Μαρτίου 2019

■ ευθύνη δημοσιογραφικού ιστότοπου – ανώνυμα σχόλια

Η προσφεύγουσα ήταν μια γνωστή δικηγόρος στη Νορβηγία. Μετά τη δημοσίευση άρθρου σε εφημερίδες σχετικά με τη σχέση της με μια ηλικιωμένη χήρα, την οποία θα κληρονομούσε, ένας διαδικτυακός δημοσιογραφικός ιστότοπος δημιούργησε μία σελίδα συζήτησης επί του θέματος. Η πρόσβαση στο φόρουμ ήταν δυνατή μέσω της διαδικτυακής εφημερίδας. Στη σελίδα συζήτησης ακο-

λούθησαν, μεταξύ άλλων, χυδαία και σεξιστικά σχόλια για την προσφεύγουσα. Διαγράφηκαν σχόλια κατόπιν σχετικής ειδοποίησης, ένα εκ των οποίων με πρωτοβουλία των διαχειριστών της σελίδας. Μετά την αποτυχημένη έκβαση των διαδικασιών στα εθνικά δικαστήρια, η προσφεύγουσα προσέφυγε ενώπιον του Δικαστηρίου καταγγέλλοντας παράβαση του δικαιώματός της για σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής.

Το κρίσιμο ζήτημα ήταν εάν το κράτος είχε τηρήσει μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ του προστατευόμενου από το άρθρο 8 δικαιώματος της προσφεύγουσας για σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής και της προστατευόμενης από το άρθρο 10 ελευθερίας της έκφρασης του διαδικτυακού ειδησεογραφικού ιστότοπου και του φιλοξενούμενου σ' αυτό φόρουμ. Δεν ήταν απαραίτητο για το Δικαστήριο να εξετάσει σε βάθος τη φύση των καταγγελλόμενων σχολίων, καθώς σε κάθε περίπτωση δεν ισοδυναμούσαν με ρητορική μίσους ή με προτροπή σε άσκηση βίας. Δεν υπήρχε επίσης λόγος να αμφισβητήσει τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας ότι θα συναντούσε σημαντικά εμπόδια στην προσπάθειά της να κινηθεί δικαστικά κατά των ανώνυμων σχολιαστών ή των ατόμων που προέβησαν επωνύμως σε σχόλια.

Εξετάζοντας το πλαίσιο στο οποίο έγιναν τα σχόλια, το Δικαστήριο σημείωσε ότι ο ειδησεογραφικός ιστότοπος ήταν μεγάλος, με εμπορικό χαρακτήρα και τα φόρουμ συζήτησης πολύ δημοφιλή. Δεν προέκυπτε όμως από τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων ότι τα φόρουμ συζήτησης έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην παρουσίαση ειδήσεων και συνεπώς θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μια προέκταση της αρθρογραφίας του ιστότοπου. Αναφορικά με τα μέτρα που έλαβε ο ιστότοπος, προκύπτει ότι υπήρχε σύστημα παρακολούθησης του περιεχομένου. Οι αναγνώστες, εάν ήθελαν να εκφράσουν την αντίδρασή τους στα σχόλια, είχαν τη δυνατότητα να πατήσουν το κουμπί ενεργοποίησης «ειδοποίησης». Επίσης, υπήρχε η δυνατότητα ανταπόκρισης στις ειδοποιήσεις και με άλλα μέσα, όπως με το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.

Δύο από τα επίμαχα σχόλια δεν είχαν εντοπιστεί από τους διαχειριστές του ιστότοπου, αλλά δεκατρία λεπτά μετά την ειδοποίηση που έλαβαν, ο δικηγόρος της προσφεύγουσας έλαβε ένα μήνυμα με το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο που τον ενημέρωνε ότι τα σχόλια είχαν διαγραφεί. Ένα ακόμη σχόλιο διεγράφη με πρωτοβουλία των διαχειριστών. Εξετάζοντας γενικά και αξιολογώντας ειδικά τα μέτρα που λήφθηκαν για την παρακολούθηση των σχολίων στο φόρουμ συζήτησης και τις αντιδράσεις στις ειδοποιήσεις της προσφεύγουσας, τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι η εταιρεία στην οποία ανήκε ο ειδησεογραφικός ιστότοπος και ο αρχισυντάκτης του είχαν ενεργήσει άμεσα.

Η υπόθεση της προσφεύγουσας εξετάστηκε στην ουσία της ενώπιον δυο βαθμών δικαιοδοσίας των εθνικών δικα-

στηρίων, προτού το Ανώτατο Δικαστήριο απορρίψει την αίτηση αναίρεσης. Τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν τις σχετικές πτυχές της υπόθεσης και ενήργησαν εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν μια ισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων της προσφεύγουσας και αυτών του ειδησεογραφικού ιστότοπου που φιλοξένησε τα φόρουμ συζήτησης.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε το σημαντικό ποσό των δικαστικών εξόδων, στα οποία προέβη η προσφεύγουσα. Όμως, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση των καταγγελιών και το αντικείμενό τους, δεν θεωρεί απαραίτητο να αμφισβητήσει την επιδίκαση των δικαστικών εξόδων από τα εθνικά δικαστήρια.

Μη παραβίαση του άρθρου 8.

► Γνωμοδότηση μετά από αίτημα του Γαλλικού Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου

Αίτημα Νο P16-2018-001, Γνωμοδότηση της 10ης Απριλίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

Γνωμοδότηση – νομική σχέση – συμφωνία κήσεως από παρένθετη μητέρα

Το ερώτημα που έθεσε το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της Γαλλίας κατά την αίτησή του για έκδοση γνωμοδότησης από το Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 1 του 16ου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης είναι το εξής:

«1. Υπερβαίνει ένα Κράτος – Μέλος το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας, που έχει κατά το άρθρο 8, όταν αρνείται να εγγράψει στο Ληξιαρχείο τα στοιχεία πιστοποιητικού γέννησης παιδιού γεννημένου στο εξωτερικό, που κυοφορήθηκε από παρένθετη μητέρα, καθ' όσον το πιστοποιητικό ορίζει την προοριζόμενη μητέρα ως κατά το νόμο μητέρα, ενώ δέχεται την εγγραφή του βιολογικού πατέρα, ως προοριζόμενου πατέρα; Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να γίνεται διάκριση ανάλογα με το εάν η σύλληψη του παιδιού έγινε με ωάρια της προοριζόμενης μητέρας; 2. Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης σε κάποια από τις ανωτέρω ερωτήσεις, το ενδεχόμενο η προοριζόμενη μητέρα να υιοθετήσει το παιδί του συζύγου της, του βιολογικού πατέρα, ώστε να δημιουργηθεί νομική σχέση μητέρας – τέκνου, διασφαλίζει συμμόρφωση προς όσα ορίζει το άρθρο 8 της Σύμβασης;».

Η νομολογία του γαλλικού Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου εξελίχθηκε στον απόηχο της απόφασης στην υπόθεση *Mennesson*³. Εγγραφή των στοιχείων πιστοποιητικού γέν-

νησης παιδιού γεννημένου μέσω παρένθετης μητέρας στο εξωτερικό είναι πλέον δυνατή εφόσον το πιστοποιητικό ορίζει τον προοριζόμενο πατέρα ως πατέρα του παιδιού, όταν είναι και ο βιολογικός πατέρας. Όταν η προοριζόμενη μητέρα είναι παντρεμένη με τον πατέρα όμως, έχει πλέον την επιλογή να υιοθετήσει το παιδί, εφόσον πληρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις και η υιοθεσία είναι προς το συμφέρον του παιδιού. Αυτό έχει ως συνέπεια τη δημιουργία μιας νομικής σχέσης ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί. Η γαλλική νομοθεσία προβλέπει επίσης τη δυνατότητα υιοθεσίας από τον σύζυγο του παιδιού του άλλου συζύγου.

Στην απόφασή του, την 16η Φεβρουαρίου 2018, το Γαλλικό Πολιτικό Εφετείο ζήτησε την επανεξέταση της αναίρεσης για νομικούς λόγους, που υποβλήθηκε από τον κύριο και την κυρία *Mennesson*, οι οποίοι ενεργούσαν ως εκπρόσωποι των δύο ανήλικων παιδιών τους. Η αναίρεση στρεφόταν κατά της απόφασης της 18ης Μαρτίου 2010 του Εφετείου του Παρισιού, σύμφωνα με την οποία ακυρωνόταν η εγγραφή στο γαλλικό Ληξιαρχείο των στοιχείων των αμερικανικών πιστοποιητικών των παιδιών.

Γνωμοδότηση

Το Δικαστήριο θα εξετάσει καταρχάς:

(α) Εάν το δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής ζωής, κατά την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης, παιδιού γεννημένου στο εξωτερικό μέσω συμφωνίας για κύηση από παρένθετη μητέρα, η οποία προϋποθέτει την αναγνώριση κατά το εθνικό δίκαιο της νομικής σχέσης ανάμεσα στο παιδί και τον προοριζόμενο πατέρα, ο οποίος είναι και ο βιολογικός πατέρας, προϋποθέτει επίσης η εθνική νομοθεσία να παρέχει τη δυνατότητα αναγνώρισης μιας νομικής σχέσης γονέα-παιδιού με την προοριζόμενη μητέρα, η οποία ορίζεται στο πιστοποιητικό γέννησης ως νομίμως αναγνωρισμένη στο εξωτερικό ως η «νόμιμη μητέρα», στην περίπτωση που η σύλληψη του παιδιού έγινε με τη χρήση ωαρίων τρίτης δότριας και όπου η νομική σχέση γονέα-παιδιού με τον προοριζόμενο πατέρα έχει αναγνωρισθεί κατά το εθνικό δίκαιο.

Η έλλειψη αναγνώρισης της νομικής σχέσης ανάμεσα στο παιδί γεννημένο μέσω συμφωνίας για κύηση από παρένθετη μητέρα και της προοριζόμενης μητέρας είχε αρνητική επίπτωση σε διάφορες πτυχές του δικαιώματος του παιδιού για σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής. Σε γενικές γραμμές, το παιδί τίθεται σε δυσμενή θέση, καθώς τελεί σε καθεστώς νομικής αβεβαιότητας σχετικά με την ταυτότητά του μέσα στην κοινωνία.

Επίσης, εν όψει του γεγονότος ότι η προστασία του συμφέροντος του παιδιού συνεπάγεται τη νομική αναγνώριση των ατόμων που είναι υπεύθυνα για την ανατροφή του, την ικανοποίηση των αναγκών του και τη διασφάλιση της διαβί-

τους στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος των παιδιών και των προοριζόμενων γονέων για σεβασμό της οικογενειακής τους ζωής, αλλά παραβίαση του δικαιώματος των παιδιών για σεβασμό της ιδιωτικής τους ζωής.

3. Υπόθεση *Mennesson* κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 65192/11), απόφαση της 26ης Ιουνίου 2014. Στην υπόθεση αυτή, που αποτέλεσε το έναυσμα για την εν λόγω γνωμοδότηση, το Δικαστήριο εξέτασε, υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης, την αδυναμία δύο παιδιών, γεννημένων στην Καλιφόρνια με τη χρήση παρένθετης μητέρας, και των προοριζόμενων γονέων τους να αναγνωριστούν στη Γαλλία τη σχέση γονέα-παιδιού που νομίμως δημιουργήθηκε ανάμεσά

σής του, καθώς και τη δυνατότητα του παιδιού να ζει και να αναπτύσσεται σε ένα σταθερό περιβάλλον, η γενική και καθολική αδυναμία νομικής αναγνώρισης της σχέσης ανάμεσα στο παιδί, γεννημένο μέσω συμφωνίας κύησης από παρένθετη μητέρα στο εξωτερικό, και της προοριζόμενης μητέρας δεν συμβαδίζει με την εξυπηρέτηση του συμφέροντος του παιδιού, που έχει ως ελάχιστη προϋπόθεση να εξετάζεται κάθε περίπτωση υπό το φως των ειδικότερων συνθηκών της κάθε υπόθεσης.

Παρά την ύπαρξη κάποιας τάσης προς τη δυνατότητα νομικής αναγνώρισης της σχέσης ανάμεσα στα παιδιά που συλλαμβάνονται μέσω παρένθετης μητέρας στο εξωτερικό και των προοριζόμενων γονέων, δεν υπάρχει κοινή συναίνεση στην Ευρώπη στο θέμα αυτό.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, όταν μια σημαντική πτυχή της ταυτότητας ενός ατόμου είναι σε κίνδυνο, όπως όταν αφορά στη νομική σχέση γονέα-παιδιού, το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του κράτους είναι συνήθως περιορισμένο. Επίσης, παίζουν ρόλο και άλλες σημαντικές πτυχές της προσωπικής ζωής των παιδιών, όπου το ζήτημα αφορά το περιβάλλον στο οποίο διαβιούν και αναπτύσσονται και τα άτομα που είναι υπεύθυνα για να ικανοποιούν τις ανάγκες τους και να διασφαλίζουν την ευζωία τους. Η διαπίστωση αυτή υποστηρίζει και το συμπέρασμα του Δικαστηρίου περί περιορισμένου περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο ομόφωνο συμπέρασμα ότι, δεδομένων των απαιτήσεων προφύλαξης των συμφερόντων του παιδιού και του μειωμένου περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας, το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, κατά την έννοια του άρθρου 8, ενός παιδιού γεννημένου στο εξωτερικό μέσω συμφωνίας παρένθετης κύησης απαιτεί η εθνική νομοθεσία να παρέχει τη δυνατότητα αναγνώρισης της νομικής σχέσης γονέα-παιδιού με την προοριζόμενη μητέρα, που στο πιστοποιητικό γέννησης ορίζεται ως νομικά αναγνωρισμένη στο εξωτερικό «νόμιμη μητέρα».

Το Δικαστήριο θα εξετάσει επίσης:

(β) Εάν το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής ενός παιδιού γεννημένου στο εξωτερικό μέσω συμφωνίας παρένθετης κύησης, στην περίπτωση που συνελήφθη με τη χρήση ωαρίων τρίτης δότριας, προϋποθέτει η αναγνώριση της νομικής σχέσης γονέα-παιδιού με την προοριζόμενη μητέρα να έχει τη μορφή εγγραφής στο ληξιαρχείο των στοιχείων του πιστοποιητικού γέννησης, νομίμως εκδοθησομένου στο εξωτερικό ή εάν ενδεχομένως επιτρέπει τη χρήση άλλων μέτρων, όπως την υιοθεσία του παιδιού από την προοριζόμενη μητέρα.

Η ταυτότητα ενός ατόμου δεν τίθεται άμεσα σε κίνδυνο όταν το ζήτημα δεν είναι καταρχήν η θέσπιση ή η αναγνώριση του γονεϊκού ρόλου, αλλά κυρίως τα μέσα που πρέπει να χρησιμοποιηθούν προς αυτόν τον σκοπό. Συνεπώς, η επιλογή των μέσων με τα οποία θα επιτραπεί η αναγνώριση της νομικής σχέσης μεταξύ του παιδιού και των προοριζόμενων γονέων εμπίπτει στο πλαίσιο διακριτικής ευχέρειας των κρα-

τών, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι δεν υπάρχει κοινή συναίνεση στην Ευρώπη πάνω στο ζήτημα αυτό.

Επιπλέον, το συμφέρον του παιδιού που πρέπει να αξιολογηθεί πρωτίστως *in concreto* απαιτεί η αναγνώριση της σχέσης αυτής, νομίμως αναγνωρισμένης στο εξωτερικό, να είναι δυνατή τουλάχιστον όταν έχει καταστεί μια πραγματικότητα. Ήταν καταρχήν πρωτίστης και απόλυτης σημασίας για τις εθνικές αρχές να αξιολογούν εάν και πότε, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις της υπόθεσης, η εν λόγω σχέση έχει καταστεί πρακτικώς μια πραγματικότητα. Όμως, το συμφέρον του παιδιού δεν μπορεί να εκληφθεί ως ότι η αναγνώριση μιας νομικής σχέσης γονέα-παιδιού ανάμεσα στο παιδί και την προοριζόμενη μητέρα επιβάλλει την υποχρέωση στα κράτη να εγγράφουν στα ληξιαρχεία τα στοιχεία ενός αλλοδαπού πιστοποιητικού, το οποίο ορίζει την προοριζόμενη μητέρα ως τη νόμιμη μητέρα. Ανάλογα με τις συνθήκες κάθε υπόθεσης, ενδέχεται και άλλοι τρόποι να εξυπηρετούν το συμφέρον του παιδιού με κατάλληλο τρόπο, συμπεριλαμβανομένης της υιοθεσίας, οι οποίοι, όσον αφορά την αναγνώριση της σχέσης, παράγουν παρόμοια αποτελέσματα με την εγγραφή στο ληξιαρχείο των στοιχείων αλλοδαπών πιστοποιητικών.

Καταλήγοντας, δεδομένης της διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν τα κράτη κατά την επιλογή των μέσων, εναλλακτικές λύσεις της εγγραφής στο ληξιαρχείο, κυρίως η υιοθεσία από την προοριζόμενη μητέρα, ενδεχομένως να γίνονταν αποδεκτές, εφόσον η διαδικασία που όριζε η εθνική νομοθεσία διασφάλιζε ότι θα εφαρμόζονταν γρήγορα και αποτελεσματικά, σύμφωνα προς το συμφέρον του παιδιού, όπως αξιολογήθηκε από τα δικαστήρια, εν όψει των συνθηκών της υπόθεσης.

Ήταν αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων να κρίνουν εάν η γαλλική νομοθεσία περί υιοθεσίας ικανοποιούσε τα κριτήρια που έθεσε ανωτέρω το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη την ευάλωτη θέση που βρίσκονταν τα παιδιά αυτά, ενόσω διαρκούσαν οι διαδικασίες υιοθεσίας.

Το Δικαστήριο κατέληξε ομόφωνα στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα των παιδιών του σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής, κατά την έννοια του άρθρου 8, δεν απαιτούσε μια τέτοια αναγνώριση να λάβει τη μορφή της εγγραφής στο ληξιαρχείο των στοιχείων του εκδοθησομένου στο εξωτερικό πιστοποιητικού γέννησης. Μπορεί να γίνει χρήση εναλλακτικών λύσεων, όπως η υιοθεσία του παιδιού από την προοριζόμενη μητέρα, υπό την προϋπόθεση ότι η διαδικασία που έθετε η εθνική νομοθεσία διασφάλιζε ότι θα μπορούσε να εφαρμοστεί άμεσα και αποτελεσματικά και προς το συμφέρον του παιδιού.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Παραβίαση της αρχής της ασφάλειας δικαίου

Αντιφατική νομολογία μεταξύ Τμημάτων και Ολομέλειας του ΣτΕ

αρχή του κράτους δικαίου – δίκαιη δίκη – αρχής της ασφάλειας δικαίου – αντιφατικές δικαστικές αποφάσεις – μακροχρόνιες νομολογιακές αποκλίσεις – αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των διαδίκων

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 17257/13, Υπόθεση Σινέ Τσαγκαράκη Α.Ε.Ε. κατά Ελλάδας, απόφαση της 23ης Μαΐου 2019

Η εταιρεία Σινέ Τσαγκαράκη Α.Ε.Ε. προσέφυγε στο ΕΔΔΑ επικαλούμενη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ λόγω της ανασφάλειας που είχε προκληθεί από τη νομολογιακή σύγκρουση επί του κρίσιμου νομικού ζητήματος του κατά πόσον ήταν δυνατό να επανεξεταστεί η νομιμότητα μιας οικοδομικής άδειας που χορηγήθηκε σε ανταγωνίστρια εταιρεία στο στάδιο της εξέτασης της νομιμότητας και της καταλληλότητας της έκδοσης της άδειας λειτουργίας του συγκροτήματος. Η έκδοση αντιφατικών αποφάσεων επί των αιτήσεων της προσφεύγουσας ενώπιον του ΣτΕ είχε δημιουργήσει στην πράξη μια κατάσταση νομικής αβεβαιότητας, δεδομένου ότι η απορριπτική απόφαση του Δ' Τμήματος επέτρεπε να λειτουργήσει κανονικά το ανταγωνιστικό συγκρότημα, ενώ αντίθετα η απόφαση του Ε' Τμήματος, κάνοντας δεκτή την αίτηση, διέταζε τη σφράγιση και τον τερματισμό της λειτουργίας του. Χαρακτηριστικό είναι ότι η υπάρχουσα αβεβαιότητα δεν κατέστη εφικτό να αρθεί ούτε με την παραπομπή της υπόθεσης στην Ολομέλεια του Ακυρωτικού, γεγονός που ανέδειξε κατά το ΕΔΔΑ και την αποτελεσματικότητα του υπάρχοντος στην εθνική έννομη τάξη μηχανισμού εναρμόνισης της νομολογίας. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου καταδίκασε την Ελλάδα για παραβίαση της δίκαιης δίκης, θεωρώντας ότι πλήττεται η αρχή της ασφάλειας δικαίου από τη «βαθιά και συνεχιζόμενη» αποκλίνουσα νομολογία μεταξύ των Τμημάτων και της Ολομέλειας του ΣτΕ.

Παρατηρήσεις

*Αναστασία Βεζυρτζή**

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η σχολιαζόμενη απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Σινέ Τσαγκαράκη Α.Ε.Ε. κατά Ελλάδας* πραγματεύεται μια από τις βασικές παραμέτρους της αρχής της δίκαιης δίκης, αυτήν της ασφάλειας δικαίου¹. Συνιστώντας μια από τις σημα-

ντικότερες όψεις και ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία του κράτους δικαίου², η αρχή της ασφάλειας δικαίου αποσκοπεί στο να διασφαλίσει τη σταθερότητα των νομικών καταστάσεων, ενισχύοντας την εμπιστοσύνη του κοινού στη δικαιοσύνη. Για τον λόγο αυτό, οποιαδήποτε διαχρονική (εξακολουθητική) απόκλιση της νομολογίας, που δύναται να δημιουργήσει μια κατάσταση νομικής αβεβαιότητας, αντιβαίνει στην ΕΣΔΑ και δέον να αντιμετωπιστεί μέσω ενός αποτελεσματικού μηχανισμού εναρμόνισης της νομολογίας. Μια τέτοια έντονη και μακροχρόνια νομολογιακή σύγκρουση εντός του ΣτΕ απασχόλησε, λοιπόν, και το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην ελληνικού ενδιαφέροντος πρόσφατη απόφαση της 23^{ης} Μαΐου 2019, από την οποία μπορεί κανείς να αντλήσει χρήσιμα συμπεράσματα για τον τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος των αντιφατικών αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων σε ανάλογες υποθέσεις.

II. Τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά

Η εταιρεία Σινέ Τσαγκαράκη Α.Ε.Ε. είναι μια εταιρεία που εδρεύει στην Ελλάδα και δραστηριοποιείται στον τομέα της ψυχαγωγίας, διευθύνοντας συγκρότημα πολυκαταστημάτων στο Ηράκλειο. Το 2007 η εν λόγω εταιρεία υπέβαλε ενώπιον του ΣτΕ αίτηση ακύρωσης κατά αδειών οικοδομής για κινηματογράφο και αδειών εκμετάλλευσης που χορηγήθηκαν σε ανταγωνίστριες εταιρείες σε μια περιοχή που προοριζόταν για ιδιωτικές κατοικίες. Το Δ' Τμήμα του ΣτΕ παρέπεμψε την υπόθεση στην Ολομέλεια, προκειμένου να αποσαφηνιστεί το κατά πόσον ήταν δυνατό να επανεξεταστεί η νομιμότητα μιας οικοδομικής άδειας στο στάδιο της εξέτασης της νομιμότητας και της καταλληλότητας της έκδοσης της άδειας λειτουργίας. Η Ολομέλεια προέκρινε, όπως είχε κάνει παλαιότερα και το Ε' Τμήμα του ΣτΕ, την αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος και δέχθηκε ότι μια τέτοια εξέταση μπορούσε να λάβει χώρα. Ωστόσο, μετά την επανάληψη της υπόθεσης, το Δ' Τμήμα δεν συμφώνησε με την απόφαση της Ολομέλειας. Αντίθετα, θεωρώντας ότι υπερισχύει εν προκειμένω η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, αποφάνθηκε το 2012 ότι η νομιμότητα της οικοδομικής άδειας δεν μπορούσε να επανεξεταστεί από τις Αρχές κατά την έκδοση της άδειας λειτουργίας. Συνακόλουθα, απέρριψε την αίτηση ακύρωσης της προσφεύγουσας.

Στο μεσοδιάστημα, και συγκεκριμένα το 2008, είχε υποβληθεί, όμως, και δεύτερη αίτηση της προσφεύγουσας στο ΣτΕ, η οποία, αν και τεχνικά διαφορετική, στόχευε και

* Δ.Ν., LL.M, Δικηγόρος, Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια

1. Για την αρχή της ασφάλειας δικαίου βλ. ενδεικτικά Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟ, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2013, άρθρο 6, αριθ. 128-129, σσ. 241-242.

2. ΕΔΔΑ *Nejdet Sahin και Perihan Sahin* (Προσφυγή Νο 13279/05), απόφαση της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011, παρ. 56.

αυτή στον τερματισμό των δραστηριοτήτων του ανταγωνιστικού συγκροτήματος. Το 2014, το Ε΄ Τμήμα του ΣτΕ έκανε δεκτή την αίτηση και διέταξε τη σφράγιση του συγκροτήματος. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, στην πράξη μια κατάσταση νομικής αβεβαιότητας δεδομένου ότι η απόφαση του Δ΄ Τμήματος επέτρεπε να λειτουργήσει κανονικά το ανταγωνιστικό συγκρότημα, ενώ η απόφαση του Ε΄ Τμήματος διέταξε τον τερματισμό της λειτουργίας του με σφράγιση. Το δημοτικό συμβούλιο αρνήθηκε, πάντως, να συμμορφωθεί με την απόφαση του ΣτΕ και να προχωρήσει στη σφράγιση, γεγονός που δυσχέρανε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Την υπάρχουσα ανασφάλεια πυροδότησε εκ νέου και το γεγονός ότι η απόφαση του συμβουλίου εγκρίθηκε από το Τριμελές Συμβούλιο συμμόρφωσης του ΣτΕ, το όργανο δηλαδή που είναι επιφορτισμένο με την παρακολούθηση της ορθής εκτέλεσης των αποφάσεων του εν λόγω δικαστηρίου. Η εταιρεία κατέθεσε στις 5 Μαρτίου 2013 προσφυγή στο ΕΔΔΑ, επικαλούμενη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

III. Οι κρίσεις του ΕΔΔΑ επί του προβλήματος της αποκλίνοσας νομολογίας

Το πρόβλημα των αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων σε ανάλογες υποθέσεις που προέρχονται από το ίδιο εθνικό δικαστήριο έχει απασχολήσει και στο παρελθόν το ΕΔΔΑ, το οποίο έχει επιχειρήσει να θέσει κάποια κριτήρια στα οποία θα δύναται να στηριχθεί προκειμένου να εκτιμήσει αν οι συνθήκες υπό τις οποίες εκδόθηκαν οι αποκλίνουσες αποφάσεις οδηγούν σε παραβίαση της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Προκαταρκτικά, είναι πάντως κρίσιμο να γίνουν κάποιες γενικές επισημάνσεις, οι οποίες τονίστηκαν και στο σκεπτικό της σχολιαζόμενης απόφασης. Καταρχήν, η πιθανότητα εμφάνισης νομολογιακών αποκλίσεων, η οποία είναι εγγενής σε κάθε δικαστικό σύστημα, δεν είναι από μόνη της αντίθετη στην ΕΣΔΑ. Η μεταρρύθμιση ή βελτίωση της νομολογίας και η εν γένει εξέλιξη της είναι πάντα θεμιτή. Συνεπώς, υπό το πρίσμα αυτό, όπως έχει κατ' επανάληψη υπογραμμίσει και το Δικαστήριο του Στρασβούργου³, οι απαιτήσεις της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των διαδίκων δεν κατοχυρώνουν ένα κεκτημένο δικαίωμα σε μια σταθερή (πάγια) νομολογία. Άλλωστε, δεν ανήκει στην αρμοδιότητα του ΕΔΔΑ να συγκρίνει τις διάφορες αποφάσεις που εκδόθηκαν από δικαστήρια των οποίων η ανεξαρτησία είναι δεσμευτική γι' αυτά, ενώ δεν είναι αμελητέο ότι σε πολλές περιπτώσεις η απόκλιση της νομολογίας δικαιολογείται και από τη διαφορετικότητα των πραγματικών περιστατικών της κάθε διαφοράς. Αν, όμως, οι νομολογιακές συγκρούσεις είναι τόσο «βαθιές και συνεχιζόμενες», ώστε να δημιουργούν μια κατάσταση νομικής αβεβαιότητας και ανασφάλειας δικαίου, που

δεν είναι εφικτό να αναχαιτιστεί, τότε δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις που έχει θέσει το Δικαστήριο στον τομέα της ασφάλειας δικαίου και παραβιάζεται το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

Πιο αναλυτικά, τα ζητήματα που θα πρέπει να ελεγχθούν στο πλαίσιο της αιτίας για παραβίαση της ασφάλειας δικαίου είναι τα ακόλουθα⁴: α) η ύπαρξη έντονων και μακροχρόνιων νομολογιακών αποκλίσεων επί ενός νομικού ζητήματος, β) η ύπαρξη στην εθνική έννομη τάξη μηχανισμών εναρμόνισης της νομολογίας και γ) η προσφορότητα και αποτελεσματικότητα των εν λόγω μηχανισμών. Εξετάζοντας τα πραγματικά περιστατικά της επίδικης προσφυγής, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι συνέτρεχε το πρώτο κριτήριο, δεδομένου ότι η σύγκρουση στη νομολογία μεταξύ του τέταρτου και του πέμπτου Τμήματος του ΣτΕ είχε συνεχιστεί επί σειρά ετών (παρ. 51). Όσον αφορά την ύπαρξη στην ελληνική διοικητική δικαιοσύνη ενός μηχανισμού επιφορτισμένου με τον ρόλο της άρσης των νομολογιακών συγκρούσεων μεταξύ των διοικητικών δικαστηρίων ή ακόμη και μεταξύ των Τμημάτων του ΣτΕ, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι αυτή η λειτουργία είχε ανατεθεί στην Ολομέλεια του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου, η οποία είχε πράγματι αποφανθεί επί του κρίσιμου νομικού ζητήματος (παρ. 52-55). Ωστόσο, ο συγκεκριμένος μηχανισμός είχε αποβεί στην πράξη αναποτελεσματικός, δεδομένου ότι το Δ΄ Τμήμα του ΣτΕ διαφώνησε με την απόφαση της Ολομέλειας (παρ. 56-58). Επομένως, παρά την παρέμβαση της Ολομέλειας, εξακολουθούν να υπάρχουν έντονες νομολογιακές αποκλίσεις, οπότε και δεν πληρούνται στην προκείμενη υπόθεση οι προϋποθέσεις που έχει θέσει το ΕΔΔΑ στον τομέα της ασφάλειας δικαίου. Με το σκεπτικό αυτό, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και καταδίκασε την Ελλάδα.

IV. Τελικές παρατηρήσεις

Καθοριστικής σημασίας στον εντοπισμό της παραβίασης της αρχής της ασφάλειας δικαίου είναι η ανυπαρξία ενός μηχανισμού ικανού να άρει τις νομολογιακές συγκρούσεις. Στην υπόθεση *Σινέ Τσαγκαράκη Α.Ε.Ε. κατά Ελλάδας* ο μηχανισμός αυτός, αν και υπαρκτός, αποδείχθηκε αναποτελεσματικός. Αντίθετα, στην υπόθεση *Mariyka Popova και Asen Popov κατά Βουλγαρίας*⁵, με αντικείμενο την ύπαρξη αντιφατικής νομολογίας τμημάτων του Αρείου Πάγου ως προς την ερμηνεία μιας διάταξης του βουλγαρικού Εμπορικού Νόμου, το Δικαστήριο του Στρασβούργου αποφάνθηκε ότι δεν υπήρχε παραβίαση της ασφάλειας δικαίου. Το αιτιολογικό έγκειτο στο ότι μετά την έκδοση των αντιφατικών αποφάσεων προβλέφθηκε στην εσω-

3. Ibid, παρ. 58· ΕΔΔΑ *Σινέ Τσαγκαράκη Α.Ε.Ε. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 17257/13), απόφαση της 23^{ης} Μαΐου 2019, παρ. 48.

4. ΕΔΔΑ *Jordan Jordanov κ.α. κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή Νο 23530/02), απόφαση της 2^{ης} Ιουλίου 2009, παρ. 49· ΕΔΔΑ *Nejdet Sahin και Perihan Sahin κατά Τουρκίας*, ό.π., παρ. 53.

5. ΕΔΔΑ *Mariyka Popova και Asen Popov κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή Νο 11260/10), απόφαση της 11^{ης} Απριλίου 2009.

τερική νομοθεσία ένας νέος μηχανισμός, που επέτρεπε την υποβολή αίτησης στο εμπορικό τμήμα του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου για παροχή καθοδήγησης επί της ερμηνείας της κρίσιμης διάταξης. Πράγματι, όπως διαπίστωσε το ΕΔΔΑ, η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου της Βουλγαρίας οδήγησε στην εναρμόνιση της εθνικής νομολογίας, για την οποία (εναρμόνιση) απαιτείται πάντα να παρέλθει και κάποιος εύλογος χρόνος⁶.

Παρά το γεγονός, πάντως, ότι η παρέμβαση της Ολομέλειας του ΑΠ ή αντίστοιχα του ΣτΕ δύναται να αποκαταστήσει την προσβολή της ασφάλειας δικαίου, δεν είναι πάντα εφικτό να άρει και πιθανές προσβολές του δικαιώματος παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η καταχρηστική προθεσμία ενδίκων μέσων κατά αποφάσεων που δημοσιεύθηκαν προ του Ν. 4335/2015. Το διαχρονικού δικαίου αυτό ζήτημα, που ανέκυψε λόγω της ασάφειας της μεταβατικής διατάξεως του άρθρου 1 άρθρο ένατο παρ. 2 του Ν. 4335/2015, δίχασε τον νομικό κόσμο, οδηγώντας σε διαμετρικά αντίθετες αποφάσεις των τμημάτων του ΑΠ. Υποστηρίχθηκαν, λοιπόν, δύο αντίθετες ερμηνευτικές εκδοχές αναφορικά με την καταχρηστική προθεσμία ενδίκων μέσων κατά αποφάσεων που δημοσιεύθηκαν προ του Ν. 4335/2015, αλλά δεν επιδόθηκαν έως την 01.01.2016. Προς άρση της ανασφάλειας που είχε προκαλέσει η αποκλίνουσα νομολογία, το ζήτημα παραπέμφθηκε στην Πλήρη Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, η οποία δέχθηκε κατά πλειοψηφία – με την υπ' αριθ. 10/2018 απόφασή της – πως επί εκδοθεισών αλλά μη επιδοθεισών αποφάσεων μέχρι 01.01.2016, η καταχρηστική προθεσμία προσβολής τους με αναίρεση είναι τριετής αρχόμενη από της δημοσίευσης της προσβαλλόμενης απόφασης.

6. Βλ. σχετικά και Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟ, ό.π., άρθρο 6, αριθ. 129, σ. 242.

Η απόφαση της Ολομέλειας μπορεί πράγματι να οδήγησε στη μετέπειτα εναρμόνιση της νομολογίας και να συνέβαλε στην αποκατάσταση της ασφάλειας δικαίου, δεν μπόρεσε ωστόσο να αντιμετωπίσει επιτυχώς ένα έτερο πρόβλημα που προκάλεσε η ακραία αστοχία της νομοθετικής λειτουργίας. Ειδικότερα, ενώ υπό το φως της Ολομέλειας χωρεί αίτηση αναίρεσης κατά των απορριπτικών αποφάσεων εφετείων με λόγο από το άρθρο 559 αριθ. 14 ΚΠολΔ, που επιτρέπει την παραπομπή τους στα εφετεία για εκ νέου εκδίκαση, για τις δύο αποφάσεις του ΑΠ που είχαν απορρίψει ως εκπρόθεσμες τις αιτήσεις αναίρεσης δεν προβλέπεται οδός αναδίκασης, καθώς ούτε αναψηλάφηση των δικών αυτών νοείται (528 ΚΠολΔ), ούτε εναφορά στην προτέρα κατάσταση (152 ΚΠολΔ), αφού η διακύμανση της νομολογίας δεν συνιστά λόγο ανωτέρας βίας που να επιτρέπει την αποκατάσταση της προθεσμίας⁷. Επομένως, μόνο αν αναγνωριστούν και αυτές οι περιπτώσεις απώλειας της προθεσμίας ως περιπτώσεις απώλειας λόγω ανωτέρας βίας μπορεί να υπάρξει οδός αναδίκασης των εν λόγω αναιρέσεων μέσω της διάταξης του άρθρου 152 ΚΠολΔ⁸. Με το συγκεκριμένο παράδειγμα αναδεικνύονται, λοιπόν, ξεκάθαρα τα τεράστια ζητήματα που δύναται να ανακύψουν στην πράξη λόγω της έκδοσης διαμετρικά αντίθετων αποφάσεων των τμημάτων του ΑΠ ή του ΣτΕ και τα οποία δυστυχώς πολλές φορές εξακολουθούν να παραμένουν, ακόμη και όταν έχει παρέμβει η Ολομέλεια και έχει αρθεί επιτυχώς η ανασφάλεια μέσω της εναρμόνισης της νομολογίας.

7. ΑΠ 114/1989, Δ, 1990, σ. 386 με αντίθ. παρατ. Κ. ΜΠΕΗ, ΕλλΔνη 1990, σ. 540.

8. Βλ. για τον προβληματισμό Β. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, Σημείωμα υπό ΟΛΑΠ 10/2018, ΝοΒ 2018, σσ. 1054-1055.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Επιτροπή Ανταγωνισμού – επιβολή προστίμου για παρακώλυση του ελεύθερου ανταγωνισμού – παραγραφή

Μη αναλογική εφαρμογή διατάξεων του άρθρου 25 του Κανονισμού 1/2003 περί παραγραφής

αίτηση αναίρεσης Επιτροπής Ανταγωνισμού – δίκαιο ανταγωνισμού – άρθρο 101 ΣΛΕΕ – Κανονισμός 2988/74 – Κανονισμός 1/2003, άρθρο 25, όροι και προϋποθέσεις παραγραφής, Ν. 703/77, Ν. 3959/2011, άρθρο 42 περί παραγραφής, άρθρο 50 παρ. 6, εκκρεμείς παραβάσεις κατά την έναρξη ισχύος του Νόμου

ΣτΕ (Τμ. Β' επταμ.), απόφαση αριθμ. 582/2019, 27.03.2019

Το ζήτημα της παραγραφής έχει απασχολήσει εσχάτως το ελληνικό ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, σε υποθέσεις ανταγωνισμού, αλλά και φορολογικής φύσεως, με ετυμηγορίες που έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον της θεωρίας. Ειδικά το πεδίο του δικαίου του ανταγωνισμού και δη οι παραβάσεις που σχετίζονται με αθέμιτες συμπράξεις (καρτέλ) παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς οι ρυθμιστικές αρχές και τα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα καλούνται να ισορροπήσουν μεταξύ δύο πόλων: αφενός, της εύλογης απαίτησης των εποπτικών αρχών για σχετική χρονική ευελιξία και διακριτική ευχέρεια στη διαδικασία εντοπισμού ενδεχόμενων αντιανταγωνιστικών στρεβλώσεων και την επιβολή κυρώσεων, καθώς βρίσκονται αντιμετώπιες συχνότατα με λανθάνουσες, χρόνιες πρακτικές, με σύνθετες νομικές και οικονομικές παραμέτρους και αφετέρου, της ανάγκης διασφάλισης των δικαιωμάτων υπεράσπισης των υπόλογων επιχειρήσεων και διαφύλαξης της ασφάλειας δικαίου. Την αρχή της ασφάλειας δικαίου και το θεμελιώδες δικαίωμα υπεράσπισης υπονομεύουν αναμφιλέκτως οι μακρόχρονη παρατάσεις των διοικητικών διαδικασιών ενώπιον των εποπτικών αρχών, χωρίς την τήρηση εκ των προτέρων γνωστών απώτατων χρονικών πλαισίων για τη διεκπεραίωσή τους, όταν οι σχετικές παραβάσεις ενδέχεται να επισύρουν σοβαρότατες κυρώσεις και χρηματικές ποινές πλήρεις συνεπειών για την εύρυθμη λειτουργία ή και τη βιωσιμότητα ακόμη των επιχειρήσεων.

Παρατηρήσεις

Θεόδωρος Γαλάνης*

Ο θεσμός της παραγραφής συνέχεται άμεσα με τις παραπάνω δικαιοκτικές ανησυχίες και επισημάνσεις. Ειδικότερα, οι ρυθμίσεις περί παραγραφής, ήτοι οι διατάξεις εκείνες σύμφωνα με τις οποίες τα όργανα της Διοίκησης και οι κρατικοί φορείς οφείλουν να ασκούν τις αρμοδιότητές τους και να περαιώνουν τις έρευνες για διαπίστωση παράνομων, εν προκειμένω παρακωλυτικών του ανταγω-

νισμού συμπεριφορών, εντός συγκεκριμένων χρονικών ορίων, υπηρετούν τη θεμελιώδη αρχή της ασφάλειας δικαίου και της διοικητικής σταθερότητας. Ενώ, ωστόσο, το δίκαιο της Ένωσης, ειδικά με τον Κανονισμό 1/2003, και η νομολογία των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων αποδίδουν τη δέουσα σημασία στον θεσμό και τη λειτουργία της παραγραφής, το Συμβούλιο της Επικρατείας φαίνεται ότι επί μακρόν αφίστατο από τη συστηματική νομολογιακή αναγνώριση και αξιοποίησή της¹.

Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά το ενωσιακό/κοινοτικό δίκαιο ανταγωνισμού, ο αρχικός Κανονισμός 1/62 για την εφαρμογή των άρθρων 85 και 85 ΕΚ (νυν 101 και 102 ΣΛΕΕ) δεν συμπεριελάμβανε ειδικές διατάξεις περί παραγραφής, οι οποίες εισήχθησαν μεταγενέστερα με τον Κανονισμό 2988/74 του Συμβουλίου περί παραγραφής του δικαιώματος διώξεως και εκτελέσεως των αποφάσεων στους τομείς του δικαίου των μεταφορών και του ανταγωνισμού². Οι εν λόγω διατάξεις αναπαράγονται στον Κανονισμό 1/2003 για την εφαρμογή των άρθρων 81 και 82 ΣυνθΕΚ³. Ειδικότερα, το άρθρο 25 του Κανονισμού προβλέπει τριετή παραγραφή για τις παραβάσεις των διατάξεων σχετικά με τις αιτήσεις πληροφοριών ή τη διενέργεια ελέγχων, πενταετή για όλες τις υπόλοιπες παραβάσεις, ενώ καθιερώνονται συγκεκριμένες προϋποθέσεις για τη διακοπή και την αναστολή των παραπάνω προθεσμιών⁴. Σχετικώς, το ΔΕΕ και το ΓεΔΕΕ έχουν ανα-

* ΔΝ, Δικηγόρος

1. Βλ. αναλυτικά τη συμβολή του Ι. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Η παραγραφή της εξουσίας της Διοίκησης για διαπίστωση διοικητικών παραβάσεων και επιβολή των αντίστοιχων δημοσιονομικών βαρών ή/και κυρώσεων, ως θεμελιώδης εγγύηση υπέρ του διοικουμένου: από την ΣτΕ Β' Τμ. 1976/2015 έως την ΣτΕΟλομ. 1738/2017, διαθέσιμη στο: <http://www.humanrightscaselaw.gr/uploads/4/8/0/3/48039377/Παραγραφή.pdf> (τελευταία πρόσβαση 18.07.2019).
2. Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 2988/74 του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 1974, περί παραγραφής του δικαιώματος διώξεως και εκτελέσεως των αποφάσεων στους τομείς του δικαίου των μεταφορών και του ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, ΕΕ 1974 L 319/1.
3. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1/2003 του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της συνθήκης, ΕΕ 2002 L 1/1.
4. Άρθρο 25 – Παραγραφή για την επιβολή κυρώσεων. 1) Οι εξουσίες που ανατίθενται στην Επιτροπή δυνάμει των άρθρων 23 και 24 υπόκεινται στις ακόλουθες προθεσμίες παραγραφής: α) τρία έτη για τις παραβάσεις των διατάξεων σχετικά με τις αιτήσεις παροχής πληροφοριών ή τη διενέργεια ελέγχων, β) πέντε έτη για όλες τις υπόλοιπες παραβάσεις. 2) Η παραγραφή αρχίζει από την ημέρα διάπραξης της παράβα-

πύξει το νομολογιακό τους στίγμα, κυρίως σε υποθέσεις αφορώσες τους όρους και την επενέργεια (*inter partes/ erga omnes*) της διακοπής και της αναστολής της παραγραφής, με έμφαση σε περιπτώσεις διαρκών ή κατ' εξακολούθηση παραβάσεων⁵. Ήδη από το μακρινό 1969, ο Γεν.

σης. Ωστόσο, αν μια παράβαση είναι διαρκής ή έχει διαπραχθεί κατ' εξακολούθηση, η παραγραφή αρχίζει από την ημέρα παύσης της παράβασης. 3) Η παραγραφή που ισχύει για την επιβολή προστίμων ή χρηματικών ποινών διακόπτεται από κάθε πράξη της Επιτροπής ή της αρχής ανταγωνισμού ενός κράτους μέλους η οποία αποβλέπει στη διερεύνηση ή σε διαδικασίες κατά της παράβασης. Η διακοπή της παραγραφής ισχύει από την ημερομηνία κοινοποίησης της πράξης σε μια τουλάχιστον επιχείρηση ή ένωση επιχειρήσεων που μετείχε στην παράβαση. Στις πράξεις που συνεπάγονται τη διακοπή της παραγραφής συγκαταλέγονται οι εξής: α) οι γραπτές αιτήσεις της Επιτροπής ή της αρχής ανταγωνισμού ενός κράτους μέλους για την παροχή πληροφοριών β) οι γραπτές εντολές διεξαγωγής ελέγχου που χορηγεί στους υπαλλήλους της η Επιτροπή ή η αρχή ανταγωνισμού ενός κράτους μέλους γ) η κίνηση διαδικασίας από την Επιτροπή ή από την αρχή ανταγωνισμού ενός κράτους μέλους δ) η κοινοποίηση έκθεσης αιτιάσεων από την Επιτροπή ή την αρχή ανταγωνισμού ενός κράτους μέλους. 4) Η διακοπή της παραγραφής ισχύει για όλες τις επιχειρήσεις και ενώσεις επιχειρήσεων που συμμετείχαν στην παράβαση. 5) Η παραγραφή αρχίζει εκ νέου μετά από κάθε διακοπή. Ωστόσο, η παραγραφή επέρχεται το αργότερο την ημέρα παρέλευσης προθεσμίας ίσης με το διπλάσιο της προθεσμίας παραγραφής, υπό την προϋπόθεση ότι η Επιτροπή δεν έχει επιβάλει πρόστιμο ή χρηματική ποινή. Η προθεσμία αυτή παρατείνεται κατά χρονικό διάστημα ίσο με το χρόνο αναστολής της παραγραφής κατά τα προβλεπόμενα στην παράγραφο 6.6). Η παραγραφή που ισχύει για την επιβολή προστίμων και χρηματικών ποινών αναστέλλεται για όσο καιρό η απόφαση της Επιτροπής αποτελεί αντικείμενο εκκρεμούσας διαδικασίας ενώπιον του Δικαστηρίου.

5. Βλ. ενδεικτικά τις παρακάτω υποθέσεις: ΠΕΚ T-213/00, *CMA CGM κ.λπ./Επιτροπή*, 19.03.2003, ECLI:EU:T:2003:76, σκ. 484· ΠΕΚ T-153/04, *Ferriere Nord/Επιτροπή*, 27.09.2006, ECLI:EU:T:2006:277, σκ. 37-53 (διακοπή και αναστολή παραγραφής)· ΠΕΚ T-120/04, *Peróxidos Orgánicos/Επιτροπή*, 16.11.2006, ECLI:EU:T:2006:350· ΠΕΚ T-276/04, *Compagnie maritime belge/Επιτροπή*, 01.07.2008, ECLI:EU:T:2008:237, σκ. 38-43 (τήρηση των προθεσμιών του Κανονισμού 2988/74 δεν θίγει την ασφάλεια δικαίου)· ΓεΔΕΕ T-147/09 και T-148/09, *Trelleborg Industrie/Επιτροπή*, 17.05.2013, ECLI:EU:T:2013:259 (παραγραφή σε περίπτωση επαναλαμβανόμενης παράβασης)· ΓεΔΕΕ T-250/12, *Corporación Empresarial de Materiales de Construcción/Επιτροπή*, 06.10.2015, ECLI:EU:T:2015:749, σκ. 81 και 85 (διακοπή παραγραφής *erga omnes* και αναστολή παραγραφής *inter partes*). Επίσης, ΔΕΚ C-276/03 P, *Scott/Επιτροπή*, 06.10.2005, ECLI:EU:C:2005:590 (διακοπή παραγραφής)· ΔΕΚ C-3/06 P, *Groupe Danone/Επιτροπή*, 08.02.2007, ECLI:EU:C:2007:88, σκ. 36-42 (περίπτωση υποτροπής και παραγραφής)· ΔΕΕ C-201/09 P και C-216/09 P, *ArcelorMittal Luxembourg/Επιτροπή* και *Commission/ArcelorMittal Luxembourg κ.λπ.*, 29.03.2011, ECLI:EU:C:2011:190, σκ. 141-149 (αναστολή παραγραφής μόνο *inter partes*, για την υπόλογη επιχείρηση

Εισαγγελέας Gand υπογράμμιζε χαρακτηριστικά τα εξής: «Παρατηρώ καταρχήν ότι, κατά γενικό κανόνα, τα διάφορα νομικά συστήματα, και όχι μόνον εκείνα των κρατών μελών, προβλέπουν την παραγραφή. Ο θεσμός αυτός μεταφέρει στο πλαίσιο του δικαίου μια κοινή αλήθεια, ήτοι ότι ο χρόνος θεραπεύει τα πάντα, ότι μετά από ένα λίγο-πολύ μακρό χρονικό διάστημα, έρχεται πάντοτε μία στιγμή κατά την οποία, στις κοινωνικές σχέσεις, εκείνο που θεωρείται παρελθόν δεν πρέπει να τίθεται πάλι υπό αμφισβήτηση και ότι, ακόμα και αν αυτό το παρελθόν ήταν άδικο, είναι καλύτερα να σβηστεί με σφουγγάρι»⁶. Έκτοτε, η υιοθέτηση του Κανονισμού 2988/74 και κυρίως του 1/2003, με την ερμηνευτική επικουρία των ενωσιακών δικαστηρίων, καθιέρωσαν την παραγραφή ως θεμελιώδη εγγύηση του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης.

Στα καθ' ημάς, το πρώτο θεμελιώδες νομοθέτημα περί ανταγωνισμού, ο Ν. 703/77, μολονότι μεταγενέστερος του Κανονισμού 2988/74, δεν θέσπισε κάποιους χρονικούς περιορισμούς για την άσκηση των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής Ανταγωνισμού να επιλαμβάνεται υποθέσεων, προκειμένου να διαπιστώνει τυχόν αντιανταγωνιστικές συμπεριφορές, να λαμβάνει μέτρα για την άρση και αποκατάσταση των στρεβλώσεων στην αγορά και να επιβάλλει κυρώσεις για παραβάσεις των σχετικών κανόνων. Το κενό κάλυψε ο νομοθέτης αρκετά αργότερα, με τον Ν. 3959/2011, ο οποίος στο άρθρο 42 πρακτικά υιοθετεί τις ρυθμίσεις περί παραγραφής του Κανονισμού 1/2003⁷. Σύμφωνα, ωστόσο, με ρητή πρόβλεψη στο άρθρο 50 παρ. 6 του Νόμου, οι διατάξεις του άρθρου 42 περί παραγραφής δεν καταλαμβάνουν παραβάσεις που ήταν ήδη εκκρεμείς ενώπιον της Επιτροπής Ανταγωνισμού κατά την έναρξη της ισχύος του.

Το άρθρο 50 παρ. 6 του Ν. 3959/2011 επικαλείται καταρχήν και το ΣΤε στην υπό σχολιασμό απόφασή του. Πιο αναλυτικά, η επίδικη διαφορά ήχθη ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου κατόπιν άσκησης αναίρεσης από την Επιτροπή Ανταγωνισμού κατά απόφασης του Διοικητικού Εφετείου, σε υπόθεση συμφωνίας μεταξύ επιχειρήσεων με κατ' αντικείμενο όρο περιοριστικό του ανταγωνισμού (απαγόρευση παράλληλων εισαγωγών). Το Διοικητικό Εφετείο δέχθηκε ότι η παραπάνω παράβαση, τόσο του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 703/77 όσο και του άρθρου 81 ΣυνθΕΚ, έχει κοινοτική/ενωσιακή διάσταση και, επομένως, παρά την έλλειψη ρητής νομοθετικής πρόνοιας στο εθνικό δίκαιο, έχουν αναλογική εφαρμογή οι κανόνες περί παραγραφής του Κανονισμού 1/2003. Σύμφωνα με το Διοικητικό Εφετείο, η ένδικη απόφαση της Επιτροπής Ανταγωνισμού, με την οποία επεβλήθη πρόστιμο στην αναιρεσίβλητο επι-

που άσκησε προσφυγή).

6. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα J. Gand στη ΔΕΚ C-41/69, *Chemiefarma/Επιτροπή*, 15.07.1970, ECLI:EU:C:1970:71.

7. Άρθρο 42 Ν. 3959/2011 (ΦΕΚ Α' 93).

χείριση, εκδόθηκε αναρμοδίως κατά χρόνο, καθώς είχε παρέλθει πενταετία από την τέλεση της παράβασης, ενώ η αποστολή στην ίδια εταιρεία ερωτηματολογίου, στο πλαίσιο γενικής κλαδικής έρευνας της εποπτικής αρχής, δεν δύναται να διακόψει την παραπάνω τασσόμενη προθεσμία.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας παρουσιάζεται πολύ πιο επιφυλακτικό ως προς το *nexus* με το ενωσιακό δίκαιο και δη την αναλογική εφαρμογή των περί παραγραφής διατάξεων του Κανονισμού 1/2003. Καταρχάς, το ακυρωτικό δικαστήριο προτάσσει, όπως προειπώθηκε, το άρθρο 50 παρ. 6 του Ν. 3959/2011, βάσει του οποίου η ένδικη παράβαση δεν καταλαμβάνεται από το άρθρο 42 του ίδιου Νόμου περί παραγραφής, το οποίο μάλιστα, όπως εμφατικά σημειώνεται, «αφορά αποκλειστικά την αρμοδιότητα επιβολής κυρώσεων, όχι δε την αρμοδιότητα της Επιτροπής Ανταγωνισμού να διαπιστώσει αντιανταγωνιστική συμπεριφορά, ή να επιβάλει μέτρα». Αφού αποκλείει και την εφαρμογή εν προκειμένω άλλων γενικών περί παραγραφής διατάξεων του εθνικού δικαίου (όπως του Αστικού Κώδικα ή του Δημόσιου Λογιστικού), η απόφαση στρέφεται στο μείζον επιχείρημα του εφετειακού δικανικού συλλογισμού. Στο σημείο αυτό παρατηρείται μια διάσταση σε σχέση με προηγούμενες αποφάσεις του ακυρωτικού, η οποία επισημαίνεται κριτικά από τους σχολιαστές. Ενώ το Συμβούλιο της Επικρατείας ήταν επί μακρόν εφεκτικό στην πλήρη ανάδειξη της λειτουργίας και των έννομων συνεπειών της παραγραφής και αρκείτο στην προσφυγή στην αόριστη νομική έννοια του «ευλόγου χρόνου» για την άσκηση των αρμοδιοτήτων της Διοίκησης, με την απόφαση 1976/2015 (ομόφωνη, πενταμελούς συνθέσεως) πραγματοποίησε μια στροφή στη νομολογιακή του κατεύθυνση. Η διαφορά αφορούσε και πάλι απόφαση της Επιτροπής Ανταγωνισμού, με την οποία καταλογίστηκαν στην αναιρεσείουσα εταιρεία παραβάσεις της νομοθεσίας περί ανταγωνισμού, και της επιβλήθηκε, επ' απειλή προστίμου, να παραλείπει ανάλογες συμπεριφορές στο μέλλον. Ιδιαίτερότητα της ανωτέρω υπόθεσης ήταν η μη επιβολή κύρωσης στην επιχείρηση, όπως στην προκείμενη περίπτωση, αλλά η απλή διαπίστωση των παραβάσεων και η απειλή χρηματικής κύρωσης σε περίπτωση επανάληψής τους. Με παραπομπή στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ, το ΣτΕ τονίζει στη συγκεκριμένη απόφαση τη σημασία της παραγραφής, η οποία αρύεται από τη θεμελιώδη αρχή της ασφάλειας του δικαίου. Με δεδομένο ότι οι διατάξεις του δικαίου ανταγωνισμού μπορούν να έχουν σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις στους οικονομικά δρώντες, όπως υπογραμμίζει το δικαστήριο, η ανωτέρω αρχή επιβάλλει τη σαφήνεια και την προβλέψιμη εφαρμογή τους. Το παρακάτω απόσπασμα συμπυκνώνει τη συλλογιστική του εθνικού ακυρωτικού στην εν λόγω απόφαση: «*Ειδικότερα, η ως άνω θεμελιώδης αρχή απαιτεί η κατάσταση του επιχειρηματία, όσον αφορά την εκ μέρους του τήρηση των κανόνων του δικαίου του ανταγωνισμού, να μην μπορεί να τίθεται επ' αόριστον*

εν αμφιβόλω (πρβλ. ΔΕΕ 5.5.2011, C-201/10 και C202/10, ZeFuFleischhandel και Vion Trading, σκέψη 32). Συνακόλουθα, για τον καταλογισμό παραβάσεων των κανόνων αυτών και, περαιτέρω, για την επιβολή στον παραβάτη οποιουδήποτε από τα δυσμενή μέτρα που προσδιορίζονται στο άρθρο 9 παρ. 1 του ν. 703/1977, απαιτείται να εφαρμόζεται προθεσμία παραγραφής, η οποία πρέπει να ορίζεται εκ των προτέρων και να είναι επαρκώς προβλέψιμη από τον ενδιαφερόμενο-επιχειρηματία (πρβλ. ΔΕΕ 5.5.2011, C-201/10 και C-202/10, ZeFuFleischhandel και Vion Trading, σκέψεις 32-35, ΕΔΔΑ 9.1.2013, 21722/2011, Volkov v. Ukraine, σκέψεις 136-140 και ΕΔΔΑ 3.3.2015, 12655/09, Dimitrovi v. Bulgaria, σκέψεις 45-46, 56). Η τοιαύτη παραγραφή πρέπει επίσης να έχει εύλογη διάρκεια, δηλαδή να συνάδει προς την αρχή της αναλογικότητας, ώστε, αφενός, να επιτρέπει τον αποτελεσματικό έλεγχο της τήρησης των ως άνω κανόνων, χωρίς, όμως, να ενθαρρύνει τυχόν απραξία της Επιτροπής Ανταγωνισμού και, αφετέρου, να μην αφήνει τους επιχειρηματίες έκθετους σε μακρά περίοδο ανασφάλειας δικαίου και στον κίνδυνο να μην είναι πλέον σε θέση, μετά την παρέλευση μακρού χρόνου, να αμυνθούν προσηκόντως έναντι σχετικών κατηγοριών (πρβλ. ΔΕΕ 5.5.2011, C-201/10 και C-202/10, ZeFuFleischhandel και Vion Trading, σκέψεις 37-38 και 45-47). Συνεπώς, δεν συνάδει προς την αρχή της ασφάλειας δικαίου η παράλειψη πρόβλεψης στο ν. 703/1977 (και γενικά στην ημεδαπή νομοθεσία) παραγραφής σε σχέση με τις παραβάσεις των άρθρων 1 και 2 του νόμου αυτού ή των άρθρων 81 και 82 της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρ. 85 και 86 της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας), καθώς και σε σχέση με την εξουσία της Επιτροπής Ανταγωνισμού να καταλογίζει σε επιχειρήσεις τέτοιες παραβάσεις και να τους επιβάλει κάποιο από τα μέτρα του άρθρου 9 παρ. 1».

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η παραγραφή προάγει την ασφάλεια δικαίου και συνάδει, εφόσον έχει εύλογη διάρκεια, με την αρχή της αναλογικότητας. Και τούτο, διότι επιτρέπει τον αποτελεσματικό έλεγχο της τήρησης των κανόνων περί ανταγωνισμού, προτρέποντας την Επιτροπή Ανταγωνισμού να αναλάβει έγκαιρα δράση, ενώ παράλληλα διασφαλίζει το δικαίωμα υπεράσπισης των επιχειρήσεων, καθώς δεν τις αφήνει έκθετες έναντι αιτιάσεων μετά την παρέλευση μακρού χρονικού διαστήματος. Σχετικώς, είναι αξιοσημείωτο ότι η μείζονα του ΣτΕ στην απόφαση 1976/2015 αποτέλεσε το έρεισμα για αντίστοιχες αποφάσεις σε υποθέσεις φορολογίας εισοδήματος και φάνηκε να καθιερώνει την παραγραφή ως δικονομική εγγύηση στο ευρύτερο πεδίο του οικονομικού δικαίου⁸. Το ερμηνευτι-

8. Όπως αναφέρει ο Ι. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π, η μείζονα της ΣτΕΟλομ. 691/2019 (φορολόγηση επιχειρήσεων) στηρίζεται στην ΣτΕΟλομ. 1738/2017 (περί της παραγραφής σε υποθέσεις φορολογίας εισοδήματος), η οποία, με τη σειρά της, στηρίζει τη μείζονά της για την αρχή της ασφάλειας δικαίου, σε σχέση με την παραγραφή, στην απόφαση ΣτΕ Β' Τμ. 1976/2015.

κό αυτό σχήμα, με την αναλογική εφαρμογή ενωσιακών κανόνων περί παραγραφής, φαίνεται να ανατρέπει η απόφαση 582/2019, η οποία αρκείται στην άσκηση της εξουσίας της Επιτροπής Ανταγωνισμού εντός ευλόγου χρόνου, δεν δέχεται την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 25 του Κανονισμού 1/2003 και αναιρεί την απόφαση του Διοικητικού Εφετείου.

Χρήζει μνείας το σκεπτικό της απόφασης, με το οποίο αποκλείεται η εφαρμογή του άρθρου 25 του Κανονισμού 1/2003. Το ακυρωτικό δικαστήριο αφιερώνει ένα σημαντικό κομμάτι της ανάλυσής του στη δομή και τον χαρακτήρα του Κανονισμού, επισημαίνει την απουσία διατάξεων εναρμόνισης ως προς τη διαδικασία και τα μέσα επιβολής (μεταξύ αυτών και των κυρώσεων) του δικαίου του ανταγωνισμού, ενώ στέκεται ιδιαίτερα στις ουσιώδεις αποκλίσεις μεταξύ των εθνικών εννόμων τάξεων στα συγκεκριμένα ζητήματα. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη διάκριση μεταξύ του διοικητικού και του διωκτικού συστήματος για την επιβολή των κανόνων του ανταγωνισμού, η οποία διχοτομεί δικονομικά τις έννομες τάξεις των κρατών μελών. Σύμφωνα με την κρίση του δικαστηρίου, ευάριθμες μόνο διατάξεις του Κανονισμού απευθύνονται στα κράτη μέλη, και πάντως όχι οι σχετικές με την παραγραφή. Καθόσον μάλιστα, κατά την πλειοψηφούσα τουλάχιστον άποψη, η συνδρομή σε έρευνα της Επιτροπής ή η διενέργεια έρευνας για λογαριασμό άλλων κρατών μελών πραγματοποιούνται με βάση τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας (άρθρα 21 παρ. 3 και 22), σύμφωνα με την αρχή της δικονομικής αυτονομίας, παρέπεται *a fortiori* ότι υποθέσεις που ανακινούνται με πρωτοβουλία της εθνικής αρχής υπάγονται αποκλειστικά στις εθνικές διαδικαστικές ρυθμίσεις.

Το δικαστήριο καταλήγει ότι, εφόσον α) ο Κανονισμός 1/2003 δεν προβλέπει εφαρμογή των επίμαχων διατάξεων από τα κράτη μέλη, β) τα χρονικά όρια που τάσσουν δεν απορρέουν από ερμηνεία ουσιαστικών διατάξεων της Συνθήκης, γ) δεν παραπέμπει σε αυτές ρητή διάταξη του εθνικού και δ) δεν μπορεί να συναχθεί η συμπληρωματική εφαρμογή τους από γενική αρχή του εθνικού δικαίου ανταγωνισμού, δεν καθίσταται δυνατή η εφαρμογή τους στην εθνική έννομη τάξη, ούτε ευθέως, ούτε αναλόγως. Προκειμένου, μάλιστα, να στηρίξει τη συλλογιστική του, το εθνικό ανώτατο διοικητικό δικαστήριο παραπέμπει σε απόφαση του ειδικού αγγλικού δικαιοδοτικού οργάνου για υποθέσεις ανταγωνισμού (Competition Appeal Tribunal).

Αναμφισβήτητα, οι ακυρωτικοί δικαστές υιοθετούν εν προκειμένω έναν στενό ερμηνευτικό ορίζοντα, που *stricto sensu* μπορεί να μην απάδει εμφανώς προς τους ενωσιακούς κανόνες, δεν υπηρετεί ωστόσο την ενωσιακή τελεολογία, την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης και την ομοιόμορφη εφαρμογή του. Το δικαστήριο σπεύδει να διευκρινίσει ότι είναι – ορθώς – έργο καταρχήν του

νομοθέτη να συμβιβάσει και να σταθμίσει τις απαιτήσεις προστασίας παγιωμένων καταστάσεων, χάριν της ασφάλειας δικαίου και του σεβασμού στο θεμελιώδες δικαίωμα υπεράσπισης, με τις απαιτήσεις της νομιμότητας, που δεν ανέχεται την παγίωση καταστάσεων αντίθετων προς τον Νόμο. Πλην όμως, αποφαίνεται ότι οι ανωτέρω απαιτήσεις επιβάλλουν στην Επιτροπή Ανταγωνισμού την υποχρέωση να ασκεί στις αρμοδιότητές της σε εύλογο χρόνο, ο οποίος κρίνεται κάθε φορά *ad hoc* με βάση τις περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης (φύση, σοβαρότητα παράβασης, δυσχέρεια εντοπισμού της, φύση του ληπτέου μέτρου, σκοπός του ελέγχου της Επιτροπής, τυχόν συστηματική επανάληψη της παραβατικής συμπεριφοράς). Περαιτέρω, ειδικά σε ό,τι αφορά την επιβολή κυρώσεων, το ΣτΕ αναγορεύει τον Κανονισμό 1/2003 και τις εκεί τασσόμενες προθεσμίες σε «μέτρο του εύλογου χρόνου», εν όψει και των αρχών της αναλογικότητας και της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου. Στο σημείο αυτό, η απόφαση μνημονεύει τις επίμαχες ενωσιακές διατάξεις, ως μέτρο κρίσης του εύλογου χρόνου, τονίζοντας ότι αυτός δεν μπορεί να υπολείπεται του ελαχίστου, ούτε όμως και να είναι καταδήλως μικρότερος του μεγίστου του συνολικού χρόνου που τάσσει το άρθρο 25. Το δικαστήριο παραπέμπει σχετικώς και στην απόφαση 1976/2015, το πραγματικό της οποίας αντιδιαστέλλει προς τα χρονικά δεδομένα της υπό κρίση υπόθεσης: στην μεν πρώτη σημειώθηκε δεκαετής καθυστέρηση από τον χρόνο καταγγελίας της παράβασης μέχρι την έναρξη διερεύνησής της και παρέλευση ακόμη δέκα ετών έως την έκδοση απόφασης, ήτοι χρονικό διάστημα διπλάσιο από τα οριζόμενα στο άρθρο 25 του Κανονισμού 1/2003. Στην παρούσα υπόθεση, όπως σημειώνει το Δικαστήριο, ο χρόνος που παρήλθε από τη λήξη της παράβασης έως την έκδοση απόφασης, ήταν βραχύτερος της δεκαετίας. Το ίδιο ισχύει, κατά το δικαστήριο, δηλαδή η διεκπεραίωση της υπόθεσης υπολείπεται της δεκαετίας, ακόμη και στην αδόκητη περίπτωση που η προθεσμία θα υπολογιζόταν από την έναρξη της παράβασης, όπως λανθασμένα υπολαμβάνει το Διοικητικό Εφετείο.

Οι αναφορές αυτές, η έμμεση δηλαδή προσφυγή στις ρυθμίσεις του ενωσιακού δικαίου και η αντιπαραβολή με το πραγματικό της προγενέστερης απόφασης 1976/2015, σε συνδυασμό με την επίκληση του χρονικού πεδίου εφαρμογής του Ν. 3959/2011, μετριάζουν σε κάποιον βαθμό την όχι ιδιαίτερα θετική επίγειαση που καταλείπει η απόφαση. Δεν πείθουν, ωστόσο, για το *optimum* της δικανικής κρίσης, ως προς τη συναρμογή της με τις αποφάσεις των ενωσιακών δικαιοδοτικών οργάνων, την εσωτερική συνοχή της νομολογίας του ΣτΕ αλλά και την τήρηση των επιταγών της ασφάλειας δικαίου και του δικαίωματος υπεράσπισης. Ως προς το ζήτημα της εσωτερικής συνοχής της νομολογίας του ακυρωτικού και των αποκλιουσών αποφάσεων, το οποίο συνέχεται άμεσα με το έννομο αγαθό της ασφάλειας δικαίου, έγκυροι εκπρό-

σωποι της θεωρίας έχουν ήδη αναδείξει τη σχετική προβληματική, με αναφορές και σε αποφάσεις του ΕΔΔΑ⁹. Ως προς την ενωσιακή νομολογία και τη σημασία της αναλογικής εφαρμογής των ρυθμίσεων του Κανονισμού 1/2003, σημαίνουσα και ιδιαίτερα περιεκτική είναι η μειοψηφούσα γνώμη που διατυπώθηκε στο πλαίσιο της παρούσας απόφασης. Με εφαλτήριο τις θεμελιώδεις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της αναλογικότητας και αναφορές τόσο στη νομολογία του ΔΕΕ και δη την απόφαση *ZeFuFleischhandel* – που πάντως δεν αφορά *stricto sensu* το δίκαιο του ανταγωνισμού – όσο και αυτή του ΕΔΔΑ, η μειοψηφούσα σύμβουλος συνηγορεί υπέρ της κατάφασης της αναλογικής εφαρμογής των διατάξεων των Κανονισμών 2988/1974 και 1/2003, προκειμένου να καλυφθεί το κενό του Ν. 703/77.

Οι δικαστές του Συμβουλίου της Επικρατείας συχνότατα ανατρέχουν στους κανόνες του ενωσιακού δικαίου, ακόμα και σε υποθέσεις που δεν εμπίπτουν στο στενό πεδίο εφαρμογής του τελευταίου, και εμπνέονται από αυτό. Το πεδίο του οικονομικού δικαίου και δη αυτό του ανταγωνισμού, με την έντονη διασυστορική του διάσταση και το σημαντικό – συχνά – οικονομικό επίδικο αντικείμενο, επιβάλλουν, αφενός μεγαλύτερη εξωστρέφεια στη δικανική ερμηνευτική διάγνωση, αφετέρου ενάργεια ως προς τις σταθμίσεις των έννομων αγαθών που διακυβεύονται, των ωφελειών και των επιπτώσεων κάθε εναλλακτικής προσέγγισης. Στο σύγχρονο δικαιοπολιτικό περιβάλλον, οι δημόσιες επιλογές, είτε λαμβάνουν τη μορφή νομοθετικών παρεμβάσεων είτε δικαστικών κρίσεων, πρέπει να

υποβάλλονται στη βάσανο, όχι μόνο της νομιμότητας, αλλά και της αποτελεσματικότητας¹⁰. Η αρχή της αναλογικότητας συνιστά ένα εργαλείο μέτρησης της αποτελεσματικότητας των δημοσίων επιλογών και η ασφάλεια δικαίου ένα δημόσιο έννομο αγαθό που αναντίρρητα βαραίνει ιδιαίτερος στη στάθμιση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων μιας συγκεκριμένης επιλογής. Το μήνυμα που εκπέμπει η παρούσα απόφαση εμβάλλει ανησυχίες ως προς την αποτελεσματικότητά του: αφενός, η Επιτροπή Ανταγωνισμού, με τον δεδομένο, αναμφισβήτητο φόρτο και το δυσχερές έργο της, δεν ενθαρρύνεται να είναι επισπεύδουσα στη διαχείριση και διεκπεραίωση των υποθέσεων, αφετέρου οι επιχειρήσεις διατρέχουν τον κίνδυνο να παραμείνουν έκθετες σε μακρά περίοδο ασφάλειας δικαίου και να μην είναι πλέον σε θέση εν τέλει να αμυνθούν προσηκόντως έναντι σχετικών κατηγοριών. Το πρόβλημα επιτείνουν και οι μηχανισμοί ιδιωτικής επιβολής του δικαίου ανταγωνισμού (*privateenforcement*), οι οποίοι εκθέτουν πλέον τις παραβαίνουσες επιχειρήσεις στον κίνδυνο μαζικών αγωγών αποζημίωσης, με βάση την Οδηγία 2014/104/ΕΕ, η εφαρμογή της οποίας εγείρει ανάλογα ζητήματα¹¹. Εν τέλει, η βέλτιστη ενδεχομένως λύση στην προκείμενη περίπτωση, ήταν πιθανότατα η διατύπωση προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ, η οποία θα μπορούσε να άρει τις όποιες αμφιβολίες ως προς τις αναλογίες με το ενωσιακό δίκαιο και θα συνέβαλε στην καλύτερη συναρμογή της απόφασης, οποιαδήποτε ερμηνευτική εκδοχή κι αν προκρινόταν, στη νομολογιακή αλυσίδα του ΣΤΕ.

9. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Όρια της δικαιοπλαστικής εξουσίας του δικαστή, νομολογιακή συνοχή και ασφάλεια δικαίου. Με αφορμή την απόφαση ΣτΕΟλ 689/2019, διαθέσιμη στο: <https://www.prevedourou.gr/ορια-της-δικαιοπλαστικής-εξουσίας-το/> (τελευταία πρόσβαση 18.07.2019), με αναφορά στην καταδικαστική για την Ελλάδα πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ *Σινέ Τσαγκαράκη ΑΕΕ κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 17257/13), απόφαση της 23ης Μαΐου 2019, για αποκλίσεις στη νομολογία διαφορετικών τμημάτων του ΣΤΕ. Η υπόθεση αφορούσε τη χορήγηση αδειών λειτουργίας και οικοδομής σε ανταγωνίστριες εταιρείες.

10. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, Δήμος και Αγορά, εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2018, σ. 233.

11. Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2014, σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2014 L 349/1. Για ένα πρόσφατο παράδειγμα απόφασης αφορώσας αντίστοιχα δικονομικά ζητήματα στο πεδίο της ανωτέρω Οδηγίας, ΔΕΕ C-637/17, *Cogeco Communications*, 28.03.2019, ECLI:EU:C:2019:263.

► Πρόγραμμα JUSTICE – Ημερίδα με θέμα «Η αρχή της Αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η προστασία των Δικαιωμάτων»

Την Πέμπτη 7 Μαρτίου 2019, πραγματοποιήθηκε στο ΚΔΕΟΔ ημερίδα για την αρχή της αλληλεγγύης και την προστασία των δικαιωμάτων στην ΕΕ, που διοργανώθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Justice, "Training for a European Area of Justice", το οποίο υλοποιείται από το ΚΔΕΟΔ σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Frederick της Κύπρου.

Στην ημερίδα συμμετείχαν ως εισηγητές ακαδημαϊκοί και ερευνητές, οι οποίοι επεκτάθηκαν σε ζητήματα, αφενός διαχείρισης της προσφυγικής κρίσης, σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και κατοχύρωσης του δικαιώματος ασύλου, αφετέρου προστασίας των εργασιακών σχέσεων.

Η Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτρια κα Χριστίνα Δελγιάννη-Δημητράκου, παρουσίασε την εναρκτήρια ομιλία της ημερίδας και τόνισε τη σημασία της αρχής της αλληλεγγύης εν όψει των προκλήσεων που η ΕΕ αντιμετωπίζει σήμερα.

Κατόπιν, η Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ, προήδρευσε κατά την πρώτη συνεδρία της ημερίδας, όπου η κα Ντανιέλλα Μαρούδα, επίκουρη καθηγήτρια του Παντείου Πανεπιστημίου, κάτοχος έδρας Jean Monnet και Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης (ECRI), προσέγγισε την αρχή της αλληλεγγύης σε σχέση με τη διαχείριση του προσφυγικού και μεταναστευτικού ζητήματος στην Ελλάδα, ενώ η κα Βασιλική Καραγκούνη, δικηγόρος και λέκτορας του Πανεπιστημίου Frederick, επικεντρώθηκε στο δικαίωμα του ασύλου και την παρεχόμενη από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προστασία, σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης.

Στη δεύτερη συνεδρία, υπό την προεδρία του καθηγητή του ΑΠΘ κ. Άγγελου Στεργίου, ο καθηγητής του ΔΠΘ, κ. Μιχάλης Χρυσομάλλης, ανέλυσε ζητήματα δημοκρατίας και σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Διακυβέρνησης. Στη συνέχεια, ο κ. Βασίλης Κόνιαρης, επιστημονικός συνεργάτης του ΚΔΕΟΔ, εξέτασε τον ρόλο των Ευρωπαϊκών Εταίρων κατά την εφαρμογή της αρχής της αλληλεγγύης στις εργασιακές σχέσεις.

Η ημερίδα ολοκληρώθηκε με μία τρίτη συνεδρία, στην οποία προήδρευσε η κα Δέσποινα Αναγνωστοπούλου, αναπληρώτρια καθηγήτρια του ΠΑΜΑΚ και Ακαδημαϊκή Συντονίστρια Κέντρου Αριστείας Jean Monnet, και κατά την οποία οι κ.κ. Άννα-Μαρία Κώνστα, λέκτορας στο ΑΠΘ, και Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, καθηγητής στο ΠΑΜΑΚ, ανέπτυξαν επιμέρους θέματα για το δικαίωμα στην εκπαίδευση ως έκφραση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας των

προσφύγων και για το crash test των δικαιωμάτων τους κατά την υποδοχή τους στο έδαφος της Ε.Ε.

Βασίλειος Κόνιαρης

► Εναρκτήρια εκδήλωση του Προγράμματος Διδυμοποίησης με τη Γεωργία «Ενίσχυση των δυνατοτήτων για την Ύπηρεσία Λογιστικής Τυποποίησης, Αναφορών και Εποπτεία Ελεγκτών της Γεωργίας' ('SARAS')»

Το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με την Επιτροπή Λογιστικής Τυποποίησης και Ελέγχων (ΕΛΤΕ), ανέλαβε να εκτελέσει ένα μεγάλο ευρωπαϊκό πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Γεωργία, προϋπολογισμού 1.250.000 ευρώ, στον τομέα της εποπτείας του επαγγέλματος των ορκωτών ελεγκτών. Το πρόγραμμα ανατέθηκε στην ελληνική πλευρά κατόπιν επιτυχημένης υποβολής γραπτής πρότασης και προφορικής υποστήριξής της, υπό την προετοιμασία και τον συντονισμό του Γραφείου Προγραμμάτων του ΚΔΕΟΔ.

Το διάστημα 21 μηνών πρόγραμμα αποτελεί μία σημαντική ευκαιρία ανάδειξης της υψηλής κατάρτισης και εξειδίκευσης των ελληνικών φορέων και εμπειρογνομόνων προς το εξωτερικό. Στο πλαίσιο του προγράμματος, έλληνες εμπειρογνώμονες θα μεταβαίνουν ανά τακτά χρονικά διαστήματα στη Γεωργία με σκοπό τη μεταφορά τεχνογνωσίας, την εξοικείωση των ομολόγων τους με το Ευρωπαϊκό κεκτημένο και τις βέλτιστες ευρωπαϊκές πρακτικές.

Τελικός δικαιούχος του προγράμματος είναι το γεωργικό Υπουργείο Οικονομικών και συγκεκριμένα η υπηρεσία "Service for Accounting, Reporting and Auditing Supervision" ('SARAS').

Η εναρκτήρια εκδήλωση του προγράμματος πραγματοποιήθηκε στις 22 Μαρτίου 2019 σε κεντρικό ξενοδοχείο της Τιφλίδας και άρχισε με τον χαιρετισμό του Αναπληρωτή Υπουργού Οικονομικών της Γεωργίας, κ. Nikoloz Gagua, ενώ ακολούθησε ο Πρέσβης της Ελλάδας στη Γεωργία κ. Δημήτριος Καράμπαλης. Στη συνέχεια, τον λόγο πήραν ο επικεφαλής της Γενικής Διεύθυνσης για την Ευρωπαϊκή Ενσωμάτωση του Υπουργείου Εξωτερικών της Γεωργίας, κ. Archil Karaulashvili, και εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ η Διευθύντρια του, καθηγήτρια κ. Χριστίνα Δελγιάννη-Δημητράκου. Στο δεύτερο μέρος της εκδήλωσης, οι Project Leaders του προγράμματος, κ.κ. Παναγιώτης Γιαννόπουλος, Αντιπρόεδρος της ΕΛΤΕ, και Yuri Dolidze, Διευθυντής της 'SARAS', τόνισαν τη μεγάλη σημασία του προγράμματος όσον αφορά τη δημιουργία ευνοϊκού επιχειρηματικού και επενδυτικού κλίματος, τη βελτιστοποίηση του εθνικού συστήματος εποπτείας των ορκωτών ελεγκτών και την περαιτέρω βελτίωση της υφιστάμενης συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Γεωργίας.

Στην εκδήλωση παρευρέθησαν υψηλόβαθμα στελέχη της κυβέρνησης της Γεωργίας και εκπρόσωποι ξένων πρεσβειών στην Τιφλίδα, ενώ από την Ελλάδα συμμετείχαν στελέχη της Επιτροπής Λογιστικής Τυποποίησης και Ελέγχου, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην προσπάθεια της Ε.Ε. για συνεργασία με την κυβέρνηση της Γεωργίας όσον αφορά τη διαφάνεια των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και την εποπτεία των ορκωτών ελεγκτών

Το πρόγραμμα αυτό, σε συνέργεια με άλλες υπό υλοποίηση δραστηριότητες, αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας μεταρρύθμισης στη Γεωργία. Στο πλαίσιο της Συμφωνίας Σύνδεσης ΕΕ-Γεωργίας (ΑΑ), η Γεωργία έχει αναλάβει την υποχρέωση μεταρρύθμισης του συστήματος ελέγχου και χρηματοοικονομικής πληροφόρησης, με σκοπό την περαιτέρω ενίσχυση της αποτελεσματικής λήψης οικονομικών αποφάσεων μέσω διαφανών και αξιόπιστων συστημάτων εποπτείας και αναφοράς.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα προγράμματα διδυμοποίησης αποτελούν εφελκυστικό για μία μονιμότερη μελλοντική συνεργασία μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων σε εθνικό επίπεδο. Η ενδυνάμωση αυτής της συνεργασίας συνεισφέρει ενεργά στον ρόλο της ελληνικής πολιτείας για την προώθηση του ευρωπαϊκού κεκτημένου προς χώρες σε διαδικασία ένταξης στην Ε.Ε. ή σε χώρες της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας.

Νικόλαος Γαϊτενίδης

► Ημερίδα ΚΔΕΟΔ σε συνεργασία με την έδρα Jean Monnet με θέμα «Ένα Μανιφέστο για το Εργατικό Δίκαιο»

Με αφορμή την ελληνική μετάφραση του σημαντικού συλλογικού έργου «Ένα Μανιφέστο για το Εργατικό Δίκαιο: προς μια συνολική αναθεώρηση των εργασιακών δικαιωμάτων» (επιμ. Keith Ewing, John Hendy και Carolyn Jones), το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με την έδρα Jean Monnet υπό τον τίτλο “EU social Rights protection and European Legal Cultures” της Νομικής Σχολής ΑΠΘ και τις εκδόσεις «Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου», διοργάνωσε την Παρασκευή 12 Απριλίου 2019 ημερίδα με θέμα «Μια συζήτηση για την ανάγκη επαναθεμελίωσης του εργατικού δικαίου», την οποία παρακολούθησε πολυπληθές ακροατήριο ακαδημαϊκών, δικαστών, δικηγόρων και φοιτητών.

Στην πρώτη συνεδρία της ημερίδας, υπό την προεδρία της Διευθύντριας του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτριας Χριστίνας Δεληγιάννη-Δημητράκου, οι δύο από τους τρεις επιμελητές του τόμου, ο Keith D. Ewing, καθηγητής της Νομικής Σχολής του King’s College, London, και ο John Hendy, Barrister και επίτιμος καθηγητής της Νομικής Σχολής του Univeristy College London, παρουσίασαν την κεντρική ομιλία της εκδήλωσης και επικεντρώθηκαν στην ανά-

γκη επαναπροσδιορισμού του εργατικού δικαίου, που χρειάζεται, αφενός να επανεύρει τον αρχικό προορισμό του, αφετέρου να προσαρμοστεί αποτελεσματικά στις σημερινές και τις μέλλουσες οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές προκλήσεις. Κατόπιν, ο κ. Φώτης Βέργης, λέκτορας στην Νομική Σχολή του University of Manchester, σχολίασε με εύστοχες παρατηρήσεις τις ομιλίες των δύο επιμελητών, επισημαίνοντας ότι το συγκεκριμένο συλλογικό έργο είναι ένα απολύτως επίκαιρο και εξαιρετικής σημασίας κείμενο καταστατικών αρχών και προτάσεων για το μέλλον της εργασίας. Το έργο αυτό, ενώ αφορά καταρχήν το βρετανικό εργατικό δίκαιο, στην πραγματικότητα μπορεί να αποτελέσει πηγή έμπνευσης και διαλόγου για τους νομικούς, τους εργαζομένους και τους εργοδότες σε ολόκληρη την Ευρώπη και ασφαλώς και στην Ελλάδα της διηνεκούς κρίσης.

Η εκδήλωση ολοκληρώθηκε με μία ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα δεύτερη συνεδρία, όπου προήδρευσε ο κ. Αντώνιος Βάγιας, ΔΝ και δικηγόρος, και κατά την οποία οι καθηγητές κ.κ. Ιωάννης Κουκιάδης, Άρις Καζάκος και Δημήτρης Ζερδελής αντάλλαξαν απόψεις και συζήτησαν για το παρόν και το μέλλον του ελληνικού εργατικού δικαίου.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► Τρίτη διάλεξη της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» με προσκεκλημένο τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Humboldt κ. Christoph Möllers

Η τρίτη διάλεξη της σειράς «Διαλέξεις Thyssen» πραγματοποιήθηκε τη Δευτέρα 8 Απριλίου 2019 στη Θεσσαλονίκη στην αίθουσα του ΕΒΕΘ και την Τρίτη 9 Απριλίου 2019 στην Αθήνα στο Ινστιτούτο Goethe, με προσκεκλημένο ομιλητή τον καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Humboldt της Γερμανίας, κ. Christoph Möllers.

Ο καθηγητής κ. Möllers ανέπτυξε το θέμα «Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως δημοκρατική ομοσπονδία» και επεδίωξε να προσεγγίσει την πρόσφατη κρίση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από μία πιο αισιόδοξη σκοπιά. Ο ομιλητής τόνισε ότι, εάν οι επιμέρους κρίσεις της ΕΕ, όπως λ.χ. η μαζική εισροή προσφύγων ή η άνοδος του λαϊκισμού, αντιμετωπιστούν σε ένα συγκριτικό πλαίσιο και χωρίς δραματοποιήσεις, μπορούν να θεωρηθούν ως οι συνήθεις και αναμενόμενες τριβές κατά τη δημιουργία μιας δημοκρατικής ομοσπονδίας.

Τις εκδηλώσεις, που αμφότερες ολοκληρώθηκαν με εξαιρετικά ενδιαφέρουσα συζήτηση, συντόνισαν στη μεν Θεσσαλονίκη ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, στη δε Αθήνα η ομότιμη καθηγήτρια κα Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Διάλεξη της καθηγήτριας Robin-Olivier για τη σχέση της κοινωνικής και της νομισματικής πολιτικής της ΕΕ**

Στις 18 Απριλίου 2019, η κα Sophie Robin-Olivier, καθηγήτρια στην École de Droit de la Sorbonne, Université Paris I, έδωσε στη Νομική Σχολή ΑΠΘ διάλεξη με θέμα: “EU Social Policy absorbed by the European Monetary Union”. Η διάλεξη διοργανώθηκε από το Ελληνο-Γαλλικό Μεταπτυχιακό της Νομικής Σχολής ΑΠΘ και την Έδρα Jean Monnet της Σχολής, υπό τον τίτλο “EU social Rights protection and European Legal Cultures” και την επιστημονική εποπτεία της καθηγήτριας κας Χριστίνας Δεληγιάννη-Δημητράκου, Διευθύντριας του ΚΔΕΟΔ, το οποίο συνεργάστηκε, επίσης, στην πραγματοποίηση της εκδήλωσης. Η κα Robin-Olivier προσέγγισε κριτικά στη διάλεξή της: α) τα νέα εργαλεία συντονισμού των εθνικών οικονομικών πολιτικών που υιοθέτησε η ΕΕ στο πλαίσιο της ΟΝΕ μετά την οικονομική κρίση του 2008, β) το αυστηρό σύστημα εποπτείας και περιορισμών που εισήγαγαν τα εργαλεία αυτά σε κρίσιμους τομείς του εργατικού δικαίου και της κοινωνικής πολιτικής, όπως οι αμοιβές, οι συντάξεις, η συλλογική διαπραγμάτευση, η ευέλικτη εργασία και η απόλυση και γ) τις αντιφάσεις που δημιούργησε το γεγονός ότι οι ιδρυτικές συνθήκες δεν αναγνωρίζουν στη ΕΕ ρητές νομοθετικές αρμοδιότητες στους παραπάνω τομείς.

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Επιστημονική συνάντηση με θέμα «Τα θεμελιώδη δικαιώματα: σκέψεις για το μέλλον της προστασίας τους στην Ευρώπη»**

Το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με το Ελληνο-Γαλλικό Μεταπτυχιακό της Νομικής Σχολής ΑΠΘ και την Έδρα Jean Monnet της Σχολής υπό τον τίτλο “EU social Rights protection and European Legal Cultures” και την επιστημονική εποπτεία της καθηγήτριας κας Χριστίνας Δεληγιάννη-Δημητράκου, Διευθύντριας του ΚΔΕΟΔ, διοργάνωσαν την Τρίτη 7 Μαΐου 2019 στο αμφιθέατρο «Δημήτριος Ευρυγένης» επιστημονική συνάντηση για τις μελλοντικές προοπτικές προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η εκδήλωση, στην οποία προήδρευσε η καθηγήτρια κα Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, άρχισε με την ομιλία του καθηγητή του Πανεπιστημίου της Τουλούζης κ. Joël Andriantsimbazonina, που επικεντρώθηκε στο κοινωνικό δικαίωμα για την παροχή δημόσιων υπηρεσιών υγείας, τον συντονισμό και την οργάνωσή τους στα διάφορα κράτη μέλη, καθώς και στον τρόπο που αντιμετωπίζεται το θέμα αυτό από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Στη συνέχεια, η κα Hélène Gaudin, επίσης καθηγήτρια του Πανεπιστημίου της Τουλούζης, ανέλυσε το ειδικό και καινοφανές ζήτημα του κατά πόσον υφίσταται εντός της έννομης τάξης της Ένωσης ένα δικαίωμα στην προδικαστική παραπομπή και πώς προσδιορίζεται το περιεχόμενό σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ.

Η εκδήλωση ολοκληρώθηκε με ενδιαφέρουσα συζήτηση μεταξύ των ομιλητών και των συμμετεχόντων, ακαδημαϊκών, δικηγόρων και φοιτητών.

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Ημερίδα με θέμα «Η δοκιμασία της Ευρωπαϊκής Ιδέας»**

Με αφορμή την «Ημέρα της Ευρώπης», ο Κύκλος Ιδεών για την Εθνική Ανασυγκρότηση και η Ελληνική Ένωση Ευρωπαϊκού Δικαίου διοργάνωσαν στις 9 Μαΐου 2019 στην Αθήνα ημερίδα με θέμα «Η δοκιμασία της Ευρωπαϊκής Ιδέας». Η εκδήλωση, την οποία συντόνισε η δημοσιογράφος κα Σοφία Δήμητρα, άρχισε με τον χαιρετισμό του επικεφαλής της Αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα, κ. Γιώργου Μαροκοπουλιώτη, που τόνισε ότι, παρά τις αντίθετες πρώτες εντυπώσεις, η Ευρώπη είναι σήμερα ισχυρότερη από ποτέ και, με τη συμβολή του λεγόμενου «Σχεδίου Γιούνκερ», η ανάπτυξη στην ΕΕ εμφανίζει άνοδο για έβδομη συνεχή χρονιά, ενώ κατά την ίδια περίοδο, 2014-2019, το ευρώ έχει πλέον ισχυροποιηθεί. Στόχος της επόμενης Ευρωπαϊκής Επιτροπής θα είναι η ολοκλήρωση της πολιτικής ενοποίησης της Ένωσης, εντός ενός ρευστού περιβάλλοντος και με το δεδομένο ότι δεν έχει δημιουργηθεί στους πολίτες πλήρης πεποίθηση για την ευρωπαϊκή τους ταυτότητα.

Κατόπιν, η κα Σοφία Χαλά, Νομική Σύμβουλος Α΄ της Ειδικής Νομικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εξωτερικών, Γραφείο Γενικού Γραμματέα Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, και ο κ. Παναγιώτης Δουδωνής, λέκτορας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, ανέπτυξαν τις απόψεις τους για το Brexit, επικεντρώνοντας την ανάλυσή τους στις ανοχές που διαπιστώθηκε ότι διαθέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση για την αντιμετώπιση του καινοφανούς αυτού ζητήματος. Περαιτέρω, υπογραμμίστηκε ότι το πρόβλημα βρίσκεται αμιγώς στην πλευρά του ΗΒ, που λόγω του εσωτερικού πολιτικού αδιεξόδου στο οποίο έχει περιέλθει μετά το δημοψήφισμα του 2016, δεν έχει κατορθώσει να διαμορφώσει ακόμα πολιτική βούληση για το τι είδους σχέση θα ήθελε τελικά να έχει με την Ένωση στη μετά το Brexit εποχή.

Στο δεύτερο μέλος της εκδήλωσης, ο Πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου και Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ, καθηγητής κ. Βασίλης Σκουρής, και ο καθηγητής κ. Ευάγγελος Βενιζέλος συζήτησαν πάνω σε συγκεκρι-

μένα ερωτήματα που τέθηκαν και που αφορούσαν την κρίση που διατρέχει την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και το διαφαινόμενο (άδηλο) μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ξεκινώντας από την παραδοχή ότι η ευρωπαϊκή ιδέα όντως δοκιμάζεται σήμερα, αναφέρθηκαν καταρχάς στις επικείμενες ευρωεκλογές και υπογράμμισαν ότι, παρόλο που θα καταγραφεί ο νέος συσχετισμός δυνάμεων στο επόμενο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το οποίο θα κληθεί να ασχοληθεί με πολύ σημαντικά θέματα, η σύνθεση των λοιπών ευρωπαϊκών οργάνων που διαμορφώνουν το ευρωπαϊκό γίνεσθαι δεν κρίνεται στις ευρωπαϊκές αλλά στις εθνικές εκλογές, καθώς αυτές επηρεάζουν ευθέως τη σύνθεση της Επιτροπής και του Συμβουλίου. Από την άλλη πλευρά βέβαια, είναι γεγονός ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει εξελιχθεί με τη συνθήκη της Λισσαβώνας σε ισότιμο νομοθέτη με το Συμβούλιο στις περισσότερες των περιπτώσεων, εγκρίνει δε και την επιλογή του Προέδρου της Επιτροπής. Στη συνέχεια, η συζήτηση στράφηκε περισσότερο στα ζητήματα της κρίσης αυτά καθαυτά και τα προβλήματα τα οποία παρουσιάζει αυτή τη στιγμή η Ένωση, με μνεία στη συμπλήρωση δεκαπέντε ετών από τη μεγάλη διεύρυνση του Μαΐου του 2004 και την είσοδο τότε νέων κρατών, κυρίως της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, της Κύπρου και της Μάλτας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο πλαίσιο αυτό, προκύπτει το ερώτημα εάν και κατά πόσον υπήρξε βεβαιασμένη μία τέτοια μαζική διεύρυνση με χώρες που πιθανώς, όπως λέγεται, δεν ήταν έτοιμες, όχι τόσο ως προς την τυπική πλήρωση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης για την ένταξή τους, όσο ως προς τη δυνατότητά τους να αφομοιώσουν την ίδια την ουσία του φαινομένου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το αποτέλεσμα είναι ότι έχει καλλιεργηθεί ένας νέου τύπου εσωτερικός διχασμός: ενώ παλαιότερα υπήρχε η μεγάλη τομή ανάμεσα στον Βορρά και τον Νότο, τώρα πλέον υπάρχει μια τομή ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συζήτηση ολοκληρώθηκε με την προσέγγιση του γνωστού ζητήματος περί δημοκρατικού ελλείμματος της Ένωσης, όπου τονίστηκε ότι το σύστημα διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν ανταποκρίνεται στα τυπολογικά χαρακτηριστικά κανενός δημοκρατικού συστήματος, αλλά παρουσιάζει μια μίξη ενωσιακών διακυβερνητικών στοιχείων, μια μίξη λειτουργική, δημοκρατικής αρχής και οιονεί ομοσπονδιακής αρχής.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Ημερίδα ΚΔΕΟΔ με θέμα «Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας – Επίκαιρα Ρυθμιστικά Ζητήματα και Εξελίξεις»**

Την Παρασκευή 10 Μαΐου 2019, το ΚΔΕΟΔ και η Εταιρία Μελετών Δημοσίου Δικαίου (ΕΜΔΔ), με την υποστήριξη

του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, διοργάνωσαν επιστημονική ημερίδα για επίκαιρα θέματα και εξελίξεις στον τομέα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, καθώς και για τον τρόπο ρύθμισής τους από τον έλληνα νομοθέτη με εκτενείς αναφορές και στον ρόλο της ΡΑΕ. Η ημερίδα πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα εκδηλώσεων του Διοικητικού Εφετείου Θεσσαλονίκης και αποτέλεσε τη δεύτερη ημερίδα την οποία διοργάνωσε το ΚΔΕΟΔ αναφορικά με το δίκαιο των ΑΠΕ, καθώς στις 12.03.2018 είχε ήδη προηγηθεί σχετική ημερίδα στις εγκαταστάσεις του ΚΔΕΟΔ, με τη δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος.

Στην έναρξη της εκδήλωσης, η Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ, κα Βιργινία Τζώρτζη, απηύθυνε χαιρετισμό, ενώ την εκδήλωση χαιρέτησαν, επίσης, ο Πρόεδρος της Εταιρίας Μελετών Δημοσίου Δικαίου, κ. Γιάννης Πιτσιώρας, και ο Β' Αντιπρόεδρος του ΔΣΘ, κ. Γεώργιος Κουτσός. Ακολούθησαν πολύ ενδιαφέρουσες εισηγήσεις αναφορικά με επίκαιρα νομικά ζητήματα που άπτονται του ενωσιακού και εθνικού ρυθμιστικού πλαισίου για τις ΑΠΕ. Ειδικότερα, η κα Αικατερίνη Ηλιάδου, επίκουρη καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ και δικηγόρος, ανέπτυξε το νέο ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο των ΑΠΕ. Στη συνέχεια, ο κ. Μανόλης Ι. Βελεγράκης, ΔΝ, δικηγόρος, Διευθυντής νομικών υπηρεσιών ΔΕΔΔΗΕ, αναφέρθηκε εκτενώς στις προκλήσεις και πρωτοβουλίες του ΔΕΔΔΗΕ ως προς την ανάπτυξη των ΑΠΕ μετά τον ν. 4414/2016. Τέλος, ο κ. Διονύσιος Παπαχρήστου, Δρ. Ηλεκτρολόγος Μηχανικός, ειδικός επιστήμων και Διευθυντής Γραφείου Τύπου και Δημοσίων Σχέσεων της ΡΑΕ, ανέλυσε τους διαγωνισμούς ΑΠΕ και τη συμμετοχή των ΑΠΕ στην αγορά. Μετά το πέρας των εισηγήσεων, ακολούθησε η υποβολή ερωτημάτων εκ μέρους του κοινού και συζήτηση με τους εισηγητές. Η εκδήλωση ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη, καθώς προσήλκυσε δικαστικούς λειτουργούς, δικηγόρους, ακαδημαϊκούς, φορείς της δημόσιας διοίκησης, αλλά και ιδιώτες που δραστηριοποιούνται στην αγορά των ΑΠΕ.

Χριστίνα Χατζηκωνσταντίνου

► **Ολοκλήρωση του έργου «Νέος Ερευνητικός και Επιμορφωτικός Προγραμματισμός του ΚΔΕΟΔ» με την οικονομική υποστήριξη του ΙΣΝ**

Τον Ιούνιο του 2019 ολοκληρώθηκαν επιτυχώς όλες οι δραστηριότητες που πραγματοποίησε το ΚΔΕΟΔ στο πλαίσιο του έργου «Νέος Ερευνητικός και Επιμορφωτικός Προγραμματισμός του ΚΔΕΟΔ» με την οικονομική υποστήριξη του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος.

Κύριοι στόχοι του έργου ήταν, αφενός, η δυναμική αναβάθμιση του ερευνητικού έργου του ΚΔΕΟΔ μέσω της επέκτασης της ερευνητικής του δράσης και σε άλλους τομείς του ευρωπαϊκού δικαίου και, αφετέρου, η ενίσχυση της ερευ-

νητικής εξωστρέφειας και της διεθνούς συνεργασίας του ΚΔΕΟΔ με τις χώρες της Ευρώπης.

Οι τομείς της Ενέργειας & Περιβάλλοντος, του Ευρωπαϊκού Τραπεζικού Δικαίου, του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας & Δικαιοσύνης, της Ευρωπαϊκής Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων, αποτέλεσαν τους τέσσερις νέους ερευνητικούς τομείς, οι οποίοι εντάχθηκαν στο έργο και στους οποίους απασχολήθηκαν νέοι και ιδιαίτερα ικανοί επιστήμονες, και συγκεκριμένα οι κ.κ. Δρ. Δημήτριος-Παναγιώτης Τζάκας, Δρ. Βιργινία Τζώρτζη, Αλεξάνδρα-Χριστίνα Ζησοπούλου, Αφροδίτη-Κανέλλα Δημοπούλου, Χριστίνα Χατζηκωνσταντίνου και Δρ. Δημήτριος Γούλας.

Τα παραδοτέα όλων των ερευνητών ήταν η διοργάνωση Ημερίδων, με εισηγητές ακαδημαϊκούς και επαγγελματίες του ερευνητικού τους πεδίου, τα Πρακτικά των οποίων δημοσιεύθηκαν σε βιβλία, καθώς και η συγγραφή Κειμένων Έρευνας (Working Papers) για επίκαιρα ζητήματα του ευρωπαϊκού δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, τα 16 βιβλία του ΚΔΕΟΔ με τη δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος που εκδόθηκαν στη νέα σειρά «Δοκίμια Ευρωπαϊκού Δικαίου / Essays in European Law» (Διεύθυνση Σειράς: Χριστίνα Δηληγιάννη-Δημητράκου) του εκδοτικού οίκου «ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ Α.Ε. Αθήνα-Θεσσαλονίκη» είναι τα ακόλουθα:

1. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ (Επιμ.), Προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα: Εξελίξεις ενόψει της θέσης σε εφαρμογή του νέου Γενικού Κανονισμού ΕΕ 2016/679, Πρακτικά Ημερίδας 18 Σεπτεμβρίου 2017. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2018. vi, 94 σσ.
2. VIRGINIA TZORTZI, The European Public Prosecutor's Office (EPPO) as the "Keystone" of the EU Criminal Justice System; Working Paper. Thessaloniki, Sakkoulas, 2018. x, 97 σσ.
3. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΖΑΚΑΣ (Επιμ.), Ευρωπαϊκό τραπεζικό δίκαιο: ο τραπεζικός δανεισμός, Πρακτικά Ημερίδας 13 Σεπτεμβρίου 2017. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. 97 σσ.
4. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΛΑΣ, Οι διακρίσεις λόγω θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας, Κείμενο Έρευνας. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. 139 σσ.
5. ΑΦΡΟΔΙΤΗ-ΚΑΝΕΛΛΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ (Επιμ.), Τηλεοπτικές αδειοδοτήσεις: Επίκαιρα νομικά ζητήματα, Πρακτικά Ημερίδας 27 Μαρτίου 2018. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. 77 σσ.
6. CHRISTINA CHATZIKONSTANTINOY, Power exchanges and the greek wholesale electricity market; Working Paper. Thessaloniki, Sakkoulas, 2019. 61 σσ.
7. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΛΑΣ (Επιμ.), Ελευθερία των συμβάσεων και απαγόρευση των διακρίσεων, Πρακτικά Ημερίδας 17 Σεπτεμβρίου 2018. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. 121 σσ.

8. AFRODITI-KANELLA DIMOPOULOU, The execution of judgements of the European Court of Human Rights: Enforcement of judicial decisions and endorsement of the system's efficiency; Working Paper. Thessaloniki, Sakkoulas, 2019. vii, 113 σσ.

9. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (Επιμ.), Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: επίκαιρα νομικά ζητήματα, Πρακτικά Ημερίδας 12 Μαρτίου 2018. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. 62 σσ.

10. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Σύμβαση Άρχους: 20 χρόνια μετά – το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη στις περιβαλλοντικές διαφορές υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΕ, Κείμενο Έρευνας. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. vi, 88 σσ.

11. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Διαχείριση αποβλήτων: Επίκαιρα νομικά ζητήματα, Πρακτικά Ημερίδας 11 Φεβρουαρίου 2019. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. 61 σσ.

12. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Δικαστική συνεργασία σε διασυνοριακές υποθέσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Επίκαιρα ζητήματα και εξελίξεις, Πρακτικά Ημερίδας 1 Οκτωβρίου 2019. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. vi, 87 σσ.

13. ΑΦΡΟΔΙΤΗ-ΚΑΝΕΛΛΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ (Επιμ.), Θρησκευτική ελευθερία: Επίκαιρα νομικά ζητήματα, Πρακτικά Ημερίδας 25 Φεβρουαρίου 2019. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. ix, 87 σσ.

14. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΛΑΣ, Η απαγόρευση διακρίσεων κατά τη διαδικασία σύναψης της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας, Κείμενο Έρευνας. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. vii, 156 σσ.

15. ΑΦΡΟΔΙΤΗ-ΚΑΝΕΛΛΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ, Τα κοινωνικά δικαιώματα την περίοδο της οικονομικής κρίσης στον Ευρωπαϊκό νομικό χώρο, Κείμενο Έρευνας. Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2019. ix, 128 σσ.

16. VIRGINIA TZORTZI, The limits of mutual trust in the area of Freedom, Security and justice; Working Paper. Thessaloniki, Sakkoulas, 2018. ix, 56 σσ.

Παράλληλα, στο πλαίσιο του έργου, το ΚΔΕΟΔ προχώρησε στην αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό της βιβλιοθήκης του, με την ανανέωση της συνδρομής σε τρία διεθνή επιστημονικά περιοδικά για τα έτη 2016 και 2017.

Εν κατακλείδι, το έργο εκτελέστηκε με μεγάλη επιτυχία και τα αποτελέσματά του διακρίνονται για την επιστημονική ποιότητά τους. Οι δημοσιεύσεις και οι ημερίδες του προγράμματος συνέβαλαν στην εξωστρέφεια του ΚΔΕΟΔ και προσφέρουν προστιθέμενη αξία για τις μελλοντικές δράσεις του. Παράλληλα, οι ερευνητές που απασχολήθηκαν στο πρόγραμμα απέκτησαν πολύτιμη εμπειρία, την οποία θα αξιοποιήσουν στη μετέπειτα εργασιακή πορεία τους. Το ΚΔΕΟΔ διατηρεί άριστη εξωτερική συνεργασία με τους παραπάνω ερευνητές στους σχετικούς τομείς αρμοδιότητάς τους, κυρίως ως προς τη συγγραφική συμμετοχή τους

στην «Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου» που εκδίδουν το ΚΔΕΟΔ από κοινού με τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης.

Τέλος, το ΚΔΕΟΔ πρόκειται να διοργανώσει στο προσεχές μέλλον, από κοινού με τον εκδοτικό οίκο «ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ Α.Ε. Αθήνα-Θεσσαλονίκη», ημερίδα για την παρουσίαση της σειράς του ΚΔΕΟΔ με τις εκδόσεις των ερευνητών και με σχετικές εισηγήσεις.

Ευτυχία Μουαμελετζή

► Συνέδριο με θέμα «Εδραιώνοντας τον Ευρωπαϊκό Χώρο Δικαιοσύνης: Η Προστασία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»

Στις 16 και 17 Μαΐου πραγματοποιήθηκε με μεγάλη επιτυχία από το Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick διήμερο συνέδριο με τίτλο «Εδραιώνοντας τον Ευρωπαϊκό Χώρο Δικαιοσύνης: Η Προστασία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων», που σηματοδότησε τη λήξη της ευρωπαϊκής δράσης «Εκπαίδευση για έναν Ευρωπαϊκό Χώρο Δικαιοσύνης» (Training for a European Area of Justice-TrEAJus). Η ευρωπαϊκή αυτή δράση, η οποία διήρκεσε 18 μήνες και υλοποιήθηκε από το ΚΔΕΟΔ σε συνεργασία με το Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick, εντάσσεται στο πλαίσιο του Προγράμματος «Δικαιοσύνη (JUSTICE)» που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και σκοπεύει στην περαιτέρω ανάπτυξη ενός ευρωπαϊκού χώρου δικαιοσύνης, βασισμένου στην αμοιβαία αναγνώριση και εμπιστοσύνη.

Κατά τις δύο ημέρες διεξαγωγής του συνεδρίου, παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν οι θεματικές ενότητες του τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίες έτυχαν ευρείας εξέτασης στο πλαίσιο των συνεδρίων και των εκπαιδευτικών σεμιναρίων που πραγματοποιήθηκαν από τους δύο φορείς, το ΚΔΕΟΔ και το Πανεπιστήμιο Frederick, σε Ελλάδα και Κύπρο κατά το χρονικό διάστημα υλοποίησης του προγράμματος. Οι θεματικές αυτές ήταν συγκεκριμένα οι εξής: (i) καταπολέμηση της ρητορικής μίσους και των εγκλημάτων μίσους, (ii) Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (iii) πρόσφυγες, μετανάστες και αιτούντες άσυλο, (iv) προστασία προσωπικών δεδομένων και (v) κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στο συνέδριο απηύθυναν χαιρετισμό η Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτρια κα Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, η οποία και προήδρευσε στη θεματική ενότητα σχετικά με τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα στην ΕΕ, η Κοσμήτορας της Σχολής Νομικής και Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Frederick, καθηγήτρια κα Ελένη Χατζηκωνσταντίνου, ο Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick, αναπληρωτής καθηγητής κ. Χρίστος Κληρίδης, ο οποίος παρουσίασε και εισήγηση στη θεματική ενότητα σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δι-

καιωμάτων της ΕΕ, καθώς και ο Πρόεδρος του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, κ. Δώρος Ιωαννίδης. Αξίζει να σημειωθεί ότι το συνέδριο αναγνωρίστηκε ως πιστοποιημένο σύμφωνα με τον Κανονισμό για τη συνεχιζόμενη επαγγελματική εκπαίδευση των δικηγόρων.

Στο συνέδριο συμμετείχαν με εισηγήσεις καθηγητές από ανώτατα ακαδημαϊκά ιδρύματα της Ελλάδας και της Κύπρου, μεταξύ των οποίων ο ομότιμος καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου και πρώην Πρέσβυς-Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, κ. Στέλιος Περράκης, η Αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, καθηγήτρια κα Ευγενία Αλεξανδροπούλου, η καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, κα Ελίνα Μουσταϊρά, η αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του ΠΑΜΑΚ, κα Δέσποινα Αναγνωστοπούλου, και ο Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου, αναπληρωτής καθηγητής κ. Αριστοτέλης Κωνσταντινίδης. Προσκεκλημένοι του συνεδρίου ήταν επίσης και έγκριτοι νομικοί που ανέπτυξαν κρίσιμα νομικά ζητήματα, όπως ο πρώην δικαστής του Ανωτάτου Δικαστηρίου και μέλος του ειδικού επιστημονικού προσωπικού του Πανεπιστημίου Frederick, κ. Αντρέας Πασχαλίδης, ο Πρόεδρος του Οικογενειακού Δικαστηρίου Λευκωσίας και Κερύνειας, κ. Σωτήρης Λιασίδης, εκπρόσωποι διεθνών οργανισμών και φορέων, όπως η Λειτουργός Προστασίας στο Γραφείο Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Κύπρο, κα Όλγα Κομίτη, η Πρόεδρος της Ένωσης Δικαίου Αλλοδαπών και Μετανάστευσης στην Ελλάδα, κα Χρυσούλα Μαρινάκη, ο διδάσκων του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου και αντιπρόεδρος του Ελληνικού Ινστιτούτου για τον ΟΗΕ, Δρ. Ιωάννης Τζιββάρας, καθώς και οι επιστημονικοί συνεργάτες του ΚΔΕΟΔ, Δρ. Νίκος Γαϊτενίδης και Δρ. Βασίλης Κόνιαρης. Εκ μέρους του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick, πέραν του Προέδρου του Τμήματος Νομικής, παρουσίασαν τις εισηγήσεις τους οι λέκτορες κ.κ. Κωνσταντίνος Κουρούπης, Βασιλική Καραγκούνη και Δημήτρης Θεοχάρης, καθώς και ο δικηγόρος-μέλος του ειδικού επιστημονικού προσωπικού του Τμήματος, κ. Γιώργος Χριστοφίδης.

Το συνέδριο παρακολούθησαν δικηγόροι, ασκούμενοι δικηγόροι, φοιτητές νομικής του Πανεπιστημίου Frederick, καθώς και εκπρόσωποι της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Τα πρακτικά του συνεδρίου θα δημοσιευτούν προσεχώς σε έκδοση.

Νικόλαος Γαϊτενίδης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ-ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΟΥΛΟΥΜΠΙΝΗ / ΗΛΙΑΣ ΜΑΖΟΣ / ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΤΣΟΣ (επιμ.), Δημόσιες συμβάσεις – Ν. 4412/2016 – Νομολογιακή Προσέγγιση και Πρακτική Εφαρμογή, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2019, 595 σελ.

Το παρόν έργο υπό τον τίτλο «Δημόσιες συμβάσεις – Ν. 4412/2016 – Νομολογιακή Προσέγγιση και Πρακτική Εφαρμογή» αποτελεί μια συλλογική προσπάθεια συνεισφοράς 22 καταξιωμένων Ανωτάτων Δικαστών του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς κι ενός μέλους-Προέδρου Κλιμακίου της Αρχής Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών, στην αναλυτική επεξεργασία του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί μετά τη θέσπιση του Ν. 4412/2016.

Τρία σχεδόν χρόνια εφαρμογής του νέου νομοθετήματος, που ενοποίησε για πρώτη φορά το θεσμικό πλαίσιο σχεδιασμού, ανάθεσης και εκτέλεσης των δημοσίων συμβάσεων έργων, προμηθειών και υπηρεσιών, ενσωματώνοντας και τις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ, ανέδειξαν πληθώρα ερμηνευτικών προβλημάτων που κλήθηκαν να επιλύσουν μέσα από τη νομολογία τους τα δύο Ανώτατα Δικαστήρια, όπως και η ΑΕΠΠ στο πλαίσιο της διοικητικής προδικασίας επίλυσης διαφορών κατά το προσυμβατικό στάδιο διαδικασιών άνω των 60.000 ευρώ.

Στο έργο αυτό καταγράφεται για πρώτη φορά η νομολογιακή προσέγγιση της εφαρμογής του Ν. 4412/2016 με έμφαση στις βασικές θεματικές ενότητες που κυρίως απασχόλησαν και τα κύρια νομικά ζητήματα που προβληματίσαν στις υποθέσεις που ήχθησαν ενώπιον των Ανωτάτων Δικαστηρίων και της ΑΕΠΠ. Αποτελείται από 26 μελέτες που καλύπτουν ένα ευρύ και αντιπροσωπευτικό φάσμα του δικαίου δημοσίων συμβάσεων και διαρθρώνεται σε τρία μέρη.

Το πρώτο μέρος μας εισάγει στο νέο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων καταγράφοντας τις σημαντικότερες αλλαγές που εισήχθησαν με τον Ν. 4412/2016, κυρίως μέσω της ενσωμάτωσης των νέων κανόνων των Οδηγιών 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ, τόσο στο στάδιο ανάθεσης όσο και στο στάδιο εκτέλεσης. Επίσης, αναδεικνύεται το πάντα επίκαιρο ζήτημα του κρίσιμου εφαρμοστέου θεσμικού πλαισίου σε περίπτωση μεταβολής του δικαίου δημοσίων συμβάσεων με αναφορές στην ενωσιακή νομολογία και τη βαρύτητα που μέσω αυτής αποδίδεται στη γενική απαίτηση κατοχύρωσης της ασφάλειας δικαίου. Ειδική μνεία εμπειρεύεται για την επιλογή απόκλισης του Έλληνα νομοθέτη από τη σχετική ενωσιακή νομολογία, αλλά και τη συναφή

εθνική νομολογία που παρήχθη κατ' εφαρμογή των εθνικών διατάξεων.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει μελέτες που αφορούν στο στάδιο ανάθεσης των δημοσίων συμβάσεων. Η πρώτη εξ αυτών προσεγγίζει τις διαδικασίες ανάθεσης των δημοσίων συμβάσεων μελετών μετά την κατάργηση του Ν. 3316/2005, καταλήγοντας στη διαπίστωση ότι οι βασικοί κανόνες αυτού διατηρούνται και στον Ν. 4412/2016. Η δεύτερη πραγματεύεται το νεοεισαχθέν πλαίσιο εξαίρεσης από τους κανόνες ανάθεσης των δημοσίων συμβάσεων στην περίπτωση συμβάσεων μεταξύ αναθετουσών αρχών, όπως αυτό διαμορφώθηκε μέσα από τους νομολογιακούς κανόνες του ΔΕΕ για τις in house αναθέσεις και τις συμβάσεις οριζόντιας συνεργασίας, αλλά και τις επιλογές διεύρυνσης αυτών από τον ενωσιακό νομοθέτη. Η τρίτη εξετάζει αναλυτικά τις κύριες πτυχές εφαρμογής των γενικών αρχών της ίσης μεταχείρισης, της διαφάνειας και της αναλογικότητας στη νομολογία καταδεικνύοντας τη θεμελιώδη συμβολή τους στην επίτευξη των σκοπών του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων, ενώ ειδική αναφορά γίνεται στη νεοεισαχθείσα οριζόντια ρήτρα για την προστασία των εργασιακών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων στις εταιρίες των αναδόχων κατά την εκτέλεση των δημοσίων συμβάσεων. Ακολουθεί μελέτη με ανάλυση του νομικού πλαισίου για τις καταστάσεις σύγκρουσης συμφερόντων και την υφιστάμενη συναφή νομολογία αποσκοπώντας να παράσχει τα απαραίτητα ερμηνευτικά εργαλεία για την ορθή εφαρμογή των νέων κανόνων. Δύο μελέτες εμβαθύνουν στα κύρια ζητήματα εφαρμογής αφενός των «ανανεωμένων» κατά τη φράση του μελετητή διαδικασιών ανάθεσης, ήτοι της ανταγωνιστικής διαδικασίας διαπραγμάτευσης, του ανταγωνιστικού διαλόγου και της σύμπραξης καινοτομίας, αφετέρου της τεχνικής της συμφωνίας-πλαίσιο, με έμφαση στις προϋποθέσεις χρήσης αυτών και τους βασικούς κανόνες διενέργειάς τους. Οι τεχνικές προδιαγραφές αποτελούν αντικείμενο ειδικής μελέτης, στην οποία αναλύονται βασικά ζητήματα διατύπωσης, κατάρτισης και αξιολόγησης αυτών υπό το πρίσμα των γενικών αρχών του δικαίου. Ακολουθώντας, εξετάζεται η έννοια και η λειτουργία της υπεργολαβίας υπό το νέο και προϊσχύον καθεστώς, με παραπομπές στην κύρια νομολογία που οδήγησε στη θέσπιση των νέων κανόνων. Το ζήτημα του νεοεισαχθέντος κανόνα υποδιαίρεσης των συμβάσεων σε τμήματα διαφωτίζει έτερη μελέτη με ανάλυση των επιμέρους επιλογών που έχουν οι αναθέτουσες αρχές και τις υποχρεώσεις αιτιολογίας που τις συνοδεύουν. Έπεται μελέτη που φιλοδοξεί να αναδείξει τη σημαντική θέση και συμβολή της αρχής της αποδοτικότητας ως νομολογιακού εργαλείου

που μπορεί να δώσει ώθηση στις δημόσιες συμβάσεις και ενίστε να λειτουργήσει διορθωτικά. Μια εκτενής μελέτη αναλύει τους επιμέρους λόγους αποκλεισμού των οικονομικών φορέων από τη συμμετοχή στους διαγωνισμούς με παράθεση περιπτώσιολογίας από τη νομολογία. Στη συνέχεια, παρατίθεται διεξοδική μελέτη για τα κριτήρια επιλογής και την οριοθέτησή τους στο νέο νομικό πλαίσιο, την ανάγκη διάκρισής τους από τα κριτήρια ανάθεσης και τα ειδικότερα ζητήματα που απασχόλησαν κατά την εφαρμογή τους. Ο θεσμός της δάνειας εμπειρίας ή άλλως η δυνατότητα στήριξης στην ικανότητα τρίτων περιγράφεται λεπτομερώς και με βαρύτητα στις αλλαγές και τους περιορισμούς που εισάγει το νέο καθεστώς. Ειδική αναφορά υπάρχει στη λειτουργία των τυποποιημένων εντύπων συμμετοχής, ΕΕΕΣ/ΤΕΥΔ, τα προβλήματα ερμηνείας που ανέκυψαν αναφορικά με την υπογραφή και περιπτώσεις μη ορθής συμπλήρωσής τους, καθώς και τις σχετικές νομολογιακές διακυμάνσεις. Ακολουθεί μελέτη καταγραφής των καινοτομιών που εισήγαγε το νέο καθεστώς στα κριτήρια ανάθεσης αναδεικνύοντας τις δυνατότητες εκσυγχρονισμού τους με την ενσωμάτωση περιβαλλοντικών, κοινωνικών και ποιοτικών παραμέτρων. Η αιτιολόγηση των ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών ως νεοεισαχθείσα ρητή στο δίκαιο υποχρέωση αποτελεί αντικείμενο ειδικής μελέτης. Στη συνέχεια, τίθενται τα κύρια ζητήματα που απασχόλησαν αναφορικά με τη δυνατότητα συμπλήρωσης-αποσαφήνισης των εγγράφων που εμπεριέχονται στις προσφορές των οικονομικών φορέων, όπως αυτή οριοθετήθηκε στο άρθρο 102 του Ν. 4412/2016 από τον εθνικό νομοθέτη, κάνοντας ειδική αναφορά στις αντίστοιχες διατάξεις των Οδηγιών 2004/18/ΕΕ και 2014/24/ΕΕ και το πνεύμα ευελιξίας που τις διαπνέει. Ειδική μελέτη καταγράφει το ισχύον εθνικό πλαίσιο ματαίωσης των διαδικασιών σύναψης σύμβασης, αναλύοντας τους περιοριστικά αναφερόμενους λόγους που αποτελούν τη νομική βάση μιας τέτοιας απόφασης. Η τροποποίηση των δημοσίων συμβάσεων που ρυθμίζεται για πρώτη φορά στο ενωσιακό δίκαιο στη βάση της υφιστάμενης νομολογίας του ΔΕΕ, αποτελεί αντικείμενο έτερης μελέτης. Τέλος, ακολουθούν δύο ειδικότερες μελέτες, που πραγματεύονται η μία ειδικότερα ζητήματα των συμβάσεων προμηθειών και η άλλη των συμβάσεων στον τομέα άμυνας και ασφάλειας.

Το τρίτο μέρος εμπεριέχει μελέτες που εντάσσονται στο πεδίο της έννομης προστασίας στο προσυμβατικό στάδιο των δημοσίων συμβάσεων και στο στάδιο εκτέλεσης των δημοσίων συμβάσεων έργων. Ειδικότερα, στην πρώτη μελέτη καταγράφεται το προϊσχύον εθνικό πλαίσιο έννομης προστασίας κατά την ανάθεση των δημοσίων συμβάσεων με ειδική αναφορά και στις διατάξεις της δικονομικής Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε με τις Οδηγίες 92/50/ΕΟΚ και 2007/66/ΕΚ. Ακολούθως, αναλύονται τα γενικά χαρακτηριστικά του ισχύοντος υπό τον Ν. 4412/2016 συστήματος δικαστικής προστασίας, με έμφαση στις μεταβολές που αυτό επέφερε τόσο κατά την

εκδίκαση των αιτήσεων αναστολής και ακύρωσης, όσο και σε ζητήματα που αφορούν στην προστασία τρίτων. Η δεύτερη μελέτη αναλύει διεξοδικά όλα τα κύρια ζητήματα που έχουν απασχολήσει την ΑΕΠΠ από τη σύστασή της, με ειδικές αναφορές στη φύση και τις αρμοδιότητες της Αρχής, τον χαρακτήρα των προδικαστικών προσφυγών που εξετάζει, τις προϋποθέσεις παραδεκτής άσκησης αυτών, ως και των ένδικων βοηθημάτων κατά αποφάσεών της, την τεκμηρίωση του εννόμου συμφέροντος, την εξαιρετική αρμοδιότητα του ΣτΕ και τις υποχρεώσεις συμμόρφωσης της ΑΕΠΠ στις δικαστικές αποφάσεις. Τέλος, η τρίτη μελέτη αναδεικνύει το νέο σύστημα έννομης προστασίας κατά την εκτέλεση δημοσίων συμβάσεων έργων, τόσο κατά τη διοικητική προδικασία επίλυσης διαφορών με τη σύντμηση και απλοποίησή της σε έναν και μοναδικό βαθμό όσο και κατά τη δικαστική προστασία με την κατοχύρωση της ενιαίας δικαιοδοσίας των Διοικητικών Εφετείων για τις διαφορές όλων των δημοσίων συμβάσεων έργων, ανεξαρτήτως της διοικητικής ή ιδιωτικής νομικής φύσης αυτών.

Το συλλογικό αυτό έργο αναμφίβολα αποτελεί ένα ευσύνοπτο και περιεκτικότατο σύνολο αναλυτικών μελετών που διαφωτίζει το νέο δίκαιο δημοσίων συμβάσεων σε καίριες θεματικές ενότητες. Η εμπειρία και η εις βάθος γνώση των μελετητών καταφέρνει να αποδώσει συμπυκνωμένα και στοχευμένα τόσο το υπόβαθρο της νομικής συλλογιστικής που συνοδεύει τις βασικές αλλαγές και καινοτομίες του νέου πλαισίου όσο και τους νέους νομικούς προβληματισμούς που εγείρονται εξ αυτών, παραθέτοντας ταυτόχρονα τα απαραίτητα νομικά ερμηνευτικά εργαλεία που πρέπει να αξιοποιηθούν για την ορθή εφαρμογή του. Η ολιστική προσέγγιση των θεμάτων με αναφορές στο προϊσχύον και το νέο καθεστώς, τους σχετικούς ερμηνευτικούς προβληματισμούς αλλά και τη συναφώς εκδοθείσα νομολογία, ενωσιακή και εθνική, με τις διακυμάνσεις της, βοηθά τον νομικό της πράξης να κατανοήσει τα κύρια νομικά ζητήματα ερμηνείας που έχει αναδείξει η πρακτική εφαρμογή, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτά έχουν επιλυθεί μέσα από τον δικανικό συλλογισμό του ΔΕΕ και των Ανωτάτων Δικαστηρίων της χώρας μας. Ταυτόχρονα, προσφέρει στον επιστήμονα/ερευνητή έναν διάυλο επικοινωνίας με τους δικαστές και τα μέλη της ΑΕΠΠ, ώστε να αναδειχθούν νέες πτυχές θεώρησης του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων και να αναπτυχθεί γόνιμος νομικός διάλογος. Οπωσδήποτε, το έργο αυτό, συνοδευόμενο επίσης από παραπομπές σε πλούσια βιβλιογραφία και αρθρογραφία, αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για κάθε νομικό που επιθυμεί να αποκτήσει μια πλήρη και εμπεριστατωμένη εικόνα του νέου δικαίου των δημοσίων συμβάσεων.

Ευφροσύνη Κιουρκτσή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Β' τρίμηνο 2019

Επιμ.: Σοφία Σώμη, Μαλαματή Ζάχου, Μαριάνθη Γκάκου

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔΤΑ)

Διοικητική Δίκη (ΔιΔικ)

Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας (ΕφΑΔΠολΔ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Νομικό Βήμα (ΝοΒ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧριΔ)

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Το δικαίωμα στην τιμή απέναντι στην ελευθερία της έκφρασης: η περίπτωση της προσβολής της τιμής δημοσιογράφου από πολιτικό, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 23

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 17.07.2018 στην υπόθεση Mariya Vladimirovna Alekhina κ.ά. κατά Ρωσίας. Η ελευθερία ειρηνικής διαμαρτυρίας μεταξύ καλλιτεχνικής ελευθερίας και πολιτικής κριτικής. Οι Pussy Riot στο Στρασβούργο, ΔτΑ 79/2019, σ. 183

ΓΑΪΤΕΝΙΔΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 25.10.2018 στην υπόθεση ES κατά Αυστρίας. Ποινική καταδίκη λόγω προσβλητικών σχολίων σχετικά με τον Μωάμεθ που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια σεμιναρίων, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 110

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 04.12.2018 στην υπόθεση Magyar Jeri Zrt κατά Ουγγαρίας. Η δημοκρατία των υπερσυνδέσεων, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 66

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2480/2018. Η αποβολή της δικηγορικής ιδιότητας ως αποτέλεσμα αμετάκλητης καταδίκης, ΘΠΔΔ 4/2019, σ. 332

ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Α., Απόκτηση παιδιών από ομόφυλα ζευγάρια και άτομα με ομόφυλο σύντροφο σε ευρωπαϊκές έννομες τάξεις και στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΕφΑΔ-ΠολΔ 3/2019, σ. 286

ΜΟΥΖΟΥΡΑ Σ., Σημείωμα στην απόφαση ΑΠ 322/2018. Τεκμήριο αθωότητας [άρθρο 6 § 2 ΕΣΔΑ] και πολιτική δίκη, ΕλλΔνη 2/2019, σ. 453

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ Α., Οι «αποφάσεις» των οιοει δικαιοδοτικών οργάνων σχετικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου και η θέση τους στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών, ΝοΒ 3/2019, σ. 417

ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ Δ., Η σχέση των άρθρων 3§ 1 και 13 του Συντάγματος ως προς την τυπική ισχύ των ιερών κανόνων, Αρμ 09/2018, σ. 1447

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.12.2018 στην υπόθεση Molla Salı κατά Ελλάδος. Ζήτημα υποχρεωτικής εφαρμογής της Σαρία στη μουσουλμανική μειονότητα της Δ. Θράκης, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 104

ΣΕΒΑΣΤΙΔΗΣ Χ., Δέσμευση πολιτικού δικαστηρίου από αθωωτική ποινική απόφαση: εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας ή υπέρβαση του γράμματος και του σκοπού του άρθρου 6 § 2 ΕΣΔΑ;, ΕλλΔνη 3/2019, σ. 682

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-426/16, Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen and Others, 29.05.2018 ECLI:EU:C:2018:335. Θρησκευτική ελευθερία. Σεβασμός των εθνικών εθίμων σε θέματα λατρευτικών τύπων, Αρμ 09/2018, σ. 1584

ΤΣΙΝΑΣΛΑΝΙΔΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2420/2018. Τα απορρέοντα από το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δικαιώματα της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης και της παράστασης με δικηγόρο κατά την πειθαρχική διαδικασία μελών ΔΕΠ ΑΕΙ, ΘΠΔΔ 6/2019, σ. 508

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.04.2019 στην υπόθεση Α.Υ. κατά Σλοβενίας. Η άρνηση των παιδιών δεν αρκεί για να διακοπεί η επικοινωνία με τον πατέρα τους, ΝοΒ 4/2019, σ. 895

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 07.03.2019 στην υπόθεση Rustamzade κατά Αζερμπαϊτζάν. Youtube, “ανέβασμα” ερωτικού βίντεο και προσωρινή κράτηση. Το Στρασβούργο εξετάζει την ουσία της υπόθεσης και κρίνει διαφορετικά από τα εθνικά δικαστήρια!, ΝοΒ 3/2019, σ. 639

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΖΑΠΡΙΑΝΟΣ Ν., Αποζημίωση άμεσων και έμμεσων αγοραστών επί παραβάσεων του δικαίου ελεύθερου ανταγωνισμού: δικονομικά ζητήματα, ΕΕμπΔ 2/2019, σ. 290

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η προστασία τεχνικών χαρακτηριστικών μεταξύ δικαίου των σημάτων, ευρεσιτεχνίας, σχεδίων και υποδειγμάτων και δικαίου του αθέμιτου ανταγωνισμού: βασικά προβλήματα σωρεύσεως προστασίας, ΕλλΔνη 2/2019, σ. 321

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η ζημία με αντικείμενο αποζημίωση λόγω παραβάσεως κανόνων ανταγωνισμού: ειδικά το τεκμήριο προκλήσεως της ζημίας (άρθρο 17 παρ. 2 Οδηγίας 2011/4/104, άρθρο 14 παρ. 3 Ν. 4529/2018), ΧρΙΔ 4/2019, σ. 241

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Πολ-ΠρΑθ 3016/2018. Ευθύνη ενδιάμεσου (intermediary) σε περίπτωση προσβολής σήματος ή διακριτικού γνωρίσματος κατά το ουσιαστικό σύστημα, ΧρΙΔ 4/2019, σ. 300

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-54/17 και C-55/17, Wind Tre, 13.09.2018, ECLI:EU:C:2018:710. Επιθετικές εμπορικές πρακτικές. Παροχή μη παραγγελθέντων προϊόντων ή υπηρεσιών χωρίς προηγούμενη πληροφόρηση των καταναλωτών, ΧρΙΔ 5/2019, σ. 385

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Η έννοια της αναπηρίας υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ για την απαγόρευση των διακρίσεων: μία πολυδιάστατη προσέγγιση με κοινωνικές προεκτάσεις, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 23

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.12.2018 στην υπόθεση Molla Salı κατά Ελλάδος. Ζήτημα υποχρεωτικής εφαρμογής της Σαρία στη μουσουλμανική μειονότητα της Δ. Θράκης, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 104

ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η γονική μέριμνα ως «λειτουργικό» δικαίωμα και θεσμός του Οικογενειακού Δικαίου και η προστασία της «παιδικής ηλικίας» υπό την Συντ. 21 § 1 – Αντισυνταγματικότητα του άρθ. 8 ΓενΚαν περί της συγκαταθέσεως των ανηλίκων σε σχέση με τις υπηρεσίες της κοινωνίας των πληροφοριών, ΕλλΔνη 2/2019, σ. 376

ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ Ε., Αστική Ευθύνη και Νέες Τεχνολογίες, ΕφΑΔΠολΔ 5/2019, σ. 500

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-327/18 PPU, R O, 19.09.2018, ECLI:EU:C:2018:733. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης που έχει εκδοθεί από τις δικαστικές αρχές κράτους – μέλους το οποίο έχει κινήσει τη διαδικασία αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, Αρμ 09/2018, σ. 1591

ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ Α., Η εθνική (συνταγματική) ταυτότητα και η παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως λόγοι μη εκτέλεσης του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης: ο διάλογος μεταξύ ΔΕΕ και Ανωτάτων Εθνικών Δικαστηρίων για τη σχέση μεταξύ ενωσιακού δικαίου και εθνικών Συνταγμάτων, ΠοινΧρ 05/2019, σ. 321

ΑΣΥΛΟ

ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 805/2018. Τεκμηρίωση των κανονιστικών διοικητικών πράξεων, ΔιΔικ 3/2019, σ. 426

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΦΩΤΙΑΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 37

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 383/2018. Επιβαλλόμενη κάμψη της νομολογίας λόγω ενωσιακού δικαίου άλλως «αντισυνταγματική» διαφοροποίηση ανάλογα με την εκάστοτε κρινόμενη υπόθεση;:, ΘΠΔΔ 5/2019, σ. 443

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 40/2019. Μάθημα από το ΣτΕ για την ειλικρίνεια που πρέπει να επιδεικνύεται στους διαγωνισμούς δημοσίων συμβάσεων, ΘΠΔΔ 4/2019, σ. 327

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., Οι ευρωπαϊκές νομοθετικές προτάσεις για τη διασυνοριακή κινητικότητα των εταιριών και τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων και διαδικασιών στο εταιρικό δίκαιο, ΔΕΕ 4/2019, σ. 507

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 04.12.2018 στην υπόθεση Magyar Jeri Zrt κατά Ουγγαρίας. Η δημοκρατία των υπερσυνδέσεων, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 66

ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ Ν. / ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗΣ Γ., Blockchain: εφαρμογές, προοπτικές και προκλήσεις για το ελληνικό νομικό σύστημα: ιδίως, οι εφαρμογές του στις έννομες σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 5

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 47

ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ Γ., Επενδυτική διαιτησία και ενωσιακό δίκαιο: σκέψεις με αφορμή την απόφαση του ΔικΕΕ στην υπόθεση C-284/16, ΧρΙΔ 5/2019, σ. 395

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΡΑΪΚΟΣ Δ., Η δικαστική δεοντολογία στα διεθνή δικαστήρια, ΔιΔικ 3/2019, σ. 353

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΑΥΔΙΚΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-577/14, Gascogne Sack Deutschland and Gascogne v Union, 10.1.2017, ECLI:EU:T:2017:1. Το δικαίωμα σε αποζημίωση για την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης συναντά το ενωσιακό δίκαιο, ΔιΔικ 3/2019, σ. 512

ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Σ., Η αρχή του αναδρομικού αποτελέσματος της ακυρωτικής απόφασης: εξελίξεις στη νομοθεσία και τη νομολογία, ΔιΔικ 2/2019, σ. 189

ΤΣΙΤΣΙΠΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2568/2018. Υποχρέωση αποστολής ελληνικού προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ κατ' άρθρο 267 ΣΛΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 116

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Όρια της δικαιοπλαστικής εξουσίας του δικαστή, νομολογιακή συνοχή και ασφάλεια δικαίου, ΘΠΔΔ 6/2019, σ. 493

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΞΕΝΟΓΙΑΝΝΗΣ Ν., Σκέψεις για το ειδικό καθεστώς των συμφωνιών παροχής χρηματοοικονομικής ασφάλειας (N. 3301/2004) στις διαδικασίες αφερεγγυότητας (πτώχευση, διαδικασία εξυγίανσης και αναγκαστική διαχείριση), ΔΕΕ 3/2019, σ. 339

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-247/17, Raugevicius, 13.11.2018, ECLI:EU:C:2018:898. Αίτηση τρίτου κράτους περί έκδοσης πολίτη της ΕΕ με σκοπό την εκτέλεση ποινής, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 90

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., Οι ευρωπαϊκές νομοθετικές προτάσεις για τη διασυνοριακή κινητικότητα των εταιριών και τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων και διαδικασιών στο εταιρικό δίκαιο, ΔΕΕ 4/2019, σ. 507

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΚΡΙΚΗ Λ., Ένα δικαίωμα στην ενέργεια: ο Προμηθέας και πάλι δεσμώτης;, ΘΠΔΔ 4/2019, σ. 295

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Τι είναι το δίκαιο της ενέργειας; Ενέργεια & Δίκαιο 29/2019, σ. 24

ΣΠΕΡΔΟΚΛΗ Ε., Ο Μηχανισμός Αλληλεγγύης για την ασφάλεια εφοδιασμού με φυσικό αέριο στην Ευρωπαϊκή Ένωση σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2017/1938, Ενέργεια & Δίκαιο 29/2019, σ. 36

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ μελών Δ.Σ. και εταιρείας στις επιχειρήσεις του ενεργειακού κλάδου, Ενέργεια & Δίκαιο 29/2019, σ. 51

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ Γ., Επενδυτική διαιτησία και ενωσιακό δίκαιο: σκέψεις με αφορμή την απόφαση του ΔικΕΕ στην υπόθεση C-284/16, ΧρΙΔ 5/2019, σ. 395

ΤΣΕΝΕ Χ., Ειδικά ζητήματα ενεργοποίησης των θεσμικών επενδυτών στο πεδίο της εταιρικής διακυβέρνησης, ΕΕμπΔ 2/2019, σ. 267

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ε., Οι συνέπειες της μεταβίβασης επιχειρήσης στις συλλογικές εργασιακές σχέσεις κατά το ενωσιακό και ελληνικό δίκαιο, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 9

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Μ., Δικαίωμα ετήσιας άδειας με αποδοχές: το άμεσο οριζόντιο αποτέλεσμα του άρθρου 31 παρ. 2 του ΧΘΔΕΕ και οι εργοδοτικές υποχρεώσεις για τη διασφάλιση της πραγματικής άσκησης του δικαιώματος: με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ της 6ης Νοεμβρίου 2018 Kreuziger, Max-Planck και Bauer, ΕΕργΔ 3/2019, σ. 241

ΜΗΝΑΪΔΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση ΜΕφΘεσ 407/2018. Εγκυρότητα απόλυσης εγκύου, Αρμ 08/2018, σ. 1335

ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ Ι., Η ανάλυση της νομολογίας του ΔΕΕ για το "outsourcing": με αφορμή την υπόθεση C-60/17 (Somoza Hermo), ΔΕΕ 3/2019, σ. 312

ΣΧΙΖΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-55/18, CCOO, 14.05.2019, ECLI:EU:C:2019:402. Η απόφαση του ΔΕΕ επί της αιτήσεως έκδοσης προδικαστικής απόφασης του Δικαστηρίου της Ισπανίας, ΔΕΕ 4/2019, σ. 634

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-116/16 και C-117/2016, T Danmark, 26.02.2019, ECLI:EU:C:2019:135. Η γενική αρχή κατά της κατάχρησης στην ΕΕ, ΔΕΕ 3/2019, σ. 462

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., Οι ευρωπαϊκές νομοθετικές προτάσεις για τη διασυνοριακή κινητικότητα των εταιριών και τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων και διαδικασιών στο εταιρικό δίκαιο, ΔΕΕ 4/2019, σ. 507

ΛΙΓΩΜΕΝΟΥ Α., Θεμελιώδεις επαγγελματικές ιδιότητες των ελεγκτών, ΕΔΔΔΔ 2/2019, σ. 209

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η φορολογική μεταχείριση των εταιρικών μετασχηματισμών, ΔΕΕ 4/2019, σ. 521

ΣΙΝΑΝΙΩΤΗ-ΜΑΡΟΥΔΗ Α. / ΤΣΕΝΕ Χ., Η χρήση ψηφιακών μέσων στο εταιρικό δίκαιο: νομοθετικές εξελίξεις στη σύσταση των εταιριών, ΝοΒ 4/2019, σ. 705

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ μελών Δ.Σ. και εταιρείας στις επιχειρήσεις του ενεργειακού κλάδου, Ενέργεια & Δίκαιο 29/2019, σ. 51

ΤΖΑΚΑΣ Δ.-Π., Συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ διοίκησης και εταιρίας με έμφαση στις *corporate opportunities*, ΕΕμπΔ 2/2019, σ. 237

ΤΣΕΝΕ Χ., Ειδικά ζητήματα ενεργοποίησης των θεσμικών επενδυτών στο πεδίο της εταιρικής διακυβέρνησης, ΕΕμπΔ 2/2019, σ. 267

ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥ

ΠΑΠΑΡΣΕΝΙΟΥ Π., Η ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων: Σκέψεις με αφορμή την ΑΠ 1359/2018, ΧρΙΔ 4/2019, σ. 312

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΡΙΚΑ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-680/13, Chrysostomides, K. & Co κ.λπ./Συμβούλιο κ.λπ., 13.07.2018, ECLI:EU:T:2018:486. Πρόγραμμα στήριξης χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της Κύπρου και εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 75

ΦΩΤΙΑΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-621/18, Wightman κ.λπ., 10.12.2018, ECLI:EU:2018:999. Δυνατότητα μονομερούς ανάκλησης της γνωστοποίησης της πρόθεσης αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση κατά το άρθρο 50 ΣΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 85

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-247/17, Raugenicius, 13.11.2018, ECLI:EU:C:2018:898. Αίτηση τρίτου κράτους περί έκδοσης πολίτη της ΕΕ με σκοπό την εκτέλεση ποινής, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 90

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-193/17, Cresco Investigation, 22.01.2019, ECLI:EU:C:2019:43. Αμειβόμενη θρησκευτική αργία και διάκριση στην εργασία, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 80

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-451/16, MB () και pension de retraite, 26.06.2018, ECLI:EU:C:2018:492. Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης. Άρνηση χορήγησης, σε πρόσωπο που έχει αλλάξει φύλλο, κρατικής σύνταξης γήρατος από την ηλικία συνταξιοδότησης των προσώπων του επίκτητου φύλλου, Αρμ 8/2018, σ. 1409

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΒΕΝΙΕΡΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρΕφΛαρ 17/2017. Εφαρμογή του άρθρου 2 Ν. 2251/1994 και για προφορικούς ΓΟΣ, ΔΕΕ 3/2019, σ. 425

ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ Ε., Αστική Ευθύνη και Νέες Τεχνολογίες, ΕφΑΔΠολΔ 5/2019, σ. 500

ΔΕΛΟΥΚΑ-ΙΓΓΛΕΣΗ Κ. / ΤΖΟΥΛΙΑ Ε., Προώθηση προϊόντων και υπηρεσιών υγείας στην ΕΕ: το υφιστάμενο ρυθμιστικό πλαίσιο και η εφαρμογή του μέσα από νομολογιακά παραδείγματα, ΔΕΕ 4/2019, σ. 489

ΙΩΑΝΝΙΔΗ Α.-Μ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-330/17, Verbraucherzentrale Baden-Württemberg, 15.11.2018, ECLI:EU:C:2018:916. Νόμισμα αναγραφής αεροπορικών ναύλων για ενδοκοινοτικές αεροπορικές μεταφορές, ΕλΛΔνη 2/2019, σ. 589

ΛΑΔΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 4/2019. Προστασία καταναλωτή από καταχρηστικούς ΓΟΣ, ΔΕΕ 3/2019, σ. 415

ΠΑΠΑΡΣΕΝΙΟΥ Π., Η ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων: Σκέψεις με αφορμή την ΑΠ 1359/2018, ΧρίΔ 4/2019, σ. 312

ΣΑΜΑΡΑΣ Σ., Η ρήτρα ελβετικού φράγκου σε συμβάσεις δανείου: κριτική παρουσίαση της ΑΠ Ολ 4/2019, ΕφΑΔΠολΔ 4/2019, σ. 398

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ Ολ 4/2019. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο. Εξαίρεση δηλωτικών όρων από τον έλεγχο της καταχρηστικότητας ΓΟΣ, ΕΕμπΔ 2/2019, σ. 413

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Το ζήτημα των δανείων σε ελβετικό φράγκο ενώπιον της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου: σκέψεις με αφορμή την ΑΠ Ολ 4/2019, ΔΕΕ 3/2019, σ. 329

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-54/17 και C-55/17, Wind Tre, 13.09.2018, ECLI:EU:C:2018:710. Επιθετικές εμπορικές πρακτικές. Παροχή μη παραγγελθέντων προϊόντων ή υπηρεσιών χωρίς προηγούμενη πληροφόρηση των καταναλωτών, ΧρίΔ 5/2019, σ. 385

SONNENTAG Μ., Η ενσωμάτωση της νέας Οδηγίας της ΕΕ για τα οργανωμένα ταξίδια στη Γερμανία, ΕφΑΔΠολΔ 4/2019, σ. 368

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ

ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Π., Η νομολογία για τη μείωση των συντάξεων (2010-2019) – Διαρθρωτικό ή δημοσιονομικό μέτρο;, ΘΠΔΔ 4/2019, σ. 289

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-451/16, MB () και pension de retraite, 26.06.2018, ECLI:EU:C:2018:492. Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης. Άρνηση χορήγησης, σε πρόσωπο που έχει αλλάξει φύλλο, κρατικής σύνταξης γήρατος από την ηλικία συνταξιοδότησης των προσώπων του επίκτητου φύλλου, Αρμ 8/2018, σ. 1409

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΛΙΚΑΚΟΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-49/18, Escribano Vindel, 07.02.2019, ECLI:EU:C:2019:106. Δικαστική ανεξαρτησία και μισθολογικές απολαβές των δικαστικών λειτουργών σε εποχή οικονομικής κρίσης υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, ΕλΛΔνη 2/2019, σ. 599

ΜΗΝΑΪΔΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση ΜΕφΘεσ 407/2018. Εγκυρότητα απόλυσης εγκύου, Αρμ 08/2018, σ. 1335

ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ Μ.-Χ., Η έννοια του εργαζομένου στο δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 1

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Λιτότητα και κοινωνικά δικαιώματα: μια συγκρουσιακή σχέση, ΕφημΔΔ 1/2019, σ. 68

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΓΑΛΕΓΑΛΙΔΟΥ Μ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-233/16, ANGET, 26.04.2018, ECLI:EU:C:2018:280. Φόρος επιβαλλόμενος με κριτήριο τον κίνδυνο πρόκλησης σημαντικής ζημίας στο περιβάλλον και τη χωροταξία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεπίτρεπτη κρατική ενίσχυση, ΔΦΝ 1647/2019, σ. 598

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΥ Ε., Η ανάκτηση των κρατικών ενισχύσεων: μεταξύ δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών και αποτελεσματικότητας του ευρωπαϊκού δικαίου, ΔιΔικ 2/2019, σ. 230

ΜΕΤΑΞΑΣ Α., Ο Εθνικός Δικαστής ως Ενωσιακός Δικαστής: το παράδειγμα του Ενωσιακού Δικαίου Κρατικών Ενισχύσεων, ΔιΔικ 2/2019, σ. 221

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΙΩΑΝΝΙΔΗ Α.-Μ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-330/17, Verbraucherzentrale Baden-Württemberg, 15.11.2018, ECLI:EU:C:2018:916. Νόμισμα αναγραφής αεροπορικών ναύλων για ενδοκοινοτικές αεροπορικές μεταφορές, Ελ-λΔνη 2/2019, σ. 589

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η 2^η ετήσια έκθεση του Ευρωπαϊκού Δημοσιονομικού Συμβουλίου, ΕφημΔΔ 1/2019, σ. 103

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΛΟΥΒΗ Κ.-Μ., Η Συμφωνία των Παρισίων για το Κλίμα, ΔιΔικ 3/2019, σ. 406

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Γ., Η αποτελεσματικότητα της δράσης συλλογικοτήτων στην προστασία του περιβάλλοντος: μία ενθαρρυντική απόφαση του Conseil d'État υπό την επίδραση του ενωσιακού δικαίου, ΔτΑ 79/2019, σ. 189

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΒΑΣΙΛΟΓΙΑΝΝΑΚΗ Α., Σημείωμα στην απόφαση του ΜΠρΠειρ 2242/2017. Η εξουσία δημόσιας εκτέλεσης και ο περιορισμός περί επισήμων τελετών, ΔιΜΕΕ1/2019, σ. 91

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-572/17, Syed, 19.12.2018, ECLI:EU:C:2018:1033. Διεύρυνση του πεδίου προστασίας του δικαιώματος διανομής. Πότε οι προπαρασκευαστικές της πώλησης πράξεις παραβιάζουν το δικαίωμα διανομής, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 87

ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ Δ., Η απόφαση ΔΕΕ Reprobel επί της εύλογης αμοιβής («δίκαιης αποζημίωσης») για αναπαραγωγή έργων προς ιδιωτική χρήση και οι σχέσεις εκδοτών και δημιουργών, ΧρΙΔ 5/2019, σ. 321

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η προστασία τεχνικών χαρακτηριστικών μεταξύ δικαίου των σημάτων, ευρεσιτεχνίας, σχεδίων και υποδειγμάτων και δικαίου του αθέμιτου ανταγωνισμού: βασικά προβλήματα σωρεύσεως προστασίας, Ελ-λΔνη 2/2019, σ. 321

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Το σωματείο ως Οργανισμός Συλλογικής Διαχείρισης, ΝοΒ 3/2019, σ. 427

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3016/2018. Ευθύνη ενδιάμεσου (intermediary) σε περίπτωση προσβολής σήματος ή διακριτικού γνωρίσματος κατά το ουσιαστικό σύστημα, ΧρΙΔ 4/2019, σ. 300

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ., Νομικά ζητήματα από την τεχνητή νοημοσύνη, ΧρΙΔ 5/2019, σ. 329

ΠΤΩΧΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΞΕΝΟΓΙΑΝΝΗΣ Ν., Σκέψεις για το ειδικό καθεστώς των συμφωνιών παροχής χρηματοοικονομικής ασφάλειας (Ν. 3301/2004) στις διαδικασίες αφερεγγυότητας (πτώχευση, διαδικασία εξυγίανσης και αναγκαστική διαχείριση), ΔΕΕ 3/2019, σ. 339

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Α., Προστατευόμενοι μάρτυρες και Μάρτυρες Δημοσίου Συμφέροντος, ΠοινΧρ 4/2019, σ. 241

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ Γ., Νομιμοποίηση Εσόδων από εγκληματική οργάνωση και κρυπτονομίσματα, Αρμ 09/2018, σ. 1596

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΑΔΑΜΙΔΗΣ Π., Ο Κανονισμός για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, Αρμ 09/2018, σ. 1468

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 339/2019. Επικύρωση της απόφασης επιβολής προστίμου στη ΓΠΠΣ για διαρροή προσωπικών δεδομένων φορολογουμένων, ΘΠΔΔ 4/2019, σ. 368

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η γονική μέριμνα ως «λειτουργικό» δικαίωμα και θεσμός του Οικογενειακού Δικαίου και η προστασία της «παιδικής ηλικίας» υπό την Συντ. 21 § 1 – Αντισυνταγματικότητα του άρθ. 8 ΓενΚαν περί της συγκαταθέσεως των ανηλίκων σε σχέση με τις υπηρεσίες της κοινωνίας των πληροφοριών, Ελ-λΔνη 2/2019, σ. 376

ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ Δ., Σημείωση στην απόφαση της ΑΠΔΠΧ 64/2018. Βιντεοεπιτήρηση χώρου προορισμένου για την άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας του υπόπτου ή κατηγορουμένου με τον συνήγορό του, ΝοΒ 3/2019, σ. 630

ΒΕΝΕΡΗΣ Α., Ο περιορισμός του δικαιώματος στον περιορισμό της επεξεργασίας: «Ειδική» βάση επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για λόγους σημαντικού δημόσιου συμφέροντος, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 31

ΚΑΛΕΡΓΗΣ Α., Η συγκατάθεση στην επεξεργασία προσωπικών δεδομένων υπό τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 37

ΛΟΥΚΑΣ Ν., Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων: πρακτικά ζητήματα σχετικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων (από τον σχεδιασμό), ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 46

ΣΗΦΑΚΗΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-345/17, *Buivids*, 14.02.2019, ECLI:EU:C:2019:122. Δημοσιογραφία των πολιτών (citizen journalism): το ΔΕΕ επικυρώνει την εξαίρεση της από το δίκαιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων, ΝοΒ 3/2019, σ. 653

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-210/16, *Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstein*, 05.06.2018, ECLI:EU:C:2018:388. Προστασία φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των προσωπικών τους δεδομένων από σελίδα στο Facebook (fan page), Αρμ 8/2018, σ. 1420

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-345/17, *Buivids*, 14.02.2019, ECLI:EU:C:2019:122. Προσωπικά Δεδομένα και Ελευθερία της Πληροφόρησης, ΔιΜΕΕ 1/2019, σ. 141

ΣΗΜΑ

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-578/17, *Hartwall*, 27.03.2019, ECLI:EU:C:2019:261. Η διακριτική δύναμη του χρωματικού σήματος, ΕλλΔνη 3/2019, σ. 913

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Επίκαιρα ζητήματα συνυπάρξεως διακριτικών γνωρισμάτων στο εθνικό και ενωσιακό δίκαιο σημάτων, ΕπισκεΔ 1/2019, σ. 1

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η προστασία τεχνικών χαρακτηριστικών μεταξύ δικαίου των σημάτων, ευρεσιτεχνίας, σχεδίων και υποδειγμάτων και δικαίου του αθέμιτου ανταγωνισμού: βασικά προβλήματα σωρεύσεως προστασίας, ΕλλΔνη 2/2019, σ. 321

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α., Σημείωμα στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 435/2019. Ερμηνεία του Συντάγματος σε συνδυασμό με το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο και την ΕΣΔΑ, ΕΔΔΔΔ 2/2019, σ. 291

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ., Ο ευρωπαϊκός συνταγματισμός εν μέσω δικαιοδοτικών αναστολών: ο ρόλος των κρατικών και των διαιτητικών δικαστηρίων, ΘΠΔΔ 5/2019, σ. 390

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΕΝΙΕΡΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρΕφΛαρ 17/2017. Εφαρμογή του άρθρου 2 Ν. 2251/1994 και για προφορικούς ΓΟΣ, ΔΕΕ 3/2019, σ. 425

ΚΡΙΚΑ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-680/13, *Chrysostomides, K. & Co κ.λπ./Συμβούλιο κ.λπ.*, 13.07.2018, ECLI:EU:T:2018:486. Πρόγραμμα στήριξη χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της Κύπρου και εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 75

ΛΑΔΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 4/2019. Προστασία καταναλωτή από καταχρηστικούς ΓΟΣ, ΔΕΕ 3/2019, σ. 415

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 974/2018. Η παραβίαση κανονιστικών υποχρεώσεων ενημέρωσης επενδυτών ως «παρανομία» κατ' άρθρον 914 ΑΚ, ΧρΙΔ 4/2019, σ. 271

ΣΑΜΑΡΑΣ Σ., Η ρήτρα ελβετικού φράγκου σε συμβάσεις δανείου: κριτική παρουσίαση της ΑΠ Ολ 4/2019, ΕφΑΔ-ΠολΔ 4/2019, σ. 398

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ Ολ 4/2019. Τραπεζικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο. Εξαίρεση δηλωτικών όρων από τον έλεγχο της καταχρηστικότητας ΓΟΣ, ΕΕμπΔ 2/2019, σ. 413

ΧΑΣΑΠΗΣ Χ., Το ζήτημα των δανείων σε ελβετικό φράγκο ενώπιον της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου: σκέψεις με αφορμή την ΑΠ Ολ 4/2019, ΔΕΕ 3/2019, σ. 329

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-116/16 και C-117/2016, *T Danmark*, 26.02.2019, ECLI:EU:C:2019:135. Η γενική αρχή κατά της κατάχρησης στην ΕΕ, ΔΕΕ 3/2019, σ. 462

ΓΑΛΕΓΑΛΙΔΟΥ Μ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-233/16, *ANGET*, 26.04.2018, ECLI:EU:C:2018:280. Φόρος επιβαλλόμενος με κριτήριο τον κίνδυνο πρόκλησης σημαντικής ζημίας στο περιβάλλον και τη χωροταξία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεπίτρεπτη κρατική ενίσχυση, ΔΦΝ 1647/2019, σ. 598

ΓΡΕΓΟΥ Ρ. [κ.α.], Η αντιμετώπιση του επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού μέσα από τις διατάξεις του ενωσιακού και ελληνικού φορολογικού δικαίου, ΔΕΕ 3/2019, σ. 357

ΚΑΤΡΙΝΑΚΗΣ Γ., Φορολογικά ζητήματα μόνιμης εγκατάστασης – ξανά για την υπόθεση της Google στη Γαλλία, ΔΦΝ 1643/2019, σ. 323

ΚΟΙΛΑΤΟΥ Μ., Το νομοθετικό πλαίσιο του άρθρου 66 του Ν. 4172/2013 περί ελεγχόμενων αλλοδαπών εταιρειών («controlled foreign companies»), μετά την τροποποίησή του από το άρθρο 12 του Ν. 4607/2019 προς τον σκοπό της εναρμόνισής του με την Οδηγία 2016/1164/ΕΕ του Συμβουλίου για τη θέσπιση κανόνων κατά πρακτικών φοροαποφυγής, ΔΦΝ 1646/2019, σ. 515

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ., Η φορολογική αντιμετώπιση της διασυνοριακής μεταφοράς ζημιών, Διδικ 3/2019, σ. 398

MENTHS Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση ΔεφΑθ 2623/2018. Οι κινήσεις σε λογαριασμούς τραπεζικών ιδρυμάτων της αλλοδαπής ως συμπληρωματικά στοιχεία κατά την έννοια του άρθρου 68 § 2 ν. 2238/1994, ΔιΔικ 3/2019, σ. 441

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η Οδηγία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την επίλυση φορολογικών διαφορών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ΔΦΝ 1647/2019, σ. 579

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Η φορολογική μεταχείριση των εταιρικών μετασχηματισμών, ΔΕΕ 4/2019, σ. 521

ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ Κ., Ζητήματα φορολογικής πολιτικής και διοίκησης, ΔΦΝ 1644/2019, σ. 387

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΑΛΙΚΑΚΟΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-49/18, *Escribano Vindel*, 07.02.2019, ECLI:EU:C:2019:106. Δικαστική ανεξαρτησία και μισθολογικές απολαβές των δικαστικών λειτουργών σε εποχή οικονομικής κρίσης υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, ΕλλΔνη 2/2019, σ. 599

ΑΥΔΙΚΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-577/14, *Gascoigne Sack Deutschland and Gascoigne v. Union*, 10.01.2017, ECLI:EU:T:2017:1. Το δικαίωμα σε αποζημίωση για την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης συναντά το ενωσιακό δίκαιο, ΔιΔικ 3/2019, σ. 512

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Μ., Δικαίωμα ετήσιας άδειας με αποδοχές: το άμεσο οριζόντιο αποτέλεσμα του άρθρου 31 παρ. 2 του ΧΘΔΕΕ και οι εργοδοτικές υποχρεώσεις για τη διασφάλιση της πραγματικής άσκησης του δικαιώματος: με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ της 6^{ης} Νοεμβρίου 2018 *Kreuziger, Max-Planck και Bauer*, ΕΕργΔ 3/2019, σ. 241

ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-193/17, *Cresco Investigation*, 22.01.2019, ECLI:EU:C:2019:43. Αμειβόμενη θρησκευτική αργία και διάκριση στην εργασία, ΕΕΕυρΔ 1/2019, σ. 80

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-426/16, *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen and Others*, 29.05.2018 ECLI:EU:C:2018:335. Θρησκευτική ελευθερία. Σεβασμός των εθνικών εθίμων σε θέματα λατρευτικών τύπων, Αρμ 09/2018, σ. 1584

ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ Α., Η εθνική (συνταγματική) ταυτότητα και η παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως λόγοι μη εκτέλεσης του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης: ο διάλογος μεταξύ ΔΕΕ και Ανωτάτων Εθνικών Δικαστηρίων για τη σχέση μεταξύ ενωσιακού δικαίου και εθνικών Συνταγμάτων, ΠοινΧρ 05/2019, σ. 321

ΤΖΕΜΟΣ Β., Η «ώριμη» αναλογικότητα. Η αναλογικότητα των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως κανόνας του Συνταγματικού Δικαίου και του Δικαίου της ΕΕ που δεν περιλαμβάνει την αναλογικότητα σε στενή έννοια, ΔιΔικ 2/2019, σ. 200

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-554/17, *Jonsson*, 14.02.2019, ECLI:EU:C:2019:124. Συμφηρισμός δικαστικών εξόδων στην ευρωπαϊκή διαδικασία μικροδιαφορών (Καν. 861/2007), ΕλλΔνη 2/2019, σ. 596

ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ Ε. / ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ Χ., Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο επί μισθωτικών συμβάσεων ακινήτων, ΕφΑΔΠολΔ 4/2019, σ. 361

ΙΩΑΝΝΙΔΗ Α.-Μ., Ενημερωτικό σημείωμα στην απόφαση ΜΠρΑθ 268/2019. Εκτέλεση ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής, ΕλλΔνη 2/2019, σ. 526

ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ Φ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 1867/2018. Εκχώρηση απαίτησης ως προδικαστικό ζήτημα ενώπιον ελληνικού δικαστηρίου: ζητήματα ιδιωτικού Διεθνούς και Δικονομικού Διεθνούς Δικαίου, ΝοΒ 3/2019, σ. 551

ΛΕΠΙΔΑ Μ., / ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α.-Ν., Η αντιμετώπιση των υποχρεώσεων διατροφής στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού οικογενειακού διεθνούς δικαίου, ΕφΑΔΠολΔ 4/2019, σ. 407

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-308/17, *Kuhn*, 15.11.2018, ECLI:EU:C:2018:911. Η εξαιρούμενη από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 1215/2012 «ευθύνη του κράτους για πράξεις ή παραλείψεις κατά την άσκηση της κρατικής εξουσίας (acta jure imperii)», ΕλλΔνη 3/2019, σ. 918

ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-88/17, *Zurich Insurance and Metso Minerals*, 11.07.2018, ECLI:EU:C:2018:558. Διεθνής δικαιοδοσία σε διαφορές απορρέουσες από σύμβαση μεταφοράς. Προσδιορισμός του τόπου εκπλήρωσης της υπηρεσίας μεταφοράς στο πλαίσιο σύμβασης μεταφοράς από ένα κράτος μέλος σε άλλο, ΧρΙΔ 05/2019, σ. 358

ΤΣΑΒΔΑΡΙΔΗΣ Α., Διεθνής δικαιοδοσία σε υποθέσεις ασφαλίσεων υπό τον Καν. (ΕΕ) 1215/2012: προς ένα αντικειμενικό τεκμήριο προστασίας, ΕλλΔνη 2/2019, σ. 368